

นิทานสังวรธรรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิทานสังวรธรรม

ธรรมกถาในการอบรมพระใหม่

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ธรรมกถาในการอบรมพระใหม่, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-24-5

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ออกแบบปก : พระเทพพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริยญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังวรธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒

พิมพ์ที่ : บริษัท ปัญญณ์ตร์ บุ๊คส์ บายดิ้ง จำกัด

๓๖ หมู่ ๘ ถ.คลองถนน ต.เสารังหิน อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี ๑๑๑๔๐

โทร ๐-๒๑๙๐-๔๔๒๘-๙, ๐๘๑-๘๕๔-๐๗๕๙

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-
ปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖
นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และมีได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็น
ที่ปิติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทยผู้
เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช
๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ใน
พระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจ
น้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรง
พระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้
เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยประโยชน์
สุขแก่ชุมชนมุขได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม
คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์
เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายั่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราบจิรัฎฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

ญาณสังวรธรรม เล่ม ๒๓ คือเรื่อง *ธรรมกถาในการอบรมพระใหม่* ซึ่งประกอบด้วย ธรรมกถา หรือคำสอนพระใหม่ ๔ เรื่องคือ *ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต* ในพรรษา ๒๕๒๓ *โอวาทานุศาสน์* ในพรรษา ๒๕๒๕ *ธรรมกถาอบรมธรรมปฏิบัติ* ในพรรษา ๒๕๒๕ *พระโอวาทประทานแก่นวกภิกษุ* ในพรรษา ๒๕๓๔

ธรรมกถา หรือคำสอนพระใหม่ในพรรษานั้น คือธรรมกถาที่ทรงแสดงแก่พระใหม่ หรือนวกภิกษุ ในพรรษา ๑๓.๐๐ น. เป็นประจำทุกวันตลอดพรรษา ในฐานะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ธรรมกถาดังกล่าวนี้นี้ พระใหม่หรือนวกภิกษุในแต่ละพรรษาก็มักนำมาจัดพิมพ์แจกกันเป็นที่ระลึก และตั้งชื่อไปตามความประสงค์ของผู้จัดพิมพ์ในแต่ละครั้ง ในบางปีอาจมีธรรมกถาที่ทรงแสดงในพรรษา ซ้ำกันเป็น ๒ ชุด โปรดเข้าใจว่า ธรรมกถาชุดหนึ่ง ทรงแสดงเฉพาะแก่นวกภิกษุในเวลา ๑๓.๐๐ น. อีกชุดหนึ่ง เป็นธรรมกถาที่ทรงแสดงแก่ภิกษุสามเณร และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ในเวลา ๑๙.๐๐ น. ประจำทุกวันพระและวันหลังวันพระ ดังเช่น ธรรมกถาในพรรษา ๒๕๒๕ ที่รวมพิมพ์ไว้ในเล่มนี้

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ธรรมกถาในการอบรมพระใหม่

สารบัญ

โอวาทานุศาสน์

ประวัติการปกครองคณะสงฆ์	๓
ศึกษาหรือสิกขา	๙
ปฏิสันถาร ๒	๑๕
รูป ๒	๑๙
สาราณียธรรม	๒๔
อธิษฐานธรรม	๒๕
สัพพายะ	๒๖
วิมุตติ	๓๑
การสังคายนาพระไตรปิฎก	๓๔
อริยบุคคล ๒	๓๙
กรรมฐาน ๒	๔๓
หลักการเรียนธรรมะ	๔๗
กาม ๒	๔๙
ทิฎฐิ ๒	๕๑
เทศนา ๒	๕๕
ธรรม ๒	๕๘
ธรรม ๒	๖๑
ธรรม ๒	๖๓
บุชา ๒	๖๗
ปริเยสนา ๒	๖๙
ปาพจน์ ๒	๗๐
นิพพาน ๒ โดยบรรยาย	๗๒
วิมุตติ ๒	๗๕

ธรรมกถาอบรมธรรมปฏิบัติ

ครั้งที่ ๑	อานาปานสติ	๘๓
ครั้งที่ ๒	เอกัคคตา	๘๙
ครั้งที่ ๓	อนิมิตสมาธิ	๙๔
ครั้งที่ ๔	สมถสมาธิและวิปัสสนาสมาธิ	๙๙
ครั้งที่ ๕	โทสะ พยาบาท และเมตตา	๑๐๓
ครั้งที่ ๖	อานิสงส์ของเมตตา	๑๐๗
ครั้งที่ ๗	โยนิโสมนสิการ	๑๑๒
ครั้งที่ ๘	ปริยัติและปฏิบัติ	๑๑๕
ครั้งที่ ๙	สรุปแนวธรรมปฏิบัติ	๑๑๙
ครั้งที่ ๑๐	สรุปธรรมปฏิบัติ	๑๒๔

พระโอวาท

การบวช	๑๓๑
สมณะ	๑๓๖
สมณะ (ต่อ)	๑๔๒
ธรรมะ	๑๕๑
วินัย	๑๕๘
ความหมายของธรรม	๑๖๔
ความหมายของธรรม (ต่อ)	๑๖๘
คน ๔ จำพวก	๑๗๒
ธรรมในกายนี้	๑๗๗
อันทคาหิกทัญญู	๑๘๑
ไตรสิกขา	๑๘๖
ปารีสุทธิศีล ข้อ ๑-๒	๑๙๐
ปารีสุทธิศีล ข้อ ๓-๔	๑๙๔

จิตตสิกขา	๒๐๐
จิตตสิกขา (ต่อ)	๒๐๕
ปัญญาสิกขา	๒๐๘
วิปัสสนาปัญญา	๒๑๓
พระดำรัส	๒๑๙

ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต

ครั้งที่ ๑ การบวช	๒๒๓
ครั้งที่ ๒ สมณธรรม	๒๒๙
ครั้งที่ ๓ สมณธรรม ต่อ	๒๓๔
ครั้งที่ ๔ สมณธรรม ต่อ	๒๓๙
ครั้งที่ ๕ ตัณหา จิต กระแสโลกและกระแสธรรม	๒๔๔
ครั้งที่ ๖ ตนเป็นสรณะของตน	๒๔๗
ครั้งที่ ๗ วินัย	๒๕๓
ครั้งที่ ๘ สมาธิและปัญญา	๒๕๘
ครั้งที่ ๙ สมาธิ	๒๖๓
ครั้งที่ ๑๐ ปัญญา	๒๖๘
ครั้งที่ ๑๑ ปัญญา (ต่อ)	๒๗๒
ครั้งที่ ๑๒ ความรู้ทั่วถึงเหตุและผล	๒๗๗
ครั้งที่ ๑๓ ปัญญาและพรหมวิหาร ๔	๒๘๓
ครั้งที่ ๑๔ กรรม	๒๘๙
ครั้งที่ ๑๕ กรรม (ต่อ)	๒๙๔
ครั้งที่ ๑๖ กรรม (ต่อ)	๒๙๙
ครั้งที่ ๑๗ กุศล - ประโยชน์	๓๐๕
ครั้งที่ ๑๘ จรณะ (อาการวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒)	๓๑๐
ครั้งที่ ๑๙ อริยสัจ ๔ ต่อ	๓๑๕

ครั้งที่ ๒๐ อริยสัจจ์กับความสำคัญของอริยสัจจ์	๓๒๐
ครั้งที่ ๒๑ สรุปรสณะกับธรรมะ	๓๒๖
ครั้งที่ ๒๒ กรรมฐาน	๓๓๐
ครั้งที่ ๒๓ สมณะและวิปัสสนา	๓๓๔
ครั้งที่ ๒๔ อุปการะปฏิบัติในการกำหนดลมหายใจและการปฏิบัติขั้นที่ ๒	๓๓๙
ครั้งที่ ๒๕ การศึกษาการรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดหายใจเข้าหายใจออก	๓๔๔
ครั้งที่ ๒๖ การระงับกายสังขารต่าง ๆ	๓๔๙
ครั้งที่ ๒๗ สรุปกายานุปัสสนา	๓๕๓
ครั้งที่ ๒๘ ความเป็นอุเบกขาในการปฏิบัติกรรมฐาน	๓๕๘
ครั้งที่ ๒๙ เวทนานุปัสสนา	๓๖๒
ครั้งที่ ๓๐ เวทนานุปัสสนา (ต่อ)	๓๖๖
ครั้งที่ ๓๑ จิตตานุปัสสนา	๓๗๑
ครั้งที่ ๓๒ อัปนาสมาธิและวิปัสสนูกิเลส	๓๗๖
ครั้งที่ ๓๓ ธัมมานุปัสสนาแยกเป็นอนิจจานุปัสสนา	๓๘๑
ครั้งที่ ๓๔ ธัมมานุปัสสนา วิราคะธรรม	๓๘๖
ครั้งที่ ๓๕ นิโรธานุปัสสนาและปฏินิสัคคะ	๓๙๐
กรรมฐานครั้งที่ ๑	๓๙๕
กรรมฐานครั้งที่ ๒	๓๙๙
กรรมฐานครั้งที่ ๓	๔๐๔
กรรมฐานครั้งที่ ๔	๔๐๙
กรรมฐานครั้งที่ ๕	๔๑๓
กรรมฐานครั้งที่ ๖	๔๑๘
กรรมฐานครั้งที่ ๗	๔๒๔
กรรมฐานครั้งที่ ๘	๔๒๙
กรรมฐานครั้งที่ ๙	๔๓๓
กรรมฐานครั้งที่ ๑๐	๔๓๗
กรรมฐานครั้งที่ ๑๑	๔๔๑

กรรมฐานครั้งที่ ๑๒	๔๔๖
กรรมฐานครั้งที่ ๑๓	๔๕๑
กรรมฐานครั้งที่ ๑๔	๔๕๗
กรรมฐานครั้งที่ ๑๕	๔๖๒
กรรมฐานครั้งที่ ๑๖	๔๖๗
กรรมฐานครั้งที่ ๑๗	๔๗๒
กรรมฐานครั้งที่ ๑๘	๔๗๗
กรรมฐานครั้งที่ ๑๙	๔๘๓

โอวาทานุศาสน์
แสดงแก่นวภิกษุ ในพรรษา ๒๕๒๕

โอวาทานุศาสน์*

ประวัติการปกครองคณะสงฆ์

วันนี้เริ่มสอนนวกะภิกษุจำพรรษาในพรรษากาล ๒๕๒๕ และก็นับว่าเป็นพรรษากาลในโอกาสที่กรุงรัตนโกสินทร์ได้สถาปนามา ๒๐๐ ปี พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูให้กลับคืนดีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้เป็นอันมาก ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็ได้โปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกโดยที่โปรดให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งอยู่ในที่ต่าง ๆ จังหวัดต่าง ๆ มาจัดจารึกในใบลานขึ้น ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและให้สมบูรณ์เท่าที่จะพึงกระทำได้ เป็นที่รวบรวมพระไตรปิฎกรักษาไว้เป็นหลักฐาน เป็นต้นฉบับของการที่จะได้คัดลอกสอบทาน รวบรวมเพิ่มเติมขึ้นในโอกาสต่อมาจนถึงได้มีการพิมพ์เป็นเล่มขึ้นด้วยอักษรไทย เป็นฉบับสยามรัฐและได้มีฉบับเพิ่มเติมให้สมบูรณ์จนถึงสมบูรณ์ขึ้นจนปัจจุบันและได้มีการแปลเป็นภาษาไทยจนทุกคัมภีร์เป็นพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยในปัจจุบัน ในด้านคณะสงฆ์ก็ได้มีการสถาปนาแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระครู เจ้าอาวาส ได้ทรงออกกฎหมายคณะสงฆ์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ โดยที่ให้มีสมเด็จพระสังฆราชสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระครู เจ้าคณะ เจ้าอาวาสต่าง ๆ ปกครองในฝ่ายสงฆ์ส่วนหนึ่ง ทางราชอาณาจักรได้จัดข้าราชการเจ้าหน้าที่ผู้มีหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ เป็นการอุปถัมภ์พระศาสนาของพระมหากษัตริย์และบ้านเมืองอีกทางหนึ่ง

* พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕

ซึ่งได้มีการปรับปรุงแก้ไขกันมาโดยลำดับจนถึงรัชกาลที่ ๕ ก็ได้มีการออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรให้อยู่ในระบบปกครองอันเดียวกัน มีสมเด็จพระสังฆราช ถ้าเป็นเจ้านายชั้นสูงสุดทรงผนวชในคณะสงฆ์ก็เรียกพระมหาสมณเจ้า ร่วมกับพระเถระผู้ใหญ่ร่วมกันเป็นพระเถรสมาคมมีหน้าที่ให้คำปรึกษาพระมหากษัตริย์ในการปกครองคณะสงฆ์ระดับสูงสุด และมีเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะสีบต่อลงมาเป็นลำดับจนถึงเจ้าอาวาส และต่อมามีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ๒๔๘๔ จัดระบอบการปกครองคณะสงฆ์อนุวัติตามบ้านเมือง โดยให้มีสังฆสภาประกอบด้วยพระราชาคณะขึ้นไป มีเปรียญ ๙ ประโยค คณะสังฆมนตรีและคณะผู้มีหน้าที่พิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ แต่ต่อมาก็ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับปัจจุบัน ซึ่งกลับไปใช้ระบอบ ร.ศ. ๒๒๑ กลับมีมหาเถรสมาคมโดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานกรรมการ มหาเถรสมาคมประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะที่ทรงแต่งตั้ง มีเจ้าคณะปกครองลงมาตามลำดับจนถึงเจ้าอาวาส และในฝ่ายรัฐบาลของบ้านเมืองก็มีกรมการศาสนาเป็นผู้ปฏิบัติงานต่าง ๆ ของคณะสงฆ์ และเป็นผู้ประสานการปฏิบัติในการปกครองคณะสงฆ์ระหว่างคณะสงฆ์ซึ่งมีมหาเถรสมาคมเป็นองค์การปกครองสูงสุดกับทางรัฐบาล ในด้านความประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ก็เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ฉะนั้นเมื่อได้มีการปรับปรุงฟื้นฟูรวบรวมพระไตรปิฎกพุทธวจนะอันเป็นหลักศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนาขึ้นแล้ว และได้มีการปรับปรุงกวัดขันความประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยของภิกษุสามเณรทั่วไปประกอบด้วย เพราะการปฏิบัติทางธรรมวินัยเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงรักษาพุทธศาสนา แม้ว่าจะมีคัมภีร์พระไตรปิฎกพุทธวจนะอยู่อย่างสมบูรณ์มีระเบียบการปกครองคณะสงฆ์จัดไว้เป็นอันดี แต่ภิกษุสามเณรประพฤติด้อยลงในพระธรรมวินัย ไม่รักษาพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดก็เกินไปเพื่อความเสื่อม เพราะได้มีการปรับปรุงกวัดขันความประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยของภิกษุสามเณรมาตามลำดับ ซึ่งได้มีการเริ่มชำระความประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระภิกษุและสามเณร

หลังจากที่ได้เสียกรุงเก่ามาตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าธนบุรี ซึ่งพระองค์ได้ชำระพระภิกษุและสามเณรในกาลเวลาและที่ต่าง ๆ ด้วยวิธีให้ลุยเพลิงก็มี ด้วยวิธีให้ตำน้ำก็มี ด้วยวิธีอื่น ๆ อีกก็มี เพื่อให้พระสงฆ์ที่มีศีลไม่บริสุทธิ์พ้นไปจากคณะสงฆ์ ให้เหลือ

แต่คณะสงฆ์ที่บริสุทธิ์สืบดำรงพระพุทธศาสนา และมาในรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมาก็ได้มีวิธีปฏิบัติปรับปรุงกวาดล้างความประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ต่าง ๆ แต่ก็ได้ใช้วิธีให้ลู่ไฟและดำเนินำพิสูจน์ความบริสุทธิ์ แต่ใช้วิธีสอบสวนพิจารณาในเมื่อเกิดอธิกรณ์ฟ้องร้องกล่าวขึ้น และวิธีออกกฎหมายคณะสงฆ์ประกาศห้ามและประกาศลงโทษพระภิกษุที่ปฏิบัติล่วงละเมิดพระธรรมวินัย ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงผนวชตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๒ และได้ทรงผนวชสืบต่อมาตลอดรัชกาลที่ ๓ ก็ได้ทรงศึกษาให้มีความรอบรู้ในพระไตรปิฎกพุทธวจนะ และทรงปรับปรุงการปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ต้องด้วยพระพุทธรบัญญัติ ที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ได้ทรงฟื้นฟูปฏิบัติด้วยพระองค์เองเพื่อให้ได้เป็นพระภิกษุที่สมบูรณ์ตามพระวินัยทั้งได้ทรงปฏิบัติตามพระธรรม รวมความว่า ฟื้นฟูโดยทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เองตามพระธรรมวินัย ตลอดจนถึงการปฏิบัติทางกรรมฐานอันเป็นสมณธรรม ธรรมอันทำให้เป็นสมณะคือผู้สงบ และได้มีผู้เลื่อมใสสมัครเข้าเป็นศิษย์ปฏิบัติตามพระองค์ และเมื่อได้เสด็จมาครองวัด* นี้ตามที่รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงอาราธนา วัดนี้ก็จึงเป็นวัดเริ่มต้นแห่งคณะของพระองค์ที่ได้ทรงปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกพุทธวจนะ แต่ในทางปกครองคณะสงฆ์ก็ขึ้นอยู่คณะกลางซึ่งมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า วัดพระเชตุพนคือสมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่ และทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายก ต่อมาภายหลัง เมื่อมีวัดทั้งหลายมากขึ้นจึงได้เป็นคณะธรรมยุตดังที่ปรากฏในทุกวันนี้ แต่ก็รวมอยู่ในคณะสงฆ์ไทยด้วยกัน ขึ้นอยู่ในกฎหมายคณะสงฆ์เป็นอันเดียวกัน แม้ในกฎหมายคณะสงฆ์คือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับปัจจุบันที่ใช้อยู่ก็คงรวมกันอยู่ในสมเด็จพระสังฆราชพระองค์เดียวกัน ในมหาเถรสมาคมคณะเดียวกันอันเรียกว่าเป็นส่วนปกครองส่วนกลาง แต่ว่าแยกกันปกครองตั้งแต่เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส นิิกายทั้งสองคือมหานิกายและธรรมยุตติกนิกายต่างก็มีเจ้าคณะใหญ่เป็นต้นลงมาจนถึงเจ้าอาวาสดังกล่าวแยกกันตามสังกัดนิกาย และพระภิกษุสามเณรในวัดต่าง ๆ ต่างก็ขึ้นอยู่ในวัดนั้น ๆ ในนิกายของตน ระบบการปกครองตั้งแต่เจ้าคณะใหญ่ลงมาจนถึง

* คือ วัดบวรนิเวศวิหาร

เจ้าอาวาสตั้งนี้เรียกว่าส่วนภูมิภาคแยกกัน และในส่วนบนคือส่วนกลางรวมกัน คือ มีสมเด็จพระสังฆราชพระองค์เดียวกัน มีมหาเถรสมาคมรวมกัน และแม้ว่าจะแยกเป็นสองนิายก็เป็นการแยกกันเพราะเหตุที่มีความประพฤติอันเรียกว่าศีล มีความเห็นอันเรียกว่าทิวฐิในพระวินัยปิฎก แตกต่างกันอยู่บางข้อบางประการ แต่ว่าส่วนใหญ่นั้นก็คงถือปฏิบัติในหลักพระวินัยที่มาในพระปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ข้อที่เรียกว่าศีล ๒๒๗ และที่มานอกพระปาฏิโมกข์อันเป็นส่วนอภิธานคือความประพฤติเกี่ยวแก่ *อาจารย์มรรยาท* วัตรปฏิบัติทั้งหลาย อันเป็นคัมภีร์เดียวกันและก็นั้นอยู่ในกฎหมายคณะสงฆ์อันเดียวกัน แต่ว่าเมื่อได้มีความประพฤติและความเห็นในพระธรรมวินัยบัญญัติแตกต่างกันบ้าง ก็ได้ชื่อว่าเป็นนานาสังวาส คือมีธรรมวินัยเป็นเครื่องอยู่ คือมีความประพฤติปฏิบัติต่างกัน จึงได้แยกสังฆกรรมกันทำตามพระวินัยบัญญัตินั่นเอง แต่ในส่วนการงานอื่น ๆ นั้นก็ยังร่วมกันปฏิบัติตลอดจนถึงในพิธีกรรม ในพิธีทำบุญทั้งหลาย ก็ไปปฏิบัติร่วมกัน ไม่ได้ถือว่าเป็นการแตกแยกกัน ถือว่าเป็นการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั่นเอง และทุกอย่างก็เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติที่ทรงบัญญัติเอาไว้

ได้มีการปรับปรุงการศึกษาพระพุทธศาสนาในคณะสงฆ์มาโดยลำดับ ในสมัยรัชการที่ ๑ เป็นต้น ทางฝ่ายพระสงฆ์ก็มีการศึกษาให้รู้ภาษาสามคธ รู้ภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่จารึกปาจนคือพระธรรมวินัยที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในฝ่ายคฤหัสถ์ก็ได้ฝากลูกหลานเข้ามาเรียนวิชาหนังสือและวิชาต่าง ๆ แก่ภิกษุผู้เป็นอาจารย์ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ในวัดต่าง ๆ มาโดยลำดับ ต่อมาในภายหลังจึงได้มีการตั้งโรงเรียนของทางบ้านเมืองขึ้น และแม้ในการตั้งโรงเรียนของทางบ้านเมือง สำหรับในชั้นประถมศึกษาชั้นแรกก็อาศัยพระสงฆ์เป็นผู้ช่วย โดยรัชกาลที่ ๕ อารามสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ทรงเป็นผู้อำนวยการศึกษาหัวเมือง สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นก็ทรงได้ทรงตั้งพระเถระต่าง ๆ เป็นผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลนั้น ๆ ชักนำให้วัดทั้งหลายตั้งโรงเรียนประถมศึกษาขึ้น ให้เด็กทั้งหลายมาเรียนโดยที่ทางบ้านเมืองได้จัดทำหลักสูตรให้ จัดหาหนังสือต่าง ๆ ทางวัดให้สถานที่เช่นศาลาวัด เป็นต้น จัดหาโต๊ะเก้าอี้ กระจาดน้้ำ อุปกรณ์ต่าง ๆ ช่วยเหลือ และทั้งทางบ้านเมืองและทางวัดก็ร่วมกันจัดหาครูมาสอน เป็นการเริ่มต้นประถมศึกษาทั่วพระราชอาณาจักรไทย

ส่วนในกรุงเทพฯ นี้ได้มีเสนาบดีผู้อำนวยการมีสมเด็จพระยาดำรงฯ เป็นต้น ซึ่งก็ได้มีการตั้งโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งในระดับประถมศึกษาและที่สูงขึ้นมา อันจะกล่าวได้ว่าในระดับมัธยมศึกษาและเตรียมสำหรับที่จะเป็นอุดมศึกษา และก็มาตั้งมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นชั้นอุดมศึกษาขึ้นในรัชกาลที่ ๖ ส่วนในทางคณะสงฆ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นหลักใหญ่ ได้ทรงความรอบรู้ในระบอบการศึกษาของยุโรปด้วย โดยที่ทูตของประเทศในยุโรปได้จัดส่งเจ้ามาถวาย และก็ได้ทรงรับหลักสูตรต่าง ๆ มาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เมื่อทางบ้านเมืองได้ดำเนินการตั้งระบอบการศึกษาขึ้นไปถึงอุดมศึกษา สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ทรงปรับปรุงการศึกษาในทางคณะสงฆ์ โดยได้ทรงร่วมกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นและได้เริ่มตั้งโรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยรับเด็กเข้าเล่าเรียนและเปิดให้ภิกษุสามเณรเข้าเล่าเรียนในวิชาการที่ควรจะรู้ ในครั้งนั้นได้มีการเปิดโรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นในวัดนี้และในวัดอื่นอีกหลายวัด ในหัวเมืองก็เช่นที่วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ อีกแห่งหนึ่ง มหาวิทยาลัยของสงฆ์ทั้ง ๒ แห่งนี้ได้เริ่มตั้งเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ในระดับอุดมศึกษาในสมัยหลัง

ดังที่ได้ปรากฏในบัดนี้ก็คือ มหามกุฏราชวิทยาลัยตั้งขึ้นก่อน มีภิกษุสามเณรมาเรียนกันทั้งสองนิกายคือทั้งธรรมยุตทั้งมหานิกาย ที่มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยที่วัดมหาธาตุ ฝ่ายมหานิกายมาเรียน และทั้งสองแห่งนี้ก็สำเร็จในระดับปริญญาตรีกันมามารุ่นแล้ว และไปศึกษาต่อที่อินเดีย ที่ยุโรป อเมริกาบ้างก็มี สำเร็จปริญญาโทปริญญาเอกมาแล้วก็หลายรูป และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงตั้งระบอบนักธรรมขึ้นอีก คือเดิมนั้นทางคณะสงฆ์มีศึกษากันมาแต่ภาษาบาลีสำเร็จเป็นพระเปรียญ ที่เรียกกันว่าพระมหานั่น พระมหานี้ก็เป็นระบอบการศึกษาของพระสงฆ์มาแต่โบราณ แต่ว่ามาแก้ไขหนังสือที่เป็นหลักสูตรและจัดระเบียบขึ้นขึ้นใหม่ตามควรแก่สมัย มาถึงปัจจุบันนี้ก็มีการศึกษาไปจนถึงเปรียญ ๙ ประโยคก็เป็นญาติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงตั้งนักธรรม ในสมัยของพระองค์ท่านนั้นได้ทรงตั้งนักธรรมตรี นักธรรมโท และทรงรจนานหนังสือที่เป็นหลักสูตร

ต่าง ๆ มีนิวโกวาทเป็นต้น และต่อมามีการขยายออกไปจนถึงนักธรรมเอก และต่อมาก็ได้มีการจัดศึกษาสำหรับคฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ต้องการที่จะศึกษาพุทธศาสนา ทั้งชายและหญิงก็ศึกษาได้ โดยจัดให้เป็นธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก และใช้หลักสูตรในวิชาธรรมพุทธะกระทำเป็นอันเดียวกัน ส่วนวิชาพระธรรมวินัยนั้น ของพระใช้วินัยมุขเล่ม ๑ เล่ม ๒ เล่ม ๓ ฝ่ายฆราวาสก็ใช้เบญจศีล เบญจธรรม ซึ่งเป็นฝ่ายฆราวาส การศึกษาพระพุทธศาสนาด้านธรรมจึงได้มีทั้งของคณะสงฆ์ ทั้งของฝ่ายคฤหัสถ์ ในปัจจุบันทำให้มีความรู้จักพระพุทธศาสนากันกว้างขวางออกไป และบรรดาท่านทั้งหลายนวกะที่มาบวชเรียนกันนี้ก็ได้อาศัยให้มีการศึกษาในระดับนักธรรมตรี ซึ่งจะมีการเปิดโรงเรียนต่างหากในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ มีการฟื้นฟูปรับปรุงพระพุทธศาสนาโดยลำดับ โดยย่อก็ดังที่เล่ามานี้

เมื่อรวมเข้ามาแล้วก็ถือว่า ให้มีสมบรูณ์ทั้งที่เป็นส่วนปริยัติธรรม ธรรมที่ฟังเรียนคือฟังหรืออ่านทรงจำทำความเข้าใจ อันได้แก่คัมภีร์พระไตรปิฎกพุทธวจนะอันเป็นหลักใหญ่ที่สุด และหนังสืออธิบายต่าง ๆ หนังสือปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ตลอดจนหลักสูตรต่าง ๆ ที่ได้เรียบเรียงขึ้นไว้ในกาลสมัยนั้น ๆ รวมเข้าก็เป็นปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรมก็คือการปฏิบัติ คือเมื่อเรียนรู้พระธรรมวินัยก็นำพระธรรมวินัยนั้นมาปฏิบัติที่กาย ที่วาจา ที่ใจ และเพื่อผลคือปฏิเวธธรรมคือผลของการปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่วมาสู่โลกที่ดีโดยลำดับจนถึงพ้นโลก เป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรมนี้ นับว่าเป็นตัวศาสนาทั้งสิ้นอันอาจจะกล่าวได้ว่าปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธศาสนา หากจะเปรียบ ก็เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ปริยัติศาสนาก็เป็นราก ปฏิบัติศาสนาก็เป็นลำต้นขึ้นมาตลอดจนถึงใบ ปฏิเวธศาสนานั้นเป็นผล ผลของไม้สำหรับที่จะบริโภคได้ และต้นไม้ใหญ่คือพุทธศาสนานั้น บัดนี้ก็ตั้งมั่นอยู่ในประเทศไทย ซึ่งคนไทยเรานั้นได้อาศัยร่มเงาของต้นไม้ใหญ่คือพุทธศาสนานี้ ได้เล่าเรียนศึกษาอันเป็นปริยัติ ได้ปฏิบัติเป็นส่วนปฏิบัติ และได้รับผลของการปฏิบัติ คือเหมือนอย่างได้บริโภคผลของต้นไม้ใหญ่คือพุทธศาสนานี้ ตั้งแต่เบื้องต้นไปดังกล่าว

เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายที่เป็นนวกะได้มาบวชเรียนนี้ ก็ขอให้ตั้งใจศึกษาตั้งใจปฏิบัติ

ศึกษาหรือสิกขา

เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา ได้มีพระวินัยบัญญัติตรัสสั่งให้ภิกษุหยุดอยู่จำพรรษา ในวัดใดวัดหนึ่งหรือในป่า หรือในที่อันเหมาะสมแห่งใดแห่งหนึ่งตลอด ๓ เดือน ที่มี พระพุทธบัญญัติตรัสสั่งดังนี้ เพราะในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้ากับพระพระภิกษุ สามเณรสาวกได้เสด็จจาริกไปในท้องที่นั้น ๆ ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน ประกาศ พุทธศาสนาอยู่ตลอดเวลา และเมื่อถึงฤดูฝน ฝนตกลงมาประชาชนก็ประกอบการ เกษตรกรรมมีทำนาเป็นต้น เมื่อภิกษุท่องเที่ยวไปไม่หยุดก็จะไปเหยียบย่ำพืชพันธุ์ ธัญญาหารที่เขาปลูกให้เสียหาย ทั้งในฤดูฝน ๆ ตกมากตั้งนั้นการจะจาริกไปย่อมไม่ สะดวก กับอีกประการหนึ่ง เมื่อจาริกไปอยู่เสมอตลอดทั้งปีก็ย่อมไม่มีเวลาหยุดพัก เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมคือปฏิบัติธรรมปฏิบัติกรรมฐานภาวนา วิปัสสนาภาวนา เพื่อ บรรลุผลทำกิเลสกองทุกข์ให้หมดสิ้นไป เพราะฉะนั้น จึงทรงบัญญัติพระวินัยให้ภิกษุ หยุดอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือน เป็นโอกาสที่จะได้หยุดศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัย ตามที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอน และในการที่จะเลือกหาสถานที่หยุดอยู่จำพรรษานี้ก็จะ พึงเลือกหาสถานที่ซึ่งมีสี่ปายะ คือเป็นที่สบาย ๔ ประการ ได้แก่

๑. เสนาสนสี่ปายะ	ที่นั่งที่นอน ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย
๒. อาหารสี่ปายะ	อาหารเป็นที่สบาย
๓. บุคคลสี่ปายะ	บุคคลเป็นที่สบาย
๔. ธรรมสี่ปายะ	ธรรมเป็นที่สบาย

และเมื่อได้สถานที่อันประกอบด้วยสัปปายะอันเป็นที่สะดวกเป็นที่สบายทั้ง ๔ ประการนี้ จึงสมควรหยุดอยู่จำพรรษา ในสัปปายะทั้ง ๔ ข้อที่เป็นธรรมสัปปายะ ธรรมเป็นที่สบายเป็นที่สะดวกย่อมเป็นข้อสำคัญ เพราะธรรมเป็นที่สบายย่อมเป็นที่ต้องการสำหรับผู้เข้ามาบวชศึกษาปฏิบัติธรรม และอันธรรมเป็นที่สบายนั้นเมื่อแสดง โดยสรุปกีย่อมจะได้ธรรมเป็น ๒ หมวดคือ หมวดหนึ่ง ธรรมสำหรับปฏิบัติตนเอง อีกหมวดหนึ่ง ธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่ออยู่ด้วยกันเป็นสุข หมวดแรก ธรรมสำหรับปฏิบัติตนเองนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปก็ได้แก่ไตรสิกขา ข้อพึงศึกษาสำเนียงปฏิบัติ ๓ ประการคือ

๑. ศีลสิกขา ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติคือศีล
 ๒. จิตตสิกขา ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติคือจิต
 ๓. ปัญญาสิกขา ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติคือปัญญา
- ทั้งนี้โดยต้องทำเพื่อผลในการหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์

อันคำว่า “สิกขา” มาเป็นภาษาไทยใช้คำว่า *ศึกษา* คำว่า *ศึกษา* มาจากภาษาสันสกฤตว่า *ติศึกษา* ส่วนภาษามคธและบาลีเป็นสิกขาเหมือนกัน มิได้หมายความว่าใช้ในการศึกษาเล่าเรียนในภาษาไทยโดยมากเท่านั้น แต่หมายถึงการปฏิบัติรวมอยู่ด้วยคือเริ่มตั้งแต่เรียนให้รู้ในข้อที่ต้องการ และเมื่อเรียนให้รู้ก็ปฏิบัติตามที่เรียนรู้นั้นเพื่อให้เกิดผลตามต้องการ ทั้งหมดรวมเข้าในการศึกษา หรือศึกษาในพระพุทธศาสนาโดยตรงก็มุ่งถึงปฏิบัติธรรมให้มีขึ้น ทำให้เป็นขึ้นได้เป็นประการสำคัญ การทำให้มีขึ้นได้ให้เป็นขึ้นได้นั้น เรียกอีกคำหนึ่งว่า *ภาวนา* ที่แปลตามศัพท์ว่าการทำให้มีขึ้น ทำให้เป็นขึ้น นี่เป็นความหมายของคำว่า *ภาวนา* และทำให้มีขึ้นเป็นขึ้นได้ดังนี้จึงเรียกว่า *ศึกษา* หรือ *สิกขา*

ในทางคติโลก ยกตัวอย่างเป็นการช่าง เช่นการเรียนให้รู้วิธีที่จะเป็นช่างไม้ และฝึกหัดปฏิบัติในการเลื่อยไม้ ใสไม้ ประกอบไม้ ต่อให้เป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ตลอดจนเป็นบ้านเรือน การที่เรียนฝึกหัดปฏิบัติทำให้เป็นช่างไม้ขึ้นได้ดังนี้เรียกว่า “ศึกษาหรือสิกขา” แต่ถ้าหากเพียงแต่รู้แต่มิได้ฝึกหัดปฏิบัติทำไม่ได้ ก็ยังไม่ชื่อว่าได้ศึกษาให้สำเร็จในเรื่องนั้น หรือเหมือนอย่างวิธีการซึ่งจักรยาน การขับรถ ก็เรียน

ให้รู้วิธีการขี่จักรยาน การขับรถ และต้องฝึกหัดขับ ฝึกหัดขี่ จึงจะขี่รถจักรยานได้ ขับรถยนต์ได้ เมื่อได้ฝึกหัดอบรมมาจนได้ดังนี้ จึงเรียกว่าได้ศึกษาเสร็จในเรื่องนั้น ๆ ในกิจที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ภาคปฏิบัติของการลำดับของความหมายการศึกษาดังหัดขี่รถจักรยานเพียงแต่อ่านว่าชื่ออย่างไร แต่ไม่ได้ฝึกหัดขี่จึงขี่ไม่ได้ ต้องฝึกหัดขี่จนได้เรียนปฏิบัติได้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจึงชื่อว่าได้ศึกษาจริง

ศีลสิกขา

ศีลสิกขาคือศึกษาในศีล ก็ต้องเรียนให้รู้ในพระวินัยบัญญัติ และต้องปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติ คอยตรวจดูข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เช่น ตรวจดูตำรับตำรา เช่น อ่านนวกวาท อ่านวินัยมุข เรียนให้รู้ ในนวกวาทและพระวินัยบัญญัติโดยการอ่าน การฟังก็ตาม กำหนดจดจำความเข้าใจ ดังนี้เป็นภาคเรียนและการปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้าม และให้ทำอะไรก็ทำ ตรวจดูกาย วาจา ใจ ของตนให้เป็นศีลตามพระวินัยนั้น เมื่อทำผิดก็รู้และแสดงอาบัติทำตนให้รู้และแก้ไขใหม่ เรียกว่าศีลสิกขา หรือศึกษาในศีล และเมื่อศึกษาในศีลดังนี้ ถ้าเป็นพระภิกษุก็ศึกษาในศีลตามพระวินัยบัญญัติที่มาในพระปาฏิโมกข์และนอกพระปาฏิโมกข์ ในข้อที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติที่เรียกว่า อภิสมาจาร เป็นวัตรเป็นมรรยาทต่าง ๆ เป็นบริสุทธบริบูรณ์ก็เรียกว่า อธิศีลสิกขา ถ้าเป็นศีลที่ยังไม่บริสุทธบริบูรณ์ก็เป็นศีลสิกขาธรรมดาหรือศีลสิกขาทั่วไป เมื่อบริสุทธบริบูรณ์ก็เป็นอธิศีลสิกขา

จิตตสิกขา

จิตตสิกขานั้นข้อที่พึงศึกษาคือจิต ก็คือจิตใจนี้เอง ซึ่งมีปกติดิ้นรนกวัดแกว่ง กระสับกระส่ายไม่สงบตั้งมั่น จึงศึกษาวิธีที่จะปฏิบัติทำจิตให้สงบตั้งมั่น ความสงบของจิตเรียกว่า สมถะ ความตั้งมั่นของจิตเรียกว่า สมาธิ ทั้งนี้ก็อาศัยสมถกรรมฐานคือที่ตั้งของการทำงานอันทำจิตให้สงบ หรือสมถภาวนาวิธีทำความสงบตั้งมั่นของจิตให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น หรือเรียกว่าสมาธิภาวนา วิธีปฏิบัติทำสมาธิความตั้งมั่นของจิตให้มีขึ้นให้

เป็นขึ้น อันสมถกถานานี้ ถ้อยคำต่างกันแต่ว่าเนื้อความเป็นอันเดียวกัน เพราะว่าถ้อยคำนั้น สมถกแปลว่าสงบ สมถธิแปลว่าตั้งมั่น ส่วนเนื้อความนั้นก็เป็นอันเดียวกัน คือว่าจิตจะสงบก็ต้องตั้งมั่น จิตจะตั้งมั่นก็ต้องสงบ สงบอะไร ก็สงบจากนิเวรณ กิเลสอันเป็นเครื่องกลุ่มก่อดจิตให้ไม่สงบทั้งหลาย มีกามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกาม พยาบาท ความหงุดหงิดโกรธแค้นมุ่งร้ายเป็นต้น ตั้งมั่นอยู่ในสมถกรรมฐาน ที่ตั้งของการทำงานอันทำจิตให้สงบ ดังเช่นที่พระอุปัชฌาย์สอนเมื่อเป็นนาคขอบวช คือกรรมฐานที่ให้พิจารณาอาการของกาย ๕ ข้อมีหนึ่งเป็นที่สุดว่าเป็นสิ่งที่ไม่มงดาม เพื่อที่จะระงับกามฉันทะที่เกิดขึ้นในกายตนในกายผู้อื่น ฉะนั้น ก็จะต้องศึกษาคือเรียนให้รู้จักสมถกรรมฐานตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ตามที่พระอาจารย์สั่งสอนตามพระพุทธเจ้า และก็ฝึกหัดปฏิบัติทำจิตให้สงบตั้งมั่นได้จนเป็นอุปปนาสมาธิ สมถธิที่แนบแน่นถึงขั้นฌานก็เป็นอธิจิตสิกขา

ปัญญาสิกขา

ปัญญาสิกขานั้น ข้อที่พึงศึกษาคือปัญญาหรือศึกษาในปัญญาก็คืออบรมปัญญา ความรู้ทั่วถึงในวิปัสสนากรรมฐาน ที่ตั้งของการทำงานคือวิปัสสนา คือข้อปฏิบัติที่จะทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริง

สภาวะธรรมคือ ชั้นธ อายตนะ ธาตุ โดยไตรลักษณ์คืออนิจจังลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ลักษณะนี้เป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน และเมื่อได้ศึกษาปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานจนได้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์ดังกล่าว ก็เป็นปัญญาสิกขา เมื่อศึกษาให้ได้ปัญญาจนถึงทำจิตให้วิมุตติพ้นกิเลสและกองทุกข์ได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ก็เป็นอธิปัญญาสิกขา

ไตรสิกขาดังกล่าวนี เป็นกิจคือเป็นหน้าที่ที่พึงทำของผู้เข้ามาบวชเรียนแต่ละรูปแต่ละบุคคล และโดยตรงเพื่อผลคือวิมุตติหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ วิมุตติตั้งนี้เป็นจุดที่ประสงค์ของการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ในเบื้องต้น เพราะฉะนั้นในคำขอบรรพชาอุปสมบทแต่ครั้งก่อนจึงมีคำว่า สัพพทุกขนิสสรณนิพพานสัจฉิกถณตถาย

เพื่อออกจากทุกข์ทั้งปวงเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เพราะว่าเมื่อไม่มุ่งดังนี้ ไม่บวช ก็ปฏิบัติให้บรรลุถึงได้ กล่าวคือ ประโยชน์ที่เป็น *ทิฏฐุธัมมิกัตถะ* ประโยชน์ปัจจุบัน และ *สัมปรายิกัตถะ* ประโยชน์ภายหน้า เป็นคุณุหัตถ์ก็สามารถปฏิบัติให้ได้ให้ถึงได้ เป็นโลกียอยู่แก่โลก แต่ประโยชน์ที่เป็น *ปรมัตถะ* ประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นคุณุหัตถ์ยากที่จะปฏิบัติให้ได้ให้ถึง แต่ว่าเป็นภิกษุ นั้นย่อมมีโอกาสคือช่องว่างเพื่อปฏิบัติให้ได้ให้ถึง โดยส่วนเดียว เพราะว่าออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน ไม่ต้องมีครอบครัวที่จะต้องเลี้ยงดู ไม่ต้องมีอาชีพการงานของคุณุหัตถ์ที่จะต้องการทำ เป็นอยู่ด้วยอาศัยนิสสัย ๔ ก็ได้ มีอติเรกลากก็อาศัยอติเรกลากไปได้ดังนี้ จึงมีช่องโอกาสที่จะปฏิบัติเพื่อให้ได้ผล เป็นความสิ้นกิเลสและกองทุกข์เพื่อทำให้แจ้งนิพพานได้โดยส่วนเดียว ฉะนั้น ผู้ออกบวชในชั้นแรกมาจึงออกบวชโดยมุ่งให้บรรลุถึงผลดังกล่าวนี้ แต่เมื่อมา มีธรรมเนียบบวชชั่วคราวให้รู้พระพุทธศาสนา เพื่อที่จะได้ออกไปดำรงตนเป็นผู้ที่สามารถปกครองตนเองได้ ปกครองผู้อื่นได้ด้วย การเว้นความชั่วประพฤติกุศลต่าง ๆ ตามฐานะภาวะ ก็ไม่ได้มุ่งที่จะออกจากทุกข์ทำให้แจ้งนิพพาน ดังนั้นในการขอเข้าบรรพชาอุปสมบทท่านจึงได้ตัดคำนี้ออกเสียดังที่ใช้ *เอสา* ที่ในปัจจุบัน แต่แม้เช่นนั้นก็ต้องเข้าใจว่าความอธิษฐานจิตคือความตั้งใจมุ่งผลที่ต้องการที่เป็นสิ่งที่ดีที่ชอบ คือว่ามุ่งออกจากทุกข์ มุ่งทำให้แจ้งนิพพาน เมื่อมีความมุ่ง การปฏิบัติในไตรสิกขาก็ย่อมจะเป็นการปฏิบัติมุ่งเพื่อออกจากทุกข์ เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ก็ชื่อว่าได้หันหน้าไปสู่ทางของความออกจากทุกข์ ทางอันทำให้แจ้งนิพพาน และเมื่อหันหน้าไปสู่ทิศทางถูกต้องแล้ว การที่จะเดินไปสู่จุดมุ่งหมายนั้นก็ย่อมจะทำให้ไกลความออกจากทุกข์ ไกลนิพพานเข้าไปทุกที อันที่จริง การที่จะบรรลุถึงผลอย่างใดอย่างหนึ่งก็ต้องปฏิบัติไปเป็นขั้น ๆ อย่างนั้น จะให้พรวดเดียวทีเดียวย่อมเป็นไปไม่ได้ เหมือนอย่างว่าการที่มาประชุมกันอยู่ในที่นี้ ซึ่งก็จะต้องมาจากที่อยู่อาศัยของตน เมื่อก่อนจะบวชก็อยู่ในที่อาศัยของตนคือบ้านที่อยู่อาศัยที่ต่าง ๆ กัน แต่ว่ามุ่งมาบวชจึงได้เดินทางมาสู่วัดนี้ การเดินทางนั้นก็เดินมาด้วยเท้าบ้าง เดินด้วยรถราต่าง ๆ บ้าง รถก็พาวิ่งโดยลำดับก็มาถึงวัด เมื่อมาถึงวัดเมื่อบวชก็อยู่ในกุฏิต่าง ๆ และเมื่อจะมาสู่ที่นี้ก็เดินกันมา การเดินกันมานั้นก็จะเดินกันมาที่ละก้าว และในที่สุดก็รวมกันอยู่ในที่นี้ได้ ทั้งนี้ด้วยมีจุดมุ่งหมายที่จะมาคือมุ่งหมายเข้ามาบวชวัดนี้ และบัดนี้ก็มุ่งหมายที่จะพึงอบรมในที่นี้ จึงได้บ่ายหน้ามาสู่ที่นี้และก็มากันโดย

ลำดับ เช่นเดินกันมาที่ละก้าว และก็มาถึงได้ในที่สุด เพราะฉะนั้น จุดที่ตั้งที่มุ่งหมาย จุดสำคัญและเมื่อตั้งไว้ถูกจุดถูกทิศแล้ว การที่จะมาถึงนั้นก็ต้องมากันที่ละก้าวมาโดยลำดับนั่นเอง เริ่มแต่ก้าวที่หนึ่งที่สองเป็นต้นมา ในขณะที่เมื่ออยู่ในก้าวที่หนึ่ง ก้าวที่สอง ก็ยังไม่มองเห็นวัดนี้ ยังไม่มองเห็นที่นี่ แต่ว่าเมื่อเดินเข้ามาโดยลำดับ ๆ ใกล้เคียงเข้ามา ก็เห็นตัวตึก และเมื่อใกล้เคียงเข้ามาอีก ใกล้เคียงเข้ามาอีกจนถึงเข้ามาอยู่ในห้องนี้กัน เข้ามาภายในได้ เพราะฉะนั้น เมื่อหันหน้าถูกทิศแล้วก็เริ่มเดิน แล้วก็ย่อมจะใกล้จุดหมาย เข้ามาทุกที จะบรรลุถึงเมื่อไรก็ช่างเถอะ แต่ว่าหันหน้าให้ถูกทิศทาง ตั้งจุดหมายของจิตใจให้ถูกต้องแล้วก็ดำเนินไปโดยลำดับตามที่เราสามารถจะดำเนินได้ ดังนี้แหละเป็นวิธีปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องตั้งจุดหมายไว้ให้ถูกต้องและเมื่อตั้งจุดหมายไว้ให้ถูกต้องดังนี้คือ มุ่งออกจากทุกข์ มุ่งนิพพาน อันเป็นการดับกิเลสและกองทุกข์ และตั้งใจปฏิบัติในไตรสิกขา ตั้งใจศึกษาในศีล ในจิต ในปัญญา หรือเรียกว่าในศีล ในสมาธิ ในปัญญาไปโดยลำดับ ก็จะยอมใกล้นิพพานเข้าไปทุกที และก็จะได้รับผลยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่วขึ้นมาสู่โลกที่ดีโดยลำดับ และเมื่อขึ้นมาสู่โลกที่ดีโดยลำดับแล้ว ในที่สุดก็ย่อมจะถึงสุดโลกพ้นโลก ก็เป็นโลกุตตร เป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน เป็นไปเองเหมือนอย่างการที่มาจากลำดับดังกล่าวมานั้น เมื่อแรกนั้นยังมองไม่เห็นอะไร แต่เมื่อก้าวที่สองก้าวที่สามก็จะแจ่มแจ้งมาโดยลำดับเอง จะได้รับผลเป็นความสันติ คือความสงบของใจไปโดยลำดับเอง

เพราะฉะนั้น เมื่อเราทั้งหลายได้มาตั้งจุดของจิตใจให้ถูกต้อง และที่ตั้งใจปฏิบัติ ตั้งใจศึกษาไปให้ถูกต้องตามทิศทางด้านนี้แล้ว ย่อมจะได้รับผลตามต้องการที่เข้ามาบวชเรียนเป็นกุศล ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการแนะนำปฏิบัติในธรรมะ ที่พึงปฏิบัติสำหรับเฉพาะตนแต่ละบุคคล

วันนี้ยุติแค่นี้

ปฏิสันถาร ๒

อามิสปฏิสันถาร ปฏิสันถารด้วยอามิส (คือสิ่งของ)

ธัมมปฏิสันถาร ปฏิสันถารโดยธรรม

อง. ทุก. ๒๐/๓๙๗/๑๑๖

ปฏิสันถาร ๒ อามิสปฏิสันถาร ปฏิสันถารด้วยอามิสคือสิ่งของ ธัมมปฏิสันถาร
ปฏิสันถารโดยธรรม

ปฏิสันถาร ได้แก่การต้อนรับแขกผู้มาถึงถิ่น อามิสปฏิสันถารได้แก่ต้อนรับ
ด้วยให้สิ่งของเช่นให้น้ำร้อน หมากพลู อาหารเป็นต้น ธัมมปฏิสันถารได้แก่การมาว่า
ธรรมให้ฟังหรือแนะนำในทางธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-
วโรรสได้ทรงแสดงทัศนะไว้ว่า การกล่าวธรรมให้ทรงเห็นว่าไม่ใช่อาการรับแขก มติของ
พระองค์ท่านว่าได้แก่การต้อนรับตามควรตามฐานะของแขกผู้มา ควรลูกรับกราบไหว้
ก็ทำ ไม่ควรทำอย่างนั้นก็ทำความเอื้อเฟื้อด้วยประการอื่น แม้เจ้าถิ่นมีปรารถนาดี
แต่ทำไม่ควรแก่ฐานะของแขก การปฏิสันถารนั้นอาจเสีย เช่น แขกเป็นคนชั้นสูง
เจ้าถิ่นต้อนรับอย่างสามัญ ดูเป็นไม่สำคัญในแขกผู้นั้นเลย อีกฝ่ายหนึ่งแขกเป็นคน
สามัญ เจ้าถิ่นต้อนรับแข็งแรง อย่างทำแก่แขกชนชั้นสูง เป็นต้นเซอะไป ธัมมปฏิสันถาร
หมายเอาการต้อนรับที่ทำพอดี สมแก่ฐานะของแขก

ปฏิสันถาร ๒ นี้แสดงว่าทางพระพุทธศาสนาก็สอนให้ทำปฏิสันถาร ปฏิสันถารตามศัพท์แปลว่าการปกปิด ก็น่าคิดเหมือนกันว่า ทำไมจึงมาใช้ศัพท์ที่แปลว่าปกปิดในความหมายว่าต้อนรับ พิจารณาดูก็จะเห็นเค้าความ คือการต้อนรับนั้นผู้ต้อนรับเมื่อมีแขกมา จะต้องแสดงหน้าตาทีไรยาวจาที่สุภาพแก่แขกแม้ว่ากำลังหงุดหงิด ไม่สบายใจ กำลังเกิดความไม่พอใจกันอยู่ภายในบ้านก็ดี เมื่อแขกมาก็จะต้องหยุดการแสดงความไม่พอใจ คือความที่มีหน้าตาหงุดหงิดเรียกว่าต้องยิ้มรับแขก ท่านที่กำลังเรียกว่าทะเลาะกันอยู่ภายในบ้านและทุก ๆ คนก็จะต้องหยุดทำกิจที่ไม่เรียบร้อย และเมื่อรู้กำหนดล่วงหน้าในเรื่องอื่นว่าแขกจะมาจะต้องรับแขก ก็ต้องจัดบ้านเรือน อะไรไม่เข้าซมก็ปกปิดเสีย กันเสีย แม้บ้านที่อยู่อาศัยก็จะต้องมีการกันห้อง ห้องอะไรที่สำหรับเก็บของรุงรัง ก็เก็บเอาไว้ส่วนหนึ่ง ไม่ให้ปรากฏออกมา ส่วนห้องที่จะต้องรับแขกก็ต้องตกแต่งรักษาความสะอาด เรียกว่าจะต้องปกปิดสิ่งที่ไม่เรียบร้อยทุกอย่าง ทั้งที่เป็นกิจธุระอาการจิตใจของตัวเอง และที่เป็นถิ่นรับแขกเช่นบ้านเรือนจัดให้เรียบร้อย แสดงออกแต่สิ่งที่เรียบร้อยงดงามพอเหมาะพอสมสำหรับที่จะต้อนรับ และกิจธุระอาการที่จะรับแขกก็ต้องสุภาพเรียบร้อย ดังนี้เรียกว่าเป็นการปฏิสันถาร ปฏิสันถารแปลว่าปกปิด ต้องปกปิดแขกไม่ให้เขารู้ไม่ให้เขาเห็นความไม่เรียบร้อยต่าง ๆ แสดงออกแต่สิ่งที่เรียบร้อยและความสุภาพต่าง ๆ และเมื่อเป็นการต้อนรับด้วยอามิสคือสิ่งของ เช่นน้ำร้อน น้ำดื่มอาหาร เป็นต้นตามสมควร มีแขกมาพักก็ต้อนรับเพื่อให้ที่อยู่อาศัยตามควรอันเกี่ยวข้องกับวัตถุดังนี้ เรียกว่าอามิสปฏิสันถาร ต้อนรับด้วยอามิสคือสิ่งของ

ธัมมปฏิสันถารนั้น ต้อนรับด้วยธรรมคือแสดงธรรม หรือกล่าวธรรม และแนะนำ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเห็นว่าการสอนธรรมนั้น ไม่ใช่การต้อนรับ ควรจะหมายว่าต้อนรับสมควรแก่ฐานะของแขกคือความเหมาะสมเป็นธัมมปฏิสันถาร นั้นก็เป็นพระมตอันหนึ่ง และหากจะอธิบายกันมาว่าต้อนรับด้วยแสดงธรรมให้ฟังหรือกล่าวคำแนะนำ ก็อาจเป็นไปได้ในเมื่อแขกผู้นั้นเขาต้องการธรรมะ ดังเช่นผู้ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าต้องการธรรมคำสั่งสอนจากพระองค์ บางทีก็มากราบทูลไต่ถามธรรม บางทีก็มาขอฟัง สุดแต่พระองค์จะทรงสั่งสอน ถ้าเขาถามปัญหา พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาตามควรที่เขาถาม เมื่อเขาฟังพระองค์ก็ทรงแสดงธรรมให้ฟัง ดังนี้ตามความหมายก็เป็นธัมมปฏิสันถารได้ และแม้บุคคลทั่ว ๆ ไป บางทีแขกที่มาหาขึ้นต้องการความรู้

ในวิชาการก็ดี ในธรรมปฏิบัติหรือในธรรมข้อใดข้อหนึ่งก็ดี เมื่อเขาต้องการธรรมก็แสดงธรรมให้เขาฟัง แสดงศิลปวิชาการให้เขาฟัง แสดงธรรมข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่เขาต้องการจะทราบให้เขาฟัง ดังนั้นก็เป็นธัมมปฏิสันถารได้ ก็เหมือนอย่างเมื่ออยู่ร่วมกันก็ไปมาหาสู่กัน ก็สนทนากันด้วยเรื่องนั้นบ้าง เรื่องนี้บ้าง บางทีก็วกเข้าหาเรื่องธรรมเรื่องวินัย ดังนั้นก็เป็นธัมมปฏิสันถารเหมือนกัน ธัมมปฏิสันถารนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญ ถึงกับมีพระพุทธภาษิตตรัสสอนให้ประพฤติปฏิสันถาร ให้ฉลาดในวิธีทำปฏิสันถารเป็นต้น

จะแสดงทุกะหมวด ๒ ต่อ จะเพิ่มปฏิสันถฐาน ๒ ปฏิสันถาร ๒ นั่นก็คือ “อามิสปฏิสันถาร” ปฏิสันถารด้วยอามิสคือสิ่งของ ธรรมปฏิสันถาร ปฏิสันถารโดยธรรมได้แสดงอธิบายแล้ว แต่จะเพิ่มเติมอีกปริยายคือทางหนึ่ง นึกถึงผู้มาหาที่เรียกว่าแขกหรืออาคันตุกะ ย่อมจะต้องมีความประสงค์ในการมาหาอย่างใดอย่างหนึ่ง และธรรมเนียมการต้อนรับนั้น สำหรับทางพระพุทธศาสนาก็มีแสดงว่า เมื่อมีผู้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ถ้าเป็นภิกษุซึ่งเดินทางมาจากที่ต่าง ๆ ก็จะทักทาย ถ้าเป็นภาษาไทยก็เช่นทักทายว่า อยู่ที่ไหน เป็นสุขดีหรือ เดินทางมาสะดวกดีหรือ ดังนี้เป็นต้น ถ้าเป็นภาคภาษาบาลีที่ท่านเขียนเอาไว้ พระพุทธเจ้าก็จะตรัสถามว่า *ขมนีโย* ที่แปลตามศัพท์ว่าพอดทนได้หรือ และท่านสอนให้นักเรียนแปลกันว่า *ขนุรปญจกัม* หมวด ๕ แห่งชั้น ๑ *จตุจกัม* มีจักร ๔ *นวัตวารัม* มีทวาร ๙ *ขมนีโย* อันเธอหรืออันท่านพอดทนได้หรือ คำว่าขันธปัญจกัม หมวด ๕ แห่งชั้น ๑ ก็คือชั้น ๑ ย่อลงก็เป็นนามรูปคือกายใจ อันนี้ มี *จักรัม* ๔ ก็คือว่าประกอบขึ้นในธาตุทั้ง ๔ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม นวัตวารัมมีทวาร ๙ ก็คือมีประตูของร่างกายอันนี้ ๙ ช่องด้วยกัน รวมเข้าทั้งหมดที่ว่า “ขมนีโย” พอดทนได้หรือถ้าเป็นภาษาไทยก็สบายดีหรือ ถ้าเป็นภาษาบาลีก็อดทนได้หรือ เพราะว่ากายใจหรือว่าร่างกายอันนี้จะต้องอดทนได้ คือหมายความว่า จะต้องทะนุบำรุงด้วยปัจจัยทั้ง ๔ ให้มีความผาสุก และไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ จึงเรียกว่าอดทนได้ ถ้าว่ามีโรคภัยไข้เจ็บ คือเจ็บป่วยหรือว่าอดทนยาก ดังนี้ ก็เรียกว่าทนยาก คือเป็นทุกข์ ถ้าพอดทนได้ก็คือว่าพอกทุกข์ไปได้ ถ้าแก้ได้อย่างดีก็คือทนง่าย คือ “สุข” ทุกข์นั้นแปลว่าทนยาก สุขแปลว่าทนง่าย ถ้าหากว่าบำบัดทุกข์ได้เป็นครั้งเป็นคราวเรื่อย ๆ ไป ก็เรียกว่า “พอดทนได้” ถ้าบำบัดทุกข์ไม่ได้เช่นว่าเจ็บป่วยขึ้นมา

รักษาไม่หายหรือว่าดอยามาก ร่างกายก็ผ่ายผอมไม่มีกำลังเหล่านี้นั้นก็ทนไม่ได้ทนไม่ไหว ถ้าทนได้ก็แปลว่ามีสิ่งทะนุบำรุงมีอาหารเป็นต้น พอควร และก็ไม่เจ็บไม่ไข้ได้ป่วย ตลอดจนถึงการเดินทางเข้าไปเฝ้านั้นก็ไม่เป็นอะไร “ขมนีย์” ทนได้หรือภาษาไทยก็คือสบายดีหรือ บางทีก็ทรงทักว่า “โคจรคาม” การบิณฑบาตในท้องถิ่นที่เธออยู่นั้นสะดวกหรืออะไรเหล่านี้เป็นต้น เป็นคำทักทาย เมื่อทักทายแล้วจึงจะถึงเรื่องและผู้มาเฝ้าพระองค์ เช่นว่ามากราบทูลถามปัญหา “ธัมมะ” หรือว่าไม่กราบทูลถามพระองค์ก็ทรงแสดงธรรมโปรด

คราวนี้ถ้าเป็น *ฆรวาวส* มาเฝ้า ท่านก็ใช้คำต้อนรับที่เรียกว่า พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงถ้อยคำต้อนรับเรียกว่า *สัมโมทนียกถา* ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความชื่นบาน *สาราณียกถา* ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความระลึกถึงกันและกันด้วยความเคารพรัก เป็นคำทักทายเบื้องต้น ที่จะให้เกิดความชื่นบานและเกิดความระลึกถึงกัน และเมื่อได้ทักทายกันให้เกิดความชื่นบานให้เกิดความระลึกรักกันแล้ว จึงจะถึงการว่ากันตามประสงค์ของผู้มา เช่น มากราบทูลถามปัญหากดี มากราบทูลนิมนต์ก็ดี หรือพระองค์จะทรงแสดงธรรมโปรดก็ดี เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่าถ้อยคำ *โอภาปราศรัย* ที่ทักทายกันในระดับแรกนั้นเป็น *อามิสปฏิสันถาร* แม้ว่าจะไม่ได้ต้อนรับด้วยข้าวด้วยน้ำอะไรเป็นต้นก็ตาม เรียกว่า *อามิสปฏิสันถาร* และเมื่อถึงตอนที่พูดธุระกัน ถ้าเป็นภิกษุมาเฝ้าพระพุทธเจ้าก็กราบทูลถามปัญหา หรือไม่กราบทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรด ดังนี้เป็น *ธัมมปฏิสันถาร* โดยตรง หรือว่าพูดกันถึงเรื่องอื่นที่เป็นธุระการงานดังนั้นก็ต้อนรับไปโดยธรรมคือโดยเหมาะโดยควร สุดแต่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ให้ธรรมคือความถูกต้องเหมาะสมควรเป็นหลัก ก็ว่ากันไปตามเหมาะตามควร ดังนั้นก็จัดว่าเป็น *ธัมมปฏิสันถาร* ได้ และแม้ฝ่ายคฤหัสถ์ต่อคฤหัสถ์ด้วยกันที่ไปมาหาสู่กันก็ต้องมีธุระอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เมื่อพบกันที่แรกก็ทักทาย *โอภาปราศรัย* กันทำนองว่าสบายดีหรืออะไรเป็นต้น แล้วก็ให้ความรื่นเริง ผูกไมตรีจิตกันทางใจและมีอะไรก็ต้อนรับกันทางกาย เช่นว่ากระหายน้ำมาให้ น้ำดื่ม หิวมากก็เลี้ยงอาหารและแล้วก็พูดจาธุระกันที่มา เมื่อถึงการที่จะพูดจากันด้วยธุระที่มา ก็ต้อนรับไปโดยธรรม คือตามเหมาะตามควรตามที่ถูกต้อง ดังนี้ก็เป็น *ธัมมปฏิสันถาร* นี้เป็นการอธิบายเพิ่มเติมใน “ปฏิสันถาร ๒” ต่อไป

รูป ๒

มหาภูตรูป รูปใหญ่ อุปาทายรูป รูปอาศัย คือคำว่ารูปนี้มีที่มาในชั้น ๕ กับ ใน “อายตนะภายนอก ๖” สำหรับที่มาในชั้น ๕ นั้นก็คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูปในชั้น ๕ นี้หมายถึงสิ่งที่เป็น “วิสัย” แห่งอายตนะภายใน ๕ ข้างต้น ก็คือ อายตนะภายนอก ๕ ข้างต้น อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทั้ง ๕ รูปนี้ก็เป็นรูปในชั้น ๕ อีกแห่งหนึ่งก็คือรูปใน อายตนะภายนอกทั้ง ๖ หมายถึงเฉพาะ สิ่งที่เป็นวิสัยของจักขุเท่านั้น คือสิ่งที่ตาเห็นเป็นรูปในอายตนะภายนอกทั้ง ๖

คราวนี้สำหรับรูป ๒ “อุปาทายรูป รูปอาศัย” หมายถึงรูปในชั้น ๕ นั้นแหละ ซึ่งมีความหมายกว้างกว่ารูปในอายตนะภายนอก ๖ เพราะว่า รูปในอายตนะภายนอก ๖ นั้นหมายเอาเฉพาะที่เป็นวิสัยของตาเท่านั้น แต่ว่า สำหรับที่เป็นรูปในชั้น ๕ นั้น หมายถึงสิ่งที่เป็นวิสัยของหูคือเสียง ของจมูกคือกลิ่น ของลิ้นคือรสและของกายคือ โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง ซึ่งมีความหมายกว้างกว่า และรูปในชั้น ๕ นี้ จึงเป็น อันว่าหมายรวมถึงรูปในอายตนะภายนอกนั้นด้วย ก็เป็นอันว่าหมายถึงสิ่งว่ารูปทั้งหมด ซึ่งในอภิธรรมได้แบ่งหัวข้อออกเป็น ๒ ดังกล่าวนั้น

มหาภูตรูป รูปใหญ่ คำว่ามหาแปลว่าใหญ่ ภูตะแปลว่าเป็นแล้ว สิ่งที่มีแล้ว แปลตามศัพท์มหาภูตรูป คือว่ารูปที่เป็นแล้วใหญ่ หรือมีแล้วใหญ่ จึงหมายถึงธาตุ ทั้ง ๔ คือ ปฐวี ดิน อาโป น้ำ เตโช ไฟ วาโย ลม ธาตุทั้ง ๔ นี้ ที่รวมกันประกอบ กันอยู่เป็นกายอันนี้ เรียกว่ามหาภูตรูป อุปาทายรูป รูปอาศัย หมายถึงอาการของ

มหาภูตรูป คือแม้ว่าจะรวมกันเป็น ๔ หมวดใหญ่ คือ เป็นธาตุ ๔ อันเรียกว่ามหาภูตรูปนั้น

แต่ว่ายังมีอาการคือ ลักษณะที่แบ่งแยกออกไปต่าง ๆ อีกมาก ดังที่ได้แสดงไว้ใน “อภิธัมมัตถสังคหะ” ก็คือประสาทอันแปลว่าสิ่งที่ให้สำเร็จความรู้ต่าง ๆ มี ๕ คือ สิ่งที่ทำให้สำเร็จการเห็น เรียกว่าจักขุประสาท สิ่งที่ทำให้สำเร็จการฟัง เรียกว่าโสตประสาท สิ่งที่ทำให้สำเร็จการดม เรียกว่าฆานะประสาท สิ่งที่ทำให้สำเร็จการลิ้ม เรียกว่าชีวหาประสาท สิ่งที่ทำให้สำเร็จการรู้สึกผัสสะกระทบ เรียกว่ากายะประสาท หรือเรียกสั้นว่า “จักขุ โสตตะ ฆานะ ชิวหา กายะ” หรือเรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจคืออารมณ์ ๕ อันได้แก่รูปที่เป็นวิสัยของ จักขุ ๑ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส ๑ โภกฐัพพะ ๑ และ โภกฐัพพะนั้นคือสิ่งที่กายถูกต้อง อะไรคือสิ่งที่กายถูกต้อง เมื่อกล่าวโดยสรุปก็นั่นคือธาตุทั้ง ๔ นั้นแหละ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แต่ว่าสิ่งที่กายจะถูกต้องได้จริง ๆ ก็มีเพียง ๓ คือดิน ไฟ และลม แต่ว่าน้ำนั้นถ้ามุ่งถึงน้ำที่เป็นสิ่งละเอียดจริง ๆ แล้ว กายถูกต้องไม่ได้ ส่วนน้ำที่เราเรียกว่าน้ำ ที่กายถูกต้องได้และที่ดื่มกินนี้เป็นสิ่งผสมแล้ว มิใช่เป็นน้ำแท้ ๆ เพราะฉะนั้น หากจะถามว่า โภกฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องนั้น ย่อที่สุดคืออะไร ก็ได้แก่ดิน ไฟ และลม เว้นน้ำ ภาวะ ๒ คือ “อิตถิภาวะ” ความเป็นหญิง “ปฐิสภาวะ” ความเป็นชายก็หมายเพศที่ปรากฏทางร่างกาย อันแสดงถึงความเป็นหญิง อันแสดงถึงความเป็นชาย “หทัย” หมายถึงสิ่งที่ให้สำเร็จความคิด “ชีวัตินทรีย์” หมายเอาความอยู่แห่งรูปหรือสิ่งที่รักษารูปให้เป็นอยู่ อาหารหมายเอาโอชาหรือโอชะ อากาศธาตุหมายเอาสิ่งที่ขังอยู่ในช่องว่างเรียกว่า “ปริจเฉทรูป” รูปอันเป็นเครื่องกำหนดเขต “วิญญูติ” คือสิ่งที่ให้สำเร็จความรู้ ได้แก่ กายวิญญูติ กริยาที่ไหวกายได้ วจวิญญูติ คินกริยาที่ไหววาจา คือพูดได้ วิการคืออาการต่าง ซึ่งมี ๓ ได้แก่ ลหุตา ความเบา อธิบายว่ารูปของคนยังเป็นไม่หนัก หลุดจากรูปของคนตายแล้ว ๑ มุทุตา ความอ่อนสลวย อธิบายว่ารูปยังปกติมีข้อล่า อาจคู้หรือเหยียดคล่องแคล่ว ไม่แข็งกระด้างดุจ ลหุรูป ของคนเจ็บคนตายแล้ว ๑ “กมุขมถตา” ความควรแก่การงานคือความคล่องแคล่ว ๑ ลักษณะ ๔ คือ อุจจยะ ความรู้จักเติบโตขึ้น ๑ สันตติ ความสืบเนื่องกัน เช่น ขนเก่าหลุดร่วงไป ใหม่เกิดแทนกัน ๑ ชรตา ความรู้จักทรุดโทรม ๑ อนิจจตา ความไม่ยั่งยืน ๑ สิริรวมเป็น ๒๕

รวมทั้ง ๒ ประเภทเป็น ๒๙ แต่ว่าในปกรณ์คือในคัมภีร์นับเป็น ๒๘ คือว่าที่นับเป็นที่ ๒๘ นั้น โคจร ๕ นั้นนับเพียง ๔ ยกโณฏฐัพพะที่เป็นประเภทเดียวกับรูปเสีย จึงลง ๒๘ พอดี

การที่แบ่งรูปเป็น ๒ เป็นมหาภูตรูป กับ อุปาทายรูปนี้ แสดงไว้ในคัมภีร์ “อภิธัมมตถสงคห” และก็เป็นอธิบายในคัมภีร์ “อภิธัมมปิฎก” ดังนี้ได้แบ่งเป็นปิฎก ๓ ดังที่ได้อธิบายแล้ว ปิฎกตะกร้า ตระกร้า ๓ ใบ หมายถึง ๓ หมวดใหญ่ ๆ คือ “วินัยปิฎก สุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก” สำหรับวินัยปิฎกนั้น ก็เป็นหมวดวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น สุตตันตปิฎก นั้น ก็เป็นหมวดพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอนแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ อภิธรรมปิฎกนั้น ก็คือเป็นหมวดอภิธรรมที่แปลว่าธรรมยี่งหรือแปลว่าจำเพาะธรรม ซึ่งท่านได้สรุปหัวข้อของอภิธรรมนั้นไว้ ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน สำหรับรูป ๒ นี้ก็เป็นอภิธรรมรูปในข้อ ๓ ของอภิธรรมนั่นเอง แต่ก็เป็นกรอธิบายรูป ใช้ได้ในทาง “พระสุตตันตปิฎกด้วย” คือรูปในชั้น ๕ ก็อธิบายเป็น ๒ ดังนี้ได้

และข้อที่ใครจะแสดงเพิ่มเติมก็คือหทัย ที่ว่าหมายเอาสิ่งที่ให้สำเร็จความคิด คือว่า หทัยนี้ก็หมายถึงเนื้อหัวใจที่คนเรามีทุก ๆ คน ตั้งอยู่ในทรวงอกเบื้องซ้ายที่ทุก ๆ คนมีอยู่ และพระอาจารย์ได้อธิบายว่าเนื้อหัวใจนี้ เป็นที่ตั้งของวิญญาณธาตุ คือวิญญาณ ด้วยเป็นมติของพระอาจารย์ในสมัยหลังจากพุทธกาล เป็นทำนองว่าสิ่งที่เราเรียกว่าวิญญาณจิตใจนั้น ตั้งอาศัยอยู่ที่เนื้อหัวใจนี้ แต่ว่า ไม่มีพระพุทธรูปที่แสดงไว้อย่างนั้น พระพุทธรูปที่แสดงถึงจิตซึ่งอาศัยอยู่กับกายนี้ ได้มีแสดงไว้ในคาถาธรรมบทว่า “อสรีรัง” ไม่มีสรีระ คือไม่มีรูปร่าง “คฺหาสยง” มีคฺหาเป็นที่อาศัย คำว่า คฺหา นั้นแปลว่า “ถ้ำ” มีถ้ำเป็นที่อาศัย เพราะฉะนั้น ก็เป็นปัญหาว่าคฺหาคือถ้ำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นที่อาศัยของจิตนี้คืออะไร หรือส่วนไหนของร่างกายอันนี้ พระอาจารย์ผู้อธิบายที่เรียกอรธกถาจารย์เป็นต้น ซึ่งท่านแต่งคัมภีร์อธิบายไว้ในสมัยหลังจากพุทธกาล ท่านก็คงไม่แน่เหมือนกัน ท่านจึงอธิบายรวม ๆ กันไว้หมดว่า คำว่า คฺหา คือถ้ำในพระพุทธรูปที่นั้น หมายถึงกายนี้ เอาคลุมหมด ไม่ชี้ว่าไว้ในเบื้องต้นที่ท่านชี้เอาว่าเนื้อหัวใจ คราวนี้มาในสมัยหลังต่อมาได้รู้จักมันสมองกันขึ้น

อันที่จริงมันสมองนั้นในครั้งเก่าที่ยังไม่รู้จักแยก มิได้แสดงเอาไว้ต่างหากในอาการ ๓๒ เพราะฉะนั้น จึงมีแสดงไว้เป็นอาการ ๓๑ ไม่ใช่ ๓๒ มีเกสา-ผม โลมา-ชน ทันตา-พัน ตโจ-หนัง มังสัง-เนื้อ นะหารู-เอ็น อัญฐิ-กระดุก อัญฐิมิณูซัง-เยื่อในกระดุก วักกัง-ไต ทหยัง-หัวใจ ยกนัง-ตับ กิโลมกัง-พังผืด บัปผาสัง-ปอด อันตัง-ลำไส้ใหญ่ อันตคุนัง-ลำไส้เล็ก อุทริยง-อาหารเก่า เสมหัง-น้ำเสลด ปุพโพ-น้ำเหลือง โลหิตัง-น้ำเลือด วสา-น้ำมันเหลว เซโพ-น้ำลาย สิงฆาณิกา-น้ำมูก มุตตัง-น้ำมูตร เป็นธาตุดิน ๑๙ ธาตุน้ำ ๑๒ รวมเป็น ๓๑ และต่อมาจึงพบมันสมอง แยกต่างหาก แสดงต่อท้ายว่าภาษาบาลี แปลว่าสมองในสมองศรัษะเป็นที่ ๓๒ จึงเป็นอาการ ๓๒ แต่ที่สวดกันโดยมากนั้นอาการ ๓๑ ไม่ใช่ ๓๒ เมื่อเติม “มัตถเกมัตถ-กลุงคัง” สมองในสมองศรัษะเข้าไปจึงเป็นอาการ ๓๒ และท่านก็อธิบายว่า แม้เมื่อยังไม่แยกแสดงชมอง มันสมองออกต่างหาก ก็ไม่ใช่ว่าไม่พบมันสมอง หมอในสมัยโบราณ ก็พบแล้วเหมือนกัน แต่เอารวมเข้าใน “อัญฐิมิณูซัง” เยื่อในกระดุก แล้วที่แสดงไว้ว่า อัญฐิ กระดุก อัญฐิมิณูซัง เยื่อในกระดุก รับเอามันสมองรวมเข้าในข้อนี้ด้วย ก็อันที่จริงก็ถูกเหมือนกัน เพราะอยู่ในกะโหลกศรัษะ เยื่อในกระดุกแล้วจึงมาแยกไว้ต่างหาก เป็นอีกอาการหนึ่งต่างหาก เป็นอาการที่ ๓๒ ดังกล่าว คราวนี้ ในสมัยเมื่อมาพบกันเข้าว่า มันสมองนั้นเป็นที่ตั้งของความคิด ความจำอะไรต่าง ๆ ดังนี้ เป็นต้น นักรรรมท่านหนึ่งในปัจจุบันจึงลงความเห็นที่ว่า จิตมีคูหาเป็นที่อาศัยนั้น เพราะน่าจะมีมันสมองนี้แหละเป็นที่อาศัย เพราะว่ามันสมองนั้นตั้งอยู่ภายในกะโหลกศรัษะที่มีรูปลักษณะเป็นคูหา เป็นถ้ำเหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระพุทธภาษิตที่ว่า “จิตมีคูหาเป็นที่อาศัย คือมีถ้ำเป็นที่อาศัยจิตก็น่าจะอาศัยอยู่กับมันสมอง ซึ่งตั้งอยู่ในกะโหลกศรัษะอันมีรูปลักษณะเป็นถ้ำ และสำหรับในอายตนะภายใน ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ มโนหรือมนะคือใจอันเป็นอายตนะภายใน ๖ นี้ สำหรับในคัมภีร์อภิธรรม ก็อธิบายว่าเป็นอย่างเดียวกันกับคำว่าจิต ว่าวิญญูณ คือ ๓ คำนี้ จิต มโน วิญญูณ นี้ในอภิธรรมอธิบายว่าเป็นอันเดียวกัน

แต่ที่ท่านผู้พิจารณาธรรม เมื่อพิจารณาธรรม ที่ตรัสแสดงไว้ในหมวดต่าง ๆ ก็ให้เห็นว่าทั้ง ๓ คำนี้ใช้ต่างกัน จิตนั้นใช้เป็นตัวหลักตัวประธาน ไม่มีสรีระ มีคูหา

เป็นที่อาศัย ดังที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสเอาไว้ และเป็นตัวที่จะต้องฝึกต้องอบรม ดังที่
 ตรัสสอนให้ฝึกจิตให้อบรมจิต ในจิตสิกขาอันเป็นสิกขาที่ ๒ สอนให้ศึกษาอบรมจิต
 และเป็นสิ่งที่ป็นธาตุรู้ เรียกว่าวิญญาณธาตุ ธาตุรู้เป็นสิ่งที่ป็นธรรมชาติ *ประกัสสร*
 คือผุดผ่อง เป็นสิ่งที่รับอารมณ์และประกอบด้วยโลก โกรธหลงต่าง ๆ เป็นต้นเดิม
 อากาการของสุข ของทุกข์ต่าง ๆ และกลับสอนให้ชำระจิตนี้ให้ผ่องใส เมื่อจิตนี้ชำระ
 ให้ผ่องใสแล้วก็ *วิมุตติ* พ้นได้ บรรลุนิพพานได้ จิตจึงเป็นตัวหลักตัวประธานสำคัญ
 ส่วนวิญญาณนั้นก็กลับแสดงไว้ในชั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
 เป็นชั้นอย่างหนึ่ง จึงตกอยู่ในวิสัยของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังที่ตรัสสอนให้
 พิจารณาว่า เป็นอนัตตา ในทุกุติยเทศนา เทศนาที่ ๒ *อนัตตลักขณสูตร* และมโนเอง
 ก็มีหน้าที่ใน *อายตน* ในอายตนะภายในข้อที่ ๖ เพราะฉะนั้น *มโน* เองก็ตกอยู่ใน
 วิสัยของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเหมือนกัน ดังที่ตรัสแสดงไว้ในเทศนาที่ ๓ *อาทิตต-*
ปริยายสูตร แต่ว่าวันนี้ชี้แจงเพียงเท่านี้ก่อน สำหรับเรื่องจิต มโน วิญญาณเพราะมี
 เรื่องจะต้องพูดเป็นพิเศษอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ให้เข้าใจให้ดียิ่งขึ้น

ในวันนี้ใครที่จะบอกแต่เพียงว่า เมื่อมโนมีหน้าที่เป็น อายตนะ ที่ตัวข้อที่ ๖
 ดังนั้น มโนอยู่ที่ไหนคืออะไร สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
 ได้ทรงแสดงว่า คือมันสมองนี้แหละเป็นตัวมโน เป็นอายตนะข้อที่ ๖ เพราะฉะนั้น
 เมื่อมาถึงสมัยปัจจุบันนี้ ที่ตั้งของจิต ของวิญญาณธาตุพึงเห็นได้ชัดว่าไม่ได้อยู่ที่
 เนื้อหัวใจ แต่ว่า อยู่ที่มันสมองนี้แหละ แม้จะเข้าใจอย่างนี้ก็ไม่ขัดกับพระพุทธภาษิต
 เพราะพุทธภาษิตเดิมนั้น ท่านว่าไว้เป็นหลักตั้งที่ยกมาเมื่อก็เห็นว่า มีคฤหาเป็นที่อาศัย
 คือมีถ้ำเป็นที่อาศัยเท่านั้นท่านไม่ได้ชี้ว่าที่ไหน แต่ว่าที่วากันที่ไหนนั้นนะ ก็เป็นมติ
 ของพระอาจารย์ที่อธิบายกันสืบ ๆ มา เพราะฉะนั้น ในคำแปลของหทัยในรูปนี้ ท่าน
 จึงใช้คำแปลว่าหมายเอาสิ่งที่ให้สำเร็จความคิด ท่านจึงไม่ชี้เอาว่าเนื้อหัวใจนี้ ท่านแปล
 เป็นกลาง ๆ ว่า สิ่งที่ให้สำเร็จความคิดนี้อยู่ที่ไหน ก็อยู่ที่นั่นนะ นี่คือคำว่าหทัยที่มี
 ความหมายในที่นี้

วันนี้ยุติเท่านี้

สารานุกรม ข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ด้วยกันเป็นสุข

อีกหมวดหนึ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ด้วยกัน เพื่ออยู่ด้วยกันเป็นสุข พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสารานุกรม เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันและกันไว้ ๖ ข้อ

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยชวนชวยกิจธุระของเพื่อนกันด้วยกาย มีพยาบาลภิกษุไข้เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยชวนชวย ในกิจธุระของเพื่อนกันด้วยวาจา เช่นกล่าวสั่งสอน เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยจิตเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือคิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนกัน

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่หวงไว้บริโภคจำเพาะผู้เดียว

๕. รักษาศีลบริสุทธิเสมอกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น

๖. มีความเห็นร่วมกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่วิวาทกับใคร ๆ เพราะมีความเห็นผิดกัน

ธรรม ๖ ประการทำให้ผู้ประพฤติให้เป็นที่รักเคารพของผู้อื่น เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กันและกัน เป็นไปเพื่อความพร้อมเพียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อภิธานิยธรรม

อีกหมวดหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสอภิธานิยธรรม ๗ อย่าง อภิธานิยธรรม ๗ นี้คือธรรมไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์

๒. เมื่อประชุม ก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุม ก็พร้อมเพรียงกันเลิกและพร้อมเพรียงกันช่วยกันทำในกิจที่สงฆ์จะต้องทำ

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เชื่อฟังในถ้อยคำของท่าน

๕. ไม่ลู่อ่านาจนแก่ความอยากที่เกิดขึ้น

๖. ยินดีในเสนาสนะป่า

๗. ตั้งใจอยู่ว่าเพื่อนภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นผู้มีศีลที่ยังไม่มาสู่อาวาสขอให้มาที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข

ธรรม ๒ หมวดนี้คือสาราณียธรรมและอภิธานิยธรรม เป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ และเมื่อต่างปฏิบัติตามธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ ย่อมจะเป็นเหตุให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข

สัปปายะ

ธรรมตามที่แสดงมาอันเป็นข้อปฏิบัติสำหรับตน อันได้แก่ไตรสิกขา เพื่อผลคือวิมุตติความหลุดพ้น และธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ที่อยู่ร่วมกันเป็นสุขอันได้แก่สาราณียธรรม ๖ ข้อ และอปรีหานิยธรรม ๗ ข้อ กล่าวได้ว่าเป็นธรรมเป็นที่สบายและเมื่อต่างได้ปฏิบัติอยู่ในธรรมเหล่านี้ ธรรมเหล่านี้ก็จะทำให้ข้ออื่นเป็นสัปปายะ คือเป็นที่สบายไปด้วยคือ

เสนาสนสัปปายะ ทำให้เสนาสนะที่อยู่อาศัยเป็นเสนาสนสัปปายะ ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบายเป็นที่สะดวก

อาหารสัปปายะ ทำให้อาหารเป็นอาหารสัปปายะ อาหารเป็นที่สบายเป็นที่สะดวก

บุคคลสัปปายะ ทำให้บุคคลก็เป็นบุคคลสัปปายะ บุคคลเป็นที่สบายเป็นที่สะดวก ทั้งนี้เพราะได้ปฏิบัติในธรรมที่เป็นสัปปายะ

ธรรมสัปปายะ คือธรรมที่เป็นที่สบาย ธรรมเป็นที่สะดวก ธรรมสัปปายะนี้จึงเป็นข้อสำคัญ เมื่อต่างได้ปฏิบัติธรรมดังกล่าวย่อมจะเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบร่วมกันก็เป็นศีลสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน ทิฏฐิสามัญญตา ความเป็นผู้มีทิฏฐิ คือความเห็นเสมอกันด้วย

ฉะนั้น จึงทำให้บุคคลที่อยู่ด้วยกันต่างเป็นที่สบายที่สะดวกใจของกันและกัน เพราะมีความเคารพรักในกันและกัน มีความสามัคคีพร้อมเพรียงไม่วิวาทบาดหมางกัน

เมื่อเป็นดังนี้ แม้ที่อยู่อาศัยแคบข้าง จะไม่สะดวกบ้างก็ไม่ใช่ไร้อาหารก็ย่อมจะเจือจางเผื่อแผ่เฉลี่ยกันไม่อดอะไร เป็นทำนองว่าถ้าอดก็อดด้วยกัน ถ้ามีบริโภคพอเพียงด้วยกัน จึงเป็นอาหารสัปปายะ อาหารจะดีหรือไม่ดีก็ไม่สู้อะไร

ธรรมสัปปายะจึงเป็นข้อสำคัญ ถ้าหากขาดธรรมที่เป็นที่สบายดังกล่าวนี้ จะทำให้บุคคลผู้อยู่รวมกันไม่ปรองดองกัน ไม่พร้อมเพรียงกัน ไม่เคารพกัน จึงอยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข ทำให้เสนาสนะที่อยู่อาศัยแม้จะเป็นเสนาสนะที่ดี ก็ไม่เป็นเสนาสนะสัปปายะ อาหารแม้เป็นอาหารที่ดี ก็ไม่เป็นอาหารสัปปายะ แต่ถ้ามีธรรมสัปปายะร่วมกันแล้วก็จะทำให้ธรรมอื่น ๆ ทุกข้อ เป็นสัปปายะคือเป็นที่สะดวกสบายด้วยกันทั้งหมด และเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้การศึกษาปฏิบัติธรรม สำเร็จได้ผลตามเป้าหมายที่ต้องการของการบวชเรียน อนึ่ง ธรรมสัปปายะอันเป็นที่สบายนั้น ก็จะแสดงปลีกย่อยออกมาถึงข้อปฏิบัติในการแสดงบำเพ็ญสมณธรรมเช่นกรรมฐาน คือกรรมฐานซึ่งเป็นสัปปายะเป็นที่สบาย เป็นที่สะดวกของตน เมื่อได้กรรมฐานดังนี้ ก็จะทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติกรรมฐานของตน

ดังมีเรื่องเล่าถึงภิกษุพี่น้องสององค์ พระภิกษุผู้พี่ชื่อว่าพระมหาปาละได้เข้าบวชกับพระพุทธเจ้าและได้ปฏิบัติสำเร็จมรรคผล จึงได้นำน้องชายเข้ามาบวช และได้บอกกรรมฐานกับน้องชายบวชหนึ่ง โดยให้น้องชายท่องคาถาบทนั้นแสดงพุทธคุณ ฝ่ายน้องชายพยายามท่องเท่าไรก็ไม่จำ ฝ่ายพี่ชายก็คิดว่าพระน้องชายเป็นผู้ที่มีสติปัญญาทึบมาก ไม่สามารถที่จะศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาให้ก้าวหน้าได้ จึงแนะนำให้น้องชายลาสิกขาไปเสีย ฝ่ายน้องชายชื่อว่าจุลปาละก็ไม่อยากลาสิกขาไป ความทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ตรัสเรียกไปและทรงให้กรรมฐานอีกข้อหนึ่ง โดยทรงประทานผ้าให้พระจุลปาละไปลูบคลำแล้วบริกรรมว่า “เถ้าไคล เถ้าไคล” หรือว่า “ผ้าเปื้อน ผ้าเปื้อน” เพราะเมื่อใช้มือลูบคลำ ไปได้ ๆ ขึ้น ผ้านั้นสกปรกขึ้น ผ้านั้นก็มีสีคล้ำขึ้น เพราะเหงื่อไคลที่มือไปถูกต้องไปจับต้อง เพราะฉะนั้น จึงให้บริกรรมว่า “เถ้าไคล เถ้าไคล” หรือ “เหงื่อไคล เหงื่อไคล” นั่นเอง ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม เพราะพระพุทธเจ้าทรงทราบอุปนิสัยของพระจุลปาละว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ถ้าให้กรรมฐานข้อนี้ท่านก็จะสามารถได้ความสำเร็จในกรรมฐานที่ปฏิบัติ ท่านจุลปาละเมื่อได้ดวงตา

เห็นธรรมได้สำเร็จมรรคผลขึ้น ก็ได้เป็นผู้มีฤทธิ์ทางจิตใจบางอย่างเป็นพิเศษด้วย ดังนี้ เป็นตัวอย่างว่ากัมมัฏฐานอันเป็นที่สะดวกของตานั้น หากพระอาจารย์ได้ให้ถูกต้อง ศิษย์ผู้รับไปปฏิบัติ ก็ย่อมสามารถนำไปปฏิบัติให้ก้าวหน้าบรรลุความสำเร็จตามประสงค์ ได้ นี่เป็นธรรมสัปปายะข้อปลีกย่อย

อนึ่งสำหรับ *อปริหานิยธรรม* นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนแก่เจ้าลิจฉวีอัน กล่าวได้ว่าเป็นอปริหานิยธรรม ธรรมอันทำให้ไม่เสื่อมสำหรับคฤหัสถ์ ตั้งต้นแต่ ผู้ปกครองประเทศชาติ พวกเจ้าลิจฉวีนั้นเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นวัชชี อันมีเมือง เวสาลีเป็นนครหลวง พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนคณะกษัตริย์ พระเจ้าลิจฉวี ซึ่งเป็น ผู้ปกครองประเทศวัชชีนั้นด้วยธรรม ๗ ข้อ เรียกว่า *ลิจฉวีอปริหานิยธรรม* คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
๒. เมื่อประชุม ก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุม ก็พร้อมเพรียงกัน เลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันกระทำกิจการณียะ คือกิจที่พึงกระทำสำหรับแคว้นวัชชี
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้ว สมาทานปฏิบัติ ในวัชชีธรรม ธรรมสำหรับวัชชีอันเป็นของเก่าที่บัญญัติจัดไว้
๔. วัชชีคือกษัตริย์วัชชีหรือท่านผู้ใหญ่แห่งวัชชี ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ก็เคารพสักการะ หรือนับถือบูชา สำคัญข้อที่ท่านเหล่านั้นกล่าวว่า เป็นข้อที่พึงฟัง
๕. กุลสตรี กุลกุมารีเหล่าใดไม่รังแกข่มเหง กุลสตรี กุลกุมารีเหล่านั้น
๖. เจตีย์ของวัชชีเป็นของชาววัชชีทั้งหลาย เคารพ นับถือ บูชาทั้งภายในและ ภายนอก ก็เคารพนับถือบูชาเจตีย์เหล่านั้น ไม่กระทำพิธีกรรมอันเป็นธรรมที่เคยให้ แล้วที่เคยกระทำแล้วแก่เจตีย์เหล่านั้นให้เสื่อม
๗. จัดแจงการรักษาคุ้มครองป้องกันอันเป็นธรรมในพระอรหันต์ทั้งหลายและ มีความตั้งใจว่า พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มาสู่แคว้นก็ขอให้มา พระอรหันต์ ทั้งหลายที่มาแล้วก็ขอให้อยู่ผาสุกในแคว้นแคว้น ดังนี้

ข้อความก็คล้าย ๆ กับอธิปไตยธรรมสำหรับภิกษุ มีต่างกันแต่ข้อที่มีให้รังแก ชมเชยกุลสตรี กุลกุมารี และข้อที่ให้เคารพนับถือบูชาวัชชีเจดีย์ของชาววัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในทั้งภายนอก พลิกกรมที่เคยให้เคยทำอันประกอบด้วยธรรมแก่เจดีย์เหล่านั้น ก็ให้ทำต่อไปไม่ให้เสื่อมเสียไม่หยุด และให้จัดการคุ้มครองรักษาป้องกันอันเป็นธรรม ในอรหันต์ทั้งหลาย และให้มีความตั้งใจว่าที่ท่านยังไม่มาก็ขอให้มา ที่ท่านมาแล้วก็ ขอให้อยู่เป็นสุข ตามลิจฉวีอธิปไตยธรรมนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงลบหลู่ เจดีย์ คือที่เคารพบูชาของชาวบ้านเมือง ที่ได้เสด็จไปประกาศศาสนาหรือที่ได้เสด็จ จาริกไปนั้น เพราะว่าแต่ละท้องถิ่น ต่างก็มีเจดีย์หรือปูชนียสถานอันเป็นที่เคารพนับถือ บูชา เจดีย์ทั้งปวง ที่เขาเคารพนับถือบูชาเหล่านั้นต่อไป และที่เขาทำมาแล้วก็ขอให้เขา ทำต่อไปอย่าให้เสื่อมดังนี้ ปรากฏตามเรื่องเล่าในพระคัมภีร์ว่า คณะกษัตริย์ลิจฉวี ปฏิบัติอธิปไตยธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ จึงได้รักษาบ้านเมืองให้ดำรงอยู่อย่างดี ข้าศึกศัตรู ไม่อาจมาย่ำยีทำลายได้ แต่ว่าต่อมาได้พากันไม่ปฏิบัติในอธิปไตยธรรมเหล่านี้ มีการ แดกกันเองโดยการยุแหย่ของวัสการพราหมณ์ ดังที่นักกวีไทยได้เอามาแต่งเป็นคำฉันท์ คือเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ฉะนั้น เมืองไพศาลีรัฐวัชชีจึงได้แตก ต้องขึ้นอยู่ในปกครอง แห่งมคธรัฐ

เพราะฉะนั้น หมวดธรรมสำหรับผู้อยู่ด้วยกัน ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสำหรับ ภิกษุสงฆ์ก็ดี สำหรับคฤหัสถ์ชนตั้งแต่คณะผู้ปกครองประเทศคือลิจฉวีอธิปไตยธรรม ดังแสดงมาก็ดี จึงเป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญซึ่งเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะทำให้เป็นธรรมสปปายะ ธรรมเป็นที่สบาย ธรรมเป็นที่สะดวก ทำให้ทุก ๆ อย่างเป็นที่สบาย เป็นที่สะดวกไป ด้วยทั้งหมด อนึ่ง เมื่อได้มาตั้งใจปฏิบัติในธรรมอันเป็นข้อพึงปฏิบัติคือไตรสิกขาและ ที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับอยู่ด้วยกันเป็นสุข คือสาราณียธรรมและอธิปไตยธรรมอันนำ ให้เจริญในการศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา ทำให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข เมื่อเป็นดังนี้ จึงทำให้การบวช เป็นการบวชที่ได้ถือเอาประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ไว้ได้ตามภูมิตาม ชั้น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งซึ่งมีอุปมาด้วยแก่นไม้ คือได้ทรงแสดง ถึงผู้ที่เข้ามาบวชแล้วถือเอาประโยชน์แห่งการบวชได้เพียงใด อันพึงยกกล่าวได้ดังนี้ว่า บวชได้กิ่งใบของพรหมจรรย์ บวชได้กะเทาะเปลือกของพรหมจรรย์ บวชได้เปลือกของ พรหมจรรย์ บวชได้กระพี้ของพรหมจรรย์ บวชได้แก่นของพรหมจรรย์

อธิบาย

๑. บวชได้กึ่งของพรหมจรรย์คือบวชมุ่งได้ลาภสักการะ ว่าได้ลาภสักการะก็พอใจเพียงลาภสักการะเท่านั้น เหมือนอย่างผู้ต้องการแก่นไม้เข้าป่า พบต้นไม้กั้ดกึ่งใบของต้นไม้ไป ก็เข้าใจว่าเป็นแก่น

๒. บวชได้กะเทาะเปลือกของพรหมจรรย์ ได้ลาภสักการะก็ยังไม่พอใจเพียงเท่านั้น แต่ว่าตั้งใจปฏิบัติในศีลในวินัย แต่ก็พอใจแค่ปฏิบัติในศีลในวินัยเท่านั้น ก็เหมือนอย่างต้องการแก่นไม้ก็เข้าป่าพบต้นไม้ กั้ตัดเอากะเทาะเปลือกไป เข้าใจว่าเป็นแก่นไม้

๓. บวชได้ลาภสักการะได้ปฏิบัติในศีลก็ยังไม่พอใจ ยังปฏิบัติต่อไปในสมาธิ แต่ก็พอใจแค่สมาธิ ก็เหมือนอย่างเข้าป่าต้องการแก่นไม้พบต้นไม้ กั้ตัดเอาเปลือกไปเข้าใจว่าแก่น

๔. บวชได้กระพี้ของพรหมจรรย์ ก็คือได้ลาภสักการะได้ปฏิบัติศีลได้ปฏิบัติในสมาธิก็ยังไม่พอใจ ปฏิบัติในปัญญาต่อกก็พอใจเพียงนั้น ก็เหมือนอย่างเข้าป่าต้องการแก่นไม้ก็เข้าป่าพบต้นไม้ กั้ตัดเอากระพี้ไปด้วยเข้าใจว่าแก่น

๕. บวชได้แก่นของพรหมจรรย์ ก็คือว่าบวชแล้วได้ลาภสักการะปฏิบัติศีลปฏิบัติสมาธิปฏิบัติในปัญญา ก็ไม่หยุดแค่นั้น ยังปฏิบัติเพื่อให้ได้วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ต่อไป จึงเปรียบเหมือนอย่างผู้ต้องการแก่นไม้เข้าป่า กั้ตัดเอาแก่นไม้ไป ก็เป็นอันว่าได้แก่นอันถูกต้องดังนี้

วิมุตติ

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ปฏิบัติธรรมที่เป็นสัปปายะ อย่างน้อยก็ยอมได้ปฏิบัติในศีลและสูงขึ้นก็ยอมปฏิบัติในสมาธิ ยอมตัวปฏิบัติในปัญญาเพื่อผลคือวิมุตติ ความหลุดพ้น และวิมุตติความหลุดพ้นนั้น ก็มีใช้หมายความว่า ความหลุดพ้นจะต้องเป็นความหลุดพ้นที่เป็นผลนิพพานอย่างสูงสุด เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสอย่างเด็ดขาด บางส่วนหรือสิ้นเชิง แม้ว่าเป็นความหลุดพ้นบางอย่าง ความหลุดพ้นชั่วคราว ก็ชื่อว่าวิมุตติ ความหลุดพ้นเช่นกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงวิมุตติ ความหลุดพ้นไว้เป็น ๒ อย่างคือ

๑. กุปวิมุตติ ความหลุดพ้นที่ยังกำเริบได้ คือเป็นความหลุดพ้นของผู้ปฏิบัติ ซึ่งเป็นสามัญทั่วไป

๒. อกุปวิมุตติ ความหลุดพ้นที่กำเริบมิได้หรือไม่กำเริบ อันเป็นความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด

ความหลุดพ้นที่เป็นกุปวิมุตตินั้น คือความหลุดพ้นที่ยังกำเริบได้ ทุกคนที่ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ย่อมได้ทันทีที่ปฏิบัติ คือเมื่อปฏิบัติในศีลก็ยอมพ้นจากภัยเวรพ้นจากความเดือดร้อน เพราะภัยเวรต่าง ๆ อันเกิดจากการละเมิดศีลนี้ ก็เป็นวิมุตติคือความหลุดพ้น เมื่อปฏิบัติในสมาธิก็ยอมได้ความหลุดพ้นจากนิรวรณคือกิเลสที่บังเกิดทำจิตใจให้ลัดกลุ้มฟุ้งซ่านไม่สงบ เมื่อปฏิบัติในปัญญาก็ได้วิมุตติความหลุดพ้นจากความหลงความไม่รู้ในขั้นนั้น ๆ ได้ปัญญาในข้อใด ก็ทำให้ความไม่รู้

ความหลงเข้าใจผิดในข้อนั้น หายไป หมดไป และตัวอย่างที่พึงเห็นได้ง่าย ๆ เช่นว่า เมื่อโลก โกรธ หลงอย่างแรงบังเกิดขึ้น อันทำให้เกิดความดิ้นรนเพื่อจะละเมียดศีลคือ เพื่อที่จะฆ่าเขาบ้าง ทำร้ายร่างกายเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เป็นต้น เมื่อดใจของตัวเองได้ไม่ทำ โลกโกรธ หลงอย่างแรงนั้นก็สงบ ดั่งนี้ก็เป็นที่อันว่าได้วิมุตติคือความหลุดพ้นจากโลก โกรธ หลง เป็นอย่างแรงนั้น และเมื่อนิเวรณคือ โลก โกรธ หลง อย่างกลางบังเกิดขึ้น ทำใจให้กลัดกลุ้ม มีความตั้งใจไว้ในทางที่ถูกอย่างมั่นคง จิตไม่คลอนแคลนเอนเอียงไปตามอำนาจของโลก โกรธ หลง นั้น ยกตัวอย่างเช่น ความโกรธบังเกิดขึ้นทำให้จิตงุ่นง่านเดือดร้อน ก็สงบใจได้จากความโกรธนั้น ความสงบใจได้นี้แหละคือตัวสมาธิก็ทำให้ได้หลุดพ้นจากความโกรธนั้นได้ และเมื่อได้อบรมปัญญา ได้ความรู้ความเห็นในความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ในความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ในความที่ไม่มีอะไรเป็นตัวเราเป็นของเราอย่างแท้จริง ก็จะทำให้เกิดการปล่อยวางได้ในสิ่งที่ยึดถือทั้งหลาย ในเมื่อได้ปัญญาดังนี้ ก็เป็นวิมุตติความหลุดพ้นจากความหลงยึดถือ ผู้ปฏิบัติธรรม จะได้วิมุตติดังกล่าวนี้ทุกคราวที่ปฏิบัติ แต่ว่าวิมุตติที่ได้นี้เสื่อมไปได้เช่นเดียวกัน ศีล สมาธิ ที่ได้จากการปฏิบัติเป็นคราว ๆ นั้นเสื่อมไปได้ เช่นในคราวนี้ปฏิบัติถึงดวงใจตัวเองได้นี้เรียกว่าเป็นศีล แต่ไม่ได้หมายความว่าทรงดวงใจตัวเองได้นี้จะมีตลอดไป วันนี้ได้ พรุ่งนี้บางทีไม่ได้และสิ่งที่ได้วันนี้นั้นบางทีก็เสื่อมไปและความสงบใจตัวเองก็เหมือนกัน คราวนี้สงบโกรธได้ก็เหมือนกัน คราวนี้สงบโกรธได้ แต่ไปอีกคราวสงบไม่ได้ ปัญญาเหมือนกัน คราวนี้ได้ปัญญา สงบหลงใหลในเรื่องนั้นในเรื่องนี้ได้ แต่อีกคราวหนึ่งสงบไม่ได้ ปัญญาที่เคยได้นั้นไม่ได้ วิมุตติดังกล่าวนี้แหละเรียกว่าเป็นวิมุตติที่กำเริบได้ และศีล สมาธิ ปัญญาที่ปฏิบัตินั้นก็เสื่อมไปได้เช่นกัน

เพราะฉะนั้น การปฏิบัตินั้นต้องปฏิบัติอยู่เสมอและก็รักษาไว้ให้ได้เสมอพยายามรักษาไว้ เช่น คราวนี้เราปฏิบัติถึงดวงใจตัวเองหัดระงับความหลงใหล และใช้ปัญญา และคราวนี้ทำได้ก็พยายามรักษาไว้ และรักษาความสามารถดวงใจตัวเอง สงบใจตัวเอง ระงับความหลงใหลใจตัวเองพยายามที่จะรักษาไว้ และเมื่อได้พบกับอารมณ์คราวหน้า

ก็พยายามทำให้ได้อีก ปฏิบัติดังนี้คือปฏิบัติในทางที่รักษาส่งเสริมเพิ่มเติม รักษาอยู่เสมอ ก็จะทำให้การปฏิบัตินั้นก้าวหน้าและข้อปฏิบัติอันเป็นศีล สมาธิ ปัญญา และผลคือวิมุตตินั้นที่เคยอ่อนแอจนแคลงก็แน่นเข้า แม้ว่าจะเสื่อมไปได้ แต่ก็จะเสื่อมไปยาก จะมั่นคงขึ้นทุกที เมื่อเป็นดังนี้แล้ว การปฏิบัติที่ทำเสมอ ๆ อย่างนี้เอง รู้จักตั้งต้นฝึกปฏิบัติ รู้จักที่จะรักษาไว้ และรู้จักที่ทำให้ก้าวหน้าเรื่อย ๆ ไป ก็จะกลายเป็นนิสัย อุบาสย เป็นบารมี ทุกคนต้องหัดปฏิบัติ และข้อปฏิบัตินั้นเป็นนิสัยเป็นบารมีแล้ว ก็จะมีรู้สึกว่าทำได้ง่ายเข้า จะทำช่วยยากเข้า ความที่รู้สึกว่าจะทำได้ง่ายเข้า ทำช่วยยากเข้านี้แหละเป็นการทดสอบขั้นของการปฏิบัติธรรมของผู้ปฏิบัติธรรม

การสังคายนาพระไตรปิฎก

จักแสดงสอนธรรม ธรรมที่จะแสดงสอนก็มาจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงสอนด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วยโสตคือหูและก็จำทรงบอกกล่าว กันสืบต่อมา จนถึงได้สังคายนาร้อยกรอง และในเวลาต่อมา ก็ได้มีการเขียนจารึกเป็นตัวอักษรที่ลังกาทวีป และได้คัดลอกสืบต่อกันมา เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายออกไปในนานาประเทศ สำหรับสายเถรวาท ก็ได้ถือคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งได้เขียนจารึกกันไว้ในลังกาทวีปเป็นหลัก ในประเทศไทยเราก็ได้รับฉบับที่เขียนจารึกไว้ในลังกาทวีปนั้นมาเช่นเดียวกัน และเมื่อมีการคัดลอกกันเป็นงานใหญ่ก็ดี ในภายหลังเมื่อมีการพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มก็ดี ก็ได้อาศัยนำเอาคัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารึกจากแหล่งเดียวกัน ในประเทศต่าง ๆ นานา มาสอบทาน และในบางสมัย ก็เรียกว่าสังคายนาเหมือนกัน ดังเช่น เมื่อทำการคัดลอกเพื่อให้ได้ฉบับที่สมบูรณ์ในรัชกาลที่ ๑ ก็เรียกว่าสังคายนา อันที่จริง คำว่า สังคายนา นี้ ได้ใช้มาตั้งแต่สมัยสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อสังฆสาวกที่แสดงไว้ว่ามีจำนวน ๕๐๐ รูป ได้ประชุมทำกันที่หน้าถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพตในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานได้ ๓ เดือน มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พระอุบาลีเถระเป็นผู้วิสาขนาพระวินัย พระอานนท์เถระเป็นผู้วิสาขนาพระธรรม โดยที่ได้ถามและแสดงพระวินัยก่อนเสร็จแล้วก็พระธรรม ว่าพระพุทธเจ้าได้บัญญัติพระวินัยไว้ในข้อไหน บรรดาเรื่องอะไร เมื่อไรเป็นต้น ท่านผู้ตอบก็ตอบและเมื่อได้ตอบแล้วก็ดูน่าจะมีการไต่ถามพระสังฆสาวกผู้ที่ได้เข้าร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกทั้งหมด ว่าถูกต้องหรือไม่ถูกต้องอย่างไร และเมื่อได้ตกลงในที่ประชุมว่าถูกต้องอย่างไร โดยพร้อมเพรียงกันแล้ว ก็จำทรงกันไว้ต่อไป โดยวิธีที่ท่านแสดงสวดขึ้นพร้อม ๆ กัน เหมือนสวดมนต์ในโบสถ์และจำทรงเอาไว้จนจบ พระธรรมซึ่งในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑

และครั้งที่ ๒ ก็มีแสดงไว้ว่าสังคายนาพระวินัย สังคายนาพระธรรมดังกกล่าว ต่อมาสังคายนาครั้งที่ ๓ ก็แสดงไว้ว่าสังคายนาพระไตรปิฎกคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

ปิฎกแปลว่า “ตะกร้า” หมายความว่า หมวดพระวินัยปิฎกก็ตะกร้าวินัย หรือหมวดพระวินัย พระสุตตันตปิฎกคือตะกร้าพระสุตตันตะ หมวดพระสุตตันตะ พระอภิธรรมปิฎกก็คือตะกร้าพระอภิธรรม ก็คือหมวดพระอภิธรรม วินัยปิฎกหมวดพระวินัย สำหรับพระสุตตันตะปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก ที่มีรวมกันเข้าคือธรรม หรือพระธรรมนั่นเอง เป็นอันว่าแยกพระธรรมออกเป็นสองคือ เป็นสุตตันตะ เดิมเป็นอภิธรรม สุตตันตะที่มีก็เป็นพระธรรมคำสอนเรียกว่าสุตตันตะ ก็หมายถึงคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ถ้านับธรรมจักรเป็นปฐมเทศนา ก็ตั้งแต่ปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็นต้นมา จนถึงปัจฉิมเทศนาคือพระวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคำสุดท้าย แก่พระสงฆ์เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน และเมื่อตรัสคำสุดท้ายนั้นแล้ว ก็หยุดไม่ตรัสต่อไป เสด็จดับขันธพระปรินิพพาน ธรรมที่เป็นคำสอนแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ดังกล่าวนี้นี้มารวมกันเป็นสุตตันตะ ส่วนอภิธรรมนั้น ไม่มีแสดงในพระไตรปิฎก ว่าทรงแสดงแก่ใครที่ไหน แสดงขึ้นแต่ตัวธรรมที่เป็นคำสอนที่เดียว โดยที่ยกหัวข้อขึ้นเป็นกุศลธรรม ธรรมที่เป็นกุศล อกุศลธรรม ธรรมที่เป็นอกุศล อภัยกตธรรม ธรรมที่เป็นอภัยกต เป็นกลางไม่ยืนยันว่าเป็นกุศลหรืออกุศลและก็ประมวลในหัวข้อ ๔ คือ จิต เจตสิก ธรรมที่เกิดขึ้นในจิต รูป นิพพาน แต่พระอาจารย์ผู้แต่งคำอธิบายในภายหลังได้อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงเสด็จขึ้นไปเทคน่อภิธรรมปิฎก โปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อภิธรรมปิฎกไม่มีกล่าวถึงในประวัติในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเอง ในประวัติสังคายนา ๒ ครั้งนั้น มีกล่าวถึงแต่สังคายนาพระวินัยและพระธรรมปรากฏขึ้นดังสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระเป็นประธานสงฆ์ ทำขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและก็ได้รับนับถือว่ามี ๓ ปิฎก เรียกกันว่า ตปิฎก หรือไตรปิฎก สืบต่อกันมาถึงปัจจุบัน สำหรับพระอภิธรรมปิฎกที่พระอาจารย์ผู้อธิบายบางท่านก็อธิบายว่าเป็น อรรถกถา คือคัมภีร์อธิบายพระธรรมนั่นเอง แต่ว่าผู้นับถือคัมภีร์นี้ก็ได้เขียนแสดงประวัตินี้ว่าเป็นพระพุทธภษิตโดยตรง และได้เล่าว่าพระองค์เสด็จไปเทศน์โปรดพระพุทธมารดาดังกล่าวแล้ว แม้ว่าจะเป็นอย่างไรที่สุดที่จะเชื่อถือกัน แต่ว่าเนื้อหา

ของพระอภิธรรมปิฎกนั้น คือการศึกษาได้แสดงยกขึ้นเป็นหัวข้อใหญ่ ๔ ข้อ ดังกล่าว และก็ได้แสดงอธิบายนำเอาพระธรรมคำสอนต่าง ๆ ก็จากพระสูตรนตปิฎกนั้นแหละ มาประมวลเข้าในหัวข้อ ๔ นั้น ก็เป็นหลักในการอธิบายพระพุทธศาสนาหลักหนึ่ง เหมือนดังเช่นท่านพระพุทธโฆษะ เรียกกันว่าพระพุทธโฆษาจารย์ได้แต่งคัมภีร์วิสุทธิ-มรรคที่แปลว่าทางแห่งความบริสุทธิ์ ก็ยกเอาหัวข้อสำหรับแสดง ๓ หัวข้อคือ ไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา ตามคาถาของพุทธสุภาษิตบทหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ และก็นำเอาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศีลใส่ไว้ในหมวดศีล ที่เกี่ยวกับสมาธิใส่ไว้ในหมวดสมาธิ ที่เกี่ยวกับปัญญาก็มาใส่ในหมวดปัญญา เก็บเอา มาจากพระไตรปิฎก ก็เป็นคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมา สำหรับในคัมภีร์อภิธรรมนั้นยก หัวข้อเป็นจิต เจตสิก รูป นิพพาน แต่ว่าในวิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ยกเอาหัวข้อเอาศีล สมาธิ ปัญญา วิธีแห่งการแสดงใกล้เคียงกัน โดยยกหัวข้อธรรม ขึ้นมาหัวข้อหนึ่งหรือหมวดหนึ่ง แล้วก็นำเอาธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาใส่เข้า มาประมวลเข้า มารวมเข้าในหัวข้อที่ตั้งขึ้นนั้น ก็เทียบกันได้ ในบัดนี้คือวิชาเรียงความ แก่กระทู้ธรรม ก็ยกเอาพระพุทธสุภาษิตบทหนึ่ง ที่เป็นหัวข้อและก็นำมาแสดงอธิบาย หรือว่าเทศน์ต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกับยกเอาพระพุทธสุภาษิตขึ้นมาเป็นหัวข้อคาถาหนึ่ง ข้อเดียว หรือหลายข้อก็ตาม และก็แสดงอธิบายแสดงไปตามหัวข้อนั้นก็เป็นเท่านั้น ฉะนั้น พระอาจารย์บางท่านจึงได้เขียนเอาไว้ว่า พระอภิธรรมปิฎกก็ถือเป็นคัมภีร์อธิบาย พระธรรม และเมื่อได้จารึกลงเป็นตัวอักษรในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว การที่คัดลอกสอบทานกันต่อมาก็ไม่น่าเรียกกันว่าสังคายนา เพราะไม่ต้องมาประชุมสงฆ์ที่จำ ทรงกันไว้และก็ได้มาสังคายนามีผู้ถามผู้วิสัชชนายกขึ้นมาเป็นข้อ ๆ ให้รับรองพร้อม กันและจำทรงเป็นแบบเดียวกันและก็สวดพร้อม ๆ กันเหมือนสวดในโบสถ์ เพราะเมื่อ เป็นคัมภีร์ที่จารึกไว้แล้วก็เพียงแต่เอาฉบับต่าง ๆ มาสอบทานกันหาข้อยุติ แล้วก็ลอก กันเป็นฉบับซึ่งเป็นหลักฐานต่อไป และท่านก็ทำดั่งนี้มาใช้ดั่งที่ทำในรัชกาลที่ ๑ ดังกล่าวนั้น

มาในรัชกาลที่ ๕ จึงได้ตีพิมพ์ขึ้นเป็นอักษรในประเทศไทย เพราะการที่รับ ต้นฉบับมาคัดลอกจากลังกาในสมัยโบราณ เขียนกันเป็นอักษรขอมในใบลานสมุดข่อย ขึ้นอีก และต่อมาได้มีการพิมพ์เพิ่มเติมฉบับที่ขาด และในการพิมพ์เพิ่มเติมฉบับที่ขาด ก็นำเอาฉบับของลังกา ของพม่า ของยุโรป มาสอบทาน และสำหรับในประเทศไทย

เรานี้ก็ได้มีการแปลขึ้นเป็นภาษาไทยทั้งหมดแล้ว ตั้งแต่คราวฉลองพระพุทธศาสนา ๒๕๐๐ ปี เดิมในประเทศไทยนี้ได้มีการเรียนกันแต่ภาษาบาลี

ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นพระราชโอรส ในรัชกาลที่ ๔ ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๕ และได้ประทับอยู่ในสมณเพศยั่งยืนตลอด มา ตลอดพระชนมชีพ ได้ทรงศึกษาภาษาบาลี พระพุทธประวัติจนถึงคัมภีร์อรรถกถา เป็นต้น จนมีความรู้แตกฉาน ได้ทรงตั้งให้มีการสอบนักธรรมชั้น ด้วยการสอนนวก ิกษุหรือว่าภิกษุสามเณรบวชใหม่ และได้ให้จบในเวลา ๓ เดือนที่เข้ามาบวชด้วยกัน เคยได้ยินมีผู้เล่าให้ฟังตั้งแต่มาอยู่วัดบวชใหม่ ๆ ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์ นั้น ได้ทรงถามภิกษุหรือสามเณรรูปหนึ่งว่า “วัตถุ ๓ อย่างแปลว่าอะไร” เณรหรือ พระที่ถูกถามตอบว่าแปลว่าหมวด ๓ แห่งวัตถุ ก็ได้ตรัสถามต่อไปว่า “หมวด ๓ นี้ ได้แก่อะไร” เณรหรือภิกษุก็ตอบไม่ได้ ไม่รู้ว่าอะไร จึงทรงตรัสชักนำขึ้นโดยทรงทำ หนังสืออวโภาทที่ใช้กันอยู่เดี๋ยวนี้ มีพระวินัยย่อจากพระวินัยบัญญัติที่มาในพระ- ปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ข้อ จากนั้นก็มีธรรมวิภาค แปลว่า จำแนกธรรมและคิหิปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ เพราะว่าจะอวโภาทมุ่งสอนนวกภิกษุ คือภิกษุใหม่มาบวชเรียน ช่วงเวลา ๓ เดือนกว่า ก็ลาสิกขาบวชออกไปเรียนหรือประกอบอาชีพการงานต่อไป จึงได้ทรงทำหลักสูตรสำหรับสอนให้ร่ำเรียนศึกษาให้มีความรู้ในพระวินัยสำหรับต้อง ปฏิบัติ เมื่อสิกขาบวชที่ว่่านี้กับปาฏิโมกข์ ๒๒๗ อันเป็นหลักสำหรับที่เรียกว่าอาทิพรหม- จริยกาสิกขา คือข้อศึกษาเบื้องต้นของพรหมจรรย์ และก็มีธรรมวิภาคคือคัดเลือกธรรม ที่เป็นข้อ ๆ ตั้งแต่ทุกกะหมวด ๒ เพื่อที่จะให้มีความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า ตามสมควร และได้ทรงเรียบเรียงคิหิปฏิบัติไว้อีกหมวดหนึ่งเพื่อที่จะได้ทราบว่ คฤหัสถ์ นั้นพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ให้ปฏิบัติอย่างไรบ้าง และคิหิปฏิบัตินี้ก็ขึ้นข้อที่ผู้ที่จะ ลาลิกขาบวชออกไปทุกท่านจะต้องทราบ เห็นสมควรที่จะนำไปปฏิบัติจึงได้ทรงแยกไว้ อีกหมวดหนึ่ง

และนอกจากนี้ก็ได้ทรงเรียบเรียงพระพุทธประวัติที่ได้ทรงทำไว้ก็คือ พุทธ- ประวัติเล่ม ๑ และได้ทรงแยกไว้อีกหมวดหนึ่ง และได้ทรงนำเอาพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ที่แสดงความตามมหาปริณิพพานสูตรมาเป็นพุทธประวัติ เล่ม ๓ ก็ทั้งช่วงตอนกลางเอาไว้คือเล่ม ๒ และต่อมาในชั้นหลังก็เมื่อข้าพเจ้าเองได้ขึ้นไป จัดหาหนังสือในห้องสมุดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ที่ตำแหน่งใหญ่ ตำแหน่งจันทร

จึงได้พบต้นฉบับพุทธประวัติเล่ม ๒ ที่ทรงเตรียมไว้ กับได้พบหนังสือที่เคยพิมพ์แล้ว ก็เป็นต้นฉบับเดียวกับเล่มหนึ่งอันพอจะนำมารวมเข้าเป็นพุทธประวัติเล่ม ๒ ได้ จึงได้เสนอมหาหมกุฎราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ขึ้นเป็นพุทธประวัติเล่ม ๒ แต่พุทธประวัติเล่ม ๒ ที่พิมพ์ขึ้นใหม่ในครั้งหลังนี้เป็นหนังสือที่ยังรจนาไว้อย่างไม่สมบูรณ์ ก็เป็นอันว่าได้เท่าไร ก็พิมพ์ไว้เท่านั้น ก็นับว่าทำให้ทราบแนวพระดำริของพระองค์ได้ว่า แนวพระดำริของพระองค์ในการทำพระพุทธรูปประวัติเล่ม ๒ นั้นทรงวางแนวเค้าว่าอย่างไร หากว่าจะทำต่อไปให้สมบูรณ์ต้องถือแนวพระดำรินี้ต่อไปได้ แต่ว่าพุทธประวัติเล่ม ๒ นี้ทำยาก เพราะว่าสำหรับพุทธประวัติเล่ม ๑ นั้นเป็นต้นพุทธกาลมีหลักฐานที่ได้จากพระสูตรต่าง ๆ มารวบรวมขึ้น พุทธประวัติเล่ม ๓ นั้นว่าด้วยตอนปรินิพพานก็มีหลักฐานอยู่ในพระสูตร ส่วนช่วงกลางนั้นไม่มีหลักฐานในการพิสูจน์ ในคัมภีร์อรุทธกถามีเหมือนกันว่าจำพรรษาที่ไหน จนถึงครั้งเสด็จจำพรรษาที่กรุงสาวัตถีถึง ๒๕ ปี ฉะนั้น ในปีไหนทรงแสดงเรื่องอะไร ทรงทำอะไร ไม่มีแสดงไว้ชัดเจนในพระสูตร ที่มีในพระไตรปิฎก ก็มีแสดงไว้ว่า ทรงประทับที่ไหน ทรงแสดงธรรมพระสูตรนั้น ๆ เท่านั้น แต่จะทรงแสดงในปีไหนไม่สามารถจะบอกได้ เพราะฉะนั้น การที่จะทำพุทธประวัติเล่ม ๒ ที่จะรวบรวมเหตุการณ์แน่นอนเป็นปี ๆ ไปของพระองค์ท่านนั้น จึงเป็นเรื่องที่ทำไม่ได้ ได้แต่แสดงรวม ๆ เท่านั้น ก็เป็นอันว่าบัดนี้ได้มีพระพุทธรูปประวัติที่เรียบเรียงไว้ก็เป็นเล่ม ๑ เล่ม ๒ เล่ม ๓ และได้กำหนดให้มีวิชาเรียงความแก่กระทู้ธรรมอีกเรื่องหนึ่ง

เพราะฉะนั้น จึงมีหลักสูตรพระนวกภิกษุเป็น ๔ คือ ธรรม วินัย พุทธเรียงความแก่กระทู้ธรรม ซึ่งได้เริ่มตั้งแต่สมัยพระองค์ท่าน ก็มาเป็นหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี และได้ทรงรจนาเพื่อนักธรรมชั้นโท ทรงรจนาหนังสือที่เป็นหลักสูตรนักธรรมชั้นโทก็คือธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ และต่อมาก็มีนักธรรมชั้นเอก ต่อมาหลักสูตรสมัยหลังจึงได้แพร่หลายการศึกษาไปถึงคฤหัสถ์เป็นธรรมศึกษาชั้นโท ธรรมศึกษาชั้นเอก และโดยที่ในโรงเรียนก็มีการสอนหนังสือนวโกวาทเป็นหลัก ก็สอนธรรมวิภาคในนวโกวาท คือรับรู้ว่า เป็นธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๑ ฉะนั้น ในที่นี้จึงจะสอนธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ อันที่จริงก็เป็นหลักสูตรนักธรรมชั้นโท แต่ว่าก็เป็นข้อที่นวกภิกษুবวชใหม่ควรจะรู้เหมือนกัน ในเมื่อมีช่วงโอกาสจึงจะให้ความรู้ในธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ต่อไป

อริยบุคคล ๒

พระเสขะ พระผู้ยังต้องศึกษา

พระอเสขะ พระผู้ไม่ต้องศึกษา

อง. ทก. ๒๐/๒๘๐/๘๐

จะแสดงอธิบายอริยบุคคล ๒ พระเสขะ พระผู้ยังต้องศึกษา พระอเสขะ พระผู้ไม่ต้องศึกษา ทางพระพุทธศาสนา บุคคลในโลกคือเป็น ปุถุชน ที่แปลว่าชนผู้หนาแน่น อันหมายความว่ามึกเลสหนาแน่น หรือมึกเลสหนา หรือแปลว่ามีจำนวนหนาแน่น หรือจำนวนมากจำพวกหนึ่ง อริยบุคคลคือบุคคลผู้เป็นอริยะที่แปลกันว่าผู้ประเสริฐ หมายถึงบุคคลผู้ทำกเลสในกองทุกข์ให้สิ้นไปได้แล้วบางส่วนบ้าง สิ้นเชิงบ้าง สำหรับปุถุชนนั้นมีคำเรียกอีกว่า *เนวเสขนาเสขะ* ที่แปลว่าเป็นเสขะก็มี ออเสขะก็มีไซ่อริยบุคคลหรือพระเสขะพระผู้ยังต้องศึกษาหมายถึงพระอริยบุคคล ๗ เบื้องต้นคือ

พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค

พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค

พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล

พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค

พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล

พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค

ทั้งหมดนี้เรียกว่าพระเสขะ พระผู้ยังต้องศึกษา

ส่วนพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผลเรียกว่าพระอเสขะ พระผู้ไม่ต้องศึกษา

พระอริยบุคคลทั้ง ๘ นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือวินัยมุขเล่มหนึ่ง ตอนที่อธิบายปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ และ คำว่าศึกษาที่แปลมาจากคำว่าเสขะนั้น ในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง ทั้งปริยัติ ทั้งปฏิบัติ และทั้งปฏิเวธ ปริยัตินั้นก็คือเรียนปาพจน์คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตามความทรงจำ ทำความเข้าใจที่เรียกว่าขบเจาะด้วยทวิญญูคือความเห็น ดังนี้เป็น*ปริยัติ* ปฏิบัติก็คือปฏิบัติตามที่เรียนนั้น คือปฏิบัติที่กาย วาจา ใจ นำเอาคำสั่งสอนตอนนั้น มาตั้งไว้ที่กาย ที่วาจา ที่ใจ ปฏิบัติให้มีให้เป็นขั้นที่กาย ที่วาจา ที่ใจ ดังนี้คือ*ปฏิบัติ* *ปฏิเวธ*นั้นแปลว่าผู้รู้แจ้งแทงตลอด หมายถึงผลของการปฏิบัติ ปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น จนถึงละกิเลสที่เป็นสังโยชน์ ๑๐ ประการได้ ตั้งแต่บางส่วนจนถึงทั้งหมด เมื่อได้ปฏิเวธ อันเป็นเหตุให้ละกิเลสที่เป็นสังโยชน์ได้บางส่วน ก็ชื่อว่าเสขะผู้ยังต้องศึกษาเพราะ จะต้องปฏิบัติเพื่อละกิเลสที่ยังเหลืออยู่ต่อไป จนถึงเมื่อได้ปฏิเวธอันเป็นเหตุให้ละกิเลส ได้ทั้งหมด คือละสังโยชน์ได้ทั้งสิ้นไม่มีกิเลสอยู่ที่จะต้องให้ละอีกต่อไป คือตั้งอยู่ใน อรหัตตผล อันนับเป็นผลสูงสุดก็ชื่อว่าเสขะผู้ไม่ต้องศึกษา เรียกว่าเป็นผู้เสร็จกิจ คือ ไม่มีกิจอื่นที่ต้องกระทำเพื่อละกิเลสต่อไป ดังที่เราเรียกกันสั้น ๆ ว่าผู้สำเร็จ ผู้สำเร็จ ก็คือผู้ที่เสร็จกิจ แต่อันที่จริงนั้นเราก็มักเรียกกันมาตั้งแต่สำเร็จ คือละกิเลสได้ในขั้นต้น ๆ คือสำเร็จมาเป็นขั้น ๆ จนถึงที่สุดก็แปลว่าถึงที่สุด

เพราะฉะนั้น คำว่าศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงมีความหมายครอบคลุมทั้งหมด คือทั้งปริยัติ ทั้งปฏิบัติ ทั้งปฏิเวธ ดังกล่าว ไม่ใช่มีความหมายแต่เพียงเล่าเรียนเท่านั้น เล่าเรียนนั้นนับว่าเป็นขั้นต้นของการศึกษา ศึกษานั้นเมื่อเล่าเรียนแล้วก็ต้องปฏิบัติ นั่นก็ศึกษาจนได้รับผลเป็นปฏิเวธ รู้แจ้งแทงตลอด ละกิเลสได้บางส่วน ยังมีกิเลสที่ต้องละอีกก็จะต้องศึกษาต่อไปอีกจนละกิเลสทั้งหมด จึงจะเสร็จการศึกษาเรียกว่า จบการศึกษาในพระพุทธศาสนา และอริยบุคคลทั้ง ๘ นี้ เมื่อแสดงเป็นบุคคลก็เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ บุคคลนี้เองที่จะเป็นพระโสดาบันนั้นก็ต้องอยู่ในโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล จึงจะเป็นพระโสดาบัน ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค สกทาคามีผล จึงจะเป็นพระสกทาคามี ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค อนาคามีผล จึงจะเป็นพระอนาคามี ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค อรหัตตผล จึงเป็นพระอรหันต์

คือเป็นโสดาบันบุคคล อนาคามีบุคคล สกทาคามีบุคคล และอรหันต์บุคคล อรหันต์บุคคลนี้เองคืออเสขะ จบการศึกษา ส่วนโสดาบันบุคคล สกทาคามีบุคคล อนาคามีบุคคลเป็นพระเสขะ คือยังต้องศึกษา ก็ยังมีกิเลสที่ยังต้องศึกษาต่อไปอีก ก็ยังต้องศึกษาเพื่อละกิเลสต่อไป ละได้หมดเป็นพระอรหันต์จึงจะจบศึกษา เสร็จกิจที่พึงละกิเลสในพระพุทธศาสนา แต่ก็ต้องเข้าใจว่าเสร็จกิจหรือจบศึกษานั้น ก็ยังมีกิจที่เป็นประโยชน์จะพึงปฏิบัติในทางเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประกาศพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธเจ้าได้ทรงจบการศึกษา เสร็จกิจเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้ทรงบำเพ็ญอรรถจริยาคือความประพฤติประโยชน์ต่อไปอีก คือโลกัตถจริยา ประพฤติประโยชน์แก่โลก ญัตตถจริยา ประพฤติประโยชน์แก่พระญาติ พุทธัตถจริยา ประพฤติประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า ส่วนปุถุชนเรียกว่า*เนวเสขนาเสขะ*ดังกล่าว คือเป็นเสขะก็มีไม่ใช่เป็นอเสขะก็มีใช่ ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจว่า คำว่า เสขะ หรือศึกษา หรือว่านักศึกษา ในทางพระพุทธศาสนานั้น จะต้องอยู่ในโสดาปัตติมรรคขึ้นไป จึงจะชื่อว่าพระเสขะ พระผู้ยังต้องศึกษา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งเป็นคำใหม่ว่านักศึกษาก็ได้ ถ้ายังเป็นปุถุชนก็ยังไม่ยอมเรียกว่าเป็นนักศึกษา

อันนี้ก็อาจเทียบได้ในทางโลกที่บัญญัติเรียกผู้เข้ามหาวิทยาลัยว่านักศึกษา แต่ถ้ายังอยู่ในชั้นประถม ชั้นมัธยมก็ยังไม่เรียกกันว่า นักศึกษา เรียกว่า นักเรียน ต่อเมื่อเข้ามหาวิทยาลัยจึงจะยอมเรียกว่า นักศึกษา ในทางโลกก็ยังเป็นกันอย่างนี้ แต่ว่าในทางธรรมคือว่าพระพุทธศาสนานั้น ที่เป็นดั่งนี้น่าจะเข้าใจว่า เมื่อยังเป็นปุถุชนอยู่นั้น ยังจับทางอันถูกต้องคือมรรคมีองค์ ๘ ไม่ได้ การปฏิบัตินั้นจึงเข้าทางมรรคมีองค์ ๘ บ้าง ไม่เข้าทางมรรคมีองค์ ๘ บ้าง ยังจับไม่ได้แน่นอน เพราะฉะนั้น จึงยังไม่เรียกว่าเสขะหรือนักศึกษา คือยังไม่เข้าทางที่ถูกต้องอันแน่นอน แต่ว่าเมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคเป็นต้นเข้าไปแล้ว เป็นอันว่าได้จับทางที่ถูกต้อง และเดินไปในทางที่ถูกนั้นได้แน่นอน ไม่มีการที่จะถอยหลังหรือไม่มีการที่จะออกนอกทาง เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลเป็นต้นขึ้นไปแล้ว จึงเป็นบุคคลที่ไม่มีที่สะด้อยหลัง ไม่มีที่จะตกต่ำ มีแต่ก้าวหน้าไปสู่ความตรัสรู้ธรรม อันเป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ทั้งหมดในที่สุด แปลว่าเข้าทางปฏิบัติอันถูกต้องคือมรรคมีองค์ ๘ ได้แน่นอน ไม่มีที่จะออก

ไม่มีที่จะถอยหลังจึงเป็นนักศึกษาอันถูกต้อง เป็นนักศึกษาที่แท้จริง เพราะฉะนั้น จึงยอมเรียกว่านักศึกษาตั้งแต่ในชั้นที่อยู่ในโสตาปัตติมรรคขึ้นไป ถ้ายังไม่ตั้งอยู่ใน โสตาปัตติมรรคขึ้นไปแล้วก็ไม่เรียกว่าเสขะหรือนักศึกษา ยังเป็นนักศึกษาก็มิใช่ จบการศึกษา คือเป็นอเสขะก็มีใช่ คือยังเป็นปุถุชนอยู่ แต่แม้เช่นนั้นปุถุชนนั้นก็ มีแบ่งเป็นอรรถพาลปุถุชน ปุถุชนที่เป็นอรรถพาลคือเป็นผู้เขลา หรือเป็นผู้บอด เป็น ปุถุชนกลาง ๆ ทั่วไป เป็นกัลยาณปุถุชน ๆ ที่เป็นคนดีงาม ถือได้ว่าใกล้ที่จะตั้งอยู่ใน โสตาปัตติมรรค การปฏิบัติเข้าทางเป็นส่วนใหญ่คือเข้าทางมรรคมืองค์ ๘ นั้นเอง จะออกจากทางบ้างก็น้อยหรือจะถอยหลังบ้างก็น้อย จะตั้งตัวได้ในทางอันถูกต้องคือ ตั้งตัวได้ในความดีความถูกต้องได้ดียิ่งขึ้น

กรรมฐาน ๒

สมถกรรมฐาน

กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ

วิปัสสนากรรมฐาน

กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา

อง. ทก. ๒๐/๒๗๕/๗๗

สมถกัมมัฏฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา กรรมฐานเนื่องด้วยบริกรรมไม่เกี่ยวกับปัญญา จัดเป็นสมถกรรมฐาน กรรมฐานเนื่องด้วยทัศนทางใจในคตัตถธรรม ปรรากสภาวะธรรมและสามัญลักษณ์ะจัดเป็นวิปัสสนากรรมฐาน ภาวนา ๒ ก็เรียก

คำว่า กรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้งของการทำงาน ที่ตั้งของการทำงานเดิมเป็นคำทางโลก เป็นคำเฉพาะชาวบ้านทำนา ชาวบ้านทำนาก็เรียกว่าทำกสิกรรมฐาน ชาวบ้านทำการค้าก็เรียกว่าทำพานิชกรรมฐาน มาถึงพระพุทธศาสนาก็นำเอาคำว่ากรรมฐานนี้มาใช้ แต่ว่าหมายถึงงานทางใจ การงานทางใจนั้นก็คือการงานที่กำจัดให้สงบตั้งมั่นเรียกว่า สมถกรรมฐาน การงานที่อบรมให้ได้ปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงก็เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน เอาคำว่ากรรมฐานของชาวบ้านมาใช้เป็นกรรมฐานของพระ แต่ว่ากรรมฐานของชาวบ้านนั้น ทำการงานที่เป็นอาชีพต่าง ๆ กรรมฐานของพระพุทธศาสนา ทำการงานกำจัดใจดังกล่าว ทั้งนี้ก็เป็นเพราะว่า การที่จะทำให้จิตใจสงบตั้งมั่นอันเรียกว่า สมถะ จะทำให้ได้ปัญญา รู้แจ้งจริงเรียกว่า วิปัสสนา ก็เป็นการทำงานที่ต้องทำ และการงานที่ต้องทำนั้น จะสำเร็จเป็นการงานขึ้นมาได้ ก็จะต้องมีที่ตั้งและมีการงาน

นั้นขึ้นในที่ตั้งของการทำงานนั้น เช่นว่าจะทำกสิกรรม คือ การทำนา ก็จะต้องมีที่ตั้งของกสิกรรมได้แก่ นา และจะต้องตั้งการทำงานขึ้นในนา ดังที่ชาวนาทำนากัน การงานทางจิตใจก็เหมือนกัน ก็จะต้องมีที่ตั้งของการทำงานทางจิตใจนั้น ก็คือว่าจิตใจพร้อมทั้งร่างกายนี้เอง คือ กายนี้เองเป็นที่ตั้งของการทำงานทางจิตใจ และก็ต้องมีการตั้งการงานลงไปในที่ที่ตั้งอันนี้ คือจะต้องมีความเพียร จะต้องมีความขยัน ความรู้ตัว ต้องมีสติ ความระลึกได้ จะต้องมีความอดทน เหล่านี้เป็นต้น เพื่อที่จะให้ปฏิบัติทำจิตให้สงบตั้งมั่นที่เรียกว่า สมถะ หรือที่จะอบรมปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงอันเรียกว่า วิปัสสนา

ที่ว่ากรรมฐานเนื่องด้วยปริกรรม ปริกรรมนั้นตามศัพท์แปลว่า การงานที่พึงทำโดยรอบ บัดนี้ภาษาไทยมาเรียกว่าบริการ คือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นการรับใช้ เป็นการช่วยเรียกกันว่า บริการ และภาษาเดิมในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ปริกรรม อันหมายถึงกรรมโดยชอบ คือกิจที่จะทำในเบื้องต้นเกี่ยวแก่การปฏิบัติทำจิตให้สงบตั้งมั่น คำว่าสงบนั้นมาจากคำว่า สมถะ คำว่า ตั้งมั่น มาจากคำว่า สมภาวิ สมถะกับสมาธินั้นถ้อยคำต่างกัน แต่ความหมายก็หมายถึงธรรมที่เป็นขั้นเดียวกันคือเป็นสมาธิตั้งที่เรียกว่า ศิล สมาธิ ปัญญา หรือที่เรียกในไตรสิกขา ๓ ว่า สีสสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ศึกษาในศิลปะหรือศึกษาเพื่อศิลปะเป็นศิลปะ ศึกษาในจิตหรือศึกษาเพื่อจิตคือเพื่อทำจิตให้เป็นสมาธิก็เรียกว่า จิตตสิกขา ศึกษาในปัญญา เพื่อปัญญาก็เรียกว่า ปัญญาสิกขา สำหรับสมถะนี้ ก็เป็นธรรมขั้นจิตตสิกขาหรือการศึกษาเพื่อจิตคือ เพื่อทำจิตให้เป็นสมาธิ ก็ต้องทำจิตใจตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสมถกรรมฐาน เพราะว่าจิตนั้นมีนิวรณ์คือเครื่องกั้นจิตไว้ไม่ให้สงบตั้งมั่นนี้ให้ได้ปัญญา ฉะนั้น การจะทำจิตให้สงบจากนิวรณ์ทั้งหลายนั้นเอง แต่ว่าจิตนี้ เมื่อยังมีนิวรณ์จิตย่อมตั้งอยู่ในนิวรณ์ จิตย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์ของนิวรณ์ เมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของนิวรณ์ จิตจึงมีนิวรณ์ ฉะนั้น จะทำจิตให้สงบได้คือสงบนิวรณ์นี้เองได้ก็ต้องสงบตัวนิวรณ์ สงบที่ตั้งของนิวรณ์ จะทำดังนี้ได้ก็ต้องเปลี่ยนที่ตั้งให้แก่จิตใหม่ โดยเปลี่ยนให้จิตตั้งไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานแทน เมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานได้ จิตก็จะปล่อยที่ตั้งอารมณ์ของนิวรณ์ มาตั้งอยู่ในที่ตั้งของกรรมฐาน ฉะนั้น ในการปฏิบัตินั้นจึงต้องปฏิบัติเปลี่ยนที่ตั้งให้แก่จิต ให้จิตมาตั้งไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน และเมื่อจิตปล่อยที่ตั้งของนิวรณ์ มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานได้ จิตก็สงบ อากาโรที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของ

กรรมฐาน เรียกว่าสมาธิ อากาที่จิตสงบคือสงบจากนิวรณ์ เรียกว่า สมถะ สมาธิกับสมถะนั้น จึงต้องประกอบอยู่ด้วยกัน สมถะกับกรรมฐาน จึงหมายถึงสมาธิกรรมฐาน

การบริกรรมนั้นก็คือการที่ปฏิบัติในเบื้องต้นในอารมณ์ของกรรมฐาน ดังเช่นเมื่อใช้ อนาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ก็ทำบริกรรมในลมหายใจเข้าออกคือ ตั้งจิตกำหนดลมหายใจ ลมหายใจเข้าก็รู้ ลมหายใจออกก็รู้ หายใจเข้ายาวก็รู้ หายใจเข้าสั้นก็ให้รู้ หายใจออกสั้นก็ให้รู้ดังนี้ เป็นต้น ตามที่พระพุทธรเจ้าทรงสั่งสอนหรือตามที่พระอาจารย์สั่งสอนกันต่าง ๆ เช่น สั่งสอนให้นับหายใจเข้านับ ๑ หายใจออกนับ ๑ หายใจเข้านับ ๒ หายใจออกนับ ๒ นับดังนี้ไปจนถึง ๕-๕ แล้วกลับมานับ ๑-๑ ใหม่ไปจนถึง ๖-๖ แล้วกลับ ๑-๑ ใหม่ไป จนถึง ๗-๗ แล้วกลับมานับ ๑-๑ ใหม่ไปจนถึง ๘-๘ แล้วกลับมานับ ๑-๑ ใหม่ไปจนถึง ๙-๙ แล้วกลับมานับ ๑-๑ ใหม่ไปจนถึง ๑๐-๑๐ แล้วกลับมานับ ๑-๑ ใหม่จนถึง ๕-๕ แล้วเพิ่มขึ้นทีละ ๑ จนถึง ๑๐-๑๐ แล้วกลับไปอีก ดังนี้เรียกว่านับซ้ำจนถึงจิตสงบได้ดีขึ้น จิตเปลี่ยนไปนับเร็ว นับ ๑-๒-๓-๔-๕ ไปเลย ไม่นับเป็นคู่ ๆ และเมื่อจิตสงบดีขึ้นไปอีกก็หยุดนับ กำหนดอยู่ที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนให้รู้อยู่ที่นั่น หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ หายใจเข้ายาวก็ให้รู้ หายใจเข้าสั้นก็ให้รู้ พระอาจารย์บางท่านก็สอนให้ใช้ พุทโธ แทนนับหายใจเข้า หายใจออก และอาจารย์บางท่านก็สอนวิธีอื่นอีก เรียกว่าเป็นวิธีของอาจารย์ต้องการที่จะให้จิตสงบเท่านั้น และเมื่อจิตสงบแล้วก็หยุดวิธีทั้งหมด มาทำความรู้ที่อยู่ภายใน วิธีทั้งปวงเหล่านี้เรียกว่า บริกรรม เพื่อที่จะต้องใช้ในการปฏิบัติที่แรก และการบริกรรมคือการปฏิบัติเป็นเบื้องต้น แบบเป็นการปฏิบัติเตรียมเพื่อให้จิตเป็นสมาธิดังนี้ ไม่เกี่ยวกับปัญญา ต้องการที่จะให้จิตสงบตั้งมั่นเท่านั้นดังนี้ จึงเรียกว่า สมถกรรมฐาน

กรรมฐานที่เนื่องด้วยทัศนะทางใจ ทัศนะแปลว่าความเห็น คือมุ่งด้วยปัญญาที่รู้ที่เห็นทางใจ โดยพิจารณาที่เห็นธรรมดา คติของธรรมดานั้นก็คือกรรมเป็นของธรรมดา ธรรมดาก็คือ อนิจจตาความไม่เที่ยง ทุกขตาความเป็นทุกข์ อนัตตตาความเป็นของไม่ใช่ตน ทั้ง ๓ นี้เป็นธรรมดา และเป็นธรรมดาของอะไร ก็เป็นธรรมดาของสังขาร สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย สังขารนี้เป็นขันธ์ आयตนะธาตุเรียกว่า

สภาวะธรรม สภาวะธรรมนั้น แปลว่า ธรรมที่มีสภาวะของตน ธรรมที่มีภาวะของตน อันนี้เรียกว่าสภาวะธรรม ก็คือขันธ์ आयตนะ ธาตุ หรือ รวมเข้าเป็นสภนกาย สภนกาย กายก็คือสภนหรือขันธ์ อันย่อลงเป็นกายใจ หรือนามรูป เป็นสิ่งที่เป็นขึ้นมา ตามภาวะคือความเป็นตนเอง ดังเช่นบุคคลผู้ที่เกิดมาตั้งต้นแต่ปฏิสนธิในครรภ์ของมารตามาจนถึงคลอดออกมาและเติบโตใหญ่มาโดยลำดับ ก็มีเหตุปัจจัยของตนเองเป็นมา ไม่ใช่มีใครไปสร้างเหมือนอย่างบ้านอย่างเรือน โด๊ะแก้อี้ สิ่งที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของตนเองดังนี้ เรียกว่าเป็นสภาวะธรรม แต่ถ้าเป็นบ้านเรือน เป็นโด้ะ เป็นแก้อี้ ที่คนสร้างขึ้นประกอบขึ้น ไม่เรียกว่าสภาวะธรรม ในการทำวิปัสสนากรรมฐานที่เนื่องด้วยทัศนธรรมทางใจ ในคติของธรรมดา ดังกล่าวก็ปรารภสภาวะธรรม คือนามรูป หรือ กายใจอันนี้ซึ่งได้เป็นไปตามคติของธรรมดา คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตาดังกล่าวนั้น และคติธรรมดา ที่มีอยู่เป็นไปในสภาวะธรรมคือนามรูป ก็ปรากฏให้กำหนดได้ ที่นามรูปนี้เองว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ลักษณะคือเครื่องกำหนดอันปรากฏที่นามรูปนี้เอง ไม่เที่ยงก็เรียกว่าอนิจจลักษณะ เครื่องกำหนดหมายความว่าไม่เที่ยงที่ปรากฏกำหนดได้ ที่เป็นทุกข์ก็เรียกว่า ทุกขลักษณะ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายความว่า เป็นทุกข์ ที่ปรากฏให้กำหนดหมายได้ว่าไม่ใช่ตัวตนก็เรียกว่า อนัตตลักษณะ ลักษณะคือ เครื่องกำหนดหมายความว่าไม่ใช่ตัวตน จึงเรียกว่าไตรลักษณ์ ลักษณะ ๓ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ

คำว่า ลักษณะ แปลว่า เครื่องกำหนด ก็ปรากฏที่สภาวะธรรมคือนามรูปนี้เอง เหมือนอย่างทุก ๆ คนเห็นกัน ก็รู้จักกันว่าคนนี่ชื่อนาย ก คนนี่ชื่อนาย ข คนนี่ชื่อนาย พระ ค คนนี่ชื่อนาย ง ดังนี้ เป็นต้น ก็โดยที่มีลักษณะหน้าตาเป็นต้นทำให้เป็นเครื่องกำหนดให้ ลักษณะนั้นก็ปรากฏที่ร่างกายนี้เองไม่ใช่ปรากฏที่อื่น เห็นเข้าก็รู้จักกันทันทีว่า คนนี้เป็นคนนี่ คนนั้นเป็นคนนั้น แม้ไตรลักษณ์ก็เช่นเดียวกัน เป็นเครื่องกำหนดอันปรากฏที่สภาวะธรรมคือนามรูปนี้เอง ไม่ได้ปรากฏที่อื่น เมื่อตั้งใจพิจารณากำหนด ก็ย่อมจะเห็นได้ว่าไม่เที่ยงจริง เป็นทุกข์จริง เป็นอนัตตาจริง การปฏิบัติกรรมฐานเนื่องด้วยทัศนะทางใจคือความเห็น อันหมายถึงปัญญาที่รู้เห็นทางใจดังนี้แหละเรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน

หลักการเรียนธรรมะ

ที่เป็นหลักสูตรสำหรับเรียนตั้งแต่ธรรมวิภาค ในหนังสือนวโกวาทซึ่งจัดลำดับเป็นทุกะหมวด ๒ เป็นต้นขึ้น และแม้ธรรมะที่มาอธิบายในที่นี้ ก็จัดลำดับเป็นทุกะหมวด ๒ เป็นต้นเช่นเดียวกัน ซึ่งดูเป็นเรื่องที่ไม่ต่อเนื่องกัน ขึ้นข้อใหม่ก็เปลี่ยนไปเป็นเรื่องหนึ่ง ขึ้นข้อใหม่ต่อไปอีกก็เปลี่ยนไปอีกเรื่องหนึ่ง ก็อาจจะทำให้มีความเข้าใจไม่ต่อเนื่องเป็นอันเดียวกัน จึงอาจจะทำให้คิดว่าการเรียนธรรมะยากที่จะจับจุดรวมได้ถูกต้อง หรือว่ายากที่จะจัดจุดรวมให้เข้าใจเป็นอันเดียวกันได้ ดูเป็นเรื่องที่แตกแยกในข้อนี้จึงต้องมีความเข้าใจว่า ก็ตั้งใจเรียนให้มีความเข้าใจจำเฉพาะข้อที่ตั้งไว้ขึ้นไปก่อน และเมื่อมีความเข้าใจแต่ละข้ออันจะพึงกล่าวได้ว่าเป็นรายละเอียดได้ดีแล้ว ก็สามารถที่จะเรียนให้เข้าใจโดยสรุปคือ นำเข้ามารวมกันได้เป็นอันเดียวกัน ทั้งนี้เพราะว่าธรรมะทุกข้อทุกบทซึ่งจำแนกออกไปนั้นก็เพื่อที่จะให้ผู้ฟัง ผู้เรียน มีความเข้าใจในธรรมะแต่ละข้อ และเมื่อเข้าใจดี ก็สามารถจะนำเข้ามาประกอบมารวมกันเข้าเป็นอันเดียวกันได้ เหมือนอย่างเรือนหลังหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยทัพพสัมภาระของเรือน ตั้งแต่พื้นดินจนถึงหลังคา คราวนี้ก็เรือเอาเรือนนั้นออกมาวางเป็นชั้น ๆ สำหรับที่จะให้ผู้เรียนการช่าง เข้าใจว่านี่เป็นเสาเรือน นี่เป็นฝาเรือน นี่เป็นเครื่องบนหลังคา นี่เป็นประตู นี่เป็นหน้าต่าง และเมื่อใดเอาสิ่งเหล่านี้ออกมาวางเป็นชั้น ๆ ให้ละเอียดออกไปอีก เช่นว่าเอาประตูเอาหน้าต่างออกมาแกะออกอีก ออกมาแสดงว่าประตูหน้าต่างต้องมีเครื่องประกอบเป็นชั้น ๆ อย่างนั้น ๆ คราวนี้เมื่อรู้จักเครื่องเรือนตลอดแล้ว นายช่างก็จะนำมาประกอบขึ้นเป็นตัวเรือน ก็เป็นเรือนหลังเดียว เพราะฉะนั้น ธรรมะที่เรียนกันตั้งแต่

ทุกะหมวด ๒ เป็นต้นไปนี้ ก็เหมือนอย่างเอาเรือออกมาเรือเป็นชิ้น ๆ เอามาศึกษา ให้รู้จักเป็นชิ้น ๆ ไป เพื่อจะเอานำมาประกอบให้เป็นตัวเรือน เพราะฉะนั้น การศึกษา ธรรมะจึงเหมือนเช่นนั้น เมื่อศึกษาให้รู้จักธรรมะแต่ละข้อแต่ละบาทแล้วก็ต้องนำเข้ามา ประกอบเป็นอันเดียวกันได้ ซึ่งหลักของการที่จะนำเข้ามาประกอบเป็นอันเดียวกันนั้น ท่านก็มีบทสรุปหรือบทย่ออันเป็นที่รวมเข้ามาซึ่งจะได้กล่าวในอันดับที่จะมาถึงเข้า แต่ว่าในขั้นนี้นั้นก็เหมือนอย่างว่า มาเรียนให้รู้จักตัวไม้หรือเครื่องทัพพสัมภาระเป็น ชิ้น ๆ ของบ้านเรือน เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระอาจารย์ท่านหนึ่งแสดงไว้ว่า การเรียน ปริยัติธรรมของขั้นนี้ ก็เหมือนอย่างได้ไม้มาท่อนหนึ่งแล้ว มาจักผ่าออกไปเป็นชิ้น ๆ ชิ้นเล็ก ชิ้นใหญ่ มากมาย เพราะความจริงก็เป็นเช่นนั้น แต่ว่าก็ต้องเข้าใจว่า การที่ จักออกไปเป็นชิ้นเล็กชิ้นใหญ่นั้น ก็เพื่อใช้ประโยชน์อย่างช่างไม้ อย่างช่างไม้ก็มาเลื่อย มาไสไม้ท่อนหนึ่ง ๆ ให้เป็นเครื่องที่จะนำไปประกอบเป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นโต๊ะ เป็น เก้าอี้ ไม่ใช่ว่าจักทิ้ง จักออกไปชิ้นเล็กชิ้นน้อย ชิ้นเล็กชิ้นใหญ่ก็ใช้อะไร ไม่ได้ทิ้งส่ง ไม่ใช้อย่างนั้น แต่ว่าจักออกมาเพื่อให้ใช้ได้ให้เป็นทัพพสัมภาระ เป็นชิ้นเป็นอันแต่ละ ชิ้นแต่ละอันสำหรับเพื่อจะนำไปประกอบได้ สำหรับการปฏิบัตินั้น ก็คือการนำธรรมะ ที่จักออกไปเป็นชิ้นเล็กชิ้นใหญ่นี้เข้ามาประกอบอีกทีหนึ่ง ซึ่งการประกอบนั้น ถ้า ประกอบเป็นโต๊ะเป็นเก้าอี้ ไม้ที่จักออกไปเป็นชิ้น ๆ นั้น ก็จะต้องรู้จักจักรู้จักเลื่อย รู้จักไส รู้จักทำให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นใหญ่ สำหรับที่จะนำมาประกอบเป็นโต๊ะเป็นเก้าอี้ได้ จึงจะสำเร็จเป็นโต๊ะเป็นเก้าอี้ได้ฉันใดก็ตี การปฏิบัติธรรมะก็เป็นเช่นนั้น ก็นำเอาธรรมะ ที่เรียนนี้แหละเอามาประกอบเข้าเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ซึ่งเป็นไตรสิกขาเพื่อ เป็นตัวหลัก เพื่อวิมุตติคือความหลุดพ้น ในที่สุดก็ต้องการอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจไว้อย่างนี้ จำเป็นที่จะต้องจำแนกแยกธรรมะออกไป เพื่อที่จะให้ เข้าใจแต่ละชิ้นแต่ละส่วนของธรรมะ

กาม ๒

กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุใคร่
วัตถุกาม พัสดอันน่าใคร่

พ. มหา. ๒๙/๒/๑

กาม ๒ กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุใคร่ วัตถุกาม พัสดอันน่าใคร่ คำว่า กาม นั้นแปลว่า ใคร่หรือความใคร่ ใช้เป็นชื่อของกิเลสก็มี ใช้เป็นชื่อของความใคร่ ความปรารถนาในทางดีก็มี เช่นสิกขกาม ใคร่ศึกษา ธรรมกาม ใคร่ในธรรม ส่วนที่ใช้เป็นชื่อของกิเลสนั้น ก็ได้แก่กาม ๒ ดังกล่าว

กิเลสกาม กิเลสให้ใคร่ คือราคะ ความติดใจยินดี ความกำหนัด โภคะ ความโลภอยากได้ อิสสา ความอยากได้ อิจฉา ความริษยาคือความหึง อรติ ความไม่ยินดีด้วย อสังตุมฺภุสี ความไม่สันโดษเป็นต้น คือบรรดากิเลสทั้งหลาย ที่เป็นในทางให้ใคร่ให้อยากได้ ให้ต้องการ รวมเป็นกิเลสกามทั้งนั้น

วัตถุกาม พัสดอันน่าใคร่ก็ได้แก่ กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่น่าปรารถนา รักใคร่พอใจ

บรรดากามทั้ง ๒ นี้ กิเลสกามย่อมเป็นข้อสำคัญ สำหรับวัตถุกามนั้นเป็น กามที่สืบเนื่องมาจากกิเลสกาม กล่าวคือจะต้องมีกิเลสกาม วัตถุจึงจะเป็นวัตถุกามขึ้น ถ้าไม่มีกามกิเลส กามวัตถุก็ไม่เป็นวัตถุกาม แต่เป็นวัตถุเฉย ๆ เช่นว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือ รูปที่ตาเห็นได้ เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ

โณฏฐัพพะคือสิ่งที่ถูกต้องทางกาย ที่กายได้ถูกต้องเหล่านี้ ก็เป็นวัตถุหรือเป็นผัสสะที่เป็นกลาง ๆ ต่อเมื่อวัตถุเหล่านี้เป็นที่ตั้งของกิเลสกาม คือกิเลสกามเกิดขึ้นในวัตถุเหล่านี้ วัตถุเหล่านี้จึงได้เป็นสิ่งทีปรารถนารักใคร่ชอบใจขึ้น วัตถุเหล่านี้จึงเป็นวัตถุกามขึ้นมา พุดง่าย ๆ ก็คือว่า เมื่อไปเกิดความปรารถนาความรักใคร่ความชอบใจขึ้นในวัตถุเหล่านี้ วัตถุเหล่านี้ก็เป็นวัตถุกามขึ้นมา ถ้าไม่เกิดความปรารถนารักใคร่ชอบใจวัตถุเหล่านี้ ก็เป็นวัตถุเฉย ๆ ไม่เป็นวัตถุกาม ดังเช่นรูปที่บุคคลเห็นก็มีได้เกิดความรักใคร่ปรารถนาชอบใจ เสียงที่บุคคลได้ยิน กลิ่น รส โณฏฐัพพะ ที่บุคคลได้ทราบทาง จมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็ไม่เกิดความปรารถนารักใคร่ชอบใจขึ้น ก็ไม่เป็นวัตถุกามขึ้นมา แต่เป็นวัตถุเฉย ๆ

เพราะฉะนั้น กิเลสกามจึงเป็นสิ่งสำคัญทำให้วัตถุเป็นวัตถุกามขึ้นมาด้วย ยกตัวอย่างโดยเปรียบเทียบบุุชชนกับพระอรหันต์ทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลายนั้นไม่มีกิเลสกามในจิตใจ เมื่อท่านเห็นรูปอะไร ได้ยินเสียงอะไร ได้ทราบกลิ่น รส โณฏฐัพพะอะไร ก็ไม่เกิดความปรารถนารักใคร่ชอบใจ ฉะนั้น รูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะนั้นก็ไม่เป็นวัตถุกามของท่าน แต่ว่าบุุชชนหรือสามัญชนมีกิเลสกามอยู่ในจิตใจ เมื่อได้เห็นรูปอะไร ได้ยินเสียงอะไร ได้ทราบกลิ่น รส โณฏฐัพพะอะไร เกิดความรักใคร่ปรารถนาชอบใจ รูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะนั้น ก็เป็นวัตถุกามขึ้นมา เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “สงกปะปราโค ปุริสสสุ กาโม” ราคะคือความติดใจยินดีที่เกิดขึ้นแต่ความดำริคือความคิด เป็นกามของบุุชชนบุคคลดังนี้ อันแสดงว่ากามนั้นข้อสำคัญอยู่ที่ราคะ คือความติดใจ ยินดี อันเกิดความดำรินใจของบุคคล อันนี้ชื่อว่าตัวสังกปะคือความดำริ ความคิดย่อมนำไปบังเกิดความติดใจยินดีขึ้นในสิ่งทั้งหลายเช่น รูป เสียง เป็นต้น ที่เห็นที่ได้ยินนี้แหละเป็นตัวกาม ฉะนั้น ตัวกามที่เป็นกามโดยตรงนั้นจึงอยู่ที่จิตใจ จิตใจที่ดำริ ที่คิด เมื่อเห็นรูปอะไร ได้ยินเสียงอะไร ได้ทราบกลิ่น ได้ทราบรส ได้ทราบโณฏฐัพพะอะไร ก็คิดคือคิดปรุง ปรุงให้ปรารถนา ปรุงให้รักใคร่ ปรุงให้ชอบใจขึ้นมารวมอยู่ในคำว่าราคะ ความติดใจยินดี คิดให้ติดใจขึ้นมา คิดให้ได้ยินดีขึ้นมา ก็เป็นกามขึ้นในใจ คือเป็นกิเลสกามและเมื่อเป็นกิเลสกามขึ้นในใจดังนี้ บรรดาสิ่งทั้งหลายที่คิดถึงเกิดความรักใคร่ ปรารถนาพอใจขึ้นมา นั้น ก็เป็นวัตถุกามขึ้นมาทั้งหมดดังนี้

ทฤษฎี ๒

สัสสตทฤษฎี ความเห็นว่าเที่ยง
อุจเฉททฤษฎี ความเห็นว่าขาดสูญ

ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๗๙-๑๘๐/๑๑๙

ทฤษฎี ๒ สัสสตทฤษฎี ความเห็นว่าเที่ยง อุจเฉททฤษฎี ความเห็นว่าขาดสูญนี้ คำว่า ทฤษฎี แปลว่า ความเห็น ใช้เป็นคำกลาง ๆ ก็มี จะให้รู้ว่าดีหรือชั่ว ก็เติมคำหมายต่างก็เช่น สัมมาทฤษฎี ความเห็นชอบ มิจฉาทฤษฎี ความเห็นผิด ทฤษฎีสัมปันโนถึงพร้อมด้วยทฤษฎี ทฤษฎีวิปัสโน วิบัติด้วยทฤษฎี แต่โดยมากเมื่อใช้คำว่า ทฤษฎี ก็มักใช้หมายความว่าในข้างเห็นผิดเช่นทฤษฎี ๒ นี้ ความเห็นว่าโลกนี้ไม่มีอะไรสูญ แม้คนและสัตว์ตายแล้วร่างกายเท่านั้นทรุดโทรมไป ส่วนมนัสหรือมานะ ซึ่งเราแปลกันว่า ใจ ที่เรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่า *อาตมัน* เรียกในภาษามครว่า *อัตตา* ก็มี *ชีโว* ก็มี เรียกในภาษาไทยว่า *เจตมุต* เป็นธรรมชาติไม่สูญ ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอันสืบไป จัดเป็น สัสสตทฤษฎี ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นที่ปฏิเสธภาวะอย่างนั้น ถือว่าคนและสัตว์จุติจากอัตรภาพเหล่านั้นแล้วเป็นขาดสูญ จัดเป็นอุจเฉททฤษฎี ความเห็นว่าขาดสูญ

อันความเห็นทั้ง ๒ นี้ อธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นอีกก็อธิบายได้ว่า ความเห็นที่ว่าคนและสัตว์ทั้งหลายในเมื่อร่างกายอันนี้ ซึ่งเป็นของที่ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย แก่เจ็บตายไปแล้ว *อาตมัน* หรืออัตตาตัวตนยังมีเหลืออยู่ ย่อมไปถือปฏิสนธิคือเกิดในภพชาติอื่นอีกต่อไป อัตตาหรืออาตมันนี้เป็นของเที่ยงตั้งอยู่ยั่งยืนตลอดไป ดังที่

เราเรียกกันง่าย ๆ ในภาษาไทยว่า ความเห็นว่าตายเกิดเรื่อยไปเป็นสัสสตทิวฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง ส่วนอุจเฉททิวฏฐินั้นตรงกันข้าม คือเห็นว่าอัตตาหรืออาตมันนั้น ย่อมตั้งอยู่เฉพาะในชาติเท่านั้น ในเมื่อร่างกายนี้เกิด แก่ ตายไป อัตตาหรืออาตมัน ก็สิ้นสูญลงแค่นั้น ดังที่เราเรียกกันในภาษาไทยว่าตายสูญ ความเห็นว่าชาติสูญ ความเห็นทั้งสองนี้ ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นความเห็นผิดเป็นมิจฉาทิวฏฐิ

หากจะถามว่า เมื่อเป็นดังนี้ทางพระพุทธศาสนาแสดงอย่างไรและเห็นอย่างไร จึงจะเป็นสัมมาทิวฏฐิในพระพุทธศาสนา ก็ตอบได้ว่าทางพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า สพเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงเป็นอนิจจัง คือ ไม่เที่ยง สพเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกฺขํ สพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตานิโซัตตาดัตตวน และก็มืออธิบายว่า คำว่าธรรมทั้งปวงนี้หมายถึงสังขารและวิสังขาร สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง วิสังขารคือสิ่งที่ปราศจากผสมปรุงแต่ง ทั้งหมดนี้เป็น อนัตตานิโซัตตาดัตตวน เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงแสดงว่าทั้งสังขาร วิสังขารรวมเข้าในคำว่า ธรรม เป็นธรรมดา เป็นธรรมชาติ ธรรมคือธรรมดาหรือธรรมชาตินี้มิโซัตตาดัตตวน แต่เป็นธรรมดาหรือเป็นธรรมชาติเหมือนอย่างธรรมดา ธรรมชาติดินฟ้าอากาศที่เป็น ไปอยู่ ฝนตก แดดออก ร้อน หนาว ที่ปรากฏเป็นฤดูกาลต่าง ๆ เป็นธรรมชาติ เป็น ธรรมดา แม้ภายในบุคคลแต่ละบุคคลอันประกอบด้วยกายและจิต นี้ก็เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมดา กายและจิตของบุคคลทั้งปวงนี้ในส่วนที่เป็นสังขาร คือเป็นสิ่งผสม ปรุงแต่ง อันหมายความว่า ต้องมีหลาย ๆ สิ่งหลาย ๆ อย่างมาผสมปรุงแต่งกันขึ้น ความผสมปรุงแต่งกันขึ้นเรียกว่าเป็นสังขาร เมื่อมารวมกันเข้าก็เกิดและเมื่อแตกสลาย จากกันไปก็เป็นดับ สิ่งทีผสมปรุงแต่งกันทั้งปวงนี้เป็นสังขาร แต่ว่าส่วนที่เป็นธาตุแท้ ซึ่งมารวมกัน มาปรุงแต่งกัน ดังเช่นส่วนที่มารวมกันเป็นกายซึ่งเป็นวัตถุส่วนที่แข็งแข็ง ก็เรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลก็เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ส่วนที่ อบอุ่นก็เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ ส่วนที่พัดไหวก็เป็นวาโยธาตุ ธาตุลม ส่วนที่เป็นช่องว่าง ก็เป็นอากาศธาตุ ธาตุอากาศ เหล่านี้ก็เป็นตัวธาตุ

ในด้านจิตใจเล่า ส่วนที่เป็นธาตุรู้ก็เรียกวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ สิ่งที่เป็นตัวธาตุแท้ทั้งหลายก็เป็นวิสังขาร ส่วนทีผสมปรุงแต่งกันเป็นสังขาร สังขารนั้นปรุงแต่งกันเข้า

ที่เป็นเกิดเป็นดับคราวหนึ่ง ๆ แต่ว่าตัวสังขารที่เป็นธาตุแท้เป็นวิสังขาร เพราะฉะนั้น ทั้งสังขารหรือวิสังขารก็เป็นตัวธรรมหรือธรรมตา ซึ่งอันที่จริงนั้นก็ใช่อัตตาไม่ใช่ อัตตา ตัวตนของใคร อย่างดินฟ้าอากาศดังกล่าวมานั้น ฝนตก แดดออก ฟ้าแลบอะไร เป็นต้น ก็เป็นธรรมชาติเป็นธรรมตาไม่ใช่อัตตาตัวตนของใคร แต่เพราะบุคคลไปยึดถือ ว่า “เอต มม” นี้เป็นของเรา “เอโสหสมสมิ” เราเป็นนี้ “เอโส เม อตตา” นี้เป็น อัตตาตัวตนของเรา เมื่อไปยึดถือขึ้นเหล่านี้จึงเป็นอัตตาหรืออาตมันขึ้น เพราะฉะนั้น อัตตาหรือ อาตมันนั้นจึงเกิดขึ้นจากความยึดถือวัตถุตัวเราของเราดังกล่าวมานั้นเท่านั้น อันที่จริงนั้น สัพเพ สุขขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สัพเพ สุขขารา ทุกฺขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สัพเพ ธมฺมา อนตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนันตตาไม่ใช่อัตตา ตัวตน และเมื่อยังมีกิเลส ยังไม่สิ้นกิเลสก็ย่อมจะเกิดอีก ต่อเมื่อสิ้นกิเลสก็ย่อมจะไม่ เกิดอีก หรือกล่าวแสดงตามหลักอริยสัจจ์ เมื่อยังมีสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์อยู่คือ ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ย่อมมีทุกข์ตั้งแต่ชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติความเกิด ต่อเมื่อดับสมุทัย คือดับตัณหาเสียได้ก็ดับทุกข์เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ตั้งต้นแต่ ดับชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติ ทั้งนี้ต้องปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ประการมี สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นที่สุด เมื่อปฏิบัติในมรรคมี องค์ ๘ ได้สมบูรณ์ดับตัณหาได้ ก็ดับทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้นได้ ก็เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์คือพระอรหันต์ทั้งหลายที่ไม่ถือว่าตายเกิด แต่ว่าหลังจากที่ชั้นดับหรือ ดับชั้นดับที่เราเรียกกันในภาษาคนสามัญว่า ตาย ท่านก็สิ้นสมมติบัญญัติที่จะพูดถึงกัน ต่อไปว่าอะไร เหมือนอย่างไรที่สิ้นเชื้อดับไป ก็ไม่ควรจะกล่าวว่าไฟสูญหรือไฟดับ ในเมื่อมีเชื้ออีก ไฟก็ย่อมจะติดขึ้นมาอีก แต่เมื่อสิ้นเชื้อจริง ๆ แล้วไฟก็ไม่มาติดอีก ก็ไม่ควรจะกล่าวว่าไฟสูญหรือไฟไปไหน และก็ไม่ควรจะกล่าวว่าไฟเกิด เป็นอันว่า สิ้นเรื่องที่จะพูดกันต่อไป เพราะฉะนั้น จึงหาวิญญูณของท่านไม่พบ ดังที่ได้มีแสดง เล่าว่าพระอรหันต์บางรูปท่านดับชั้น มารก็เที่ยวค้นหาวิญญูณท่านไปไหนก็ค้นไม่พบ จึงมาเฝ้ากราบทูลกับพระพุทธเจ้า ๆ ก็ตรัสว่าไม่สามารถจะหาวิญญูณของพระองค์ พบได้ เหมือนอย่างไม่มีรอยเท้าในอากาศ จะหารอยเท้าในอากาศนั้นหาได้ไม่ จึงหา วิญญูณของพระอรหันต์ไม่พบ ท่านสิ้นสมมติบัญญัติที่จะพูดกันต่อไป ในเมื่อถอน ธรรมทั้งหลายออกหมดแล้วเป็นอันว่าสิ้นเรื่องกัน นี้เป็นคติทางพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น หากในปัจจุบันนี้จะมีใครกล่าวว่า ได้พบพระพุทธเจ้าพบพระอรหันต์ ทั้งหลานในสรวงสวรรค์ หรือในที่ใดที่หนึ่งก็ตาม หรือเชิญเอาวิญญาณพระพุทธเจ้า พระอรหันต์มาทรงได้ แบบที่พวกทรงวิญญูณทำกันและอ้างกัน ก็เป็นการอ้างผิดหลัก พระพุทธศาสนาทั้งนั้น จะหาวิญญาณของพระอรหันต์ไม่พบ ท่านสิ้นสมมุติบัญญัติ สิ้นกิเลสหมดแล้ว พ้นจากภาวะที่จะกล่าวว่าตายเกิด ตายสูญทั้งหมด ดังนี้เป็นคติ ในพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะเป็นสายเถรวาทหรือเป็นสายดั้งเดิม แต่ว่าสาย มหายานนั้นได้แสดงเป็นอีกอย่างหนึ่งคือว่าแสดงให้เป็น “บุคคลาธิฐาน” ขึ้นมาว่า พระพุทธเจ้าพระอรหันต์สาวกยังไปสถิตย์อยู่ในสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่ง สถิตอยู่เป็นนิรันดร คือให้เป็น “บุคคลาธิฐาน” ขึ้นมา เป็นบุคคลขึ้นมา ก็น่าจะเพราะเหตุว่าสัจจะที่เป็น “ธัมมาธิฐาน” มีธรรมะเป็นที่ตั้ง ดังที่แสดงความเป็นจริงนั้นเห็นยากเข้าใจยาก ถ้า เป็นตัวตนขึ้นมาแล้ว แล้วเห็นง่าย ทางฝ่ายมหายานจึงได้แสดงเป็น “บุคคลาธิฐาน” ขึ้นมา

เทศนา ๒

บุคคลาธิฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้ง
ธัมมาธิฐาน มีธรรมเป็นที่ตั้ง

ปฎิ. อ. ๑/๗๒

เทศนา ๒ บุคคลาธิฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้ง ธัมมาธิฐาน มีธรรมเป็นที่ตั้ง
เทศนาที่แสดงโดยสมมติกว่มาถึงบุคคลเป็นตัวอย่างเรียกว่า “บุคคลาธิฐาน” เทศนา
ที่แสดงโดยสภาวะยกธรรมะเป็นที่ตั้งเรียกว่า “ธัมมาธิฐาน” ยกตัวอย่างแสดงว่าบุคคล
มีศรัทธา มีเพียร มีสติ ได้สมาธิ มีปัญญา เป็นเช่นนั้นเช่นนั้น นี้เป็น “บุคคลาธิฐาน”
แสดงแต่ว่าตัวธรรมะ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นเช่นนั้น นี้เรียกว่า
“ธัมมาธิฐาน”

เทศนาที่แสดงโดยสมมติ คำว่า สมมติ นั้นเป็นคำที่ใช้คู่กันกับคำว่า บัญญัติ
สมมติบัญญัตินี้ก็คำที่ใช้คู่กันกับปรมาตถ์ คำว่า “บัญญัติ” แปลว่าแต่งตั้งเช่น
บัญญัติวินัย บัญญัติกฎหมาย คำว่า “สมมติ” นั้น เรามักจะเข้าใจกันในภาษาไทยว่า
ตีต่าง คือว่าสมมติขึ้นมาไม่ใช่จริงจัง ก็เป็นความหมายอันหนึ่งเหมือนกัน แต่ควรจะ
เข้าใจในคำว่า “สมมติ” ให้ถูกต้องยิ่งขึ้นไปว่า สมมตินั้นแปลว่า มีมติพร้อมกัน มีมติ
ด้วยกัน มติก็คือมติ สมะก็คือด้วยกันพร้อมกัน เหมือนอย่างว่าบัญญัติคือแต่งตั้ง
สิ่งนี้ว่าต้นไม้ ความจริงนั้นตัวต้นไม้เขาเองไม่ได้แต่งตัวเขาเองว่าเขาเป็นต้นไม้ แต่บุคคล
ไปแต่งตั้งให้เขาว่านี่เป็นต้นไม้ และบรรดาต้นไม้นั้นก็ยังไปแต่งตั้งเขาอีกว่านี่เป็นต้น

มะม่วง นี่เป็นต้นชมพู เหล่านี้เป็นต้น ที่ไปแต่งตั้งนี้เรียกว่า “บัญญัติ” คราวนี้เมื่อแต่งตั้งขึ้นว่า สิ่งนี้เป็นต้นไม้และต้นไม้นี้ก็เป็นต้นมะม่วง ต้นชมพู คนทั้งหลายก็มีมติร่วมกันรับรู้ร่วมกัน เรียกร่วมกันว่าเป็นต้นไม้ นี่เป็นต้นมะม่วง นี่เป็นต้นชมพู ดังนี้คือสมมติ สมมติบัญญัติจึงเป็นสิ่งที่ใช้ไปด้วยกัน บัญญัติคือตั้งขึ้น สมมติก็คือรับรองรับรู้ ร่วมกัน มติแปลว่ารู้ สมะก็พร้อมกันร่วมกัน รับรู้ร่วมกัน คนทั้งหลายก็รับรู้ร่วมกันหมดว่านี่เป็นต้นมะม่วง เป็นต้นชมพูดังกล่าวนั้น นี่คือสมมติ คราวนี้หากใครจะไปบัญญัติขึ้นเป็นอย่างอื่น ก็ย่อมทำได้เหมือนกันเช่นว่าสิ่งนี้เขาสมมติบัญญัติกันขึ้นว่าต้นไม้ แต่งตั้งขึ้นว่าต้นไม้และก็รับรู้ร่วมกันว่าต้นไม้อยู่แล้ว คราวนี้ใครอีกคนหนึ่งอุตริเรียกเป็นอย่างอื่น คือเรียกต้นไม่ว่าภูเขาเขาก็เรียกได้เหมือนกัน แต่ว่าคนทั้งหลายเขาไม่รับรองร่วมกัน เขาไม่เรียกภูเขา ตัวไปเรียกคนเดียวว่าภูเขา ก็ดูเป็นคนวิกลไป แต่ถ้าหากว่าคนทั้งหลายจะมากลัรับรอง เรียกต้นไม่ว่าเป็นภูเขาไปเสียด้วยกัน ก็เป็นสมมติอีกเหมือนกัน ก็ไปได้เหมือนกัน อันนี้แหละจึงเป็นสมมติบัญญัติ และสมมตินี้ก็นับถือเป็นสัจจะอย่างหนึ่ง เรียกว่าสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ เมื่อไปแต่งตั้งรวมกันว่าต้นไม้ และไปรับรู้ร่วมกันว่าต้นไม้ มันก็เป็นจริงขึ้นมาว่าต้นไม้ เป็นสมมติบัญญัติ เป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ แต่อันที่จริงนั้นต้นไม้นั้นเขาไม่ได้แต่งตั้งตัวเขาเองว่าเป็นต้นไม้ เขาเป็นธรรมชาติเป็นธรรมดอันหนึ่งของโลกที่เกิดขึ้นในลักษณะอย่างนั้น ซึ่งประกอบด้วยธาตุทั้งหลายมีลักษณะเป็นอย่างนั้น ๆ แล้วเขาก็ไม่ได้ตั้งตัวเขาเองว่าเป็นต้นไม้ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติธรรมดอันหนึ่งของโลกเหมือนอย่างทุก ๆ อย่างเท่านั้น ซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลายมาเป็นสิ่งที่มีรูปร่างลักษณะอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ความจริงที่แท้จริงแล้วจึงเป็นอย่างนั้น เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดอย่างหนึ่งของโลก ไม่มีต้นไม้ นี่แหละคือ *ปรมัตถสัจจะ* ความจริงโดยปรมัตถ์ความจริงที่มีอัตตะเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนานั้นรับรองสัจจะทั้งสอง สมมติสัจจะความจริงโดยสมมติ ปรมัตถสัจจะความจริงโดยปรมัตถ์ อันนี้ต้องทำความเข้าใจ

คราวนี้เทศนาที่แสดงโดยสมมติที่กล่าวยกบุคคลมีศรัทธา มีเพียงเป็นต้นเป็น “บุคคลลาธิฐฐาน” แต่ถ้าหากว่าไม่ยกบุคคลยกแต่ตัวธรรมะ เช่น แสดงศรัทธาแสดง

วิริยะ ว่าศรัทธาเป็นอย่างนั้น วิริยะเป็นอย่างนั้น นี่เป็น “ธัมมาธิฐาน” และธัมมาธิฐาน
นี่คือเทศนาที่แสดงโดยสภาวะยกธรรมะเป็นที่ตั้ง โดยสภาวะก็คือโดยสภาวะของตนตั้ง
ที่ได้กล่าวแล้วถึงสภาวะธรรม คือยกชั้นธ์ आयตนะ ธาตุเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงกล่าว
อีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อแสดงโดยสมมติว่าบุคคลเป็นอย่างนั้น บุคคลเป็นอย่างนี้ ก็เป็น
บุคคลาธิฐาน จะแสดงยกเอา ชั้นธ์ आयตนะ ธาตุ หรือธรรมะ ซึ่งเป็นตัวสภาวะธรรม
ซึ่งเป็นตัวธรรมะก็เป็นธัมมาธิฐาน

ธรรม ๒

รูปธรรม สภาวะเป็นรูป
อรูปธรรม สภาวะมิใช่รูป

อภิ. สง. ๓๔/๓/๒

จะอธิบายคำว่า *ธรรม* จากภาษาบาลีว่า *ธมฺม* แต่คำว่าธรรมก็อ่านว่าธัมม์ หรือบางทีก็อ่านว่าธัมมะ ในที่บางแห่งอาจเขียนตามภาษาบาลีว่า *ธมฺม* ก็ได้ เป็นคำที่มีความหมายกว้าง หมายถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือเราพูดกันว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ถ้าหมายถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ในคำว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม ธรรมก็หมายถึงสัจจะคือความจริง ดังที่เรียกรวมกันว่า *สัจจธรรม* ธรรมคือความจริง เพราะในปฐมเทศนาแสดงว่าพระองค์ได้ตรัสรู้อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ฉะนั้น พระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมหรือตรัสรู้พระธรรมก็คือตรัสรู้สัจจธรรม คือธรรมสัจจะ ที่เป็นความจริง เป็นของจริงแท้ อนึ่ง ใช้ในคำว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนธรรม ในความหมายว่าทรงแสดงธรรมสั่งสอน ก็หมายถึงศาสนาที่เราแปลกันว่า คำสั่งสอน ฉะนั้น ธรรมในความหมายนี้จึงหมายถึง *ศาสนธรรม* ธรรมคือศาสนาหรือศาสนะคำสั่งสอน ในขั้นนี้จึงสรุปธรรมได้เป็น ๒ ก่อน คือ สัจจธรรม กับศาสนธรรม ใน ๒ คำนี้ ย่อมหมายรวมคือสัจจธรรม ธรรมคือสัจจะความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็หมายถึงสัจจะทุกอย่างทุกข้อ ส่วนศาสนธรรมก็หมายถึงคำสั่งสอนทั้งหมดทุกข้อทุกบท ธรรมใน ๒ คำสั่งนี้จึงเป็นความหมายครอบคลุมทั้งหมด ครอบคลุมถึงสัจจธรรมที่ตรัสรู้

ทั้งหมด ครอบคลุมศาสนธรรมที่ทรงสั่งสอนทั้งหมด และคำว่าธรรมยังมีความหมายที่แคบหรือจำกัดลงมามากในการใช้ต่าง ๆ กันดังเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าที่แรกก็ทรงแสดงธรรมสอน ยังมีได้ทรงบัญญัติวินัยแต่ต่อมาทรงบัญญัติวินัย ฉะนั้น จึงได้มีธรรมวินัยที่พูดเรียกคู่กัน จึงได้จำกัดคำว่า “ธรรม” เข้ามาเป็นเพียงคำสอนและคำสั่งก็ให้เป็นวินัย คำว่า ศาสนา นั้นจึงมาแปลกันว่า คำสั่งสอน สั่งก็คือวินัย สอนก็คือธรรม หรือว่าจะเรียกกลับว่าคำสอนสั่งก็ได้ แต่ว่าภาษาไทยเราไม่ใช้กัน เราใช้คำสั่งสอน

คำว่า ศาสนา นั้นก่อนที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยก็คงแปลว่า คำสอนอย่างเดียว เมื่อทรงบัญญัติวินัยที่เป็นคำสั่งจึงแปลคำ ศาสนา ว่า คำสั่งสอน หรือ คำสอนสั่ง โดยอธิบายดังกล่าวแล้ว และคำว่าศาสนานี้ ก็เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เองตั้งแต่ปฐมโพธิกาล คือตั้งแต่สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ที่แรก คือเมื่อแสดงโอบวาทปาติโมกข์แก่พระภิกษุสงฆ์จำนวน ๑๒๕๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ล้วนเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา คืออุปสมบทด้วยพระวาจาว่า “เป็นภิกษุมาเถิด” และมีได้นัดหมายหรือหมายนัดกัน ต่างเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเวฬุวนาราม ในเวลาตะวันบ่ายในวันเพ็ญมาฆมาส ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๓ โดยมาก พระองค์จึงทรงแสดงพระโอบวาทที่เป็น ปาติโมกข์คือเป็นหัวข้อใหญ่ว่า “สหพพปาปสฺส อกรรม” การไม่ทำบาปทั้งปวง “กุสลสุสฺสุปฺสมปทา” การทำกุศลให้พร้อมถึง “สจิตฺตปริโยทปนํ” การยังจิตของตนให้ผ่องใสให้ผ่องแผ้ว “เอตํ พุทฺธาน สาสนํ” นี้เป็นศาสนาของพระพุทธคือพระผู้รู้ทั้งหลาย พุทฺธาน สาสนํ คือพุทฺธานํ สาสนํ เข้าสมาสกันก็เป็นพุทธศาสนา ฉะนั้น คำว่า พุทธศาสนาจึงเป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ขึ้นเอง ตั้งแต่ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ และก็ได้เป็นชื่อของศาสนาของพระองค์ตั้งแต่นั้นมา คำว่า ธรรม จึงมีการใช้ที่มีความหมายแคบลงมาดังกล่าวนี้นี้ คือเมื่อใช้คู่กับธรรมวินัย ธรรมก็มีความหมายแคบเข้ามาเพียงคำสอน วินัยก็เป็นคำสั่งไป แต่ก็พึงเข้าใจว่าเมื่อไม่ต้องการจะใช้แยกเป็นธรรมวินัย จะใช้รวมกันในคำว่าธรรมคำเดียวตามความหมายเดิมที่ครอบคลุมทั้งหมดยังได้ ดังที่พูดกันโดยปกติว่า “พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอน” และก็พูดกันเพียงว่าธรรมคำเดียวในข้อความที่ใช้ครอบคลุมทั้งหมดคือครอบคลุมถึงวินัยด้วย แต่ว่าในที่ต้องการจะแยกเช่นในเวลาอธิบาย ก็อาจใช้แยกและมีความหมายที่จำกัดเข้ามาดังกล่าว

อนึ่ง ก็ยังใช้คำว่าธรรมนี้ในความหมายสามัญคล้ายกับว่าสิ่งนั้นได้อีกด้วย และ
ยังใช้ในความหมายที่ติดเข้าไปในคำว่าธรรมดา ธรรมชาติ เช่น เรามีความเกิดเป็นธรรมดา
เรามีความแก่เป็นธรรมดา เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา เรามีความตายเป็นธรรมดา
นี่ในความหมายธรรมดา ธรรมชาตินั้นก็เช่นว่า จิตเป็นธรรมชาติที่ประภัสสรผุดผ่อง
ใช้ในความหมายที่เป็นกลาง ๆ คือถึงสภาวะหรือถึงที่เป็นกลาง ๆ เช่น กุศลธรรม
ธรรมเป็นกุศล อกุศลธรรม ธรรมเป็นอกุศล อภัยกตธรรมทั้งหลายที่เป็นอภัยกต
ธรรมที่เป็นกลาง ๆ กุศลก็มีใช่ อกุศลก็มีใช่ คำว่าธรรมในที่นี้จึงเป็นกลาง ๆ แต่ว่ายัง
มีใช่จำกัด เฉพาะที่เป็นกุศลเท่านั้นก็มี ส่วนอกุศลเรียกว่า “อธรรม” ดังพระพุทธภาษิต
ที่ตรัสไว้ว่า “น หิ ธมฺโม อธฺมโม จ อฺโห สมฺวิปากิโน” ธรรมและอธรรมหาว่ามีปากคือ
ผลเสมอกันไม่ “อธฺมโม นิรยํ เนติ” อธรรมย่อंनाไปสู่ niraya คือนรก “ธฺมฺโม ปาเปติ
สุคติ” ธรรมย่อมาให้ถึงสุคติที่ดีดังนี้ ในที่นี้ธรรมจึงหมายถึงกุศลธรรมเท่านั้น คือ
เป็นคุณที่เกื้อกูลเช่นดังที่เราเรียกว่าความดี ถ้าเป็นความชั่ว เราเรียกว่า อธรรม เป็น
โทษที่ตัดรอน และผู้ที่ประพฤติดีเรียกว่าธรรมจารีบุคคล ความประพฤติดีเรียกว่า
ธรรมจริยาหรือธรรมจรया และโดยมากคำว่า ธรรม มักจะใช้ในความหมายที่เป็น
ความดีดังกล่าว ดังที่เราพูดกันว่า ศีลธรรมจริยา ธรรมจารี ฉะนั้น คำว่าธรรมจึงมี
ความหมายเป็นอันมากดังเช่นที่กล่าวมานี้ ส่วนที่มีความหมายเป็นกลาง ๆ ถึงสภาวะ
อย่างใดอย่างหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดังเช่น ธรรม ๒

รูปธรรม สภาวะที่เป็นรูป

อรุปรธรรม สภาวะมิใช่รูป

ยกตัวอย่างชั้น ๕ สภาวะที่เป็นรูปก็คือรูปชั้น กอรูป อันได้แก่สิ่งที่เป็น
มหาภูตรูป อุปาทายรูป ทั้งหมดที่จะกล่าวต่อไปหรือว่าสิ่งที่เป็นวิสัยที่ตาเห็นได้ หูได้ยิน
ได้... คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สภาวะที่เป็นรูปเหล่านี้เรียกว่ารูปธรรมทั้งหมด
คำว่า ธรรม ในที่นี้เราก็อาจแปลว่า “สิ่ง” รูปธรรม สิ่งที่เป็นรูปหรือของที่เป็นรูป
แล้วอรุปรธรรมมิใช่รูป ยกตัวอย่างชั้น ๕ ก็ได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ที่เป็นนามธรรม หรือแม้จิตที่เราเรียกกันว่าจิตใจหรือจิตเฉย ๆ ก็ตาม เป็นอรุปรธรรม
ของมิใช่รูป

ธรรม ๒

โลกียธรรม ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก

โลกุตตรธรรม ธรรมอันพ้นวิสัยของโลก

อภิ. สง. ๓๔/๓/๒

ธรรม ๒ *โลกียธรรม* ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก *โลกุตตรธรรม* ธรรมอันพ้นวิสัยของโลก มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ รวมเป็น ๙ จัดเป็นโลกุตตรธรรม เหลือจากนั้นเป็นโลกียธรรม มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ที่เรียกว่าโลกุตตรธรรม ธรรมอันพ้นวิสัยของโลกนั้น ก็มีความหมายว่าเป็นธรรมที่อยู่เหนือกิเลสและกองทุกข์ เพราะภาวะของจิตที่ยังมีกิเลส อย่างยึดถือติดอยู่ในโลกก็ยังเป็นโลกียะ เกี่ยวกับโลกหรือเป็นวิสัยของโลก แต่ว่าภาวะของจิตที่ละกิเลสได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง นับตั้งแต่โสดาปัตติผลขึ้นไป ก็เรียกว่าโลกุตตรอยู่เหนือโลก พ้นโลกก็คือพ้นกิเลส พ้นกองทุกข์ ไปตามขั้นของการละกิเลสได้ เพราะฉะนั้น คำว่า โลก นี้จึงหมายถึงกิเลสและกองทุกข์ ไม่ใช่หมายถึงพื้นพิภพที่อยู่อาศัยกัน ดังจะพึงเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย เมื่อได้ตรัสรู้บรรลุมรรคผลนิพพานแล้วท่านก็ยังอาศัยอยู่ในโลกนี้ ในหมู่มนุษย์นี้ ยังเที่ยวแสดงธรรมเทศนาสั่งสอน แต่ว่าจิตของท่านนั้น รู้จักสงบระงับ เช่นว่าเห็นอะไรก็ไม่ข้องไม่ติด ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ได้ยินอะไรทางหูก็ไม่ข้องไม่ติดไม่ยินดีไม่ยินร้าย เพราะว่ามีกิเลสอันเป็นเหตุให้ติด ไม่มีอวิชชา ตัณหาอุปาทาน ทั้งหมด ลักษณะดังนี้แหละเรียกว่าโลกุตตรเหนือโลก พ้นโลก คือไม่ข้อง

ไม่ติดโลก อยู่ในโลกแต่ไม่ข้องไม่ติดโลก เพราะฉะนั้น คำว่าโลกนั้นอธิบายตามมติ พุทธศาสนาชื่อว่าขันธ์ ๕ นี่ก็เป็นโลก आयตนะภายใน आयตนะภายนอกก็เป็นโลก คือทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่เป็นวิสัยของอายตนะทั้งภายในภายนอกทั้งหมดนี้เป็นโลก และชื่อว่าสิ่งใดชำระหลุดโรคม สิ่งนั้นเป็นโลกเป็นข้อสรุป เพราะฉะนั้น โลกจึงเป็นสังขารคือเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง ก็ดังที่เราเรียกกันว่าโลก ๆ นี้ทุกอย่าง ทั้งหมดก็เป็นสิ่งที่ได้เห็นได้ทางตาคือเป็นรูปบ้าง ได้ยินได้ฟังทางหูเป็นเสียงบ้าง เป็นต้น แต่ท่านผู้ที่พ้นโลกนั้นมีภาวะของจิตที่สิ้นกิเลสไม่ข้องไม่ติด แต่ภาวะของจิตที่เป็นโลกิยะนั้น ยังข้องยังติด ยังยินดี ยังยินร้าย และภาวะของจิตที่ไม่ข้องไม่ติดเป็นโลกุตตรได้ ก็จะต้องปฏิบัติให้ได้มรรค ให้ได้นิพพานดังกล่าวนี้จึงจะเป็นโลกุตตร และเมื่อเป็นอรรหัตตมรรค อรรหัตตผล เป็นนิพพาน จึงจะเป็นโลกุตตรทั้งหมดไม่ข้องไม่ติด

ฉะนั้น โลกิยธรรมหรือโลกุตตรธรรมทั้ง ๒ นี้จึงเกี่ยวกับภาวะของจิตดังกล่าวเท่านั้น แต่ก็พึงทราบว่ พระธรรมในสภาวะ ๓ หรือในไตรรัตน์คือรัตนะทั้ง ๓ ที่เราสวดกันอยู่ทุกวัน ท่านก็ยกเอา มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ กับปริยัติธรรมอีก ๑ รวมเป็น ๑๐ ก็ได้แก่พระธรรมที่ทรงพระธรรมคุณเป็นรัตนะในรัตนะทั้ง ๓ เป็นสภาวะที่พึง ในสภาวะทั้ง ๓ ปริยัติก็หมายถึงพระธรรมวินัยที่รวมเป็นศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เราเรียกกันว่าธรรมวินัยก็ได้ เรียกว่าปาพจน์ คือคำที่เป็นประธานเรียกกันว่าศาสนาคือคำสั่งสอนก็ได้ และชื่อว่าปริยัตอันหมายความว่า เป็นข้อที่พึงเรียน พึงฟัง พึงทรงจำ พึงทำความเข้าใจ ขบเจาะด้วยทิวัจฉิ ก็คือทำความเข้าใจ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ปริยัติอีก ๑ เป็น ๑๐ นี่คือพระธรรมที่ทรงพระธรรมคุณว่า *สุภาวชาโต ภควาตา ธมฺโม* เป็นต้น ที่เราสวดนมัสการกัน

ธรรม ๒

สังฆตธรรม ธรรมอันปัจจัยปรุง
อสังฆตธรรม ธรรมอันปัจจัยไม่ได้ปรุง

(อง. ติก. ๒๐/๔๘๖-๔๘๗/๑๙๒)

ธรรม ๒ *สังฆตธรรม* ธรรมอันปัจจัยปรุง *อสังฆตธรรม* ธรรมอันปัจจัยไม่ได้ปรุง

คำว่า ธรรม ในที่นี้หมายถึงสิ่งหรือสภาพทุกสิ่ง ทุกสภาพอันปัจจัยปรุงเรียกว่าสังฆตธรรม อันปัจจัยไม่ได้ปรุงก็เรียกว่า อสังฆตธรรม คำว่า ปัจจัย นี้แปลว่า เครื่องอาศัย มักจะใช้พูดคู่กันไปกับคำว่า เหตุ คือพูดว่าเหตุปัจจัย คำว่าเหตุ นั้นแปลว่าที่ตั้งแห่งผล คือเป็นที่ตั้งให้ผลเกิดขึ้น ผลจึงต้องมีเหตุให้เป็นที่ตั้งให้เกิดขึ้น ถ้าไม่มีเหตุก็ไม่มีผลในทางพระพุทธศาสนา เช่นพูดกันว่า ทำเหตุดีก็ให้ผลดี ทำเหตุชั่วก็ให้ผลชั่ว ทำเหตุดีก็คือทำกรรมดี ทำเหตุชั่วก็คือทำกรรมชั่ว ฉะนั้น กรรมดีจึงให้ผลดี กรรมชั่วจึงให้ผลชั่ว คือกรรมเป็นเหตุ กรรมดีก็เป็นเหตุดีให้ผลดี กรรมชั่วก็เป็นเหตุชั่วให้ผลชั่ว ถ้าไม่มีกรรมที่เป็นเหตุผลทั้งดีทั้งชั่วก็ไม่มีดังนี้เป็นเหตุและผล ส่วนปัจจัยที่แปลว่า เครื่องอาศัยนั้นก็หมายถึงเหตุดังกล่าวนั้นด้วย และหมายถึงเครื่องอาศัยที่เนื่องกันไปเป็นสายก็ได้ เช่นว่าโซ่ที่เป็นสายก็ประกอบขึ้นด้วยห่วงเหล็กหลาย ๆ ห่วงมาต่อกันเข้าเป็นสายโซ่ ฉะนั้น ห่วงที่ ๑ ก็เป็นปัจจัยของห่วงที่ ๒ ห่วงที่ ๒ ก็เป็นปัจจัยของห่วงที่ ๓ คือห่วงที่ ๑ ก็เป็นเครื่องอาศัยของห่วงที่ ๒ ห่วงที่ ๒ ก็เป็นเครื่องอาศัยของห่วงที่ ๓ โยงกันไป ลักษณะที่อาศัยโยงกันไปดังนี้ก็เรียกว่าปัจจัย แต่ว่า

ลักษณะดังนี้ไม่เรียกว่าเหตุ เพราะว่าห่วงที่ ๑ ห่วงที่ ๒ ห่วงที่ ๓ เป็นต้นนั้น ห่วงที่ ๑ ไม่ได้เป็นเหตุให้ห่วงที่ ๑ เกิดห่วงที่ ๒ ก็ไม่ได้เป็นเหตุให้ห่วงที่ ๒ เกิด ทุก ๆ ห่วงนั้นก็สิ่งที่มีอยู่ เป็นแต่เพียงว่ามาคล้องกันเข้าโยงกันไป เป็นแต่เพียงว่าเป็นเครื่องอาศัยโยงกันไปที่นั่น ฉะนั้น คำว่า ปัจจัย นั้นจึงมีความหมายเพียงเป็นเครื่องอาศัยให้โยงกันไปได้ และมีความหมายเป็นต้นเหตุก็ได้ ส่วนคำว่าเหตุ นั้น มีความหมายถึงเป็นที่ตั้งของผล คือเป็นที่ตั้งให้เกิดผลดังกล่าวมา สิ่งหรือสภาพอันปัจจัยปรุงก็คือเหตุปัจจัยปรุงให้มีขึ้น ดังจะพึงเห็นได้จากธรรมชาติของโลกเช่นว่าฟ้าแลบ ฝนตก แดดออกเหล่านี้ เป็นสังขตธรรมคือเป็นสิ่งหรือสภาพอันปัจจัยปรุงของโลกธาตุ คือต้องมีปัจจัยหรือเหตุมาปรุงแต่ง คือมาเป็นเหตุฝนจึงตก แดดจึงออก ในบุคคลทุก ๆ คน ร่างกายจิตใจอันประกอบด้วยชีวิตนี้ก็เป็นสังขตธรรม

ธรรมอันปัจจัยปรุงเมื่อแสดงตามหลักพระพุทธศาสนาก็เพราะเมื่อวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรมจึงได้เกิดก่อร่างกาย พร้อมทั้งชีวิตนี้และก็ยังมีการดาบิดาเป็นแดนเกิดให้เกิดมา ก็ยังต้องอาศัยปัจจัยเครื่องอาศัยต่าง ๆ เช่นปัจจัย ๔ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้สำหรับบำรุงเลี้ยงให้ดำรงอยู่ ร่างกายพร้อมทั้งชีวิตนี้จึงดำรงอยู่ได้ ฉะนั้น ร่างกายพร้อมทั้งชีวิตนี้จึงเป็นสังขตธรรมอันปัจจัยปรุง และแม้ทางจิตใจที่ก่อเจตนา คือความจงใจให้ประกอบกรรมคือการงานที่กระทำทางร่างกาย ทางใจ ทางวาจาทั้งหลาย เพราะชื่อนามธรรมทั้งหลายตั้งที่จำแนกไว้ในขันธ ๕ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุง ในส่วนรูปก็ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นคือร่างกาย ส่วนรูปพร้อมทั้งชีวิตและแม่ที่เป็นนามธรรมก็มี อวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรมดังกล่าวนั้นเป็นเหตุปัจจัยเหมือนกัน และก็ยังมียปัจจัยเครื่องอาศัยของนามธรรม เช่นจะเป็นเวทนาขึ้นมาก็ต้องอาศัยอายตนะภายใน อายตนะภายนอก เป็นต้นนั้นด้วยกัน ก็เป็นปัจจัยหรือเป็นเหตุในทางนามธรรม เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าสังขตธรรมทั้งหมด

เมื่อสรูปเข้ามาแล้วทุก ๆ สิ่งปรากฏ อายตนะภายใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ อายตนะภายนอก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมเรื่องราวเหล่านี้เป็นสังขตธรรมทั้งหมด ฉะนั้น ทุก ๆ สิ่งก็ตามองเห็น ตัวตามองเห็นเองก็เป็นสังขตธรรม เสียงที่หูได้ยิน ตัวหูเองก็ตามทุก ๆ สิ่งที่เป็นเสียงก็ดี ก็เป็นสังขตธรรม

ทั้งหมดดังนี้ เป็นต้น เป็นธรรมอันปัจจัยปรุงและเมื่อสรุปรวมเข้ามาแล้ว สิ่งหรือสภาพที่เป็นสังขตธรรมดังกล่าวนี้ย่อมประกอบด้วยสังขตลักษณะ ลักษณะคือเครื่องกำหนดแห่งสังขตะ คือธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง ๓ ประการ คือ *อุปปาโท* *ปญญาติ* *ความเกิดขึ้นปรากฏ* *วโย* *ปญญาติ* *ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ* *จิตตสส* *อณฺเณตตํ* *ปญญาติ* *เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ* หรือว่าจะยกเอาความรู้ที่บังเกิดขึ้นอันเรียกว่า ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม *ยงฺกิญฺจิ* *สมุทฺถยธมฺมํ* *สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตา* *สพฺพนฺตํ* *นิโรธธมฺมํ* *สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมตา* ทุก ๆ สิ่งทีประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า *สังขตธรรม* ทั้งหมด อีกคำหนึ่งเรียกว่า *สังขาร* คือสิ่งผสมปรุงแต่ง คำว่า *สังขตธรรม* หรือ *สังขาร* ก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน

ส่วนสิ่งหรือสภาพอันปัจจัยไม่ได้ปรุงก็คืออันปัจจัยไม่ได้ปรุงอย่างนั้น แต่เป็นสิ่งที่มิได้อยู่เป็นไปอยู่ เรียกว่า *อสังขตธรรม* ดังนี้ พระอาจารย์ท่านมักชี้เอนานิพพานหรือพระนิพพานอันเป็นบรมอริยสัจจะ คำว่าอริยสัจจะนั้นก็คำที่สูงอยู่แล้ว ยังมีคำว่าบรมอีกคำหนึ่ง *บรมอริยสัจจะ* อริยสัจจะที่เป็นยอดหรือเป็นอย่างยิ่ง พระอาจารย์ก็มักชี้เอนานิพพานเพียงข้อเดียว แต่ก็นำพิจารณาว่าในพระบาลีพุทธวจนะนั้น ธรรมะทั้ง ๒ นี้ท่านแสดงเป็นพหุวจนะหรือพหูพจน์คือแปลว่าธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะ ธรรมทั้งหลายที่เป็นอสังขตะ สังขตธรรมจึงมีมากและแม้อสังขตธรรมก็มีมาก ไม่ใช่เพียงข้อเดียว

คราวนี้จึงมาพิจารณาดูว่าสิ่งหรือสภาพอะไร ที่มีลักษณะอันปัจจัยไม่ได้ปรุง ไม่ตกอยู่ในลักษณะของสังขตธรรม คือเกิดดับแปรปรวนดังกล่าวนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่า ธรรมที่เป็น *ธมฺมฐิติ* *ธมฺมนิยาม* *ความกำหนดแน่นอนของธรรม* ซึ่งเป็นตัวธรรมคือสภาพที่ดำรงอยู่ ที่ทรงตัวเองอยู่ เป็นสภาพที่เรียกว่าธาตุคือทรงตัวเองดำรงอยู่ เพราะคำว่า *ธรรมชาติ* กับคำว่า *ธาตุนั้น* ประกอบขึ้นด้วยธาตุของคำอันเดียวกันคือ ธาตุที่แปลว่าทรงอยู่ดำรง เมื่อทรงอยู่ดำรงอยู่ก็เป็นสิ่งที่ไม่เกิดดับ เพราะว่าเมื่อมีดับก็ต้องมีเกิด เมื่อมีเกิดก็ต้องมีดับ เพราะสิ่งใดที่ต้องเกิดต้องดับเป็นธรรมตา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ตัวที่ทรงอยู่หรือดำรงอยู่ ก็ถ้าทรงอยู่หรือดำรงอยู่ก็ย่อมจะไม่ดับหรือแปรปรวนและก็ต้องไม่เกิด ก็เป็นหลักธรรมตาในพระพุทธศาสนา เมื่อไม่เกิดก็ต้องไม่ดับ เมื่อไม่ดับก็ต้อง

ไม่เกิดและเมื่อยังเกิดก็ต้องแปรปรวน เพราะฉะนั้น สิ่งที่เป็นตัวธรรมดา ตัวธรรมดา ตัวธาตุ อันเป็นธัมมฐิติ ธัมมเนียม ดังกล่าวนี้อันก็จะฟังกล่าวได้ว่าเป็นอสังขตธรรมก็ได้ ก็ข้อที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ข้อที่สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ตั้งอยู่คงไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ข้อที่ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน ที่พระพุทธเจ้าทรง แสดงไว้ในธัมมเนียมสูตรว่าพระตถาคตจะอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นก็คงตั้งอยู่เป็นธัมมฐิติเป็นธัมมเนียมก็คือข้อที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาดังกล่าวนั้น แต่ที่เมื่อพระตถาคตบังเกิดขึ้น ก็นำมาแสดง ชี้แจงเปิดเผย ให้ปรากฏขึ้นให้รู้กันได้ว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาดังนี้ ข้อที่เป็นธรรมดาเป็นธัมมฐิติเป็นธัมมเนียมดังนี้ ก็เป็นอสังขตธรรมอย่างหนึ่ง และตรัสเอาไว้โดยเป็นชื่อของนิพพานโดยนัยต่าง ๆ เช่น *ราคุกุชโย* ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ *โทสกุชโย* ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ *โมหกุชโย* ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะ ก็เป็นอสังขตธรรม นี่เป็นเรื่องที่เป็นไปทางจิตและแม่ นิพพาน ที่ท่านแสดงไว้เป็นนิพพานของพระโสดาบันเป็นต้น ก็ฟังนับว่าเป็นอสังขตธรรม เช่นเดียวกัน ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปในข้อนิพพานที่เป็นไปทางจิตใจ

ส่วนที่เป็นทางวัตถุนั้น วัตถุอะไรจะเป็นอสังขตธรรมก็ยากที่จะพูดได้ เพราะว่า ส่วนที่เป็นวัตถุที่ท่านจำแนกไว้เป็นสังขตธรรม ๆ ทางพระพุทธศาสนาก็เป็นส่วนที่เป็นสังขารคือนำมาผสมปรุงแต่งขึ้น เช่นรูปร่างของบุคคล ของสัตว์ทั้งหลายที่มาผสมปรุงแต่งกันขึ้นเป็นรูปร่าง หรือเป็นรูปขันธ์ก็เป็นสังขารหรือเป็นสังขตธรรม คราวนี้ ธาตุคือสิ่งที่มาปรุงแต่งที่แยกธาตุออกไป ส่วนที่แน่นแข็งเป็นปฐวีธาตุ ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลเป็นอาโปธาตุ ส่วนที่อบอุ่นเป็นเตโชธาตุ ส่วนที่พัดไหวเป็นวาโยธาตุ ส่วนที่เป็นช่องว่างเป็นอากาศธาตุ ก็ธาตุเหล่านี้ก็มาผสมกันขึ้นเป็นสังขาร และสังขารเหล่านี้เมื่อแตกสลาย ก็ไปเป็นธาตุ แต่ว่าแม้ธาตุเหล่านี้ก็ยังแยกออกไปได้อีก อันจะฟังกล่าวได้ว่าแม้ที่เป็นธาตุดังกล่าวก็ยังเป็นสังขาร ก็อาจจะแยกเป็นตัวธาตุที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก บัดนี้ก็แยกออกไปจนเป็นปรมาณูต่าง ๆ แต่ก็ยังไม่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น อะไรจะเป็นอสังขตธรรมส่วนที่เป็นวัตถุก็ยากที่จะพูดได้ แต่ทางจิตใจนั้นหรือทางธรรมชาติธรรมดานั้นก็เป็นไปดังที่กล่าวนั้น

บูชา ๒

อามิสบูชา บูชาด้วยอามิส (คือสิ่งของ)

ปฏิบัติบูชา บูชาด้วยปฏิบัติตาม

อง. ทก. ๒๐/๔๐๑/๑๑๗

วันนี้จักอธิบายด้วยหมวด ๒ ต่อ บูชา ๒ อามิสบูชา บูชาด้วยอามิสคือสิ่งของปฏิบัติบูชา บูชาด้วยปฏิบัติตาม ในมงคลสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “บูชา จ บูชานิยานัน” บูชาท่านผู้ควรบูชาทั้งหลาย “เอตมมมงคลมุตตม” นี้เป็นมงคลอันอุดมสูงสุด บูชานั้นก็คือการแสดงความนับถือและแบ่งเป็น ๒ บูชาด้วยอามิสอันเรียกว่า “อามิสบูชา” อามิสนั้นหมายเอาสิ่งของ เช่น ดอกไม้ ฐูปเทียน และสิ่งของอื่น ๆ การที่นำดอกไม้ ฐูปเทียนไปจุดและวางเป็นการแสดงความนับถือ กับทั้งแสดงกิริยาเคารพเช่นกราบไหว้หรือแม่เดินปทักษิณคือเดินเวียนขวา ดังที่เดินปทักษิณโบสถ์ เจดียย์ในวันวิสาขบูชา เป็นต้น เรียกว่า อามิสบูชา

บูชาด้วยปฏิบัติตามเรียกว่า ปฏิบัติบูชา หมายถึงปฏิบัติตามคำสอน เช่น บูชาพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ ๆ ตรัสสอนไม่ให้ทำบาปทั้งปวงให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม ให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ก็ปฏิบัติตามคืองดเว้นไม่ทำบาป ประกอบแต่การบุญการกุศลและปฏิบัติชำระจิตให้ผ่องใส ด้วยสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนาเรียกว่าปฏิบัติบูชา

การบูชาที่กระทำในบางโอกาสก็มี กระทำอยู่เสมอก็มี ที่กระทำในบางโอกาส นั้นเช่นวันบูชาที่กำหนดไว้ เช่นเมื่อถึงวันที่ทรงประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพานของพระพุทธเจ้า ก็ทำการบูชาเรียกว่า วิสาขบูชา วันถวายพระเพลิงพระสรีระก็ทำบูชาเรียกว่า วิสาข-อัฐมิมบูชา วันที่พระภิกษุ ๑๒๕๐ รูปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ เวฬุวัน กรุงราชคฤห์เมื่อตรัสรู้แล้วไม่นานปี ซึ่งพระอรหันต์ล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือ เป็นภิกษุที่ได้อุปสมบทมาด้วยพระวาจาว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด และล้วนมิได้มีใครนัดหมาย เชื้อเชิญ ต่างเกิดความคิดที่จะมาเฝ้าพระพุทธเจ้ากัน และก็มากันแต่ละองค์ และวันนั้นก็ในวันเพ็ญเดือนมาฆะซึ่งตรงกับไทยกลางเดือน ๓ โดยมาก ทำการบูชา เรียกว่า มาฆบูชา และวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาในวันเพ็ญเดือน ๘ โดยมากก็ทำอาสาพบูชาที่ทำในคราวที่กำหนดขึ้น ซึ่งการบูชาที่ทำเป็นนิตยนั้น เช่น การลงท้าวตรเข้า ทำวัตรค่ำหรือว่าการบูชา ณ ที่อยู่ของตนประจำวัน จิตใจก็มุ่งบูชา และเมื่อได้วางดอกไม้จตุตเทียนบูชากราบไหว้ก็เป็นอามิสบูชา และตั้งใจบูชาด้วยการปฏิบัติ เช่น ฟังธรรม ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมคือปฏิบัติศีล ปฏิบัติสมาธิ ปฏิบัติปัญญา ดังนี้ก็เป็นปฏิบัติบูชา และในพิธีบูชาที่กำหนดขึ้นเช่นวันวิสาขบูชาเป็นต้น ก็กำหนดให้มีการบูชาทั้งสองอย่างประกอบกันไป เช่น การจัดให้มีการวางดอกไม้จตุตเทียนบูชา ตลอดจนเดินเวียนเทียนก็เป็นอามิส การที่กล่าววาทาบูชาประกอบด้วยความตั้งใจ การสวดมนต์ประกอบด้วยการตั้งใจให้เป็นสมาธิในการสวด การฟังธรรม ตั้งใจฟังธรรมก็เป็นปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาในการปฏิบัติธรรมนั้น เหล่านี้ก็เป็นปฏิบัติบูชา กล่าวคำบูชาและการสวดมนต์ถ้าเพียงแต่กล่าวด้วยวาจาไม่ได้ตั้งใจ คือใจไม่เป็นสมาธิก็ยังไม่เป็นปฏิบัติบูชาโดยตรง ไปข้างอามิสบูชาเหมือนกัน แต่ว่าเมื่อตั้งใจดี สรรวมกายวาจาดี ก็เป็นอันว่าปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา ก็เป็นปฏิบัติบูชา ในการที่ลงท้าวตรสวดมนต์เข้า ทำวัตรสวดมนต์เย็น ก็เป็นการบูชา และก็เป็นการบูชาทั้งสองเหมือนกัน ใช้ดอกไม้จตุตเทียนก็เป็นอามิสบูชา กราบไหว้ แต่ว่าตั้งใจทำ ตั้งใจกราบไหว้ ตั้งใจสวด สรรวมกายวาจาใจให้เป็นศีลในการสวด ทำสมาธิในการสวด ให้ได้ปัญญาในการสวดตามควรไปด้วย ก็เป็นอันปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาไปด้วย ก็เป็นปฏิบัติบูชา การบูชาทั้งสองนี้พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชาว่าเป็นยอด เพราะว่าเป็นเหตุดำรงพระพุทธศาสนา สืบต่อพระพุทธศาสนาไว้ได้ ปฏิบัติบูชาที่นั้นอาจที่จะดำรงสืบต่อพระพุทธศาสนาไว้ได้

ปริเยสนา ๒

อริยปริเยสนา แสงหาอย่างประเสริฐ

อนริยปริเยสนา แสงหาอย่างไม่ประเสริฐ

ม. มุ. ๑๒/๓๑๓/๓๑๔

ปริเยสนา ๒ อริยปริเยสนา แสงหาอย่างประเสริฐ อนริยปริเยสนา แสงหาอย่างไม่ประเสริฐ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยชอบเป็น อริยปริเยสนา มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตในทางที่ผิดเป็น อนริยปริเยสนา ในพระสูตรแสดงว่าแสงหาสภาพอันมิใช่ของมีชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรมดาคือคุณธรรมมีพระนิพพานเป็นอย่างสูงเป็น อริยปริเยสนา แสงหาของมีชรา พยาธิ มรณะเป็นธรรม คือธรรมดาเช่นหาของเล่น เป็นอนริยปริเยสนาจึงมีอธิบายได้ ๒ นัย

นัยสามัญทั่วไป สัมมาอาชีวะเป็นอริยปริเยสนา แสงหาอย่างประเสริฐ มิจฉาอาชีวะเป็นอนริยปริเยสนา แสงหาอย่างไม่ประเสริฐ เพราะฉะนั้น เมื่อเลี้ยงชีวิตโดยชอบจะเป็นพ่อค้า จะเป็นชาวนา จะเป็นข้าราชการ หรืออาชีพใดอาชีพหนึ่ง ก็ตามที่เป็นสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยชอบกัน เป็นอริยปริเยสนา แสงหาอย่างประเสริฐได้ แต่ว่าเป็นมิจฉาอาชีวะเลี้ยงชีวิตทางที่ผิดต่าง ๆ จึงจะเป็น อนริยปริเยสนา

แต่เมื่อแสดงโดยนัยอย่างสูง การแสวงหาทั้งปวงที่ยังต้องมีชรา พยาธิ มรณะ ยังต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายยังไม่พ้นไปได้ ก็ยังไม่เป็นอริยปริเยสนา คือเป็น อนริยปริเยสนา ต่อเมื่อแสวงหาสิ่งที่จะไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย แต่เมื่อแสวงหาคุณธรรมมีพระนิพพานเป็นอย่างสูง คือมาปฏิบัติแสวงหาให้พบโมกขธรรมหรือนิยานิการธรรม ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์อย่างพระโพธิสัตว์คือพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ ทรงแสวงหาโมกขธรรม นั้นจึงเป็นอริยปริเยสนา นี่เป็นการแสดงอย่างสูง

ปาพจน์ ๒

ธรรม และ วินัย

ที่. มหา. ๑๐/๑๔๑/๑๗๘

ปาพจน์ ๒ คำว่า ปาพจน์ นั้นเป็นคำย่อของประธานพจน์ ประธานก็คือประธานพจน์ก็คือวณะ คือคำว่า ประธานวณะย่อเข้าเป็น ปาวณะ เรียกเป็นภาษาไทยว่าปาพจน์ แปลว่าคำที่เป็นประธานซึ่งแยกเป็น ๒ คือ ธรรม และ วินัย ความปฏิบัติไม่ได้เนื่องด้วยระเบียบ ทรงตั้งไว้ด้วยพุทธอาณัติเป็นสิกขาบทหรืออภิสมจาร เป็นทางนำความประพฤติและอภัยจัดเป็นธรรม ความปฏิบัติเนื่องด้วยระเบียบอย่างนั้น เป็นทางนำความประพฤติให้สม่ำเสมอ หรือเป็นเครื่องบริหารคณะจัดเป็นพระวินัย ธรรมวินัยทั้ง ๒ นี้ก็เป็นการแบ่งศาสนาของพระพุทธเจ้าเป็น ๒ ตามที่ได้เคยอธิบายมาแล้วในวันก่อน

ที่แรกพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเป็นคำสอนอย่างเดียว ต่อมาภายหลังเมื่อมีผู้เข้ามาบวชมากเข้า มีอภัยศัยมีความประพฤติความมุ่งหมายต่าง ๆ กัน ก็มีผู้เข้ามาบวชประพฤติเสื่อมเสียขึ้น ต้องทรงบัญญัติพระวินัย เป็นสิกขาบทหรืออภิสมจาร เป็นสิกขาบทนั้น เป็นมาตราหนึ่ง ๆ ของสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ เป็นอภิสมจารนั้น ก็คือเป็นข้อที่แสดงเกี่ยวกับความประพฤติต่าง ๆ ซึ่งต้องการให้เป็นการประพฤติชอบ อยู่ในระเบียบอันเดียวกัน สำหรับที่เป็นสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์นั้น สิกขาบท ๒๒๗ ซึ่งอยู่ในนวกาวาทและที่อธิบายในวินัยมุขเล่ม ๑

ส่วนที่เป็นอภิษมาจารย์นั้น นอกจาก ๒๒๗ ลิกขาบทนั้น เกี่ยวแก่วัตรปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งมีอธิบายในวินัยมุขเล่ม ๒ ทรงตั้งไว้ด้วยพุทธานุชา คืออาณัติข้อบังคับของพระพุทธเจ้าอันจะต้องปฏิบัติเมื่อเข้าบวชเป็นภิกษุ จะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยในข้อที่ทรงบัญญัติไว้นั้นก็ตาม ปฏิบัติเหมือนอย่างรัฐาณา คือข้อบังคับของบ้านเมืองซึ่งเป็นกฎหมาย ประชาชนจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ตาม ต้องปฏิบัติเหมือนกันตามกฎหมาย

เพราะฉะนั้น พระวินัยจึงเชื่อว่าเป็นพุทธานุชา ต้องการที่จะให้ความปฏิบัติมีระเบียบ อันเป็นทางนำความประพฤติให้สม่ำเสมอ ทั้งเป็นเครื่องบริหารคือปกครอง หมู่คณะให้เรียบร้อยงามสม่ำเสมอ สำเร็จเป็นสิ่งที่เรียกว่า *ศีลสามัญญตา* ความเป็นผู้มีศีล มีความประพฤติที่เป็นปกติสม่ำเสมอ ดังนี้ เป็นวินัย

แต่ว่าธรรมนั้นเป็นคำสอนที่มีได้บังคับอย่างนั้น ดังเช่นสอนไม่ให้ทำบาป สอนให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม สอนให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส แม้ว่าไม่มีศรัทธาจะปฏิบัติก็ไม่ปฏิบัติได้ หรือว่ามีศรัทธาจะปฏิบัติแต่ไหนจะปฏิบัติแค่นั้นก็ได้ ดังนี้คือธรรม แต่แม้เช่นนั้น ธรรมที่ทรงสอนนั้น ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน ไปปฏิบัติตรงกันข้ามกับที่พระองค์สั่งสอน ก็จะต้องเป็นผู้ที่รับผลของการปฏิบัติด้วยตนเองตามกรรมที่กระทำ เช่น ไปประกอบอกุศลกรรม ก็จะต้องรับผลของอกุศลกรรมด้วยตัวเอง ไปประกอบกุศลกรรม ก็ย่อมได้รับผลของกุศลกรรมนั้นด้วยตนเอง กล่าวคือ เมื่อไม่เชื่อและไม่ปฏิบัติตาม ไปปฏิบัติตรงกันข้ามก็ต้องรับผิดชอบต่อความปฏิบัติของตนเอง และความรับผิดชอบนั้นก็ต้องเป็นไปตามที่ทรงสั่งสอนเอาไว้ในตัวเอง เช่น ทรงสั่งสอน “ประกอบบาปอกุศลกรรมต้องประสบผลชั่วต่าง ๆ” ถ้าใครไปประกอบอกุศลกรรม ก็ต้องประสบผลดังที่ทรงสั่งสอนไว้ ทรงสั่งสอนว่าประกอบกุศลกรรมต่าง ๆ ได้ผลดีต่าง ๆ เมื่อประกอบกุศลกรรม ก็ย่อมจะได้รับผลดีตามที่ทรงสั่งสอนนั้น ต้องรับผิดชอบต่อความประพฤติของตัวด้วยตัวเอง ดังนี้คือพระธรรม ซึ่งในตอนแรกก็แบ่งศาสนาออกเป็น ๒ ดังนี้ คือเป็นธรรมส่วนหนึ่ง เป็นวินัยส่วนหนึ่ง และแม้เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ได้ทรงตั้งให้ธรรมที่ทรงแสดงแล้วและวินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว คือปาพจน์ทั้งสองนี้เป็นศาสดาแทนพระองค์

นิพพาน ๒ โดยบรรยาย

สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ

อนุอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ

องฺ. นวก. ๒๓/๒๑๖/๓๙๓

นิพพาน ๒ *สอุปาทิเสสนิพพาน* นิพพานดับกิเลสยังมีอุปาทิเหลือ *อนุอุปาทิเสสนิพพาน* นิพพานดับกิเลสไม่มีอุปาทิเหลือ

คำว่า *อุปาทิ* นั้นแปลว่ายึดถือ มีความหมายเป็นอันเดียวกับคำว่าอุปาทาน อุปาทานก็ยึดถือ อุปาทิกก็ยึดถือ อุปาทิกก็ยึดถือเป็นความยึดถือก็ได้ เป็นสิ่งที่ยึดถือก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีอธิบายนิพพานทั้ง ๒ นี้ เป็น ๒ อย่างก่อน อย่างหนึ่งอุปาทิยึดถือ หมายถึงเบญจขันธ์คือขันธ์ ๕ อันเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา ดังที่สวดกันว่า “*สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขณฺธา ทฺกฺขา*” กล่าวโดยย่อขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ คราวนี้พระอรหันต์นั้นตัดยึดถือได้หมดแล้วแม้ในขันธ์ ๕ แต่แม้เช่นนั้นก็ยังขอยืม คำว่าอุปาทิเป็นชื่อของขันธ์ ๕ อยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงมีอธิบายโดยยึดหลักว่า อุปาทิคือขันธ์ ๕ อธิบายโดยบุคคลาลูฐฐานว่า พระอริยเจ้าผู้ละกิเลสได้สิ้นเชิงด้วย พระอรหัตตมรรคแล้ว ได้บรรลุพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ ยังทรงชีพอยู่อย่าง พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ที่ตัดกิเลสได้หมดแล้วยังดำรงชีวิตอยู่ พระพุทธเจ้าก็ยังทรงดำรงชีวิตทรงบำเพ็ญอรรถจริยาคือความประพฤติประโยชน์ต่าง ๆ อยู่ดังนี้ ความดับกิเลสของท่านเรียกว่า “*สอุปาทิเสสนิพพาน*” นิพพานดับกิเลสยังมี อุปาทิคือเบญจขันธ์เหลือ ก็คือยังดำรงชีวิตอยู่ แต่ครั้งสิ้นชีพแล้วจึงเรียกว่าอนุอุปาทิ-เสสนิพพาน นิพพานดับกิเลสไม่มีอุปาทิคือเบญจขันธ์เหลือ

แต่ว่าอีกอย่างหนึ่งมีอธิบายว่า นิพพานของพระอรหันต์ผู้ที่ยังดำรงชีวิต ยังรู้สึกในอารมณ์ที่น่าพอใจและรู้สึกสุขทุกข์เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานของพระอรหันต์ผู้ไม่ยินดีเวทนาทั้งปวง คือเข้าสัญญาเวทิตนโรธเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน อธิบายอย่างนี้ยกเอาเวทนาเป็นที่ตั้ง อุปาทิมุ่งเอาตัวเวทนา คือนิพพานทั้งสองนั้น เป็นของพระองค์ พระอรหันต์ซึ่งดำรงชีวิตอยู่ด้วยกัน แต่ว่าเมื่อท่านยังไม่ได้เข้าสัญญาเวทิตนโรธยังรู้สึกทุกข์คือยังเสวยเวทนา ก็เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อท่านเข้าสัญญาเวทิตนโรธคือเข้าสมาธิอย่างสูงสุด ดับสัญญาเวทนาชั่วคราวเวลาที่กำหนด เรียกว่าอนุปาทิเสสนิพพาน นี้ยกเอาเวทนาเป็นที่ตั้ง อุปาทินั้นหมายเวทนา นิพพานที่ยังมีอุปาทิ คือเวทณาก็เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิคือเวทนาเพราะเข้าสัญญาเวทิตนโรธ ก็เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน

อีกแห่งหนึ่งก็มีแสดงว่า พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล พระผู้ตั้งอยู่ในอานาคามีมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค ๗ นี้เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนนิพพานคือดับกิเลสของพระอเสขะคือพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล หรือพระอรหันต์ดับสังโยชน์ได้สิ้นเชิง เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน เพราะฉะนั้นตามนัยที่ ๓ นี้ อุปาทิจึงหมายถึงกิเลส ดับกิเลสได้ไม่หมดก็เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิคือกิเลสเหลืออยู่ดับกิเลสได้หมด ก็เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิคือกิเลสเหลืออยู่

นิพพาน ๒ จึงมีความหมายที่แสดงไว้ในพระบาลีเป็น ๓ นัย ดังนี้ โดยยกเอาอุปาทิขึ้นเป็นที่ตั้ง อุปาทิหมายถึงเบญจขันธ์เป็นนัย ๑ หรือปริยายที่ ๑ อุปาทิหมายถึงเวทณาก็เป็นนัยหรือปริยายที่ ๒ อุปาทิหมายถึงกิเลสก็เป็นนัยที่ ๓ นี้เป็นอธิบายนิพพาน ๒ โดยบรรยายหรือโดยปริยาย ๓ ปริยายด้วยกัน

คราวนี้เมื่อจับพิจารณาตามปริยายที่ ๓ ว่า ดับกิเลสของพระเสขะบุคคลคือดับกิเลสได้บางส่วนก็เป็นนิพพานได้ และพระเสขะบุคคลทั้งปวงนั้นก็จะต้องบรรลุมรรคผลนิพพานด้วยกันทุกชั้น อันอาจจะเทียบได้ถึงการเดินทางโดยสารรถยนต์ไปจากกรุงเทพฯไปจังหวัดนครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ต้องการจะไปสู่ปลายทางที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์นั้น คราวนี้การเดินทางไปจากกรุงเทพฯไป

จนถึงจังหวัดนครปฐม การเดินทางนั้นเป็นมรรค การถึงเป็นผล ตัวจังหวัดนครปฐมที่ถึงนั้นเป็นนิพพาน นี่เป็นจังหวัดที่ ๑ เดินทางไปอีกถึงจังหวัดราชบุรี การเดินทางถึงจังหวัดราชบุรีนั้น เป็นมรรค การถึงจังหวัดราชบุรีเป็นผล ตัวจังหวัดราชบุรีนั้นเป็นนิพพาน ก็ต่อไปอีกเดินทางไปยังจังหวัดเพชรบุรี การเดินทางไปถึงจังหวัดเพชรบุรีนั้นเป็นมรรค การถึงจังหวัดเพชรบุรีนั้นเป็นผล ตัวจังหวัดเพชรบุรีเป็นนิพพาน ก็เดินทางต่อไปอีกถึงจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ การเดินทางไปถึงนั้นเป็นมรรค การถึงนั้นเป็นผล ตัวจังหวัดประจวบคีรีขันธ์เป็นนิพพาน ดังนี้เราจึงเห็นได้ว่าการเดินทางไปจนถึงที่กิติ การถึงกิติเป็นสิ่งที่บุคคลต้องทำ จึงเป็นสังฆตธรรมคือต้องปรุงแต่งต้องทำ ถ้าไม่เดินทางก็ไม่มีความที่จะถึง การเดินทางไปจนถึงและถึงนี้เป็นมรรคเป็นผลที่คู่กันคนต้องทำเป็นสังฆตธรรม และจังหวัดที่ถึงตั้งแต่จังหวัดนครปฐมนั้น บุคคลไม่ได้ไปสร้างขึ้น เป็นที่ถึงจึงเทียบได้กับนิพพาน เป็นอสังฆตธรรมไม่ได้ปรุงแต่ง คนเดินทางไม่ได้ไปสร้างจังหวัดนครปฐมเป็นต้นขึ้นมา เขามีของเขายู่ แต่ละคนนั้นต้องเดินทางต้องทำการเดินทางไปจนถึง การเดินทางไปจนถึงนั้นและการถึงนี้จึงเป็นสังฆตธรรมธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง และเมื่อถึงจังหวัดนครปฐม การเดินทางไปกิติ การถึงกิติ ก็เป็นอันว่าหมดหน้าที่แค่นั้น ก็ต้องไปต่อไป เพราะยังไม่สุด ก็เทียบเท่ากับว่าไสดาปัตติมรรค ไสดาปัตติผล นิพพานชั้นพระโสดาบัน ชั้นพระสกทาคามี ชั้นพระอนาคามี ชั้นพระอรหันต์ไปโดยลำดับ และเมื่อถึงที่สุดสมมติว่าจังหวัดประจวบฯ เป็นที่สุดก็เป็นอันว่ายุติแค่นั้นหมดแล้ว และก็ เป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน ไปโดยลำดับดังนี้

เพราะฉะนั้น นิพพานนั้นเมื่อมุ่งถึงการปฏิบัติเป็นลำดับขั้นไปนั้นจึงเป็นตัวอสังฆตธรรม และโดยเฉพาะนิพพานเป็นอสังฆตธรรมเหมือนดังตัวจังหวัดที่จะเดินทางไปให้ถึง บุคคลที่ไปถึงไม่ได้ไปปรุงไปแต่ง เขามีของเขายู่ แต่เราต้องการจะถึงเท่านั้นเราก็ต้องเดินทางไปยังจังหวัดนั้น เขาก็เป็นอสังฆตธรรม ๆ นั้นจึงมีมาก แต่ว่ามีวิราคะคือนิพพานชั้นสูงสุดนั้นเป็นยอดนิพพาน ที่เป็นขั้นต่ำ ๆ ลงมาอย่างแคว้นจังหวัดนครปฐมราชบุรี เพชรบุรี ดังนี้ยังไม่ใช่เป็นยอดก็ยังคงไปต่อไปอีกจนถึงที่สุดนั้นแหละจึงเป็นยอดกัน วิราคะธรรมคือนิพพานชั้นยอดอันเป็นยอดดังนี้ และนิพพานตามที่กล่าวมานี้มุ่งถึงดับกิเลสที่ดับได้เด็ดขาดไม่กลับเกิดขึ้นอีก สืบเนื่องมาจากอริยมรรคนี้จึงพึงกล่าวได้ว่าอริยนิพพานตั้งแต่ขั้นโสดาบันไป แต่แม้เช่นนี้ในพระพุทธศาสนาก็ยังมีแสดงถึงนิพพานที่ยังกำเริบได้ คือที่ยังเกิดดับได้เป็นตังคานิพพานเป็นต้น ซึ่งจะได้อธิบายเมื่อถึงวาระ

วิมุตติ ๒

เจโตวิมุตติ

ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ

ปัญญาวิมุตติ

ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา

อง. ทุก. ๒๐/๒๗๕/๗๗ อง. นวก. ๒๓/๒๔๘/๔๗๓

จะแสดงวิมุตติ ๒ คำว่า วิมุตติ แปลว่า หลุดพ้น เป็นผลของการปฏิบัติธรรม และท่านเรียงต่อจากไตรสิกขาที่มี ดังที่แสดงว่า ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ศีลสมาธิ ปัญญาเป็นปฏิบัติธรรม วิมุตติเป็นปฏิเวธ ที่เรียกว่าปฏิบัติธรรมนั้นแปลว่าธรรมคือ การปฏิบัติ ที่เรียกว่า ปฏิเวธธรรม นั้น แปลว่า ธรรมคือแทงตลอด และมักจะแปล กันว่าความรู้แจ้งแทงตลอด เพราะว่าคำว่า ปฏิเวธ ที่แปลว่ารู้แจ้งแทงตลอดนั้น หมายถึงปัญญาที่แทงตลอดสัจจะคือความจริง และปัญญานั้นก็ย่อมประกอบด้วยศีล สมาธิรวมเป็นศีลสมาธิปัญญาด้วยกัน และแม้ตามศัพท์ว่าความรู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นคนละคำกับคำว่า ความหลุดพ้น แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความนั้นก็หมายถึงวิมุตติคือความหลุดพ้นนั่นเอง เพราะว่าเมื่อยังไม่รู้แจ้งแทงตลอดในสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงก็ย่อมหลุดพ้นไม่ได้ ยังต้องมีอุปาทานคือความยึดถือ ต่อเมื่อ มีความรู้แจ้งแทงตลอดจึงจะหลุดพ้นได้ ฉะนั้น ความรู้แจ้งแทงตลอดกับความหลุดพ้น จึงหมายถึงผลของการปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาด้วยกัน คือหมายถึงชั้นเดียวกัน

คำที่ต่างกันแต่หมายถึงชั้นเดียวกันนี้ก็ยังมีอยู่อีก เช่น คำว่าสมณะกับสมาธิ สมณะแปลว่าสงบ สมาธิแปลว่าตั้งมั่น ถ้อยคำก็ต่างกัน แต่ว่าตามความหมายเป็น อันเดียวกัน และจะต้องรวมกันอยู่คือว่า จิตต้องตั้งมั่นเป็นสมาธิในอารมณ์ของสมาธิ

จึงจะมีความสงบซึ่งเป็นสมณะ คือสงบจากนิวรณ์ทั้งหลาย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง จิตจะมีความสงบจากนิวรณ์ทั้งหลายได้เป็นสมณะได้ ก็จะต้องเป็นจิตที่เป็นสมาธิคือ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ ฉะนั้น ถ้อยคำต่างกันแต่ว่าหมายถึงชั้นเดียวกัน

แม้คำว่าปฏิเวธที่แปลว่ารู้แจ้งแทงตลอด กับคำว่าวิมุตติคือความหลุดพ้นจึง หมายถึงชั้นเดียวกัน ซึ่งเป็นชั้นผลของการปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา เพราะฉะนั้น โดยนัยหนึ่งจึงได้เรียงต่อจากไตรสิกขาคือ สीलสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญาแล้วก็วิมุตติรวมเป็น ๔ ข้อ ซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอริยธรรมคือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อีกอย่างหนึ่งเรียงสืบกันมาคือ สัมมาปัญญา นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ ซึ่งจะได้อธิบายในโอกาสต่อไป

และคำว่าวิมุตตินี้แสดงหมายถึงความหลุดพ้น ที่เป็นชั้นโลกีย์หรือชั้นสามัญ ที่มีแก่ผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งยังเป็นปุถุชนก็มี แสดงเป็นธรรมของอริยบุคคลคือเป็นชั้น โลกุตตรธรรมก็มี และแม้ที่แสดงเป็นชั้นโลกุตตรธรรมนี้ ที่แสดงเป็นวิมุตติของอริยบุคคล ชั้นต่ำโดยลำดับ คือของโสดาบันบุคคล สกทาคามีบุคคล อนาคามีบุคคล ก็มี ที่แสดง เป็นวิมุตติของพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดคือพระอรหันต์ก็มี สำหรับในที่นี้ท่านแสดงอธิบาย โดยเป็นวิมุตติของพระอรหันต์ดังที่ท่านได้แสดงอธิบายไว้ว่า ความทำจิตให้หลุดพ้น จากกิเลสอาสวะ ถึงความบริสุทธิ์โดยนัยปริยายเรียกวิมุตติ คำว่า “กิเลสอาสวะ” แปล ว่ากิเลสอาสวะ คำว่ากิเลสนั้นแปลว่าเครื่องเศร้าหมอง อาสวะนั้นแปลว่าเครื่องตองจิต สันดาน หรือว่าเครื่องหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน คำว่า “กิเลส” ที่แปลว่าเครื่อง เศร้าหมองนั้น หมายถึงเครื่องเศร้าหมองของจิต เป็นคำครอบคลุมถึงกิเลสเป็น เครื่องเศร้าหมองทั้งหมด แต่ว่ากิเลสคือเครื่องเศร้าหมองทั้งหมดนี้ ตามหลักพระพุทธ- ศาสนาแสดงว่ามีได้มีเป็นพื้นของจิตใจเป็นเนื้อหาของจิตใจ แต่ว่าเป็นอาคันตุกะคือ แหกหรือเครื่องจรมาอาศัยอยู่ในจิตใจ ดังที่มีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ ที่แปลว่าจิตนี้ ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ว่าเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสทั้งหลายคือเครื่องเข้ามาหรือเข้าไป เศร้าหมองทั้งหลายที่จรมา เพราะฉะนั้น บรรดาภิเลสทั้งหลายนั้นจึงเรียกว่า อุปกิเลส ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาหรือเข้าไปเศร้าหมอง คือเครื่องที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ทำจิต ที่ประภัสสรคือผุดผ่องโดยธรรมชาติให้เศร้าหมองไป

เพราะฉะนั้น จิตนี้จึงพ้นได้ ถึงวิมุตติได้ หลุดพ้นได้จากบรรดากิเลสทั้งปวง ซึ่งเข้ามาหรือเข้าไปทำให้เศร้าหมองนั้น เพราะฉะนั้น บรรดากิเลสทั้งหลายนั้นโดยลักษณะแท้จริง จึงเป็นตัวอุปกิเลส คือมีคำว่าอุปเข้าไปประกอบด้วยอีกคำหนึ่ง ที่แปลว่าเข้ามาหรือเข้าไป เข้าสู่จิตหรือเข้าไปสู่จิตจึงทำให้จิตเศร้าหมองเหมือนอย่างตะกอนที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่น้ำ ทำน้ำให้ขุ่น บรรดาตะกอนทั้งหลายนั้นก็ไม่ใช่เนื้อหาของน้ำ แต่ว่าเป็นสิ่งที่เข้ามา หรือเข้าไปสู่น้ำทำน้ำให้เศร้าหมอง เพราะฉะนั้นบรรดาตะกอนนั้นจึงมีลักษณะเป็นอุปตะกอน คือคำว่าอุปอันเป็นเครื่องแสดงบ่งให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไปไม่ใช่เนื้อหาของน้ำ เมื่อเป็นกิเลสก็เป็นอุปกิเลสไม่ใช่เนื้อหาของจริง เพราะฉะนั้น จิตจึงวิมุตติจากเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายคือจากกิเลสทั้งหลาย ถ้าหากว่า กิเลสเป็นเนื้อหาของจิตเป็นตัวจิต ก็ไม่สามารถที่จะหลุดพ้นได้ เหมือนอย่างตะกอนน้ำ ถ้าหากว่าเป็นเนื้อหาของน้ำแล้วก็ไม่สามารถไปกลั่นกรองออกจากน้ำได้

เพราะฉะนั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาจึงได้แสดงว่าเมื่อปฏิบัติทำจิตภาวนา คือการอบรมจิต เมื่อพูดให้คลุมทั้งหมดก็อบรมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา นั้นแหละ จิตหลุดพ้นจากกิเลสที่เข้ามาต้องจิตสันดานได้ และคราวนี้จึงมาถึงคำว่า *อาสวะ* ที่แปลว่า ต้องจิตสันดาน หรือว่าหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน ก็หมายถึงกิเลสอย่างละเอียด เพราะว่บรรดาภิเลสคือเครื่องเศร้าหมองดังกล่าวนั้น ก็อาจจะแบ่งได้เป็น ๓ คือ กิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง กิเลสอย่างละเอียด

กิเลสที่เป็นอย่างหยาบนั้นเรียกว่า *วิติกมภิเลส* คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกไปทางไตรทวาร คือ กาย วาจา ใจ เป็นเหตุให้ประกอบอกุศลกรรมด้วยกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม คือเป็นอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการ และดังที่เรียกว่า กรรมกิเลสที่แสดงไว้ว่ามี ๔ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และที่ท่านแสดงว่ากิเลสอย่างหยาบนี้จะละได้ด้วยศีล

กิเลสอย่างกลางเรียกว่า *ปริยฎฐาน* กิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ่มมรุมจิตหรือว่าเรียกว่า นานิวรรณคือกั้นจิตไว้มิให้สงบ มิให้เกิดปัญญา กำจัดได้ด้วยสมาธิ

กิเลสอย่างละเอียดเรียกว่า *อาสวะ* แปลว่าหมักหมมหรือตองจิตสันดานหรือเรียกว่า *อนุสัย* ที่แปลว่านอนจมเหมือนอย่างตะกอนที่นอนจมอยู่ก้นตุ่ม ละได้ด้วยปัญญา แต่อันที่จริงนั้นก็เลสทั้งปวงจะต้องละได้ด้วยทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญาประกอบกัน แต่ว่าแสดงออกยกเอาเพียงข้อเดียวอย่างนั้น ก็เป็นการแสดงให้เห็นได้โดยปริยายคือทางแสดงอันหนึ่งเท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นก็ต้องประกอบกันทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญาทั้งสามเป็นแต่เพียงว่าถ้าเป็นข้อกิเลสอย่างหยาบก็ยกเอาศีลออกหน้า ถ้าเป็นข้อกิเลสอย่างกลางก็ยกเอาสมาธิออกหน้า ถ้าเป็นกิเลสอย่างละเอียดก็ยกเอาข้อปัญญาออกหน้า และในบางแห่งท่านยกเอาข้อปัญญาออกหน้าทั้งหมด คือละได้ด้วยปัญญาทั้งหมดทั้งปัญญาไม่ได้ เพราะแม้กระทั่งการปฏิบัติในศีลก็ต้องอาศัยปัญญา และอันที่จริงนั้นก็ต้องมีทั้งสามด้วยกัน ก็ต้องเข้าใจอธิบายอย่างนี้ คือเป็นทางอธิบายโดยปริยายคือเป็นทางอันหนึ่งเท่านั้น และก็ต้องมีทางอธิบายจึงจะเข้าใจกัน และก็ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

คราวนี้สำหรับความพ้นกิเลสนี้ อันที่จริงนั้นก็พ้นมาได้โดยลำดับแก่ทุกคน ผู้ปฏิบัติตั้งแต่ในเบื้องต้น ตามขั้นของการปฏิบัติ จะยกเอาศีลออกหน้าก็พ้นได้ในขั้นศีล เอาสมาธิออกหน้าก็พ้นได้ในขั้นสมาธิ เอาปัญญาออกหน้าก็พ้นได้ในขั้นปัญญา พ้นทุกคราวที่ปฏิบัติเป็นวิมุตติทุกคราว อย่างบุคคลผู้ที่ปฏิบัติในศีลก็พ้นได้จากภัยจากเวร อันจะพึงบังเกิดขึ้นเพราะไปละเมิดศีล พ้นจากวิปปฏิสาร คือความเดือดร้อนเพราะเหตุที่ไปละเมิดศีล พ้นได้ทันที ทำสมาธิก็พ้นจากนิวรณ์ได้ทันทีตามขั้นของการปฏิบัติอบรม ปัญญาที่พ้นได้จากกิเลสอย่างละเอียดขึ้นไปทันทีตามขั้นของการปฏิบัติ แต่ว่าการปฏิบัติจริง ๆ การพ้นอย่างขั้นสามัญอย่างขั้นต่ำ และก็เลื่อนขึ้นไปเลื่อนขึ้นไปตามลำดับ จนถึงพ้นจากกิเลสที่เป็นขั้นอาสวะคือตองจิตสันดานหรือขั้นอนุสัยดังกล่าวนั้น แปลว่าพ้นได้ถึงรากเง่าที่เดียดงนี้ จึงจะบรรลุถึงความบริสุทธิ์ คือความหมดจดโดยนิปปริยาย คำว่านิปปริยายนั้นคือโดยไม่มีปริยาย คือนัยหรือทางอื่นที่เหลืออยู่หรือว่าโดยไม่มีเงื่อนไข หรือว่าโดยสิ้นเชิงหรือทั้งหมด ซึ่งเป็นวิมุตติของพระอรหันต์เป็นขั้นที่สุด

คราวนี้จึงมาถึงวิมุตติ ๒ *เจโตวิมุตติ* ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ *ปัญญาวิมุตติ* ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา มีอธิบายที่อาจจะรวมเข้าได้ดังต่อไปนี้

๑. วิมุตติที่มีสมมติเป็นบรรทัดฐาน คือท่านผู้บรรลุได้มานานมาก่อนแล้วจึงบำเพ็ญวิปัสสนาต่อ จนถึงพ้นจากกิเลสสวะได้ทั้งหมดจัดเป็น*เจโตวิมุตติ* วิมุตติที่บรรลุได้ล้างด้วยบำเพ็ญวิปัสสนาล้วน อันหมายถึงว่าทำสมาธิเพียงเป็นบาทของปัญญาไม่ถึงฌาน แล้วก็เพียรบำเพ็ญวิปัสสนาต่อจัดเป็น*ปัญญาวิมุตติ* วิมุตติอย่างต้นเป็นวิมุตติของพระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓ และผู้ได้อภิญญา ๖ อย่างหนึ่ง ได้แก่วิมุตติของพระอรหันตสุขวิปัสสกะ คำว่า *สุขวิปัสสกะ* นั้น แปลว่าผู้ที่เห็นแจ้งอย่างเดียวหรือบางที่แปลว่าอย่างแห่งแล้งคือไม่มีฤทธิ์เดชอะไร คือไม่ได้ฌาน คือความหยั่งรู้ระลึกชาติ ไม่ได้ฌานคือความหยั่งรู้คือความหยั่งรู้จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ได้แต่อาสาวิภยฌาน คือ ความหยั่งรู้สิ้นอาสวะกิเลสเท่านั้น หรือถ้าอภิญญา ๖ ก็ไม่ได้อภิญญาข้อต้น ๆ แต่ว่าได้แต่ข้ออาสาวิภยฌานแค่นี้

๒. ไม่แสดงแยกแตกต่างอย่างนั้น แต่ว่าแสดงไว้ควบคู่กัน ดังที่มีแสดงว่าจิตที่เข้าไปเศร้าหมองเพราะราคะก็พ้นไม่ได้ ปัญญาที่เข้าไปเศร้าหมองเพราะอวิชชา ก็อบรมขึ้นมาไม่ได้ แผลเพราะสัรรอกราคะออกได้ก็เป็น*เจโตวิมุตติ* เพราะสัรรอกเอาอวิชชาออกได้ก็เป็น*ปัญญาวิมุตติ* หรือว่ามีบาลีที่แสดงรวม ๆ กันว่า “ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งเองในปัจจุบัน ซึ่ง*เจโตวิมุตติ*ซึ่ง*ปัญญาวิมุตติ*ยึดโยงอยู่” ตามข้อนี้ท่านอธิบายไว้โดยไม่ต่างกัน คืออธิบายไว้รวม ๆ กันไปว่าเมื่อปฏิบัติธรรมก็ย่อมจะต้องบรรลุวิมุตติทั้งสองเพราะจะต้องสัรรอกราคะให้ได้จะต้องสัรรอกเอาอวิชชาออกให้ได้ จึงจะบรรลุธรรม*เจโตวิมุตติ*และ*ปัญญาวิมุตติ*ควบคู่กันไป

๓. ในบาลีอีกแห่งหนึ่งแสดงว่าผู้ที่เข้ารูปฌาน อรูปฌาน และรู้ด้วยปัญญาจัดเป็น*ปัญญาวิมุตติ* ผู้ที่เข้าสัญญาเวทิตนโรธคือได้สมาธิที่สูงขึ้นไปกว่ารูปฌาน อรูปฌาน จนถึงดับสัญญาเวทนาและสิ้นอาสวะด้วยปัญญา ก็จัดเป็น*ปัญญาวิมุตติ* ตามนัยนี้ ก็แสดงว่าแม้จะทำสมาธิจนได้ฌานมาก่อน ก็เป็น*ปัญญาวิมุตติ*ด้วยกันทั้งนั้น ไม่แสดงถึง*เจโตวิมุตติ*

๔. แสดงไว้โดยลำพังของแต่ละข้อตั้งในเมตตานิสสังสสูตร คือพระสูตรที่แสดง อานิสงส์ของเมตตา ว่าเมื่อปฏิบัติอบรมเมตตาจิตย่อมให้ได้รับผลเป็นเมตตาเจโตวิมุตติ คือความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ ด้วยผลของเมตตา และพระบาลีอีกแห่งหนึ่งแสดง ถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวก ว่าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงวิมุตติ หลุดพ้นแล้วเพราะความหน่าย เพราะความสิ้นติดใจยินดี เพราะความดับ เพราะความ ไม่ยึดถือ

พระภิกษุผู้ที่เป็นปัญญาวิมุตติก็หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น แต่ว่าแม้จะหลุดพ้นด้วยกัน ก็ยังมีความต่างกันระหว่างพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงวิมุตติหลุดพ้นแล้ว ได้ทรงเป็นผู้ที่ยังมรรคคือ ทางที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงประกาศให้รู้ถึงมรรคคือทางที่ยังมิได้มีใครประกาศให้รู้ แต่ว่าพระสาวกทั้งหลายมีปัญญาวิมุตตินั้น เป็นสาวกคือเป็นศิษย์ผู้ฟังของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติไปตามมรรคคือทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบอกให้ ทรงเป็นผู้ประกอบปฏิบัติดังกล่าวในภายหลังคือตามพระพุทธเจ้าดังนี้ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าอธิบายของวิมุตติทั้งสองนี้ก็อธิบายแยกกันบ้าง อธิบายเป็นอย่างเดียวกัน บ้าง แต่รวมความเข้าแล้ว ก็คือการทำจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะถึงความบริสุทธิ์ เมื่อแสดงโดยนัยสูงสุดก็แสดงโดยนัยปริยายคือโดยสิ้นเชิง

วันนี้ยุติแค่นี้ กราบ ๓ ครั้ง

ธรรมกถาอบรมธรรมปฏิบัติ
แสดงแก่วิกขุสามเณรและพุทธศาสนิกชน
ในพรรษากาล ๒๕๒๕

ธรรมกถาอบรมธรรมปฏิบัติ

ครั้งที่ ๑

อานาปานสติ

อันการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้เอง ตั้งแต่ปฐมเทศนาที่คือมัชฌิมาปฏิปทาข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่เป็นไปในทาง ประกอบตนด้วยความสุขสดชื่นในกาม และไม่เป็นไปในทางทุกกริยาคือการปฏิบัติ ธรรมให้ลำบาก คือทรมานตนให้ลำบากต่าง ๆ และทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทานั้นก็ทรง ชี้เอาไว้ตั้งแต่ปฐมเทศนาว่ามรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ *สัมมาทิฏฐิ* ความเห็นชอบ *สัมมาสังกัปปะ* ความดำริชอบ *สัมมาวาจา* เจรจาชอบ *สัมมากัมมันตะ* การงานชอบ *สัมมาอาชีวะ* เลี้ยงชีวิตชอบ *สัมมาวายามะ* เพียรชอบ *สัมมาสติ* ระลึกรชอบ และ *สัมมาสมาธิ* ตั้งใจชอบ และต่อมาจึงได้ทรงแสดงธรรมปฏิบัติโดยปริยายคือทางเป็นอันมาก และเมื่อจะยกมากล่าวจำเพาะที่สรุปกันได้กับมรรคมืองค์ ๘ ก็คือไตรสิกขา สีสสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา และเมื่อเป็นอย่างสูงก็อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา หรือเรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญา ดังเช่นที่แสดงในอริยธรรม ๔ คือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ หรือที่แสดงในธรรมชั้นร์ สีลชั้นร์ สมาธิชั้นร์ ปัญญาชั้นร์ เป็นอาทิกี่ มักจะเรียกกันว่าไตรสิกขา จะเรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญา ในคำว่าสีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขาก็ตาม ก็คงเรียกว่าไตรสิกขา สิกขา ๓ และก็ได้แสดงมรรคโดยองค์ ๘ สรุปเข้าในไตรสิกขา *สัมมาทิฏฐิ* *สัมมาสังกัปปะ* ก็เป็นปัญญาสิกขา *สัมมาวาจา* *สัมมากัมมันตะ* *สัมมาอาชีวะ* ก็เป็นสีลสิกขา *สัมมาวายามะ* *สัมมาสติ* *สัมมาสมาธิ*

ก็เป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ เพราะฉะนั้น ธรรมปฏิบัติทั้งหมดจึงกล่าวได้ว่ารวมอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ หรือรวมอยู่ในสิกขา ๓ ดังกล่าว และการปฏิบัตินั้นก็ต้องปฏิบัติไปด้วยกัน เพราะจะต้องเป็นมรรคสามัคคี ความพร้อมเพรียงขององค์มรรค อันหมายความว่า มีสมบุรณ์ครบทั้ง ๘ หรือทั้ง ๓ จึงจะเป็นมรรคที่ตัดกิเลสได้ ถ้าหากว่ายังไม่เป็นมรรคสามัคคีดังกล่าวก็เป็นมรรคที่ตัดกิเลสไม่ได้

ฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจว่าการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ก็รวมเข้าดังกล่าวมานี้ และต้องปฏิบัติไปด้วยกัน และในข้อนี้ก็จะมีพียงเห็นได้ว่าบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเริ่มปฏิบัติ หรือว่าปฏิบัติมาโดยลำดับแล้วไม่ว่าจะเป็นสตรี บุรุษ ไม่ว่าจะเด็ก ผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะบรรพชิต ไม่ว่าจะเป็นฆราวาสทั้งหมด ก็นึกว่าตัวเองปฏิบัติอยู่ในเบื้องต้น เช่นว่าศีล ๕ ศีล ๘ และอันที่จริงนั้นก็ย่อมมีสมาธิ ก็ย่อมมีปัญญาประกอบอยู่ด้วย เป็นต้นว่าจะต้องมีปัญญา รู้จักประโยชน์ของการปฏิบัติธรรม รู้จักประโยชน์ของศีล จึงทำให้พอใจในการรักษาศีล และก็จะต้องมีที่ตั้งใจที่จะรักษาศีล ใจจะต้องมาตั้งอยู่ในศีล ความรู้จักประโยชน์ของศีลก็เป็นตัวปัญญา ความตั้งใจ ใจตั้งอยู่ในศีลก็เป็นสมาธิ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติในศีลจึงบังเกิดขึ้น แต่ว่าอาจจะยังไม่รู้จักปัญญาในพระพุทธศาสนาตามที่ท่านแสดงไว้โดยปริยัติธรรม เช่น ยังไม่รู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงอะไรไว้อย่างไร ยังไม่ได้ศึกษา ยังไม่รู้จักกรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง ยังไม่รู้จักกรรมที่ทำให้งามทั้ง ๒ อย่าง ยังไม่รู้จักบุคคลหาได้ยาก ๒ อย่างอะไรเหล่านี้เป็นต้น และยังไม่ได้บัญญัติธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตลอดถึงในอริยสัจทั้ง ๔ แต่ว่าการที่มาปฏิบัติก็ต้องมีปัญญานำ ก็ต้องมีสมาธิ ฉะนั้น แม้การปฏิบัติในศีล ก็จะต้องมีปัญญา มีสมาธิประกอบอยู่ด้วยการปฏิบัติในศีลจึงจะเป็นไปได้ และในข้อนี้เพื่อจะชี้ให้ชัด ก็จำเป็นที่จะต้องกล่าวว่าท่านแสดงไว้ว่าเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ต้องรู้จักอำนาจของกุศล

กุศลนั้นแปลว่ากิจของคนฉลาด ก็มุ่งถึงตัวปัญญานั้นเอง เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ จึงมีปัญญาเป็นพื้นเพติดตัวมามากยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉานเทียบเห็นกันได้อย่างชัดเจนคือมนุษย์มีปัญญาที่เป็นพื้นเพ รู้จักทำความเจริญทำความประเสริฐให้แก่ตนเอง ทำตนเองให้วิวัฒนะให้เจริญให้ประเสริฐคือให้เป็นอริยะขั้นได้

รู้จักละอายใจรู้จักดีรู้จักชั่ว รู้จักสังจรรย์ที่เป็นตัวความจริงตั้งแต่เบื้องต้นไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงสร้างความเจริญให้แก่ตนเองและแก่ส่วนรวม รู้จักสร้างบ้านสร้างเมือง รู้จักสร้างความเจริญต่าง ๆ มีความรู้ในศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ก้าวหน้าสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาได้ อย่างน่าอัศจรรย์ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน นี่คืออนุภาพของปัญญาซึ่งมีเป็นพื้นเพแล้วมาศึกษาเพิ่มเติมต่อขึ้นไปได้

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเกิดโดยชาติของมนุษย์ ซึ่งทรงมีปัญญาเป็นพื้นเพมา ก็ทรงศึกษาปฏิบัติเพิ่มเติมค้นคว้าหาสังจรรย์ หรือที่เรียกว่าโมกขธรรมด้วยพระองค์เองจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมสั่งสอนปรากฏเป็นพระพุทธศาสนาตั้งอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ด้วยอำนาจของปัญญา เพราะฉะนั้น ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้จึงรู้จักสิ่งต่าง ๆ ด้วยปัญญาและสามารถสร้างสรรค์ให้เกิดความจริง ให้เป็นวิวัฒนาการให้เป็นอริยะขึ้นมาได้ดังที่ปรากฏ ฉะนั้น ปัญญานี้เองจึงทำให้มีพระพุทธเจ้าขึ้นในโลก

เพราะฉะนั้น แม้ทุกคนที่เริ่มปฏิบัติธรรมดังกล่าวมาข้างต้น จะนึกว่าเราไม่รู้อะไรเราไม่มีปัญญา ความจริงนั้นก็เรียกว่าเรามีปัญญาเป็นพื้นดังกล่าวมานั้น จึงทำให้รู้จักคุณค่าพระพุทธศาสนา ให้รู้จักคุณค่าของศีลเป็นต้น จึงได้มาปฏิบัติ ถ้าหากว่าขาดปัญญาดังนี้ เช่นสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายเราก็เห็นได้ว่าไม่สามารถจะสร้างให้เกิดเป็นวิวัฒนาการหรืออริยะอะไรขึ้นมาได้ เหมือนตึกดำบรรพ์เป็นอยู่อย่างไร ก็เป็นอยู่อย่างนั้น ช้างตัวโตตึกดำบรรพ์เป็นอยู่อย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่รู้จักที่จะปฏิบัติธรรมแม้ในขั้นต้น ขั้นต่ำ หรือไม่สามารถที่จะบรรลุผลที่เป็นอริยมรรค อริยผลเหมือนอย่างบุคคลได้ เพราะว่าสัตว์บางจำพวกที่ฉลาด ๆ ที่เป็นสัตว์พิเศษท่านแสดงว่ารู้จักปฏิบัติในศีล รู้จักเคารพในพระอริยบุคคลก็มีอยู่เหมือนกัน แต่ไม่สามารถที่จะบรรลุมรรคผลอะไร เพราะขาดปัญญาที่เป็นภาคพื้นที่จะนำไปขึ้นถึงขั้นดังกล่าวมานั้น

เพราะฉะนั้น ข้อที่กล่าวมานี้ทั้งหมด ก็เป็นเครื่องที่ยืนยันว่าการปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ หรือว่าไนโตรสิกขานั้นต้องไปด้วยกัน แต่ว่าในการแสดงนั้นก็จำเป็นที่จะยกขึ้นมาปฏิบัติเป็นอนุพุทธปฏิบัติ คือข้อปฏิบัติที่เป็นไปโดยลำดับ เช่นตั้งต้นในขั้นศีล แล้วก็มาสมาธิ แล้วก็มาปัญญา อันหมายความว่าเป็นการอบรมเพิ่มเติมปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปกว่าที่มีอยู่

คราวนี้การปฏิบัติในศีลนั้นก็ไม่ได้กล่าวถึงละ ต้องมีเป็นภาคพื้นก็เหมือนอย่าง เป็นแผ่นดิน ซึ่งจะต้องปฏิบัติให้มีเป็นศีลเสียก่อน เป็นภาคพื้นหรือเป็นแผ่นดินสำหรับ ที่จะยืน สำหรับที่จะอาศัย เพราะเมื่อมีแผ่นดินสำหรับที่จะยืน ก็จะมีบนแผ่นดิน ทำงานทำการต่าง ๆ ขึ้นไปได้ฉันใดก็ดี ก็ต้องมีศีลเป็นภาคพื้นจึงจะปฏิบัติกุศลธรรม ทั้งหลายยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ และเมื่อมีศีลก็ต้องปฏิบัติอบรมสมาธิให้ยิ่งขึ้นไป และก็ต้อง ปฏิบัติอบรมปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปดังกล่าวมานั้น

ว่าถึงสมาธินั้นคือความตั้งใจ อันหมายความว่าตั้งใจมั่นอยู่ในกรรมฐานสำหรับ ทำใจให้เป็นสมาธิที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้เช่น *อานาปานสติ* กำหนดลมหายใจ เข้า-ออก ก็คือว่าตั้งสติคือความระลึกได้ หรือความกำหนดในลมหายใจเข้า ในลมหายใจ ออก เพราะว่าลมหายใจนี้มีอยู่ด้วยกันทุกคนหายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ และ ท่านก็สอนว่าผู้ที่จะต้องปฏิบัตินั้น วางกังวลต่าง ๆ เสียก่อน และทำกายวิเวกคือ ความสงบทางกายกล่าวคือเข้าไปสู่ป่า เข้าไปสู่โคนไม้หรือว่าเข้าไปสู่เรือนว่าง อัน หมายความว่าเข้าไปอยู่ที่สงบนั่นเอง สงบสงัดจากบุคคล สงบสงัดจากเสียงรบกวน ทั้งหลาย สงบสงัดจากสิ่งแวดล้อมอันจะทำให้เสียสมาธิทั้งหลาย และเมื่อได้ที่อัน สงบสงัดแล้วก็ให้นั่งขัดบัลลังก์ คือนั่งขัดสมาธิหรือขัดสมาธิที่เราเรียกกัน ทำขาพับ ทำซ้ายแล้วก็วางมือเอานิ้วชนกัน หรือว่าเอานิ้วใหญ่ทั้งสองชนกัน หรือว่าจะวางมือให้ ห่างออกไปอีกก็ได้ นั่งกายตรงทำสติเข้ามาเฉพาะหน้าเป็นตัวสติที่เรียกว่า *ตารอบข้าง* คือให้กำหนดเห็นลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เรียกว่าให้กำหนดรู้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกรอบข้าง ดังนี้เรียกว่าสติที่มีหน้ารอบด้าน คือมีตารอบด้านมองเห็น หรือว่ารู้สิ่งที่กำหนดนั้นรอบด้านรอบข้าง ดังนี้เรียกว่าสติที่มีหน้ารอบด้าน หายใจเข้า ก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ และในการรู้นั้น เพราะลมหายใจมิใช่เป็นวัตถุที่มองเห็นได้ด้วย ตา แต่ว่าเป็นโณภูฐัพพะคือว่าสิ่งที่มาถูกต้องกาย หายใจเข้า ลมหายใจเข้าก็มากกระทบ ให้รู้สึกที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนเข้าไป หายใจออก ลมหายใจก็มากกระทบที่ จุดนี้จุดเดียวกันออกไป

เพราะฉะนั้น พระอาจารย์ก็จึงสอนในวิธีปฏิบัติเบื้องต้นให้กำหนดเป็น ๓ จุด หายใจเข้ากำหนดเป็นจุดแรกที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน เมื่อลมเข้ามากระทบ

แล้วก็กำหนดที่ทรงอก สมมุติว่าลมหายใจผ่านทรงอก เราก็กำหนดที่นาภีที่ท้องขึ้น สมมุติว่าลมหายใจเข้าไปถึงท้องเมื่อเวลาขาออก คือหายใจออกก็เหมือนกัน ก็กำหนดที่นาภีที่ยืด สมมุติว่าออกจากท้องก็กำหนดที่อุระหรือทรงอก สมมุติว่าผ่านทรงอก ออกมาหรือว่าที่หทัย สมมุติว่าผ่านทรงอกหรือหทัยออกมา แล้วกำหนดที่ปลายจุมก หรือริมฝีปากเบื้องต้นที่ลมออกมากกระทบออกไป สำหรับจุดแรกนั้นเมื่อหายใจเข้าคือ ริมฝีปากหรือปลายจุมก และเมื่อหายใจออกก็เป็นจุดสุดท้ายคือปลายจุมกหรือริมฝีปาก เบื้องบน ก็เป็นจุดที่ลมหายใจผ่านเข้าผ่านออกจริง มากกระทบจริง

แต่ว่าจุดที่หทัยหรือทรงอกและจุดที่นาภีนั้น เป็นจุดสมมุติสำหรับตั้งขึ้นไว้ กำหนดเท่านั้น เพราะว่าในการหายใจนั้น นาภีที่พองหรือยุบย่อมสัมพันธ์กันกับการหายใจ ที่กำหนดได้ง่าย หายใจเข้าก็พอง หายใจออกก็ยุบ และเมื่อนาภีนี้เป็นจุดที่ ๓ เมื่อหายใจเข้าก็ต้องผ่านหทัยหรือทรงอก ให้เป็นจุดซึ่งอยู่ระหว่างกลาง และในขาออกนั้นนาภีเป็นจุดต้น หทัยหรือทรงอกนั้น เป็นจุดกลาง แล้วก็มาจุดที่ริมฝีปากหรือปลายจุมก ก็เป็นจุดที่สุด หายใจเข้านั้นริมฝีปากหรือปลายจุมกก็เป็นจุดต้น หทัยหรือทรงอกก็เป็นจุดกลาง แล้วก็นาภีก็เป็นจุดที่สุด พระอาจารย์ท่านสอนให้กำหนดตามลมหายใจเข้า ตามลมหายใจออกดังนี้

และก็มีพระอาจารย์ที่แสดงไว้ต่าง ๆ กัน สำหรับใจเบื้องต้นนี้มีอีกหลายลัทธิ ดังเช่นหายใจเข้าก็กำหนดหลายจุดที่โน่นบ้างที่นี้บ้าง หายใจออกก็กำหนดหลายจุดที่โน่นบ้างที่นี้บ้าง หรือว่าสอนให้กำหนดจุดเดียว สำหรับที่สอนให้กำหนดจุดเดียวนั้น ท่านพระพุทโธโฆษะหรือที่เรียกว่าพระพุทโธโฆษะจารย์ ที่ท่านแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค เมื่อพระพุทโธศาสดาล่วงไปได้พันกว่าปี ท่านก็สอนให้ที่แรกกำหนด ๓ จุดดังกล่าว และในที่สุดก็ให้เหลือจุดเดียวคือที่ปลายจุมกหรือริมฝีปากเบื้องต้น เพราะว่ากำหนด ๓ จุดนั้นจิตต้องคอยเดินเข้าเดินออกตามลมไม่ตั้งเป็นหนึ่ง เมื่อทิ้งเสีย ๒ จุดเหลือจุดเดียวคือจุดที่ปลายจุมกหรือริมฝีปากเบื้องต้น จิตก็ไม่ต้องเดินเข้าเดินออกตามลม แต่ว่าตั้งสงบอยู่ที่ปลายจุมก หรือว่าริมฝีปากเบื้องต้นเท่านั้นเพียงจุดเดียว อาจารย์อื่นที่ท่านสอนกำหนดที่นาภีที่ท้องยุบเพียงจุดเดียวก็มี ซึ่งท่านสอนกันในชั้นหลัง ๆ นี้ แต่ว่าสำหรับอาจารย์ในชั้นแรกนั้นคือพระพุทโธโฆษะ ท่านสอนกำหนดที่ปลายจุมกหรือ

ริมฝีปากเบื่องบน ซึ่งจุดนี้เป็นจุดที่ลมหายใจผ่านจริงทั้งเข้าทั้งออกมากกระทบจริง กำหนดได้จากความสัมพันธ์คือความถูกต้องของลม เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนว่าเมื่อได้กำหนดตามลมหายใจ เข้า ๆ ออก ๆ หลาย ๆ ครั้งแล้วก็เว้นเสียเหลือเพียงจุดเดียว คือจุดที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื่องบน

สำหรับที่ท่านแสดงไว้ในพระบาลีซึ่งเป็นพุทธพจน์นั้น ท่านสอนให้ทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น คำว่าเป็นธรรมเอกนั้น แปลว่าเป็นธรรมอันหนึ่งอันหมายความว่ามึ่อารมณอันหนึ่ง คือมึ่อารมณอันเดียวตั้งมั่นอยู่ภายใน

คราวนี้คำว่าตั้งมั่นอยู่ภายในของท่านนี้อยู่ที่ไหน อาจารย์ที่เป็นผู้ปฏิบัติกรรมฐานบางท่าน แสดงว่าอยู่ที่หทัยหรือที่ทรวงอก ให้ใจมารวมตั้งมั่นอยู่เป็นอันเดียวอยู่ที่ทรวงอก แต่สำหรับที่เป็นฉันทพระบาลีนั้นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเองนั้น ท่านสอนแต่เพียงว่าให้ตั้งมั่นอยู่ภายใน ให้สงบอยู่ภายใน ให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้น คือว่าให้เป็นอารมณเดียวปรากฏขึ้น และที่เป็นอารมณเดียวปรากฏขึ้นนั้นก็คือว่า ให้ความรู้หรือตัวรู้รวมเข้ามาอยู่ในภายในเป็นอันเดียว ไม่ฟุ้งออกไปรู้ในภายนอกทางอายตนะต่าง ๆ แต่วันนี้จะยุติแค่นี้ แล้วก็เริ่มนั่งปฏิบัติกันสักสิบนาทึ่เป็นวันแรก เริ่ม ณ บัดนี้

๕ กันยายน ๒๕๒๕

ครั้งที่ ๒ เอกัคคตา

จะแสดงที่ตั้งจิตสมาธิต่อ ได้แสดงถึงข้ออ้างท่านอาจารย์บางท่านว่าเมื่อจิตรวมจิตจะตั้งที่ตรงจุดหทัยหรืออุระ แต่ว่าตามพระพุทธรูปจนที่ตรัสไว้ก็ได้ตรัสแสดงถึงที่รวมจิตไว้เหมือนกัน แต่ว่ามิได้ระบุส่วนของร่างกาย แต่ว่าระบุไว้ในภายในที่ตั้งที่ตรัสไว้ถึงพระองค์เองขณะเมื่อทรงปฏิบัติอบรมจิต ว่าได้ทรงตั้งจิตไว้ในภายในนี้แหละ ได้ทรงทำจิตให้พักอยู่ ถ้าตามศัพท์ก็แปลว่านั่งอยู่ในภายในนี้แหละ ทรงทำจิตให้มีธรรมเอกัคคตขึ้น ธรรมเอกัคคตคือธรรมอันเดียวข้อเดียวผู้คู้ขึ้นในภายในนี้แหละ ทรงทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในภายในนี้แหละ

ข้อที่ว่าทรงทำจิตให้มีธรรมเอกัคคตขึ้น คำว่าธรรมนั้นเติมเข้ามาเท่านั้นแต่ตามพระบาลีใช้ศัพท์แต่เพียงว่า *เอโกท* ที่แปลว่าทำจิตให้เป็นหนึ่งผู้คู้ขึ้น แปลอย่างนี้จะเข้าใจได้ง่ายกว่าแปลว่ามีธรรมเอกัคคตขึ้น และก็ตรงตามศัพท์ด้วย *เอโกท* ให้เป็นหนึ่งผู้คู้ขึ้นในภายในนี้แหละดังนี้ ไม่ได้บอกว่าตั้งอยู่ที่จุดไหนของร่างกาย ใช้คำว่าในภายใน

คราวนี้เมื่อจิตรวมอันหมายความว่า ไม่พุ่งออกไปในภายนอกไปคิดถึงเรื่องนั้นไปคิดถึงเรื่องนี้ แต่ว่าให้มาตั้งอยู่ในภายในเหมือนอย่างมานั่งอยู่ในภายใน ให้เป็นหนึ่งผู้คู้ขึ้นในภายใน และคำว่าเป็นหนึ่งผู้คู้ขึ้นนี้ ก็อาจจะแยกได้เป็นสอง คืออย่างหยาบกับอย่างละเอียด

อย่างหยาบนั้นมีนิมิตคือเครื่องหมาย หรือว่าจุดกำหนดหมาย หรือว่าความกำหนดหมายในจุดใดจุดหนึ่ง หรือเรียกว่ามีอารมณ์ของสมาธิ อันได้แก่กรรมฐาน

ข้อใดข้อหนึ่งซึ่งได้ยกขึ้นมาปฏิบัติ ถ้าเป็นอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ก็เป็นหนึ่งอยู่ที่ลมหายใจ มีลมหายใจเป็นนิมิตคือมีที่กำหนดหมาย เป็นเครื่องกำหนดหมาย เป็นความกำหนดหมาย ดังนี้เรียกว่ามีนิมิต คือมีที่กำหนดหมาย มีสิ่งกำหนดหมายคือลมหายใจเข้าออก แต่ว่าเป็นหนึ่งอยู่ที่ลมหายใจ คราวนี้อยากจะถามว่า ลมหายใจก็มีเข้าออกก็เป็นสอง กำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกนั้นจะเป็นหนึ่ง ยังไง ก็น่าจะเป็นสองไม่เป็นหนึ่ง ก็น่าจะตอบได้ว่าไม่ใช่หายใจพร้อมกันทีเดียวทั้งเข้าออก แต่ต่างวาระกัน คนละที เมื่อหายใจออกก็ไม่ใช่หายใจเข้า ต่างวาระกัน คนละที

เพราะฉะนั้น คำว่าเป็นหนึ่งนี้ยังต้องอธิบายด้วยคำว่าเป็นปัจจุบันธรรม เป็นหนึ่งอยู่ที่ปัจจุบันธรรมกล่าวคือ ปัจจุบันธรรมหายใจเข้าก็เป็นหนึ่ง ปัจจุบันธรรมหายใจออกก็เป็นหนึ่ง เพราะว่าคนละที ปัจจุบันธรรมหายใจเข้า หายใจออกนั้นก็ป็นอนาคต ถ้านับเอาเข้าเป็นตั้งต้น ปัจจุบันธรรมหายใจออก หายใจเข้าก็เป็นอนาคตอีกเหมือนกัน ถ้านับเอาหายใจออกตั้งต้น ก็ต้องตั้งต้นอยู่เองที่ปัจจุบันธรรม เพราะฉะนั้น จึงเป็นหนึ่งอยู่ที่ปัจจุบันธรรม ปัจจุบันธรรมเป็นเข้าก็รู้ ปัจจุบันธรรมเป็นออกก็รู้ ๆ อยู่ที่ปัจจุบันธรรม ธรรมเป็นปัจจุบัน เมื่ออธิบายมาถึงตรงนี้ หากจะแปล*เอโก*ทีว่ามีธรรมเอก ผุดขึ้น ก็อธิบายได้ทันทีว่าธรรมเอกนั้นคือปัจจุบันธรรม มีปัจจุบันธรรมอย่างเดียว ผุดขึ้นเป็นหนึ่ง อยู่ที่ปัจจุบันอย่างเดียว อยู่ที่ปัจจุบันธรรมดังนั้นก็คือมีธรรมเอกผุดขึ้น คือมีปัจจุบันธรรมเป็นอันเดียว หากอธิบายว่ามีธรรมเอกผุดขึ้นว่ามีปัจจุบันธรรมเป็นหนึ่งเป็นอย่างเดียว กำหนดปัจจุบันเป็นหนึ่งหรือเป็นอย่างเดียวผุดขึ้น ก็คือปรากฏขึ้น บังเกิดขึ้นแก่มติที่เป็นตัวรู้ กำหนดตั้งอยู่ในภายใน ไม่ออกไปภายนอก

ฉะนั้น การอธิบายตามพระพุทธานุญาตที่อ้างมานี้ จึงเป็นการอธิบายที่ตรงต่อภาวะของจิต เพราะจิตนั้นไม่มีสรีระคือรูปร่างสัณฐาน จึงจะเอาสิ่งที่มีสรีระรูปร่าง สัณฐานมาอธิบายให้ตรงทีเดียวไม่ได้ ขออภัยมาพูดได้เพื่อให้เข้าใจเท่านั้น เพราะว่า อธิบายทางจิตใจนั้นต้องอาศัยทางรูปวัตถุเข้ามาช่วยอธิบายให้เข้าใจ แต่ไม่ใช่หมายความว่า เป็นไปตรงตามวัตถุที่นำมาใช้นั้น เช่นคำว่า ญาณทัศนะ ญาณนั้นแปลว่ารู้ ทัศนะ นั้นแปลว่าเห็น คำว่ารู้นั้นเป็นภาษาทางจิตใจโดยตรง รู้แต่ว่าอาจจะยังไม่ทำให้เข้าใจ ชัดจึงใช้คำว่าเห็นควบคู่ คำว่าเห็นนั้นเป็นภาษาทางวัตถุ ตาเห็นรูป ตาเป็นวัตถุเห็น

รูป ๆ ก็เป็นวัตถุ ขอยืมคำว่าเห็นมาใช้กับจิตใจด้วย เพราะทำให้เข้าใจชัดว่าอาการที่
จิตรู้นั้นชัดแจ่มแจ่มแจ้งเหมือนอย่างมองเห็นรูปอะไร ๆ กับตา เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้
เข้าใจลักษณะของตัวความรู้ที่แจ่มแจ้งขึ้น แต่ว่าก็เป็นเพียงนำมาใช้เพื่อให้เข้าใจ
เท่านั้น ไม่ใช่หมายความว่าเห็นอย่างตาเห็นรูปซึ่งเป็นวัตถุ ภาษาของรูปธรรมนี้นำมา
ใช้อธิบายภาวะทางจิตใจซึ่งเป็นอรุปรธรรม เพราะไม่มีสรีระอยู่เป็นอันมาก แต่ก็ต้อง
เข้าใจว่าไม่ใช่มีความหมายตรง ๆ ดังที่เป็นรูปธรรม แต่มีความหมายที่นำไปเข้าใจว่า
แจ่มแจ้งคือรู้อย่างแจ่มแจ้งเหมือนอย่างเห็นด้วยตา เพราะฉะนั้น จึงใช้กันว่าญาณทัศนะ
ความรู้ความเห็น

ฉะนั้น ที่ท่านอาจารย์บางท่านว่าตั้งอยู่ที่อุระหรือที่หทัยในเมื่อจิตรวมนั้น
จึงต้องทำความเข้าใจว่าท่านมีความรู้สึกในขณะจิตรวมเข้ามาภายในเหมือนอย่างนั้น
แต่อันที่จริงนั้นก็คือว่ารวมเข้ามาตั้งอยู่ภายในไม่ใช่ภายนอก และแม้คำว่าภายในภายนอก
นี่ก็เป็นคำทางรูปวัตถุอีกเหมือนกัน แต่ว่าเป็นคำที่มีความหมายทำให้อธิบายใกล้เคียงกับ
ภาวะของจิตใจมากยิ่งขึ้น และเมื่อได้สมาธิคือปล่อยอารมณ์ภายนอกทั้งหลายตั้งอยู่ใน
ภายใน แม้ว่าจะเป็นอย่างหยาบคือเป็นเอโกที่ปัจจุบันธรรม ที่เป็นอันเดียวกันหรือเป็น
อย่างเดียว อย่างหยาบคือมีนิมิตเช่นหายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ ก็หมายถึงหายใจเข้า
หายใจออกที่เป็นปัจจุบันธรรม ซึ่งในชั้นแรกนั้น หากกำหนดที่ปลายจมูกหรือริมฝีปาก
เบื้องต้นก็ได้ในชั้นปริกรรมสมาธิ หรือปริกรรมภาวนาคือเป็นการปฏิบัติเบื้องต้น กำหนด
ลมหายใจที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้นเข้าก็รู้ ออกก็รู้ และเมื่อได้เอกัคคตาคือ
ความมีจิตมีอารมณ์อันเดียวขึ้นก็เป็นอุปราสมาธิขึ้นมา ลมหายใจเข้าลมหายใจออก
ที่ปลายจมูกนั้นก็เลื่อนเข้ามาภายใน เหมือนอย่างว่าจิตนี้หายใจ จิตนี้หายใจเข้าหายใจ
ออก ไม่ใช่กายหายใจเข้าหายใจออก คือมาตั้งอยู่ในภายใน จิตที่หายใจเข้าหายใจออก
ก็พร้อมกันกับร่างกายที่หายใจเข้าหายใจออกนั้นแหละ

แต่ทำไมไม่จิตถึงหายใจเข้าหายใจออกได้ เพราะว่ารู้หายใจเข้าก็รู้ หายใจออก
ก็รู้ อยู่ที่ไหนจิตก็อยู่ที่นั่น เพราะฉะนั้น ตัวจิตกับตัวรู้ ก็อยู่ด้วยกันตลอดเวลา ไม่แยก
จากกัน เว้นแต่ในขณะทีหลับ ฉะนั้น เมื่อที่แรกกำหนดอยู่ที่จมูกหายใจเข้าหายใจออก
เมื่อเป็นตัวรู้ที่ตั้งมั่นขึ้นเป็นปัจจุบันธรรมเป็นอันเดียวขึ้นดังกล่าวนี้ ก็เหมือนอย่างว่า
ที่ตั้งที่ปลายจมูกมาตั้งอยู่ที่ตัวรู้ คือจิต จิตก็คือรู้อย่างเป็นภายใน หายใจเข้าก็รู้ หายใจ

ออกก็รู้ ๆ อยู่ที่จิตที่เป็นภายใน ก็เหมือนอย่างจิตที่หายใจเข้าหายใจออกก็รู้ ๆ อยู่ที่จิตที่เป็นภายใน ก็เหมือนอย่างจิตที่หายใจเข้าหายใจออกเอง แต่ที่ยังเป็นตัวรู้นั้นเอง รู้เข้ารู้ออกของลมหายใจที่เป็นภายใน ก็เหมือนอย่างจิตหายใจเข้าหายใจออกเองดังนี้ ก็เป็นอันว่าทั้งปลายจมูกเข้ามาอยู่ที่จิต เมื่อมาอยู่ที่จิตก็เป็นภายใน

คราวนี้เมื่อคล้าย ๆ ว่า จิตตั้งอยู่ที่หทัยหรืออยู่ที่ทรวงอก เพราะฉะนั้น จึงทำให้ใช้คำพูดว่าลมมาอยู่ที่หทัยหรือลมมาอยู่ที่ทรวงอก เพราะฉะนั้น จึงทำให้ใช้คำพูดว่าลมมาอยู่ที่หทัยหรือลมมาอยู่ที่ทรวงอก แต่ความจริงนั้นก็ลมมาอยู่ที่ภายในนั่นเอง เมื่อเป็นดังนี้ก็ได้เอ้กัคคตา ที่แปลว่ามียอดเป็นอันเดียว ความที่จิตมียอดเป็นอันเดียวนั้นก็หมายความว่ามียอดอันเดียว มีเรื่องอันเดียวมีธรรมเอกคือปัจจุบันธรรมเป็นอันเดียวดังกล่าวนั้น เป็นความหมายอันเดียวกัน และเมื่อเป็นดังนี้ นิमितคือลมหายใจเข้าออกที่กำหนดนั้น ก็ยังเรียกว่ามีนิमितอยู่นั่นเอง แต่ว่าเป็นนิमितที่ละเอียดเข้า เป็นนิमितที่เป็นภายใน ที่แรกก็เป็นนิमितภายนอก แล้วก็มาเป็นนิमितภายใน แต่นิमितทั้งภายนอกภายในดังกล่าวนี้ก็เรียกว่าเป็นเอ้กัคคตาธรรมเอกผุดขึ้น หรือมียอดเป็นอันเดียวกันที่เรียกว่าเอ้กัคคตานั่น ธรรมเอกผุดขึ้นคือเอ้กโกทิจซึ่งมีความหมายเป็นอันเดียวกันดังกล่าวนั้น ก็กล่าวได้ว่าสมาธิก็เป็นอุปจารสมาธิขึ้น คือเป็นสมาธิที่เป็นเอ้กัคคตาที่ใกล้ที่จะตั้งมั่นแนบแน่น

คราวนี้เมื่อดำเนินการปฏิบัติให้เป็นภายในอยู่ดังนี้มันคง ไม่พุ่งออกไปข้างนอก มันคงตั้งอยู่ได้นาน ๆ ก็เป็นอัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่นขึ้นมา แต่ก็ยังกล่าวได้ว่ายังมีนิमितเป็นเครื่องกำหนดอยู่นั่นเอง คือยังมีลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเป็นเครื่องกำหนดอยู่ แต่เป็นชั้นละเอียดที่เป็นภายในดังกล่าวแล้ว เมื่อเข้ามาตั้งอยู่เป็นภายในได้ใหม่ ๆ ยังไม่มันคกงนักยังออกไป แล้วก็เข้ามาออกไปแล้วเข้ามาได้ ตั้งอยู่ได้เป็นพัก ๆ ก็เป็นอุปจารสมาธิขึ้น ที่แปลว่าสมาธิที่ตั้งมั่นอย่างเฉียด ๆ และเมื่อตั้งมั่นอยู่ได้นานก็เป็นอัปปนาสมาธิขึ้น และเมื่อหัดให้ขานขานาญว่าจะให้นานเท่าไร จะเข้าเมื่อไรจะออกเมื่อไรที่กำหนดได้ ดังนี้ก็เป็นความชำนาญในการปฏิบัติ ทำจิตให้เป็นสมาธิก็เป็นไปโดยลำดับ แต่ก็ยังเป็นชั้นที่มีนิमितคือยังต้องเกาะนิमितอยู่ ที่แรกภายนอก แล้วภายใน ภายนอกนั้นแค่บริกรรม แต่เมื่อมาตั้งอยู่ภายในแล้วก็จะมาได้อุปจารอัปปนา คือได้เอ้กัคคตาจิตที่ได้ไม่แน่นอนนักหรือว่าไม่นานนัก จนถึงตั้งมั่นแนบแน่น

อยู่ได้นาน ๆ ว่าเป็นอัปนาขึ้นมา แต่ว่าก็คงอยู่กับนิมิตที่กำหนดหมายหายใจเข้า หายใจออกนั้นแหละ หายใจเข้าหายใจออกอยู่ในภายใน แต่ว่าส่วนภายนอกนั้นคือลมหายใจเข้าออกจริง ๆ ก็จะละเอียดเข้า ละเอียดเข้าจนถึงเมื่อได้อัปนาสมาธิถึงขั้น จตุตถฌาน ฌานที่ ๔ ท่านว่าลมหายใจเข้าลมหายใจออกนั้นสงบ หมายถึงที่เป็น ภายนอกเหมือนอย่างไม่หายใจ แต่ความจริงนั้นพึงเข้าใจว่าสงบอาการที่หายใจ อย่าง เมื่อหายใจเข้าก็สุดลมหายใจเข้าไปท้องก็พองขึ้นมา หายใจออกท้องก็ยุบ แล้วก็หายใจ ออกซึ่งนับว่าเป็นอาการปรกติธรรมดา แต่ในขณะที่ได้สมาธิละเอียดเข้านั้น ใจสงบ กายสงบ อาการหายใจเข้าออกก็สงบไปโดยลำดับ

ผู้ปฏิบัติจะพึงรู้ได้กำหนดได้ด้วยตัวเองว่า ที่แรกนั้นหายใจเข้าหายใจออกเป็น ปรกติเหมือนอย่างเราเรียกว่าทั่วท้อง หายใจเข้าถึงท้อง หายใจออกจากท้องตามอาการ ที่ท้องพองยุบเรียกว่าทั่วท้อง แต่เมื่อกายละเอียดเข้า ใจละเอียดเข้าแล้ว อาการที่ยุบ หรือยุบ ๆ พอง ๆ นั้นจะลดลงไปจนถึงสงบ คล้ายกับหายใจเข้าออกอยู่แค่จมูกกับ ทรวงอกหรือหทัย และเมื่อละเอียดเข้าไปอีกก็เหมือนอย่างว่าไม่เข้าไปถึงทรวงอกหรือ หทัย แผลว ๆ อยู่แค่ปลายจมูก ละเอียดเข้าไปอีกก็สงบหมด หมายความว่าสงบอาการ ที่หายใจ ไม่ใช่สงบลมหายใจ เพราะเมื่อกายและใจละเอียดเต็มที่แล้ว ก็ต้องไม่มีอาการ ของกายหรือใจที่แสดงการหายใจ แต่ว่าลมหายใจนั้นยังไม่สงบ ยังเข้าออกอยู่ได้ เพราะ ว่าเมื่อกายละเอียดใจละเอียดอย่างที่สุดแล้ว อาการของกายและใจก็สงบหมด เรียกว่า สงบอาการหายใจ ไม่ใช่สงบลมหายใจ ลมหายใจนั้นยังเข้ายังออกได้อยู่โดยที่ไม่ต้อง ใช้อาการหายใจของร่างกาย เพราะว่าจิตละเอียดกายละเอียดที่สุดอันจะพึงได้ภาวะ อย่างนี้ ใจเมื่อบรรลุจตุตถฌานอันเรียกว่าสงบกายสังขารเครื่องปรุงกาย อันหมายถึง ลมหายใจเข้าออก เพราะว่าลมหายใจเข้าออกนั้น เรียกว่ากายสังขารเครื่องปรุงกาย ฉะนั้น เมื่อได้ถึงฌานนี้คืออัปนาสมาธิที่เป็นขั้นถึงจตุตถฌานนี้ กายใจก็ละเอียดที่สุด จนถึงสงบหมดจนสงบอาการที่หายใจทั้งหมด แต่ว่าลมหายใจนั้นไม่สงบ ก็มีอยู่เข้าออก อยู่ยังบำรุงเลี้ยงร่างกายได้อยู่ ดังนี้เป็นการปฏิบัติทำสมาธิที่มุ่งแสดงที่ตั้งของจิตสมาธิ

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจทำความสงบต่อไป

ครั้งที่ ๓ อนิมิตสมาธิ

จะแสดงเรื่องสมาธิต่อ สมาธิที่กำหนดนิมิตคือปฏิบัติกำหนดกรรมฐาน ข้อใดข้อหนึ่ง เช่น กำหนดลมหายใจเข้า-ออกเป็นอารมณ์ ดังที่แสดงแล้วก็รวมเข้าในคำว่านิมิตสมาธิอีกอย่างหนึ่ง อนิมิตสมาธิ ที่ไม่มีนิมิตคือกำหนดกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งเป็นอารมณ์ อนิมิตสมาธิ นี้บางที่เรียกว่าอนิมิตเจโตสมาธิ ที่แปลว่าสมาธิแห่งใจที่ไม่มีนิมิตคือเครื่องกำหนดหมาย สำหรับอนิมิตสมาธินี้ที่แสดงอธิบายไว้ในทางวิปัสสนาสมาธิคือสมาธิประกอบด้วยวิปัสสนา ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง โดยที่วิปัสสนาสมาธินี้มีได้มีระคะความติดใจยินดี โทสะความโกรธแค้นขัดเคือง โมหะความหลงเป็นนิมิตคือเครื่องหมาย เมื่อเป็นดังนี้จึงเรียกว่าอนิมิตเจโตสมาธิหรืออนิมิตสมาธิ

ในทางปฏิบัติก็อาจพิจารณาเห็นได้ว่า แม้ยังไม่เป็นวิปัสสนาสมาธิ ก็ย่อมเป็นอนิมิตสมาธิได้ คือตั้งจิตหรือตั้งความรู้เข้ามาสงบนิ่งอยู่ในภายในก็รู้อะไร ๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แต่หัวใจที่ตั้งสงบอยู่นี้ก็สักแต่ว่ารู้ ไม่ยึดถือคือไม่ออกไป ยังตั้งสงบอยู่ในภายใน ก็เห็นอะไร ๆ ทางตาเหมือนกัน ได้ยินอะไร ๆ ทางหูเหมือนกัน แต่หัวใจไม่ออกไปในรูป ในเสียง เป็นต้นเหล่านั้น ตั้งสงบอยู่ในภายใน ก็ได้กำหนดในลมหายใจเข้าออก ก็ได้กำหนดพิจารณากายว่าประกอบด้วยสิ่งที่ไม่ว่าง มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น หรือไม่ได้กำหนดธาตุ ๔ ในภายใน คือ มีได้กำหนดข้อไหนเป็นอารมณ์ คงตั้งสงบอยู่ในภายใน จะกล่าวว่ามีความตั้งสงบอยู่ใน

นี่เป็นอารมณ์อย่างเดียวกันก็ได้ ดั่งนี้ก็เป็นอนิमितสมาธิได้ และเมื่อทำสมถกัมมัฏฐานเกี่ยวแก่การพิจารณา เช่น พิจารณากายนี้แยกธาตุออกเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ราคะ โทสะ โมหะ ก็สงบ จิตก็ตั้งสงบอยู่ สงบธาตุ ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นนิमितคือเป็นเครื่องกำหนด คงกำหนดอยู่ว่ากายนี้สักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา เขา ดั่งนี้ก็เป็นวิปัสสนาสมาธิ สมาธิที่เจือวิปัสสนา จิตประกอบด้วย การพิจารณา ๆ ธาตุ ไม่ได้รวมเข้าเป็นหนึ่ง เพราะการพิจารณานั้นจิตมิได้รวมเข้าเป็นหนึ่ง แต่เมื่อธาตุคือสัญญาความกำหนดหมายจำธาตุปรากฏขึ้น ราคะ โทสะ โมหะ ก็สงบ คือนิर्वรณ ๕ กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม พยาบาท ความโกรธ แค้นชัดเคือง ถีนมิทธะ ความมัวง่วงเคลิบเคลิ้ม อุทัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยก็สงบ และนิर्वรณ ๕ นี้เองก็คือ ราคะ โทสะ โมหะ กามฉันท์คือราคะ พยาบาทก็เป็นโทสะอีก ๓ ก็เป็นโมหะ แต่อยู่อีก ๓ นั้น พระอาจารย์บางท่านแยกเอา กุกกัจจะ ความรำคาญใจ ที่เรียกคู่กันกับอุทัจจะกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ อุทัจจะความฟุ้งซ่าน กุกกัจจะความรำคาญใจ ท่านอาจารย์บางท่านแสดงว่า กุกกัจจะ ความรำคาญใจนี้นับเข้าเป็นกองโทสะ เพราะฉะนั้น รวมความเข้ามาก็คือราคะ โทสะ โมหะนั้นเองสงบ แม้จะกำหนดธาตุเป็นอารมณ์ แต่ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุไม่มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นนิमित คือเครื่องกำหนดหมาย ดั่งนี้ก็เป็นวิปัสสนาสมาธิ ก็เป็นอนิमितสมาธิได้ ตามที่ท่านแสดงไว้ดังกล่าวข้างต้นนั้น

แล้วสำหรับอนิमितสมาธินี้ ก็เป็นสมาธิอย่างละเอียด ซึ่งโดยปรกติแล้วจะต้อง มีนิमितคือมีอารมณ์ของสมาธิเป็นเครื่องกำหนดหมาย คือมีกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง ดังกล่าวแล้วเป็นนิमितสมาธิ แต่เพื่อจะตั้งสงบอยู่ภายใน รู้ทางตา ทางหู เป็นต้น แต่จะไม่ออกไปยึด นั่งสงบอยู่ในภายใน รู้สึกแต่ารู้เท่านั้น เห็นสักแต่เห็นเท่านั้น ทราบกลิ่นทราบรส ทราบโผฏฐัพพะก็สักแต่ทราบเท่านั้น ไม่ออกไปยึด ไม่ชอบ ไม่ชัง ไม่หลง ตั้งสงบอยู่ในภายในดั่งนี้ เป็นอนิमितสมาธิที่เป็นอย่างละเอียด ซึ่งสมาธิดังนี้ เมื่อหัดปฏิบัติไปในทางนิमितสมาธิ บางคราวจิตก็ตั้งสงบอยู่ในภายใน ทั้งอารมณ์ของสมาธิที่สงบตั้งสงบอยู่เฉยอยู่ เป็นอนิमितสมาธิได้เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ความสำคัญของสมาธิจึงอยู่ที่ตั้งสงบไม่ยึดถือ รู้อยู่ สงบอยู่ในภายใน ผู้ปฏิบัติในบางคราวก็กำหนดกรรมฐานในข้อใดข้อหนึ่งดังกล่าว แต่ครั้นแล้วเมื่อจิตสงบเข้า ก็ทิ้งกรรมฐานที่กำหนดไปเอง ตั้งสงบอยู่ในภายในรู้ที่อยู่สงบอยู่ แต่ว่าสักแต่ว่ารู้สึกแต่ไม่เห็นดังกล่าวนั้น จิตไม่ออกไปยึดถือไปตั้งอยู่ในสิ่งที่รู้นั้น คงรู้สงบอยู่ในภายในเท่านั้น

ดังนั้นจึงทราบวาจิตเลื่อนขั้นมาเป็นสมาธิที่ละเอียดแล้ว และเมื่อความที่ตั้งสงบอยู่ รู้เห็นอยู่ ในภายในดังกล่าวนั้น เป็นวิปัสสนาที่แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่รู้ คือว่าความเกิดดับของสิ่งที่รู้ปรากฏ ความตั้งอยู่มิได้แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปของสิ่งที่รู้ปรากฏ ความที่ไม่ยึดถือในสิ่งที่รู้ว่าเป็นตัวเราของเราปรากฏขึ้นดังนี้ ก็เป็นวิปัสสนา เป็นตัวปัญญาสืบต่อขึ้นไปและก็เป็นวิปัสสนาที่ปรากฏสืบต่อขึ้นไปเอง

เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธานุชาตตรัสเอาไว้ว่า “สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ” ภิกษุทั้งหลายท่านจงเจริญอบรมสมาธิ “สมาหิตโย ยถาภูตัง ปชานาติ” ผู้ที่มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้วย่อมรู้ตามเป็นจริงดังนี้ เพราะฉะนั้น สมาธิจึงส่งไปถึงปัญญา และสมาธิในพระพุทธานุชาตนั้นมุ่งสมาธิที่ส่งถึงปัญญา หากว่าจะแสดงอธิบายในทางปฏิบัติก็ให้มีความสำรวมกายวาจาใจ มีกายวาจาใจสงบสำรวม ดังนี้คือศีล

และเมื่อสำรวมกายวาจาใจเข้ามาเป็นศีล ก็รวมเข้ามากำหนดอารมณ์ของกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง เช่น ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกดังกล่าวนี้ เพื่อให้เป็นที่ตั้งอาศัยของจิต เพื่อให้จิตสงบจากความฟุ้งซ่าน โดยที่ให้มีลมหายใจเข้า-ออกเป็นปัจจุบันธรรม รู้อยู่กำหนดอยู่ในลมหายใจเข้า-ออก เป็นปัจจุบันธรรมแต่เพียงอย่างเดียว ดังนี้ ก็เรียกว่าทำจิตให้ผุดขึ้นเป็นหนึ่ง เป็นหนึ่งในปัจจุบันธรรม ลมหายใจเข้าซึ่งเป็นปัจจุบันธรรมก็รู้ ลมหายใจออกที่เป็นปัจจุบันธรรมก็รู้ โดยที่ไม่แตกแยกออกไปแม้ในลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ที่เป็นอดีตหรือเป็นอนาคต แต่ว่าให้อยู่กับลมหายใจเข้าออกที่เป็นปัจจุบันธรรม ที่เป็นอย่างเดียว และเมื่อจิตปรากฏผุดขึ้นเป็นหนึ่งดังนี้ในลมหายใจเข้าในลมหายใจออก จิตก็จะเป็นสมาธินับตั้งแต่ปริกรรมสมาธิ อุปจารสมาธิ จนถึงอัปปนาสมาธิโดยลำดับ แต่ก็นับว่าเป็นนิมิตสมาธิ เมื่อเป็นนิมิตสมาธิดังนี้ก็ยังไม่เป็นวิปัสสนา

ต่อเมื่อตั้งสงบอยู่ในภายใน ต่อเมื่อทิ้งหรือว่าเพิ่มสิ่งที่กำหนดให้เป็นที่ตั้งของสมาธินั้น มาตั้งสงบอยู่ในภายในดังกล่าว แต่ว่ารู้ที่อยู่และความรู้ผู้นี้เมื่อเป็นอย่างหยาบก็ตั้งสงบอยู่ในภายในรู้รูป รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้โผฏฐัพพะ รู้เรื่องราวทางใจ แต่ก็สักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าเห็น สักแต่ว่าทราบ สักแต่ว่ารู้ดังกล่าวมานั้น ไม่ออกไปยึดถือดังนั้นก็เป็อนนิมิตสมาธิตั้งที่กล่าวมานั้น ก็แปลว่าจิตเป็นสมาธิตั้งมั่นอยู่ในภายใน แต่ว่าไม่ยึดเอาลมหายใจเข้าออกหรือข้อใดข้อหนึ่ง ให้จิตเป็นหนึ่งอยู่ในเรื่องนั้น แต่ให้มารู้ที่อยู่กำหนดอยู่ตั้งอยู่ในภายในเป็นกลาง ๆ ดังนี้แหละจึงจะเป็นโอกาสของวิปัสสนาเห็นอะไร ได้ยินอะไรได้ ทราบอะไรทางจุมูก ทางลิ้น ทางกายได้ รู้คิดอะไรทางใจได้ และก็ให้รู้ รู้สิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยิน สิ่งที่ทราบทางจุมูก ทางลิ้น ทางกาย สิ่งที่ทราบทางใจให้รู้สักแต่ว่ารู้ ไม่ออกไปยึดถือ ก็สิ่งที่รู้นี้เอง ก็จะมีปรากฏลักษณะเป็นไม่เที่ยงคือเกิดดับ เป็นทุกขณะตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตา ไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา เป็นสัจจะคือความจริงของสิ่งที่รู้ สิ่งที่เห็น สิ่งที่ทราบต่าง ๆ สิ่งที่รู้ต่าง ๆ รู้เท่าไร เห็นเท่าไร ทราบเท่าไร รู้เรื่องอะไรทางใจเท่าไรก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ไม่เป็นอะไรที่ไม่เป็นอนิจจัง ไม่เป็นทุกขัง ไม่เป็นอนัตตา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ดังนี้ก็เป็นวิปัสสนา ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงจะบังเกิดขึ้นสืบต่อไป

และความที่กายวาจาใจตั้งสงบ จิตตั้งสงบในภายใน สัจจะคือความจริงของสิ่งที่รู้ปรากฏขึ้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด เห็นอะไรหนึ่งอย่างสองอย่าง ร้อยอย่าง พันอย่าง ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ได้ยินอะไร ได้ทราบอะไร รู้คิดอะไร หนึ่งอย่าง สองอย่าง ร้อยอย่าง พันอย่างก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาหมด ปรากฏขึ้นเองโดยที่มีได้ไปคิดใส่ให้ว่า เขาเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาที่ปรุงขึ้นมา แต่ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เป็นตัวสัจจะ คือความจริงของสิ่งเหล่านั้นเอง ปรากฏขึ้นมองเห็นขึ้นเพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ ๆ อยู่เสมอ

กล่าวโดยส่วนรวมก็คือลักษณะของสิ่งที่รู้ สิ่งที่เห็นทั้งปวงนั้น ปรากฏขึ้นมาเองคือความเกิดขึ้นปรากฏ ความดับไปปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ความที่แปรปรวนไปปรากฏ ๆ ขึ้นมาเอง ดังนี้ก็เป็นปัญญา ที่เรียกว่าวิปัสสนารู้แจ้งเห็นจริง เพราะฉะนั้น

การปฏิบัติดังกล่าวนี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญาหรือวิปัสสนาสืบต่อจากสมาธิ และศีลประกอบกันเป็นศีล สมาธิ ปัญญา นำไปสู่วิมุตติคือความหลุดพ้นจากความยึดถือว่าตัวเรา ของเรา เพราะว่าเมื่อสัจจะปรากฏออกมาว่าไม่เที่ยง เกิด ดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เกิดขึ้นดับไป เกิดขึ้นดับไป เมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จึงไม่มีอะไรที่คว่ำขันให้เป็นราคะ ความติดใจยินดี ให้เป็นโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง ให้เป็นโมหะ ความหลงยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นเรา ราคะ โทสะ โมหะ ก็สงบ ๆ ไปเมื่อไร ก็เป็นวิมุตติไปเมื่อนั้น และในขั้นปฏิบัติเบื้องต้น ราคะ โทสะ โมหะ สงบเมื่อใด ก็เป็นวิมุตติเมื่อนั้น แล้วก็เกิดขึ้นมาอีกและเมื่อปฏิบัติก็สงบไปอีก เลิกปฏิบัติก็เกิดขึ้นมาอีกแล้วก็สงบไปอีก ก็เป็นความหลุดพ้นที่เรียกว่ากำเริบได้เปลี่ยนแปลงได้ แต่ว่าก็ยังดีและความยังดีนั้น ก็เกิดแก่การปฏิบัติธรรมของทุกคน ทุกครั้งไป คือหลุดพ้นทุกครั้งไป ได้ความสงบราคะ โทสะ โมหะได้ทุกครั้งไป ก็เป็นอันว่าได้วิมุตติทุกครั้งไป แต่ว่ายังกลับไปกลับมา และเมื่อปฏิบัติจนอยู่ตัวขึ้น ก็ได้ความหลุดพ้นที่อยู่ตัวขึ้นโดยลำดับจนถึงละได้เด็ดขาด ก็เป็นความหลุดพ้นที่อยู่ตัวเด็ดขาดไปตามภูมิตามขั้น ต่อไปนี้ก็นั่งทำความสงบ

ครั้งที่ ๔
สมถสมาธิและวิปัสสนาสมาธิ

สังขาร ๒

อุปาทินนสังขาร สังขารที่มีใจครอง
อนุอุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง

จะแสดงทุกกะหมวด ๒ ต่อ อุปาทินนสังขาร สังขารมีใจครอง อนุอุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง

สิ่งที่ธรรมชาติเข้ามาจากธาตุเช่นร่างกายและต้นไม้ก็ดี สิ่งที่คุณเข้ามาจากสัมภาระ เช่น รถและเรือก็ดี ชื่อว่าสังขาร เทวดา มนุษย์ อมนุษย์และเดรัจฉานต่างประเภทเป็นอุปาทินนสังขาร ภูเขา ต้นไม้ รถ เรือ เป็นต้น เป็นอนุอุปาทินนสังขาร คำว่า สังขาร นี้ท่านแสดงอธิบายไว้ดังกล่าว คือสิ่งที่ธรรมชาติเข้ามาจากธาตุ เช่น ร่างกายและต้นไม้และสิ่งที่คุณเข้ามาจากสัมภาระ เช่น รถและเรือ ตามศัพท์สังขารแปลว่าสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้น สิ่งที่ผสมขึ้น หรือสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง เช่น ร่างกายและต้นไม้ ร่างกายนั้น ก็เป็นสิ่งที่ธรรมชาติเข้ามาจากธาตุ ธาตุในพระพุทธศาสนาก็คือธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม ต้นไม้ก็เหมือนกัน เป็นสิ่งธรรมชาติเข้ามาจากธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม หรือว่าเป็นสิ่งที่คนหรือสัตว์ประกอบขึ้น สิ่งที่คุณประกอบขึ้นก็เช่น รถ เรือ ประกอบขึ้นคุณเข้ามาจากสัมภาระ คือเครื่องประกอบต่าง ๆ หรือแม้ที่สัตว์ประกอบขึ้น

คุ่มขึ้น เช่น รังปลวกที่ปลวกประกอบขึ้น รังนกที่นกทำขึ้นเหล่านี้ เรียกว่า สังขาร ทั้งหมด คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง

และคำว่า “สังขาร” นี้ก็เป็นคำเดียวกับคำว่า “สังขตธรรม” อันแปลว่าธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ปัจจัยก็คือเครื่องอาศัยหมายถึงเหตุอย่างหนึ่ง ๆ สังขตธรรมรวมเข้าอย่างสิ้นก็เป็นสังขาร สังขารหรือสังขตธรรมนี้ในที่นี้มาแจกเป็น ๒ คือ ที่มีใจครองก็เรียกว่าอุปาตินนกงสังขาร อุปาตินนกละแล้วมีใจครอง และที่ท่านแสดงไว้ในที่นี้หมายถึงมนุษย์ อมนุษย์ เทวดา เดรัจฉานต่างประเภท ก็หมายถึงร่างกายคือหมายความถึงส่วนร่างกายและแม้ส่วนที่เป็นร่างกายนั้น เมื่อยังมีใจครองอยู่ก็เป็นอุปาตินนกะ เมื่อไม่มีใจครองคือเป็นศพก็ไปเป็นอนุปาตินนกะ แต่ว่าไปรวมเข้าเป็นอนุปาตินนกงสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง ส่วนสังขารที่ไม่มีใจครองนั้น แสดงไว้ เช่น ต้นไม้ ภูเขา รถ เรือ เป็นต้น ก็หมายถึงทุก ๆ อย่างที่ไม่มีใจครองและแม้ที่เคยมีใจครอง เมื่อใจครองนั้นไม่มีแล้วเช่นเป็นศพดังกล่าวก็มาเข้าเป็นอนุปาตินนกงสังขาร

คำว่า อุปาตินนกะกับอนุปาตินนกะ นี้มาจากอุปาตินนกรูปและอนุปาตินนกรูปที่แสดงไว้ในพระอภิธรรม สำหรับในพระอภิธรรมนั้นอุปาตินนกรูป คือรูปที่มีกรรมครอง อนุปาตินนกรูป คือรูปที่ไม่มีกรรมครอง อุปาตินนกรูปที่มีกรรมครองนั้นก็หมายถึงรูปที่มีใจครองนั่นเอง คือยังเป็นที่ตั้งอาศัยของจิตใจ ส่วนนอกจากนั้นเป็นอนุปาตินนกรูป รูปที่ไม่มีกรรมครอง ก็มาตรงกับที่ท่านแปลว่าไม่มีใจครอง เพราะฉะนั้น เดิมแปลว่ามีกรรมครองกับไม่มีกรรมครอง ท่านนำมาต่อกันเข้ากับสังขาร และสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ทรงให้คำแปลอย่างเข้าใจง่ายว่ามีใจครองและไม่มีใจครอง ซึ่งคำแปลนี้ก็ไม่ค้านกันไม่ขัดกันกับที่มาเดิมในอภิธรรม คืออุปาตินนกรูป รูปที่มีกรรมครอง อนุปาตินนกรูป รูปที่ไม่มีกรรมครอง แต่ว่าตามความหมายในอภิธรรมนั้นเข้าใจยากกว่า จึงมาทรงแปลให้เข้าใจง่ายขึ้นว่ามีใจครองและไม่มีใจครอง แม้ว่าจะแปลอย่างในอภิธรรม อุปาตินนกงสังขารแปลว่าสังขารมีกรรมครอง อนุปาตินนกงสังขารแปลว่าสังขารที่ไม่มีกรรมดังนี้ก็ใช้ได้ ไม่ผิด แต่นักปฏิบัติธรรมบางท่านได้มายกย้ายความหมายเสียใหม่ คืออุปาตินนกงสังขาร สังขารที่ยังมีอุปาทานครอง อนุปาตินนกงสังขาร สังขารที่ไม่มีอุปาทาน คือไปแปลเป็นกิเลสและไม่มีกิเลส อุปาทานแปลว่าความยึดถือเป็นกิเลส เดิมก็เป็นสังขารทั่ว ๆ ไป แต่เมื่อบุคคลไปมีความยึดถือ

สิ่งที่ยึดถือนั้นก็เป็นอย่างอื่นก็ขึ้นมาสักขารขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นอย่างอื่นที่มีใจครองหรือไม่มีใจครอง ก็ตาม อนุภาทินนทสังขารขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นอย่างอื่นที่มีใจครองหรือไม่มีใจครอง แต่ว่าการ แปรย้ายความหมายเสียใหม่มาเป็นอนุภาทาน ดังนี้ เมื่อดูตามศัพท์ของอนุภาทินนะ ซึ่งก็มีความอันเดียวกับอนุภาทาน ก็ไปได้เหมือนกัน แต่ว่าแบบแผนตำรับตำราทั้งหลาย ไม่ได้ให้คำแปลไว้อย่างนั้น แต่ให้คำแปลไว้เดิมก็มีกรรมครองและไม่มีการครอง ซึ่งหมายถึงรูปที่แสดงไว้ในอิทธิธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงนำมาต่อเข้ากับ สังขารและทรงแปลเสียใหม่ให้เข้าใจง่ายว่ามีใจครองและไม่มีการครอง ซึ่งฟังดูก็เข้าใจ ง่ายกว่าและก็เข้ากันได้กับความหมายเดิมที่ใช้กับรูป ที่มีใจครองและไม่มีการครอง ที่มีกรรมครองและไม่มีการครอง ดังกล่าวนั้น

วันนี้จะว่าถึงสมาธิและวิปัสสนาต่อ แต่ว่าเวลามีน้อยก็จะว่าถึงสมาธิ ๒ อย่าง คือ สมถสมาธิและวิปัสสนาสมาธิ

สมถสมาธิ

สมถสมาธิ คือ สมาธิเพื่อสมถะ อันแปลว่าความสงบ คือ ทำจิตใจให้สงบจาก นิเวศน์ทั้งหลาย ให้มีเอกัคคตาคือมีอารมณ์เป็นอันเดียว สำหรับในที่นี้หมายถึงการทำ สมาธิด้วยกำหนดอารมณ์ของสมถกรรมฐาน เช่น อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจ เข้า-ออก เพื่อให้จิตรวมอยู่เป็นเอกัคคตาคือมีอารมณ์เป็นอันเดียวไม่ฟุ้ง เมื่อรวมอยู่ได้ ก็ได้รับความสงบใจจากนิเวศน์ทั้งหลาย เอาแค่เพียงความสงบดังนี้เป็นสมถสมาธิ

วิปัสสนาสมาธิ

วิปัสสนาสมาธิ นั้น ก็คือสมาธิเพื่อวิปัสสนา คือเพื่อปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง ในที่นี้มุ่งถึงการตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของวิปัสสนา ให้จิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของวิปัสสนา เมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของวิปัสสนาได้ ก็ดูให้เห็นสัจจะคือความจริง แห่งอารมณ์ ของวิปัสสนานั้น ไม่ได้มุ่งที่จะให้ตั้งอยู่ในความสงบอย่างเดียว แต่มุ่งที่จะดูให้ได้ปัญญา

คือความรู้ในวิปัสสนานั้นด้วย สำหรับในความหมายนี้ ก็สมควรที่จะอธิบายเพิ่มเติมให้เข้าใจให้ชัดเจนขึ้นว่า ในการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาหรือสมาธิและปัญญา นั้น ก็จะต้องมีอารมณ์หรือกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของสมาธิและของปัญญา

อารมณ์ของสมาธิหรือสมถะนั้นก็คือสมถกรรมฐานทั้งหลาย อารมณ์ของวิปัสสนานั้นก็คือขันธ์ ๕ आयตนะ ๖ เป็นต้น อันรวมเรียกอย่างหนึ่งว่าวิปัสสนาภูมิ ภูมิก็คือที่ตั้ง ที่อาศัย ที่อยู่ วิปัสสนาภูมิก็คือภูมิของวิปัสสนา แต่ก็ต้องเข้าใจว่าแม้ในวิปัสสนาภูมินั้น การปฏิบัติก็ต้องอาศัยสมาธิคือตั้งจิตกำหนดอยู่ที่วิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาภูมิ เช่น ตั้งจิตกำหนดอยู่ที่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือเรียกว่านามรูป ว่ารูปเป็นอย่างนี้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความที่ตั้งจิตกำหนดให้รู้จักว่านี่รูป ว่านี่เวทนา เป็นต้น นี่เป็นสมาธิ จะต้องมีสมาธิตั้งลงไปก่อนให้รู้ว่าเป็นรูป นี่เวทนา เป็นต้น หรือให้รู้ว่าเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ นี่เป็นสมาธิ และเมื่อจิตตั้งรู้จักลงไป กำหนดลงไปได้อย่างนี้จึงจะต่อไปวิปัสสนาได้ คือจะมองเห็นลักษณะที่เป็นสัจจะคือความจริง คือความเกิด ความดับของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความเกิด ความดับอันเป็นสัจลักษณะ ลักษณะที่เป็นตามจริงดังนี้ เมื่อปรากฏขึ้นแก่ปัญญาที่รู้ที่เห็น ถัดจากที่ได้มีสติกำหนดรู้ลงไปว่าเป็นรูป นี่เวทนาแล้ว ก็เป็นตัววิปัสสนาปัญญา เพราะฉะนั้น วิปัสสนาสมาธิก็หมายถึงสมาธิที่กำหนดในอารมณ์ของวิปัสสนา หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่ากำหนดอารมณ์เพื่อวิปัสสนา คือเพื่อที่จะได้ปัญญาารู้แจ้งเห็นจริง มิใช่เพื่อที่ตั้งจิตสงบอยู่เฉย ๆ เท่านั้น ถ้าเพื่อที่จะตั้งจิตอยู่เฉย ๆ ก็เป็นสมถสมาธิ แต่ว่าเมื่อเพื่อปัญญาก็เป็นวิปัสสนาสมาธิ ก็มีความต่างกันอยู่ดังนี้ อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าจะต้องใช้สมาธิ ทั้งในการปฏิบัติสมาธิเพื่อสมาธิ และทั้งในการปฏิบัติเพื่อปัญญา ก็จะต้องใช้สมาธิเพื่อปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง ขาดสมาธิไม่ได้

ต่อจากนี้ก็นั่งทำความสงบกำหนดอารมณ์ของสมาธิตามที่สอนมา

ครั้งที่ ๕

โทสะ พยาบาท และเมตตา

จะแสดงโทสะ พยาบาท และเมตตาต่อ อันโทสะพยาบาทกับเมตตานี้มีลักษณะต่างตรงกันข้าม โทสะพยาบาทเป็นความโกรธประทุษร้าย เป็นความมุ่งร้าย หมายถึงทำลายให้เสียหายพินาศ มีลักษณะร้อน ทำจิตให้ร้อนไม่สงบสุข แต่เมตตานี้ตรงกันข้ามมีลักษณะเป็นความมุงดี มุงให้เกิดความสุข ทำจิตให้เย็นสงบ

และควรจะทราบอีกคำหนึ่งคือ “วิหิงสา” หรือ “วิหเสา” แปลว่า ความเบียดเบียน และได้แสดงไว้ต่างจากพยาบาท ดังเช่น ในสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เนกขัมมสังกัปปะ ความดำริออกจากกาม อัพยาบาทสังกัปปะ ความดำริไม่พยาบาท อวิหิงสาสังกัปปะ ความดำริไม่เบียดเบียน ซึ่งตรงกันข้ามกับมิจฉาสังกัปปะ ความดำริผิด คือ กามสังกัปปะ ความดำริไปในกาม พยาบาทสังกัปปะ ความดำริไปในความพยาบาท วิหิงสาสังกัปปะ ความดำริไปในความเบียดเบียน และก็ได้อธิบายไว้ว่ากามสังกัปปะ ความดำริไปในกามนั้น จัดเข้าไปในกิเลสกองราคะ พยาบาทสังกัปปะ ความดำริไปในความพยาบาทนั้น จัดเข้าไปในกองโทสะ วิหิงสาสังกัปปะ ความดำริไปในความเบียดเบียนนั้น จัดเข้าไปในกิเลสกองโมหะ เพราะฉะนั้น จึงน่าจะทำความเข้าใจว่า วิหิงสาคือความเบียดเบียน ทำไมจึงจัดเข้าไปในกองโมหะคือความหลง

ก็โดยที่วิหิงสาคือความเบียดเบียนนี้ หมายถึงความเบียดเบียนที่มีใจมีโทสะเป็นมูล อันความเบียดเบียนที่มีใจมีโทสะเป็นมูลนั้นมีเป็นอันมาก เช่น ทุกรกิริยาการปฏิบัติทรมาณตนให้ลำบากโดยเปล่าประโยชน์ ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโอรสสัตว์

ยังมีได้ตรัสรู้ได้ทรงพระอรหันต์ให้ลำบากต่าง ๆ ด้วยคิดว่าจะเป็นทางแห่งการตรัสรู้ที่เบียดเบียนตนให้ลำบากก็เป็นวิหิงสาเหมือนกัน มีโมหะคือความหลงเป็นมูล แม้การเบียดเบียนผู้อื่นที่มีโมหะเป็นมูลก็มีอยู่เป็นอันมาก เป็นต้นว่า มีความมุงดีเหมือนกัน บางอย่างต่อเขา แต่ว่าสิ่งหรือแนะนำให้เขาทำในสิ่งที่เป็นการเบียดเบียน เช่นว่า บางทีพ่อแม่หวังดีต่อบุตร ก็ให้บุตรอ่านหนังสืออย่างคร่ำเคร่ง บังคับให้อ่านหนังสือคร่ำเคร่งจนเป็นอันว่าไม่ต้องหลับนอน หรือว่าแม้ว่าผู้ที่ต้องการให้บ้านเรือนสะอาด ก็ใช้คนใช้ให้ทำงานจนเกินกำลัง หรือว่ามุงดีต่อการงานก็ใช้กรรมกรทำงานจนเกินกำลัง เพื่อให้ได้ผลของงานมาก ก็เป็นการเบียดเบียน เหล่านี้ก็เป็นความเบียดเบียนที่มีโมหะเป็นมูล การดื่มสุรายาเมาหรือยาเสพติดให้โทษมีโมหะเป็นมูลเหมือนกัน ก็เป็นการเบียดเบียนร่างกายตนเองให้เกิดโรคเดือดร้อน หรือว่าความรู้ไม่เท่าทันถึงการณ์อย่างอื่นที่นำไปแล้วให้เกิดความทุกข์เดือดร้อน ก็เรียกว่าเบียดเบียนเหมือนกัน เพราะมีโมหะเป็นมูล อันความเบียดเบียนที่มีโมหะเป็นมูลนี้มีอยู่เป็นอันมาก หรือบางทีผู้ที่มีวิชา มุ่งที่จะลองวิชาของตัว ก็ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนก็มี อันเกี่ยวกับพลังจิตใจบางอย่างดังนี้ก็มีโมหะเป็นมูล

อันวิหิงสานี้ก็แก้ด้วยกรุณา กรุณานั้นคือความช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ ตรงกันข้ามกับวิหิงสา ความเบียดเบียนให้เป็นทุกข์ อันนี้แหละเป็นข้อต้นที่จะต้องคู่กันไปกับเมตตา เพราะว่ามุงกรุณานั้นถ้าไม่ใช่ปัญญาในการปฏิบัติ กรุณาก็จะกลายเป็นวิหิงสาความเบียดเบียนก็มีอยู่เป็นอันมาก ดังเช่นพ่อแม่ที่รักลูกดังกล่าว บังคับให้ลูกอ่านหนังสือไม่ต้องหลับไม่ต้องนอน ก็เป็นกรุณาเหมือนกัน มุ่งที่จะให้ลูกได้พ้นจากทุกข์เพราะความโง่เขลา ให้เจริญมีความรู้ แต่ไม่ใช่กรุณา กลายเป็นวิหิงสา หรือแม้พ่อแม่ที่รักลูกเมื่อลูกทำผิดก็เข้ากับลูกเรื่อย ดังนี้ก็ไม่ใช่กรุณาเหมือนกัน กลายเป็นวิหิงสา ความเบียดเบียน คือให้ลูกเข้าใจผิดว่าทำความผิดก็ยังคงได้ความสรรเสริญ ได้ความยกโทษ ก็จะทำให้ชะล่าใจทำผิดเรื่อย ๆ ไป ก็ไม่เป็นกรุณา กลายเป็นวิหิงสาความเบียดเบียน อันนี้แหละที่จะต้องใช้ปัญญา

คราวนี้มาเข้าเมตตาต่อ ดังที่ได้แสดงแล้วว่าโทสะพยายาทกับเมตตานี้มีลักษณะต่างกัน จึงต้องใช้ปัญญาของตัวนี้แหละพิจารณาดูใจของตัวเอง ให้รู้จักว่าใจเป็นยังไง ให้รู้ใจของตัวเองว่าพยายาทโทสะเกิดขึ้น ก็ให้รู้แล้วก็ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้จัก

โทษว่า โทสะพยาบาทนั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ก่อให้เกิดอกุศลเจตนา ความจงใจที่เป็นอกุศล ให้ประกอบกรรมที่เป็นการประทุษร้ายผู้อื่น ทำผู้อื่นให้เป็นทุกข์ หรือว่าใช้คำว่าเบียดเบียนก็ได้ เบียดเบียนผู้อื่นให้เป็นทุกข์ต่าง ๆ แต่ว่าให้เข้าใจว่า ไม่ซ้ำกับวิหิงสา ที่กล่าวเมื่อสักครู่นี้ วิหิงสาที่กล่าวเมื่อสักครู่นี้มีโมหะเป็นมูล แต่ว่ามีโทสะเป็นมูลก็ให้เบียดเบียนเหมือนกัน แต่มีโทสะเป็นมูลและความเบียดเบียนประทุษร้ายนั้น ย่อมเป็นบาปเป็นอกุศล อันจะส่งให้บังเกิดความทุกข์แก่ตนในปัจจุบันทันทีด้วย ในอนาคตด้วย ถ้าหากว่าไปเบียดเบียนในท่านผู้ไม่ประทุษร้ายไม่เบียดเบียน เช่น เบียดเบียนในพระพุทธเจ้า ในพระอรหันตสาวก ในบุคคลผู้ทรงศีล ในบุคคลผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งมีจิตใจที่บริสุทธิ์ ไม่เบียดเบียนใคร ก็ยังเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เดือดร้อน ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม ในเมื่อมีเรื่องหนึ่งบังเกิดขึ้นในครั้งพุทธกาล เรื่องนั้นมีว่า:-

มีพระภิกษุรูปหนึ่งท่านเดินธุดงค์ไปในป่า และมีนายพรานล่าเนื้อพร้อมด้วยสุนัขล่าเนื้อที่ดุร้ายฝูงหนึ่งติดตามไป นายพรานล่าเนื้อผู้นี้ได้พบพระเถระกำลังเดินอยู่ นายพรานผู้นี้ก็โกรธพระเถระว่ามาพบตัวอภัยเข้าแล้ว เพราะว่าถ้ามาพบพระเข้าแล้ว มักจะไม่ได้เนื้อ การไปล่าเนื้อก็จะไม่ได้เนื้อตามความมุ่งหมาย นายพรานได้มีความยึดถือดังนี้ จึงได้ยู่สุนัขล่าเนื้อให้รุมกัดพระเถระ พระเถระก็หนีขึ้นต้นไม้ และเมื่อท่านหนีขึ้นต้นไม้ท่านก็ขึ้นไปไม่สูงนัก เพราะมีพระวินัยห้ามไว้ว่าไม่ให้ขึ้นสูงมาก นายพรานล่าเนื้อจึงเอาหอกที่มแทงท่านจะให้ท่านตกลงมา พระเถระก็กล่าวห้ามและยกเท้าหนี เมื่อเท้าซ้ายหนีเขาก็ทิ้งเท้าขวา เมื่อยกเท้าขวาหนีเขาก็ทิ้งเท้าซ้าย ท่านก็ประสบทุกขเวทนาเป็นเหตุให้จิวรที่ห่มอยู่ตกลงไป จิวรก็ไปคลุมเอาตัวนายพรานเข้า สุนัขก็คิดว่าพระตกลงมาก็รุมกัดกินนายพรานจนสิ้นชีวิต แล้วสุนัขก็น่าจะรู้ว่ากัดผิดตัวไปกัดเอานายของตัวเข้า ก็เลยพากันหนีไป

พระพุทธเจ้าก็ทรงปรารภถึงเรื่องนี้ ได้ตรัสพระคาถาแปลความว่า “บุคคลใด ย่อมประทุษร้ายนรชนผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นบุคคลผู้บริสุทธิ์ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินบาปย่อมตกถึงพาลชนนั้นนั่นแหละ เหมือนอย่างรูลีละองที่ละเอียดซึ่งบุคคลชดไปทวนลมฉะนั้น” อนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภถึงพระโมคคัลลานเถระก็ได้ถูกโจรทุบตีจนเป็นเหตุให้ท่านดับขันธปรินิพพาน ได้ทรงแสดงบุรพกรรมของพระโมคคัลลานเถระเมื่อครั้งได้เป็นกุลบุตรผู้หนึ่งในอดีตชาติ และได้ทำร้ายมารดาของตนเองเพราะเชื่อ

คำขุยงของภริยา จึงเป็นเหตุให้ท่านต้องรับวิบากคือผลของกรรมเป็นอันมาก ตลอดจนถึงต้องถูกโจรทุบตีประหารประหาร แม้ในชาติสุดท้ายได้ตรัสพระคาถาซึ่งแปลความว่า บุคคลใดซึ่งประทุษร้ายในบุคคลผู้ที่ไม่ประทุษร้ายแล้ว ผู้ไม่มีอาชญาด้วยอาชญา บุคคลนั้นย่อมบรรลุดังฐานะทั้ง ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งโดยพลันทีเดียวคือ

๑. เวทนาที่เป็นทุกข์เผ็ดร้อน
๒. ความเสื่อม
๓. ความทำลายแห่งสรีระร่างกาย
๔. ความอาพาธป่วยไข้แม้ที่หนักมาก
๕. ความฟุ้งซ่านของจิต
๖. อุปสรรคอันตรายจากพระราชกำหนดกฎหมาย
๗. ความถูกกล่าวต่อที่ทารุณโหดร้าย
๘. ความเสื่อมแห่งญาติทั้งหลาย
๙. ความย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย

๑๐. ไฟย่อมไหม้บ้านเรือนของบุคคลผู้นั้นและบุคคลผู้นั้น ผู้ทรมบัญญัติ กายแตกทำลายตายไป ย่อมเข้าถึงนิริยะคืออนรกดังนี้

เพราะฉะนั้น ก็ให้ใช้บัญญัติพิจารณาถึงโทษของโทษะพยาบาท อันเป็นเหตุให้ก่ออกุศลกรรมต่าง ๆ ดังนี้ และให้พิจารณาถึงเมตตาที่มีลักษณะตรงกันข้ามดังกล่าวมานั้น เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็จะทำให้ละโทษะพยาบาทได้ และทำให้มาอบรมเมตตาให้บังเกิดขึ้นได้ โดยปลูกเมตตาให้บังเกิดขึ้นในจิต หัดจิตแผ่เมตตาดังที่สวดกันอยู่ทุกวัน พร้อมทั้งกรุณาพร้อมทั้งมุทิตา พร้อมทั้งอุเบกขา และเมื่อเป็นดังนี้แล้วจิตก็จะได้มีเมตตาเกิดขึ้นงอกงามขึ้นตามที่ปฏิบัติอยู่บ่อย ๆ แต่ในวินัยนี้ก็ยุติเท่านี้ก่อน

ต่อไปนี้ก็นั่งสมาธิ

ครั้งที่ ๖

อานิสงส์ของเมตตา

จะแสดงอานิสงส์ของเมตตาต่อไป คำว่า จิต นี้ เป็นธรรมชาติที่นุ่มไปได้ กล่าวคือ เมื่อจิตวิตรึกวิจารณ์คือคิดนึกตรึกตรองไปถึงเรื่องอะไรมาก จิตก็นุ่มไปในเรื่องนั้นมากและเรื่องนั้นก็มาตั้งอยู่ในจิตได้มากขึ้น เช่น เมื่อจิตคิดนึกตรึกตรองไปเพื่อพยายามเบียดเบียนมาก ความพยายามเบียดเบียนก็จะมาตั้งอยู่ในจิตมาก ภาวะของจิตที่ประกอบด้วยเมตตากรุณาก็หายไป แต่เมื่อจิตนุ่มไปในเมตตากรุณา มาก ความเมตตากรุณาก็มาตั้งอยู่มาก นี่เป็นธรรมชาติของจิต เพราะฉะนั้น การปฏิบัตินุ่มจิตไปในทางที่ดี จึงต้องหัดทำบ่อย ๆ กล่าวคือ ต้องปฏิบัติบ่อย ๆ ดังที่ท่านเรียกว่า เสพ อบรม กระทำให้มาก ทำให้เหมือนเป็นยวดยานพาหนะที่เล่นไปได้ และทำให้ตั้งอยู่ได้ เพราะว่าเมื่อวิตรึกวิจารณ์คือคิดนึกตรึกตรองไปด้วยเมตตากรุณา มากบ่อย ๆ ความเมตตากรุณาก็ดำเนินไปได้ในจิต เล่นไปได้ในจิต เหมือนอย่าง ยวดยานพาหนะที่เล่นไปในจิต ดังจะพินิจเห็นว่าจิตของเราบ้างอย่าง เล่นไปได้ รวดเร็ว เหมือนอย่างโทสะพยายามเล่นได้รวดเร็วไม่ค่อยติดขัด เหมือนอย่างมี ถนนที่ดีและมียวดยานพาหนะที่ดี ก็จึงไปได้เร็ว แต่ว่าถ้าเป็นเมตตากรุณา รู้สึกลัวว่าจะ เล่นไปได้ช้า เหมือนอย่างถนนที่ไม่ดี ยวดยานพาหนะก็เล่นได้ไม่ดี หรืออย่างเช่น ถนนดีแต่ยวดยานพาหนะไม่ดี ก็เล่นได้ไม่ดีเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงเข้าใจภาวะของจิตดังนี้ และก็ต้องหัดบ่อย ๆ

อันความหัดปฏิบัติบ่อย ๆ นั้นก็ต้องอาศัยวิตรึกวิจารณ์ คือความคิดนึกตรึกตรอง ไปบ่อย ๆ ในทางเมตตากรุณา และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว จิตก็จะนุ่มไปทางเมตตากรุณา ได้ดีขึ้น เหมือนอย่างสร้างถนนที่ดีขึ้นสำหรับเมตตา เกิดจากความที่อบรมกระทำ บ่อย ๆ ต้องอาศัยวิตรึกวิจารณ์คือคิดนึกตรึกตรองในเรื่องนี้ ในเรื่องของเมตตากรุณา

แทนที่โทษพยาบาล และเมื่อเมตตากรุณาตั้งไว้ในจิตดี อันเป็นผลจากที่กระทำบ่อย ๆ กระทำให้มาก คิดนึกตรึกตรองไปให้มากด้วยเมตตากรุณาแล้ว เมตตากรุณาก็จะเกิดขึ้นคล่องสะดวก เหมือนอย่างยวดยานพาหนะที่วิ่งไปในถนนที่สะดวกที่ดี ยวดยานพาหนะนั้นก็ดีก็คล่องตัว และเมื่อมีเมตตากรุณาคล่องตัวดังนั้นก็เกิดง่าย ต้องการจะให้เกิดเมื่อใดก็ได้ง่าย เช่น เมื่อเวลาที่กระทบอารมณ์อันเป็นปฏิฆะขึ้นมา เบื้องต้นก็เป็นปฏิฆะนิमित แปลว่าเกิดมีตัวไม้ขีดขึ้นมา ยังไม่ทันจะมาขีดกัน เมตตากรุณาก็จะบังเกิดขึ้นฉับพลันคล่องตัว มันก็เลยไม่ต้องขีด ปฏิฆะก็ไม่เกิด คราวนี้เมื่อปฏิฆะบังเกิดขึ้นในจิตเป็นก้านไม้ขีดอยากที่จะขีดไม้ขีดขึ้นมา ห้ามมันไม่อยู่ ก็ขีดไม้ขีดเป็นไฟเกิดขึ้นที่หัวไม้ขีด เมตตากรุณาอันบังเกิดได้คล่องตัว ก็บังเกิดได้คล่องตัว ก็จะบังเกิดขึ้นดับหัวไม้ขีดนั้นทันที มันก็ดับได้แค่นั้นแค่ปฏิฆะ เมื่อกระทบแล้วที่หัวไม้ขีด ไฟเกิดขึ้นแล้วก็ดับแค่ว่าหัวไม้ขีดนั้น คราวนี้ถ้าไม่ได้แค่นั้น โตะขึ้นไปอีกไปจีเข้าที่เชื้อไฟ เป็นความโกรธประทุษร้ายเกิดขึ้นในบ้าน เมตตากรุณาก็จะเกิดขึ้นคล่องตัวได้เหมือนกัน ถ้าโตะขึ้นเป็นพยาบาลไปเผาบ้านผู้อื่นเข้า ก็ต้องใช้เมตตากรุณาที่แรงขึ้นอีกจึงจะดับได้ ถ้าหากมีเมตตากรุณาที่แรงพอ คว่าเอามาเครื่องดับไฟมาดับเสียก็ดับได้เหมือนกัน ซึ่งก็ต้องใช้พลังของเมตตากรุณาที่แรงขึ้น เท่านั้นก็ได้ แต่ถ้าปฏิบัติได้คล่องตัวแล้วละก็ มันก็ดับได้แค่ว่าพอจะปรากฏเป็นปฏิฆะขึ้นมา เมตตากรุณาก็จะบังเกิดขึ้นได้ทันที ไม่ทันที่จะต้องมากระทบติดไฟขึ้นที่หัวไม้ขีดดังกล่าวมานั้น ดั่งนี้อยู่ที่การปฏิบัติบ่อย ๆ หากว่าให้มีเมตตากรุณาตั้งขึ้นในจิต ได้เป็นยวดยานที่คล่องตัวในจิต แล่นไปแล่นมาสะดวกก็ปฏิบัติดับกิเลสได้ทันที ดั่งนี้อยู่ที่การปฏิบัติบ่อย ๆ ที่ทำได้

เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติบ่อย ๆ และก็ยอมจะได้อันสงฆ์ของเมตตา ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้คือ

๑. หลับเป็นสุข
๒. ตื่นเป็นสุข
๓. ไม่ฝันเห็นสุบินคือฝันที่ไม่ดี
๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
๕. เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย
๖. เทวดารักษา
๗. น้ำ ไฟ หรือศัตรู ย่อมไม่แตะต้องผู้มีเมตตาอันนั้น

๘. จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิเร็ว
๙. สีหน้าย่อมผ่องใส
๑๐. เป็นผู้ไม่หลงไหลทำกาลกิริยา
๑๑. เมื่อยังไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรมที่ยิ่งขึ้นไป ย่อมเข้าถึงพรหมโลก ดังนี้

ส่วนนิวรรณ์อีก ๓ ข้อ คือ ข้อ ๓ ถินมิทระ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ให้ใช้ พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า หรืออาโลกสัญญา ความกำหนดหมาย แสงสว่างหรือความสว่างอันจะทำให้สว่างไสว พุทธานุสสตินั้นก็จะทำให้ประกอบด้วย ปสาทะความเลื่อมใสในคุณของพระพุทธเจ้า อันจะทำให้สว่างไสวหายง่วงได้เช่นเดียวกันและให้ปรารภในความเพียรไม่ย่อหย่อนคือทำจิตให้ชะมักเขม้นส่วนหนึ่ง ความทำความเพียรไม่ย่อหย่อน ความทำจิตให้ชะมักเขม้นยิ่งขึ้นนั้น ก็ใช้ประกอบใน พุทธานุสสติ หรือในอาโลกสัญญา

อันความเพียรที่ชะมักเขม้นไม่ย่อหย่อนนั้น ย่อมประกอบด้วยความเพียร ที่ริเริ่ม ความเพียรที่ดำเนินไป และความเพียรที่ทำให้ก้าวหน้า จนถึงบรรลุถึงผลที่ มุ่งหมาย อันความเพียรที่ริเริ่มนั้นก็คือให้ริเริ่มขึ้นมาไม่ผัดวันประกันพรุ่ง เพราะถ้าผัดวันประกันพรุ่งอยู่ก็เป็นอันว่าไม่ได้เริ่ม ฉะนั้น ก็ต้องริเริ่มขึ้นให้ได้ เช่นว่าให้เริ่ม ในวันนี้ ไม่ผัดวันประกันพรุ่งนี้ มะรืนนี้ เพราะว่าถ้าพรุ่งนี้ ๆ อยู่เรื่อย ๆ ก็เป็นอันว่า วันนี้ไม่มีเพราะไม่ต้องทำกัน เพราะฉะนั้น ก็ต้องให้วันนี้ ให้มีเดี๋ยวนี้ และถ้ามีวันนี้ มีเดี๋ยวนี้ขึ้นมา ก็เริ่มทำได้ คือวันนี้พรุ่งนี้ สำหรับการกระทำความเพียร

คราวนี้เมื่อเริ่มขึ้นก็ไม่ใช่ว่าเริ่มขึ้นหน่อยแล้วก็หยุด ต้องดำเนินต่อไปและเมื่อ ดำเนินต่อไปแล้ว ก็ต้องให้ก้าวหน้าไปจนบรรลุถึงจุดหมาย ดังนี้เป็นความเพียรที่ไม่ย่อหย่อน ที่ชะมักเขม้น อันตรงกันข้ามกับอาการของถินมิทระความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม เป็นอาการที่ปราศจากความเพียร จึงต้องมีความเพียรไม่ย่อหย่อนชะมักเขม้นใน พุทธานุสสติก็ตาม ในอาโลกสัญญาก็ตามประกอบกันไป ก็จะทำให้จิตมีพลังขึ้นมา ไม่ขาดความเพียร ไม่ย่อหย่อน แล้วก็จะทำให้จิตใจนี้ประกอบด้วยความเลื่อมใส ผ่องใส สว่าง อันเป็นลักษณะตรงข้ามกับถินมิทระ ถินมิทระก็หายไป

คราวนี้ข้อที่ ๔ อุทัจจุกุกุจจะ ความพุ่งช่านรำคาญใจ อันอุทัจจจะ ความ พุ่งช่านนี้รวมเข้าในกิเลสกองโมหะ ส่วนความรำคาญใจนั้น พระอาจารย์บางท่านแยก

ออกไปเป็นกิเลสกองโทสะ แต่พวกมันก็รวม ๆ กันว่าอยู่ในกิเลสกองโมหะด้วยกัน ก็ให้แก่ด้วยกรรมฐานที่รวมใจ เช่น อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก อันมีลักษณะตรงกันข้ามกับความฟุ้งซ่าน และเมื่อได้ทำอานาปานสติจนได้ปิติ ได้สุข คุกๆจะ ความรำคาญใจก็จะหายไป

อันความรำคาญใจนั้นโดยปกติก็เกิดจากความที่ไม่ได้ปิติไม่ได้สุข และเมื่อไม่ได้ปิติ ไม่ได้สุขก็คือทุกข์ เมื่อได้ทุกข์ขึ้นมาก็ทำให้อึดอัดคับแค้นดังที่ปรากฏ เป็นความคับใจบ้าง ปรากฏเป็นความไม่ผาสุกต่าง ๆ บ้าง อึดอัดรำคาญ แต่หากว่า ถ้าได้ปิติ ได้สุขขึ้นแล้ว อาการความรำคาญเหล่านี้ก็จะหายไป กลายเป็นความพอใจ ไม่รำคาญ และความฟุ้งซ่านก็จะหายไปด้วย เพราะความฟุ้งซ่านรำคาญนี้ไปคู่กัน อยู่เสมอ ถ้าหากว่าใจไม่ฟุ้งก็ไม่รำคาญ และใจจะไม่ฟุ้งไม่รำคาญได้ก็เพราะว่าได้ปิติ ได้สุข และจะได้ปิติ ได้สุขก็โดยที่มาปฏิบัติกรรมฐาน ทำจิตใจให้เป็นหนึ่งแนได้เป็น เครื่องรับ และก็ฟังทราบว่ามีกรรมฐานข้ออื่น ก็ฟังใช้ได้เมื่อทำไปจะได้ปิติ ได้สุข ในกรรมฐานแล้ว ความฟุ้งซ่านรำคาญก็หายไปได้เหมือนกัน

คราวนี้มาถึงข้อ ๕ วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย ความเคลือบแคลง สงสัยนั้นมีมูลฐานมาหลากหลายอย่าง เป็นความเคลือบแคลงสงสัยผิด ๆ เพราะความ ไม่รู้ก็มีเป็นอันมาก และเป็นความเคลือบแคลงสงสัยในข้อที่เรียกว่า อจินตย คือว่า ไม่ควรจะคิดก็มีมากเหมือนกัน อันความสงสัยในข้อที่เรียกว่า อจินตย

ในข้อที่ไม่ควรคิดนั้นก็คือในเรื่องที่คิดไปได้เท่าไรก็ไม่รู้ เช่นว่าในบัดนี้จะไป ถึงว่าชาติที่แล้วเรามีไหม ชาติหน้ามีไหมเหล่านี้เป็นต้น เรายังไม่ได้ญาณที่จะไปหยั่งรู้ ชาตินี้ชาติหน้า คิดไปเท่าไรก็ไม่รู้ ต้องเดากันไปหรือบางทีก็ต้องไปหาวิธีต่าง ๆ ไปถาม อาจารย์ที่เชื่อว่ารู้ หรือไปให้เขาบังคับจิต หรือว่าสะกดจิตพาไปดูนรกสวรรค์ หรือ ว่าถอดจิตไปดูนั้นดูนี้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องภายนอก เหล่านี้ต้องสำคัญว่าเป็นเรื่องที่ไม่ ควรคิด จะต้องคิดเข้ามาในเรื่องที่ควรคิด กล่าวคือคิดอยู่ในวงของ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ในวงของกายอันมีสัญญา มีใจ ยาววาหนึ่งของตัวนี้ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ให้รู้จักทุกข์จะ สภาพที่แท้จริงเป็นทุกข์ เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ โสภปริเทวะเป็นทุกข์ เป็นต้น ย่อเข้ามาที่ขั้นที่เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์ คิดเข้ามา ดูเข้ามาเป็นทุกข์ภายใน ตรัสสอนทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ตรัสสอนทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ตรัสสอนมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์ ก็เช่นเดียวกัน ดูเข้ามา

ทรงสั่งสอนให้รู้จักตัวตณหา ให้รู้จักการดับตณหาให้รู้จักมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าก็ให้รู้จักศีล สมาธิ ปัญญา ในตนเอง เหล่านี้เป็นข้อที่ควรคิด

แต่ว่าข้อควรคิดเหล่านี้บางทีก็ยังมีข้อที่ควรสงสัย และเมื่อสงสัยก็ต้องได้ถาม พระพุทธเจ้า ก็ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพราะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็เท่ากับว่าเป็นการพยากรณ์ปัญหาของอริยสัจ ๔ นี่ทั้งนั้น รวมอยู่ในอริยสัจ ๔ นี่ทั้งนั้น ไม่นอกไปจากอริยสัจ ๔ อันนี้เป็นการเรียกว่าสงสัยเข้ามาในทาง ก็ต้องได้ถามให้ได้ ความรู้ขึ้นมา

แต่ว่าข้อสำคัญนั้นก็ต้องปฏิบัติและเมื่อปฏิบัติแล้วละก็จะแก้ปัญหาได้ และข้อปฏิบัติที่ท่านสอนในเรื่องนี้ข้อหนึ่งก็คือว่า ธาตุกรรมฐาน พิจารณาธาตุแยกธาตุกาย ออกไปเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม สักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน เราเขา และเมื่อได้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ความยึดถือตัวตนเราเขาก็จะสงบไป ความสงสัยต่าง ๆ ที่ตั้งในอดีตตัวตนต่าง ๆ ตัวเราของเราก็หายไป โดยมากความสงสัยที่นอกทางนั้นเกิดขึ้นจากความที่มีความกำหนดหมายยึดถือ ว่าตัวเราของเรา ตัวของเรานี้มาจากไหน เดียวนี้เป็นยังไง จะเป็นยังไงอะไรเป็นต้นของเราจะเป็นยังไงและมีตัวเราของเรา ตัวเขาของเขาและก็มีข้อที่เคลือบแคลงเกี่ยวกับตัวเขาสูงขึ้นมากอีก ตัวเราของเราคิดดีคิดร้ายยังไง ตัวเขาของเขาคิดดีคิดร้ายอย่างไร ต่อเราต่อเขา เช่นน้ำมันก็สูงขึ้นมากอีกมาก เพราะฉะนั้น ถ้าเห็นว่าสักแต่เป็นธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่มีตัวเราของเรา ความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ อันเกี่ยวกับตัวเรา ของเรา ตัวเขา ของเขา ก็จะหมดไป ใจก็จะสงบได้ อันนี้เป็นข้อสำคัญต้องทำความรู้ไว้

เพราะฉะนั้น กรรมฐานที่ให้ไว้จึงเป็นกรรมฐานสำคัญทั้งนั้น ต้องใช้โยนิโสมนสิการตรวจดูใจของเราเอง ข้อไหนอะไรบังเกิดขึ้น ก็ใช้กรรมฐานสำหรับที่จะดับข้อนั้นเสีย ที่จะดับกามฉันทเสีย ที่จะดับพยาบาทเสีย ที่จะดับถีนมิทระเสีย ที่จะดับอุทธัจจกุกกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจเสีย ที่จะดับวิจิกิจฉาเสีย ในเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ใจก็จะได้สมาธิมีความสงบ มีความสุข

ต่อไปนี่นั่งสมาธิ

ครั้งที่ ๓/ โยนิโสมนสิการ

ได้แสดงนิเวศน์และกรรมฐานสำหรับแก้มาแล้ว ฉะนั้น ในวันนี้ก็ใคร่ที่จะได้กล่าวแนะนำถึงวิธีปฏิบัติกรรมฐานว่า ต้องกำหนดจุดจิตในขณะที่ปฏิบัติกรรมฐานว่ามีนิเวศน์ข้อไหน และให้ปฏิบัติระงับนิเวศน์ข้อนั้น จะอาศัยใช้กรรมฐานที่พอใจถือปฏิบัติเป็นประจำหรือจะงดกรรมฐานที่ปฏิบัติเป็นประจำเสียก่อน และมาใช้กรรมฐานที่ใช้สำหรับระงับนิเวศน์ข้อนั้นก็ได้อีก และเมื่อนิเวศน์ข้อนั้นระงับไปแล้วจึงกลับไปปฏิบัติกรรมฐานที่ใช้เป็นประจำต่อไป เพราะว่าการปฏิบัติกรรมฐานนั้น บางคนก็พอใจปฏิบัติเป็นประจำในข้อหนึ่งหรือเพียง ๒ ข้อสลับกัน เช่น บางคนก็พอใจในการปฏิบัติอานาปานสติ และบางคนก็พอใจปฏิบัติสลับกันกับกายคตาสติ สติที่พิจารณากายหรือว่ากสิณข้อใดข้อหนึ่ง อันนี้ก็ไม่ว่ากระไร สุดแต่ความพอใจที่จะใช้ แต่ว่าเมื่อจิตมีนิเวศน์ถ้ายังระงับนิเวศน์ไม่ได้จะใช้กรรมฐานข้อไหนก็เป็นสมาธิไม่ได้ ฉะนั้น ก็ต้องระงับนิเวศน์ข้อใดข้อหนึ่งที่เกิดขึ้นให้ได้ จึงได้กล่าวแนะไว้ดังกล่าวข้างต้น

อันที่จริงนั้น กรรมฐานทุกข้อที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็ย่อมใช้ระงับนิเวศน์ได้ด้วยกันทั้งนั้น แต่ว่าเมื่อผู้ปฏิบัติยังไม่ชำนาญยังไม่ได้สมาธิ บางทีก็ยากที่จะระงับได้ แต่ถ้าหากว่ามาใช้กรรมฐานที่เป็นคู่ปรับกันเหมือนอย่างเป็นยาแก้โรคที่ถูกต้อง ก็จะทำให้ระงับนิเวศน์ง่ายขึ้น และอีกประการหนึ่ง ก็ต้องใช้โยนิโสมนสิการที่ท่านแปลไว้ว่าทำไว้ในใจโดยแคลงคาย หรือพิจารณาโดยแยบคาย หมายถึงใช้ปัญญาประกอบไปด้วย ปัญญาที่จะเป็นโยนิโสมนสิการนั้นก็คือปัญญาที่จับเหตุให้รู้และแก้ให้ถูกเหตุ จึงจะเป็นผล ถ้าจับเหตุไม่ถูกแก้ไม่ถูกเหตุ ก็ย่อมไม่ได้รับผล

โยนิโสนั้นแปลว่า โดยเหตุที่เป็นแดนกำเนิดแห่งผล มนสิการแปลว่า ทำไว้ในใจ รวมเป็นโยนิโสมนสิการ ก็แปลว่าทำไว้ในใจโดยเหตุที่เป็นแดนกำเนิดแห่งผล คือหมายความว่าพิจารณาจับเหตุที่เกิดกามฉันทว่า กามฉันทนั้นเกิดจากอะไรให้รู้ จับให้ถูกว่า รวมเข้าในสุกนิมิตรคือความกำหนดหมายใจลงไปว่างาม เมื่อหมายใจลงไปว่างามในสิ่งอันใด ก็เรียกว่าเกิดสุกนิमितขึ้นในสิ่งอันนั้น ก็เป็นตัวเหตุให้เกิดกามฉันทความพอใจรักใคร่ในทางกาม คือเกิดความใคร่ความปรารถนาในสิ่งนั้นที่ใจหมายลงไปว่างาม เพราะฉะนั้น สุกนิमितคือที่ใจหมายลงไปว่างามนี้จึงเป็นโยนิ คือเป็นเหตุกำเนิดของกามฉันท ต้องจับให้ถูกและเมื่อจับถูกแล้วก็ต้องจับเหตุให้ถูกอีกว่า เมื่อจับได้จะต้องทำอย่างไร ก็จะต้องกำหนดหมายลงไปในด้านตรงกันข้ามว่าไม่งาม อันเรียกว่าอสุกนิमित คือพิจารณาไปในแง่ว่าไม่งาม หมายใจลงไปว่าไม่งาม เมื่อหมายใจลงไปว่าไม่งามได้ กามฉันทก็ดับ เพราะฉะนั้น จึงมาถึงกายคตาสติ สติที่ไปในกาย พิจารณากายว่าไม่งามต่าง ๆ ดังที่พระอุปัชฌาย์สอนในเวลาบวชชานาคัน ตัจฉัญจกรรมฐานข้ออื่นก็เป็นเช่นเดียวกัน อันนี้เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ต้องจับให้ถูก แล้วก็เมื่อจับถูกดังนี้แล้วก็แก้ได้ เพราะฉะนั้น โยนิโสมนสิการจึงต้องมีทุกข้อ นี้อันหนึ่ง

อีกอันหนึ่ง กัลยาณมิตร คือว่ามีมิตรที่งาม มิตรที่จะเป็นผู้แนะนำให้ปฏิบัติกรรมฐานและแนะนำวิธีปฏิบัติอันถูกต้อง พระพุทธเจ้าก็เป็นกัลยาณมิตร ครูบาอาจารย์ผู้ที่แนะนำวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องก็เป็นกัลยาณมิตร เพื่อนสหพรหมจารีหรือว่าใคร ๆ ก็ตาม ซึ่งเป็นผู้แนะนำวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ก็เป็นกัลยาณมิตร ๆ นี้ก็เป็นเหตุสำคัญอีกข้อหนึ่งในการปฏิบัติกรรมฐานและก็เป็นข้อสำคัญ ถ้าไปได้ผู้แนะนำที่ไม่ถูกก็จะปฏิบัติผิด ผู้ให้คำแนะนำนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ และผู้แนะนำที่ถูกต้องจึงจะเป็นกัลยาณมิตร เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้ว่า โยนิโสมนสิการข้อ ๑ กัลยาณมิตรข้อ ๑ เหมือนอย่าง เป็นอรุณของกรรมฐาน คือว่าอรุณนั้นก็ เป็นเบื้องต้นของวัน โยนิโสมนสิการและกัลยาณมิตรก็เป็นเบื้องต้นของกรรมฐาน คือของปฏิบัติกรรมฐานทุกข้อทุกประการ วันนั้นถ้าไม่มีอรุณ ก็เป็นอันว่าไม่มีวัน การปฏิบัติกรรมฐานก็เหมือนกันไม่มีโยนิโสมนสิการและไม่มีกัลยาณมิตร จะไม่เกิดการปฏิบัติกรรมฐาน อันหมายถึงกรรมฐานที่ถูกต้อง อาจจะมีแต่ว่าไม่ถูกต้อง สำหรับที่ว่านี้หมายถึงถูกต้อง ดังจะพึงเห็นได้ว่าที่เราทุกคนปฏิบัติกรรมฐานกัน ก็ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร ทรงสั่งสอน

ไว้แล้วเราก็มารเรียนกันอยู่บัดนี้ แล้วก็อาศัยครูบาอาจารย์บอกกล่าวสั่งสอน ดังที่อบรมกันอยู่นี้ก็เป็นกัลยาณมิตร แล้วก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการของตนเอง

อนึ่ง อาจจะต้องอาศัยปัญญาของพระพุทธเจ้า ครูบาอาจารย์ ที่ทรงบอกสั่งสอน โดยที่ตัวผู้ปฏิบัติเองยังไม่ได้ปัญญาของตัวเอง ดั่งนี้ก็ชื่อว่าพระพุทธเจ้าและครูบาอาจารย์ นั้นก็เป็นทั้งกัลยาณมิตรทั้งเป็นผู้ให้ปัญญาที่เป็นโยนิโสมนสิการไปด้วย แต่ว่าตนเองก็ต้องมาใช้โยนิโสมนสิการของตนเองอีกด้วย เพราะว่าการปฏิบัติที่ตนอยู่ทีตนเอง และภาวะจิตใจของตนเอง ย่อมจะรู้ภาวะจิตใจที่เกิดกามฉันท์ขึ้น เกิดพยาบาทขึ้น หรือว่าเกิดข้อใดข้อหนึ่งขึ้นตนเองก็รู้ และเมื่อตนเองพิจารณาก็ยังจะจับเหตุได้ ว่าเกิดไปหมายใจในรูปอะไร ในเสียงอะไรเป็นต้นว่างดงามขึ้นมา กามฉันท์ก็เกิด ตัวเองก็จับเหตุได้และไม่แก่ที่เหตุนี้ก็หลุดไม่ได้ ทำยังงี้ก็หลุดไม่ได้ จะต้องแก่ที่เหตุนี้ จะต้องพิจารณาหมายใจส่งไปเสียใหม่ว่าไม่งามในสิ่งอันนั้นตามเป็นจริง เพราะว่าตามเป็นจริงนั้น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง มันก็ไม่งามทั้งนั้น สกปรกทั้งนั้น ก็มองเห็นดูกันมาว่าเห็น ให้หมายใจลงไปเสียใหม่ว่าไม่งาม เมื่อหมายใจลงไปได้ใหม่ว่าไม่งามแล้วมันก็หาย นี่ต้องตัวเอง ใครจะไปแก่ให้ไม่ได้ ทุกข้อนี้ต้องตัวเองทั้งนั้น ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการแล้วก็ใช้ชาติพระพุทธเจ้าท่านวางไว้ให้มาดื่มให้ถูกต้อง ดื่มเอาสุกนิมิตเข้าไปให้ถึงใจ ถ้าเป็นพยาบาทก็ดื่มเอาเมตตาเข้าไปให้ถึง เป็นถีนมิทธะก็ดื่มเอาพุทธานุสสติ อาโลกสัญญา ความเข้มแข็งมีพลังของใจเข้าไปให้ถึงใจ อุทัจจกุกกุจจะ ก็ดื่มเอาอานาปานสติเข้าไปให้ถึงใจ วิจิกิจฉา ก็ดื่มเอาธาตุกรรมฐานเข้าไปให้ถึงใจ เมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็แก่ได้ ถ้าไม่ดื่มก็แก่ไม่ได้ ต้องดื่มยาของพระพุทธเจ้าด้วย คือปฏิบัติเข้าไปให้ถึงใจ รู้จักยาแต่ไม่ดื่มยา ก็ไม่ได้เหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ความรู้จักยานี้แหละเป็นโยนิโสมนสิการ ผู้ที่บอกยาก็คือกัลยาณมิตร แต่ว่าตัวผู้ปฏิบัติก็ต้องดื่มยาด้วยตนเอง ใครจะมาดื่มให้ก็ไม่ได้ ต้องดื่มยาด้วยตัวเองดื่มยากรรมฐานที่พระพุทธเจ้าท่านให้ไว้แล้วก็หายได้จริง ๆ ถ้าดื่มเข้าไป และตัวเองต้องดื่มเข้าไปให้ถึงใจก็จะแก่ได้ ใจจะสงบได้ เป็นสมาธิได้ แล้วก็แก้ปัญหาต่อไปได้

เอาละวันนี้หนึ่งกรรมฐานต่อ

ครั้งที่ ๘ ปริยัติและปฏิบัติ

วันนี้จะแสดงถึงเรื่องปริยัติกับปฏิบัติและวิธีปฏิบัติ อันเป็นอุชุปปฏิบัติ คือปฏิบัติตรงวิธีหนึ่ง ซึ่งใช้ได้ทั้งในทางสมณะและวิปัสสนา อันปริยัติและปฏิบัตินั้นเป็นสิ่งที่คู่กันเหมือนดังที่มีแสดงไว้ว่าฐานะในพุทธศาสนานั้นมี ๒ คือคัมภีร์ ฐานะคือการเรียนพระคัมภีร์ ๑ วิปัสสนาฐานะ ฐานะคือการปฏิบัติทางวิปัสสนาอันรวมทั้งสมณะด้วยรวมทั้งศีลด้วย ๑

สำหรับคัมภีร์ เรียนพระคัมภีร์นั้น ก็เป็นข้อที่จะต้องเล่าเรียน ถือเป็นฐานะคือเป็นข้อที่จะต้องปฏิบัตินำไปข้อหนึ่ง และก็ผู้ที่เรียนพระคัมภีร์ก็มักจะอยู่ในละแวกบ้านวัดที่สร้างขึ้นก็มักจะสร้างขึ้นในละแวกบ้าน เพราะฉะนั้น จึงได้จัดเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีคืออยู่ใกล้บ้าน พระภิกษุผู้ปฏิบัติทางวิปัสสนาฐานะนั้นมักจะอยู่ป่า สร้างวัดสร้างสำนักกันในป่า จึงได้เรียกว่าฝ่ายอรัญวาสีซึ่งแปลว่าอยู่ป่า ก็เป็นเกณฑ์แบ่งการสร้างวัดตลอดจนถึงการปกครองทางคณะสงฆ์ในอดีต มีเจ้าคณะเป็นฝ่ายคามวาสี ฝ่ายอรัญวาสี แต่ว่าในปัจจุบันนี้ก็ได้แยกกันดังนั้นก็มาปกครองรวมกันอยู่เป็นอันเดียวกัน และจึงได้มีนิยามแบ่งส่วนคามวาสี อรัญวาสี หรือฝ่ายคัมภีร์ วิปัสสนาฐานะแม้ในวัดเดียวกัน วัดที่สร้างแต่เก่าก่อนก็มักจะมีแบ่งไว้อย่างนี้เหมือนกันดังเช่นในวัดนี้เอง เมื่อก่อนนี้ก็เคยจัดเป็นที่รู้จักกันว่าสำหรับคณะภิกษุนี้เป็นฝ่ายวิปัสสนาฐานะ และสำหรับคณะอื่น ๆ เป็นฝ่ายคัมภีร์ และเมื่อก่อนนี้เจ้านายทรงผนวชก็มักจะ

ประทับกันที่คณะภิกษุ เมื่อยังไม่มีหมู่พระดำหนัก หมู่ดำหนัก เพราะว่าพระราชวงศ์
เจ้านาย ตั้งแต่สมัยรัชกาลต้น ๆ ก็มีนิยมทางวิปัสสนาธุระเป็นหลักอยู่ด้วย เมื่อทรง
ผนวชก็ทรงศึกษาในทางวิปัสสนาธุระเป็นหลักควบคู่กันไปกับคันถธุระ แต่ว่าวิปัสสนาธุระ
จะออกหน้า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวช ก็ได้ไปประทับในวัดที่เป็น
วิปัสสนาธุระ แต่ว่าพระองค์ก็ได้ทรงพิจารณาเห็นถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ทางพระวินัย
ตลอดถึงข้อปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระที่สอนและปฏิบัติกันมา ยังมีหลายข้อหลายประการ
ที่รู้สึกว่ามันเพื่อนสับสน จึงได้ทรงจับศึกษาทางคันถธุระอย่างจริงจัง และทรงฟื้นฟู
พระพุทธศาสนาขึ้นทั้งด้านปริยัติ ทั้งด้านปฏิบัติตามพระไตรปิฎกพุทธวจนะ ปรับปรุง
ให้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น คันถธุระและวิปัสสนาธุระจึงต้องอาศัยกัน และการปฏิบัติ
ฝ่ายวิปัสสนาธุระก็ได้หลักปฏิบัติที่ได้ทรงฟื้นฟูขึ้น ดังที่มีแสดงในพระราชประวัติเมื่อ
ตอนที่เสด็จสวรรคตว่า ได้ทรงบรรทมตะแคงเบื้องขวาเป็นสีหไสยา และได้มีผู้ฟังได้ยิน
ที่ทรงปรกกรรมว่า พุทโธ พุทโธ จนถึงเสียงสงบลงก็เสด็จสวรรคต และปรกกรรมพุทโธ
ในการปฏิบัติสมาธิก็ได้ใช้กันมาในสายกรรมฐานนี้จนถึงในบัดนี้ เพราะฉะนั้น จึงแสดง
ว่า ท่านที่ทรงผนวชและบวชมาแต่ครั้งเก่าก่อนนั้น ได้นิยมปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระเป็น
จริงเป็นจังควบกันไปกับคันถธุระ และจนถึงสร้างวัด ก็ได้มีคณะที่เป็นวิปัสสนาธุระ
อย่างวัดนี้ก็ได้ออกคณะดังกล่าวแล้วมาตั้งแต่เบื้องต้น แต่ว่าในบัดนี้ก็รวม ๆ กันไป

การอบรมนวกะในบัดนี้จึงได้ให้มีทั้งฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระ และก็มุ่ง
ที่จะให้ได้มีความรู้พระพุทธศาสนาทางฝ่ายคันถธุระที่ถูกต้อง และต้องการที่จะให้ได้
ปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระ คือทางฝ่ายกรรมฐานให้ถูกต้องอีกด้วย เพื่อให้เป็นพื้นฐาน
ของใจ ถ้าหากว่าล้าพังกันถธุระอย่างเดิวนั้น ถึงแม้จะมีความรู้จักพระพุทธศาสนา
ที่ถูกต้อง แต่ไม่เข้าถึงใจ แต่ว่าวิปัสสนาธุระด้วยแล้วจะกลั่นกรองเข้าถึงใจ เหมือนอย่าง
ว่าการปรุงอาหาร การปรุงอาหารหวานหรือว่าอาหารมังสวิรัตก็ตาม ก็จะต้องมี
การปรุง แล้วก็ตักใส่ถ้วยชามมาตั้งไว้เป็นอาหารสิ่งนั้นเป็นอาหารสิ่งนี้ ทำอย่างนั้น
ทำอย่างนี้ นี่ก็เทียบเท่ากับปริยัติหรือคันถธุระที่ประกอบด้วยธรรมหมวดนั้น ธรรม
หมวดนี้ ดังโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ก็มีสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔

อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘ ก็เท่ากับว่าเป็นอาหารใส่มาเป็นถ้วย ๆ ถ้วยหนึ่งก็มีสิ่งนั้นสิ่งนี้ นี่เป็นคันถุระหรือฝ่ายปริยัติ ก็เอามาตั้งไว้ข้างหน้าก็เพียงเท่านั้น รู้จักอาหารสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่ถ้าเพียงเท่านั้นยังไม่บริโศก ก็ยังไม่รู้รสของอาหาร จึงต้องบริโศกอาหารเข้าไป นี่เป็นปฏิบัติ ต้องกินต้องดื่มเข้าไปและอาหารที่กินที่ดื่มเข้าไปนั้น ก็เป็นอาหารสิ่งนั้น อาหารสิ่งนั้นก็มรสต่าง ๆ กัน เค็มบ้าง เปรี้ยวบ้าง หวานบ้าง ก็เป็นรสของอาหาร และเมื่อผ่านลำคอเข้าไปแล้วรสมันก็รวมกันเป็นไอชะ ไอชะของอาหารก็เข้าไปบำรุงเลี้ยงร่างกาย อันไอชะของอาหารที่เข้าไปบำรุงเลี้ยงร่างกายนี้ คลุกกันไปหมด ไม่ปรากฏว่าเป็นอาหารขามนี้ อาหารขามนั้น เหมือนที่ตั้งกันอยู่ข้างนอก ดังเมื่อเอาเข้าปากก็ต้องเคี้ยว เคี้ยวแล้วก็กลืนเข้าไป กลืนเข้าไปแล้วก็ต้องเอาไปย่อย ๆ นี้ละเป็นไอชะเอาไปเลี้ยงร่างกาย ต้องย่อยก่อนจึงเอาไปเลี้ยงร่างกายได้

เพราะฉะนั้น ธรรมที่เรียนกันเป็นปริยัตินี้ เหมือนอย่างอาหารที่วางกันไว้ข้างนอกเป็นขาม ๆ นี้แล้ว ก็เมื่อบริโศกเข้าไปก็ไปเคี้ยวรวมกันไม่รู้ว่าจะอะไรต่ออะไร กลืนเข้าไป ๆ แล้วถ้าไม่ย่อย ก็ยังไปเลี้ยงร่างกายยังไม่ได้ ต้องเอาไปย่อยแล้วจึงเอาไปเลี้ยงร่างกายได้ ดำรงชีวิตได้ ปฏิบัติก็เหมือนกัน ก็ตั้งแต่เอาเข้าปาก เคี้ยวกลืนเข้าไปแล้วเอาไปย่อย ก็เป็นไอชะของธรรมที่สำหรับให้สำเร็จเป็นมรรคเป็นผล เป็นเครื่องกำจัดกิเลสและกองทุกข์ในภายใน นี่เป็นเรื่องของปฏิบัติ และเรื่องของปฏิบัตินั้น หน้าที่ของผู้ปฏิบัติก็คือปฏิบัติ ปฏิบัติในศีล ปฏิบัติในสมาธิ ปฏิบัติในปัญญา ดังที่ปฏิบัติกันอยู่นี้แหละ และก็เมื่อปฏิบัติก็เข้าไปเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาที่ไอชะก็ย่อยต่อไปสำหรับกำจัดกิเลสอย่างหยาบบ้าง กำจัดกิเลสอย่างกลางบ้าง กำจัดกิเลสอย่างละเอียดบ้าง ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นเชื้อโรคหรือตัวโรคที่มีอยู่ในจิตใจ ก็เป็นหน้าที่ของธรรมเหล่านี้เองที่ไปทำหน้าที่กำจัดกิเลสเหล่านี้ หน้าที่ของผู้ปฏิบัตินั้นก็มีความปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นมา ปฏิบัติให้เป็นสมาธิขึ้นมา ปฏิบัติให้เป็นปัญญาขึ้นมาแล้ว ก็เมื่อธรรมที่ปฏิบัตินั้นไปเป็นศีล ไปเป็นสมาธิ ไปเป็นปัญญา เป็นไอชะขึ้นในจิตใจแล้วไปย่อยแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของธรรมนั้น ๆ เอง กำจัดกิเลสเหล่านั้น ๆ เองในจิตใจเป็นไปเอง ก็จะต้องเปรียบอีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่าบริโศกยาเข้าไป บริโศกยาเข้าไปแล้ว หน้าที่ของผู้บริโศกยาหรือคนไข้ก็คือบริโศกยาเข้าไป เมื่อยาเข้าไปแล้วก็เป็นหน้าที่ของยา

นั้น ๆ เองเข้าไปประจักษ์โรคต่าง ๆ ในร่างกาย ยากับโรคก็จัดการกันเอง หน้าที่ของคนไข้ ก็คือกินยาเข้าไป บริโภคยาเข้าไปและเมื่อบริโภคเข้าไปแล้ว ยากับโรคก็ไปจัดการกันเอง ยาก็ระงับโรคทำให้หายโรค นี่อันนี้เป็นปฏิบัติและเป็นผลของการปฏิบัติ ซึ่งผลของการปฏิบัตินั้นเรียกว่าปฏิเวธ คือความหายโรคนั้นแหละ ปฏิเวธก็แปลกันว่าความรู้แจ้ง แหวงตลอดที่มุ่งถึงตัวปัญญา ที่กำจัดอวิชชาโมหะเป็นที่ตั้ง นี่เป็นหลักที่จะให้ในวันนี้ ไว้ก่อน แล้วพรุ่งนี้จะต่ออีก

วันนี้หนึ่งสมาธิกัน

๒๖ กันยายน ๒๕๒๕

ครั้งที่ ๙

สรุปแนวธรรมปฏิบัติ

ในช่วงท้ายของพรรษานี้ จะสอนแบบแนะแนวคือแบบสรุป อันเป็นแนวปฏิบัติที่คลุมทั้งหมด ทั้งด้านสมณะและด้านวิปัสสนา วันนี้ก็จะได้เล่าถึงการปฏิบัติแนวตรงซึ่งพระเถระรูปหนึ่งได้ฟังจากสามเณร โดยที่พระเถระรูปนั้นท่านเป็นผู้มีความจำทรงและเข้าใจในพระพุทธรวัจนะคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้มาก และท่านก็ได้สั่งสอนพระภิกษุสามเณรทั้งหลายเป็นอันมาก ได้รับความนับถือเป็นพระอาจารย์ผู้ทรงจำและสั่งสอนพระธรรม มีชื่อเสียงมากรูปหนึ่ง แต่ว่าท่านไม่ได้ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น เมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ไร พระพุทธเจ้าก็ทรงเรียกว่า “คัมภีร์เปล่า” อยู่เสมอ และแม้พระพุทธเจ้าจะรับสั่งถึงท่านก็ทรงเรียกว่าภิกษุคัมภีร์เปล่า คือเรียกอย่างธรรมดาสามัญในภาษาไทยเราก็คือพระคัมภีร์เปล่า จนท่านได้มีสติสำนึกขึ้นมาถึงความหมายที่พระพุทธเจ้าทรงเรียก และท่านรู้สึกว่าเป็นการที่พระพุทธเจ้าทรงเตือนให้ปฏิบัติ ไม่ใช่แต่จำทรงพระพุทธรวัจนะเพียงอย่างเดียว ท่านจึงตกลงใจที่จะออกปฏิบัติ จึงได้เดินทางออกไปปฏิบัติเข้าไปหาพระผู้ปฏิบัติ ที่ท่านแสดงว่าได้ปฏิบัติจนบรรลุมรรคผลแห่งหนึ่ง และท่านก็ได้เข้าไปหาพระเถระ ขอให้พระเถระสั่งสอนแนะแนวปฏิบัติให้ท่าน พระเถระก็ได้รู้จักท่านว่าเป็นคณาจารย์สั่งสอนธรรมที่มีชื่อเสียง ซึ่งยังมีทิฐิมานะอยู่มาก การที่จะดัดให้ท่านละทิฐิมานะว่าเราเป็นคณาจารย์ จึงส่งไปยังพระอนุเถระ พระอนุเถระก็ได้ตอบส่งไปโดยลำดับจนถึงสามเณรรูปหนึ่ง สามเณรรูปนั้นท่านแสดงว่าก็ได้ปฏิบัติจนบรรลุมรรคผลแล้วเหมือนกัน เมื่อท่านขอให้แนะแนวปฏิบัติให้ท่าน และสามเณรได้ทดสอบดูว่าท่านเป็นผู้ละทิฐิมานะว่าเราเป็นคณาจารย์

ต้องการที่จะได้รับแนวปฏิบัติจริง ๆ จึงได้ถวายแนวปฏิบัติแก่ท่าน โดยที่สามเณรได้กล่าวแสดงการแนะนำโดยแสดงเป็นอุปมาธรรม คือธรรมที่แสดงเปรียบเทียบว่า

ยังมีจอมปลวกอยู่แห่งหนึ่งซึ่งได้มีช่องเข้าไปภายในอยู่ ๖ ห้อง และได้มีสัตว์ที่จอมปลวกนั้นที่มีชื่อตามภาษาบาลีว่าโคระ ซึ่งมีคำแปลเป็นภาษาไทยเป็นคำที่ไม่นับถือยกย่องกัน มาใช้เป็นคำด่าว่ากัน แต่อันที่จริงนั้นเป็นชื่อของสัตว์ที่อยู่ในจอมปลวกชนิดหนึ่งเท่านั้น เหมือนอย่างสัตว์ที่อยู่ในจอมปลวกทั่ว ๆ ไป และเมื่อตำบลไหนตรงไหนเคยเป็นที่อยู่ของสัตว์ชนิดนี้ ก็เคยมาตั้งเป็นชื่อของหมู่บ้านหรือตำบลของถิ่นนั้น และเมื่อสร้างวัดในที่นั้นก็ใช้ชื่อของหมู่บ้านของตำบลเป็นชื่อวัด และโดยที่ภาษาไทยใช้เป็นคำเหยียดหยามด่าว่า จึงมาเปลี่ยนใช้เป็นภาษาบาลีเป็นวัดโคธาวาสหรือโคธารามในกรุงเทพฯ นี้เอง ก็เป็นอันว่ามีสัตว์ที่ชื่อนี้อาศัยอยู่ที่จอมปลวกนั้น และสัตว์ที่อยู่ในจอมปลวกนั้นก็เข้าออกโดยทางทั้ง ๖ นั้น บุคคลที่ต้องการจะจับสัตว์ชนิดนี้ก็ให้ปิดเสียห้าช่อง เหลือไว้แต่ช่องเดียว แล้วก็ล้วงมือเข้าไปจับโดยอีกช่องหนึ่งที่เหลืออยู่ ก็จะสามารถจับได้

พระเถระได้ฟังก็มีความเข้าใจ เพราะว่าท่านก็เป็นพหูสูต เพราะได้สดับตรับฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามามาก โดยที่สามเณรได้ชี้แจงเองอีกหรือท่านจะเข้าใจเองก็ตามว่าเป็นอุปมาธรรม คือเป็นที่อุปมาที่เปรียบเหมือนสรีรกายของบุคคลนี้ ก็เท่ากับว่าเป็นจอมปลวกอันหนึ่ง ๆ ซึ่งมีสัตว์ที่อาศัยอยู่ในจอมปลวกคือสรีรกายก็คือจิต และมีช่องทางสำหรับที่จิตจะเข้าออกจอมปลวกคือสรีรกายนี้ทั้ง ๖ ทาง ก็คือทวารทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุทวาร (ทวารตา) โสตทวาร (ทวารหู) ฆานทวาร (ทวารจมูก) ชิวหาทวาร (ทวารลิ้น) กายทวาร (ทวารกาย) และมโนวาร (ทวารมโนที่เขาแปลว่าใจ) ก็มีอยู่ ๖ ทวาร ก็คืออายตนะภายใน ๖ นี้เอง จิตก็เข้าออกทางทวาร ๖ นี้เอง คือออกรับอารมณ์ทั้ง ๖ ได้แก่ รับอารมณ์คือรูปทางตา รับอารมณ์คือเสียงทางหู รับอารมณ์คือกลิ่นทางจมูก รับอารมณ์คือรสทางลิ้น รับอารมณ์คือโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องทางกาย และรับธรรมคือเรื่องราว อารมณ์คือเรื่องราว คือเรื่องของรูปของเสียง เป็นต้น ที่ประสบพบพานมาแล้วทางมโนคือใจ จิตย่อมออกรับอารมณ์ทั้ง ๖ ทางทวารทั้ง ๖ นี้อยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น ภาวะของจิตจึงออกรับอารมณ์คือรูปทางตาบ้าง ออกรับอารมณ์คือเสียงทางหูบ้าง เป็นต้น ออกทางนี้บ้าง ออกทางโน้นบ้างก็รวมว่า

ทั้ง ๖ ทางนี้อยู่ตลอดเวลา จึงไม่มีเวลาที่จะสงบและที่จะรู้สัจจะคือความจริงในสิ่ง
อะไร ๆ ได้

เพราะฉะนั้น ในการที่จะปฏิบัติทำจิตให้เป็นสมาธิที่ดี อบรมปัญญาให้เป็น
วิปัสสนาปัญญาารู้แจ้งเห็นจริงที่ดี วิธีปฏิบัติที่เป็นทางตรงก็คือให้ปิดทวารเหล่านี้เสีย
ทั้ง ๕ ทวาร เหลือไว้แต่ทวารเดียว และก็จับจิตปฏิบัติให้ได้สมาธิ ให้ได้ปัญญาทาง
ทวารที่เปิด และการที่จะปิดเสีย ๕ ทวารเหลืออีกหนึ่งทวารนี้ ก็อาจจะปิด ๕ ทวาร
เปิดไว้ ๑ ทวาร ๆ ไหนที่เปิดไว้ เมื่อว่าถึงหลักปฏิบัติในกรรมฐานทั้งหลาย ก็สุดแต่
กรรมฐานที่ปฏิบัติ ดังเช่นว่า กำหนดอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก
ก็เปิดกายทวาร กำหนดลมหายใจเข้า-ออกอันเป็นโณภูฐัพพะ สิ่งที่มากระทบที่
ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื้องบน ลมที่มากระทบนี้เป็นโณภูฐัพพะ และที่ปลายจมูก
หรือริมฝีปากเบื้องบนก็เป็นกาย ก็เปิดกายทวารไว้แล้วก็มาจับอยู่ที่โณภูฐัพพะคือ
ลมที่มากระทบ

คราวนี้หากว่าจะทำกสิณ ในขณะที่ทำกสิณบางข้อ เช่น ปฐวีกสิณ ที่แรก
ก็ลมิตาดู นี้ก็ต้องเปิดจักขุทวารเอาไว้ เพราะเหตุว่ากสิณนั้นก็คือรูปและดูทางตา
ก็ต้องเปิดจักขุทวารเอาไว้

คราวนี้ถ้าเป็นกรรมฐานที่ใช้พิจารณา เช่น อานาปานสติระลึกถึงลมหายใจ
เข้า-ออก ก็เช่น พุทธานุสสติระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้า ก็ต้องเปิดมโนทวาร ปิดอีก
๕ ทวารเสีย กำหนดที่มโนทวาร โดยที่พุทธานุสตินั้นก็คือ ธรรมมารมณ อารมณคือ
ธรรมะเรื่องราว

ดังนั้นเป็นทางปฏิบัติเบื้องต้นทั่ว ๆ ไป สุดแต่ใช้ทวารไหนก็เปิดทวารนั้นไว้ก่อน
แล้วก็ปิดทวารอื่น แต่ว่าเมื่อกล่าวโดยหลักปฏิบัติโดยสรุปเข้ามาแล้ว อันเป็นขั้นที่จะ
เป็นสมาธิและเป็นวิปัสสนาอันแน่วแน่ ก็ต้องปิดทวารตา ทวารหู ทวารจมูก ทวารลิ้น
ทวารกาย เปิดมโนทวารเอาไว้แล้วก็จับจิตที่มโนทวารนี้ กำหนดจิตให้สงบตั้งมั่นที่
มโนทวารนี้ และก็จับพิจารณานามรูปให้เห็นโดยไตรลักษณ์ที่มโนทวารนี้ ก็คือลักษณะ
ที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา ไม่ใช่อัตตาตัวตน และเมื่อ
ปิดทวารทั้ง ๕ อื่นได้ เปิดเหลือแต่มโนทวารทวารเดียวแล้วก็จับจิตที่มโนทวารนี้ให้เป็น

สมาธิและให้ได้ปัญญา ก็ย่อมจะประสบความสำเร็จได้ เพื่ออาจจะได้สมาธิ อาจจะได้ปัญญาได้

พระเถระท่านเป็นพหูสูตเมื่อได้ฟังธรรมด้วยอุปมาเพียงสั้น ๆ ท่านก็เข้าใจตลอดถึงแนวปฏิบัติ และท่านก็ปฏิบัติทันทีโดยทำจิตให้สงบเหมือนอย่างหลับตา หลับหู หลับจมูก หลับลิ้น หลับกาย แต่ว่าตื่นใจ ให้มโนทวารเปิดตื่นอยู่ แล้วก็จับจิตที่มโนทวารนี้ให้ได้สมาธิให้ได้ปัญญา นี้ว่าถึงแนวปฏิบัติที่สรุปเข้ามาอันเป็นแนวปฏิบัติตรง

อนึ่ง แม้ขั้นของการปฏิบัติก็เหมือนกัน การปฏิบัติในสมาธิก่อนจะยกกรรมฐานข้อไหนขึ้นปฏิบัติก็ตาม แต่เมื่อจิตได้ผ่านบริกรรมสมาธิ สมาธิโดยบริกรรมคือเป็นสมาธิเบื้องต้น เช่น ที่แรกเมื่อทำปฐวีกสิณก็ลืมนตาตุณ แล้วก็มากำหนดว่าปฐวี ๆ ดิน ดิน แล้วก็มาหลับตาให้ติดตาก็ได้สมาธิที่เป็นบริกรรมสมาธิ หรือว่าทำอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ก็กำหนดที่ลมหายใจ หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ก็เป็นบริกรรมสมาธิ แล้วก็จะได้บริกรรมภาวนา ก็แปลว่าสมาธิลึกเข้ามา กสิณก็จะมาอยู่ที่จิตไม่ต้องลืมนตาตุณ ปฐวีกสิณที่ทำไว้เป็นดินสีอรุณ คือแม้ข้ออื่นก็ตามไม่ต้องลืมนตาตุณแต่จะมา เขาเรียกว่านิมิตติดตาจะมาติดอยู่ที่จิต หรือว่ากำหนดลมหายใจเข้าออก ก็มากำหนดอยู่ที่จิต ไม่ต้องไปตั้งอยู่ที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องต้น แต่ว่ามาตั้งอยู่ที่จิตลึกเข้ามา ก็แปลว่าพันทวาร ทวารตา ทวารหู ทวารจมูก ทวารลิ้น ทวารกาย เข้ามาตั้งอยู่ที่ทวารใจคือเป็นทวารที่ ๖ ก็คล้าย ๆ กับว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย มารวมอยู่ที่มโนอันเดียวเท่านั้น ไม่ได้ไปอยู่ที่ ตาเนื้อ หูเนื้อ จมูกเนื้อ ลิ้นเนื้อ กายเนื้อ นี้เท่านั้น แต่มาเป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย อยู่ที่จิต มารวมอยู่ที่จิตนี้อันเดียวเท่านั้น

เมื่อจิตรวมเข้ามาเป็นอุปจารสมาธิ แล้วก็ขึ้นอุปนาสมาธิสมาธิที่แน่นอนต่อไป ก็จะมาอยู่ที่จิตนี้คืออยู่ในมโนทวารอันนี้อันเดียว และในขณะที่ได้สมาธิที่ลึกเข้ามาดังนี้แล้ว จะมีความรู้สึกว่ามีกาย มีแต่ใจอยู่ภายในอย่างเดียวเหมือนไม่มีกาย คือมีความรู้สึกว่ามีกายที่นั่นอยู่นี้จะไม่มีหายไปหมด เหลือแต่ใจตื่นอยู่ดวงเดียว ดังนี้ ก็คือว่าไม่เชื่อว่าไม่มี ก็มันนั่นเอง แต่ว่าจิตไม่พุ่งออกไป ไม่พุ่งออกไปทางตาเหมือนไม่มีตา ไม่พุ่งออกไปทางหูก็เหมือนไม่มีหู ไม่พุ่งออกไปทางจมูกก็เหมือนไม่มีจมูก ไม่พุ่งออกไปทางลิ้นก็เหมือนไม่มีลิ้น ไม่พุ่งออกไปทางกายก็เหมือนไม่มีกาย ก็เลยรู้สึกว่ามีตัวหายไปเหลือแต่จิตที่ตื่นตัวอยู่ รู้ อยู่ สงบอยู่ดวงเดียวเท่านั้น

ลักษณะดังนี้เป็นลักษณะของสมาธิที่เป็นเอกัคคตามีอารมณ์อันเดียว จะเริ่มได้ตั้งแต่เป็นอุچارและก็เป็นอัปนามีดังนี้เรียกว่าปิด คือไม่ออกไปทางทวารทั้ง ๕ เหลือทวารเดียว จิตไม่ออกไป เพราะฉะนั้น ตาข้างนอกก็หาย จิตข้างนอกก็หาย จมูกก็หาย ลิ้นก็หาย กายก็หาย และเมื่อตาเป็นต้นหาย รูปก็หาย เสียงก็หาย กลิ่นก็หาย รสก็หาย โสภณวัตถุที่ถูกต้องก็หาย จึงเหลือแต่มนกับธรรมคือเรื่องราว ก็เป็นอัปนาสมาธิอยู่ภายใน ตัวหาย แต่ความจริงไม่หาย แต่เพราะจิตไม่ออก ในขณะที่จิตออกอยู่ ก็จะมีตา มีรูป มีจมูก มีกลิ่น มีหู มีเสียง มีกลิ่น มีรส มีกาย มีสิ่งที่กายถูกต้อง ก็มีอย่างนี้แหละ แต่ว่าเมื่อจิตไม่ออกตั้งสงบอยู่ภายในเป็นเอกัคคตาแล้ว เริ่มตั้งแต่อุچارสมาธิ สมาธิที่ละเอียดจนถึงอัปนาแล้วละก็จิตไม่ออก และเมื่อจิตไม่ออก ก็เหมือนอย่างไม่มีตาไม่มีรูปที่ตาเห็น ไม่มีหูไม่มีเสียงที่หูได้ยิน ไม่มีจมูกไม่มีกลิ่นที่จมูกทราบ ไม่มีลิ้นไม่มีรสที่ลิ้นทราบ ไม่มีกายไม่มีโสภณวัตถุที่กายทราบ หายหมดเหลือแต่มนคือใจที่ตื่น ที่สว่าง ที่รู้ ที่สงบ ตั้งอยู่ภายในอันเดียว อันนี้ก็ เป็นเอกัคคตาและเป็นตัวสมาธิ อุچارสมาธิ อัปนาสมาธิ ดังนี้เป็นสมาธิ และก็เมื่อได้สมาธิดังนี้ ก็จับพิจารณาดูตัวมนกับตัวรวมคือเรื่องราว แยกเอาสมาธิที่ได้นี้ให้เห็น มนกับเห็นธรรมคือเรื่องราวประกอบกันอยู่เป็นสมาธิ และเมื่อแยกออกไปเป็นมน เป็นธรรมขึ้น เรื่องราวก็จะเห็นเป็นนามรูป มนนั้นก็จะเป็นตัวนามและธรรมคือเรื่องราว ก็จะเป็นรูปขึ้นมาและรูปก็อยู่ที่นี้เอง อยู่ที่ธรรมคือเรื่องราวนี้เอง แต่รวมก็เป็นนามรูปนั่นแหละ ดูอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จับอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาขึ้นมาให้ปรากฏแหละก็จับอริยสัจจ์ที่นี้ ก็โดยทางวิปัสสนา นี้ มโนธรรมตลอดจนถึงสมาธิที่ได้ทั้งหมด นี้ก็เป็นตัวทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งหมด คือเป็นสิ่งที่ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สภาพจริงคือทุกข์แล้ว ก็จับให้รู้จักค้นหาอุปาทานที่ยึดถือว่าต้องเป็นตัวสมุทัย ดับค้นหาอุปาทานก็เป็นนิโรธ แล้วก็ทางปฏิบัติที่ปฏิบัติ มา ศีล สมาธิ ปัญญา หรือมรรคมีองค์ ๘ ที่ปฏิบัติมา ก็เป็นมรรคทางปฏิบัติแห่ง ความดับทุกข์ จับอริยสัจจ์ที่ได้ก็ตรงนี้ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพราะฉะนั้น ทางปฏิบัตินี้จึงเป็นทางปฏิบัติตรงอันหนึ่ง คือใช้ได้ในที่ทุกสถาน

ต่อจากนี้ นั่งสมาธิ

ครั้งที่ ๑๐

สรุปรูปธรรมปฏิบัติ

วันนี้ จะแสดงรูปธรรมปฏิบัติกับกาลเวลา อันกาลเวลานั้นย่อมเกี่ยวข้องกับ สิ่งที่เป็นสังขารทั้งหลาย ย่อมมีอดีต อนาคต ปัจจุบัน และเพราะเหตุนี้ จึงกำหนดว่า มีเกิด มีดับ ส่วนธรรมะ ที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า “สุวากุขาโต ภคเวตา ธมฺโม” ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว “อกาลโก” ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ธรรมะ ที่เป็นอกาลโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลานี้ กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ เป็นวิสังขารไม่เกิดไม่ดับ คือไม่ใช่สังขาร สำหรับสังขารนั้นเรียกว่า “สังขตธรรม” ก็ได้ แปลว่าธรรมะที่ปรุงแต่ง วิสังขาร นั้นเรียกว่า “วิสังขตธรรม” ก็ได้ ธรรมะที่มีได้ปรุงแต่ง

คราวนี้หากจะถามว่าธรรมะที่พระผู้พระภาคเจ้ากล่าวดีแล้วเป็นอกาลโกไม่ ประกอบด้วยกาลเวลานั้น เป็นวิสังขารอย่างไร หรือว่าเป็นอสังขตธรรม ธรรมะที่มีได้ ปรุงแต่งอย่างไร ก็ตอบได้ว่า พระพุทธเจ้ามิได้ปรุงแต่งธรรมสั่งสอน แต่ว่าได้ทรง สั่งสอนตามสัจจะ คือความจริงหรือของจริง อันความจริงหรือของจริงนั้นมิได้เป็น สิ่งปรุงแต่งขึ้นมา แต่ว่าเป็นสิ่งที่ เป็นจริงอยู่ ตามที่มีแล้ว ตามที่เป็นแล้ว ดังที่ท่านใช้ คำว่า “ยภาณุต” อันแปลว่าตามที่มีแล้ว ตามที่เป็นแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึง ธรรมะที่เป็นอสังขตธรรมมิได้ปรุงแต่ง แต่ว่าเป็นสิ่งที่ มีแล้วดังนี้ เช่น ในธรรมนิยาม สูตรที่ตรัสแสดงไว้ว่า “ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่แห่งธรรม ความกำหนดแห่งธรรม ตั้ง อยู่แล้ว พระตถาคตเจ้าจะเกิดขึ้นก็ตามไม่เกิดขึ้นก็ตาม ก็คือสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ธาตุนั้น

คือความตั้งอยู่แห่งธรรม ความกำหนดแน่แห่งธรรมนั้น จึงได้ตรัสบอกแสดง ชี้แจง กระทำให้เห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” คือตรัสบอก ตามที่มีแล้ว ตามที่เป็นไปแล้ว และปัญญาที่เป็นสัมมัมปัญญาคือ ปัญญาชอบ ก็หมายถึงความรู้ทั่วถึงตามที่มีแล้วตามที่เป็นไปแล้ว คือความรู้ความเห็น ตามที่มีแล้วตามที่เป็นไปแล้ว อันเรียกว่า “ยถาภูตญาณทัศนะ” มิได้ปรุงแต่งขึ้นมา ดังนี้ เป็นอกาลโกไม่ประกอบด้วยกาลเวลา คือคงสภาพเป็นสัจจะอยู่ตลอดเวลา ส่วนที่เป็น กาลิกะประกอบด้วยกาลเวลานั้น เป็นสังขารและเพราะมีกาลเวลานี้เองจึงมีเกิด มีดับ มีอดีต มีอนาคต มีปัจจุบัน อดีตก็คือที่ล่วงไปแล้ว อนาคตก็คือที่ยังมาไม่ถึง ปัจจุบัน คือว่าที่เกิดขึ้นอยู่กำลังตั้งอยู่นี้เป็นปัจจุบัน ดับไปแล้วก็เป็นอดีต และส่วนที่ยังไม่มาถึงก็เป็นอนาคต ถ้าไม่มีกาลเวลาไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต ไม่มีปัจจุบัน เกิดดับก็ไม่มี เพราะฉะนั้น สังขารจึงเกี่ยวกับกาลเวลา กาลเวลาเกี่ยวแก่สังขาร เกี่ยวแก่เกิดดับ เกี่ยวแก่อดีต เกี่ยวแก่อนาคต เกี่ยวกับปัจจุบัน

กาลปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนดังที่ท่านแสดงยกไว้เป็นคาถา ยกเอากาลเวลาขึ้นมา อันเป็นคาถาแสดงทางปฏิบัติที่นับถือกันเรียกว่า *ภพเทภรตคาถา* แปลว่า คาถาที่แสดงถึงความมีราตรีเดียวอันเจริญ อันมีความหมายว่า ความที่บุคคลจะมีความสุขอย่างยิ่ง ความปลอดภัยอย่างยิ่ง ความเกษมสำราญอย่างยิ่ง ตลอดคืนหนึ่งนั้น หรือว่าหากว่าจะกล่าวคลุมก็คือตลอดวันตลอดคืน เป็นความสุขสงบ เป็นความเกษมสวัสดิ์ตลอดได้นั้น ก็จะต้องปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนไว้ ตามพระคาถา ทรงตรัสสอนไว้นั้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในวันหนึ่งคืนหนึ่งโดยปกตินั้น ทุกคนหาได้มีความสุขปลอดภัยตลอดไปไม่ โดยปกตินั้นกลางวันก็ทำงาน กลางคืนก็เป็นเวลาพักผ่อนหลับนอน แต่ว่าแม้ในเวลาพักผ่อนหลับนอนนี้ ก็ได้พักผ่อนมีความสุข มิได้หลับนอนมีความสุข ยังมีความทุกข์เดือดร้อนน้อยบ้างมากบ้าง ทำให้อนอนหลับไม่สบาย ดีบ้าง จะพักผ่อนอันที่จริงนั้นก็ไม่ได้พักจริง ๆ บ้าง เพราะเหตุว่ายังมีกายและจิตนี้ กระสับกระส่ายเป็นทุกข์ แม้ว่าร่างกายจะรู้สึกว่าได้พักเช่นนั่งพัก แต่จิตนั้นก็ไม่ได้พัก ยังกระสับกระส่าย แม้ว่าร่างกายจะนอนจิตก็ไม่ได้นอน ยังครุ่นคิดโน่นนี่แหละ ยังห่วงใย จิตยังจับอยู่กับอารมณ์ คือเรื่องราวที่จิตผูกพันวางไม่ลง เมื่อจิตวางไม่ลง จิตก็หลับไม่ลงเหมือนกัน มักจะเป็นกันดังนี้ ซึ่งเมื่อพิจารณากันดูแล้ววันหนึ่ง ๆ

บางที่จะเห็นว่ากาลเวลาที่จะได้มอบความสุขจริง ๆ ที่เป็นความสงบนั้นยาก ดังนี้เรียกว่ามีวันและคืนไม่เจริญ และหากว่าจะยกเอาเวลากลางคืนขึ้นมาเพียงอย่างเดียวเป็นตัวอย่าง ก็เรียกว่ามีกลางคืนไม่เจริญ คือไม่เจริญไม่เป็นสุขตลอดทั้งคืน ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนธรรมว่า ทำอย่างไรจึงจะมีความสุขตลอดทั้งคืน หากกลางวันก็เอาเถอะ จะต้องทำงานทำการก็ว่ากันไป กลางคืนเวลาที่จะพักผ่อนหลับนอน แต่ว่าทำไมจึงไม่มีความสุขกันตลอดทั้งคืน เรียกว่ามีราตรีเดียวเจริญ ทำไมจึงไม่เป็นอย่างนั้น จึงได้ตรัสเอาไว้ว่า “ถ้าปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนไว้ ก็จะมีราตรีเดียวเจริญคือมีความสุข สงบสุข เกษมสุข เกษมสำราญกันทั้งคืน” ยกเอากลางคืนเป็นตัวอย่าง และอันที่จริงนั้น ก็หมายครอบคลุมตลอดทุกเวลา ก็เป็นธรรมะที่จะทำให้มีทั้งกลางวันทั้งกลางคืน มีกลางวันเดียวกลางคืนเดียวที่เจริญ กลางวันเดียวที่เจริญ กลางคืนเดียวที่เจริญ คือมีความสุขสำราญ เกษมสวัสดิ์

ใจความแห่งข้อปฏิบัติที่ตรัสสอนไว้ในวิธีปฏิบัติที่จะให้เป็นดังนี้ ก็ดังบทที่สวดกันว่า “อดีต นานวาคเมยย” เป็นต้น ซึ่งแปลว่า บุคคลไม่พึงหวังคิดถึงอดีต คือเรื่องทีล่วงไปแล้ว ไม่พึงหวังถึงเรื่องอนาคตคือเรื่องที่ยังมาไม่ถึง เพราะว่าเรื่องที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้วก็ละไปแล้ว ส่วนเรื่องที่เป็นอนาคตก็ยังไม่ถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งปัจจุบันธรรม ธรรมะที่เป็นปัจจุบันคือเรื่องที่เป็นปัจจุบันในที่นั้น ๆ ไม่ถ่องแน่น ไม่คลอนแคลน รู้เจาะแทงเห็นแจ้งปัญญาธรรมะที่เป็นปัจจุบันนั้น พอกพูนความรู้แจ้งเห็นจริงนั้นไว้ บุคคลนั้นก็พึงเจาะแทงรู้แจ้งปัจจุบันธรรม ธรรมะที่เป็นปัจจุบันนั้น พอกพูนความรู้แจ้งเห็นจริงนั้นเอาไว้ นี่เป็นใจความสำคัญแห่งพระคาถานี้ เพราะฉะนั้นพึงทำความเข้าใจว่า

ประการที่ ๑ ที่ตรัสสอนไว้นี้มีอธิบายว่า บุคคลโดยปรกตินั้น หากว่าจะยกเอาขั้น ๕ ขึ้นว่า ก็หวังคิดถึงขั้น ๕ เรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้วบ้าง หวังถึงขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เป็นอนาคตคือยังไม่มาถึงบ้าง และย่อมมีวิญญาณหรือจิตผูกพันยึดอยู่กับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงถ่องแน่นคลอนแคลน คือมีจิตที่ขึ้นลงยินดียินร้ายกระสับกระส่ายไม่สงบ

อีกอย่างหนึ่ง ยกเอาอายตนะขึ้นแสดง บุคคลโดยปกตินั้นมักจะหวังคิดถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมะคือเรื่องราวที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้วบ้าง ย่อมมีวิญญานหรือจิตผูกพันอยู่กับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญานที่เป็น ปัจจุบันบ้าง จึงอ่อนแอจนคลอนแคลนกระสับกระส่ายอยู่ด้วยความยินดี ความยินร้าย ส่วนบุคคลผู้ที่มีได้หวังเห็นยวคิดถึงขั้น ๕ หรืออายตนะมีรูป เสียง เป็นต้น หรือรวมเรียกว่าอารมณ์คือเรื่องราวที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้ว ไม่หวังถึงส่วนที่เป็นอนาคตที่ยังไม่มาถึง ก็มีได้มีวิญญานหรือจิตผูกพันอยู่กับส่วนที่เป็นปัจจุบัน ก็ย่อมไม่อ่อนแอไม่คลอนแคลนไม่กระสับกระส่ายอยู่ที่ความยินดียินร้าย จะเป็นดังนี้ได้ก็โดยที่มาพิจารณาเจาะแทงธรรมนั้นคือเรื่องนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ และโดยเฉพาะก็คือ ความหวังคิดถึงอดีต ความหวังถึงอนาคต เฟ่งพินิจอยู่ที่ปัจจุบันธรรม คือขั้น ๕ ที่เป็น ปัจจุบันธรรม รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะที่เป็นปัจจุบันธรรม ให้รู้แจ้งเห็นจริง และเมื่อพิจารณาเจาะแทงให้รู้แจ้งเห็นจริงซึ่งปัจจุบันธรรมดังนี้อยู่ ก็จะไม่อ่อนแอไม่คลอนแคลน ให้ปฏิบัติพิจารณาเจาะแทงปัจจุบันธรรมนั้น ให้รู้แจ้งเห็นจริง อยู่เสมอดังนี้ ในข้อนี้จึงมาถึงข้อ ๒ ที่ใครจะชี้แจง

ประการที่ ๒ ก็คือว่า เป็นหลักปฏิบัติทั้งสมาธิทั้งปัญญาคือว่าสำหรับสมาธินั้น ก็จะต้องไม่หวังคิดถึงอดีต ไม่หวังถึงอนาคตขณะทำสมาธินั้น กำหนดจิตที่เป็นปัจจุบันธรรมเหมือนอย่างกำหนดลมหายใจเข้า-ออก หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ก็หมายถึงว่าจะต้องมีสติกำหนดรู้ลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่เป็นปัจจุบันคือเดี๋ยวนี้ หายใจเข้าอยู่เดี๋ยวนี้ก็รู้หายใจออกอยู่เดี๋ยวนี้ก็รู้ โดยที่ไม่ส่งจิตออกไปคิดถึงเรื่องอดีตที่ล่วงมาแล้วอื่น ๆ ถึงอนาคตคือเรื่องที่ยังมาไม่ถึงอื่น ๆ ต้องเว้นเสียทั้งส่วนอดีต ทั้งส่วนอนาคต จับอยู่ที่ปัจจุบันธรรมคือลมหายใจเข้า ลมหายใจออกที่เป็นปัจจุบัน ดังนี้จิตจึงจะเป็นสมาธิได้ ถ้าจิตยังแกว่งออกไปถึงอดีตบ้างถึงอนาคตบ้างอยู่ ทั้งปัจจุบันก็เป็นสมาธิไม่ได้ แม้ในการทำอานาปานสติดังกล่าว จิตไปจับลมหายใจเข้า-ออกที่เป็นอดีต จิตไปจับลมหายใจที่เป็นอนาคตดังนี้ ก็เป็นสมาธิไม่ได้ แม้ลมหายใจเองที่เป็นอดีตที่เป็นอนาคตก็ต้องเว้น มากำหนดอยู่ที่ลมหายใจเข้า-ออกที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น ให้รู้วาลมหายใจมีอยู่ มีอยู่เป็นปัจจุบัน โดยที่มีอยู่นั้นก็เป็นปัจจุบัน เมื่อจิตอยู่ดังนี้ จึงจะเป็นสมาธิได้

คราวนี้ มาถึงวิปัสสนากายอยู่ตรงนี้แหละ คือว่าพิจารณาเจาะแทงปัจจุบันคือ ลมหายใจเข้า-ออกที่เป็นปัจจุบันธรรมนี้ ให้รู้แจ้งเห็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เกิดที่ดับ ให้รู้ว่าลมหายใจเข้า ลมหายใจออกที่อยู่เดี๋ยวนี้ เป็น เกิด และตั้งอยู่ แต่ว่าเกิดตั้งอยู่แวบหนึ่ง แล้วก็ดับคือเป็นอดีตล่วงไป และที่ยังไม่มาถึงก็เป็นอนาคต และที่หายใจเข้าหายใจออก อยู่เดี๋ยวนี้เป็นปัจจุบันคือ เกิด ตั้งอยู่ แวบหนึ่งแล้วก็ดับเป็นอดีตไป ยังไม่มาถึงก็เป็นอนาคต ก็เป็นอันว่ารู้เกิดรู้ดับ อดีตนั้นก็ดับ ปัจจุบันก็ตั้งอยู่ ยังไม่มาถึงก็เป็น อันว่ารู้อดีตรู้อนาคต รู้ปัจจุบันแล้วก็รู้เกิดดับ อยู่ด้วยกันกับกาลเวลา รู้กาลเวลานี้ รู้เกิด ดับด้วยอยู่ด้วยกาลเวลาดังนี้

เมื่อเป็นดังนี้จะเห็นว่าทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่เป็นดังนี้เรียกว่าสังขารทั้งนั้น เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น เป็นสิ่งที่เกิดที่ดับ ส่วนที่เป็นวิสังขารที่ไม่ใช่สังขารที่เป็น อกาลิกนั้นก็คือว่า ข้อที่เป็นสัจจะ เป็นความจริงว่าสังขารทั้งปวงต้องเกิดต้องดับซึ่งเป็นสัจจะ นี่เป็นความจริงที่เป็นวิสังขาร มิใช่ปรุงแต่งเป็นความจริง เป็นอกาลิกไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ส่วนข้อที่สัจจะซึ้งลงไปคือตัวสังขารจริง ๆ นั้นเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับ กาลเวลา เป็นสิ่งที่เกิดดับ และมีใช่เกิดดับแต่กาลเวลาเท่านั้น มิใช่เกิดดับอยู่แต่สังขาร มิใช่เกิดดับอยู่แต่ลมหายใจเข้า-ออกที่กำหนดเดี๋ยวนี้เท่านั้น ชีวิตก็เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่ ดังนี้ ทุก ๆ อย่างที่เป็นสังขาร หรือรวมว่าเป็นโลกทั้งสิ้น ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่ดังนี้ และสิ่งที่เกิดดับอยู่ดังนี้แหละเป็นตัวทุกข์ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เป็นทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์

เพราะฉะนั้น ท่านพิจารณาเห็นซัดลงไปดังนี้ จึงได้กล่าวไว้ว่า ทุกข์เท่านั้น ตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรตั้งอยู่ เป็นทุกข์ทั้งหมดคือเป็นสิ่งที่เกิดดับทั้งหมด

ต่อไปนี้นั่งสมาธิ

พระโอวาท
แสดงแก่นวกริกษุ ในพรรษากาล ๒๕๓๔

พระโอวาท พระรชกาล ๒๕๓๔*

การบวช

เราทั้งหลายออกบวชในพระธรรมวินัยนี้ จึงควรทำความเข้าใจเรื่องการบวช ตั้งต้นด้วยถ้อยคำ คือ คำว่าการบวช นี้เข้าใจมาจากคำว่า ปัพพชชา หรือ ปัพพชชา ซึ่งเรียกตามคำภาษาบาลีนี้ว่า ปัพพชชา มาเป็นคำไทยว่า บวช คำว่า ปัพพชชา หรือบรรพชา หรือบวชนี้ ที่แรกหรือที่ใช้ทั่วไปจึงเป็นคำกลาง ๆ เหมือนคำว่าบวช จะบวชในพระพุทธศาสนา เช่น บวชเป็นภิกษุสามเณร ก็เรียกว่าบวช จะบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ก็เรียกว่าบวช คือ บรรพชา หรือปัพพชชา

ต่อมา การบวชในพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลนั้น จึงมีการบวชเป็นภิกษุ เป็นภิกษุณี เป็นนางสิกขมานา เป็นสามเณร เป็นสามเณรี และก็เรียกการบวชเป็น ภิกษุ ภิกษุณีว่า อุปสมบท เป็นสามเณร เป็นสามเณรี ตลอดจนถึงเป็นนางสิกขมานา ว่าบรรพชาหรือปัพพชชา เพราะฉะนั้น จึงกำหนดความหมายของคำว่าบรรพชาหรือ ปัพพชชามาเฉพาะบวชเป็นสามเณร หรือสามเณรี ตลอดจนถึงเป็นนางสิกขมานา แต่ว่าแต่เดิมนั้น คำว่า บรรพชา หรือคำว่า บวช เป็นคำกลาง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น

* พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก ในหนังสือ นวกภิกษุพระรชกาล พ.ศ. ๒๕๓๔

กล่าวเฉพาะการบวชในพระพุทธศาสนา บวชเป็นภิกษุ เป็นสามเณรในปัจจุบัน เพราะบัดนี้ภิกษุณีและสามเณรีขาดต่อนไปแล้ว ไม่มี ผู้บวชย่อมมีความประสงค์ต่าง ๆ กัน ดังที่มีคำกล่าวกันว่าบวชทด บวชลอง บวชครองประเพณี บวชหนีสงสาร บวชผลาญข้าวสุก บวชสนุกตามเพื่อน

บวชทดนั้น ก็คือบวชเพื่อทดแทนบุญคุณท่านผู้มีพระคุณ มีมารดาบิดาเป็นต้น บวชลอง คือบวชเพื่อจะลองดูว่าการบวชเป็นอย่างไร

บวชครองประเพณีนั้น ก็คือบวชเพื่อรักษาประเพณีตามที่เคยบวชกันมา

บวชหนีสงสารนั้น คำว่า สงสาร ไม่ใช่หมายความว่าความกรุณาสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ แต่สงสารนี้มาจากคำว่า สังสาระ ที่แปลว่าท่องเที่ยวไป คือท่องเที่ยวไปในทุกข์ ดังที่เรียกว่าสงสารทุกข์ ทุกข์คือการท่องเที่ยวไป หรือวิฎฐสงสาร ก็คือวิฎฐสังสาระ ก่อนการท่องเที่ยววนเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตาย หนีสงสารก็คือคิดปฏิบัติให้พ้นจากการท่องเที่ยวไปในทุกข์ บรรลุถึงความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ เป็นวิมุติ นิพพาน

บวชผลาญข้าวสุกนั้น ก็คือบวชเพียงเพื่อที่จะอาศัยกินอยู่ไปวันหนึ่ง ๆ ไม่ได้ตั้งใจที่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอย่างไร

บวชสนุกตามเพื่อนนั้น คือเห็นเพื่อนบวช นึกสนุกในการบวช จึงบวชตามเพื่อน

บรรดาการบวชต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ การบวชทด บวชลอง บวชครองประเพณี บวชสนุกตามเพื่อน เมื่อบวชแล้วก็ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็เป็นการดี ใช้ได้

บวชหนีสงสารนั้น ก็เป็นการปฏิบัติได้ตามวัตถุประสงค์ของการบวช เหมือนอย่างที่เราทั้งหลายได้สวดกันอยู่ในเวลาทำวัตรเช้าว่า เต มย โยติณฺณามห ชาติยา เป็นต้น ที่แปลว่า เรานั้นเป็นผู้อันความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไห้ ความทุกข์ ความเสียใจ ความแค้นใจครอบงำแล้ว ชื่อว่ามีความทุกข์ครอบงำแล้ว ชื่อว่ามีความทุกข์เป็นไปในเบื้องหน้าแล้ว แม้โฉนความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้จะพึงปรากฏ ดังนี้

เรามีศรัทธาออกจากเรือน บวชไม่มีเรือน อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ปริณิพพานมาแล้วนั้น ประพฤติพรหมจรรย์คือความประพฤติดี ประพฤติชอบในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประกอบด้วยสิกขาและสาส์นของภิกษุทั้งหลาย อันว่าพรหมจรรย์ของเรานั้นจึงเป็นไปเพื่ออันทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้เทอญ นี่เป็นการบวชนับเข้าในชื่อว่าหนีสังสาร ปฏิบัติไปตามความประสงค์ของการบวชดังที่กล่าวแล้ว

เพราะฉะนั้น การบวชหนีสังสารนี้จึงเป็นการบวชตามหลักพระพุทธศาสนา แต่ว่าการบวชผลาญข้าวสุกนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใด เป็นเพียงอาศัยการยังชีพให้เป็นไปในระหว่างที่บวชเท่านั้น

การบวชนั้นตามวัตถุประสงค์เดิม ย่อมเป็นการบวชหนีสังสารคือทำทุกข์ทั้งปวงให้หมดสิ้นเพื่อพ้นทุกข์เป็นวิมุติ นิพพานดังกล่าว เพราะฉะนั้น การบวชในครั้งพุทธกาลส่วนใหญ่จึงเป็นการบวชเพื่อทำทุกข์ให้สิ้นไป เป็นวัตถุประสงค์ของการบวช แม้ดังที่ได้มีในคำขอบรรพชาอุปสมบทแต่ครั้งโบราณว่า *ขอบรรพชาอุปสมบท เพื่อออกจากทุกข์ทั้งปวง เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ดังนี้* แต่ว่าต่อมาในปัจจุบันนี้ เรามีนิยมการบวชเพื่อศึกษา ที่เรียกว่าบวชเรียนคือเพื่อศึกษา อันได้แก่เล่าเรียนและปฏิบัติพระพุทธศาสนาเป็นเวลาระยะสั้น เช่น การบวชอยู่จำพรรษา ๓ เดือน ดังที่นิยมบวชกันเรียกว่าเป็นประเพณีนิยม และการออกบวชนี้ชื่อว่าเป็นการทำบุญอย่างสูงด้วย เพราะว่าเป็นการที่ได้มีโอกาสเข้ามาเล่าเรียนและปฏิบัติพระพุทธศาสนาดังกล่าว เพราะการเป็นคฤหัสถ์มีกิจกังวลห่วงใยอาลัยมาก ไม่อาจที่จะมาศึกษาคือเล่าเรียนและปฏิบัติเหมือนดังที่บวชได้ และเมื่อบวชแล้วจึงต้องตั้งใจปฏิบัติพระพุทธศาสนา

กล่าวโดยย่อ ก็คือ ศึกษาในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ดังที่ได้แสดงไว้ในบทอนุศาสน์ที่บอกเมื่อบวชแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ผู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองชอบพระองค์นั้น ตรัสศีลไว้โดยชอบแล้ว ตรัสสมาธิไว้โดยชอบแล้ว ตรัสปัญญาไว้โดยชอบแล้ว โดยหลายขบวน เพียงเพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้น อันเป็นทางย่ำยีความเมาเสีย เป็นทางนำความอยากออกเสีย เป็นทางถอนอาลัยขึ้นเสีย เป็นทางเข้าไปตัดวัฏฏะคือวนเสีย เป็นทางสิ้นแห่งต้นหา เป็นทางพอกจิตเป็นทางดับทุกข์

ในศีล สมาธิ ปัญญานั้น สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้วพ้นจาก อาสวะ คือกิเลสเครื่องตองจิตสันดานโดยชอบ คือจากอาสวะคือความอยากได้ จาก อาสวะคืออยากเป็น จากอาสวะคือความไม่รู้ เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงศึกษาสิกขา ๓ คือศีลยิ่ง อย่างเคารพ พึงศึกษาสิกขาคือจิตยิ่งอย่างเคารพ พึงศึกษาสิกขาคือปัญญา ยิ่งอย่างเคารพ ในพระธรรมวินัยอันพระตถาคตตรัสประกาศไว้ดังนี้

การบวชนั้นก็คือการออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีปัญหา ว่า จะได้อาศัยอาหารจากไหน เพราะไม่มีเรือน ไม่มีครัวที่จะทำอาหาร จะอาศัยผ่านุง ห่มจากไหน เพราะมาอยู่ป่าหรือว่าอยู่วัดในปัจจุบัน จะอาศัยที่อยู่ที่ไหน เพราะได้ออกจากบ้านจากเรือนมาแล้ว และเมื่อป่วยไข้ จะได้อาศัยหยุดยักที่ไหน ฉะนั้น เมื่อบวช แล้วพระอุปัชฌาย์จึงต้องรียบอบกอนุศาสน์คือคำพร่ำสอน ให้รู้จักนิสสัยคือเครื่องอาศัย ของบรรพชิต ๔ ข้อ พร้อมทั้งอภยนิยะคือกิจที่ไม่ควรทำอันให้โทษร้ายแรงถึงขาดจาก ความเป็นภิกษุอีก ๔ ข้อ

สำหรับนิสสัยคือเครื่องอาศัยของบรรพชิตทั้ง ๔ ข้อนั้น ก็ได้แก่บรรพชาคือ การบวชอาศัยโภชนะคือคำข้าวอาหารอันหาได้ด้วยกำลังปลีแข้ง คือ เที้ยวบิณฑบาต มาฉัน

บรรพชาคือการบวชอาศัยผ้าเป็นอันฝุ่นที่เรียกว่าบังสุกุลจีวร อันหมายถึงผ้าที่ เขาทิ้งไว้ โดยที่สุตแม่ผ้าห่อศพ มาทำเป็นผ่านุง ผ้าห่ม เป็นสบงจีวร

บรรพชาคือการบวชอาศัยโคนไม้เป็นที่นั่งที่นอน

บรรพชาคือการบวชอาศัยน้ำมูลรเน่าเป็นยา คืออาศัยยาที่ต้องด้วยน้ำมูลรเน่า เช่น สมอดองด้วยน้ำมูลรเน่าเป็นต้นเป็นยา แต่ว่าได้ตรัสอนุญาตให้รับอดิเรกกลาก คือการได้อาหารเป็นต้นดังกล่าวนี้ที่เหลือเพื่อ เช่น

ข้ออาหาร ก็ให้ฉันภัตที่เขากวายนงษ์ ภัตเฉพาะสงฆ์ การนิมนต์ ภัตรวาย ตามสลาก ภัตรวายในปักข์ ภัตรวายในวันอุโบสถ ภัตรวายในวันปาฏิภทคือวัน ๑ คำได้

เกี่ยวแก่ผ้า ก็ให้รับผ้าเปลือกไม้ ผ้าไหม คือแพร ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าแกมกัน เช่นได้แก่ผ้าไหมที่เขาถวายเป็น

ที่นึ่งที่นอน เสนาสนะ ก็ให้อาศัยวิหารคือกุฎตามปกติ เรือนมุงแถบเดียว ที่เรียกว่าเพิง เรือนชั้น เรือนโล้น คือหลังคาตัด ถ้ำ

ยาแก้ไข่นั้นเล่า ก็ให้รับเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาลได้ตั้งนี้ ในข้อหลังนี้ สำหรับเนยใสเนยขันทัน ไม่ได้หมายถึงเนยใสเนยขันทันที่เขาทำขายเป็น แท่ง ๆ เป็นต้น ที่ใช้รับประทานกับขนมปัง ไม่ใช่หมายความว่าเนยใส เนยข้น ชนิดนั้น เพราะเนยใส เนยข้น ชนิดดังที่กล่าวมานั้นเป็นอาหารโดยตรง แต่หมายถึงเนยใส เนยขันทันที่ต้มขึ้นจากน้ำมันเป็นชั้น ๆ ไป ซึ่งไม่มีทำขายทั่วไป

อติเรกลานั้น บัดนี้ได้มีเป็นอันมาก เราทั้งหลายถึงแม้ว่าจะไม่ต้องอาศัย นิสสัยคือเครื่องอาศัยทั้ง ๔ อย่างซึ่งเป็นไปอย่างแน่นแค้น ก็อาศัยอติเรกลาอยู่ได้ แม้ เช่นนั้น เราทั้งหลายก็ยังมิละนิสสัยคือเครื่องอาศัยบางอย่าง เช่น การออกบิณฑบาต คือการอาศัยโภชนะคือข้าวจ้าวอันหาได้ด้วยกำลังแห่งปลีแข้งอันเป็นธรรมเนียมของภิกษุ ซึ่งแปลว่าผู้ขอโดยปกติ ธรรมเนียมการบิณฑบาตของพระนี้จึงได้รักษากันมาตั้งแต่ครั้ง พุทธกาล การบวชย่อมเป็นมาดังที่ได้กล่าวมานี้

และบัดนี้ เราทั้งหลายต่างก็ได้เข้ามาบวชกันแล้ว และอยู่จำพรรษาด้วยกัน แม้ว่าจะเป็นกรบวชเรียนชั่วคราวตามประเพณีนิยมที่ปฏิบัติกันมา เพราะแม้ชั่วคราว ก็ชื่อว่าได้เข้ามาบำเพ็ญบุญอย่างสูง จึงขอให้ตั้งใจศึกษาคือเล่าเรียนพระธรรมวินัย และปฏิบัติในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามสามารถ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ชื่อว่า ได้ปฏิบัติทำการบวชให้เป็นการบวชเพื่อพ้นทุกข์ตามสามารถ ตามวัตถุประสงค์ของการบวช ตามที่เราทั้งหลายได้สวดกันในเวลาทำวัตรเช้าดังที่ได้แสดงมาข้างต้น ก็จะทำให้การบวชให้เป็นประโยชน์ได้ ชื่อว่าได้บำเพ็ญบุญอย่างสูงคือการทำการบวชนั้นให้เป็นบุญอย่างสูง เป็นไปเพื่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์

วันนี้ ยุติเท่านี้

สมณะ

ในประเทศไทยเรานี่ เรียกผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุว่าพระ เรียกผู้ที่เข้ามาบวชเป็นสามเณรว่าเณร เรียกรวมกันว่า พระเณร เมื่อพูดว่าพระ ก็เข้าใจกันว่าหมายถึงภิกษุ แต่ในสมัยพุทธกาลนั้น ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ในประวัติพระพุทธศาสนาต่าง ๆ ว่าประชาชนเรียกผู้มาบวชว่า สมณะ ตั้งต้นแต่ผู้ที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนาเรียกพระพุทธเจ้าว่าพระสมณะโคตม และเรียกภิกษุทั้งหลายว่าสมณะ เช่นเรียกว่า สมณะศากยบุตร เพราะฉะนั้น คำว่า สมณะ ซึ่งหมายถึงผู้ออกบวชเป็นพระอย่างที่ไทยเราเรียกนั่นเอง ได้มีพระสูตรตรัสสอนผู้ที่เข้ามาบวช ซึ่งเขาเรียกว่าสมณะดังกล่าว ให้ปฏิบัติตนให้สมกับที่เขาเรียกและให้สมกับคำปฏิญญา คือแสดงตนรับรู้ว่า เป็นสมณะ พระสูตรนี้ชื่อว่า มหาอัสดรสูตร จะได้นำมาอ่านให้ท่านทั้งหลายฟัง เพราะมีค่าที่ดีมากเป็นคำสอน คือเป็นคำที่ตรัสสอนเราทั้งหลายผู้เป็นสมณะอย่างสมบูรณ์ พระสูตรนี้เริ่มว่าดังต่อไปนี้

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อัสดรนิคมของหมู่เจ้าอังคะในอังคะชนบท ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประชุมชนยอมรู้จักพวกเธอว่าสมณะ ๆ ก็แหละพวกเธอ เมื่อเขาถามว่าท่านทั้งหลายเป็นอะไร ก็ปฏิญญา

(รับรู้) ว่าพวกเราเป็นสมณะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกเรานั้นมีชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญาอย่างนี้แล้ว ก็ควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักสมทานประพัตติธรรม ทำความเป็นสมณะด้วย ทำความเป็นพราหมณ์ด้วย เมื่อพวกเราปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปัญญานี้พวกเราก็จะเป็นความจริงแท้ ใช่แต่เท่านั้น พวกเราบริโศคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัช บริหารของทายกเหล่าใด สักการะทั้งหลายนั้นของทายกเหล่านั้นก็จักมีผลมาก มีอานิสงส์มากในเพราะพวกเรา อีกอย่างหนึ่งเล่า บรรพชานี้ของพวกเราก็จักไม่เป็นหมัน จักมีผลกำไร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมทำความเป็นสมณะ และทำความเป็นพราหมณ์ เป็นอย่างไร พวกเราควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบด้วยหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) และโอตตปปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว) บางทีพวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะ (ประโยชน์ของความเป็นสมณะคือ มรรค ผล นิพพาน) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านี้ เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะ ประโยชน์ของความเป็นสมณะที่พวกเธอปรารถนา อย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเราควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจะมีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) บริสุทธี ปรากฏเปิดเผย ไม่มีช่อง และคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) บริสุทธีนั้น บางที พวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) ภายบริสุทธีแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการแห่งความเป็นสมณะ) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะ (ประโยชน์ของความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีวิจิตรสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) บริสุทธฺิ์ ปราภฺภู เปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีวิจิตรสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) บริสุทธฺิ์นั้น บางที พวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราจะเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตฺฺปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) และ วิจิตรสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) บริสุทธฺิ์แล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญฺุตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการแห่งความเป็นสมณะ) พวกเราถึงแล้ว โดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญฺุตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจะมีมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) บริสุทธฺิ์ ปราภฺภู เปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) บริสุทธฺิ์นั้น บางที พวกเธอจะมีดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตฺฺปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วิจิตรสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) และมีมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) บริสุทธฺิ์แล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญฺุตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญฺุตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่าเราทั้งหลายจักมีอาชีวะ (คือการเลี้ยงชีวิต) บริสุทธฺิ์ ปราภฺภู เปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิต) บริสุทธฺิ์นั้น บางที พวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วย

หิริโอดตัปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) มโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) บริสุทธฺิแล้วและอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิต) บริสุทธฺิแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเราถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย ว่ากิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนา อย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีทวารอันคุ่มครองแล้วในอินทรีทั้งหลาย เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือโดยนิमित (คือรวบถือ) ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ (คือแยกถือ) จักปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุทริย (คือจักขุ) ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรม คืออกิขณาและโทมนัส (ความฟุ้งเล็งหรือความยินดี และความยินร้าย) ครอบงำได้ ชื่อว่ารักษาจักขุทริย (อินทรีคือจักขุ) พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอดตัปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) มโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) อาชีวะ (การเลี้ยงชีวิต) บริสุทธฺิแล้ว และเป็นผู้มีทวารอันคุ่มครองแล้วในอินทรีทั้งหลาย ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญตถะ ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเราถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย ว่ากิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนา อย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษาอยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจะรู้ประมาณในโภชนะ จักพิจารณาโดยแยบคายแล้วกินอาหาร จักไม่กินเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อตบแต่ง เพื่อประดับ จักกินเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ห่างไกลจากความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์เท่านั้น และจะบำบัตเวทนาเก่า ไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และจักให้อัตภาพดำเนินไป ไม่มีโทษ

อยู่สบาย ด้วยประการฉะนี้ บางที พวกเธอก็มีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบ ด้วยหิริและโอตตปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วจีสมาจาร (ความ ประพฤติทางวาจา) มโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) อาชีวะ (การเลี้ยงชีวิต) บริสุทธิ เป็นผู้มีความดีแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย และรู้จักประมาณในโภชนะแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของ ความเป็นสมณะ) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอ ทั้งหลายว่า กิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของ ความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษา อยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ดี จะชำระจิตให้ บริสุทธิ์จากกรรมอันเป็นเครื่องกีดกัน (คือนิวรณ์) ด้วยการจงกรมและการนั่งตลอด ปฐมยามแห่งราตรี จักสำเร็จการนอนดังราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ่อนเท้าเหลื่อมเท้า มิสติดัมภ์ชัญญะ ทำไว้ในใจถึงความสำคัญในอันลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมอันเป็นเครื่องกีดกันคือนิวรณ์ด้วยการ จงกรมและการนั่งในปัจฉิมยามแห่งราตรี บางที พวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็น ผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) มโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) อาชีวะ (การเลี้ยงชีวิต) บริสุทธิแล้ว เป็นผู้มีความดีแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย และรู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ดีแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้ เสื่อมไปเสียเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร พวกเธอควรศึกษา อยู่อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจะประกอบด้วยสติ (ความระลึกได้) สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว) ทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ด้วยการเหยียดออก ในการทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ทำความรู้สึกรู้ตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง บางที พวกเธอจะมีความดำริว่า พวกเราเป็นผู้ประกอบด้วยหิริและโอตตปปะ มีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) มโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) อาชีวะ (การเลี้ยงชีวิต) บริสุทธ์แล้ว และเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณ ในโภชนะ ประกอบเนื่อง ๆ ด้วยความเป็นผู้ตื่น และประกอบด้วยสติสัมปชัญญะแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้น พอละ พวกเราทำเสร็จแล้ว สามัญญัตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) พวกเราถึงแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป มิได้มี พวกเธอถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกแก่เธอทั้งหลาย ขอเตือนแก่เธอทั้งหลาย ว่ากิจที่ควรทำยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ สามัญญัตถะ (ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะ) ที่พวกเธอปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเสียเลย

วันนี้ ยุติเพียงเท่านั้น

๕ สิงหาคม ๒๕๓๔

สมณะ (ต่อ)

มหาอัสน์ปรุสูตร (ต่อ)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปเป็นอย่างไร!

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง เรอกลับจากบิณฑบาต ในการภายหลังภัตแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอละความเพ่งเล็งในโลกแล้ว มีใจปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ คือละอภิชฌา ความเพ่งเล็ง หรือกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกามได้ ละความประทุษร้ายคือพยาบาทแล้ว ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือพยาบาทได้ ละถีนมิทระ ความมัวงุ่นเคลิบเคลิ้มได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากถีนมิทระ ความมัวงุ่นเคลิบเคลิ้ม มีความสำคัญหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัวอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระ ความมัวงุ่นเคลิบเคลิ้มได้ ละอุทธัจจกุกกุจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจได้แล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจได้ ละวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย ไม่มีความคลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงกู่หนีไปประกอบภาระงาน การงาน เหล่านั้นของเขาจะพึงสำเร็จผล เขาจะพึงใช้หนี้สินที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้น แล้วทรัพย์ ที่เป็นกำไรของเขาพึงเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภรรยา เขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เรากู่หนีไปประกอบภาระงาน บัดนี้ภาระงานของเราสำเร็จผลแล้ว เราได้ใช้หนี้ ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้นแล้ว และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเรายังมีเหลืออยู่สำหรับ เลี้ยงภรรยา ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส ความสุขใจมีความไม่มี หนี้สินนั้นเป็นเหตุ ฉนฺได

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นผู้มีอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้และไม่มีกำลังกาย สมัยต่อมา เขาพึงหายจากอาพาธนั้น บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกาย เขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็น ผู้มีความอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนัก และบริโภคอาหารไม่ได้และไม่มีกำลังกาย บัดนี้ เราหายจากอาพาธนั้นแล้ว บริโภคอาหารได้และมีกำลังกายดังนี้ เขาจะพึงได้ ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส ความสุขใจ มีความไม่มีโรคนั้นเป็นเหตุ ฉนฺได

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดิ ไม่มีภัย และไม่ต้องเสียทรัพย์อะไรเลย เขาจะพึง มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เราถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ บัดนี้ เราพ้นจากเรือน จำนั้นโดยสวัสดิ ไม่มีภัยแล้ว และไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลยดังนี้ เขาจะพึงได้ ความปราโมทย์ ความบันเทิงใจ ถึงความโสมนัส ความสุขใจ มีการพ้นจากเรือนจำนั้น เป็นเหตุ ฉนฺได

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษ จะพึงเป็นทาส พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากความเป็นทาสนั้น พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัวเอง ไปไหนได้ตามความพอใจ เขาจะพึงมี ความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เราเป็นทาส พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น ไปไหนตาม ความพอใจไม่ได้ บัดนี้ เราพ้นจากความเป็นทาสนั้นแล้ว พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัวเอง ไปไหนได้ตามความพอใจดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความ โสมนัส มีความเป็นไทแก่ตัวนั้นเป็นเหตุ ฉนฺได

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษมีทรัพย์มีโภคสมบัติ จะพึงเดินทางไกล กันดาร สมัยต่อมา เขาพึงข้ามพ้นทางกันดารนั้นได้โดยสวัสดิ์ ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลย เขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เรามีทรัพย์ มีโภคสมบัติ เดินทางไกล กันดาร บัดนี้ เราข้ามพ้นทางกันดารนั้นแล้ว โดยสวัสดิ์ ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์อะไร ๆ เลยดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัสมีภูมิสถานอันเกษมนั้นเป็นเหตุ ฉันทใด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นนิรณัน ๕ ประการเหล่านี้ คือ อภิชฌา ความเพ่งเล็ง หรือกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม พยาบาท ความปองร้าย ถีนมิทธะ ความม่วงงุนเคลิบเคลิ้ม อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย ที่ยังละไม่ได้ในตน เหมือนหนี เหมือนโรค เหมือนเรื้อนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลอันกันดาร คือพิจารณาอภิชฌา ความเพ่งเล็ง หรือกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกามเหมือนเป็นหนี พิจารณาพยาบาทความปองร้ายเหมือนเป็นโรค พิจารณาความม่วงงุนเคลิบเคลิ้มที่เรียกว่าถีนมิทธะเหมือนเรื้อนจำ พิจารณาความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่เรียกว่าอุทธัจจกุกกุกจะเหมือนความเป็นทาส และพิจารณาวิจิกิจฉาความเคลือบแคลงสงสัยเหมือนทางไกลกันดาร และพิจารณาเห็นนิรณัน ๕ ประการเหล่านี้ที่ละได้แล้วในตนเหมือนความไม่มีหนี เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรื้อนจำ เหมือนความเป็นไทแก่ตน เหมือนภูมิสถานอันเกษม ฉะนั้นแล

ภิกษุนั้นละนิรณัน ๕ ประการนี้อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต อันเป็นเครื่องทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มีวิจาร์ ความรักษาจิตไว้ในอารมณ์ มีปีติ ความอึดใจ มีสุข อันเกิดแต่วิเวกความสงบอยู่ เธอทำกายนี้แลให้ชุ่มชื้น อิ่มเอิบ ซาบซ่านด้วยปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกความสงบ ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกความสงบจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนพนักงานสรองสนาน หรือลูกมือของพนักงานสรองสนานผู้ฉลาด ใส่จุนสีตัวลงในภาชนะสำริดแล้ว พรหมด้วยน้ำหมักไว้ ก้อนจุนสีตัวนั้นมียางซึมไปจับติดกัน ทั้งข้างในข้างนอก ย่อมไม่กระจายออก ฉะนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอทำกายนี้แลให้ชุ่มชื้น อิ่มเอิบ ซาบซ่านด้วยปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอ ทัวทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิด จากสมาธิจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึก มีน้ำขังอยู่ ไม่มีทางที่น้ำจะไหลมาได้ ทั้งในด้านตะวันออก ด้านตะวันตก ด้านเหนือ ด้านใต้ ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็นพุขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้ว จะพึงทำให้ห้วงน้ำนั้นแลให้ชุ่มชื้น เอิบอาบ ซาบซึ่มด้วยน้ำเย็น ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งห้วงน้ำนั้นทั้งหมดที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉะนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุมืออุเบกขา ความวางเฉย มี สติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าตติยฌานที่พระอรหันตสาวก ทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้แลให้ ชุ่มชื้น เอิบอาบ ซาบซ่าน ด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอ ทัวทั้งตัว ที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนในกออูบล กอบทุม หรือ กอปถุทริกแต่ละชนิด ในกออูบล กอบทุมหรือกอปถุทริก ดอกบัวบางชนิดเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นจากน้ำ จมอยู่ในน้ำ น้ำเลี้ยงไว้ อันน้ำเย็นหล่อเลี้ยง เอิบอาบ ซึ่มซาบ ไปแต่ละเอียดและแห้งๆ ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกออูบล กอบทุมและ กอปถุทริก ที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉะนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง ภิกษุเข้าจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสในก่อนได้ มีความบริสุทธิ์แห่งสติที่อุเบกขา ให้เกิดขึ้นอยู่ เธอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แลด้วยใจบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายของเธอ ทัวทั้งตัวที่จิตอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนบุรุษ นั่งคลุมตัว ตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีเอกเทศไหน ๆ แห่งกายทุก ๆ ส่วนของเขาที่ ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง ฉะนั้น

ภิกษุนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ครวแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว อย่างนี้ย่อมโนมน้อมจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนาสุสสติญาณ

คือญาณความระลึกขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในกาลก่อน เธอระลึกชาติที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น ระลึกชาติที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เปรียบเหมือนบุรุษออกจากบ้านของตนไปสู่อื่น ออกจากบ้านแม่ไปสู่อื่น ออกจากบ้านแม่แล้วกลับมาสู่บ้านของตนตามเดิม เขาจะพึงระลึกได้ว่า เขาออกจากบ้านของตนสู่บ้านโน้น ในบ้านนั้น เราได้ยืนอย่างนี้ ได้นั่งอย่างนี้ ได้พูดอย่างนี้ ได้นั่งอย่างนี้ ออกจากบ้านนั้นแม่ไปสู่อื่น แม่ในบ้านนั้นเราได้ยืนอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ออกจากบ้านแม่แล้วเธอกลับมาสู่บ้านของตนตามเดิม ดังนั้นใด ภิกษุหนึ่งแลย่อมระลึกชาติที่เคยอยู่อาศัยในกาลก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น ระลึกชาติที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุหนึ่ง เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อจตุตตญาณ รู้จิตเคลื่อน และอุปบัติความเข้าถึงของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ คือเคลื่อน กำลังอุปบัติ คือเข้าถึง เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ เป็นต้น ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม เปรียบเหมือนเรือน ๒ หลังมีประตูร่วมกัน บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่ท่ามกลางเรือน พึงเห็นหมู่มนุษย์กำลังเข้าสู่เรือนบ้าง กำลังออกจากเรือนบ้าง กำลังเดินไปบ้าง กำลังเที่ยวไปบ้าง ฉนใด ภิกษุ ย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติคือเคลื่อน กำลังอุปบัติคือเข้าถึง เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ เป็นต้น ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมฉนนั้นเหมือนกันแล

ภิกษุหนึ่ง เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออสาวิกขณญาณ ญาณเป็นเหตุสิ้นอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน เธอย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ นี้ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน นี้อาสวสมุทัย เหตุให้

เกิดอาสวะ นี่อาสวะนิโรธ ความดับอาสวะ นี่อาสวะนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ อาสวะคือกาม แม้จากภวาสวะ อาสวะคือภพ แม้จากอวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เปรียบเหมือนห้วงน้ำบนยอดภูเขา มีน้ำใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บุรุษผู้มีจักขุติดี้นอยู่ที่ขอบห้วงน้ำนั้น จะพึงเห็นหอยกาบ หอยโข่ง ก้อนกรวด กระเบื้องและฝูงปลา หยุดอยู่บ้าง เคลื่อนไปบ้าง เขามีความดำริว่าห้วงน้ำนี้มีน้ำใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว มีหอยกาบ หอยโข่ง ก้อนกรวด กระเบื้องและฝูงปลา หยุดอยู่บ้าง เคลื่อนไปบ้าง ฉันทใด ภิกษุย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นี้ทุกข์ขมุกขมูย เหตุเกิดทุกข์เป็นต้น รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ก็มีได้มี ฉันทนั้นเหมือนกันแล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียกว่า สมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง นหาคะบ้าง เวทคุบ้าง โสติถยะบ้าง อริยะบ้าง อรหันต์บ้าง

ก็อย่างไรภิกษุจึงเรียกว่าสมณะ เหล่าอกุศลธรรมอันลามก ทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นระงับเสียได้ อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าสมณะ

ก็อย่างไรภิกษุชื่อว่าพราหมณ์ เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นลอยเสียได้ อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าพราหมณ์

ก็อย่างไรภิกษุจึงชื่อว่านหาคะ เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นอาบล้างเสียแล้ว อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่านหาคะ

ก็อย่างไรภิกษุจึงชื่อว่าเวทคุ เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรา มรณะต่อไป อันภิกษุนั้นรู้แจ้งแล้ว อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าเวทคุ ผู้ถึงเวทคือความรู้

ก็อย่างไรภิกษุจึงชื่อว่าไสตถิยะ เหล่าอกุลศัลยกรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชราภรรษาต่อไป อันภิกษุนั้นให้หลับไปหมดแล้ว อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าไสตถิยะคือผู้ทำให้กิเลสหลับ

ก็อย่างไรภิกษุจึงชื่อว่าอริยะ เหล่าอกุลศัลยกรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชราภรรษาต่อไป ห่างไกลภิกษุนั้น อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าอริยะ

ก็อย่างไรภิกษุจึงชื่อว่าอรหันต์ เหล่าอกุลศัลยกรรมอันลามก อันให้เศร้าหมอง นำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชราภรรษาต่อไป อันภิกษุนั้นกำจัดเสียแล้ว อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าอรหันต์

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทฺธพจนนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีพระภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นแล

จบ มหาอัสนสปุสฺตร

พระสุตฺรนี้ เป็นพระสุตฺรที่สอนพวกเราทั้งหลายซึ่งเป็นสมณะดีมาก และก็แสดงการปฏิบัติเพื่อความเป็นสมณะตั้งแต่ในขั้นต้นจนถึงขั้นสุดท้ย เพราะพระพุทฺธเจ้านั้นทรงเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้ว ทรงทำอาสวะกิเลสให้สิ้นแล้ว และการบวชนั้นเดิมาก็เป็นการบวชเพื่อทำอาสวะกิเลสให้สิ้นไป เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง เพราะฉะนั้นการแสดงธรรมของพระองค์ที่ทำให้เป็นสมณะจึงได้ทรงแสดงจนถึงที่สุด แต่เราทั้งหลายซึ่งเป็นผู้บวชเรียน แม้จะปฏิบัติยังไม่ถึงที่สุด แต่ว่าในข้อต้น ๆ นั้นก็เป็นข้อที่ควรปฏิบัติ

สรุปความในมหาอัสนสปุสฺตรนี้ว่า คนจำได้ว่าสมณะ ถ้าถูกถามว่าท่านเป็นใคร ก็ปฏิญาณตนว่าสมณะ สมณะ เมื่อมีสัมมัญญาและปฏิญาณตนอย่างนั้น ก็ควรศึกษาว่าธรรมเหล่าใดทำให้เป็นสมณะ ทำให้เป็นพราหมณ์ เราทั้งหลายจะสมาทานประพฤติธรรมเหล่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้

๑. สัมมัญญา คือชื่อของเราทั้งหลายก็จะเป็นสัจจะคือเป็นจริง

๒. ปฏิญญา คือการแสดงตน การรับว่าตนเองเป็นอะไรก็จะเป็นสัจจะ ก็จะเป็นภูตะคือเป็นจริง

๓. บริโภคปัจจัย ๔ ของชนเหล่าใด การอุปการะของชนเหล่านั้นในเราทั้งหลาย ก็จะมีผล อานิสงส์มาก

๔. บรรพชาของเราจักไม่เป็นหมัน จักมีผลเป็นกำไร

สรูป ข้อที่พึงประพฤติอันทำให้เป็นสมณะนั้นก็คือ

๑. พึงศึกษาว่า เราจักประกอบด้วยหิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โอตตปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

๒. พึงศึกษาว่า เราจักมีกายสมาจาร ความประพฤติทางกายอันบริสุทธิ์ ตื่นเปิดเผย ไม่เป็นช่อง สรรวม และไม่ยกตนข่มท่านด้วยข้อนั้น

๓. พึงศึกษาว่า เราจักมีวจีสมาจาร ความประพฤติทางวาจาอันบริสุทธิ์

๔. พึงศึกษาว่า เราจักมีมโนสมาจาร ความประพฤติทางใจอันบริสุทธิ์

๕. พึงศึกษาว่า เราจักมีอาชีวะ เลี้ยงชีวิตอันบริสุทธิ์

๖. พึงศึกษาว่า เราจักมีอินทริยสังวร คือมีทวารอันคุ้มครองในอินทริยทั้งหลาย

๗. พึงศึกษาว่า เราจักมีโภชนมัตตัญญูตา คือความรู้ประมาณในโภชนะ

๘. พึงศึกษาว่า เราจักมีชาคริยานุโยค คือความประกอบตนให้เป็นผู้ตื่นอยู่

๙. พึงศึกษาว่า เราจักประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ

๑๐. พึงศึกษาว่า เราจักชำระจิตจากนิวรณ์ทั้ง ๕ เหมือนอย่างเปลื้องหนີได้ เหมือนอย่างหายโรค เหมือนอย่างพ้นจากเรือนจำ เหมือนอย่างเป็นไทพ้นจากความเป็นทาส เหมือนอย่างเดินทางพ้นทางกันดารถึงภูมิที่เกษม คือว่าเปลื้องอกิขณา ความเพ่งเล็ง หรือกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกามได้ เหมือนอย่างเปลื้องหนີได้ ชำระพยาบาล ความปองร้ายได้ เหมือนอย่างหายโรค ชำระถิ่นมิทระ ความง่วงงุน เคลิบเคลิ้มได้ เหมือนอย่างพ้นเรือนจำ ชำระอุทัจจะกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญได้ เหมือนอย่างเป็นไท พ้นจากความเป็นทาส และชำระวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยได้ เหมือนเดินทางพ้นทางกันดารถึงภูมิที่เกษม

๑๑. บรรลุฌานทั้ง ๔

๑๒. บรรลุวิชชา ๓

สำหรับข้อ ๑ ถึง ข้อ ๑๐ นั้น เป็นข้อที่เราทั้งหลายพึงปฏิบัติได้และควรเริ่มปฏิบัติ สำหรับข้อ ๑๑ ๑๒ เป็นธรรมะชั้นสูง สำหรับผู้ต้องการปฏิบัติจริง ๆ และต้องการบวชเพื่อหลุดพ้นจะพึงบรรลุได้ในที่สุด และทั้งศึกษาไปโดยลำดับตั้งแต่ข้อ ๑ ถ้าจะคิดว่า ประกอบด้วยธรรมข้อต้น ๆ พอแล้ว บรรลุประโยชน์แห่งความเป็นสมณะแล้ว ไม่มีกรณียะคือกิจที่ควรทำที่ยิ่งขึ้นไปกว่า ก็จะมีสันโดษ ความพอใจอยู่เพียงนั้น จึงตรัสประกาศว่า สามัญญัตถะ ประโยชน์ที่ต้องการของความเป็นสมณะของท่านทั้งหลาย ผู้ที่มีความต้องการสามัญญะ ความเป็นสมณะ อยาได้เสื่อมไปในเมื่อยังมีกรณียะคือการทำที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่ควรจะมีสันโดษเพียงเท่านั้น พึงปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ในข้อนี้ มีเกร็ดที่พึงทราบ ว่า เรื่องสันโดษนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้สันโดษ ในผลคือในลาภผลทั้งหลายที่ได้ เช่น สันโดษในจีวร ในบิณฑบาต ในเสนาสนะ ในยาแก้ไข้ และในวัตถุทั้งหลายได้เพียงไร ก็ยินดีเพียงนั้น เป็นยถาลาภสันโดษ และสันโดษตามกำลัง เรียกว่ายถาลาภสันโดษ สันโดษตามความสมควร เรียกว่ายถาสารูปสันโดษ แต่ว่าตรัสสอนไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย เหมือนอย่างในพระสูตรนี้ ไม่ให้สันโดษพอใจในข้อปฏิบัติในขั้นต้น ๆ เช่น ข้อ ๑. ไม่ต้องทำ ข้อ ๒. ต้องไม่สันโดษอย่างนั้น คือต้องปฏิบัติในข้อ ๒ ด้วย และเมื่อปฏิบัติในข้อ ๒ แล้วก็ไม่ได้สันโดษคือหยุดเพียงเท่านั้น ให้ปฏิบัติในข้อ ๓ ด้วย คือไม่สันโดษในการที่จะปฏิบัติให้สูงขึ้นไปให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้น จึงตรัสสอนมิให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลายคือให้ปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ธรรมะ

จะแสดงพระสูตรที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายอีกพระสูตรหนึ่ง ชื่อว่า จุฬอัสนิปุสสุต
ขึ้นต้นก็มีความเค้าเดียวกันกับมหาอัสนิปุสสุต ที่ได้แสดงไปแล้ว แปลว่า
มาแสดงถึงธรรมะ ซึ่งภิกษุทั้งหลายควรประพฤติให้สมกับชื่อว่าสมณะ หรือให้สมกับ
ที่รับว่าตนเองเป็นสมณะ

ในพระสูตรนี้ มีดังต่อไปนี้

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในอังคชนบท มีนิคมของชาวอังคะ
ชื่อว่าอัสนิปุระ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว ภิกษุทั้งหลาย
ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ว่า

คนเขารู้จักท่านทั้งหลายว่า สมณะ สมณะดังนี้ ถึงท่านทั้งหลายเล่า เมื่อมี
คนมาได้ถามว่าท่านทั้งหลายเป็นอะไร ท่านทั้งหลายก็บัญญัติว่าเราเป็นสมณะ
เมื่อท่านทั้งหลายมีชื่อว่าสมณะ และบัญญัติว่าเป็นสมณะอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จำต้อง
สำเนียงกว่า ข้อปฏิบัติสิ่งใดสมควรแก่สมณะ เราจักปฏิบัติข้อปฏิบัติสิ่งนั้น เมื่อความ
ปฏิบัติของเราอย่างนี้มีอยู่ ชื่อและคำบัญญัติของเรานี้ก็จะเป็นจริง

อนึ่ง เราบริโภคน้ำจืด บิณฑบาต และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของทายกเหล่าใด
ความอุปการะเกื้อหนุนของเขาในเราทั้งหลายก็จักมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่

อนึ่ง บรรพชาของเราจักไม่เป็นหมัน ไม่เปล่าจากประโยชน์และจักประกอบด้วยผล ประกอบด้วยกำไร ดังนี้ ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบเป็นอย่างไร ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย รูปใดรูปหนึ่ง

เป็นผู้มีอภิขณา คือ ความเพ่งเล็งผัสฺตของผู้เอนมก ละอภิขณายังไม่ได้
 เป็นผู้มึใจพยายาม คือ คิดล้างผลาญสัตว์ให้ฉิบหาย ละพยายามยังไม่ได้
 เป็นผู้มักโกรธ ละความโกรธยังไม่ได้
 เป็นผู้มักถือโกรธ ละความถือโกรธยังไม่ได้
 เป็นผู้มักมีความลบหลู่คุณ ละความลบหลู่คุณยังไม่ได้
 เป็นผู้มักถือเป็นคู่แข่งดี ละความถือเป็นคู่แข่งดียังไม่ได้
 เป็นผู้มักริษยา ละความริษยายังไม่ได้
 เป็นผู้ตระหนี่ ละความตระหนี่ยังไม่ได้
 เป็นผู้มักอวดตัว ละความอวดตัวยังไม่ได้
 เป็นผู้มีมายา คือ บังโทษตนไว้ ละมายายังไม่ได้
 เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ละความปรารถนาชั่วยังไม่ได้ และ
 เป็นผู้มีความเห็นผิด ละความเห็นผิดยังไม่ได้

เพราะยังละไม่ได้ซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ ๑๒ อย่าง มีอภิขณาเป็นต้น เหล่านี้ที่เป็นเครื่องหมองใจ เป็นโทษ เป็นของจับใจดุจน้ำฝาดของสมณะ เป็นเหตุให้สัตว์เกิดในอบาย มีวิบากอันสัตว์ทั้งหลายจะต้องเสวยในทุกคติ เราไม่กล่าวเธอเป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่สมณะ เปรียบเหมือนอาวุธอย่างหนึ่งชื่อว่ามตชะ มีคม ๒ ข้าง ทั้งกำซาบด้วยยาพิษ ทั้งคมกล้า เขาปิดคลุมหุ้มห่อไว้ด้วยผ้าสำหรับห่อ ฉนั้นใด เราก็กกล่าวการบรรพชาของภิกษุนี้ ฉนั้นนั้น

ภิกษุทั้งหลาย

ถึงบุคคลที่ครองผ้าสังฆาฏิอยู่ เราก็กกล่าวว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการสักว่าครองผ้าสังฆาฏิไม่

ถึงบุคคลถือเพศเป็นชีเปลือย ไม้่นุ่งห่มผ้า เราก็กกล่าวว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการที่ไม่มีผ้านุ่งห่มไม่

ถึงบุคคลถือการหมักหมมเหงื่อโคล ไม่อาบน้ำชำระกาย เราก็บอกแล้วว่า เป็นสมณะ ด้วยอาการที่หมักหมมเหงื่อโคลไม่

ถึงบุคคลถือการลงอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง เราก็บอกแล้วว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการที่ลงอาบน้ำไม่

ถึงอาการบุคคลอยู่ใต้ต้นไม้เป็นนิตย์ เราก็บอกแล้วว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการ อยู่โคนต้นไม้ไม่

ถึงบุคคลถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นนิตย์ เราก็บอกแล้วว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการ ที่อยู่ ณ ที่แจ้งไม่

ถึงบุคคลถือการอภกายด้วยหมายจะทรมานกิเลสเป็นนิตย์ เราก็บอกแล้วว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการที่อภกายไม่

ถึงบุคคลถือการบริโภคอาหาร มีการกำหนดเป็นครั้งคราว เราก็บอกแล้วว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการที่ยักย้ายผ่อนผัน บริโภคอาหารเป็นครั้งเป็นคราวไม่

ถึงบุคคลที่ท่องบ่น จำนตได้มาก เราก็บอกแล้วว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการที่ท่องบ่นจำนตไม่

ถึงบุคคลเกล้าผมเป็นกระเชิง เราก็บอกแล้วว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการที่เกล้าผมไม่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลครองสังฆาฏิ

มือภิกษณามาก

ละอภิกษณาเสียได้

มีจิตพยาบาลอยู่

ละพยาบาลเสียได้

มีความโกรธอยู่

ละความโกรธเสียได้

เป็นผู้ถือมักโกรธ

ละความถือโกรธเสียได้

เป็นผู้ลบหลู่อยู่

ละความลบหลู่เสียได้

เป็นผู้ถือเป็นคู่แข่งดีอยู่

ละความถือเป็นคู่แข่งดีเสียได้

เป็นผู้มักริษยาอยู่

ละความริษยาเสียได้

เป็นผู้ตระหนี่อยู่

ละความตระหนี่เสียได้

เป็นผู้มักโอดวอดตัวอยู่	ละความโอดวอดตัวเสียได้
เป็นผู้มีมายาอยู่	ละมายาเสียได้
เป็นผู้มีความปรารถนาชั่วอยู่	ละความปรารถนาชั่วเสียได้ และ
เป็นผู้มีความเห็นผิดอยู่	ละความเห็นผิดเสียได้

ด้วยอาการที่ครองผ้าสังฆาฏิตั้งแต่แรกเกิดมา และจะพึงชักชวนให้ผู้นั้น ครองผ้าสังฆาฏิเท่านั้น ด้วยคำชักชวนว่า มาเกิด ท่านจงครองผ้าสังฆาฏิเถิด เมื่อท่าน ครองผ้าสังฆาฏิอยู่ เครื่องเคร่าหมองทั้ง ๑๒ อย่าง มีอภิขณามาก จักละอภิขณาเสีย ได้ด้วยอาการที่ครองผ้าสังฆาฏินั้นแล เพราะเราเห็นบุคคลบางคนในโลกนี้ ถึงครองผ้า สังฆาฏิอยู่ก็มีอภิขณามาก มีความเห็นผิด ฉะนั้น เมื่อครองผ้าสังฆาฏิ เราก็มอง ไม่กล่าวว่าเป็นสมณะ ด้วยอาการที่ครองผ้าสังฆาฏิเลย ดังนี้ เป็นต้น

ถ้าว่าคนเปลือย ผู้เกล้าผม มีอภิขณามาก ละอภิขณาเสียได้แล้ว เป็นผู้มีความเห็นผิด ละความเห็นผิดเสียได้ ด้วยอาการที่เกล้าผม มิตร สหาย ญาติสาย โลหิตทั้งหลาย ก็พึงทำผู้นั้นให้เป็นคนเกล้าผมแต่แรกเกิดมา และจะพึงชักชวนให้ เก่าผมด้วยคำชักชวนว่า มาเกิดเจ้าเกล้าผมเสียเถิด เมื่อท่านเกล้าผมอยู่ มีอภิขณา มาก ละอภิขณาเสียได้ มีความเห็นผิด ละความเห็นผิดเสียได้ ด้วยอาการที่เกล้าผม นั้นแล เพราะเราเห็นบุคคลบางคนในโลกนี้ ถึงเกล้าผมอยู่ก็ยังมีอภิขณามาก มีความ เห็นผิดอยู่ ฉะนั้น ผู้เกล้าผม เราก็มองหาเรียกว่าผู้ละมลทินได้ไม่ เราจึงไม่กล่าวว่า เป็นสมณะ ด้วยอาการที่เกล้าผมเลย

ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงเป็นผู้ปฏิบัติชอบ สมควรแก่สมณะ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง มีอภิขณาอยู่มาก ละอภิขณาเสียได้ มีจิตพยาบาลอยู่ ละพยาบาลเสียได้ เป็นผู้มัก โกรธอยู่ ละความโกรธเสียได้ เป็นผู้ถือโกรธอยู่ ละความถือโกรธเสียได้ เป็นผู้ลบหลู่ อยู่ ละความลบหลู่เสียได้ เป็นผู้มักถือเป็นคู่แข่งดีอยู่ ละความถือเป็นคู่แข่งดีเสียได้ เป็นผู้มักริษยาอยู่ ละความริษยาเสียได้ เป็นผู้ตระหนี่อยู่ ละความตระหนี่เสียได้ เป็นผู้มักโอดวอดตัวอยู่ ละความโอดวอดตัวเสียได้ เป็นผู้มีมายาอยู่ ละมายาเสียได้ เป็นผู้มีความปรารถนาชั่วอยู่ ละความปรารถนาชั่วเสียได้ เป็นผู้มีความเห็นผิดอยู่ ละความเห็นผิดเสียได้ เพราะละเสียได้ซึ่งกิเลส ๑๒ อย่างเหล่านี้ ที่เป็นมลทินโทษ

เป็นของจับใจคุณ้ำผาดของสมณะ เป็นเหตุจะให้สัตว์เกิดในอบาย มีวิบากอันสัตว์ทั้งหลายจะต้องเสวยในทุคติ เรากล่าวว่าเป็นผู้ปฏิบัติชอบสมควรแก่สมณะ

ผู้ปฏิบัติชอบนั้น ย่อมพิจารณาเห็นตนเป็นผู้บริสุทธิ์ พ้นจากบาปอกุศลธรรมเหล่านี้แล้ว เมื่อเธอพิจารณาเห็นตนเป็นผู้บริสุทธิ์ พ้นจากบาปอกุศลธรรมเหล่านี้ทั้งหมดอยู่ ปราโมทย์คือความบันเทิงใจก็บังเกิดขึ้น เมื่อเธอบันเทิงใจแล้ว ปีติก็เกิดขึ้น เมื่อเธอมีใจประกอบด้วยปีติ นามกายก็สงบ เธอมีนามกายสงบระงับกระวนกระวายแล้ว ก็ได้เสวยสุข เมื่อเธอมีสุขแล้ว จิตของเธอก็ตั้งมั่น มีใจประกอบด้วยเมตตา คือปรารถนาให้หมู่สัตว์เป็นสุขมีใจประกอบด้วย กรุณา คือปรารถนาให้หมู่สัตว์พ้นจากทุกข์ทั่วหน้า มีใจประกอบด้วยมุทิตา ราเริงบันเทิงใจต่อสมบัติของผู้อื่น คือไม่มีริษยา มีใจประกอบด้วยอุเบกขาคือความเฉยเป็นกลางคือไม่มียินดียินร้าย แผลอัมปมัญญาพรหมวิหารคือภาวนาที่แผ่ไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่ของคนประเสริฐทั้ง ๔ ประการ ตลอดทิศ ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ มีใจประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ไพบูลย์เต็มที่เป็นจิตใหญ่ มีสัตว์ไม่มีประมาณ เป็นอารมณ์ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผลอัมปมัญญา พรหมวิหารนั้นตลอดโลกอันมีสัตว์ทั้งปวงในที่ทั้งปวงด้วยความเป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อม เสมอไปในสัตว์ทั้งปวงทั้งทิศเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางอยู่เสมอ เปรียบเสมือนสระบัวมีน้ำใสและจิตเย็น ชาว สะอาด มีท่าเรียบร้อย ควรชื่นรมย์ ถ้าว่าบุรุษจะพึงมาแต่ทิศตะวันออก ตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ อันความร้อนกระวนกระวาย เผาระงม ครอบงำ เห็นตเห็น้อยลำบาก ระหาย หิว บุรุษนั้นมาถึงสระนั้นแล้ว จะพึงทำความระหายน้ำและความร้อนกระวนกระวายให้เสื่อมสูญได้ฉันท

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้ากุลบุตรออกบวชจากตระกูลกษัตริย์ ถือเพศเป็นบรรพชิต และภิกษุทั้งหลายนั้นอาศัยธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ได้ความระงับสงบใจในภย ในสันดานตน ฉันทนั้น เรากล่าวว่าบรรพชิตนั้นเป็นผู้ปฏิบัติชอบ สมควรแก่สมณะ ถ้าออกบวชจากตระกูลพราหมณ์ จากตระกูลแพศย์ จากตระกูลศูทร หรือออกบวชจากตระกูลไหนก็ตาม และบรรพชิตนั้น ครั้นอาศัยธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว เจริญพรหมวิหารทั้ง ๔ มีเมตตาเป็นต้น ได้ความระงับ สงบใจในกายในใจอย่างนี้ เรากล่าวว่าบรรพชิตนั้นปฏิบัติสมควรแก่สมณะ

ถ้าว่ากุลบุตรออกบวชจากตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ ตระกูลศูทร หรือตระกูลไหนก็ตาม ครั้นบวชแล้ว เธอทำเจโตวิมุตติ คือความมีจิตพ้นจากเครื่องเศร้าหมองด้วยกำลังฌาน และปัญญาวิมุตติ ความมีจิตพ้นจากเครื่องเศร้าหมองด้วยกำลังปัญญา อันไม่มีอาสวะคือกิเลสที่หมักหมม เพราะสิ้นอาสวะแล้ว ให้แจ้งประจักษ์ด้วยปัญญาที่รู้ยั้งลำพังตนได้แล้ว เข้าถึงพร้อมอยู่ในอัตภาพนี้ เรากล่าวบรรพชิตนั้นว่าเป็นสมณะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้จบแล้ว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นมีใจยินดี เพลิดเพลิน รับภาชิตแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้

จบ จุฬอสสปุรสูตร

พระสูตรนี้ได้แสดงธรรมะ ซึ่งเป็นเครื่องทำให้เป็นสมณะด้วยการมุ่งอบรมจิตใจ ให้สงบระงับจากอกิขณา ความเพ่งเล็งทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น อันเป็นอาการของโลภะ ความโลภ หรือว่าความเพ่งเล็งในรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น ในฐานะเป็นกาม หรือเป็นกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม และละพยาบาทเป็นต้นเสียได้ และมาเจริญพรหมวิหารภาวนา คืออบรมพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แฝไปเป็นอัมปมัญญาคือในสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ในทิศทั้งหลาย ตลอดจนถึงปฏิบัติให้ได้อริยมุติคือความหลุดพ้นที่เป็นเจโตวิมุตติ หลุดพ้นจากเครื่องเศร้าหมองด้วยกำลังฌาน ปัญญาวิมุตติ หลุดพ้นจากเครื่องเศร้าหมองด้วยกำลังปัญญา ดั่งนี้เป็นสมณะ

ในข้อนี้ ได้มีตรัสเปรียบเทียบถึงว่า ผู้ที่มาบรรพชาคือบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา หรือแม้บวชในภายนอกพระพุทธศาสนา ปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะ แต่ว่าไม่ปฏิบัติสงบระงับอกิขณา พยาบาท เป็นต้น ทั้ง ๑๒ ประการ ดังที่ตรัสไว้แล้ว และไม่อบรมเจริญพรหมวิหารธรรม จิตของผู้นั้นก็ยังไม่สงบ แม้ว่าจะมีเครื่องหมายภายนอกเป็นสมณะ เช่น ครองผ้าสังฆาฏิ เป็นต้น ซึ่งเป็นภายนอกพระพุทธศาสนาก็เป็นสมณะแต่เพียงภายนอกเท่านั้น แต่ว่าภายในจิตใจนั้นยังหาเป็นสมณะไม่ ยังประกอบด้วยอกุศลธรรมทั้งหลายมีอกิขณา พยาบาท เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงเป็น

สมณะแต่ภายนอก คือทางกายที่ปรากฏออกไป แต่ไม่เป็นสมณะทางใจ จึงเปรียบเหมือนอย่างศาสตราที่ชื่อว่า มตชะ อันคม มีผ้าหุ้มห่ออยู่ในภายนอก เมื่อดูที่ผ้าหุ้มห่อแล้ว ก็จะไม่รู้สึกว่าเป็นศาสตราอันคม แต่ความจริงนั้น ภายในผ้าที่หุ้มห่อนั้นเป็นศาสตราอันคม เหมือนอย่างบุคคลที่มีร่างกายนุ่มนวลเป็นสมณะ ปฏิบัติอาการทางกายต่าง ๆ เป็นสมณะ ก็เป็นสมณะอยู่แต่ภายนอกเท่านั้น แต่ภายในจิตใจนั้นยังเป็นศาสตราอันคมอยู่เหมือนอย่างมตชะนั้น เพราะประกอบด้วยอกุศลธรรมทั้งหลายมี อภิชฌา พยาบาท เป็นต้น

ศาสตราที่ชื่อว่ามตชะที่ทรงยกขึ้นมาเป็นอุปมานี้ ในอรรถกถาของพระสูตรนี้ได้อธิบายไว้ว่า พวกมनुษยตะไปเหล็กกล้าด้วยเหล็กแล้ว ขยำผงเหล็กนั้นเข้ากับเนื้อให้นกกกระเรียนกิน นกกกระเรียนเหล่านั้นไม่อาจถ่ายอุจจาระก็ตาย ถ้าไม่ตายก็จะประหารให้ตาย เมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะผ่าท้องของนกกกระเรียนเหล่านั้น เอาน้ำล้างผงเหล็กเหล่านั้น ถือเอาผงละเอียดคลุกกับเนื้อให้นกกกระเรียนทั้งหลายกิน ดังนั้น จึงให้นกกกระเรียนกินอย่างนี้ ๗ ครั้ง แล้วทำอาวุธด้วยผงเหล็กที่ถือเอาแล้ว ข่างเหล็กศึกษาดิแล้ว ได้ข้อมูลเหตุหัตถกรรมเป็นอันมาก ย่อมกระทำอาวุธนั้น เขาจึงเรียกอาวุธนั้นว่ามตชะ เพราะเกิดจากนกที่ตายแล้ว อาวุธนั้นเป็นอาวุธคมยิ่งนัก เพราะฉะนั้นพระสูตรนี้จึงเป็นเครื่องสอนว่า เมื่อบวชเป็นสมณะในภายนอกแล้วก็ให้บวชใจเป็นสมณะภายในอีกด้วยคือทำให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา พยาบาท เป็นต้น และให้เจริญพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นอัมปมัญญา คือ แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นสมณะทั้งทางกายและทั้งทางใจ

อนึ่ง ในพระสูตรนี้ได้ตรัสแสดงถึงสมณะในภายนอกพระพุทธศาสนาเป็นอันมากที่นุ่มนวลผ้าก็มี ไม่นุ่มนวลผ้าก็มี ตลอดถึงคำที่ว่าครองผ้าสังฆาฏิ ท่านก็แสดงว่าเป็นสมณะภายนอก เพราะสมณะคือพระภิกษุทั้งหลายนั้นไม่ได้ครองผ้าสังฆาฏิแต่ว่าครองผ้าจีวร เพราะฉะนั้น คำที่ว่าครองผ้าสังฆาฏินี้จึงหมายถึง สมณะในภายนอกพระพุทธศาสนา

วินัย

จะแสดงวินัยคู่กับธรรมที่แสดงแล้ว

วินัยนั้น คือ พระพุทธรูปบัญญัติ เป็นคำสั่งปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ประพฤติทางกาย วาจาเป็นอาสวฐานิยธรรม ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะคือกิเลสที่ตองสันดาน คือ การกระทำที่ไม่ดีงามเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ กิเลสตองจิตสันดานนั้น ๆ โดยตรง ปรารภ ความประพฤติดั่งนั้นของภิกษุรูปหนึ่งเป็นเหตุ จึงทรงบัญญัติวินัยป้องกันเป็นสิกขาบท ๆ หรือเป็นข้อ ๆ ไป โดยภิกษุผู้เป็นต้นเหตุให้ทรงบัญญัติไม่ต้องอาบัติ เพราะยังไม่ได้ ทรงบัญญัติไว้ ส่วนภิกษุผู้ประพฤติดั่งนั้น หลังจากทรงบัญญัติแล้วจึงต้องอาบัติ ชื่อว่า วินัย เพราะเป็นเครื่องกำจัด ห้าม ป้องกันโทษละเมิดทางกาย วาจา เป็นเครื่อง นำไปโดยวิเศษ เป็นเหตุให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม

ดั่งที่ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยความว่า ทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย คือ เพื่อความดีงามแห่งสงฆ์ เพื่อความผาสุก แห่งสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก เพื่ออยู่ผาสุกแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก เพื่อสำรวมระวังป้องกันอาสวะทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เพื่อกำจัดห้ามอาสวะทั้งหลาย ที่เป็นภายนอก เพื่อความเลื่อมใสแก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นแก่ ผู้ที่เลื่อมใสแล้ว เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย

ในวินัยปิฎกได้มีแสดงว่า ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พรหมจรรย์ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนไม่ตั้งอยู่นาน ของพระองค์ไหนตั้งอยู่นาน

เพราะเหตุปัจจัยอะไร ตรัสตอบว่าพรหมจรรย์ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสีของพระผู้มีพระภาคเจ้าสิขี ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเวสภู ไม่ตั้งอยู่นาน เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ๓ พระองค์นี้ไม่ทรงชวนชวายเป็นเพื่อแสดงธรรมโดยพิสดาร นวัคส์ตฤคศาสตร์ คือคำสอนของพระศาสดามืองค์ ๙ มีสุตตะ เคยยะเป็นต้นมีน้อย ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย ปาติโมกข์ก็ไม่ทรงแสดง โดยอันตรธานแห่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้น โดยอันตรธานแห่งพระสาวก พุทธานุพุทธสาวกภายหลัง ต่างนาม ต่างโคตร ต่างชาติ ต่างตระกูล บวชแล้วยังพรหมจรรย์ศาสนานั้นให้อันตรธานไปโดยเร็ว เหมือนอย่างดอกไม้ต่าง ๆ วางไว้บนแผ่นกระดาน ไม่ได้ร้อยไว้ด้วยด้าย ลมย่อมเกลี่ยเรียรายกระจัดกระจายดอกไม้เหล่านั้น โดยเหตุที่ไม่ได้ร้อยไว้ด้วยด้าย

ส่วนพรหมจรรย์ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ากุกสันธะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าโกนาคมณะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะตั้งอยู่นาน เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ๓ พระองค์นี้ทรงชวนชวายเป็นเพื่อแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย สุตตะ เคยยะเป็นต้นมีมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย ทรงแสดงปาติโมกข์ โดยอันตรธานแห่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้น โดยอันตรธานแห่งพระสาวก พุทธานุพุทธสาวกภายหลัง ต่างนาม ต่างชาติ ต่างโคตร ต่างตระกูล บวชแล้วตั้งพรหมจรรย์นั้นตลอดกาลนาน เหมือนอย่างดอกไม้ต่าง ๆ ที่วางไว้บนแผ่นกระดาน ร้อยไว้ดีแล้ว ด้วยด้าย ลมย่อมไม่เกลี่ยเรียรายกระจัดกระจายดอกไม้เหล่านั้น โดยเหตุที่ร้อยไว้ดีแล้วด้วยด้าย

ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลว่าเป็นกาลเวลา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพึงทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย ทรงแสดงปาติโมกข์ โดยประการที่พรหมจรรย์ศาสนานี้พึงดำรงอยู่นาน ตั้งอยู่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยความว่า จงรออยู่ก่อน ตถาคตจะรู้กาลเวลาในการบัญญัติสิกขาบทนั้น พระศาสดายังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย จะไม่แสดงปาติโมกข์ ตราบเท่าที่อาสวฐานิยธรรม คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ กิเลสต้องจิตสันดานบางอย่างในโลกนี้ยังไม่เกิดปรากฏในสงฆ์ แต่ในกาลเวลาที่อาสวฐานิยธรรมบางอย่างในโลกนี้เกิดปรากฏในสงฆ์ พระศาสดาจึงจะบัญญัติสิกขาบท แสดงปาติโมกข์แก่สาวกทั้งหลาย เพื่อกำจัดห้ามกันอาสวฐานิยธรรมเหล่านั้น อาสวฐานิยธรรมบางอย่างในโลกนี้ยังไม่เกิดปรากฏในสงฆ์ก่อน ตราบเท่า

ที่สงฆ์ยังไม่ถึงความเป็นหมู่ใหญ่ ที่รัฐาทรินาน คืออยู่มานาน トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่ถึงความเป็นหมู่ใหญ่ที่ไพบูลย์ คือจำนวนมาก トラบเท่าที่สงฆ์ยังไม่ถึงความเป็นหมู่ใหญ่ด้วยลาภอันเลิศ จริงอยู่ ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้อย่างต่ำเป็นโสดาบัน ต่อมา เมื่อมีภิกษุประพตติไม่ดีไม่งามขึ้นเรียกว่า ได้มีอาสวฐานิยธรรมเกิดขึ้นในสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายเป็นคราว ๆ ไป และได้ทรงแสดงปาติโมกข์คือ โอวาทปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย ต่อมาอีก จึงโปรดให้ภิกษุสงฆ์สวดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติขึ้นเป็นปาติโมกข์เอง

อนึ่ง ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่คฤหัสถ์ทั้งหลายให้มีเวรมณี คือ งดเว้นจากเวรจากภัยเวร ๕ อย่าง ดังที่เรียกว่าศีล ๕ คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากปาณาติบาต คือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกร่วงไป อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้โดยอาการเป็นขโมย กาเมสุ มิจฉา จารา เวรมณี เว้นจากการประพตติผิดในกามทั้งหลาย มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากฐานะคือที่ตั้งแห่งความประมาทคือตีมน้ำเมา มีสุราเมรัยเป็นต้น ที่เรียกว่าศีล ๕ เป็นต้น โดยให้คฤหัสถ์สมาทาน พระอาจารย์จึงได้จำแนกแสดงวินัยว่ามี ๒ คือ อนาคติยวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต และอาคาริยวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน

แสดงว่า อนาคติยวินัย ได้แก่การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล คือศีลที่ปาริสุทธิ ๔ คือ ปาติโมกขสังวร ความสำรวมในปาติโมกข์ อินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อาชีวะปาริสุทธิ ความเลี้ยงชีพปาริสุทธิ และปัจฉยสันนิสสิต อาศัยปัจฉัยคือพิจารณาบริโภคปัจฉัย

การเว้นจากอกุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล ๑๐ ประการ ชื่อ อาคาริยวินัย วินัยของคฤหัสถ์ คือ เว้นจากกายกรรมฝ่ายอกุศล ๓ ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพตติผิดในกาม เว้นจากวจีกรรมฝ่ายอกุศล ๔ ได้แก่ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล เว้นจากมโนกรรมฝ่ายอกุศล ๓ ได้แก่ โลภะ พง์เล็งทรัพย์สมบัติของผู้อื่น พยาบาท คิดปองร้ายผู้อื่น มิจฉา ติฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม แต่มีสัมมาทิฐิ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม แม้ศีลสำหรับคฤหัสถ์ทั้งหมด มีศีล ๕ เป็นต้น ก็นับรวมเข้าด้วย

วินัยนั้นชื่อว่าศึกษาดีแล้วเพราะไม่ต้องโทษเครื่องเคร้าหมอง และเพราะทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณคือมรรยาท ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำประโยชน์สุขมาให้ในโลกทั้ง ๒

พระดาบสชื่อคันธาระได้กล่าวเตือนดาบสทั้งหลายว่า ถ้าปัญญาของตนเองหรือวินัยที่ศึกษาดีแล้วจะไม่พึงมีไซ้ร ชนเป็นอันมากก็จะพึงเที่ยวไปเหมือนกระบือบอดเที่ยวไปในป่า แต่เพราะสัตว์บางเหล่าในโลกนี้เป็นผู้ศึกษาดีแล้วในสำนักอาจารย์ ฉะนั้นสัตว์เหล่านั้นเป็นผู้มีปัญญา มีวินัยอันอาจารย์แนะนำแล้ว มีใจมั่นคง จึงเที่ยวไป

พระโภทิสัตว์ได้แสดงความเห็นว่า ก็ผู้ที่ยังเป็นคฤหัสถ์ควรศึกษาข้อศึกษาอันสมควร แก่สกุลของตน ที่เป็นบรรพชิตก็ควรศึกษาข้อศึกษาอันสมควรแก่บรรพชา เพราะว่าแม้คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ศึกษาดีในทางงาน มีกสิกรรมและโครคกรรมเป็นต้น ชื่อว่าสมควรแก่สกุลของตน เป็นผู้มีอาชีพสมบูรณ์แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคงดีเที่ยวไป แม้บรรพชิตผู้ศึกษาดีในมรรยาท มีการก้าวไปข้างหน้าและถอยกลับเป็นต้น อันนำมาซึ่งความเลื่อมใส ในอริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ซึ่งสมควรแก่บรรพชา ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตมั่นคงดีเที่ยวไป

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า

วินโย จ สุลิกุชิตโต เอตมมงคลมุตตมัม

วินัยอันศึกษาดีแล้ว ข้อนี้เป็นมงคลอันอุดม

พระบรมศาสดาจารย์ ตรัสบรรหารตั้งพระธรรมวินัยไว้แทนพระองค์ ในสมัยใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า โย โว อานนุท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญตโต โส โว มมจฺเจเน สตถา ความว่า ดูก่อนอานนทฺ ธรรมวินัยใดที่เราผู้ตถาคตได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติแล้ว แก่ท่านทั้งหลาย ธรรมวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย ภายหลังแต่เราล่วงไปแล้ว

โดยนัยสัทธรรม ๓ ธรรมเป็นคำสอน วินัยเป็นคำสั่ง รวมเป็นพระพุทธานุชา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือสัตตสุตตสนัน คำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นปริยัติธรรม ธรรมที่พึงเรียนก่อน จึงเป็นธรรมวินัย ที่เป็นปฏิบัติธรรม คือ ปฏิบัติพระธรรมวินัย

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอำนาจประโยชน์แห่งการบัญญัติวินัย หรือสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย ที่พระธรรมคติดิจาจารย์ได้รวมไว้ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย แปลโดยความว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ ประการ จึงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย อำนาจ ๒ ประการเป็นไฉน อำนาจ ๒ ประการนั้นได้ทรงแสดงเป็นคู่ ๆ ไป คู่ละ ๒ คู่ละ ๒ จึงเรียกว่า ๒ ประการ ได้แก่ เพื่อความดีแห่งสงฆ์ เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก เพื่ออยู่ผาสุกแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก เพื่อสำรวมระวางอาสวะ กิเลสต้องจิตสันดานทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เพื่อกำจัดอาสวะ กิเลสต้องจิตสันดานที่เป็นภายนอก เพื่อความสำรวมระวางเวรทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เพื่อความสำรวมระวางเวรทั้งหลายที่เป็นภายนอก เพื่อความสังวร สำรวมระวางโทษทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เพื่อความกำจัดโทษทั้งหลายที่เป็นสัมปรายะคือภายนอก เพื่อความสังวร สำรวมระวางภัยทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เพื่อกำจัดภัยทั้งหลายที่เป็นภายนอก เพื่อความสำรวมระวางธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลอันเป็นปัจจุบัน เพื่อกำจัดธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศลอันเป็นภายนอก เพื่ออนุเคราะห์คฤหัสถ์ทั้งหลาย เพื่อกำจัดฝักฝายแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีความปรารถนาลามก เพื่อความเลื่อมใสแห่งบุคคลผู้ไม่เลื่อมใสแล้ว เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นแห่งผู้ที่เลื่อมใสแล้ว เพื่อความตั้งอยู่แห่งพระสัทธรรม เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย

ตถาคตอาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ ประการที่เป็นคู่ ๆ กันดังที่กล่าวมาเหล่านี้ จึงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย และใน *นวกโวกา* ได้กล่าวไว้ว่า โทษที่เกิดเพราะความละเมิดในข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามเรียกว่าอาบัติ อาบัตินั้นโดยโทษโดยชื่อมี ๗ อย่าง คือปาราชิก สังฆาทิเสส ภูลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนีเย ทุกกฏ ทุกภาสิต

ปาราชิกนั้นภิกษุต้องแล้วขาดจากความเป็นภิกษุ สังฆาทิเสสนั้นต้องเข้าแล้วต้องอยู่กรรมจึงพ้นได้ อาบัติอีก ๕ อย่างนั้นภิกษุต้องเข้าแล้ว ภิกษุต้องแสดงต่อหน้าสงฆ์ หรือคณะ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่งจึงพ้นอาบัติได้ อาการที่ภิกษุจะต้องอาบัติเหล่านี้ ๖ อย่าง คือ

- ต้องด้วยไม่ละอาย ๑
- ต้องด้วยไม่รู้ ๑
- ต้องด้วยสงสัยแล้วขึ้นทำ ๑
- ต้องด้วยสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร ๑
- ต้องด้วยสำคัญว่าไม่ควรในของที่ควร ๑
- ต้องด้วยลืมนสติ ๑

ข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามซึ่งยกขึ้นเป็นสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ๑ และ
ที่ไม่ได้มาในพระปาติโมกข์ ๑ สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์นั้นคือปาราชิก ๔
สังฆาทิเสส ๑๓ อนินยต ๒ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔
เสขียวัตถ ๗๕ รวมเป็น ๒๒๐ นับทั้งอธิกรณสมณะ ๗ ด้วย จึงเป็น ๒๒๗ ข้อ

๑๓ สิงหาคม ๒๕๓๔

ความหมายของธรรม

ได้แสดงพระพุทธศาสนาที่แปลว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยอธิบายว่า คำสั่งก็คือพระวินัย คำสอนคือพระธรรม เรียกพระธรรมขึ้นหน้าว่าพระธรรมวินัย โดยที่แต่เดิม พระพุทธเจ้าทรงแสดงแต่พระธรรม ที่เป็นคำสอน ไม่ใช่เป็นคำสั่ง ผู้ปฏิบัติพระธรรมจึงปฏิบัติด้วยศรัทธาของตน ไม่ปฏิบัติก็ได้ แต่ต่อมา จึงทรงบัญญัติพระวินัยเป็นคำสั่ง เป็นข้อบังคับให้ต้องปฏิบัติ ถ้าไม่ปฏิบัติก็ต้องเป็นโทษที่เรียกว่าเป็นอาบัติตามที่แสดงมาแล้ว แต่ก็ฟังทราบว่ามีจะแยกออกเป็นพระธรรมวินัย แต่ในการพูดก็มักจะพูดกันถึงแต่ว่าพระธรรม เช่นพูดว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมหรือพระพุทธเจ้าทรงจำแนกแจกธรรม ซึ่งมีความหมายครอบคลุมไปถึงพระวินัยด้วยโดยไม่ต้องระบุถึงพระวินัย คำว่าธรรมจึงเป็นคำกว้าง

วันนี้ จะแสดงเพิ่มเติมในบทว่าพระธรรมและในเรื่องพระธรรมที่เป็นคำกลาง ๆ เป็นคำกว้าง ดังที่กล่าวมานี้ คำว่าธรรมนั้นในคัมภีร์อภิธานปิฎกคือคัมภีร์แสดงศัพท์ได้แสดงความหมายของศัพท์ไว้หลายอย่าง ดังจะยกมากล่าวในวันนี้สังเขปบางประการ

ชื่อว่า ธรรม เพราะอรรถะคือเนื้อความว่าทรงไว้ทั้งหมด ภาวะหรือสภาวะใดทรงไว้ทั้งหมด ภาวะหรือสภาวะนั้นชื่อว่าธรรม อีกอย่างหนึ่ง แสดงว่าชื่อว่าธรรมเพราะทรงไว้ซึ่งตนเอง คือกระทำมิให้ตกไปในอบายและในวิภูฏทุกข์ คือภาวะหรือสภาวะใดย่อมทรงไว้ซึ่งตน กระทำให้ไม่ตกไปในอบายและวิภูฏทุกข์ ภาวะหรือสภาวะนั้นชื่อว่าธรรม แสดงว่าชื่อว่าธรรมเพราะทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน คืออันปัจจุัจจะทั้งหลายทรงไว้

ภาวะหรือสภาวะโดยย่อทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน อันปัจจัยทั้งหลายทรงไว้ หรือทรงไว้ด้วยปัจจัยทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ภาวะหรือสภาวะนั้นชื่อว่าธรรม แสดงว่าชื่อว่าธรรม เพราะเป็นภาวะหรือสภาวะอันบัณฑิตทั้งหลายทรงไว้คือ กำหนดโดยภาวะของตน ๆ ได้แก่ ภาวะหรือสภาวะได้อันบัณฑิตทั้งหลายย่อมนำคือ ย่อมกำหนดโดยภาวะของตน ๆ เพราะฉะนั้น ภาวะหรือสภาวะนั้นชื่อว่าธรรม แสดงไว้ว่าชื่อว่าธรรมเพราะกำจัดอกุศลธรรมทั้งหลาย ภาวะหรือสภาวะโดยย่อมนำจัดซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย ภาวะหรือสภาวะนั้นได้ชื่อว่าธรรม และนอกจากนี้ ยังแสดงศัพท์ว่าธรรมที่ใช้ในอรรถต่าง ๆ ไว้ก็เป็นอันมาก เช่น โดยภาวะของตน คือ โดยอรรถว่าไม่วิปริต เช่น ธรรมเป็นกุศล ธรรมเป็นอกุศล ธรรมเป็นอัพยาทุกต คือเป็นกลาง ๆ ไม่พยากรณ์ว่า กุศลหรืออกุศล ใช้ในอรรถคือความหมายว่าปริยัติคือเป็นสิ่งที่พึงเรียน เช่นพระบาลีที่ว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเรียนธรรม มีสุตะ เคຍยะ เป็นต้น ดังนี้ เป็นต้น

สรุปเข้าเป็น ๓ อย่างก็มี เช่น เป็นปริยัติธรรม เป็นปฏิบัติธรรม เป็นปฏิบัติธรรม และอาจสรุปเข้าเป็น ๒ คือ เป็นสังฆธรรม ธรรมที่เป็นความจริง และ ศาสนธรรม ธรรมคือศาสนา คำสั่งสอน ธรรมในรัตนะทั้ง ๓ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นั้น ธรรมรัตนะ รัตนะคือพระธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และปริยัติอีก ๑ รวมเป็น ๑๐ นี้เป็นความหมายของคำว่าธรรม และสรุปธรรม เข้าเป็น ๓ เป็น ๒ และที่เป็นธรรมรัตนะเป็น ๑๐

ที่สรุปเข้าเป็น ๒ นั้น ได้แก่ สังฆธรรม ธรรมคือความจริง หรือธรรมที่เป็นตัวความจริง และศาสนาธรรม ธรรมคือคำสั่งสอน เป็นคำสรุปได้อย่างกว้าง ธรรมทั้งหมดนั้นล้วนเป็นสังฆธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรม ก็คือตรัสรู้สังฆธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง แล้วทรงแสดงสังฆธรรมนั้นสั่งสอนเป็นศาสนาธรรม ธรรมคือคำสั่งสอน ได้แก่พระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่เป็นคำสั่งสอนหรือที่เป็นคำสั่งสอนนั้นจึงประกอบด้วยสังฆธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริงทั้งหมด พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนดังที่มีแสดงไว้ใน *นวโกวาท* คือ อากาโรที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่างคือ

๑. ทรงสั่งสอน เพื่อให้มีความรู้ความเห็นในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ไม่ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเพื่อมิใช่ไม่ให้เกิดความรู้ความเห็น

๒. ทรงแสดงธรรมมีนิทานคือมีเหตุอันผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ไม่ทรงสั่งสอนธรรมไร้เหตุ

๓. ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ คือผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลจริงตามควรแก่ความปฏิบัติ ไม่ทรงแสดงธรรมไร้ปาฏิหาริย์คือไม่มีปาฏิหาริย์

ในข้อที่ ๑ ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้เห็นในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ไม่ทรงแสดงธรรมที่ไม่ควรรู้ไม่ควรเห็น หรือไม่สามารถจะรู้จะเห็นได้ ซึ่งเป็นหลักแห่งอาการที่ทรงแสดงธรรม ข้อ ๑ นั้นแสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นสัมพัญญคือเป็นผู้รู้ทั้งหมด รู้จบธรรมที่ทรงรู้ทรงเห็นในความตรัสรู้ นั้นจึงมีมาก เพราะว่าทรงรู้ทั้งหมด ทรงรู้จบ ดังที่เรียกว่า สัมพัญญ เพราะฉะนั้น จึงทรงเลือกแสดงเฉพาะธรรมที่จะให้เกิดความรู้ความเห็นหรือในธรรมที่เป็นไปเพื่อยิ่งเห็นจริงเท่านั้น ส่วนที่ทรงตรัสรู้แล้วมิได้ทรงแสดงยังมีอีกเป็นอันมาก ดังที่มีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า

คราวหนึ่ง ได้เสด็จเข้าไปในสี่สัปดาห์คือป่าไม้ประดู่ลายกับภิกษุทั้งหลาย ได้ทรงกำใบประดู่ลายที่ตกอยู่ใต้ต้นประดู่ลายไว้ในกำพระหัตถ์ แล้วทรงยกพระหัตถ์ขึ้นมา ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายที่ทรงกำไว้ในพระหัตถ์กับใบประดู่ลายบนต้นประดู่ลายนั้น ที่ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบประดู่ลายที่ทรงกำไว้ในพระหัตถ์นั้นมีเป็นส่วนน้อย แต่ใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นนั้นมีเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่ทรงสั่งสอนแล้ว ก็ฉันนั้น ธรรมที่ทรงสั่งสอนคือที่ทรงแสดง ที่ทรงบอก ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายนั้นมีน้อย เหมือนอย่างใบประดู่ลายที่ทรงกำไว้ในพระหัตถ์ แต่ข้อที่ไม่ได้ตรัสสั่งสอนคือธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ แต่ไม่ได้ทรงสั่งสอนนั้นมีเป็นอันมาก เหมือนอย่างใบประดู่ลายบนต้นประดู่ลาย ฉะนั้น

ตามที่ได้ตรัสแสดงนี้ บ่งว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนมีน้อย แต่ธรรมที่ไม่ได้ทรงสั่งสอนที่พระองค์ได้ตรัสรู้ นั้นมีมาก สมดังคำที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้วยพระพุทธคุณบวว่า สัมพัญญ ที่แปลว่าทรงเป็นผู้รู้ทั้งหมด ทรงเป็นผู้รู้จบทุกสิ่งทุกอย่าง

คราวนี้ ก็สืบมาถึงข้อ ๒ ว่าทรงแสดงธรรมมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามและเห็นจริงได้ ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ ก็โดยที่ไม่ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนทั้งหมดตามที่ตรัสรู้ จึงมีปัญหว่าทรงเลือกสั่งสอนอย่างไร จึงมาถึงข้อ ๒ นี้ที่ว่าทรงแสดงธรรมมีนิทานคือเหตุ คำว่า นิทาน นี้เรามักแปลว่าเรื่องราว เช่น เล่านิทานเรื่องนั้นเรื่องนี้ แต่ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงนิทานอย่างนั้น แต่หมายถึงนิทานที่เป็นตัวบุคคลผู้ฟังนั่นเอง ตัวบุคคลผู้ฟังนั่นเองเป็นนิทานหรือเป็นเหตุให้ทรงแสดงธรรม

บุคคลซึ่งเป็นผู้ฟังนั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีอุปนิสัย มีอินทรีย์สามารถที่จะรับธรรมที่ทรงแสดงได้จึงทรงแสดง ตัวบุคคลซึ่งเป็นผู้ฟังนั้นแหละเป็นตัวเหตุให้ทรงแสดง เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ในพุทธกิจว่า ในตอนเช้าได้ทรงตรวจดูสัตว์โลกว่า ในกลางวันจะทรงแสดงธรรมโปรดใคร ซึ่งเป็นผู้สมควรที่จะได้รับธรรมที่ทรงแสดงโปรดได้ ให้ผู้ฟังได้อย่างต่ำก็ศรัทธาปสาทะ ความเชื่อความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ฟังแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาปฏิบัติธรรมต่อไป อย่างสูงขึ้นไปก็บรรลุมรรคผล ตั้งแต่ขั้นต่ำขึ้นไปโดยลำดับ ตัวบุคคลดังกล่าวนี้เองเป็นตัวเหตุ เป็นตัวนิทานให้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน จึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้พอเหมาะแก่อัธยาศัย เหมาะแก่อินทรีย์สามารถของผู้ฟัง ซึ่งกล่าวได้ว่าผู้ฟังอาจเข้าใจได้ดังที่ท่านแสดงอธิบายไว้ว่า ทรงแสดงธรรมมีเหตุ อันผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้

จึงมาถึงข้อ ๓ ที่ว่าทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ คือผู้ปฏิบัติยอมได้รับผลสมควรตามที่ปฏิบัติ ก็คือว่า ผู้ที่ฟังธรรมของพระองค์นั่นเองได้รับผล เพราะในการฟังธรรมของพระองค์นั้นก็เชื่อว่าเป็นการปฏิบัติธรรมไปด้วยในตัว เชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติ ในศีลในสมาธิ ในปัญญา ไปด้วยในตัว ซึ่งอย่างต่ำก็ทำให้เกิดศรัทธาปสาทะในธรรมในพระรัตนตรัย และอย่างสูงขึ้นไปก็ให้บรรลุมรรคผลดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้ในเรื่องใบประดู่ลายที่กำไว้ในพระหัตถ์ และใบประดู่ลายบนต้นประดู่ลายดังที่กล่าวมาแล้ว

ความหมายของธรรม (ต่อ)

ได้แสดงเรื่องพระธรรม แสดงถึงความหมายของธรรม ตามศัพท์ของธรรมะ และตามที่ใช้ และได้ย่อเข้ามาเป็นธรรมะ ๓ คือปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จะได้อธิบาย คำว่าปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เพียงเล็กน้อย

ปริยัตินั้นเรียกตามภาษาบาลีว่าปริยัตติ แปลว่า ธรรมะที่ฟังเล่าเรียน อันได้แก่ สดับรับฟัง อ่าน ท่องบ่น จำทรง ฟังด้วยใจ คือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

ปฏิบัติ นั้น ภาษาบาลีว่าปฏิบัติ ได้แก่ธรรมะที่ฟังปฏิบัติ คือประกอบกระทำ เมื่อได้ปริยัติ คือเล่าเรียนดังกล่าวแล้ว ก็น้อมนำมาปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ทางใจ จึงเป็นปฏิบัติธรรมตั้งขึ้นที่กาย ที่วาจา ที่ใจ ปริยัติหรือปริยัตติธรรมนั้นตั้งอยู่ในความ จำและความเข้าใจ ส่วนปฏิบัติธรรมนั้นตั้งอยู่ที่กาย ที่วาจา ที่ใจ

ปฏิเวธนั้นภาษาบาลีว่าปฏิเวธะ คือปฏิเวธธรรม ธรรมะที่ฟังรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายความว่า เป็นผลของการปฏิบัติ ตั้งต้นแต่ยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่วขึ้นสู่โลก ที่ดี โดยลำดับ จนถึงพ้นโลก เป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน บรรเทากิเลส กำจัด กิเลส ให้สิ้นไปบางส่วนบ้าง สิ้นเชิงบ้าง เรียกว่าปฏิเวธ ที่แปลว่ารู้แจ้งแทงตลอด ก็เพราะเมื่อปฏิบัติไปก็ย่อมได้รับผลไป และก็ย่อมรู้ไปด้วย จนรู้แจ้งแทงตลอด คือ ละกิเลสได้ ยังละไม่ได้ก็บรรเทาลงได้ จนถึงละกิเลสได้บางส่วน หรือสิ้นเชิง ก็เป็น ปฏิเวธธรรม

ย่อลงเป็น ๒ คือ สัจธรรม ธรรมะคือความจริง ศาสนธรรม ธรรมะคือ คำสั่งสอน หรือธรรมะคือคำสอน ดังที่ได้อธิบายแล้ว และธรรมที่เป็นธรรมรัตนะใน รัตนะ ๓ คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระธรรมรัตนะที่ ๒ นั้น ตามบทที่ เราสวดกันก็ระบุไว้ว่า ได้แก่มรรค ผล นิพพานและปริยัติ มรรคนั้น ก็ได้แก่ มรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรค ผล ๔ ก็ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล นิพพานก็คือธรรมะเป็นที่ออกจาก ตัณหา เครื่องร้อยรัด หรือพุด่างๆ ว่าธรรมะเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ปริยัติก็คือปริยัติ ตามที่อธิบายแล้ว หากว่าจะจัดเข้าในธรรมะ ๓ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ปริยัติก็คือปริยัติ ปฏิบัติก็คือมรรค ปฏิเวธก็คือผล และนิพพาน มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ปริยัติ ๑ จึงเป็น ๑๐ นี้เป็นธรรมะที่เป็นรัตนะในรัตนะทั้ง ๓ ดังกล่าว

พระธรรมคุณนั้นคือคุณของพระธรรมมี ๖ ดังที่เราทั้งหลายสวดกันว่า
สวากุขาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว

สนฺทิกฺโข อันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง

อกาลิกो ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา

เอหิปสฺสิโก ควรเรียกให้มาดู

โอบนยิกो ควรน้อมเข้ามา

ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันวิญญู คือผู้รู้พึงรู้เฉพาะตน

นี้เป็นพระธรรมคุณ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรม เมื่อพิจารณาธรรมะที่ทรงแสดงนั้น ก็ทรง แสดงจากภาวะที่มีอยู่ในจิตใจของแต่ละคนนี่เอง โดยอบรมภาวะที่มีอยู่ในจิตใจให้ดีขึ้น ถ้าจะเปรียบก็เปรียบเหมือนอย่างว่าชาวเมืองนั้น เมืองก็มาจากป่า ถ้าไม่มีป่ามาก่อน ก็มีเมืองไม่ได้ ธรรมะที่ทรงแสดงก็เปรียบเหมือนอย่างว่าเมือง ทรงแสดงจากภาวะที่มี อยู่ในจิตใจ เป็นภาวะที่ยังไม่ได้อบรม ก็เปรียบเหมือนอย่างเป็นป่า เมื่อยังเป็นป่านั้น คนที่อยู่ในป่าก็เป็นชาวป่าเรียกกันว่ายังไม่มีการยธรรม ยังไม่มีวัฒนธรรม ยังไม่มีความเจริญ เป็นชาวป่า ชาวดง แต่ครั้นเมื่อมาทำป่าให้เป็นเมือง ชาวป่านั้นเองได้รับการอบรม จึงเป็นชาวเมือง มีการยธรรม มีวัฒนธรรม เจริญขึ้นโดยลำดับดังที่ปรากฏ อยู่ในโลกตามที่เราได้ทราบอยู่แล้ว

จิตใจอันนี้ก็เหมือนกัน จิตใจที่ยังไม่ได้รับการอบรมย่อมเป็นจิตใจที่เหมือนอย่างเป็นชาวป่า ทั้งที่จิตใจนี้เองก็มีภาวะต่าง ๆ อยู่ในจิตใจที่ได้มากับชาติคือความเกิด ดังที่มีแสดงว่า ความเกิดที่ได้อัตภาพมาเป็นมนุษย์นั้น ได้มีปัญญาติดตัวมาแต่เกิด เป็นสชาติปัญญา ปัญญาที่มีมาพร้อมกับชาติคือความเกิด สามารถที่จะรู้อะไร ๆ ได้ดียิ่งกว่าสัตว์เดียรัจฉานเป็นอันมาก สัตว์เดียรัจฉานนั้นแม้จะเป็นสัตว์ที่มีปัญญาติดมากับชาติคือความเกิด ก็มีมาน้อยไม่เพียงพอ เพราะฉะนั้น ตั้งแต่โบราณกาลมานกทั้งหลายก็คงเป็นนก เมื่อ ๑,๐๐๐ ปีมาแล้วเคยสร้างรังอยู่ได้อย่างไร ในบัดนี้ก็คงสร้างรังอยู่ได้ตั้งนั้น ไม่สามารถที่จะทำให้ดีขึ้นมาได้ สัตว์อื่นก็เช่นเดียวกัน ไม่สามารถที่จะพัฒนาขึ้นมาได้ ส่วนมนุษย์นั้นเมื่อ ๑,๐๐๐ กว่าปีมาแล้วก็อยู่กับธรรมชาติโดยมากเหมือนกัน แต่ได้พัฒนามาโดยลำดับ จากป่ามาเป็นเมือง รู้จักสร้างบ้านสร้างเมือง รู้จักสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นสำหรับใช้สอย บำรุงความสุขความสบายต่าง ๆ รู้จักที่จะศึกษา ให้มีความรู้ความสามารถสูงขึ้นโดยลำดับ เพราะว่ามีมนุษย์เรานั้นมีปัญญาที่ได้มากับชาติคือความเกิด วิเศษยิ่งกว่าสัตว์เดียรัจฉาน จากชาวป่ามาเป็นชาวเมืองได้ เพราะมีภาวะอยู่ในจิตใจที่เป็นพื้นฐานที่ดี มีปัญญาเป็นต้น อันเป็นส่วนสำคัญ

เรามักจะเรียกภาวะที่มีอยู่เป็นประจำในจิตใจนี้ว่าเป็นธรรมชาติ ภาวะธรรมชาติ ธรรมดา ดังที่มีเรียกกันในปัจจุบันว่า *สัญชาตญาณ* ก็คือ *สชาติปัญญา* นั้นเอง อันภาวะที่มีอยู่ในจิตใจของทุกคนนั้น เช่น ความรัก คนเรามีความรัก ตั้งต้นด้วยรักตน รักพี่น้อง มิตรสหาย รักครอบครัวของตน ดังนี้เป็นต้น เรียกว่าเป็นธรรมชาติธรรมดาอยู่ด้วยกันทุกคน พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้อบรมความรักที่ทุกคนมีอยู่เป็นสัญชาตญาณนี้เอง ให้เป็นเมตตา คือความรัก ปราบปรามความสุขความเจริญให้แก่ผู้อื่น ตลอดจนถึงให้แก่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ เป็นพรหมวิหารธรรม ธรรมะที่เป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้เจริญ ผู้ใหญ่ เป็นอัมปมัญญา คือแผ่ไปได้โดยไม่มีประมาณ เมตตาจึงเป็นธรรมะขึ้นมา ที่ทรงสั่งสอนก็ทรงสั่งสอนให้อบรมมาจากตัวความรักที่เป็นสัญชาตญาณนี้เอง ความรักที่เป็นสัญชาตญาณเดิมนั้น กล่าวได้ว่า เมื่อยังไม่อบรมก็เหมือนอย่างคนป่า แต่เมื่อมาอบรมให้เป็นเมตตาขึ้นก็เป็นชาวเมือง หรือเป็นคนเมือง มีวัฒนธรรม มีอารยธรรม มีความเจริญ พัฒนาขึ้นมาจากความรักที่เป็นสัญชาตญาณนี้เองให้เป็นเมตตาขึ้นมา

ความรังเกียจ กลัว คนเราก็มีความรังเกียจ ความกลัว อยู่ด้วยกันแล้ว รู้จัก มีความละเอียดอยู่ด้วยกันแล้ว แต่ว่าความรังเกียจ กลัว ซึ่งเป็นสัญชาตญาณนี้เป็น ความรังเกียจ กลัว คนร้ายภายนอกทั้งหลาย รังเกียจคนร้ายในภายนอก กลัวคนร้าย ในภายนอกจะมาทำร้ายตน ซึ่งตนก็รักตน หรือถ้ามาทำร้ายบุคคลที่ตนรัก แต่ว่าไม่ นี้รังเกียจ กลัว ตนเองว่าตนเองคือคนร้ายที่ออกไปทำร้ายคนอื่น เพราะฉะนั้น ความรังเกียจ กลัว ตามสัญชาตญาณของคนนั้นจึงรังเกียจกลัวคนร้ายภายนอก แต่ว่า ไม่รังเกียจคนร้ายภายในคือตนเอง

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสอบรมพัฒนาความรังเกียจ กลัว นี้เองให้มากแล้วตนเอง รังเกียจตนเองว่าจะออกไปทำร้ายผู้อื่น ตรัสสอนให้รู้จักละเอียดใจตนเอง ให้รังเกียจ ตนเองต่อบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ หิริ ตรัสสอนให้เกรงกลัวต่อผลของบาปทุจริตต่าง ๆ ที่ตนเองก่อขึ้น เป็นโอดตัมปะ เพราะฉะนั้น จึงได้ธรรมะที่ทรงอบรมขึ้นมาอีก ๒ ข้อ คือ หิริข้อ ๑ โอดตัมปะข้อ ๑ ซึ่งทรงตรัสสอนให้อบรมให้พัฒนามาจากความละเอียด ความรังเกียจ ความกลัวคนร้ายภายนอก คนไม่ดีภายนอก ซึ่งเป็นสัญชาตญาณนี้เอง ให้เป็นหิริโอดตัมปะขึ้นมา เป็นความรังเกียจ ความละเอียดตนเองที่จะประพฤติกการที่เป็นบาปอกุศลทุจริต เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน พร้อมทั้งตนเองให้เดือดร้อน ให้เกรงกลัวผลของบาปอกุศลทุจริตที่ตนเองจะก่อขึ้น เป็นโอดตัมปะ เพราะฉะนั้น จึงได้ธรรมะคือหิริโอดตัมปะ ดังนี้ ก็เหมือนอย่างว่าการที่พัฒนาป่าให้เป็นเมืองนั้น ในการที่จะเป็นเมืองขึ้นนั้น ก็ต้องใช้ไม้ในป่านั้นเองมาสร้างเป็นบ้านเรือน มาสร้างเป็น เครื่องใช้ต่าง ๆ ขึ้น ถ้าหากว่าไม่มีป่า คือไม่มีต้นไม้ต่าง ๆ เป็นต้น ดูแล้วก็ไม่รู้จะเอา อะไรมาสร้างเป็นเมืองขึ้นมา การสร้างเป็นเมืองขึ้นมาก็ต้องอาศัยเอาป่านั้นแหละ เช่น เอาต้นไม้เป็นต้น ตลอดจนถึงอุปกรณ์อื่น ๆ เช่น น้ำเป็นต้น มาใช้ในการสร้างเมือง พัฒนาเป็นเมืองขึ้นมา

พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมะ อบรมภาวะที่เป็นคนป่าของคนนี้เองให้เป็น คนเมืองขึ้นมา ให้มีความเจริญ เช่น ให้มีเมตตาต่อกัน ให้มีหิริโอดตัมปะต่อกัน ดังนี้ เป็นต้น ยุติเท่านี้

คน ๔ จำพวก

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมพัฒนาจิตใจของบุคคล เปรียบเหมือนที่มีการพัฒนาคนป่าให้เป็นคนเมือง พัฒนาป่าให้เป็นบ้านเมืองตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ว่าการพัฒนาบ้านเมือง หรือพัฒนาป่าให้เป็นบ้านเมือง พัฒนาคนป่าให้เป็นคนเมืองนั้น โดยมากเป็นการพัฒนาทางร่างกายหรือทางภายนอก แต่การพัฒนาทางจิตใจยังมีอยู่บ้างแต่ก็มีน้อย ไม่พอเพียง ดังจะพึงเห็นว่าคนที่มีสัญชาติญาณเป็นสชาติปัญญา ปัญญาที่เกิดมาจากชาติกำเนิด ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็รู้จักรักตน เมื่อมีความรักตนก็มีความเห็นแก่ตน เห็นแก่ครอบครัวของตน พี่น้องของตน ญาติของตน มิตรของตน สหายของตน พวกของตน เป็นต้น จิตใจจึงคับแคบ ไม่แผ่กว้างออกไป เหมือนเมตตาดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น แม้มาเป็นคนบ้านคนเมือง บางทีก็เพิ่มความเห็นแก่ตัวมากขึ้น เพราะไม่ได้ปรับปรุงความเห็นแก่ตัวนั้นให้เป็นเมตตา และเมื่อเพิ่มความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ก็เพิ่มตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากมากขึ้น เพิ่มราคะ ความติดใจยินดี หรือความโลภอยากได้ โทสะ ความโกรธแค้น ขัดเคือง โมหะ ความหลง มากขึ้น อันเป็นอกุศลมูลแห่งอกุศล เพราะฉะนั้น จึงพากันก่อบาปอกุศลต่าง ๆ เบียดเบียนกันและกันให้เดือดร้อน ตั้งแต่หมู่เล็กจนถึงหมู่ใหญ่ เพราะฉะนั้น โลกแม้จะเป็นโลกที่เจริญขึ้น จึงไม่ว่างสงคราม จะต้องมียสังครามขึ้นที่นั่น สงครามขึ้นที่นี้ จนถึงเป็นสงครามโลกนาน ๆ ก็มีครั้งหนึ่ง ดังที่ปรากฏมาแล้ว ก็เพราะว่ามีได้มีการพัฒนาทางจิตใจให้เจริญ ให้เป็นวัฒนธรรม ให้เป็นอารยธรรมทางจิตใจนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่าโดยจิตใจแล้วจึงคล้าย ๆ กันจะเป็นคนป่ายิ่งขึ้น มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น มีความอามหิต โหดร้ายมากขึ้น จิตใจไม่ได้รับการพัฒนา ไม่ได้รับการอบรมให้ดีขึ้น ให้สมควรเป็นคนเมืองไปด้วย

ส่วนพระพุทธเจ้าที่ทรงมุ่งอบรมทางจิตใจ นี่เป็นหลักสำคัญ ดังที่ได้แสดงมาแล้ว ทรงอบรมความรักตนที่มีอยู่ให้เป็นเมตตา ซึ่งให้รักผู้อื่น รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เอาใจเราไปใส่ใจเขา ว่าทุกคนต่างก็มีความรักตน มีความรักสุขเกลียดทุกข์อยู่ด้วยกัน เราเองก็เป็นคนที่รักสุขเกลียดทุกข์ คนอื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรที่เราจะไปเบียดเบียนใครให้ลำบากเดือดร้อน เหมือนอย่างที่เราไม่ยอมให้ใครมาเบียดเบียนตัวเราเองให้ลำบากเดือดร้อน ควรจะรักกันไว้ดีกว่า มุ่งดีปรารถนาดีต่อกัน ไว้ดีกว่า ก็คือเมตตาตนเอง ให้รู้จักแผ่เมตตาต่อกันและกันให้ยิ่งขึ้นไป อย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมะทั้งหมดก็เพื่อที่จะให้พากันรู้เห็นในธรรมะ ที่ควรรู้ควรเห็น ให้พากันเข้าใจ ได้รับธรรมะใส่ไว้ในใจ นำมาประพฤติปฏิบัติกาย วาจา ใจของตนให้ดี เป็นการพัฒนาจิตใจของตนเองให้ดี และเป็นการทำจิตใจของตนเอง ให้เป็นกัลยาณชน ให้เป็นอริยชน หรืออารยชน เป็นอารยะจิตใจ ตามสมควรแก่การ ประพฤติปฏิบัติ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบเอาไว้ว่า ทุก ๆ คนนั้นผู้เกิดมาในโลกนี้ เหมือนอย่างคนที่ตกอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร คือ คนตกน้ำ ตกอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร แหวกว่ายอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร ก็หมายถึงจิตใจนี้เองยังตกจมอยู่ในกองกิเลสและกองทุกข์ต่าง ๆ แต่ว่าบุคคลในโลกนี้ก็มีต่าง ๆ กัน คือว่า

บุคคลจำพวกที่ ๑ เป็นผู้ที่ตกน้ำว่ายอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร จมลงไปแล้วก็จมตกลงไปโดยส่วนเดียว

บุคคลจำพวกที่ ๒ เป็นบุคคลที่จมลงไปแล้ว โผล่ขึ้นมาแล้วก็จมลงไปแล้วก็โผล่ขึ้นมาอีก ผลุบ ๆ โผล่ ๆ

บุคคลจำพวกที่ ๓ โผล่ขึ้นมาแล้วก็ทรงตัวอยู่ได้ ไม่จมลงไปอีก

บุคคลจำพวกที่ ๔ โผล่ขึ้นมาแล้ว ไม่จมลงไป มองเห็นฝั่ง

จำพวกที่ ๕ โผล่ขึ้นมาแล้วไม่จมลงไป มองเห็นฝั่งก็ว่ายเข้าสู่ฝั่ง

บุคคลจำพวกที่ ๖ โผล่ขึ้นมา ไม่จม มองเห็นฝั่ง ว่ายเข้าสู่ฝั่ง จนถึงสู่ที่น้ำตื้น ทำหยั่งลงถึงพื้นกลางของมหาสมุทรได้

บุคคลจำพวกที่ ๗ นั้น จำพวกสุดท้าย โผล่ขึ้นมาแล้ว มองเห็นฝั ง ้วยเข้าไป สู่ฝั ง และ้วยเข้าไปสู่ที่ใกล้ ยืนได้ทำถึงพื้นแล้ว ก็เดินขึ้นจากมหาสมุทร พันมหาสมุทร ไปขึ้นบกได้

จำพวกที่ ๑ ที่แหวกว่ายอยู่จมลงไป แล้วก็จมดิ่งลงไป ไม่โผล่ขึ้นมา นั้น ก็ได้ แก่บุคคลที่เรียกว่าเป็นอรรถพาลปุถุชน คือเป็นปุถุชนคนกิเลสหนาที่เป็นผู้เขลา เหมือนอย่างคนตาบอดไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์ ไม่ใช่ประโยชน์ ไม่มีศรัทธา ไม่มีศีล เป็นต้น เป็นอรรถพาลปุถุชน

จำพวกที่ ๒ นั้น ซึ่งเป็นผู้ที่จมลงไปแล้วโผล่ขึ้นมา แล้วจมลงไปแล้วโผล่ ขึ้นมา ผลุบ ๆ โผล่ ๆ นั้น คือเป็นจำพวกที่บางครั้งก็มีศรัทธามีศีลเป็นต้น บางคราว ก็ไม่มี เมื่อคราวที่มีก็เหมือนอย่างโผล่ขึ้นมา คราวที่ไม่มีก็เหมือนอย่างจมลงไปอีก ก็ได้แก่พวกปุถุชนทั่ว ๆ ไป

จำพวกที่ ๓ ที่โผล่ขึ้นมาแล้วทรงตัวอยู่ได้ ไม่จมลงไปอีกนั้น ได้แก่กัลยาณ- ปุถุชน ปุถุชนที่เป็นคนดีงาม มีศรัทธา มีศีล เป็นต้น ไม่ตกต่ำไปจากศรัทธา ไม่ตกต่ำ ไปจากศีลเป็นต้น

จำพวกที่ ๔ นั้น ซึ่งเป็นผู้ที่โผล่ขึ้นมาได้ ไม่จม และมองเห็นฝั ง ได้แก่พระ อริยบุคคลที่หนึ่ง เป็นพระโสดาบัน

จำพวกที่ ๕ นั้นคือที่โผล่ขึ้นมา มองเห็นฝั ง และ้วยเข้าสู่ฝั ง ก็เป็น พระอริยบุคคล จำพวกพระสกทาคามี

จำพวกที่ ๖ ที่โผล่ขึ้นมาได้แล้วก็มองเห็นฝั ง ้วยเข้าสู่ฝั ง จนถึงที่น้ำตื้น ทำหยั่งถึงพื้นข้างล่าง ยืนอยู่บนพื้นนั้นได้ ก็ได้แก่พระอริยบุคคลที่เป็นพระอนาคามี

จำพวกที่ ๗ คือผู้ที่โผล่ขึ้นมา ไม่จมลง มองเห็นฝั ง ้วยเข้าสู่ฝั งจนถึงที่ ตื้นทำหยั่งถึงพื้นดินได้ ก็เดินขึ้นสู่ฝั งได้ ก็ได้แก่พระอรหันต์

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงบุคคลไว้ ๗ จำพวกในโลกดั่งนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็น ข้อเตือนใจให้ทุก ๆ คนระลึกถึงธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ว่าทรงสั่งสอน

เพื่อที่จะอบรมจิตใจนี้เอง พัฒนาจิตใจนี้เอง ให้เป็นจิตใจที่ดี ให้เป็นจิตใจที่บริสุทธิ์ เพื่อที่จะได้ประพาศกายวาจาใจให้บริสุทธิ์ ก็ควรปฏิบัติตามพระโอวาท ๓ ข้อที่ตรัสสอนไว้ว่าให้ละบาปอกุศลทั้งปวง ให้ทำกุศลทั้งปวงให้ถึงพร้อม และให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

ข้อแรกให้ละบาปอกุศลทั้งปวงนั้น โดยปริยายคือทางหนึ่งก็คือว่า ให้ละกายกรรมที่เป็นอกุศลทุจริต คือการฆ่าเขาบ้าง การลักของของเข้าง การประพาศผิดผิดในทางกามบ้าง ให้ละวจีกรรมที่เป็นอกุศลทุจริต คือพูดเท็จบ้าง พูดุบายให้เขาแตกความสามัคคีกันบ้าง พูดคำหยาบบ้าง พูดเพื่อเจ้อเหลวไหลบ้าง และให้ละมโนกรรมที่เป็นอกุศลทุจริต ก็คือโลภอยากได้ของของเข้าง พยาบาทปองร้ายเข้าง เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมบ้าง ดังนี้ เรียกว่าให้ละบาปอกุศลทั้งปวง

ให้ทำกุศลทั้งปวงให้ถึงพร้อม ก็คือทำให้ปฏิบัติให้เป็นผู้ที่มีศีล เว้นจากบาปอกุศลทุจริต ทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ ดังที่กล่าวมาแล้ว พร้อมทั้งปฏิบัติอบรมจิตให้เป็นสมาธิ คือให้ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย

ข้อที่สามให้ทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ก็คือให้ปฏิบัติอบรมทางปัญญา ให้รู้จักพิจารณา เห็นทางปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์ไม่ใช้ประโยชน์ อันเป็นความรู้ในกรรมและในผลของกรรมตามเป็นจริง ตลอดจนถึงให้รู้สัจจะที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รวมความมาให้รับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้มาอบรมจิตใจนี้เองเป็นข้อสำคัญ อบรมตัวความรักในจิตใจให้เป็นความรักที่เป็นเมตตา ให้อบรมความรู้สึกละเอียดระงับและความกลัวในจิตใจให้เป็นความละเอียดระงับเกี่ยวบาปอกุศล ให้เกรงกลัวผลของบาปอกุศล เป็นหิริโอตตปปะ ให้เป็นผู้มีธรรมะ ตั้งตนได้ตามทุกะ หมวด ๒ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ เป็นต้นว่าให้มีสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ให้เป็นบุพการี เมื่อถึงคราวเป็นบุพพการีก็เป็นบุพพการี และเมื่อได้รับอุปการะของท่านก็ให้เป็นกตัญญูกตเวที ให้มีขันติโสรัจจะตั้งมั่นเป็นต้น ดังที่ได้แสดงไว้ในทุกะหมวด ๒

รวมความว่า ให้ปฏิบัติอบรมอยู่ในหลัก ๓ ข้อดังที่กล่าวมาในพระโอวาท ๓ นั้น คือเว้นจากบาปอกุศลทั้งปวง ทำกุศลทั้งปวงให้ถึงพร้อม และชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา และได้

ทำการอบรมจิตใจตนเองให้พ้นจากความเป็นอัมพาลปุถุชน คือปุถุชนที่เป็นคนเขลาเหมือนอย่างเป็นคนบอด มาเป็นปุถุชนทั่ว ๆ ไป จนถึงมาเป็นกัลยาณปุถุชนได้ ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เมื่อสามารถก็เป็นอริยชนไปโดยลำดับตามสมควรแก่ความปฏิบัติ เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ชื่อว่าได้เป็นผู้รับพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เป็นเนยยะคือเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำอบรมได้

บุคคลในโลกนี้นั้น บางจำพวกนั้นก็สามารัรับคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนได้โดยรวดเร็ว เรียกว่าอุคฆฏิตัญญู ทรงยกหัวข้อขึ้นแสดงแม้ไม่ได้ทรงอธิบายก็มีความเข้าใจได้ บุคคลจำพวกที่ ๒ นั้น เมื่อทรงยกหัวข้อขึ้นแสดงและทรงอธิบายจึงจะมีความเข้าใจเรียกว่าวิปจิตัญญู และบุคคลจำพวกที่ ๓ นั้น ต้องแนะนำพร้าสอนกันอยู่บ่อย ๆ เรียกว่าเนยยะ คือเป็นบุคคลที่ฟังแนะนำได้ บุคคลจำพวกที่ ๔ นั้นแปลว่าโปรดไม่ได้ แปลว่าไม่รับพระธรรมที่ทรงสั่งสอน เรียกว่า ปทปรมะ เป็นผู้มิบทย่างยิ่ง คือ รับคำสั่งสอนอะไรไม่ได้ ดังนี้ พระพุทธเจ้าก็โปรดไม่ได้ ในจำพวกนี้แม้ว่าถ้าอยู่ในจำพวกที่เป็นอุคฆฏิตัญญู จำพวกที่ ๑ วิปจิตัญญู จำพวกที่ ๒ เนยยะ จำพวกที่ ๓ ก็เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรดได้ เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายจึงควรจะอยู่ในจำพวกอย่างต่ำก็เป็นเนยยะ ดังที่ได้เรียกกันว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเวไนยชน คือชนที่ฟังแนะนำสั่งสอนได้ แต่จำพวกที่เป็นปทปรมะมิบทย่างยิ่ง คือเป็นผู้ไม่รับนั้น ก็ไม่สามารถจะสั่งสอนได้

พระพุทธเจ้านั้นทรงมีพระกรุณาแผ่ไปในสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนได้ก็จำเพาะพวกที่เป็นเวไนยชนคือชนที่ฟังแนะนำสั่งสอนได้ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ขอให้เราทั้งหลายอยู่ในจำพวกนี้ คือจำพวกที่เป็นเวไนยชน เป็นหมู่นที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำสั่งสอนได้

วันนี้ ยุติเท่านี้

ธรรมในกายนี้

ได้แสดงเรื่องการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มต้นแต่อาการที่ทรงแสดงธรรม ๓ อย่าง และลักษณะทรงแสดงธรรมโดยอบรมภาวะที่มีอยู่ในจิต ให้เป็นธรรมปฏิบัติ มาโดยลำดับ

วันนี้ จะแสดงธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ทรงแสดงธรรมในกายนี้ ที่ยาวาหนิง มีสัญญาามีใจ อันหมายความว่า ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้นไม่ใช่ทรงแสดงในกายนอกจากกายอันนี้ ทรงแสดงธรรมภายในกายอันนี้ของทุก ๆ คนนี้เอง ดังที่ตรัสแก่โรหิตัสสเทวบุตรว่าทรงบัญญัติโลก ทรงบัญญัติโลกสมุทัย เหตุเกิดโลก ทรงบัญญัติโลกนิโรธ ความดับโลก ทรงบัญญัติโลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาวา มีสัญญาามีใจนี้เอง พระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่โรหิตัสสเทวบุตรนี้ ก็คือทรงแสดงอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นเอง แต่ว่าทรงยกเอาโลกขึ้นเป็นที่ตั้ง ส่วนอริยสัจจ์ ๔ นั้น ยกทุกข์เป็นที่ตั้ง คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แต่ว่าที่ตรัสแก่โรหิตัสสเทวบุตรนี้ทรงยกโลกขึ้นเป็นที่ตั้งคือ โลก โลกสมุทัย โลกนิโรธ โลกนิโรธคามินีปฏิปทา

พิจารณาคู่คำทั้งสองนี้ คือคำว่าทุกข์ ทุกขะ ทุกข์กับคำว่าโลก มีความที่คล้ายคลึงกัน คำว่า ทุกขะนั้นั้น ตามศัพท์แปลว่าทนยาก คือทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คำว่าทุกขะนั้น ไม่ได้หมายถึงความไม่สบายกาย ไม่สบายใจเพียง

อย่างเดียว ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง แต่ว่าไม่ได้มีความหมายเพียงเท่านั้น คือ ทุกข์ในอริยสัจจนั้น มีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด แม้ความสุขเองที่เป็นสุขเวทนา ก็ต้องเป็นทุกข์ คือความสุขนั้นตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องมีเกิด ต้องมีดับ เพราะฉะนั้น คำว่าทุกข์นี้จึงมีความกว้างครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งตัวโลกเองด้วย

โลกนั้นตามศัพท์ แปลว่าสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรคม สิ่งใดที่ต้องชำระหลุดโรคมไป สิ่งนั้นได้ชื่อว่าโลก เพราะฉะนั้น โลกจึงเป็นทุกข์ และทุกข์นี้ก็คือโลกนั่นเอง ทุกชะ กับคำว่าโลก จึงมีความเป็นอย่างเดียวกัน จึงเข้าใจตามได้ว่า ตรีสอริยสัจจทั้ง ๔ แก่โรहितัสสเทวนบุตร ก็คือว่าตรัสทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั่นเอง

อริยสัจจทั้ง ๔ นี้ เป็นที่รวมของกุศลธรรมทั้งหมดหรือของธรรมะทั้งหมด กุศลธรรมหรือธรรมะทั้งหมดนั้นย่อมรวมเข้าในอริยสัจจ ๔ ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่า เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมของรอยเท้าสัตว์ทั้งหมด รอยเท้าสัตว์ทั้งหมดย่อมรวมเข้าในรอยเท้าช้าง ฉะนั้น อริยสัจจทั้ง ๔ ก็เป็นที่รวมของกุศลธรรมทั้งหมดหรือเป็นที่รวมของธรรมะทั้งหมด หรือธรรมะทั้งหมดย่อมรวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจจทั้ง ๔ ในกายนี้เอง อันยาววา มีสัญญา มีใจ หรือกล่าวรวมว่าทรงแสดงในกายใจนี้เองของทุก ๆ คน มิได้ทรงแสดงในภายนอก เพราะเหตุที่ทรงแสดงในกาย อันยาววา มีสัญญา มีใจดังกล่าว ทุกคนจึงสามารถรู้เห็นได้ เพราะว่าเมื่อทรงแสดงแล้ว ก็น้อมเข้ามาดูมาพิจารณาที่กายใจนี้เอง จึงรู้เห็นอริยสัจจทั้ง ๔ หรือรู้เห็นธรรมะทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงได้ ถ้าหากว่าทรงแสดงในภายนอก ผู้ฟังทั่วไปย่อมไม่อาจที่จะรู้เห็นได้ เพราะอยู่ในภายนอก นอกจากเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น

เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจธรรมะ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนทั้งหมดว่าที่เราเข้าใจได้ดูได้เห็นได้ หรืออาการที่ทรงสั่งสอน ว่าเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรมะที่ควรรู้ควรเห็นนั้นก็เพราะทรงแสดงภายใน กายนี้มีสัญญา มีใจ ยาววา ๑ นี้เอง ไม่ทรงได้แสดงที่ไหนอื่น เพียงแต่ตั้งใจฟัง และน้อมเข้ามาพิจารณาก็รู้ได้เห็นได้ และเมื่อมีผู้

กราบทูลถามปัญหาของพระพุทธเจ้า เมื่อกราบทูลถามปัญหาในอริยสัจทั้ง ๔ ย่อมทรงพยากรณ์ คือตรัสตอบอธิบาย เพราะว่าเป็นประโยชน์ ทำให้ผู้ฟังรู้ได้เห็นได้ แต่ถ้ายกราทูลถามปัญหาเรื่องภายนอก เช่น เรื่องสร้างโลก โลกมีที่ สุด ไม่มีที่ สุด เป็นต้น พระองค์ไม่ตรัสตอบ เพราะไม่เป็นประโยชน์ ไม่เกื้อกูลแก่พรหมจรรย์คือ ความประพฤติดันประเสริฐ และแม้จะตรัสต่อไป ผู้ฟังก็ไม่สามารถจะรู้จะเห็นได้ นอกจากจะเชื่อ หรือไม่เชื่อเท่านั้น

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงถึงทิวฎี ๑๐ ข้อ อันเรียกว่า อันตคาหิกทิวฎี แปลว่า ความเห็นอันถือเอาที่สุด คือเล่นเข้าไปถึงที่สุดในอย่างหนึ่ง ๆ ทิวฎีนั้นแปลว่า ความเห็น และทิวฎีคือความเห็นของบุคคลนั้น บางอย่างเล่นเข้าไปถึงที่สุด คือเอาที่สุดอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นข้อที่โต้เถียงกัน เพราะเมื่อมีความเห็นว่าอย่างนี้ และอีกคนหนึ่งมีความเห็นว่าอย่างนั้น ๆ ไม่ตรงกัน ก็เถียงกัน และไม่มีใครที่จะตัดสินได้ เพราะว่าไม่มีใครที่จะตามไปรู้ไปเห็นได้ ความเห็นเช่นนี้ได้มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลมาจนถึงสมัยพุทธกาล และต่อจากสมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต ความเห็นเช่นนี้ คือความเห็นอันถือเอาที่สุดคือเล่นเข้าไปถึงที่สุดในอย่างหนึ่ง ๆ เรียกว่า อันตคาหิกทิวฎี แยกออกไปเป็น ๑๐ คือ

๑. โลกเที่ยง
๒. โลกไม่เที่ยง
๓. โลกมีที่ สุด
๔. โลกไม่มีที่ สุด
๕. ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น
๖. ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น
๗. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกคือเกิดอีก
๘. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีกคือไม่เกิดอีก
๙. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี
๑๐. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกหามีได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามีได้

ความเห็นอันถือเอาที่สุดทั้ง ๑๐ ข้อนี้ เมื่อมีผู้มากราบทูลถาม พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสถึง

ดังมีเรื่องเล่าว่า พระมาลุงกยะทูลถามเรื่องทิวฎี ๑๐ นี้ และทูลพ้อว่าถ้าไม่ทรงพยากรณ์ จักไม่อยู่ประพาศิพรหมจรรย์ต่อไป พระองค์ตรัสว่าพระองค์ไม่ได้ทรงสัญญาไว้ เมื่อพระมาลุงกยะจะมาประพาศิพรหมจรรย์ว่าจักทรงแก้ทิวฎี ๑๐ ข้อนี้ พระมาลุงกยะปรารถนาจะไปก็จงไป เพราะฉะนั้น ทิวฎีทั้ง ๑๐ ข้อนี้ จึงเป็นดุจกรุยอันผู้สอดส่องธรรมในพระพุทธศาสนาพึงหลีกเลี่ยง ดุจกรุยบอกร้าน้ำตื่นอันเรือไม่พึงแวะเข้าไป เป็นข้อที่น่ารู้ยู่เหมือนกัน แต่ว่าพระคณิศรจนาจารย์ถือว่าเป็นทิวฎีนอกพระพุทธศาสนา ไม่พอใจอธิบาย ในเมื่อจำจะพูดถึงก็พูดอย่างห้วน ยกที่จะเข้าใจเมื่อเป็นเช่นนี้ ยกที่จะลงความเห็นว่ พระพุทธศาสนามุ่งหมายอย่างไร ทิวฎีนี้ท่านมิได้พรรณาวัวชัดเจน กล่าวแต่ว่าเป็นข้อที่พระศาสดาไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสถึง

๒๐ สิงหาคม ๒๕๓๔

อันทคาหิกทิกฏฐิ

จะอธิบายอันทคาหิกทิกฏฐิ ๑๐ คือความเห็นอันถือเอาที่สุด คือแล่นเข้าไปถึงที่สุด ในอย่างหนึ่งอย่างหนึ่ง ๑๐ ข้อ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ ตามพระอธิบาย ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ข้อ ๑. โลกเที่ยง ข้อ ๒. โลกไม่เที่ยง ข้อ ๓. โลกมีที่สุด ข้อ ๔. โลกไม่มีที่สุด

โลกในที่นี้น่าจะได้แก่ หมู่สัตว์ ข้อว่าโลกเที่ยงนั้น น่าจะหมายความดังกล่าว แล้วในสัสสตทิกฏฐิ ข้อว่าโลกไม่เที่ยงนั้น น่าจะหมายความดังกล่าวแล้วในอุจเฉททิกฏฐิ ทิกฏฐิแปลว่าความเห็น ใช้เป็นกลาง ๆ ก็มี จะให้รู้ว่ามีหรือชั่ว เติมความหมายต่างเข้า เช่น สัมมาทิกฏฐิ ความเห็นชอบ มิจฉาทิกฏฐิ ความเห็นผิด ทิกฏฐิสัมปันโน ถึงพร้อม ด้วยทิกฏฐิ ทิกฏฐิวินโน วิบัติด้วยทิกฏฐิ แต่โดยมากใช้หมายความว่าเห็นผิด เช่น ทิกฏฐิ ๒ อย่าง นี้คือ สัสสตทิกฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง อุจเฉททิกฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรสูญ แม้คนและสัตว์ตายแล้วร่างกายเท่านั้นทรุดโทรมไป ส่วนมนัสที่เรียกในภาษาสันสกฤตว่าอาตมัน เรียกในภาษามคธว่า อตตาก็มี ชีโวก็มี เรียกในภาษาไทยว่าเจตภูต เป็นธรรมชาติไม่สูญ ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นสืบไป จัดเป็นสัสสตทิกฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นปฏิเสธภาวะอย่างนั้น ถือว่าคนและสัตว์จุติ คือเคลื่อนจากอตภาพนั้นแล้วเป็นขาดสูญ จัดเป็นอุจเฉททิกฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ข้อว่าโลกเที่ยง กับข้อว่าโลกไม่เที่ยงนั้น น่าจะหมายความดังกล่าวแล้วในสัสสตทิกฏฐิ และอุจเฉททิกฏฐิดังกล่าว

ข้อว่าโลกมีที่สุด น่าจะหมายความว่า คนทำดีในที่สุดย่อมไปเกิดในทิพยกายที่ยั่งยืนไม่แปรผัน ดุจความเข้าใจของคนถือลัทธิต่างบางพวก หรือด้วยมรณะแล้วขาดสูญกัน ข้อว่าโลกไม่มีที่สุดนั้น น่าจะหมายความว่า เวียนเกิดเวียนตายไปอย่างนี้ไม่มีขาดลง ข้อว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น กับข้อว่าชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น ชีพนั้นได้แก่ชีโว ดังได้กล่าวแล้วในสัสสตทิกฎิ แต่ในที่นี้ใช้ว่าชีวัง ในพราหมณสมัยบัญญัติว่าเวลามรณะ ชีพนี้ออกจากสรีระไปถือปฏิสนธิใหม่ ส่วนสรีระย่อมสลายไป ทิกฎิคือความเห็นเนื่องด้วยชีพนี้ ข้างหนึ่งเข้าใจว่าชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน เกิดดับพร้อมกัน อีกข้างหนึ่งเข้าใจว่าชีพกับสรีระต่างกัน เช่น บัญญัติไว้ในพราหมณสมัยคือลัทธิพราหมณ์

พระพุทธศาสนากล่าวอนัตตา ไม่ใช่อัตตาไม่ใช่ตนนั้น แสดงนามธรรมคือจิตเจตสิก ว่าเกิดขึ้นเพราะอายตนะภายในและอายตนะภายนอกสพกันเข้าเป็นต้นไป เพื่อคัดค้านชีพดังที่เขาเข้าใจกันนั้น ในข้อปรารภความเกิดอีกเป็นต้น ของสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว บทบาลีใช้แปลกอยู่ ใช้บทว่า ตถาคโต ที่แก้ไขในอรรถกถาว่า สัตโตคือสัตว์ ตถาคตศัพท์นั้น นอกจากในที่นี้ พบแต่ใช้เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มักเรียกเป็นพหูพจน์ด้วย โดยอธิบายว่าผู้มาเหมือนอย่างนั้น คือได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจถูกต้องตามธรรมเนียมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ เช่นเดียวกับพระราชารู้เป็นแทนสืบกันมา

สอบกับภาษาสันสกฤตได้ความอีกหน่อยหนึ่งว่า นอกจากใช้เรียกพระพุทธเจ้า ใช้เรียกชณะที่ออกชื่อโดยปรภณ์ คือคัมภีร์ข้างพระพุทธศาสนาว่า นิครนถนาฎบุตราบ้าง ใช้เรียกเจ้าบ้าง ไม่ได้กล่าวว่าใช้เรียกสามัญสัตว์ ถ้าไม่ใช่ศัพท์ใช้เรียกสามัญสัตว์ ความเข้าใจก็จะยังมีอีกทางหนึ่งว่า ท่านผู้ที่มีหาชนนับถือเป็นศาสดาและเป็นเอกอุไนลัทธิของตน เบื้องหน้าแต่ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ หรือที่เกิดอีกก็มี ที่ไม่เกิดอีกก็มี หรือปฏิเสธทั้งนั้น สมด้วยปัญหาปรารภเจ้าลัทธิเห็นปานนี้ อันพระสุภัททะ ครั้งยังเป็นปริพาชกยกขึ้นทูลถามพระศาสดาเมื่อใกล้จะปรินิพพาน แต่ทูลถามในทางตรัสรู้ของเขาเช่นนี้ ไม่แย้งต่อการรับรองว่า สัตว์ผู้ยังมีกิเลสานุสัย คือกิเลสที่นอนจมอยู่ในจิตสันดาน ตายแล้วต้องเกิดอีก ข้าพเจ้าได้ความเข้าใจไม่พอเพื่อบุโณมนา หรือค้านคำแก้ไขในอรรถกถาทั้ง ๒ อย่าง จึงแปลว่าสัตว์ไว้ตามอรรถกถา แม้เป็นศัพท์เรียก

สามัญสัตว์ก็อาจอธิบายให้เข้ารูปได้ว่าเป็นผู้มาเหมือนอย่างนั้น คือเกิดขึ้นแล้วเป็นอยู่ โดยธรรมดาแห่งสัตว์ และจักเป็นผู้ไปคือตาย เหมือนสัตว์ในกาลก่อน

ทฎฐิ ๑๐ อย่างนี้ไม่จัดว่าชั่วร้ายนัก ไม่ถึงห้ามสวรรค์ เป็นแต่ห้ามอริยมรรค อธิบายว่า คนมีทฎฐิเหล่านี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงไม่ได้ทำบาปทุจริตเพราะทฎฐินี้ เบื้องหน้าแต่ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ก็ได้ แต่ยังละเสียไม่ได้เพียงใดยังเป็นผู้อาภัพ ไม่อาจบรรลุอริยมรรคอยู่เพียงนั้น พระพุทธเจ้าเมื่อมีผู้มากราบทูลถามถึงทฎฐิทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ว่าความจริงเป็นอย่างไร ไม่ตรัสอธิบายดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ไม่อาจจะรู้ได้ ถึงจะตรัสอธิบายไปก็ได้แต่ว่าเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น เพราะว่าเป็น เรื่องภายนอกกายอันยาวาว มีสัญญา มีใจ ทรงพยากรณ์คือตรัสอธิบายแต่อริยสัจจ ทั้ง ๔ ดังที่มีตรัสอธิบายไว้แล้วว่า ทุกขอริยสัจจ อริยสัจจคือทุกขนั้น ก็ได้แก่ชาติ ชรา มรณะ คือความตายเป็นทุกข ที่เรียกกันว่าสภาวะทุกข ทุกขตามสภาพ โสกะ ความโศกเศร้า เหือดแห่งใจ ปริเทวะ ความมรฎญจวญคร้าครวญใจ ทุกขะ ความไม่สบาย กาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกขแต่ละอย่าง ดังที่เรียกว่าปภินณกทุกข ทุกขมีเพียงปภินณกะต่าง ๆ และได้ตรัสชี้แจงต่อไปอีกว่า ความประจวบกับด้วยสิ่งทั้งหลาย สัตว์สังขารทั้งหลาย บุคคลทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข ความพลัดพรากจากสิ่งทั้งหลาย จากสัตว์บุคคลทั้งหลายซึ่งเป็นที่รักเป็นทุกข ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข กล่าวโดยย่อ ชันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ อันได้แก่ รูปชันธ กอรูป เวทนาชันธ กอเวทนา สัญญาชันธ กอสัญญา สังขารชันธ กอสังขาร วิญญานชันธ กอวิญญานเป็นทุกขดังนี้ ดังที่เราสวดกันว่า *ชาติปิ ทุกขา ชราปิ ทุกขา มรณมปิ ทุกขํ* เป็นต้น

เมื่อพิจารณาดูในพระพุทธานิบายเรื่องทุกขนี้แล้ว ก็จะพอสรุปได้ว่าในทีแรก ทรงชี้ให้รู้จักสภาวะทุกข ทุกขตามสภาพอันได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ ต่อจากนั้น ได้ทรงแสดง ปภินณกทุกข ทุกขเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ คือโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส และต่อจากนั้น ทรงสรุปเข้าเป็น ๒ คือประจวบกับด้วยสิ่งทั้งหลาย สัตว์สังขารทั้งหลาย ซึ่งไม่เป็นที่รัก กับความพลัดพรากจากสิ่งทั้งหลาย สัตว์สังขารทั้งหลายอันเป็นที่รัก แล้วจึงตรัสสรุปเข้าเป็น ๑ คือปรารถนาไม่ได้สมหวัง และตรัสสรุปเข้าโดยย่อว่าทุกข

ทั้งหมดนั้น โดยย่อได้แก่ขันธ มีรูปขันธเป็นต้น อันเป็นที่ยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนี้ นี่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา หรือกล่าวโดยสรุปว่า ยึดถือว่าตัวเรา ของเรา เป็นทุกซ์

ทรงพยากรณ์ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกซ์ว่าได้แก่ ตัณหา ที่ให้ถือภพชาติใหม่ อันไปกับ นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจ ยินดี คือ ความที่อภินันท์ ยินดียิ่ง ในอารมณ์นั้น ๆ อันได้แก่ กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกามหรืออำนาจกาม ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้น ไม่เป็นนี้ เช่น อยากให้สิ่งที่เป็น สลายไป

ทรงพยากรณ์ทุกขนิโรธ ความดับทุกซ์ว่า ได้แก่ความดับตัณหาได้สิ้นเชิง ทุกซ์ดับไปหมด

และทรงพยากรณ์ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกซ์ว่า ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ว่าเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกซ์ เรียกสั้นว่ามรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกซ์

และได้ตรัสกิจ คือ ข้อที่พึงปฏิบัติในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ไว้ ๔ ประการ ได้แก่

๑. *ปริยญา* ความกำหนดรู้ หรือการทำความรู้รอบคอบ ซึ่งทุกซ์หรือในทุกซ์ คือกำหนดให้รู้จักทุกซ์ ให้รู้รอบคอบในทุกซ์ว่าเป็นทุกซ์จริง

๒. *ปหานะ* การละทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกซ์ คือละสละหรือดับตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากดังกล่าว ทรงตรัสสอนให้ทำข้อ

๓. *สัจฉิกรณะ* ให้ทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกซ์ คือทำให้รู้ความดับทุกซ์ในจิตใจ ของตนเอง และ

๔. ภาวนา ซึ่งแปลว่าการปฏิบัติ ทำมรรคมืองค์ ๘ ให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้นมา

นี่เป็นกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจทั้ง ๔ กิจอันพึงปฏิบัติในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ก็ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติพระพุทธศาสนา ที่เราเรียกว่าการปฏิบัติพระพุทธศาสนานั้น ก็ได้แก่ การปฏิบัติในกิจทั้ง ๔ คือ ปริยญาในทุกข์ ปหานะในทุกข์สมุทัย สัจฉิกรณะในทุกข์นิโรธ และภาวนาในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทานี่เอง นี่คือการปฏิบัติพระพุทธศาสนา และความรู้ที่เรียกว่าจักขุ ดวงตา ญาณ ความหยั่งรู้ ปัญญา ความรู้ทั่ว วิชา ความรู้ อาโลกะ ความสว่างด้วยปัญญา ในอริยสัจทั้งนี้ก็แบ่งเป็น ๓ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ

สัจจญาณนั้น คือความหยั่งรู้ว่าเป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์จริง นี่เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง นี้เรียกว่า สัจจญาณ

กิจจญาณนั้น คือรู้ในกิจที่พึงทำ ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ก็คือรู้ดังที่กล่าวแล้วว่า ทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ ทุกข์สมุทัยนั้นควรละ ทุกข์นิโรธนั้นควรกระทำให้แจ้ง ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทานั้นควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น นี่เป็นกิจจญาณ

กตญาณนั้น ได้แก่ความหยั่งรู้ในกิจดังกล่าวแล้วว่าทำได้ทำแล้ว คือว่ารู้ในทุกข์ว่าได้กำหนดรู้แล้ว รู้ในทุกข์สมุทัยว่าได้ละแล้ว รู้ในทุกข์นิโรธว่าได้ทำให้แจ้งแล้ว รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาว่าได้ปฏิบัติอบรม ทำให้มี ให้เป็นขึ้นบริบูรณ์แล้ว นี่เป็นกตญาณ

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ๔ ก็ตรัสรู้ด้วยพระญาณทั้ง ๓ นี้ คือด้วยสัจจญาณ ด้วยกิจจญาณและด้วยกตญาณ ในอริยสัจทั้ง ๔ จึงชื่อว่าได้ตรัสรู้ยิ่งพระสัมมาพระโพธิญาณ ปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้แล้ว เป็นพุทโธ เป็นอภิสัมพุทโธ ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

ไตรสิกขา

เมื่ออุปสมบทเสร็จ ได้มีการบอกลงุศาสน์ และในทำยอนุศาสน์นั้นได้บอกไตรสิกขา ซึ่งมีคำแปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองชอบพระองค์นั้น ตรัสศีลไว้โดยชอบแล้ว ตรัสสมาธิไว้โดยชอบแล้ว ตรัสปัญญาไว้โดยชอบแล้ว โดยหลายขบวนการเพียงเพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้น อันเป็นทางย่ำยีความเมาเสีย เป็นทางนำความอยากเสีย เป็นทางซึ่งถอนอาลัยขึ้นเสีย เป็นทางเข้าไปตัดวนเสีย เป็นทางสิ้นแห่งตัณหา เป็นทางพอกจิต เป็นทางดับทุกข์

ในศีล สมาธิ ปัญญานั้น สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือจากอาสวะกิเลสเครื่องดองสันดาน คือ ความอยากได้ จากอาสวะกิเลสเครื่องดองจิตสันดาน คือความอยากเป็น จากอาสวะกิเลสเป็นเครื่องดองจิตสันดาน คือความไม่รู้ เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงศึกษาสิกขาคือศีลยิ่ง อย่างเคารพ พึงศึกษาสิกขาคือจิตยิ่ง อย่างเคารพ พึงศึกษาสิกขาคือปัญญายิ่ง อย่างเคารพ ในพระธรรมวินัยอันพระตถาคตตรัสประกาศณะนี้ พึงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ในนั้นเทอญ เพราะฉะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญานี้ จึงเป็นหลักปฏิบัติของผู้เข้ามาบวช

จะได้อธิบายศีลก่อน อันศีลนั้นมีคำอธิบายไว้ว่า *เวรมณี* ความเว้นชื่อว่าศีล *เจตนา* ความตั้งใจคือตั้งใจดเว้นชื่อว่าศีล *สัvro* สังวร ความสำรวมชื่อว่าศีล *อวิตกกัมมะ* ความไม่ล่วงละเมิดพระบัญญัติชื่อว่าศีล ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งเรากล่าวอธิบายกันตาม

ความหมายนี้ เช่น อธิบายว่า ศิล ได้แก่ความตั้งใจดเว้นอาการประพฤดิชั่ว ประพฤติ ผิดทางกาย ทางวาจา ด้วยความตั้งใจ เป็นเครื่องกำจัดความชั่วความผิดที่เป็นบาป อกุศลทุจริต ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และศิลปะจะมีได้ก็ด้วยการที่มาศึกษาสมาทาน ตามสิกขาบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เว้นข้อที่พระองค์ทรงห้าม ทำตาม ข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต เพราะฉะนั้น การอธิบายศิลปะนี้จึงเป็นการอธิบายตามหลัก พระวินัยบัญญัติ หรือสิกขาบทบัญญัติตามพระวินัย

ลำพังศิลปะเองนั้น ท่านแสดงว่าลักษณะของศิลปะมีอันเดียวคือความปกติ ได้แก่ ความปกติกาย ปกติวาจา ตลอดจนถึงความปกติใจ ความปกติดังกล่าวนี้ ชื่อว่าศิลปะ หากพิจารณาดูแล้ว ก็ให้เห็นได้ว่า ศิลคือความปกตินี้เป็นธรรมชาติ ธรรมดาของ ทุก ๆ คน ดังจะพึงเห็นได้ว่า คนเราตั้งแต่เกิดมาเมื่อเป็นเด็ก ก็มีความปกติกายวาจา ตลอดถึงใจอยู่โดยธรรมชาติ ธรรมดาเด็กนั้นเมื่อเป็นเด็กอ่อน ก็ไม่มีความคิดจะ ไม่ฆ่าใคร ไม่มีความคิดจะปล้ำกของของใคร ไม่มีความคิดที่จะประพฤดิผิดในกามทั้งหลาย ไม่มีความคิดที่จะพูดเท็จ และไม่สามารที่จะดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย และเครื่องดองของ เมาต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้น กายวาจาใจของเด็กจึงเป็นปกติอยู่โดยธรรมชาติธรรมดา แต่ที่เราไม่เรียกกันว่าศิลปะ เพราะว่าเด็กนั้นยังไม่รู้จักเจตนาถเว้น อันเป็นลักษณะ ของศิลปะที่แสดงไว้ แต่อันที่จริงนั้น อาการกิริยาของเด็กดังกล่าวเป็นตัวศิลปะ คือเป็นตัว ปกติธรรมดา

ครั้นโตขึ้น คือเป็นเด็กโตคือรู้เดียงสา เป็นเด็กหนุ่ม เป็นผู้ใหญ่ จึงรู้จักมีเจตนา ที่จะฆ่าบ้าง ที่จะลักบ้าง เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว เพราะเหตุว่ากิเลสในจิต คือกิเลสกอง โลก กิเลสกองโกรธ กิเลสกองหลงนั้นเป็นตัวอาสวะ ที่ต้องจิตสันดานหรือเป็นตัวอนุสัย นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานยังมีอยู่ในจิตใจของเด็ก เพราะว่ากิเลสที่เป็นอาสวะอนุสัยนี้ มีอยู่ในจิตใจของบุุชชนทั่วไปทั้งโลก ทั้งเด็กเล็กเด็กใหญ่ ทั้งผู้ใหญ่ แต่ว่าในขณะที่ไม่รู้ เดียงสานั้น กิเลสก็พลอยไม่รู้เดียงสาไปด้วย คือยังไม่ไหลขึ้นมาเป็นราคะ หรือโลภะ ความติดใจยินดี หรือความโลภ อยากรได้ เป็นตัวโทสะ ความโกรธแค้น ขัดเคือง เป็นตัวโมหะ ความหลง และกิเลสเหล่านี้แสดงออกในเมื่อเด็กรู้เดียงสาขึ้น กิเลสก็รู้ เดียงสาคือค่อย ๆ ปรากฏออกมาเป็นอกุศลมูล คือ มูลของอกุศลต่าง ๆ เพราะฉะนั้น

จึงเป็นเหตุให้เกิดอกุศลเจตนา ขมาเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เป็นต้น ตลอดถึงสุราเมรัย ที่ดื่มไม่เป็น ก็หัดดื่มให้เป็นขึ้นมา เครื่องดองของเมาต่าง ๆ ที่ใช้ไม่เป็นก็หัดใช้ขึ้นมา เพราะฉะนั้น จึงพากันละเมียดศีลต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ และศีลต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้นก็คือพระวินัยนั่นเอง เพราะฉะนั้น ศีลจึงอิงอยู่กับพระวินัย จะชื่อว่ามีศีลก็ข้อก็เพราะมีพระวินัยที่ข้อ เช่นว่า สำหรับฆราวาสคืออาคิริยศีล คือ ศีลสำหรับฆราวาส เมื่อมีพระวินัย ๕ ข้อ ที่ทรงบัญญัติเอาไว้เป็นสิกขาบท ให้เว้นจากการฆ่า การลัก การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ และน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นฐานที่ตั้งแห่งประมาท มี ๕ สิกขาบทบัญญัติ เราก็บอกว่าศีล ๕ ตามสิกขาบทบัญญัติ ๕ ข้อ

ว่าตามลำพังตัวศีลเองนั้น ไม่มีข้อตามที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น หากว่าจะยกเอาความสำรวมระวังขึ้นเป็นลักษณะของศีล ก็ยกขึ้นมาได้คือ ความสำรวมกายวาจาใจ เป็นศีล คือ สังวร สังวร ความสำรวมเป็นศีล ความสำรวมกายวาจาใจนี้ก็ไม่มีข้อเหมือนกัน เมื่อ กายวาจาใจสำรวมอยู่ เวมณี ก็คือความเว้นเป็นต้นก็มีตามไปด้วยกัน เพราะฉะนั้น ศีลกับวินัย จึงอิงอาศัยซึ่งกันและกันดังที่กล่าวมานี้ และคำว่าวินัยนั้นได้อธิบายแล้ว ในที่แห่งหนึ่งยังได้จำแนกวินัยออกไปเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. สังวรวินัย วินัยคือความสังวร อันได้แก่ความสำรวม

๒. ปหานวินัย วินัยคือการละ ได้แก่การละอกุศลบาปทุจริตทั้งหลาย

๓. สมถวินัย วินัยคือความสงบ อันหมายถึงความสงบใจจากนิรฆณด้วยอำนาจของสมาธิ และ

๔. บัญญัติวินัย วินัยคือพระบัญญัติ ได้แก่พระบัญญัติของพระพุทธเจ้า

ทั้งหมดนี้เรียกว่าวินัย แต่ว่าวินัยที่คู่กับศีลนี้โดยตรงก็ได้แก่ บัญญัติวินัย วินัยคือพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า สังวรวินัย วินัยคือสังวร ความสำรวมระวัง และวินัยเป็นเครื่องประกอบนั้นก็ให้แก่ปหานวินัย วินัยคือการละบาปอกุศลทุจริต เนื่องมาจากพระบัญญัติ เนื่องมาจากสังวรและสมถวินัย วินัยคือสมถะ ความสงบใจจากนิรฆณด้วยอำนาจของสมาธิก็เป็นเครื่องสนับสนุนศีล เพราะว่าความละเมียดศีลนั้นเกิดขึ้น

เพราะความที่จิตตกอยู่ในอำนาจของนิรณทั้งหลาย ไม่สงบนิรณ เมื่อสงบนิรณ
ได้แล้ว ย่อมปฏิบัติตามพระพุทธรบัญญัติ มีสังวรเป็นศีลขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้น ศีลกับ
วินัยจึงอาศัยกันดังที่กล่าวมา

สำหรับศีลนั้น ที่หมายรวมถึงพระวินัยด้วยดังที่แสดงมา ได้มีแสดงไว้เป็น
ปาริสุทธิศีล ๔ คือเป็นหลักปฏิบัติทางศีลให้บริสุทธิ์ ๔ ประการ ได้แก่

๑. ปาติโมกขสังวรศีล	ศีลคือสำรวมในพระปาติโมกข์
๒. อินทริยสังวรศีล	ศีลคือสำรวมอินทริย์
๓. อาชีวะปาริสุทธิศีล	ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะอาชีพ
๔. ปัจจัยสันนิสสิตศีล	ศีลอาศัยปัจจัย

เป็นปาริสุทธิศีลทั้ง ๔ ด้วยกัน

๒๖ สิงหาคม ๒๕๓๔

ปาริสุทธิสล ข้อ ๑-๒

จะแสดงปาริสุทธิสล ข้อที่ ๑ ปาติโมกขสังวรศีล ศีลคือสังวร ความสำรวมระวัง ในพระปาติโมกข์ ตามพระบาลีที่มีแสดงไว้ว่า

ภิกษุสำรวมแล้ว ด้วยความสำรวมในพระปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ ความประพฤติ และโคจร คือที่เกี่ยว มีปกติเห็นภัย คือน่ากลัวในโทษทั้งหลาย แม้มี ประมานน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ข้อว่า ปาติโมกขะหรือปาติโมกข์นั้น เราทั้งหลายก็คงได้ฟังกันมาแล้ว เช่น ต้องฟังพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือนตามที่เราทั้งหลาย ได้ฟังกันมาแล้ว

คำว่าปาติโมกขะนั้น มาจากบาลีว่าปาติโมกขะ แปลตามศัพท์ว่า สิกขาบทที่ รักษาผู้รักษาสิกขาบทนั้นให้พ้นจากทุกข์มีอบายเป็นต้น นี่เป็นคำแปลตามศัพท์ ตาม ความมุ่งหมายนั้น หมายถึงสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เรียกว่าอาทิพรหม จริยกาสิกขา อันถือว่าเป็นสิกขาบทที่เป็นประธานหรือเป็นข้อสำคัญอันภิกษุทั้งหลาย จะพึงรับประพฤติปฏิบัติ และตามที่เราสวดกันในบัดนี้ก็มี ๒๒๗ สิกขาบท จึงได้พูด กันว่า พระมีศีล ๒๒๗ แต่อันที่จริงนั้นพระมีศีลที่จะต้องปฏิบัติอีกมากตามในวรรคที่ ๒ ที่แสดงแล้วเมื่อนี้ว่า ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ คือความประพฤติ และโคจรคือที่ เกี่ยวไป อันอาจารย์ ความประพฤตินั้นก็หมายถึง อภิสมจาริกาสิกขา คือสิกขาบท ที่มานอกพระปาติโมกข์ทั้งหลายซึ่งมีเป็นอันมาก

สิกขาบทมีมาในพระปาติโมกข์นั้นที่แปลโดยย่อไว้ในหนังสือนวโกวาท และได้ มีคำอธิบายใน วินัยมุข เล่ม ๑ ที่อ่านในภาคกลางคืน ส่วนที่เป็นอาจารย์ ความประพฤติ อันเรียกว่า อภิสมจาริกาสิกขานั้น ที่มีแสดงไว้ใน วินัยมุข เล่ม ๒ ที่อ่านในเวลาเช้า

โคจร หรือ โคจรคือที่เกี่ยวนั้นท่านแสดงไว้ ๓ คือ

อุปนิสัยยโคจร ที่เกี่ยวอันเป็นที่เข้าไปอาศัย เช่น กัลยาณมิตร เพื่อนมิตร ที่ดีงาม ที่อาศัยเจริญศรัทธา เป็นต้น

อารักขโคจร ที่เกี่ยวข้องคืออารักขา ได้แก่ การรักษาความสำรวม เช่น ทอดจักษุ สำรวมในการไปในที่ทุก ๆ แห่ง

อุปนิพัตตโคจร ที่เกี่ยวข้องที่เป็นข้อปฏิบัติผูกพันจิตใจ ดังแสดงว่าสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ ได้แก่ ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ อยู่เป็นประจำในการไปที่ไหน ๆ ที่ไม่ทิ้ง สติปัฏฐานทั้ง ๔ หรือตั้งสติพิจารณาภายใน เวทนา จิต และธรรมะ เทียบไปด้วยสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ ท่านแสดงโคจรทั้ง ๓ ไว้ ดังนี้

ภิกษุชั้นสำรวมแล้วด้วยความสำรวมในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ ความประพฤติ และโคจรคือที่เกี่ยวดังที่แสดงมาแล้ว และมีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้มีประมาณน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย อันหมายความว่า สิกขาบททั้งหลาย แม้ว่าเมื่อล่วงละเมิดจะเกิดโทษเล็กน้อย เช่น เป็นอาบัติทุกกฏ ก็ไม่ละเลย มีปกติเห็นภัย คือเห็นว่าเป็นข้อที่พึงกลัว มีหิริ ความละอายใจ มีโอตตปปะ ความเกรงกลัว ไม่ละเมิดสิกขาบทแม้ที่มีโทษเล็กน้อยเหล่านั้น สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เมื่อปฏิบัติดังที่กล่าวมานี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติในศีล คือความสำรวมในพระปาติโมกข์ และเมื่อปฏิบัติให้บริสุทธิ์ ก็ชื่อว่าเป็นปารีสุทธิศีล ข้อที่ ๑

ปารีสุทธิศีล ข้อที่ ๑ นี้ บริสุทธิ์ด้วยการแสดง อันหมายความว่า เมื่อละเมิด สิกขาบทใดสิกขาบทหนึ่งก็สารภาพคือแสดง เช่น แสดงอาบัติที่เราทั้งหลายแสดงกัน ศีลก็บริสุทธิ์ แต่ถ้าต้องอาบัติแล้วไม่แสดง ศีลข้อนั้นก็ไม่มีบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า บริสุทธิ์ด้วยการแสดง และสำเร็จได้ด้วยศรัทธา คือความฟัง อันหมายถึงความเชื่อฟัง คือเชื่อฟังในพระปาติโมกข์สิกขาบท คือสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ตลอดจนถึงสิกขาบทที่มานอกพระปาติโมกข์ ที่เป็นอาจารย์และโคจรทั้งหลายดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อมีความเชื่อฟัง เคารพ รับประทาน ก็เชื่อว่าจะสำเร็จด้วยศรัทธา

อินทริยสังวรศีล ข้อที่ ๒ ได้แก่ศีลคือความสำรวมอินทริย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ อันหมายความว่า มีสติรักษาจิตใจอยู่เสมอ ในเวลาที่ตาได้เห็น รูปอะไร หูได้ยินเสียงอะไร จมูกได้ทราบกลิ่นอะไร ลิ้นได้ทราบรสอะไร กายได้ทราบ

โณภูฏัพพะ คือสิ่งที่ถูกต้องอะไร มนะคือใจได้รู้ได้คิดธรรมะคือเรื่องอะไร โดยที่ไม่ยึดถือรูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน เป็นต้น นำมาคิดปรุงให้เกิดความยินดีบ้าง ให้เกิดความยินร้ายบ้าง บังเกิดเป็นอาสวกิเลส คือกิเลสที่หลุดที่ไหลจากตา จากหู เป็นต้น เข้าไปท่วมจิตใจ เป็นความยินดีบ้าง เป็นความยินร้ายบ้าง

ดังที่กล่าวมาแล้วนี่เป็นอธิบายโดยย่อ ของอินทริยสังวรศีลข้อนี้

ก็พึงทราบอธิบายประกอบต่อไปอีกว่า คำว่า อินทริย นั้นแปลว่าเป็นใหญ่ ใช้เป็นชื่อของธรรมะหลายอย่าง แต่ในที่นี้ใช้เป็นชื่อของตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจ เพราะว่าตาคือจักขุ เป็นใหญ่ในการเห็นรูป หูคือโสตะ เป็นใหญ่ในการฟังเสียง ฆานะคือจมูก เป็นใหญ่ในการทราบกลิ่นหรือดมกลิ่น ลิ้นคือชีวหา เป็นใหญ่ในการทราบรสหรือลิ้มรส กายเป็นใหญ่ในการถูกต้องโณภูฏัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้อง และมโนคือมนะ เป็นใหญ่ในการคิด ในการรู้ธรรมะ ซึ่งในที่นี้หมายถึงเรื่องราวทั้งหลาย มีเรื่องของรูป เสียง เป็นต้น ที่ประสบพบผ่านมาแล้ว เป็นต้น

แต่ว่าโดยเฉพาะข้อมโนคือใจคือข้อที่ ๖ นี้ ย่อมเป็นใหญ่ประกอบอยู่ใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย ต้องประกอบอยู่กับตาหรือจักขุ ต้องประกอบอยู่กับเสียงกับหูหรือโสตะ ต้องประกอบอยู่กับจมูกหรือฆานะ ต้องประกอบอยู่กับลิ้นหรือชีวหา ต้องประกอบอยู่กับกาย จึงจะทำให้ทั้ง ๕ ข้อข้างต้นนี้สำเร็จการเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ทราบกลิ่น ได้ทราบรส ได้ทราบโณภูฏัพพะ คือสิ่งถูกต้องได้ ยกตัวอย่างเช่น ในเวลาที่เห็นรูปอะไร เราก็พูดกันว่าเห็นด้วยตา แต่ความจริงนั้นจะต้องเห็นด้วยมโนด้วย คือมีมโนคือใจเข้ามาประกอบด้วย ตาจึงจะเห็นรูปได้ ถ้าหากว่าไม่มีมโนคือใจเข้ามาประกอบด้วย ตาก็เห็นรูปไม่ได้

ยกตัวอย่างเช่น เราเห็นรูปอะไร เช่น อ่านหนังสือ มองหนังสือด้วยตา ใจก็ต้องอ่านด้วย คือใจต้องอยู่กับหนังสือที่อ่านด้วย ตาจึงจะมองเห็นหนังสือ ถ้าหากว่าใจคิดไปถึงเรื่องอะไรอื่น ๆ ข้างนอก ใจไม่จับอยู่กับหนังสือ แม้ตาจะเพ่งอยู่กับหนังสือ ตาก็ดับ มองไม่เห็นหนังสือ การฟังเสียงก็เหมือนกัน เราเข้าใจกันว่าฟังเสียงด้วยหู แต่อันที่จริงนั้น ใจต้องฟังด้วย เช่น กำลังอธิบายธรรมะอยู่ที่นี่ ท่านทั้งหลายกำลังฟังใจต้องฟังด้วย แต่ถ้าใจไม่ฟัง ใจไปคิดถึงเรื่องอะไรอื่น ๆ ข้างนอก หูก็ดับ ไม่ได้ยิน

เสียงธรรมะที่แสดงนี้ เพราะฉะนั้น หูฟัง ใจก็ต้องฟังพร้อมกับหู จึงจะฟังได้ยิน จมูกก็เหมือนกัน จมูกทราบกลิ่นก็ต้องมีใจประกอบด้วย จมูกจึงจะทราบกลิ่นได้ ลิ้นก็เหมือนกัน ลิ้นทราบรส ใจก็ต้องประกอบอยู่ด้วยจึงจะทราบรสได้ กายก็เหมือนกัน กายถูกต้องอะไร ใจก็ต้องประกอบอยู่ด้วย จึงจะทราบสิ่งถูกต้องนั้นได้ เพราะฉะนั้น มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้ จึงต้องประกอบอยู่ด้วยทุกข้อ ขาดไม่ได้ จึงจะสำเร็จการเห็น การได้ยินเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น จึงมีผู้กล่าวว่า ที่พูดกันว่ามองเห็นรูปด้วยจักขุคือ ตานั้น ความจริง มองเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ วิญญาณตา ได้ยินเสียงก็เหมือนกัน เราพูดกันว่าได้ยินเสียงด้วยหู ความจริงนั้น ได้ยินเสียงด้วยโสตวิญญาณ ก็คือประกอบ ด้วยมโนคือใจนี้เองมาประกอบเข้าด้วยกัน

อินทรีย์ดังที่กล่าวมานี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ ต้องมีสังวร คือมีสติสำรวมระวัง เรียกว่ามีสติรักษาตา รักษาหู รักษาจมูก รักษาลิ้น รักษากาย และรักษาใจ พูดโดยตรงก็คือว่า มีสติรักษาจิตใจนั่นเอง ในขณะที่ได้เห็นอะไร ในขณะที่ได้ยินอะไรเป็นต้น ระมัดระวังที่จะไม่ยึดถือสิ่งที่ตาเห็น คือรูปที่ตาเห็น สิ่งที่หูได้ยิน คือเสียงที่หูได้ยินนั้นเป็นต้น โดยนิमितคือรวบยึดถือทั้งหมด หรือโดยอนุพยัญชนะคือ ว่าแยกถือ คือยึดถือแต่บางส่วน ไม่ทั้งหมด และเกิดความยินดี ความยินร้าย ยินดีใน รูปเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ยินร้ายคือไม่ชอบในรูปเสียงเป็นต้น ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ โดยปกติถ้าไม่มีอินทรีย์สังวรข้อนี้ก็ย่อมเป็นดังนี้ ย่อมจะมีความยึดถือยินดียินร้าย ในรูปเสียงเป็นต้นที่ได้เห็นได้ยิน ดังที่กล่าวมา เป็นอาสวะคือ เป็นกิเลสที่ไหลเข้าไปท่วมจิตใจ ทำให้จิตใจยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง ดังที่กล่าวมาแล้ว ปกติย่อมเป็นดังนี้ ถ้าหากว่าไม่มีอินทรีย์สังวรศีล และเมื่อไม่มีอินทรีย์สังวรศีลแล้ว การที่จะรักษาศีลข้อที่ ๑ คือ ปาติโมกขสังวรศีลก็ยาก หรือยากที่จะรักษาให้บริสุทธิ์ได้ จะต้องมโนอินทรีย์สังวรศีลประกอบเข้าด้วย จึงจะสามารถรักษาปาติโมกขสังวรศีลให้บริสุทธิ์เป็นปาริสุทธิศีลได้ และอินทรีย์สังวรศีลนี้ บริสุทธิ์ด้วยสังวร คือความสำรวม ระวัง อันได้แก่มีสติสำรวมระวังรักษาจิตใจ หรือรักษาอินทรีย์เหล่านี้้อยู่ และสำเร็จได้ด้วยสติ คือความระลึกได้คือมีสติกำกับอยู่กับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือมีสติกำกับ อยู่กับจิต จึงจะสำเร็จเป็นอินทรีย์สังวรศีล อันเป็นปาริสุทธิในศีลข้อที่ ๒

ปารีสุทธิศีล ข้อ ๓-๔

จะแสดงปารีสุทธิศีล ข้อ ๓ คืออาชีวะปารีสุทธิศีล ศีลคืออาชีพ การเลี้ยงชีวิตที่ปารีสุทธิ อาชีพคือการเลี้ยงชีวิตนี้ สำหรับภิกษุบริษัทพระพุทธเจ้าตรัสให้แสวงหาเลี้ยงชีพในทางที่สมควร เว้นจากการหาเลี้ยงชีพในทางไม่สมควร เพราะฉะนั้น จึงควรจะทราบว่าการแสวงหาเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควรนั้นเป็นอย่างไร แสดงโดยคำในวินัยมุขเล่ม ๒ คือ การแสวงหาเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควรเรียกว่าเนสนา

การแสวงหาเป็นโลกวัชชะ มีโทษทางโลก ๑

การแสวงหาเป็นบัณฑิตวัชชะ มีโทษทางพระบัญญัติ ๑

การแสวงหาในทางบาป เช่น ทำโจรกรรมและหลอกหลวงให้เขาเชื่อถือ และในทางที่โลกเขาดูหมิ่น จัดเป็นโลกวัชชะ ท่านแสดงความข้อนี้ไว้ในบาลียกตัวอย่าง ภิกษุอดุดตติรมนุสสธรรมโดยตรงหรือโดยอ้อม และชักสื่อในระหว่างชายกับหญิง เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีพ การแสวงหาในทางผิดธรรมเนียมของภิกษุ แม้ไม่มีโทษแก่คนพวกอื่น จัดเป็นบัณฑิตวัชชะ ท่านแสดงความข้อนี้ไว้ในบาลี ด้วยทำวิญญูติ คือออกปากขอของต่อคนที่ไม่ควรขอ หรือในเวลาที่ไม่ควรขอ ยังมีการแสวงหาที่ท่านห้ามไว้อีกบางประการ จัดเข้าในประเภทหลัง รวบรวมแสดงดังต่อไปนี้

๑. ทำวิญญูติ คือ ออกปากขอต่อคนที่ไม่ควรขอ หรือในเวลาที่ไม่ควรขอ คฤหัสถ์ผู้มีโชฎิ มิใช่บวราณา ในเวลาปกติเป็นคนไม่ควรขอ ในเวลาที่มีจิวรหายหรือถูกขิง ขอเขาได้เฉพาะพองุ่นห่ม ในเวลาอาพาธ ขอโภชนะและเภสัชเขาได้ เสนาสนบัจจัยในสังขาภิเสส ลิกขาบทที่ ๖ ดูเหมือนท่านให้ขอได้ แต่ให้ตั้งอยู่ใน

ความเป็นผู้รู้ประมาณ ขอในเวลาที่ไม่ควรขอนั้น คือขอต่อคฤหัสถ์เช่นนั้นในเวลาปกติ ที่ไม่ได้ทรงอนุญาต สหธรรมิก คือภิกษุสามเณร คฤหัสถ์และผู้เป็นมารดาบิดา ญาติ ผู้ปวารณา ขอได้ ไม่เป็นวิญญูติ

๒. แสวงหาลาภด้วยลาภ คือ หาในเชิงให้ของน้อย หมายถึงเอาตอบแทนมาก

๓. ใช้จ่ายรูปียะ ได้แก่ การลงทุนหาผลประโยชน์ เช่น ทำการค้าขายเป็น ตัวอย่าง

๔. หากินในทางเวชกรรม คือการหมอ ขอนี้ น่าจะฟังเอาเป็นตัวอย่างแห่ง การหากินด้วยความรู้หรือด้วยการทำงาน ที่ไม่ต้องลงทุนทรัพย์ แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เข้าใจเฉพาะเวชกรรม และติเตียนกันอย่างสบเสียดเดียว แต่เวชกรรมนี้ควรได้รับการพิจารณาของผู้สนใจในการปฏิบัติพอดีอยู่ จะอธิบายไว้ในที่นี้

การห้ามเวชกรรมนั้น มาในวินีตวัตถุแห่งตติยปาราชิกเป็นเดิม ดังนี้

เรื่องหนึ่ง หญิงหมั้นบอกแก่ภิกษุผู้เข้าสกุล คือผู้อันสกุลอุปัฏฐาก ขอให้ช่วย ประยูรยาทำให้มีบุตรเพื่อตน อีกเรื่องหนึ่ง หญิงมีบุตรถีนึก บอกแก่ภิกษุ ขอให้ช่วย ประยูรยากันคลอดบุตร ทั้ง ๒ เรื่องนั้นภิกษุรับคำและทำให้ตามปรารถนา หญิงกินยา แล้วตาย ทรงตัดสินว่าไม่เป็นปาราชิก เป็นเพียงอาบัติทุกกฏ

ตามเรื่องก็เห็นว่า ภิกษุเอาเป็นธุระในทางที่เขาจะมีลูกหรือขาดลูก เป็นการ เกินดีเกินงาม อีกอย่างหนึ่งฟังการรักษาไข้เจ็บ ภิกษุรู้ไม่สันทัดในทางแพทย์ แต่กล้า เกินความรู้ ประกอบบยาให้เขากินผิด ๆ ถูก ๆ ก็น่ากลัวเป็นอันตรายแก่คนไข้ เพื่อป้องกันข้อหลัง บ้านเมืองที่เขาบำรุงการแพทย์เจริญแล้ว จึงห้ามคนผู้ไม่ได้ถือหนังสือ คู่มือเป็นแพทย์ มิให้รักษาคนไข้ เพราะฉะนั้น การปรับอาบัติทุกกฏในวินีตวัตถุนั้น โดยฐานใดฐานหนึ่งก็ชอบทั้งนั้น

ต่อมาในวินีตวัคแห่งสังฆาติเสส ลิกขาบทที่ ๑๓ แก่บท ปาปสมาจาร จัดเอาการ หมอเข้าในพวกปาปสมาจารด้วยอย่างหนึ่ง

พระอรชกถาจารย์ พรรณนาอรชแห่งเรื่องทำยาในวินีตวัตถุแห่งตติยปาราชิก ลิกขาบท ห้ามมิให้ทำยาแก่คนทั่วไป ยกเว้นสหธรรมิก มารดาบิดา ไวยาวัจกรของตน

คนบัณฑิตอุปาส ญาติทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดา ไม่นับถึงเขยและสะใภ้ ท่านอนุญาตให้ทำยาแก้คนเหล่านี้ได้ เมื่อโยมของอุปัชฌายะอาจารย์ หรือผู้เป็นเขยเป็นสะใภ้เจ็บลงทำเพื่ออุปัชฌายะอาจารย์และญาติของตน ท่านอนุญาต ส่วนคนจรเข้ามาในวัด เจ็บไข้มาก่อนก็ตาม เจ็บลงในวัดก็ตาม ทำยาให้เขาได้ แต่อย่าหวังอุปการะตอบแทน

ความเข้าใจในเรื่องเวชกรรมควรผ่อนคลายใจลงมาดังต่อไปนี้

ก. เวชกรรมที่ห้ามไว้ในวินัยวัตถุแห่งตติยปาราชิกสิกขาบทโดยปรับอาบัติทุกกฏนั้น คือ ทำในทางนอกริตนอกรอย เช่นกล่าวไว้ในท้องเรื่อง อีกอย่างหนึ่งผู้ทำไม่สันทัด รู้เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็รับรักษาเขา วางยาผิด ๆ ถูก ๆ

ข. เวชกรรมที่ห้ามโดยความเป็นปาปสมาจาร ในวิภังค์แห่งสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๑๓ นั้น คือการทอดตนลงให้สกุลเขาใช้ในการรักษาไข้เจ็บของคนในสกุล ดุจเดียวกับยอมให้เขาใช้ไปข้างไหน นี้ผิดจากการที่เขาเชิญให้รักษา

ค. เวชกรรมที่ห้ามโดยความเป็นอนเสนา ในอรรถกถาทั้งหลายนั้น คือการรักษาโรคโดยเรียกเอาขวัญข้าวค้ายาคำรักษา เป็นการหาผลหาประโยชน์

การทำปริตร ได้แก่การทำน้ามนต์สายสิญจน์เสกเป่าต่าง ๆ ท่านห้ามไว้เหมือนกัน ท่านอนุญาตแต่สวดปริตร นี่เป็นการในภายหลัง ยังไม่พบในบาลี ควรทำไม่ควรทำเพียงไร ฟังรู้โดยนัยอันกล่าวแล้วในเวชกรรมนั้น

ปัจจัยที่แสวงหาได้โดยทางอนเสนานั้น กับปัจจัยที่ได้โดยทางปาปสมาจาร ท่านติว่าเป็นของน่าเกลียดน่ากลัว เป็นของไม่บริสุทธิ์ เลี้ยงชีพด้วยปัจจัยเช่นนี้ปรับเป็นมิจฉาชีพ เลี้ยงชีวิตผิดทาง จึงผิดอาชีวะปาริสุทธิศีลข้อที่ ๓ นี้ ภิกษุผู้เลี้ยงชีพในทางนี้ จัดเป็นอลัชชี ผู้ไม่มีละอาย เป็นที่รังเกียจของภิกษุผู้ที่มีละอาย ไม่คบหาร่วมอำมิสและร่วมธรรมด้วย คือไม่รับไม่บริโภคของที่เธอได้มา และไม่ร่วมสังฆกรรมด้วยความรังเกียจกัน

ฝ่ายภิกษุผู้เลี้ยงชีพโดยไม่ละเมิดธรรมเนียมของภิกษุ ได้ปัจจัยมาโดยธรรม ฟังรู้จักบริโภคปัจจัยอันควร อยู่ทำศรัทธาไทยคือของที่เขากวายเป็นศรัทธาให้ตกเสียเปล่า รับของที่เขากวายเป็นเพื่อเกื้อกูลแก่พระศาสนาแล้ว ไม่บริโภค ให้เสียแก่

คฤหัสถ์เพื่อสงเคราะห์เขา ทำให้หายจากผู้บริจาคเสียศรัทธา เรียกว่า ทำศรัทธาไทยให้ตกเสียเปล่า ท่านแสดงอนามัญฐบิณฑบาต เป็นตัวอย่าง โภชนะที่ได้มายังไม่ได้หยิบไว้ฉัน เรียกอนามัญฐบิณฑบาต ท่านห้ามไม่ให้ ๆ แก่คฤหัสถ์อื่นนอกจากมารดาบิดา ส่วนมารดาบิดานั้นเป็นภาระของภิกษุจะต้องเลี้ยง ท่านอนุญาตเพื่อให้ได้ สมณจิวรก็เหมือนกัน ให้แก่มารดาบิดาก็ได้ อย่าพึงเข้าใจข้อนี้ว่า ท่านสอนให้ตระหนี่ ได้อะไรมาให้เก็บไว้ดังนี้ เข้าใจอย่างนี้ไม่ถูก การให้เจือจานแก่สหธรรมิกด้วยกัน เป็นการสมควร ให้แก่คฤหัสถ์ผู้ทำการวัดหรือการของตน โดยเป็นค่าเลี้ยงหรือค่าแรง หรือน้อมของที่ได้มา เพื่อประโยชน์อย่างหนึ่งที่ไม่เสียไปเปล่า ควรอยู่ นี้เป็นข้อที่ควรเข้าใจดี และปฏิบัติในของศรัทธาไทยให้พอดี

การปฏิบัติวันอุบาสก คือการแสวงหาโดยไม่สมควรดังที่กล่าวมา และแสวงหาในทางที่สมควรเพื่อเลี้ยงชีพ ชื่อว่าอาชีวนาปริสุทธิตีล คือที่ปริสุทธิตัวด้วยอาชีวะคือการเลี้ยงชีพ ศิลข้อนี้ปริสุทธิตัวด้วยการแสวงหา คือการแสวงหาที่สมควรและสำเร็จด้วยวิริยะ คือความเพียร

จึงมาถึงปริสุทธิตีลข้อ ๔ อันได้แก่ ปัจจัยสันนิสสิตตีล ศิลอาศัยปัจจัยมื่อธิบายว่า ปัจจัยนั้น ก็ได้แก่ ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ๔ อย่างอันได้แก่ จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ ที่นอนที่นั่ง และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ยาแก้ไข้ ทั้ง ๔ อย่างนี้ ตรีสสอนให้พิจารณาในการรับ ให้พิจารณาในการบริโภค และหากในเวลาบริโภคไม่ได้พิจารณา ก็ให้พิจารณาในวันนั้นในภายหลัง เมื่อได้พิจารณาดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็น ปัจจัยสันนิสสิตตีล ศิลที่อาศัยปัจจัย อันหมายความว่า ศิลที่อาศัยการพิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้นเอง ในการรับปัจจัยทั้ง ๔ นั้น เมื่อรับปัจจัย ๔ ตรีสสอนให้พิจารณา โดยความเป็นธาตุและโดยความเป็นของปฏิภูล

โดยความเป็นธาตุนั้นก็คือพิจารณาว่าสิ่งนี้คือ จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร คือยาแก้ไข้ เป็นไปตามปัจจัย เป็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม บุคคลผู้บริโภคปัจจัยทั้ง ๔ นี้ ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ คือไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ดังนั้นเรียกว่าพิจารณาโดยความเป็นธาตุ

พิจารณาโดยความเป็นของปฏิภูลนั้น ก็คือพิจารณาว่าจิรว บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร คือยาแก้ไข้ นี้ ยังไม่เป็นของปฏิภูลน่าเกลียด แต่เมื่อมาถึง กายนี้ คือเมื่อมาถึงกายเน่านี ก็กลายเป็นของปฏิภูลน่าเกลียดยิ่งนักบังเกิดขึ้น พิจารณาดังนี้ เรียกว่าพิจารณาโดยความเป็นของปฏิภูล ตรัสสอนให้พิจารณาโดย ความเป็นธาตุ โดยความเป็นของปฏิภูลในขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง

ในขณะที่บริโภคนั้น ตรัสสอนให้พิจารณาตามบท *ปฏิสังขยา โย* ที่เราทั้งหลาย ได้สวดกันอยู่ คือให้พิจารณาว่า เราพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพจิรวเพียงเพื่อ บำบัดหนาว เพื่อบำบัดร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เสือกคิลาน ทั้งหมด เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ยั่วความอาย

เราพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่เพื่อเมา ไม่เพื่อ สดใส ไม่เพื่อเปล่งปลั่ง เพียงเพื่อตั้งอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อระับ ความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่าเราย่อมระับเวทนาเก่าเสียได้ ด้วยจะไม่ยั้งเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้นได้ ด้วยความเป็นไป ความหาโทษมิได้ ความอยู่ผาสุก ของเราจะมีด้วยเพราะอย่างนี้

เราพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพเสนาสนะเพียงเพื่อบำบัดหนาว เพื่อบำบัดร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เสือกคิลานทั้งหลาย เพียงเพื่อบรรเทา อันตรายแต่ฤดูเสีย และขอบในอันหลีกเร้น

เราพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพยาปรุงเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้ เพียงเพื่อ บำบัดเวทนามีอาพาธต่าง ๆ เป็นมูล อันเกิดขึ้นแล้ว เพื่อเป็นผู้หาความลำบากมิได้เป็น อย่างยิ่ง นี้เรียกว่าตั้งฉกปัจจุเวกขณะ แปลว่าแบบสำหรับพิจารณาในขณะนั้น

ถ้าในขณะที่บริโภคไม่ได้ทำสติ ท่านสอนให้หวนนึกเมื่อภายหลังในวันนั้น ท่าน วางแบบไว้ตามบท *อชฺช มยา* ที่เราสวดกันอยู่ทุกวันซึ่งมีความว่า จิรวได้อันเรามีได้ พิจารณาแล้วบริโภคแล้วในวันนี้ จิรวนั้นเราบริโภคแล้ว เพียงเพื่อบำบัดหนาว เป็นต้น ดังกล่าวในข้อ *ปฏิสังขยา โย*

บิณฑบาตได้อันเรามิได้พิจารณาแล้ว บริโภคแล้วในวันนี้ บิณฑบาตนั้นอันเรา
บริโภคแล้ว ไม่ใช่เพื่อเล่นเป็นต้น ดังกล่าวแล้วในบท ปฏิสงฺขา โย

เสนาสนะได้อันเรามิได้พิจารณาแล้วบริโภคแล้วในวันนี้ เสนาสนะนั้นอันเรา
บริโภคแล้ว เพียงเพื่อบำบัดหนาวเป็นต้น ดังกล่าวแล้วในบท ปฏิสงฺขา โย

ยาปรุ้งเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้ใด อันเรามิได้พิจารณาแล้ว บริโภคแล้วใน
วันนี้ ยาปรุ้งนั้นเราบริโภคแล้วเพียงเพื่อบำบัดเวทนามีอาพาธต่าง ๆ เป็นมูลอันเกิดขึ้น
แล้วเป็นต้น ดังกล่าวแล้วในบท ปฏิสงฺขา โย

นี้เรียกว่า อดีตปัจจุเวกขณะ แปลว่าแบบสำหรับพิจารณาในเวลาว่างแล้ว
การพิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ บริโภค ดังนี้เรียกว่าปัจจัยสนนิสสิตศีล แปลว่าศีลอาศัยปัจจัย

ศีลอาศัยปัจจัยข้อนี้บริสุทธ์ด้วยการพิจารณา คือเป็นปาริสุทธิศีลขึ้นด้วย
การพิจารณา และสำเร็จด้วยปัญญา

ท่านมีแสดงไว้ว่า บริโภคนั้นมี ๔ อย่าง คือ

๑. เถยยบริโภค บริโภคของผู้เป็นขโมย อันได้แก่การบริโภคปัจจัย ๔ ของผู้
ทุศีลทั้งหลาย เพราะว่าปัจจัยทั้งหลายที่มีผู้ถวายนั้น เขามุ่งถวายแก่ผู้ที่มีศีลสำหรับให้
ผู้ที่มีศีลบริโภค เมื่อทุศีลเสียแล้วไปบริโภค ก็เรียกว่าขโมยเขามาบริโภค

๒. อิดนบริโภค บริโภคหนี้ อันหมายถึงการบริโภคของผู้ที่มีศีล แต่ไม่ได้
พิจารณาดังที่กล่าวมา

๓. ทายชชบริโภค บริโภคของผู้เป็นทายาท ก็ได้แก่การบริโภคของพระเสขะ
อริยบุคคล ๗ จำพวก ได้แก่พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค จนถึงพระผู้ตั้งอยู่ใน
อรหัตตมรรค

๔. สามิบริโภค การบริโภคของผู้เป็นเจ้าของ อันได้แก่การบริโภคของ
พระอเสขะ ได้แก่ของพระผู้ตั้งอยู่ในพระอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์ทั้งหลาย

บริโภคมี ๔ อย่าง ดังนี้

จิตตสิกขา

ได้แสดงศีลสิกขาคือปาริสุทธิศีล ๔ มาแล้ว จะแสดงจิตตสิกขา ศีกขาในจิต อันหมายถึงสมาธิ คำว่า จิต นั้นมาจากบาลีว่า จิตฺต ที่มีคำแปลว่า คิด รู้ ก่อ หรือ สังสม จิตนั้นมี ๒ อย่างคือ จิตที่เป็นตัวเดิม คือ ที่เป็นธรรมชาติ กับจิตที่เป็นอาการ

คำแปลของจิตนั้น ที่แปลว่าคิด สำหรับจิตที่เป็นธรรมชาติหรือเป็นตัวเดิม ก็แปลว่า ธรรมชาติที่ให้สำเร็จความคิดนึก ธรรมชาติที่ให้สำเร็จความรู้ คือ รู้อะไรได้ ธรรมชาติที่ก่อ พอกพูน สังสม ก็ได้แก่ ก่อ พอกพูน หรือ สังสมกรรม คือ การงานที่บุคคลกระทำ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ กิริยาที่ทำนั้น เมื่อทำสิ่งใดแล้วก็หายไป แต่ว่ากรรมคือการงานที่ทำนั้นยังไม่หายไป ทั้งกรรมดี ทั้งกรรมชั่ว ยังก่อ สังสม พอกพูน อยู่ในจิตที่เป็นตัวธรรมชาติหรือเป็นตัวเดิม เพราะฉะนั้น ตามหลักทางพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้ว่า บุคคลมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักกระทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จะเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น หากจะถามว่ากรรมที่ทำแล้ว ทำแล้วที่ไม่หายไป ทั้งที่เป็นส่วนบุญ ทั้งที่เป็นส่วนบาป ก่อ สังสม ไว้ที่ไหน ก็ตอบได้ว่าก่อ สังสม พอกพูน ไว้ที่จิต ที่เป็นธรรมชาตินี้เอง

อาสวะ คือ กิเลสที่นอนจม อาสวะ คือกิเลสที่ต้อง อนุสัย คือกิเลสที่นอนจม ก็คือจิตสันดานนี้เอง นอนจมอยู่ในจิตที่เป็นธรรมชาตินี้เอง นี้เป็นส่วนชั่ว แม้ส่วนดีที่เรียกว่าบารมี คือ ความดีที่บุคคลกระทำต่าง ๆ หรือว่ากรรมดีที่บุคคลกระทำต่าง ๆ

ก็เป็นบารมี คือสังสม พอกพูน อยู่ที่จิตที่เป็นตัวธรรมชาตินี้เองเช่นเดียวกัน นี่คือจิตที่เป็นตัวธรรมชาติ ที่เป็นตัวเดิมที่ทุกคนมีอยู่ด้วยกัน และจิตนี้เป็นวิญญานธาตุ คือเป็นธาตุรู้ รู้อะไร ๆ ได้เป็นธรรมชาติ ประภัสสร คือ ผุดผ่อง ขาวสะอาด แต่เดิมเป็นธรรมชาติที่น้อมไปได้ คือน้อมไปในทางดีก็ได้ น้อมไปในทางชั่วก็ได้ นี่เป็นลักษณะของจิต ที่เป็นธรรมชาติ หรือเป็นตัวเดิม

พระพุทธเจ้าได้ตรัสลักษณะของจิตไว้ว่า

ทฺรุมฺ ไปไกล คือว่าไปไกลด้วยความคิด เป็นต้น ดังที่ปรากฏว่าทุกคนคิดไปโน่น คิดไปนี่ แม้ไกลแสนไกลก็คิดไปได้

เอกจรี เทียวไปผู้เดียว หรือเทียวไปดวงเดียว คือไม่มีเพื่อนไปด้วยกัน อย่างที่คิดไปโน่น คิดไปนี่ ก็คิดไปผู้เดียว คิดไปดวงเดียว

อสรีรี ไม่มีสรีระ คือ รูปร่าง สันฐาน ทรวดทรง คือจิตนี้ไม่ใช่หมายถึงส่วนใดส่วนหนึ่งในร่างกายอันเป็นรูปนี้ แม้มันสมอง เป็นธรรมชาติที่ไม่มีสรีระ ไม่มีรูปร่าง

คฺหสยํ มีคฺหาคือถ้าเป็นที่อาศัย คำว่าคฺหานี้ พระอาจารย์อธิบายว่า คือ กายนี้เป็นการอธิบายโดยส่วนรวม

ในปัจจุบันนี้ ทางวิชาการได้พบมันสมอง ซึ่งอยู่ในกระโหลกศีรษะซึ่งมีหน้าที่ต่าง ๆ ในทางให้ความรู้ทางอายตนะ เป็นต้น แต่วามันสมองนั้นก็ยังคงเป็นสรีระคือเป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย เพราะฉะนั้น มันสมองจึงมิใช่จิตที่เป็นธรรมชาติอันไม่มีสรีระดังที่กล่าว แต่อาจพิจารณาเห็นว่า จิตอาศัยอยู่กับมันสมองก็ได้ แต่ไม่ใช่มันสมอง มันสมองเป็นเครื่องมือของจิต คือ จิตแสดงอาการออกมาอาศัยมันสมองเป็นจิตที่เป็นตัวอาการ คือ เป็นตัวความคิดความนึกต่าง ๆ ในขั้นเดิมมีเข้าใจกันว่า จิตอาศัยอยู่ที่หทัยวัตถุ คือ หัวใจที่เต้นอยู่นี้ เพราะว่ามันสมองเรามาพิจารณาเห็นว่า หัวใจที่เต้นอยู่นี้สำคัญ ถ้าหัวใจยังเต้นอยู่ ชีวิตก็ดำรงอยู่ ถ้าหัวใจหยุดเต้นแล้วก็ตาย หัวใจจึงเท่ากับเป็นตัวชีวิต จึงแสดงว่าจิตอาศัยอยู่ที่หทัยวัตถุ เป็นที่ตั้งของหทัย

แต่ในบัดนี้ ทางวิชาการพบว่ามันสมองเป็นจุดสำคัญ ดังจะพึงเห็นได้ว่าในบัดนี้เปลี่ยนหัวใจกันได้ทางแพทย์ แต่แม้เปลี่ยนหัวใจกันแล้ว บุคคลนั้นก็ยังคงเป็น

คนเดิมอยู่นั่นเอง ไม่ใช่เป็นคนที่เป็นเจ้าของหัวใจที่นำมาใส่ แต่เป็นคนเดิมนั่นเอง เพราะความเป็นบุคคลที่ดำรงชีวิตอยู่เป็นคนเดิมนั้น จุดรวมของร่างกายอยู่ที่มันสมอง ไม่ได้เปลี่ยนมันสมอง หรือเปลี่ยนไม่ได้ เพราะฉะนั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาจึง แสดงได้ว่าเมื่อมีมันสมองแล้ว บุคคลจะต้องมีจิตที่เป็นธรรมชาติและเป็นตัวเดิมนี่ ประกอบอยู่ด้วย เป็นกายและจิต ชีวิตจึงดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จิตนี้ที่แสดงว่ามีคุณหา คือถ้าเป็นที่อาศัย กระโหลกศีรษะก็มีลักษณะเป็นถ้ำ จึงน่าจะพิจารณาเห็นได้ว่า จิตอาศัยอยู่กับมันสมองในกระโหลกศีรษะนั่นเอง

มันสมองเป็นเครื่องมือของจิต เพราะจิตนั้นไม่มีสรีระ รูปร่าง หรือรูปกาย สันฐาน ทรวดทรง การแสดงออกของจิตก็ต้องอาศัยรูปกาย คือกายอันนี้ ตั้งต้นแต่ อาศัยมันสมอง เช่นว่า มีเจตนาคือความจงใจมาจากจิต จะหยิบดินสอก็กต้องใช้มือเป็น เครื่องหยิบดินสอ จิตจะมาหยิบดินสอเองไม่ได้ ต้องใช้กายอันนี้ ซึ่งเป็นตัวมีสรีระ หรือเป็นตัวสรีระนั่นเอง นี่เป็นจิตที่เป็นตัวธรรมชาติ หรือเป็นตัวเดิมแสดงออกมา แสดงอาการออกมาเป็นความคิดความนึก ตลอดถึงความรู้อย่าง ๆ อาศัยอายตนะภายใน อายตนะภายนอกทั้ง ๖ ซึ่งรวมทั้งมันสมองอยู่ด้วย เพราะอายตนะภายในทั้ง ๖ นั้น ก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนหรือมโนคือใจอันเป็นข้อที่ ๖ มโนหรือมโน คือใจนี้เอง ท่านได้เปรียบเทียบไว้ว่าเป็นตัวมันสมอง และท่านผู้ที่เปรียบเทียบไว้นี้ ก็ได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวิชิรญาณวโรรส เพราะฉะนั้น มโนคือใจ อันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ จึงเป็นตัวมันสมอง หรืออาจเทียบได้กับตัวมันสมอง และ เมื่ออายตนะภายใน อายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เกิดเป็นวิญญาณ คือความรู้ ที่เรียกว่าเห็นรูป ที่เรียกว่าได้ยินเสียง ที่เรียกว่าได้ทราบกลิ่น ที่เรียกว่าได้ทราบรส ที่เรียกว่าได้ทราบโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง ที่เรียกว่าได้รู้และได้คิดธรรมคือเรื่องราว นี้คือ วิญญาณ เป็นวิญญาณในชั้น ๕ และเมื่อเป็นวิญญาณก็เป็นผัสสะ เมื่อเป็นผัสสะ ก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร คือความคิดปรุง หรือความปรุงคิด แล้วก็เป็น วิญญาณชั้นอีก เพราะเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดไปก็รู้ไป จึงเป็นชั้น ๕ ขึ้นมาในปัจจุบัน

อายตนะภายในและอายตนะภายนอก ทั้ง ๕ ข้างต้น ซึ่งมีข้อที่ ๖ ประกอบด้วย นั้นก็เป็นรูป รูปขันธ์ กองรูป เวทนา ความรู้สึก เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ

ไม่ทุกขไม่สุข ก็เป็นเวทนาชั้น กงเวทนา สัญญาความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ จำรูป จำเสียงเป็นต้น ก็เป็นสัญญาชั้น กงสัญญา สังขาร ความคิดปรุง หรือความปรุงคิด ในเรื่องรูป เรื่องเสียงเป็นต้นต่าง ๆ คิดดีบ้าง คิดไม่ดีบ้าง คิดเป็นกลาง ๆ บ้าง ก็เป็นสังขารชั้น กงสังขาร ตัวความรู้ที่เป็นตัวเห็น ตัวได้ยิน เป็นต้น ดังกล่าวข้างต้นอันบังเกิดขึ้นก่อน ก็เป็นวิญญาณชั้น กงวิญญาณ ท่านนำวิญญาณมาต่อไว้ท้าย แต่ตามลำดับที่เกิดนั้น วิญญาณเป็นที่ ๑ รูปแล้วก็มาวิญญาณ แล้วก็มาผัสสะ มาเวทนา มาสัญญา มาสังขาร แล้วก็วิญญาณชั้นอีก แต่ถ้าเรียงลำดับเอาวิญญาณไว้ท้าย เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ เพราะฉะนั้น คำพูดที่เกี่ยวแก่จิตใจในพระพุทธานุศาสนานั้น คำว่า จิต จึงมีความหมายดังที่แสดงมา คำว่า มโน จึงมีความหมายเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ คำว่า วิญญาณ จึงมีความหมายถึงความรู้ ที่เรียกว่าเห็นได้ยิน เป็นต้น

ในเมื่ออายตนะภายใน อายตนะภายนอกประจวบกัน ในบรรดาความคิด ความรู้นั้น แม้แต่เป็นความคิดความรู้ที่เป็นการเห็น การได้ยิน ปรกติก็อาศัยประสาททั้ง ๕ คือ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น และประสาทกาย อาศัยประสาททั้ง ๕ แต่ประสาททั้ง ๕ นั้น ต้องอาศัยมโนข้อที่ ๖ เข้ามาประกอบ จึงจะเป็นการเห็นการได้ยินขึ้นได้ เป็นต้น เช่นว่าจะดูหนังสือ อาศัยประสาทตาอ่านหนังสือ มโนคือใจก็ต้องอ่านด้วย ตาจึงจะอ่านหนังสือเห็น ถ้ามโนคือใจคิดไปในที่อื่น ตาก็ดับ ถึงแม้ตาจะจ้องอยู่ก็ตาม แต่ประสาทตาก็ใช้ไม่ได้ มองไม่เห็น ฟังเสียง อาศัยประสาทหู แต่มโนคือใจก็ต้องฟังด้วย ถ้ามโนคือใจไม่ฟัง คิดไปในเรื่องอื่น ประสาทหูก็ดับ ฟังไม่ได้ยิน เพราะฉะนั้น มโนคือใจอันเป็นข้อที่ ๖ นั้น จึงต้องควบคู่กันไปอยู่เสมอ ขาดไม่ได้

พิพิธภัณฑ์กรรมฐาน ที่ตึก ภปร. วัดบวรนิเวศวิหารนี้ ได้มีแสดงความสัมพันธ์กันของประสาททั้ง ๕ กับระบบสมอง คือว่าเมื่ออายตนะภายนอก มาประจวบกับอายตนะภายใน คือว่าวิสัยคืออารมณ์ของประสาททั้ง ๕ ข้างต้น คือ รูป เสียง เป็นต้น เช่น เมื่อรูปมากระทบกับจักขุประสาท จะต้องมีการประสาท แล่นไปถึงมันสมองส่วนที่ให้เห็นรูปจึงสำเร็จเห็นรูปได้ เพราะฉะนั้น การเห็นรูปนี้จึงไม่ใช่อาศัย

เพียงรูปมากกระทบกับจักขุประสาทเท่านั้น จะต้องวิ่งไปให้ถึงมันสมองส่วนให้เห็นรูป
อีกด้วย จึงจะเห็นรูป ข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า มันสมองเป็นตัวมโน แต่ว่าก็อาจจะพูดได้โดย
เปรียบเทียบ และทั้งหมดนี้จะต้องถึงจิต มโนจึงจะทำงาน ถ้าไม่ถึงจิต มโนก็ไม่ทำงาน
เพราะฉะนั้น มโนจึงเท่ากับเป็นประตูสำหรับเปิดเข้าไปสู่จิต จิตจะออกมา รู้ ก็อาศัย
ออกมาทางประตูมโน จึงมารู้มาเห็นอะไร ๆ ต่าง ๆ ที่เป็นภายนอก มีรูปเสียง เป็นต้น
ดังที่กล่าวมาแล้ว

๓ กันยายน ๒๕๓๔

จิตตสิกขา (ต่อ)

ได้แสดงแล้วว่าจิตเป็นธรรมชาติประภัสสร ที่แปลกันว่าผุดผ่อง คำว่าเป็นธรรมชาติ นั้น หมายความว่า ธรรมชาติที่เป็นเนื้อแท้ของจิต หรือจะเรียกว่าจิตเดิมก็ได้ พระอาจารย์ได้อธิบายว่าประภัสสรคือขาวบริสุทธิ์ และอธิบายว่า ได้แก่ ภาวจิต คำว่าภาวจิตนั้น เรียกจิตที่ยังไม่มีอารมณ์ ส่วนจิตที่มีอารมณ์นั้น ก็เรียกว่าจิตมีอารมณ์ และเมื่อเป็นจิตมีอารมณ์ จิตของสามัญชนจึงมีกิเลสอันเนื่องมาจากอารมณ์ คำว่าอารมณ์นั้น ได้แก่ เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึงอารมณ์ คือเรื่องดังที่กล่าวมานี้ บางอย่างเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ที่เรียกว่าราคะ ก็ก่อให้เกิดกิเลสคือราคะ ความติดใจยินดี หรือ ความโลภ อยากรู้ บางอย่างเป็นที่ตั้งแห่งความกระทบกระทั่ง ชัดเคือง ก็เป็นเหตุให้เกิดปฏิกิเลส ความกระทบกระทั่ง โทสะ พยาบาท ความโกรธแค้น ชัดเคือง มุ่งร้าย บางอย่างเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ก็ทำให้เกิดกิเลสคือความหลง เพราะฉะนั้น บรรดาภิเลสเหล่านี้ จึงจรเข้าสู่จิต ทำให้จิตเป็นจิตที่มีราคะบ้าง หรือโลภะบ้าง เป็นจิตที่มีโทสะบ้าง เป็นจิตที่มีโมหะบ้าง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสร จิตนั้นแลอันอุปภิเลส คือ เครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา ก็จรเข้ามาทำให้เศร้าหมองไป บุคคลผู้มีได้สดับ ไม่รู้จิตนั้นตามเป็นจริง เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า จิตตภาวนา การอบรมจิตไม่มีแก่บุคคลผู้มีได้สดับ และพระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปอีกว่า จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสร จิตนั้นแลพ้นแล้วจากอุปภิเลสที่จรเข้ามา อริยสาวกผู้มีได้สดับ ย่อมรู้จักจิตนั้นตามเป็นจริง เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า จิตตภาวนามีแก่อริยสาวกผู้สดับดังนี้

ตามที่ตรัสนี้ แสดงว่าจิตของสามัญชนทั่วไปเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรเข้ามา คำว่า อุปกิเลส นั้นแปลว่ากิเลสที่จรเข้ามา อันมีความหมายว่าจิตเดิม ที่เป็นจิตประภัสสร คือผุดผ่อง ไม่มีอุปกิเลส อุปกิเลสนั้นไม่ใช่เป็นเนื้อหาของจิต เนื้อหาของจิตจริง ๆ นั้นประภัสสร คือผุดผ่อง หากจะเปรียบก็เปรียบได้ว่า เหมือนอย่างทองคำแท่งที่บริสุทธิ์ ยังไม่ถูกเจือปน หรือเปรียบเหมือนอย่างว่า เป็นเพชรน้ำหนึ่ง ที่มีเนื้อบริสุทธิ์ แต่ว่าเมื่อทองคำนั้นถูกเจือปนด้วยเงินบ้าง ด้วยโลหะอย่างอื่นบ้าง ก็เป็นทองคำที่เศร้าหมอง ไม่ใช่เป็นทองคำแท้ หรือเพชรที่ยังมิได้เจียรระไน ก็ยังมีเครื่องหุ้มห่อเช่นหินเป็นต้นหุ้มห่ออยู่ จิตของสามัญชนย่อมเป็นเช่นนั้น เป็นจิตที่มีอุปกิเลส กิเลสที่จรเข้ามาเข้าผสม อันเนื่องมาจากอารมณ์ดังที่กล่าวแล้ว จึงเป็นจิตที่ไม่บริสุทธิ์

ที่พระองค์ตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีจิตตภาวนาคือการอบรมจิต แต่ว่าอริยสาวกนั้น พ้นจากอุปกิเลสที่จรเข้ามาแล้วเพราะมีจิตตภาวนาคือการอบรมจิต เหมือนอย่างว่า นำเอาทองคำที่ไม่บริสุทธิ์นั้น มาถูกลงเอาเงินเป็นต้นที่ผสมอยู่ออกทั้งหมด ให้เหลือแต่เนื้อทองคำที่บริสุทธิ์ หรือเปรียบเหมือนเพชรที่เจียรระไนแล้ว ความเป็นเพชรย่อมปรากฏเต็มที่ เพราะเป็นผู้ที่ปฏิบัติในจิตตภาวนา คือเป็นผู้มีจิตตภาวนา คือการอบรมจิต

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนวิธีอบรมจิตไว้เป็นอันมาก ดังที่เรียกว่า สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา สมถภาวนานั้น คือ การอบรมจิตให้สงบ สมถะ แปลว่า สงบ เป็นสมาธิ วิปัสสนาภาวนานั้น เรียกว่าอบรมจิตให้เรื่องปัญญา หรือให้รู้แจ้งเห็นจริง เป็นปัญญา อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน คำว่า กรรมฐานนั้น คำเดิม ก่อนแต่มีพระพุทธศาสนา เป็นคำชาวบ้าน เรียกการงานที่ทำ เช่นทำนาก็เรียกว่า กลสิกรรมฐาน กรรมฐานนา ทำการค้าก็เรียกว่าพาณิชยกรรมฐาน แปลว่า ทำการค้า ต่อมาเมื่อมีพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น จึงได้นำเอาคำว่ากรรมฐาน นี้มาใช้ หมายถึงการงานทางจิต อบรมจิตให้สงบเป็นสมาธิ ก็เป็นสมถกรรมฐาน อบรมจิตให้เรื่องปัญญา ก็เป็นวิปัสสนากรรมฐาน สำหรับสมถกรรมฐานนั้น ก็ได้แก่สมาธิ อันสมาธินั้นตามศัพท์ แปลว่า ตั้งจิตมั่น ส่วนสมถะนั้น ตามศัพท์แปลว่า ทำจิตให้สงบ มีความหมายเป็นอันเดียวกัน ก็เพราะว่าการที่จะทำให้อจิตเป็นสมาธิ คือตั้งจิตมั่นได้ ก็จะต้องมีจิตสงบเป็นสมถะ สงบจากนิเวรณคือเครื่องกั้นทั้งหลาย

ได้แก่ นีรวรณ ๕ อันได้แก่ กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกามด้วยอำนาจม พยาบาท ความกระทบกระทั่ง ชัดแค้น โกรธเคือง มุ่งร้ายหมายทำลาย ถีนมิทธะ ความม่วงงุน เคลิบเคลิ้ม อุทัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และวิจิกิจจา ความเคลือบแคลงสงสัย

เมื่อจิตสงบจากนัรวรณทั้ง ๕ เหล่านี้ จิตจึงจะตั้งมั่นเป็นสมาธิในอารมณ์แห่งสมาธิได้ หรือจิตจึงจะตั้งมั่นในกรรมฐานทั้งหลายที่เป็นอารมณ์ของสมาธิได้ และสมาธินั้นมีพระพุทธานุภาพแสดงไว้ว่ามี ๔ อย่าง คือ สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิ ๔ อย่าง

๑. เพื่อทิวฐธรรมสุขวิหาร คือเพื่อเป็นสุขในปัจจุบัน อย่างสูงได้แก่ ฉานทั้ง ๔

๒. เพื่อญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็น ได้แก่การมนสิการ คือ กระทบให้แจ้งซึ่งอโลกลัญญา ความสำคัญหมายว่าสว่าง กำหนดหมายกลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน ทำจิตตภาวนา คือการอบรมจิตให้สว่าง ด้วยใจที่ว่างไม่มีอะไรรั้งรัด

๓. เพื่อสติสัมปชัญญะ คือความระลึกได้ และความรู้ตัว คือกำหนดเวทนา ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข กำหนดสัญญา ความจำได้ หมายถึง กำหนดวิตก คือความตรึกนึกคิดของจิตให้รู้ และให้รู้ว่าเวทนา สัญญา วิตกเกิดขึ้น เวทนา สัญญา วิตกตั้งอยู่ เวทนา สัญญา วิตกดับไป

๔. เพื่อสิ้นอาสวะ คือสิ้นกิเลสที่ต้องสันดาน ได้แก่ พิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความดับไปในอุปาทานขันธ คือ ขันธที่เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ว่ารูปเกิดขึ้นอย่างนี้ ดับไปอย่างนี้ เวทนาเกิดขึ้นอย่างนี้ ดับไปอย่างนี้ สัญญาเกิดขึ้นอย่างนี้ ดับไปอย่างนี้ สังขาร ความคิดปรุงหรือความคิดปรุงแต่ง เกิดขึ้นอย่างนี้ ดับไปอย่างนี้ วิญญาณเกิดขึ้นอย่างนี้ ดับไปอย่างนี้

ตรัสแสดงสมาธิภาวนา คือ การอบรมสมาธิไว้ ๔ อย่างดังนี้ และสมาธิภาวนานี้เอง เป็นตัวจิตตสิกขา สิกขาในจิต หรือศึกษาจิตในสิกขาทั้ง ๓

ปัญญาสิกขา

ได้แสดงศีลสิกขา จิตตสิกขา มาแล้ว จะแสดงปัญญาสิกขา

ปัญญานั้น แปลว่า ความรู้ทั่วไป มีแสดงไว้เป็นคำกลาง ๆ ก็มี คือ สัมมัมปัญญา ปัญญาชอบ มิฉญาปัญญา ปัญญาผิด ความรู้ที่ถูกต้อง ชอบ ตรง ตามสัจจะคือความเป็นจริงเป็นสัมมัมปัญญาหรือสัมมาปัญญา ปัญญาชอบ แต่ความรู้ที่ไม่ถูกต้อง ไม่ตรง ตามความเป็นจริงเป็นปัญญาผิด นี้เรียกว่ามิฉญาปัญญาหรือมิฉฉปัญญาก็ได้ แต่ปัญญาที่ใช้โดยทั่วไปคำเดียวมักจะหมายถึงปัญญาชอบ เพราะเมื่อเป็นปัญญาผิด เป็นความรู้ผิด ก็ไม่ใช่เป็นปัญญา ต่อเมื่อเป็นความรู้ชอบ รู้ชัด ถูกต้อง ตามความเป็นจริง จึงจะเป็นปัญญา และได้มีแสดงปัญญาไว้ ที่เป็นตัวปัญญาอันแท้จริงว่า ได้แก่

อายุโกศล ความฉลาดรู้จักทางเจริญ

อปรายโกศล ความฉลาดรู้จักทางเสื่อม

อุปรายโกศล ความฉลาดรู้จักวิธีปฏิบัติที่จะหลีกเลี่ยงจากทางเสื่อม ดำเนินเขาสู่ทางเจริญ หรือความเจริญ เป็นตัวปัญญา

ปัญญานี้ท่านแสดงไว้ว่าเกิดจาก สุตะ การสดับฟังหรือการเรียน ดังที่เรียกว่า สุตมยปัญญาอย่างหนึ่ง ปัญญาที่เกิดจากความคิดคือความพินิจพิจารณา เรียกว่า จินตามยปัญญาอย่างหนึ่ง ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติทำให้มีขั้นให้สูงขึ้น เรียกว่า ภวานามยปัญญาอย่างหนึ่ง พิจารณาดูแล้วก็จะเห็นว่า เหตุให้เกิดปัญญาทั้ง ๓ คือ สุตะหรือสุตา การสดับฟัง การเรียน จินตา ความคิดพินิจพิจารณา และภavana คือ

การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอันเป็นภาคปฏิบัติ จะต้องอาศัยกัน คือ จะต้องมีทั้งสุตตะ ต้องมีทั้งจินตา ต้องมีทั้งภาวนา จึงจะเป็นปัญญาที่สมบูรณ์ ถ้ามีเพียงสุตตะข้อเดียว ไม่มีจินตา ไม่มีภาวนา ความรู้ที่ได้จากสุตตะอย่างเดียวนั้น ก็ไม่แน่ว่าจะถูกต้อง

อันคำว่า สุตตะ คือการสดับฟังนั้น หมายถึงการเรียนทั่ว ๆ ไปที่ทุกคนได้จาก ทางตา เช่น อ่านหนังสือ หรือการดู ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย ความรู้ที่ได้จากทางเหล่านี้ไม่แน่นอน ดังจะพึงเห็นได้ว่าเมื่อเรายืนอยู่กลางถนนที่เป็นสายตรง สายหนึ่ง เป็นถนนใหญ่เราจะเห็นถนนตรงที่ยืนอยู่นั้นกว้าง และถนนตรงที่สุดลูกตา ออกไปแคบเข้าทุกที ดูเป็นเส้นเล็ก เพราะว่าจักขุประสาทของเราสามารถรายงานให้เราได้ทราบได้เพียงเท่านั้น ของที่ไกลตาออกไปจะต้องเห็นเล็ก แต่ความจริงนั้น ถนนเท่ากัน เราจะรู้ว่าถนนเท่ากัน ก็ต้องอาศัยจินตา คือ ความคิดที่จะได้จากอายตนะข้อที่ ๖ คือมโนคือใจ ดวงดาว ดวงเดือน ดวงอาทิตย์ ที่เราเห็นอยู่ ก็จะมีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์นั้นใหญ่หน่อยหนึ่ง ดวงดาวนั้นเล็กบริบริ แต่ความจริง ทางวิทยาการปัจจุบัน ก็เสนอแล้วว่า ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวเหล่านี้ใหญ่มาก แต่ก็อยู่ไกลตาจึงทำให้มองเห็นเล็ก เพราะฉะนั้น จะเชื่อเพียงลูกตาอย่างเดียวก็จะเป็นความเชื่อผิดและเป็นความรู้ผิด ต้องอาศัยจินตาคือความคิดทางวิทยาการ อาศัยการพิสูจน์ต่าง ๆ อันเป็นข้อภาวนาข้อ ๓ ประกอบกัน จึงจะสามารถทราบความจริงอันถูกต้องได้ เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเกิดจากทั้งทางสุตตะ ทั้งทางจินตา และทั้งทางภาวนาประกอบกัน จึงจะให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง

ปัญญานี้ ความหมายทั่วไป ก็ได้แก่ ความรู้จักผิดชอบ ชั่วดี ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงความรู้ในศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ตามที่เล่าเรียนศึกษา อันได้มาจากสุตตะบ้าง จินตาบ้าง ภาวนาบ้าง ประกอบกัน ในทางพระพุทธศาสนา มุ่งให้รู้จักพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันเกิดจากปริยัติ คือ การเรียน ได้แก่ การสดับตรับฟัง การอ่าน ความทรงจำ ความคล่องปาก ความเพ่งด้วยใจ คือ พินิจพิจารณา ความขบแะด้วยทวิฐฐิความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังที่เราทั้งหลายได้ศึกษากันอยู่นี้ และมุ่งถึงปัญญาที่ได้จากการปฏิบัติ คือเมื่อเรียนรู้แล้วก็ปฏิบัติ กล่าวโดยย่อก็คือ ปฏิบัติใน

ไตรสิกขา อันได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา และยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ก็ให้รู้ในผลของปัญญา ในผลของการปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงมรรค ผล นิพพาน หรือกล่าวทางปัญญา โดยตรงว่า รู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน จึงชื่อว่า ปฏิเวธปัญญา ปัญญาคือความรู้แจ้งแทงตลอด คือต้องการให้มีปัญญาในปริยัติ มีปัญญาในปฏิบัติ มีปัญญาในปฏิเวธ ปัญญาที่เป็นตัวปัญญาสิกขานั้น มุ่งถึงปัญญาในปริยัติด้วย ปัญญาในปฏิบัติด้วย ตลอดจนถึงปัญญาในปฏิเวธ ดังที่กล่าวมาแล้ว

ปัญญาที่มุ่งหวังขึ้นไปจากความรู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ อันเป็นปัญญาทั่วไปดังกล่าวแล้ว ก็คือ ปัญญาอันเนื่องด้วยทัศนะทางใจ คือความรู้ ความเห็นทางใจ ปราภวสภาวธรรม และสามัญญลักษณะ อันเรียกอีกคำหนึ่งว่า วิปัสสนาปัญญา ปัญญาคือวิปัสสนา ความรู้แจ้งเห็นจริงสภาวธรรมนั้นได้แก่สังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ที่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือว่ามีความเกิด ความดับ ตามภาวะของตนคือตามธรรมดา

สังขารนั้น แปลว่า สิ่งผสมปรุงแต่ง เรียกอีกคำหนึ่งว่า สังขตธรรม ธรรมที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ ๑. ความเกิดขึ้นปรากฏ ๒. ความเสื่อมไปปรากฏ และ ๓. เมื่อยังตั้งอยู่ มีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลง ไปเป็นธรรมดา ปรากฏ เรียกว่า สังขตธรรม เรียกว่า สังขาร แบ่งเป็น ๒ คือ

๑. อุปาทินนสังขาร สังขารที่มีใจครอง เช่น ร่างกายของมนุษย์ และเดรัจฉานต่าง ๆ

๒. สังขารที่ไม่มีใจครอง เรียกอนุปาทินนสังขาร เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ บังเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของตน ดับไปตามเหตุปัจจัยของตน เมื่อยังตั้งอยู่ ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏตามเหตุปัจจัยของตน และแม้สิ่งที่มนุษย์ทำขึ้น เช่น บ้านเรือน เครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ ก็นับว่าเป็นสังขาร คือ สิ่งผสม ปรุงแต่ง เหมือนกัน เพราะว่าเป็นสิ่งที่ต้องปรุงแต่งขึ้นมาจากสิ่งต่าง ๆ เช่น เป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้เป็นต้น ไม่มีใจครองก็นับรวมเข้าในอนุปาทินนสังขาร

อีกอย่างหนึ่ง นักปฏิบัติธรรมบางท่านได้อธิบายว่า สังขาร คือ สิ่งทั้งหลาย ดังกล่าวที่ยังมีอุปาทานยึดถืออยู่ เรียกว่าอุปาทินนสังขาร ส่วนที่ไม่มีอุปาทานยึดถืออยู่ เรียกว่า อนุปาทินนสังขาร แต่มติของท่านนี้ เป็นไปในฝ่ายนักปฏิบัติธรรม ซึ่งมีไม่มากนัก ส่วนที่อธิบายกันในทางการศึกษาเล่าเรียนนั้นก็อธิบายดังได้กล่าวแล้ว ข้างต้น คือสังขารที่มีวิญญูณครอง มีใจครอง ก็เป็นอุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจ ไม่มีวิญญูณครอง ก็เป็นอนุปาทินนสังขาร

สภาวะธรรม ก็ได้แก่ สังขารคือสิ่งทั้งหลายที่มีภาวะของตน คือ มีเกิด มีดับของตน เช่น สังขารร่างกายของมนุษย์เรา นี้ ก็มีเกิด มีแก่ มีเจ็บ มีตาย ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นภาวะอย่างหนึ่ง ๆ ของสังขารร่างกาย จึงเรียกว่าเป็น สภาวะธรรม

สามัญญลักษณะนั้น ได้แก่ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวงอันได้แก่ อนิจจลักษณะ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ลักษณะคือกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตา ตัวตน หรือเรียกว่า อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตน

แต่ว่าก่อนที่จะอธิบายต่อไปถึงสภาวะธรรมและสามัญญลักษณะ จะได้กล่าวถึงปัญหาทั่วไปอีกหมวดหนึ่ง อันเป็นปัญหาที่สำคัญอันทุกคนควรจะมี ได้แก่ ปัญหาที่แสดงไว้ในสัพบุริสธรรม ธรรมของสัพบุรุษคือคนดี ๗ อย่าง อันได้แก่

๑. ธัมมัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่น รู้จักว่าสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์

๒. อัตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักผล เช่น รู้จักว่า สุขเป็นผลจากเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนี้

๓. อัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติ ตระกูล ยศ ศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้ และคุณธรรมเพียงเท่านี้ ๆ แล้วประพฤติให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร

๔. มัตตัญญุตตา ความเป็นผู้รู้ประมาณ ในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิตแต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร

๕. กาลัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควรในอันประกอบกิจนั้น ๆ

๖. ปริสัจญุตตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิริยาที่จะต้องประพฤติต่อประชุมชนนั้น ๆ ว่า หมู่นี้เมื่อเข้าไปหาจะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้เป็นต้น

๗. ปุคคลปโรปริญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลว่าผู้นี้เป็นคนดี ควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดี ไม่ควรคบ เป็นต้น

ความรู้ดังแสดงในสัปปริสธรรมทั้ง ๗ อย่างนี้ เป็นความรู้อันสำคัญ คือเป็นตวับัญญัติอันสำคัญ ที่ทุกคนควรจะมีอยู่เป็นประจำ

๑๑ กันยายน ๒๕๓๔

วิปัสสนาปัญญา

จะแสดงปัญญาที่เป็นวิปัสสนาปัญญา

วิปัสสนานั้นแปลว่าเห็นแจ้ง หรือแปลกันว่า รู้แจ้งเห็นจริง ปัญญาทางวิปัสสนานี้ ท่านอธิบายไว้โดยย่อว่าเนื่องด้วยทศสนะคือ ความเห็นทางใจปราภสภาวะธรรมและ สามัญญลักษณะ สภาวธรรมนั้น แปลว่า ธรรมคือสิ่งที่มีภาวะ ความมีขึ้นเป็นขึ้นตาม เหตุปัจจัยของตน หมายถึง ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๑๘ เป็นต้น อันรวมกันเป็น กายทั้งสี่นี้ของทุก ๆ คน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงวิปัสสนาภูมิ ภูมิคืออารมณ์ของ วิปัสสนา หรือกรรมฐานทางวิปัสสนา อันได้แก่ ทรงยกชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๖ หรือ ๑๒ และธาตุ ๑๘ ขึ้นแสดงเป็นกรรมฐาน หรือเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน เป็นภูมิแห่ง วิปัสสนา คือปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงนี้ ตามสามัญลักษณะก็คือตามลักษณะที่ทั่วไปแห่ง สังขารทั้งปวง อันได้แก่ อนิจจตา ความไม่เที่ยงหรืออนิจจลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือทุกข์ลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ อนตตตา ความไม่ใช่ อัตตา ตัวตน หรืออนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตา มิใช่อัตตา ตัวตน

ชั้นที่ ๕ นั้นก็หมายถึงอุปาทานชั้นที่ ๕ ประการ อันได้แก่ รูปชั้นที่ กองรูป เวทนาชั้นที่ กองเวทนา สัญญาชั้นที่ กองสัญญา สังขารชั้นที่ กองสังขาร วิญญาณชั้นที่ กองวิญญาณ คือคำว่าชั้นที่นี้ก็แปลว่ากองนั่นเอง คือหมายความว่า มีมาก อันรูปชั้นที่ กองรูป รูปนั้นก็ยังมี ๒ คือ มหาภูตรูป รูปใหญ่ อุปาทายรูป รูปอาศัย มหาภูตรูป รูปใหญ่นั้นก็ได้แก่ธาตุทั้ง ๔ อันประชุมกันเข้าเป็นกายอันนี้

อันได้แก่ ปจวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม หรือ
บางแห่งแสดงธาตุ ๕ เพิ่มอากาศธาตุ ธาตุอากาศ คือช่องว่างเข้าอีกหนึ่ง แต่โดยทั่วไปนั้น
แสดงไว้เพียง ๔ คือ ปจวี อาโป เตโช วาโย

อุปาทายรูป รูปร่างนั้นได้แก่รูปเล็กน้อยต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูป
รูปใหญ่นั้น เป็นต้นว่าประสาท ๕ คือ สิ่งที่ทำให้สำเร็จการเห็น เรียกจักขุประสาท
สิ่งที่ทำให้สำเร็จการฟัง เรียกโสตประสาท สิ่งที่ทำให้สำเร็จการดม เรียกฆานประสาท
สิ่งที่ทำให้สำเร็จการลิ้ม เรียกชีวาประสาท สิ่งที่ทำให้สำเร็จการรู้สึกสัมผัส การกระทบ
เรียก กายประสาท หรือเรียกสั้นเพียงจักขุ โสตตะ ฆานะ ชิวหา กายะหรือกาย
ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายนี้เอง

อารมณ์เรียกว่าโคจร ๕ คือรูปอันเป็นวิสัยแห่งจักขุ ๑ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส
๑ โผฏฐัพพะ ๑

ภาวะ ๒ คืออิตถิภาวะ ความเป็นหญิง ๑ ปุริสภาวะ ความเป็นชาย ๑

หทัย หมายถึงสิ่งที่ให้สำเร็จความคิด

ชีวิตินทรีย์ หมายถึงความเป็นอยู่แห่งรูป หรือสิ่งที่รักษารูปให้เป็นอยู่

อาหาร หมายถึงเอาไอชา

อากาศธาตุ หมายถึงสิ่งที่ขังอยู่ในช่องว่างหรือช่องว่าง เรียกปริจเฉทรูป
รูปเป็นที่ติดกำหนด

วิญญูติ ๒ คือ กายวิญญูติ กิริยาที่ไหวกายได้ วจีวิญญูติ กิริยาที่ไหววาจา คือ
พูดได้

วิการ คือ อาการต่าง ๆ ๓ ได้แก่ ลหุตา ความเบา อธิบายว่า รูปของคนยังเป็น
ไม่หนัก ดุจตั้งรูปของคนตายแล้ว มุทุตา ความอ่อนสลวย อธิบายว่ารูปยังปกติ มีข้อ
ล่าอาจคู้หรือเหยียดคดโค้งแคล้ว ไม่แข็งกระด้างดุจรูปของคนตาย คนเจ็บ กัมมัณฺญูตา
ความควรแก่การงาน คือ ความคล่องแคล้ว

ลักษณะ ๔ คือ อัจฉริยะ ความรู้จักเติบโตขึ้น สันตติ ความสืบเนื่องกัน เช่น
ชนเก่าหลุดร่วงไป ใหม่เกิดแทนกัน ชรตา ความรู้จักทรุดโทรม อนิจจตา ความไม่ยั่งยืน

เหล่านี้เรียกว่าอุปาทายรูป รูปทั้ง ๒ คือ มหาภูตรูป รูปใหญ่ และอุปาทาย
รูป รูปอาศัยดังกล่าว เรียกรวมว่ารูปชั้น ๒ กองรูป

เวทนาชั้นนี้ก็คือเวทนา ได้แก่เวทนา ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็น
กลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่เกิดจากจักขุสัมผัส ที่เกิดจากโสตสัมผัส ที่เกิดจากฆานสัมผัส
ที่เกิดจากชีวหาสัมผัส ที่เกิดจากกายสัมผัส ที่เกิดจากมโนสัมผัส ก็เป็นเวทนา ๖

สัญญา ก็คือจำหมายในรูป จำหมายในเสียง จำหมายในกลิ่น จำหมายในรส
จำหมายในโณภูฐัพพะ จำหมายในธรรมะ คือเรื่องราว ก็รวมเป็นสัญญา ๖

สังขาร ได้แก่ความคิดปรุง หรือ ความปรุงคิด ก็ได้แก่ความคิดปรุงหรือความ
ปรุงคิดที่ดีเป็นกุศล ที่ไม่ดีเป็นอกุศล ที่เป็นกลาง ๆ เป็นอภัยากฤต เป็น ๓ อีกอย่างหนึ่ง
ได้แก่ ความคิดปรุงในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโณภูฐัพพะ ในธรรมคือเรื่องราว
ก็เป็น ๖

วิญญาณนั้น ก็ได้แก่ วิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก
วิญญาณทางลิ้น วิญญาณทางกาย วิญญาณทางมโนคือใจ ก็เป็นวิญญาณ ๖ รูป เวทนา
สัญญา สังขาร และวิญญาณนี้ เรียกว่าชั้น ๕ แปลว่ากอง ๕ ประการ คือว่า ในทุก ๆ
คนเรานี่ ซึ่งประกอบด้วยกายและจิต ด้วยกายและใจ ดูเป็นกลุ่ม เป็นก้อน แต่อันที่
จริงนั้นแยกออกได้ เป็น ๕ กอง ก็คือชั้น ๕ ดังที่กล่าวมานี้ และย่อลงก็เป็น ๒ คือ
เป็นนาม ๑ เป็นรูป ๑ รูปก็คงเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนาม
รูปนามนี้ เรียกกลับกันว่านามรูป ชั้น ๕ ที่ย่อลงเป็นนามรูปนี้ ให้จับพิจารณาดู
ที่ชั้น ๕ หรือที่ย่อลงเป็นนามรูป เมื่อจับพิจารณาดูว่านี่เป็นรูป นี่เป็นเวทนา นี่เป็น
สัญญา นี่เป็นสังขาร นี่เป็นวิญญาณ รู้ว่านี่เป็นนาม นี่เป็นรูป ไตรลักษณ์คือ
ลักษณะอันหมายความว่าเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่างของชั้น ๕ หรือของนามรูปนี้
ก็ย่อมจะปรากฏ คือ อนิจจตา ทุกขตา อนตตตา ตามที่กล่าวแล้ว

ได้มีแสดงอธิบายวิธีพิจารณาทางไตรลักษณ์นี้ไว้ว่าดังนี้

พิจารณาทางอนิจจตา ความไม่เที่ยง ก็คือพิจารณาว่าขันธ ๕ หรือนามรูปนี้ ย่อมเกิดและย่อมดับ ความเกิดความดับของขันธ ๕ นี้ ย่อมปรากฏที่ขันธ ๕ นี้เอง คือ ปรากฏที่รูป เวทนา ที่สัญญา ที่สังขาร ที่วิญญาณ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่มีแล้วอย่างนี้ อย่างนี้ก็กลับไม่มี เมื่อเกิดนั้นก็เกิดมีขึ้น เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นต้น และเมื่อดับรูป เวทนา ที่เคยมีก็ไม่มี เพราะว่าดับไปเสียแล้ว เพราะฉะนั้น อาการที่มีแล้วก็กลับไม่มี นี้ก็เป็นวิธีพิจารณาอีกอย่างหนึ่ง และเพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ จึงมีแล้วกลับไม่มี ฉะนั้น จึงเป็นของที่ได้มาชั่วคราว ตั้งอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ๆ ตั้งอยู่ชั่วคราว เหมือนอย่างของที่ขอยืมเขามา หัดพิจารณาดูขันธ ๕ หรือนามรูป ทางอนิจจลักษณะ หรืออนิจจตา ดังนี้ ความไม่เที่ยง ก็ย่อมจะปรากฏแก่ปัญญาที่พิจารณา

เป็นทุกขันธ์นั้น ทางพิจารณาที่ท่านแสดงไว้ ก็คือเพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ ตลอดเวลา จึงเป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้น และเป็นของเร่าร้อน หรือเป็นของที่ถูกเผาไหม้ ลักษณะที่ถูกบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ จากความเกิด ความดับ และลักษณะที่เร่าร้อน หรือ ว่าถูกเผาไหม้อยู่ตลอดเวลา ดังนี้ เป็นวิธีพิจารณาให้เห็นทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์

ส่วนอนัตตตา หรืออนัตตลักษณะนั้น ทางพิจารณาที่แสดงไว้ก็ได้แก่ พิจารณาว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่อัตตา ตัวตน เพราะไม่เป็นไปตามอำนาจ คือ ไม่เป็นไปตามที่จะสั่งบังคับ เช่นว่า สั่งบังคับว่า ขอให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น แต่ว่าก็หาเป็นไปตามที่สั่งบังคับนี้ไม่ จึงเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปตามอำนาจที่จะบังคับให้เป็นอย่างนี้ อย่างนั้น เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณต้องเป็นไปเพื่ออาหาร หรือว่าต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ก็ต้องเป็นไปตามธรรมดา อย่างนั้น จะบังคับว่าอย่าแก่ อย่าเจ็บ อย่าตาย อย่างนี้หาได้ไม่ และเพราะเหตุนี้ จึงเป็นปฏิปักษ์ คือเป็นขัดกันต่อความเป็นอัตตา เพราะเหตุว่าสิ่งใดที่จะเป็นอัตตา คือเป็นตัวตนจริง ๆ แล้ว สิ่งนั้นก็จะต้องบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ เมื่อบังคับได้ จึงจะควรเรียกว่าเป็นอัตตา แต่เพราะบังคับไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นปฏิปักษ์เป็นขัดกัน

ต่อความเป็นอิตตา จึงเป็นอนัตตานั้นเอง และเป็นอนัตตาเพราะเป็นของว่างเปล่าคือ
ว่างเปล่าจากอิตตา ตัวตน ไม่มีอิตตาทัวตน ที่แท้จริงอยู่ในขันธ ๕ นี้ เป็นแต่เพียง
ว่ายึดถือเอาเองเท่านั้น แต่ความจริงนั้น ไม่มีอิตตาทัวตนอยู่ในขันธ ๕ นี้ เป็นของ
ว่างเปล่าจากอิตตาทัวตน ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะไม่มีเจ้าของที่แท้จริงที่
เรียกว่าเป็นของเรา ก็เป็นการเรียกตามสมมุติบัญญัติเท่านั้น แต่ว่าความเป็นเจ้าของ
ที่แท้จริงนั้นไม่มี จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง

ทางพิจารณาเหล่านี้ เป็นทางพิจารณาให้เห็นอนัตตา ทางพิจารณาให้เห็นว่า
เป็น อนิจจตา ไม่เที่ยง ทุกขตา เป็นทุกข์ และอนตตตา มิใช่อิตตา ตัวตน ดังกล่าวนี
ท่านสอนเอาไว้ให้หัดพิจารณาเป็นตัวอย่างเท่านั้น แม้จะพิจารณาโดยวิธีอื่น ๆ อีก
เมื่อสรุปลงแล้วก็เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาก็พิจารณาได้

และคำว่า เป็นทุกข์นี้ มิได้หมายความว่าเพียงทุกข์เวทนา เพราะว่าทั้ง
สุขเวทนาทั้งทุกข์เวทนา ทั้งอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นทุกข์ทั้งนั้น ทุกข์ในที่นี้จึงแปลว่า
ทนยากหรือทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอน
ไตรลักษณ์ไว้ในอนัตตลักขณสูตร คือพระสูตรที่แสดงลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่า
เป็นอนัตตา โดยที่ได้ตรัสสอนท่านเบญจวัคคีย์ทั้ง ๕ อันนับเป็นเทศนาครั้งที่ ๒
ต่อจากปฐมเทศนาคือธรรมจักร และในอนัตตลักขณสูตรนี้ ได้ทรงยกขันธ ๕ ขึ้นเป็น
ที่ตั้ง ตรัสอธิบายว่า ขันธ ๕ เป็นอนัตตา มิใช่อิตตา ตัวตน เพราะยอมเป็นไปเพื่อ
อาหาร บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาว่า ขอให้เป็นอย่างนี้ อย่าให้เป็นอย่างนั้นไม่ได้
ถ้าหากว่าไม่เป็นไปเพื่ออาหารและบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ จึงจะควรเรียกว่า
เป็นอิตตา ตัวตน แต่เพราะเป็นไปเพื่ออาหารและบังคับไม่ได้ จึงเป็นอนัตตา
มิใช่อิตตา ตัวตน

และกัตรัสซักถามท่านเบญจวัคคีย์ว่า ขันธ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่าน
เบญจวัคคีย์ก็ตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสซักถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นสุขหรือเป็นทุกข์
ก็กราบทูลตอบว่าเป็นทุกข์ ตรัสซักถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความ
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็น ยึดถือว่าเป็นของเรา
เราเป็นนี้ นี่เป็นตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่าไม่ควรที่จะตามเห็น ยึดถือ

ดังนั้น จึงได้ตรัสสรุปว่า ชั้นที่ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอก ทั้งที่หายาบ ทั้งที่ละเอียด ทั้งที่เลว ทั้งที่ประณีต ทั้งที่ตั้งอยู่ในที่ไกล ทั้งที่ตั้งอยู่ในที่ใกล้ ทั้งหมดไม่ควรที่จะตามเห็น ยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา คือเป็นอนัตตานั่นเอง แสดงไว้ในท้ายพระสูตรว่าท่าน เบญจวัคคีย์ฟังพระสูตรนี้แล้ว จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งหลายดังนี้ นับว่าเป็นพระสูตรที่ แสดงไตรลักษณ์ของพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์

การหัดพิจารณาชั้นที่ ๕ หรือนามรูปโดยเป็นไตรลักษณ์นี้ เป็นปัญญาฝ่าย วิปัสสนา ในปัญญาสิกขา เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะได้หัดพิจารณากันพอให้รู้ทาง

พระดำรัส

ในโอกาสที่นวกภิกษุเข้าเฝ้าถวายสักการะ เนื่องในวันคล้ายวันประสูติ
ขอขอบใจนวกภิกษุทั้งหลาย ที่ได้มาแสดงความปรารถนาดีในโอกาสนี้ และ
ได้ชักชวนกันบริจาคโลหิตอีกส่วนหนึ่งด้วย กับได้จัดพิมพ์หนังสือ

อันที่จริง วันเกิดนั้นก็เนื่องมาจากชาติคือความเกิด ดังที่เราทั้งหลายได้
สวดกันอยู่ว่า ชาติปิ ทุกฺขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ ชราปิ ทุกฺขา แม้ความแก่เป็นทุกข์
มรณมปิ ทุกฺขํ แม้ความตายเป็นทุกข์ ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น การบำเพ็ญกุศลใน
โอกาสปรารภวันเกิดนี้จึงชื่อว่าเป็นการเพียงปรารภวันเกิดบำเพ็ญกุศล เพราะฉะนั้น
จึงขออนุโมทนา และขอให้เราทั้งหลายได้ปฏิบัติต่อชีวิตนี้ของตนให้ดี คือให้เป็น
สุขชีวิตะ ชีวิตดี โดยใช้เวลาของชีวิต อายุ ประกอบคุณงามความดีต่าง ๆ ดังที่ท่าน
ทั้งหลายเข้ามาบวชนี้ ก็เป็นการประกอบความดี อาศัยชีวิตคือความเป็นอยู่นี้เอง
อันสืบเนื่องมาจากความเกิด เพราะฉะนั้น จึงควรสนใจตามคำสอนของพระพุทธเจ้า
ที่แม้ว่า ชีวิตจะเป็นของสั้นของน้อยก็ตาม แต่ก็ใช้ชีวิตนี้ประกอบความดี ให้เป็น
สุขชีวิตะ ชีวิตที่ดี อย่าให้เป็นทุกข์ชีวิตะ ชีวิตที่ชั่วเพราะประกอบความชั่ว และอย่าให้เป็น
โมฆชีวิตะ ชีวิตเปล่า โดยที่แม่ไม่ทำชั่ว แต่ก็ไม่ได้ประกอบคุณงามความดีอะไร ปล่อยให้
ชีวิตล่วงไปวันหนึ่ง ๆ อย่างนี้เรียกว่ามีชีวิตเปล่า

ขอให้เราทั้งหลายพากันเป็นผู้มีชีวิตดี ส่วนจะยื่นเท่าไรนั้นก็สุดแต่กรรมลิขิต และสุดแต่การที่เราจะปฏิบัติบำรุงรักษาชีวิตนี้อย่างไร อันชีวิตนี้เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ เพราะสามารถใช้ประกอบคุณงามความดีต่าง ๆ ได้ ให้เป็นสุขชีวิตะ ชีวิตที่ดี ดังกล่าวแล้ว แต่ก็ต้องอาศัยการที่เราทั้งหลายรักษาชีวิตนี้ด้วยปัจจัยเครื่องอาศัยบำรุงชีวิตต่าง ๆ ให้บำรุงชีวิตนี้ด้วยปัจจัยเครื่องอาศัยตามที่สมควร พร้อมทั้งมีหยูกยาแก้ไขในเวลาเจ็บไข้ ก็รวมอยู่ในปัจจัยนี้ด้วย ซึ่งสามารถทำชีวิตนี้ให้ยืนได้ และก็อาศัยการปฏิบัติอบรมจิตใจ

อีกอย่างหนึ่ง ให้มีจิตใจประกอบด้วยอิทธิบาททั้ง ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ในชีวิต เป็นทางฝ่ายจิตใจ กับปฏิบัติอบรมในโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการเพื่อเป็นเครื่องช่วยบำบัดทุกข์ภัย ทุกข์โรคต่าง ๆ ได้ ตามควรแก่กำลังของจิตที่เราจะสามารถปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้น จึงขอให้เราปฏิบัติต่อชีวิตนี้ให้ดี รักษาไว้ให้ดี เพื่อที่จะได้ใช้ประกอบกิจที่เป็นประโยชน์สืบต่อไป

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย อำนาจบุญกุศล ได้อภิบาลรักษาทุก ๆ ท่านให้ เจริญอายุ วรรณะ สุขะ พละ และถึงความสำเร็จในสิ่งที่พึงประสงค์โดยชอบทุกประการ เทอญ

๒๗ กันยายน ๒๕๓๔

ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต
แสดงแก่นวกริกษุ ในพรชกาล ๒๕๒๓

ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต*

ครั้งที่ ๑

การบวช

การบวช มาจากคำว่า *บัพพัชชา* ที่ไทยเรามาใช้ว่า บรรพชา และเรียกสั้นเข้ามาอีกว่า บวช การบวชนี้ได้มีมาเก่าก่อนพุทธกาล มีคำเรียกอีกหนึ่งคำว่า *เนกขัมมะ* แปลว่า การออก เป็นข้อหนึ่งในบารมี ๑๐ ข้อของพระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ว่าถึงเนกขัมมะที่แปลว่า การออก มีอธิบาย ๒ อย่าง คือ การออกทางกายอย่างหนึ่ง การออกทางจิตอย่างหนึ่ง การออกทางกายนั้นก็คือ การออกจากบ้านจากเรือนมาเป็น *อนาคาริยะ* หรือ *อนาคาริกะ* แปลว่า ผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน เป็นต้นว่า ออกบวชเป็นฤๅษีที่มีมาเก่าก่อนพุทธกาล ดังนี้เป็นเนกขัมมะทางกาย เนกขัมมะทางจิตคือเป็นการออกทางจิตใจ ได้แก่ สมาริก็เป็นการออกทางจิตอย่างหนึ่ง เพราะสมาริเป็นวิธีนำจิตออกไปจากอารมณ์อันอาศัยบ้านอาศัยเรือนทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาริ แม้การปฏิบัติในศีล เช่น ศีล ๕ ก็นับว่าเป็นเนกขัมมะคือการออกอย่างหนึ่งเหมือนกัน เนกขัมมะคือการออกทางกายก็มีความหมายตรงกับบรรพชาหรือการบวช

พระพุทธเจ้าตอนที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ ตามพระพุทธประวัติแสดงว่า เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ สักกะชนบท เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ ได้เสด็จทรงผนวชที่เรียกทางภาษาวรรณคดีว่า เสด็จออกมหาภิเนษ-

* ต้นฉบับเป็นเอกสารโรเนียว ยังไม่เคยพิมพ์เผยแพร่มาก่อน.

กรรมณ์ ก็คือ เนกขัมมะนั่นเอง แต่เป็นการเสด็จออกด้วยพระองค์เอง คือปลงพระเกศาด้วยพระขรรค์ ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงจากเครื่องชัตติยาภรณ์มาเป็นผ้ากาสาเยหรือกาสาเว ที่แปลว่าผ้าย้อมน้ำฝาดหรือผ้าย้อมกรักที่พระฝ่ายกรรมฐานใช้อยู่ทุกวันนี้ เมื่อทรงบวชพระองค์เองดังกล่าวแล้ว ได้ทรงแสวงหาทางปฏิบัติเพื่อการตรัสรู้ เพื่อจะทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไป

ครั้นตรัสรู้พระธรรมได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ที่แสดงว่าเมื่อพระชมมายูได้ ๓๕ พรรษา ได้เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้นั้น สั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ได้มีผู้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์ คือเป็นบรรพชิตตามลัทธิศาสนาต่าง ๆ มาก่อนแล้ว ก็มี เป็นคฤหัสถ์ผู้มีฐานะต่าง ๆ ตั้งแต่ชั้นสูงลงไปก็มี ได้มีสัทธาปสาทะและขอบวชตามพระองค์ ก็อนุญาตให้บวชตามพระองค์ ฝ่ายผู้ชายเป็นภิกษุ ผู้หญิงเป็นภิกษุณี และโปรดให้เด็กอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี ฝ่ายชายบวชเป็นสามเณร หญิงเป็นสามเณรี และทรงบัญญัติวิธีบวชไว้ตั้งแต่ในชั้นแรกก็ทรงบวชเองด้วยพระวาจาว่า “เอहि ภิกขุ” จึงเป็นภิกษุมาเกิด ด้วยพระวาจาเพียงเท่านั้นก็สำเร็จเป็นภิกษุได้ ต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ไปกว้างขวางขึ้น ทรงอนุญาตให้พระภิกษุสาวกบวชได้โดยวิธีที่ผู้เข้ามาขอบวชนั้นถึงไตรสรณะ และต่อมาอีกก็ทรงอนุญาตให้สงฆ์เป็นผู้บวชให้ด้วยวิธีที่เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา ซึ่งได้ใช้มาจนถึงทุกวันนี้

แลคำว่าบรรพชาคือการบวชนี้ เดิมก็ใช้ว่าเป็นการบวชทั่ว ๆ ไป จะบวชเป็นภิกษุ สามเณร ภิกษุณี สามเณรี ก็ใช้คำว่าบรรพชา ต่อมาได้มีการแยก เมื่อบวชเป็นภิกษุใช้คำว่า อุปสมบท บวชสามเณร ใช้คำว่า บรรพชา คำว่าบรรพชาจึงมีความหมายลดลงมา แม้เช่นนั้น เมื่อไม่มีความหมายจะแบ่งเป็นอุปสมบท เป็นบรรพชา ดังนั้นก็ให้เรียกกันทั่วไปว่า การบวชเป็นบรรพชา เป็นการบวชทั่ว ๆ ไปได้ เราทั้งหลายในบัดนี้เข้ามาบวชตามพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า บวชเป็นภิกษุโดยวิธีญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา เมื่อบวชเป็นสามเณรโดยวิธีถึงสรณะทั้ง ๓

การบวชนี้ยังคงมีความหมายว่า การออก ออกจากบ้านมาเป็นอนาคาริยะ อนาคาริกะดังที่กล่าวมานั้น ดังนี้จึงได้ตรัสให้บอกนิสัย ๔ กรณียกิจ ๔ แก่ผู้บวชใหม่ คือเมื่อบวชเสร็จก็รับบอกให้ทราบว่ามี นิสัยคือเครื่องอาศัยสำหรับผู้บวชแล้วนั้น

มี ๔ ข้อ คือ

๑. เทียวบิณฑบาต
๒. นุ่งห่มผ้าบังสุกุล
๓. ฉนียดองด้วยน้ำมูตรเน่า
๔. อยู่โคนไม้

ทั้ง ๔ ข้อนี้เรียกว่า นิสสัย แปลว่า เครื่องอาศัย อันนิสสัยนั้นมี ๒ อย่าง คือ นิสสัยทางจิตอย่างหนึ่ง นิสสัยทางกายอย่างหนึ่ง เครื่องอาศัยทางจิตใจ เป็นนิสสัยทางจิตใจ ดังที่เราพูดกันว่าคนนั้นคนนี้นิสสัยดีนิสสัยไม่ดีอย่างนั้นอย่างนี้ ส่วนนิสสัยทางกายนั้น ก็ได้แก่เครื่องอาศัยของร่างกาย ซึ่งมีคำเรียกทั่วไปว่า ปัจจัย คือปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร ผ่านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ แต่ปัจจัยทั้ง ๔ นี้หมายถึงเครื่องอาศัยของร่างกายทั่วไป จะเป็นของดีของเลว เป็นของที่ไม่แร้นแค้น เป็นของที่แร้นแค้น ก็เรียกว่าปัจจัยได้ แต่ว่าบรรดาปัจจัยทั้ง ๔ นี้ จำเพาะที่เป็นสิ่งจำเป็นจริง ๆ จะขาดเสียมิได้ และก็ดูเป็นสิ่งที่แร้นแค้นก็เรียกว่านิสสัยคือเครื่องอาศัย ดังอาหารในข้อที่ ๑ นั้นเป็นปัจจัยทั่ว ๆ ไปในข้ออาหาร แต่ว่าเมื่อมาเรียกว่านิสสัยคือเครื่องอาศัย ก็หมายความว่าเทียวบิณฑบาต ขออาหารชาวบ้านที่มีศรัทธาใส่บาตร ดังเป็นธรรมเนียมที่ภิกษุเมืองไทยใช้อยู่ทุกวันนี้ อาหารที่เทียวขอเขาใส่บาตรให้มาในวิธีนี้ก็เป็นิสสัยข้อหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าเมื่อออกจากบ้านจากเรือนมาเป็นอนาคาริยะ หรืออนาคาริกะ ผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน ก็ไม่มีครัว ไม่มีคนทำครัว ฉะนั้น จะได้อาหารมาจากไหน ก็ต้องได้ด้วยวิธีขอเขามาบริโภคคือเทียวบิณฑบาต ฉะนั้น คำว่า ภิกษุหรือภิกษุณี จึงมีคำแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้ขอ คือขอโดยปกติ หมายความว่า ขอด้วยความสํารวม อุ้มบาตรแสดงกิริยาว่าไปขอ หรือไปรับอาหารที่เขาใส่บาตรให้เท่านั้น ไม่ได้ขออย่างยาก วณิพก ซึ่งพวกนั้นเมื่อถือขามไปเทียวขอเขา บางทีก็ต้องรอกขอ ร้องเพลง หรือเล่นดนตรีบางอย่าง แต่สำหรับภิกษุนี้ขอโดยปกติ จึงแปลว่า ภิกษุ ผู้ขอโดยปกติ ได้อาหารมาก็มาขบฉันสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกาย และแม้เช่นนั้นก็ได้ทรงอนุญาตอดิเรกกลาก เพื่ออาหารที่นำมาถวายด้วยวิธีต่าง ๆ เมื่อไม่ผิดวินัยข้อใดแล้ว ก็รับมาฉันได้

ว่าถึงผ้าถุงห่ม เมื่อออกจากเรือนเป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน ดังนั้นจะได้ผ้าถุงห่มมาจากไหน ก็ได้โดยวิธีเกี่ยวเก็บผ้าที่เขาทิ้งไว้ในป่า แม้เป็นผ้าห่อศพ เก็บเอามาซัก เอามาเย็บ เอามาย้อมเป็นผ้าถุง ผ้าห่ม เป็นสบง เป็นจีวร ฉะนั้น บัจฉัยทั่ว ๆ ไป ในข้อนี้คือผ้าถุงห่ม เมื่อได้มาโดยวิธีเก็บผ้าที่เขาทิ้งที่เขาใช้แล้ว จึงได้เรียกว่าเป็นนิสสัย คือเป็นเครื่องอาศัยอีกข้อหนึ่ง และแม้เช่นนั้นก็ทรงอนุญาตอดิเรกกลาก คือผ้าที่เขา นำมาถวายเป็นผ้าใหม่หรือผ้าเก่าก็ตาม ก็รับมาใช้ได้

ว่าถึงที่อยู่อาศัย เมื่อออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือนนั้น ก็ต้องอยู่ตามโคนไม้ และแม้เช่นนั้นก็ทรงอนุญาตอดิเรกกลาก คือที่อยู่อาศัยอย่างอื่นเป็นต้นว่า ถ้ำในภูเขา หรือเป็นสิ่งที่สร้างให้อยู่ เป็นวิหาร กุฏิ ต่าง ๆ ก็ใช้ได้ บัจฉัยทั่วไปในข้อนี้ คือที่อยู่อาศัยทั่วไป แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ว่าอย่างแร้นแค้นที่สุดคือการอยู่โคนไม้ก็เป็นนิสสัย คือไม้ที่อื่น ก็ให้อยู่โคนไม้

คราวนี้เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมา จะได้หยูกยาจากที่ไหน เพราะออกจากเรือน มาแล้วจนถึงอยู่โคนไม้กัน เจ็บป่วยขึ้นมาก็ให้เก็บเอาผลไม้ที่ใช้เป็นยาได้ เช่น ผลสมอ เป็นต้น เอามาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ใช้บริโภคเป็นยาตามต้องการ ยาทั่วไปก็เป็นบัจฉัย ข้อนี้ แต่ยาที่จำเป็นอย่างแรงแค้นที่สุดก็เป็นนิสสัย แต่แม้เช่นนั้น ก็ทรงอนุญาตอดิเรกกลาก คือยาโดยอ้อม ยาโดยตรง ที่เขาถวายต่าง ๆ ยาโดยอ้อมก็เช่น เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เมื่อมีบัจฉัยกับบริโภคได้ นี่เป็นยาโดยอ้อม ยาโดยตรงก็ได้แก่ ยาแก้โรคตามประเภทที่หมอจัดให้

นิสสัย ๔ นี้จึงเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากการออกจากบ้านจากเรือน มาเป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน ว่าอย่างแร้นแค้นที่สุดก็จะอาศัยทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นอยู่ คือเที่ยวบิณฑบาต เก็บผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้มาทำเป็นผ้าถุงห่ม ต้องอยู่โคนไม้ ต้องฉันยาตองด้วยน้ำมูตรเน่า อันนับว่าเป็นวิธีที่แร้นแค้นที่สุด แต่ก็ทรงอนุญาตอดิเรกกลาก และตรัสให้บอกอภรณ์ยกิจ คือกิจที่ไม่สมควรทำ ๔ อย่าง คือเมื่อทำเข้าแล้วขาดความเป็นภิกษุ คือ เสพเมถุน ๑ ลักขโมย ๑ ฆ่าสัตว์ ๑ พุทธवादคุณวิเศษที่ไม่มีในตน ๑ การบวชอย่างพระพุทธรเจ้า และต้องอาศัยนิสสัยทั้ง ๔ นี้ และก็ต้องเว้นอภรณ์ยยะ คือกิจที่ไม่ควรทำต่าง ๆ ตามพระบัญญัติ ซึ่งเมื่อประมวลเข้าแล้วก็เป็น อาทิพรหมาจริยกาลิกขา คือสิกขาที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ก็ได้แก่ต้องปฏิบัติตามพระบัญญัติ ตามสิกขาบท ๒๒๗

ที่เรียกว่าเป็นสิกขาบทมาในพระปาติโมกข์ที่สวดในทุกกึ่งเดือน ส่วนหนึ่งต้องปฏิบัติตามอภิสมาจาริกาสิกขา คือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับข้อวัตรปฏิบัติ เกี่ยวกับมารยาทซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากส่วนหนึ่ง สำหรับอาทิพรหมจารียกาสิกขาได้แก่สิกขาบทมาในพระปาติโมกข์นั้น ท่านได้แปลย่อไว้ในหนังสือนวโกวาทแล้ว และมีอธิบายในวินัยมุขเล่ม ๑ ส่วนอภิสมาจาริกาสิกขามีประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒ เหล่านี้เป็นข้อที่ภิกษุเมื่อเข้ามาบวชแล้วต้องตั้งใจปฏิบัติเว้นข้อที่พระองค์ทรงห้าม ทำตามที่พระองค์ทรงอนุญาต

มีพระสูตรหนึ่งแสดงถึงการบวชที่เป็นไปเพื่อผลที่ต้องการต่าง ๆ เทียบกับส่วนทั้ง ๕ ของต้นไม้ ประมวลโดยย่อว่า ผู้บวชซึ่งมาบวชเพราะเห็นความทุกข์ว่า เพราะถูกชาติ ชรา มรณะครอบงำ เพราะถูกโสกะ ความเศร้าโศก ปริเทวะ ความรัญจน คร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ อันเป็นทุกข์ต่าง ๆ ครอบงำ เป็นผู้เห็นทุกข์เป็นเบื้องหน้าจึงได้ออกบวช ก็เพื่อจะปฏิบัติให้สิ้นทุกข์ แต่เมื่อเข้ามาบวชแล้ว ได้ลาภ สักการะ ยกย่อง สรรเสริญ ก็มีใจยินดี มีความเต็มใจเพียงเท่านั้น ไม่ชวนชวายที่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบให้ยิ่งขึ้นไป และยกตนชมท่านเพราะเหตุแห่งลาภสักการะแห่งความยกย่องต่าง ๆ บุคคลจำพวกนี้เหมือนอย่างผู้ที่เข้าป่าซึ่งต้องการได้แก่นไม้ แต่เมื่อไปพบต้นไม้ก็ตัดได้กิ่ง ได้ใบของต้นไม้ นั้นแล้ว พอใจว่าเป็นแก่นเพียงเท่านั้น

บุคคลพวกที่ ๒ เข้ามาบวชโดยมุ่งจะทำทุกข์ให้สิ้นไปเช่นกัน ก็ได้ลาภสักการะ ความยกย่อง ก็ไม่พอใจเพียงเท่านั้น ตั้งใจปฏิบัติทำศีลให้บริบูรณ์ต่อไป แต่ยินดีเพียงแค่ศีลเท่านั้น ยกตนชมท่านเฉพาะศีลเท่านั้น ผู้เข้ามาบวชจำพวกนี้เทียบได้กับบุคคลที่เข้าป่าต้องการแก่นไม้ ได้กิ่งใบก็ยังไม่พอใจ ก็ตัดได้กระเทาะเปลือกไปแล้ว ก็พอใจเต็มใจ เต็มคำริว่าเป็นแก่นเพียงเท่านั้น

บุคคลพวกที่ ๓ ก็ออกบวชโดยมุ่งจะทำทุกข์ให้สิ้นไป เมื่อได้ลาภสักการะ ความยกย่องนับถือบูชา ปฏิบัติให้ได้ในศีล ก็ยังไม่พอใจเต็มคำริเพียงเท่านั้น ยังปฏิบัติสมาธิให้บังเกิดขึ้นต่อไปอีกด้วย ก็ดีใจเต็มคำริแก่สมาธิเท่านั้น ยกตนชมท่านแค่สมาธิเท่านั้น บุคคลจำพวกนี้เทียบได้กับบุคคลเข้าป่า พบต้นไม้ก็ตัดได้กิ่งได้ใบ ได้กระเทาะเปลือก แล้วตัดได้เปลือกไม้ไป ก็พอใจว่าเป็นแก่นเพียงเท่านั้น

บุคคลพวกที่ ๔ ก็ออกบวชเพื่อมุ่งทำให้สิ้นทุกข์ณะนั้น แต่เมื่อออกบวชแล้ว ก็ได้ลาภสักการะ นับถือบูชา ตั้งใจปฏิบัติทำศีลให้บริบูรณ์ ก็ยังไม่เต็มตำริเพียงเท่านั้น ก็ปฏิบัติอบรมญาณธรรมชาติ ได้ความรู้ความเห็นเป็นตวัปัญญา ครั้นได้ญาณธรรมชาติ ก็เต็มใจอยู่แค่นั้น ยกตนข่มท่านว่า เป็นความรู้ความเห็นซึ่งเป็นตวัปัญญาแค่นั้น เปรียบได้กับพวกที่เข้าป่าต้องการได้ไม้แก่น พบต้นไม้ก็ตัดเอากิ่งใบ เอากระเทาะเปลือก เอาเปลือกไป เอาเปลือกไปแล้วก็ยังไม่พอใจ ยังตัดเอากระพีไป ได้ไป ก็เต็มใจเต็มตำริเพียงแค่นั้น

ส่วนบุคคลจำพวกที่ ๕ ก็ออกบวชมุ่งทำให้สิ้นทุกข์เหมือนเช่นนั้น ครั้นออกบวชแล้วได้ลาภสักการะ ความยกย่อง นับถือบูชา ยังตั้งใจปฏิบัติในศีล สมาธิ ทำญาณธรรมชาติให้บังเกิดขึ้น ได้สมยวิมุตติ อันเป็นความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ แต่วิมุตติขั้นต้นนั้นก็ยังมีวิมุตติชั่วครั้งชั่วคราวยังเสื่อมได้ ต่อเมื่อปฏิบัติอบรมยิ่งต่อไปอีก ก็อาจบรรลุถึงอสมยวิมุตติ เป็นความหลุดพ้นที่ไม่มีกาลสมัย ไม่เสื่อม บุคคลจำพวกนี้ก็เทียบได้กับพวกเข้าป่า เพื่อต้องการแก่นไม้ พบต้นไม้ ได้กิ่งใบ กระเทาะเปลือก เปลือก กระพีก็ไม่พอใจ ก็ได้แก่นไม้ไปในที่สุด

บุคคลผู้เข้ามาบวชแม้มีความมุ่งดีและปรารถนาดี คือมุ่งสิ้นทุกข์ดังกล่าว ก็ยังแบ่งได้ ๕ พวกดังกล่าวสูงขึ้นไปตามลำดับ และมีพุทธภาษิตว่า จำพวกสุดท้ายได้รับประโยชน์ของการบวชอย่างสูงสุด นั่นคือมีความหลุดพ้นอย่างไม่กำเริบ เรียกว่า อสมยวิมุตติ เป็นที่มุ่งหมาย และแม้เช่นนั้น เมื่อบวชแล้วก็ตั้งใจปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อวิมุตติคือความหลุดพ้นตามภูมิตามขั้น เป็นความหลุดพ้นที่ยังความเสื่อมได้ก็เรียกว่าเป็นการบวชที่เป็นบุญเป็นกุศล

ฉะนั้น พุทธภาษิตที่ตรัสสอนจึงเป็นข้อเตือนใจของผู้ที่เข้ามาบวช ว่าเมื่อบวชแล้วให้ตั้งใจรักษากุศลเจตนาของการเข้ามาบวชไว้ ถ้าเมื่อเข้ามาบวชนั้นยังมีใจไม่มั่นคงสักเท่าใด ก็ให้ทำความตั้งใจให้มั่นคงในกุศล สร้างกุศลเจตนาให้บังเกิดขึ้น โดยตั้งใจเล่าเรียนศึกษา ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อความวิมุตติ ดังกล่าว ก็ย่อมจะได้ผลของการบวชตามภูมิตามขั้น

ครั้งที่ ๒

สมณธรรม

สมณธรรม ที่แปลว่า ธรรมที่ทำให้เป็นสมณะ ซึ่งเป็นเรื่องสืบเนื่องมาจากการบวช ดังที่กล่าวแล้วว่า การบวชนั้น เป็นการบวชในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า เป็นการบวชตามพระพุทธเจ้าด้วยกุศลเจตนา ย่อมปฏิบัติธรรมให้บริบูรณ์ในทางวิมุตติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา และแม้ในตอนหลังนี้ มีธรรมเนียมการบวชเรียนชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง ไม่ได้มุ่งวิมุตติ ความหลุดพ้น เหมือนอย่างแต่เดิม แม้เช่นนั้นเมื่อได้ตั้งใจปฏิบัติในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามควรแก่กุศลเจตนา ก็ใช้ได้ และสมณธรรม ธรรมที่ทำให้เป็นสมณะนั้น เมื่อรวมความเข้ามาแล้ว คือ ศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้ได้รับความสงบสมกับสมณะ ที่แปลว่าผู้สงบ และเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงจิตใจ ทำจิตใจให้สงบ จึงจะเป็นสมณะทั้งภายนอกและภายใน

อันสมณะนั้นใช้เป็นชื่อเรียกบรรพชิต คือ ผู้บวชทั่ว ๆ ไปด้วย เหมือนอย่างเราทั้งหลายที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุและสามเณร ก็เรียกว่าผู้บวช นักบวช และเรียกว่า *สมณะ* แปลว่าผู้สงบ อย่างที่ไทยเรียกว่า พระ บาลีเรียกว่า *สมณะ* หมายถึงผู้บวชผู้สงบนั่นเอง เพราะฉะนั้น จะเป็นบรรพชิต คือ ผู้บวช หรือ แปลว่า ผู้สงบ ก็ต้องมีสมณธรรมตั้งอยู่ในจิตใจ คำว่า *บรรพชิต* คือ ผู้บวชอีกอย่างหนึ่ง แปลว่า ผู้ออก คือ ผู้ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน หรือเป็นผู้ออกจากเครื่องกังวลทั้งหลายของโลก คือ อย่างหนึ่งเป็นผู้ออกจากบาปอกุศลกิเลส จึงมีความหมายเป็นอย่างเดียวกับสมณะ

ที่แปลว่าผู้สงบ คือ สงบจากเครื่องกังวลของโลกทั้งหลาย สงบจากบาปอกุศลทั้งหลาย สงบจากกิเลส มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น อันคำว่าสมณะที่แปลว่าผู้สงบ กับคำว่า บรรพชิต จึงมีความหมายอันเดียวกัน จึงไม่ควรจะเป็นบรรพชิต คือ ผู้ออกเฉพาะ กาย หรือเป็นสมณะ คือ ผู้สงบเฉพาะกายเท่านั้น คือไม่ใช่แต่เพียงครองเพศ เป็นบรรพชิต เป็นสมณะ คือ โคนหนด ผมน นุ่งห่มผ้ากาสาเยเพียงเท่านั้น แต่ให้ เป็นผู้ออกจากจิตใจ เป็นผู้สงบทางจิตใจ ซึ่งเป็นภายในด้วย ดังนี้จึงจะชื่อว่า เป็นบรรพชิต หรือสมณะทั้งทางกายและจิตใจ

ในโอวาทปาติโมกข์ คือ พระโอวาทที่เป็นข้อสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ตรัส ชี้ถึงสมณะและบรรพชิตไว้โดยปริยายคือทางอันหนึ่งว่า ผู้เข้าไปทำร้ายผู้อื่น ผู้ที่ เบียดเบียนผู้อื่น หาชื่อเป็นบรรพชิต หรือสมณะไม่ และได้ตรัสชี้ทางปฏิบัติที่จะเป็น ผู้ที่จะไม่เข้าไปทำร้าย หรือเบียดเบียนผู้อื่นทั้งทางกาย วาจา จิตใจ ไว้ว่าให้ปฏิบัติ ในขันติ คือ ความอดทน อดทนทั้งภายนอกและอดทนทั้งภายใน อดทนภายนอก ก็อดทนต่อดินฟ้าอากาศ หนาวร้อน หิวกระหาย เป็นต้น อดทนภายในก็คือ อดทน ต่ออารมณ์และกิเลสทั้งหลาย คืออดทนต่อ ราคะ โทสะ โมหะ เมื่อมีความอดทน บรรดาภิเลสที่บังเกิดขึ้น ก็ต้องสงบหรือดับไป เพราะไม่สามารถครอบงำจิตใจผู้มีขันติได้ กิเลสจะต้องดับ สงบดังจะเห็นได้ว่า เมื่อโลภะก็ดี ราคะก็ดี โทสะก็ดี โมหะก็ดี บังเกิดขึ้น หากว่าบุคคลอดทนได้ ไม่ยอมอมอยู่ใต้อำนาจของกิเลสเหล่านี้ เฟงพินิจดูความกำเริบของ กิเลสเหล่านี้ในจิตใจ แม้ว่าในเบื้องต้น จะทำจิตใจให้ตั้งมั่นรณกวดแกว่งกระสับกระส่าย ไปต่าง ๆ แต่ก็ยอมอมอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ดังที่เรียกว่าไม่ลุ่มอำนาจของกิเลส เฟงพินิจ ดูเฉยอยู่ ไม่ปฏิบัติตามความต้องการของกิเลส เมื่ออดทนได้ดังนี้ กิเลสก็จะสงบดับ ไปเอง กิเลสทำอะไรไม่ได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีความอดทนยอมจะ ได้รับผลคือธรรมดับ กิเลสเป็นคราว ๆ ไป ในขณะที่กิเลสยังไม่ได้ดับ ก็ต้องเดือดร้อน ฝ่ายหนึ่งคือ กิเลส ฝ่ายหนึ่งคือความอดทน ต้องต่อสู้กัน กิเลสสั่งให้ทำโน่นทำนี่ แต่ความอดทน ไม่ยอมทำ สงบเฉยอยู่ ก็ต้องต่อสู้กัน จิตจึงเดือดร้อน กายเองก็ต้องเดือดร้อน เพราะความอดทนนั้น แต่ครั้งเมื่อกิเลสสงบ แปลว่าแพ้ ปรากฏเป็นความดับกิเลส ในตอนนั้นเอง ผู้มีขันติจะได้รับความสุข จะได้ความสุขจริง ๆ เพราะไม่ต้องไปประพฤติ

ผิวดินัย ผิดศีล หรือผิดกฎหมายเพราะกิเลส ไม่ก่อภัยก่อเวรเพราะกิเลส เป็นอันพบความสงบภัย สงบเวร สงบทุกข์ จึงเป็นความสุขที่ได้จากการดับกิเลส นั้น ความดับกิเลสที่ได้เป็นคราว ๆ นี้ชื่อว่า นิพพาน แปลว่า ความดับกิเลส สืบเนื่องมาจากขั้นดีความอดทน เพราะฉะนั้น ตามภาษิตนี้เป็นอันชี้ให้พบทางปฏิบัติว่า ผู้ที่เป็นบรรพชิตหรือสมณะ ซึ่งเป็นมาด้วยการบวชทางกายเป็นประการแรก ดังที่ได้เข้ามาบวชกันนี้ มาประกอบสังฆกรรมในการบวช ต้องมีบาตร จีวร ต้องปราศจากอันตรายิภกรรมทั้งหลาย เมื่อได้ครองผ้ากาสาวพัสตร์ มีบาตร มีบริขาร และไม่มีอันตรายิภกรรมทั้งหลาย มีคุณสมบัติสมบูรณ์ตามพระวินัยบัญญัติแล้ว สงฆ์ก็สวดกรรมวาจา รับเข้าหมู่เป็นอุปสัมบัน แปลว่าผู้อุปสมบทแล้ว เหล่านี้ก็เป็นผู้ที่บวชทางกาย เป็นสมณะ บรรพชิต ดังที่เรียกว่า พระ

คราวนี้จะต้องปฏิบัติในสมณธรรม ให้เป็นสมณะ เป็นบรรพชิต ทางจิตใจอีกส่วนหนึ่งด้วย ประการแรกให้มีขันติ คือ ความอดทน ดังที่เมื่อเข้ามาบวชก็จะต้องพบความเปลี่ยนแปลงในความดำรงชีวิต ในปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิตเป็นอันมาก ดังที่ต้องเข้ามาครองเพศเป็นบรรพชิต ต้องนุ่งห่มผ้ากาสายะ โกงหนวด โกงผม และต้องดำรงชีวิตอันเกี่ยวแก่อาหารที่อยู่อาศัย เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติ และมีข้อบัญญัติป้องกันความประพฤติ ทางกาย ทางวาจาอีกเป็นอันมาก ที่เป็นข้อสำคัญนับได้ถึง ๒๒๗ ข้อ เพราะฉะนั้น จึงจะต้องมีขันติ อดทนทั้งกาย จิตใจ อดทนทางกายต้องอดทนต่อความหิวกระหาย เพราะงดเว้นบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ต้องอดทนต่อเครื่องแวดล้อมต่าง ๆ ที่เคยได้รับความสุขทางร่างกายในเพศฆราวาส ก็จะต้องงดเว้นเสียหลายอย่างหลายประการ จะต้องนั่งนอนบนที่นอนยัดหนุนบนพูกต่าง ๆ ก็ไม่ได้ และจะต้องประกอบกิจวัตรต่าง ๆ ทำวัตรสวดมนต์ เล่าเรียนศึกษา อันทำให้ไม่มีการพักผ่อนร่างกายตามที่ต้องการ อยากจะนอน วิ่งก็ทำไม่ได้ เหล่านี้เป็นต้น ก็จะต้องมีความอดทนทางกาย

สำหรับทางจิตใจนั้น เพราะว่าจะทำอะไรตามอำนาจความต้องการไม่ได้เหมือนอย่างเพศฆราวาส อยากทำอะไรอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มีวินัยเป็นข้อนั้นข้อนี้ห้ามไว้ก็ทำไม่ได้ อยากจะพูดอะไรก็มีวินัยห้ามไว้ คืออะไรนอกกลุ่มนอกทางก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรแก่

สมณะวิสัย แม้อาบัติทางใจจะไม่มี ก็จะทำให้ใจเศร้าหมอง จึงต้องมีความอดทนทางจิตใจ และถ้าไม่พิจารณาให้ดี ก็จะทำให้เข้าใจว่าบรรดาวิญญูติที่เป็นศีลทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ทำให้สิ้นอิสระเสรีภาพที่จะทำอะไร เพราะมีข้อห้ามไว้เป็นอันมาก จึงคล้ายกับว่าถูกขังอยู่ในกรง จะออกไปทางโน้นทางนี้ไม่ได้ เพราะมีลูกกรงล้อมอยู่รอบ หรือคิดว่าห้องขังที่อยู่นี้ อยู่คับแคบเข้ามาทุกทีก็อึดอัด เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็จะไม่พอใจในศีล เดือดร้อนเพราะศีล เพราะวินัย

แต่ถ้าพิจารณาดูให้ดีว่า อันที่จริงความเดือดร้อนอึดอัดรำคาญไม่ใช่เพราะศีล วินัย แต่เพราะตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากในจิตใจของตนเอง จิตใจที่ดิ้นรนกวัดแกว่งไปต่าง ๆ เพราะตัณหา และตัณหานี้บังเกิดขึ้นครอบงำจิตใจ จิตใจเองตกเป็นทาสของตัณหา อันเรียกว่า ตัณหาทาสะ เมื่อเป็นดังนี้ จะมีตัณหาเป็นอธิปไตยที่ภักษิตเรียกว่า ตัณหาอธิปไตย มีตัณหาเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นคำมีในพระสูตร เมื่อจิตใจมีตัณหาเป็นใหญ่ ตัณหาก็เป็นนาย จิตใจตกเป็นทาสของตัณหา ตัณหานี้เองทำให้จิตใจดิ้นรนไป เพื่อจะทำบ้าง พูดบ้าง คิดในเรื่องต่าง ๆ บ้าง ล้วนเป็นทางที่ตัณหาต้องการทั้งนั้น แต่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้ ผู้เห็น จึงทรงบัญญัติพระวินัยป้องกันไว้ทั้งหมด เพื่อมิให้กาย วาจา ใจ ละเมิดออกไปในทางเช่นนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อตัณหาหาทางออกไม่ได้ ก็ดิ้นรนขลุกขลักในใจ ใจเองก็ดิ้นรนตามตัณหา คือความเดือดร้อน แต่หากว่า ถ้ามีปัญญาคือความรู้ ให้รู้จักรับรองเป็นขั้นแรกว่าบรรดาความเดือดร้อนต่าง ๆ นั้น ไม่ได้บังเกิดขึ้นเพราะศีล วินัยของพระพุทธเจ้า แต่เกิดจากตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของตน ก็ให้มีขันติ คือความอดทน อดทนต่อตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนั่นเอง คือไม่ยอมที่จะทำไปตามบัญชาของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เฟ่งพินิจดูตัณหาที่ดิ้นรน กระโดดโลดเต้นในใจ เฉยไม่ยอมที่จะทำไปตามบัญชาของตัณหาอย่างนั้น ก็จะทำให้ตัณหาสิ้นอำนาจไป สงบดับไปเอง และเมื่อเป็นดังนี้ความสุขก็จะปรากฏขึ้น และจะรู้สึกว่าได้ความสุขจากศีล จากวินัยของพระพุทธเจ้า เพราะไม่ต้องไปพูดทำอะไรก่อความเดือดร้อนความทุกข์ต่าง ๆ เพราะตัณหาเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ คือเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นี้เป็นขันติ คือความอดทนทางจิตใจ

เพราะฉะนั้น ภาระหนักของพระนั้นจึงอยู่ที่ภาระที่จะทำขันธ์ ทำความอดทน ต่อกิเลสตัณหาดังกล่าว แต่ว่าภาระหนักของฆราวาสศฤหส์ถ์นั้นอยู่ที่ต้องประกอบการทำงานทางกาย อดทนทางกาย ประกอบอาชีพต่าง ๆ แต่ของสมณะต้องมีความอดทนทางจิตใจ ต้องมีขันธ์คือความอดทน จึงมีพุทธภาษิตตรัสไว้อีกว่า ขันธ์ คือความอดทน นั้นเป็นกำลังของนักรบทั้งหลายดังนี้ ถ้าไม่มีขันธ์แล้วก็ต้องแพ้อำนาจตัณหาเป็นตัณหาอธิปไตยครอบงำใจ แต่หากมีขันธ์อยู่เป็นอันดีแล้ว ก็จะเป็นธรรมาธิปไตย ธรรมเป็นใหญ่ ตัณหาทำอะไรไม่ได้ เมื่อเป็นดังนี้จะพบความดับ ความดับที่พบอันเป็นตัวนิพพานนี้ คือ ตัวตัณหาอันเป็นตัวดิ้นรนทะยานอยากในใจนี้แหละ ความดับเป็นคราว ๆ ก็เป็นนิพพานเป็นคราว ๆ เพราะฉะนั้น อย่าเข้าใจว่านิพพานเป็นธรรมสุดเอี่ยม อันนิพพานจริง ๆ คือ ดับกิเลสได้จริง ๆ นั้น จะยังอยู่ไกลจริง แต่ว่า นิพพานนี้ดับกิเลสตัณหาที่เกิดขึ้นครอบงำใจในปัจจุบันนั้น ขันธ์ที่มีอำนาจดับได้ ดับได้คราวหนึ่ง ๆ ทุกคนย่อมปฏิบัติได้ และก็ต้องมีนิพพานที่มีความดับดังนี้จึงจะเป็นสมณะได้เป็นบรรพชิตได้ หรือเป็นพระได้ นับเป็นสมณธรรมประการแรกที่ทุกคนควรเข้าใจ และทำการรับรองในหลักการนี้ และหัดปฏิบัติให้มีขันธ์ความอดทนดังกล่าว

ครั้งที่ ๓

สมณธรรม ต่อ

สมณธรรมเริ่มด้วยขันติและนิพพานดังที่แสดงไปแล้ว และในการปฏิบัติขันตินั้นก็ได้จำแนกถึงมีขันติทางกาย ทางจิตใจ เกี่ยวโยงไปถึงการปฏิบัติในศีลวินัย ซึ่งเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะได้ความทุกข์อันเกิดจากตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ซึ่งตัณหาไม่อาจที่จะดิ้นรนไปตามอำนาจของตัณหาได้ ก็ทำให้ต้องเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ก็จำที่จะต้องกำหนดให้รู้จักว่า ตัวทุกข์เกิดจากตัณหาไม่ใช่จากวินัย และต้องมีความอดทนเมื่ออดทนได้ ตัณหาสิ้นอำนาจ ก็จะได้ความสุขอันเกิดจากความดับตัณหา ครั้งหนึ่ง ๆ เรียกเป็นนิพพาน จึงเตือนให้เป็นนิพพานในขั้นนี้ สามารถทำได้ ปฏิบัติได้ทุกคน เมื่อตัณหาเกิดขึ้นครอบงำจิตใจ จงใช้ความอดทนดับไป ต้องเข้าใจว่าแม้ในความดับในขั้นนี้ก็เป็นนิพพาน ซึ่งเอื้อมได้ของทุก ๆ คน ไม่สุดเอื้อม และแม้นิพพานที่ว่าสุดเอื้อมนั้น อันที่จริงก้าวไกลเข้าไป ๆ ในที่สุดก็จะอยู่ในเอื้อมเช่นเดียวกัน เหมือนอย่างบันไดนี้ตั้งอยู่ที่นี้ก็เอื้อมไม่ถึงโบสถ์ ทำอย่างไรก็เอื้อมไม่ถึง แต่ว่าเมื่อเดินจากที่นี้ไปโบสถ์ทีละก้าว ก็จะไกลโบสถ์เข้าไป ในที่สุดก็จะถึงโบสถ์ เอื้อมถึงโบสถ์ นิพพานอันเป็นการดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้นก็เป็นอย่างนั้น เกิดจากการปฏิบัติให้ไกลเข้าไปทีละก้าว ๆ คือให้ได้นิพพานในเอื้อม คือ ดับตัณหา ดับใจที่ดิ้นรน ดับความทะยานอยาก ในคราวหนึ่ง ๆ เป็นอันว่าการปฏิบัติที่ก้าวไกลนิพพานสุดยอดเข้าไป แต่ถ้านั่งอยู่ที่นี้

เอื่อมเท่าใด ก็ไม่ถึงโบสถ์ ฉันใดก็ดี เมื่อยังปฏิบัติโกลนนิพพานที่เป็นสุดยอดนั้น ก็เอื่อมไม่ถึงอยู่นั่นเอง เป็นเรื่องสามัญ ฉะนั้น ก็เสียเวลาเปล่า เอื่อมมือไปถึงที่โบสถ์นั้น แต่เราต้องเอื่อมในสิ่งที่เอื่อมถึงคือการก้าวทีละก้าว เอื่อมไปก้าวหนึ่ง คือ ดับใจของตัวเอง ความดีนรณะยานอยากในใจตนเองลงไป เอานิพพานในเอื่อมเสียก่อน แล้วจะโกลนนิพพานชั้นยอดตามลำดับ

ตามที่กล่าวมานั้นย่อมเนื่องไปถึงการปฏิบัติในศีลวินัยเป็นต้น อันเป็นอนุพุทฺธปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติโดยลำดับ เพราะว่าจะต้องมีข้อปฏิบัติโดยลำดับ และข้อปฏิบัติโดยลำดับซึ่งเป็นข้อยกกลาง ๆ ทั่วไปนั้น ก็ได้แก่ไตรสิกขา สิกขา ๓ คือ ศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา หรือเรียกว่า ศีลสมาธิปัญญา ซึ่งได้บอกสอนตั้งแต่เมื่อเป็นนาคว่า หน้าที่ของผู้บวชจะพึงปฏิบัติ คือ ไตรสิกขา ศีลสมาธิปัญญา นี้แหละเป็นสมณธรรม ธรรมปฏิบัติที่ทำให้เป็นสมณะ คือ ผู้สงบ อันที่จริง พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อพึงปฏิบัติอันเป็นข้อที่พึงหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิต คฤหัสถ์ (ผู้ครองเรือน) เมื่อมุ่งสิ้นทุกข์ก็จะปฏิบัติในทางนี้ คือ ศีลสมาธิปัญญา หรือแยกออกไปได้แก่มรรคมืองค์แปด การปฏิบัติในไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิปัญญา นี้ ควรจะปฏิบัติให้ควบคู่กันไปกับความรู้ในอริยสัจจทั้ง ๔ ซึ่งเป็นข้อมูลฐานหรือมาตรฐานทั่วไป เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะทำให้การปฏิบัติในไตรสิกขาก้าวหน้า และจะทำให้เข้าใจในอริยสัจจทั้ง ๔ ในขั้นที่สูงขึ้นไป เหมือนอย่างขันธ์ นิพพานที่แสดงมาแล้ว ต้องเข้าใจนิพพานในชั้นข้อมูลฐานอันเป็นนิพพานในเอื่อม เมื่อเข้าใจแล้วก็จะเข้าใจนิพพานสุดยอดขึ้นไปถนัดชัดเจนขึ้น

สำหรับอริยสัจจทั้ง ๔ นั้น คำว่า อริยะ แปลว่า เจริญ ประเสริฐ เมื่อเป็นชื่อของบุคคลก็แปลว่า บุคคลที่เจริญ ประเสริฐ ในภาษาสันสกฤตว่า อารยะ ส่วนคำว่า อริยะ เป็นภาษามคธ คือบาลี จึงเป็นภาษาพุทธศาสนา อารยะ หรือ อริยะ เป็นคำเดียวกัน ก่อนพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น คำนี้หมายถึง บุคคลผู้เจริญ หรือกลุ่มของบุคคล หมู่ชน ผู้เจริญ เช่นเดียวกับที่เราเรียกกันในบัดนี้ว่า อารยประเทศ หมายถึงประเทศเจริญ ในอินเดียว่า เดิมเป็นถิ่นที่อยู่ของพวกทาสย์ ที่มาเรียกว่าเป็นทาสต่อมา เป็นกลุ่มไม่เจริญ ต่อมามีกลุ่มชนชาวอริยกะ ที่ได้ยกเข้ามาชนะกลุ่มชนที่ไม่เจริญ และมาตั้ง

หลักฐานอยู่ พระพุทธเจ้าได้ทรงบังเกิดขึ้นในกลุ่มชนที่เป็นฝ่ายอริยะ หรือเป็นผู้เจริญนี้ และเมื่อตรัสรู้พระธรรม ทรงประกาศพระพุทธศาสนาก็นำเอาคำ อริยะ มาใช้ แต่ได้กำหนดความหมายเฉพาะในพระพุทธศาสนา เมื่อใช้เป็นเรื่องของบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ที่ตัดสังโยชน์ คือกิเลสที่ผูกใจตั้งแต่ขั้นต้นขึ้นไปได้ จึงจะเรียกชื่อว่าเป็นอริยะ ที่เรียกว่าอริยะบุคคล และข้อที่จะทำให้เป็นอริยะบุคคลก็ได้แก่ญาณ คือปัญญาที่ยังรู้ในสังขะ คือความจริงทั้ง ๔ เมื่อได้ญาณ คือปัญญานี้แล้ว จนถึงตัดสังโยชน์ได้ และได้ตั้งแต่ขั้นต้นจึงจะทำให้เป็นอริยะบุคคลขึ้น ถ้าละไม่ได้ ก็เรียกว่าปุถุชน

ปุถุชนนั้นแปลว่า ชนผู้ที่หนาแน่น หมายถึงยังมีกิเลสหนาแน่น ได้ยกเอาสังโยชน์กิเลสที่ผูกใจขึ้นว่าก็ยังมียู่ครบทุกข้อ ทั้งยังมีจำนวนมากด้วย

แต่ปุถุชนนี้ยังแบ่งออกเป็นฝ่ายที่ใจบาปหยาบช้า เรียกว่า*อัมธพาลปุถุชน* แปลว่า ผู้ที่เขลา หรือว่าโง่ทึบ เหมือนอย่างคนตาบอด คือไม่มีปัญญามองเห็นสังขะที่เป็นความจริงอันถูกต้อง อันธ=ตาบอด พาล=เขลา ไม่ฉลาดมากด้วยโมหะ คือความลุ่มหลง เมื่อเขลามาก ก็เป็นเหมือนคนตาบอด คนตาบอดมองไม่เห็นอะไร เขลามากก็ไม่มีปัญญามองเห็นความจริง แม้ที่น้ำจะมองเห็นได้บ้าง ดังนี้เป็นอัมธพาลปุถุชน ถ้าไม่ใจบาปหยาบช้าอยู่ด้วยความหลงเหมือนอย่างตาบอดอย่างนั้น ยังมีปัญญาที่มองเห็นสังขะความจริงพอสมควร ก็เป็นปุถุชนธรรมดา อันเป็นอัมธพาลปุถุชนนั้นจะไม่รู้จัก สัทธา ศีล วิริยะ สติ สมภาณี ปัญญา อะไรเลย แต่พอเป็นปุถุชนธรรมดาก็ยังมีสัทธา ศีล วิริยะ สติ สมภาณี ปัญญา ในบางครั้ง บางคราวก็ไม่มี ท่านจึงเปรียบอัมธพาลปุถุชนไว้ว่า เหมือนดังคนที่แหวกว่ายในมหาสมุทร อัมธพาลปุถุชนจมดิ่งลงไปไม่มีไผ่ล่ แต่ว่าปุถุชนธรรมดานี้ มีผลลุ่ม ๆ ไผ่ ๆ คือบางครั้งมีสัทธา มีศีล ก็ไผ่ล่ บางคราวไม่มี ก็จมไปทีหนึ่ง

และอีกพวกหนึ่ง คือ *กัลยาณปุถุชน* คือปุถุชนที่ดีที่งาม คือว่าเป็นผู้ที่ตั้งมั่นในสัทธา ในศีล ในวิริยะ สติ สมภาณี ปัญญา ไม่เสื่อมเศร้า ยังไม่สามารถจะตัดกิเลสที่ยกกว่าเป็นสังโยชน์ กิเลสที่ผูกใจไว้ได้ แต่ก็ยังไม่เสื่อมจากความดี กุศลธรรมไม่ผลลุ่ม ๆ ไผ่ล่ ๆ แต่ว่าไผ่ลุ่มขึ้นมาได้ คือพอประคองตัวไม่ให้จมลงไป ให้อลอยเหนือน้ำได้ และว่ายน้ำไปสู่ฝั่งได้ นี่เป็นกัลยาณปุถุชน

เพราะฉะนั้น ปุถุชนจึงมี ๓ จำพวก คือ อัมพาลปุถุชน ปุถุชน และกัลยาณ
 ปุถุชน

กัลยาปุถุชนมีกุศลธรรมเจริญขึ้นไปเรื่อย ๆ ละกิเลสละสังโยชน์ได้ คือเอื้อม
 ถึงกันเสียที ก็ก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคล เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงใช้
 ในความหมายดังกล่าวและข้อที่จะทำให้เป็นอริยบุคคล คือญาณที่ยังรู้ในสัจจะทั้ง ๔
 ซึ่งเรียกญาณนี้ว่า อริยสัจจะ ๔ ที่แปลว่า สัจจะ คือความจริง ทำให้ผู้รู้เป็นอริยบุคคล
 หรือแปลรวบรัดว่า สัจจะเป็นความจริงที่ประเสริฐหรือที่ดียิ่ง ตามที่กล่าวมานี้เห็น
 ได้ว่า ความรู้ในอริยสัจจะทั้ง ๔ นี้ไม่ใช่หมายความว่า เป็นวิชาสำหรับอริยบุคคลเท่านั้น
 แต่เป็นวิชาสำหรับปุถุชนนี้แหละที่ควรจะมีความรู้ ความเข้าใจ เพราะบรรดาปุถุชน
 ทุกคนจะเลื่อนขั้นขึ้นมาต้องอาศัยปัญญาที่เป็นความรู้ในสัจจะทั้ง ๔ นี้เหมือนกัน
 เป็นขั้นมูลฐานขึ้นไปโดยลำดับ ปัญญานี้เป็นสิ่งสำคัญ เป็นยอดปฏิบัติธรรม เป็น
 อัมพาลปุถุชนเพราะขาดปัญญาหยั่งรู้ เมื่อมีปัญญาหยั่งรู้ หรือเจริญกุศลธรรมขึ้นมา
 มีศีลา มีศีลก็เป็นปุถุชนธรรมดา และเมื่อมากขึ้น ก็เลื่อนเป็นกัลยาณปุถุชน

เพราะฉะนั้น ความเป็นปุถุชนและอริยชนดังกล่าวเป็นทางจิตใจ ส่วนเพศข้าง
 นอกจะเป็นชายเป็นหญิง คฤหัสถ์ บรรพชิต เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ดังนั้น บุคคลทุกคน
 ย่อมสามารถปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า เลื่อนขั้นภาวะของจิตใจให้สูงไปได้ด้วยกัน
 ทั้งนี้ และโดยเฉพาะผู้ที่ทรงเพศสูง สมณะ บรรพชิต นี้ก็มีหน้าที่ที่จะต้องยกภูมิชั้น
 จิตใจของตนให้สูงขึ้นด้วยปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังพูดกลาง ๆ ว่าเจริญ
 ด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เป็นต้น สรุปรูปอีกอย่างหนึ่ง คือเจริญด้วยไตรสิกขา หรือ
 มรรคมืองค์แปด อันมีปัญญาเป็นเครื่องนำ ในขั้นนี้กล่าวได้ว่า อันบุคคลที่เกิดมา
 เป็นมนุษย์ แปลว่าผู้มีจิตใจสูง มนะ แปลว่าใจ ความรู้ คือมีความรู้สูง ปัญญาสูง
 อันเป็นผลของกุศล ซึ่งทำให้มาเกิดได้ปัญญา คือความรู้เป็น *สชาติปัญญา* ปัญญาที่มา
 จากชาติกำเนิด ติดมาด้วยกันทุกคน

เราจะเห็นได้ว่า สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายตั้งแต่ตีกด้าบรรพ์ เป็นมาอย่างไร
 ในบัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น เป็นต้นว่าไม่รู้จักสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย สัตว์บางจำพวกรู้จักทำรัง
 อยู่บ้าง แต่ไม่มีปัญญาได้พัฒนาอะไรขึ้นมา เมื่อครั้งตีกด้าบรรพ์เคยสร้างอย่างไรก็สร้าง
 อย่างนั้น ไม่มีปัญญาจักเปรียบเทียบ ไม่รู้จักความดีชั่ว ละอายต่าง ๆ ไม่มีผิดแปลก

แต่มนุษย์มีสชาติปัญญา จึงสามารถอบรมปัญญาที่เป็นพื้นนี้ให้เจริญขึ้นตามลำดับ สามารถที่จะสร้างความเจริญต่าง ๆ ดังที่เรียกว่า พัฒนา ทำให้เจริญ ทำให้ประเสริฐ มีวัฒนธรรม อารยธรรม สร้างกฎหมาย สร้างวิธีการปกครอง ตริัฐธรรม ตั้งศาสนาดังเช่น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย นี่เป็นผลมาจากปัญญาที่ได้มาโดยกำเนิด เป็นสชาติปัญญา และมาอบรมให้เลื่อนภูมิขึ้นให้สูงขึ้นมาเป็นลำดับ จากภูมิของปุถุชนมาเป็นอริยบุคคล ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ข้อที่พัฒนาเติบโตเจริญตามอันเป็นส่วนตรงข้าม คือ กิเลสตัณหา ซึ่งเจริญเติบโตขึ้นมาเหมือนกัน อันเป็นการทำลายล้างต่าง ๆ ยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉานที่ว่างเป็นอันมาก สัตว์เดรัจฉานนั้นโง่ในการทำอะไรให้เจริญขึ้นต่าง ๆ แต่ก็โง่ในด้านสร้างความเสื่อมด้วยเหมือนกัน ดังจะเห็นว่าสัตว์เดรัจฉานนั้นไม่สามารถสร้างบ้านสร้างเมือง ก็ไม่สามารถสร้างเครื่องสิ่งทำลายล้างเหมือนกัน ทำมีดปิ่นไม่เป็น ไม่มีความโลก จะโลกในอาหารก็จะเก็บไว้วันสองวันพอกินเป็นอย่างมาก จะเก็บตุนไว้อย่างมนุษย์นั้น สัตว์เดรัจฉานไม่ทำไม่มีปัญญาจะทำ ดังจะเห็นได้ว่า ความเสื่อมก็เจริญเติบโตตามขึ้นมาด้วย และปัญญาก็เอาไปใช้ในด้านนั้นด้วย ดังนั้น ปัญญา ก็ต้องมีสภาวะคือที่พึ่ง สำหรับตั้งทางศาสนา ให้เข้ามาสู่กุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าหากไม่มีเครื่องตั้งมาสู่กุศลธรรมแล้ว ก็จะเป็นไปในทางทำลายมากกว่าเป็นไปในทางเจริญ อันจริงแท้แน่นอน

เพราะฉะนั้น จำเป็นจะต้องมีศาสนาเป็นเครื่องนับถือ เป็นเครื่องตั้งดูใจอบรมใจ เข้ามาสู่กระแสธรรมอันเป็นกุศลธรรมทั้งหลาย สำหรับยกภูมิของจิตใจจากความเป็นปุถุชนมาเป็นอริยบุคคลอย่างพระพุทธเจ้า นี่ต้องอาศัยการอบรมนี้แหละ ดังที่เข้ามาบวชก็ต้องการข้อนี้ อันนี้ต้องอาศัยสมณธรรมนี้แหละ อาศัยอนุพุพปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา และอาศัยอบรมความรู้ในอริยสัจจทั้ง ๔ อันเป็นขั้นพื้นฐาน

ครั้งที่ ๔

สมณธรรม ต่อ

ได้แสดงมาถึงว่ามนุษย์เรานั้น ได้มีปัญญาติดเป็นพื้นเพมาดังที่เรียกว่า สชาติปัญญา จึงสามารถสร้างความเจริญต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก แต่ขณะเดียวกัน ก็มีตัณหากิเลสเป็นเหตุให้ใช้ปัญญาในทางทำลายล้าง เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ประกอบกระทำอกุศลกรรมต่าง ๆ ได้มากมายยิ่งกว่าสัตว์ร่วมโลกทั้งหลายที่ขาดปัญญาเหมือนอย่างมนุษย์ แม้ว่าไม่สามารถจะสร้างความเจริญได้มาก ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถเบียดเบียนทำลายล้างได้มากเหมือนมนุษย์อีกด้วย เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีศาสนาเป็นที่นับถือ เป็นเครื่องปกครองจิตใจและความประพฤติต่าง ๆ และในพระพุทธศาสนานั้น ประการแรก คือสภาวะ ที่ทุกคนผู้นับถือศาสนาพึงถึงสภาวะทั้งสาม ดังที่ได้เปล่งวาจาถึงกันอยู่ว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ดังนั้นแม้วาระที่สอง แม้วาระที่สามก็เช่นเดียวกัน การถึงสภาวะ อันเรียกว่า *สรณคฺคณ* จึงเป็นกิจสำคัญของผู้นับถือศาสนาทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นบรรพชิต คฤหัสถ์ การถึงสภาวะนี้เองเป็นเครื่องนำการบวชเป็นสามเณร บวชเป็นภิกษุ เป็นเครื่องนำความเป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกา เพราะฉะนั้น การถึงสภาวะ จึงนับได้ว่าเป็นสรณธรรม ประการสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาสมควรที่จะทำความเข้าใจและปฏิบัติให้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ กันจริง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมเป็นอันมาก

ได้มีพุทธภาษิตบทหนึ่งแสดงไว้ถึงเรื่องสละ ซึ่งแปลความว่า มนุษย์ทั้งหลาย ถูกภัย คือความกลัวคุกคามแล้ว จึงพากันถึงภูเขาบ้าง ป่าบ้าง สวนบ้าง ต้นไม้ที่เป็น เจริญทั้งหลายว่าเป็นสละกันเป็นอันมาก นั้นไม่ใช่สละอันเกษม นั้นไม่ใช่สละอันอุดม ผู้ที่ถึงสิ่งนั้นเป็นสละ ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ส่วนผู้ใดถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสละ เห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ด้วยปัญญาอันชอบ คือ เห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์ เห็นความดับทุกข์ เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นั้นเป็นสละอันเกษมอันอุดม ถึงสิ่งนี้เป็นสละย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ดังนี้

ตามที่ได้กล่าวมานี้ก็ได้แสดงเหตุการณ์ถึงสละกันว่า คือความกลัว อันได้แก่ ภัยต่าง ๆ ภัยนั้นหมายถึงสิ่งที่ทำให้กลัวด้วย หมายถึงตัวความกลัวด้วย ภัยต่าง ๆ นี้เองคุกคามหมู่คน คนกลัวภัยต่าง ๆ จึงได้พากันหาสละ และพากันเข้าใจว่าสิ่งอันใดเป็นสละได้ ก็พากันถึงสิ่งอันนั้นเป็นสละ เพื่อระงับภัยคือความกลัว พระพุทธเจ้า จึงตรัสเอาไว้ว่า ถึงบรรดาภูเขา ป่า สวน เป็นสละ แล้วก็มีใช้สละอันอุดมอันเกษม ที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ แต่ถ้าหากว่าได้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสละ และเห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว นี้แหละเป็นสละอันเกษมอันอุดม และทำให้พ้นทุกข์ได้

อนึ่ง ในอีกพระสูตรหนึ่งได้แสดงถึงว่า ความทำสติระลึกถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แม้ตามบทที่สวดกันว่า อิติปิโส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ระลึกถึงพระพุทธ ระลึกถึงพระธรรม ระลึกถึงพระสงฆ์ สติที่ระลึกดังนี้เรียกว่า พุธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ เทพดาที่เข้าสงครามรบกับอสูร เกิดความกลัวขึ้น ท้าวสักกะเทวราชแนะนำให้ดูยอดธงของท้าวสักกะเทวราชเอง ก็จะระงับความกลัวได้

ตามตัวอย่างที่แสดงไว้นี้เทียบอย่างทหารออกสงครามย่อมจะมีธงประจำหมู่ ประจำกอง ก็ให้ดูยอดธงเป็นเครื่องระงับความกลัวข้าศึก ศัตรู แต่ทว่าความดูหรือระลึกสิ่งอื่นระงับความกลัวได้บ้างไม่ได้บ้าง เพราะคนนั้นยังมีราคะ โทสะ โมหะ ยังมีความหวาดสะดุ้ง ยังต้องหนี แต่พระพุทธเจ้าไม่มีความสะดุ้งกลัว ไม่หนี เพราะท่านปราศจาก ราคะ โทสะ โมหะ ฉะนั้น ความระลึกถึงพระตถาคตพระพุทธเจ้า กับทั้ง

ระลึกถึงพระธรรมและพระสงฆ์ จึงระงับความกลัวได้ ที่กล่าวมาเป็นวิธีปฏิบัติในพระพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ และเกี่ยวแก่สภาวะที่เป็นไปในด้านระงับความกลัวในภัยต่าง ๆ ในบัดนี้จึงนิยมการสร้างพระพุทธรูปเล็ก ๆ และนำติดตนไปในที่ต่าง ๆ สำหรับเป็นเครื่องระงับภัย คือความกลัว และระลึกถึงพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ก็จะทำให้ความหวาดกลัว ในภัยต่าง ๆ ระงับไปได้ และเป็นธรรมนิยม เป็นประโยชน์ในการบำรุงจิตใจให้กล้าหาญ มีขวัญดี

อีกประการหนึ่ง สรณะนั้นเป็นเครื่องดึงใจจากกระแสของกิเลสตัณหาพามาสู่กระแสของธรรม สรณะในความหมายนี้ ก็เป็นข้อสำคัญสำหรับผู้ที่ต้องการถึงสรณะอันแท้จริง ซึ่งเป็นธรรมปฏิบัติในพระพุทธานุสสติ จึงควรทำความเข้าใจในการถึงสรณะประการนี้ด้วย การถึงสรณะนั้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือถึงพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ ในเบื้องต้นจำเป็นที่จะต้องเข้าใจหรือรู้จักพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ก่อน จึงจะเข้าใจได้ ถ้าไม่รู้จักก่อนก็ไม่รู้ว่าจะถึงได้อย่างไร ถึงทำไม การทำความรู้จักพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ โดยวิธีเรียนให้รู้จักพุทธประวัติ เรื่องของพระธรรม พระสงฆ์ นี้เป็นวิธีรู้จักทั่วไป แต่ก็ควรรู้จักยิ่งขึ้นไปกว่านี้ โดยวิธีรู้จักพระคุณ คือรู้จักพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ แม้โดยย่อตั้งที่ศึกษากันในนวโกวาท บทสวดที่เราสวดกันอยู่ เรื่อง อิติปิ โส ภควา ก็แสดงพุทธคุณ สวากขาโต ก็แสดงพระธรรมคุณ สุปฏิบันโน ก็แสดงพระสังฆคุณ

เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยพระคุณแล้ว ท่านผู้ใดประกอบด้วยพระคุณที่เป็นพุทธคุณดังที่สวดกันก็เป็นพระพุทธรูป สิ่งอันใดก็ตามที่ประกอบด้วยคุณดังที่ได้แสดงไว้ในพระธรรมคุณก็เป็นพระธรรม หมู่ใดก็ตามที่ประกอบด้วยพระคุณดังที่แสดงไว้ในพระสังฆคุณ ก็เป็นพระสงฆ์ นี้สรุปเข้ามาโดยพระคุณ ทำให้รู้จักพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ไกลเข้ามานี้เป็นปัจจุบัน ว่าโดยพระคุณแล้ว พระคุณของพระพุทธรูปที่แสดงไว้ในบทสวดกันนับกันว่า ๙ ก็อาจสรุปกันได้ในบทที่สวดว่า พุทฺโธ สุตฺตฺโธ กรุณามหณฺณโว พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ แสดงถึงพระปัญญาคุณ สุตฺตฺโธ ผู้บริสุทธิ์แล้ว บทนี้แสดงพระบริสุทธิ์คุณ กรุณามหณฺณโว มีกรุณาตั้งห้วงมรรณพ บทนี้แสดงพระกรุณาคุณ เพราะฉะนั้น เมื่อสวดบทนี้ก็ขอให้ผู้สวดได้ตั้งจิตระลึกถึงว่าคุณของพระพุทธรูป

ก็ย่อลงมาในบทสวด ๓ นี้เท่านั้น รวมใจเข้ามาระลึกถึงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และในการทำความเข้าใจนี้ย่อ ๆ คือ พุทโธ เป็นผู้ตรัสรู้จริง ก็เพราะตรัสรู้สัจธรรม ธรรมของจริงแท้ รวมเข้าในอริยสัจ ๔ เพราะได้ตรัสรู้สัจธรรมนี้ จึงทรงทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปหมด จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิกาย บริสุทธิวาจา บริสุทธิใจโดยสิ้นเชิง ก็เป็นวิสุทธิ และได้มีพระกรุณาแผ่ไปในสรรพสัตว์ถ้วนหน้า เสด็จจาริกโปรดเวไนยนิกร คือ หมู่ชนที่อาจแนะนำได้ให้บรรลุถึงสุขประโยชน์ตามภูมิ ตามชั้นดังนี้ คือ พระกรุณาดังห้วงมหรณพ เป็นการระลึกอย่างย่อมาก พระพุทธคุณ มีอยู่ในท่านพระองค์ใด พระองค์นั้นเป็นพระพุทธเจ้า แม้จะไม่รู้จักพุทธประวัติโดยละเอียดต่าง ๆ มารู้จักโดยย่อนี้ก็ถือว่ารู้จักพระพุทธเจ้า

ส่วนพระธรรมนั้นแล้ว ตามที่สวดกันว่า สวากขาโต เป็นต้น สรุปลิงที่เรียกว่า พระธรรมนั้น ได้แก่ สัจธรรมที่ตรัสรู้เป็นตัวพระธรรม และแสดงธรรมสั่งสอนเป็น พระพุทธศาสนา ธรรมที่เป็นคำสั่งสอน วินัยที่เป็นคำสั่ง ธรรมวินัยทั้ง ๒ นี้ รวมเป็น พระพุทธศาสนา ที่แปลว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นี้เป็นตัวพระธรรม อีกประการหนึ่งเรียกว่า ปริยัติธรรม ธรรมที่ฟังเล่าเรียน ฟังฟัง ฟังอ่าน ควรจะทำความเข้าใจ จำให้ถูกต้องบรรดาธรรมที่เป็นคำสั่งสอน วินัยที่เป็นคำสั่งที่พากันจำได้นี้เรียกว่า ปริยัติธรรม โดยอยู่ที่ความจำ และความเข้าใจของบุคคล หนังสือหรือคัมภีร์ เป็นสิ่ง จารึกพระธรรม เสียงที่พูดอยู่ก็เป็นพระธรรม และที่จะมาเป็นปริยัติธรรมตั้งอยู่ที่ ความจำความเข้าใจของบุคคล ดังนั้น ถ้าไม่เข้าใจอะไรเลย ก็ยังไม่เป็นปริยัติธรรม ต่อเมื่อหยิบเอาหนังสือมาอ่าน และฟังคำสั่งสอนให้จำได้เข้าใจได้น้อยหรือมากก็ตาม จะเป็นปริยัติธรรม ซึ่งตั้งอยู่ที่ความจำ ความเข้าใจ คราวนี้เมื่อจำได้แล้ว ก็มาปฏิบัติ ที่กายวาจาใจ ดังที่เอาสิกขาบทมาปฏิบัติให้เป็นศีล สมาธิ ปัญญา ขึ้นมา ดังนี้ เรียกว่าธรรมปฏิบัติ ตั้งอยู่ที่กาย ที่วาจา ที่ใจ เป็นศีล สมาธิ ปัญญา และเมื่อได้ปฏิบัติ ดังนี้ย่อมจะได้รับผล ยกตนให้พ้นจากโลกชั่ว มาสู่โลกที่ดีโดยลำดับ อยู่ในโลกนี้แหละ แต่ยกขึ้นมาให้ดีโดยลำดับ จนถึงสุดโลก พ้นโลก เป็นมรรค ผล นิพพาน ที่เป็นเหตุ ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปอย่างสิ้นเชิง ดังนี้เรียกว่า ปฏิเวธธรรม ธรรมที่รู้แจ้ง แสงตลอด อันเป็นการปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงขั้นมรรค ผล นิพพานตั้งอยู่ที่จิต

จิตนี้เองรับผลทั้งหลายตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นมา ทำให้กายวาจาใจประณีตงดงามขึ้นไปโดยลำดับด้วย ดังนี้เป็นปฏิเวธธรรม

เพราะฉะนั้น ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ทั้งสามนี้คือตัวพระธรรม ก็ให้เข้าใจดังนี้ พระธรรมอยู่ที่ตัวเอง อยู่ที่ความจำ อยู่ที่ปริยัติ และมาเป็นศีลสมาธิปัญญา ในกายวาจาใจก็เป็นปฏิบัติ และได้รับผลยกจิตใจประพุดิตัวให้ดีขึ้นจนถึงสิ้นกิเลส เป็นปฏิเวธ เป็นธรรมานุสสติ เป็นการระลึกถึงพระธรรม

และหมู่ชนที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วได้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอน ทำกิเลสให้สิ้นไปบางส่วนบ้าง สิ้นเชิงบ้าง นี่เป็นพระสงฆ์ที่เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติชอบยิ่ง ให้ระลึกถึงพระสงฆ์โดยพระคุณดังนี้

จึงควรรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยย่อ ซึ่งสรุปว่าเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ ล้วนนำไปพ้นทุกข์ได้ เป็นของดีประเสริฐ ให้ทำความรู้จักสรุปเข้ามาดังนี้ การถึงถึงง่าย สะดวก เพราะถึงท่านผู้บริสุทธิ์ หมู่ผู้บริสุทธิ์ ดี ประเสริฐ ถึงเป็นสรณะ คือถึงเป็นที่พึ่งของจิตใจจริง ๆ และเป็นเครื่องดึงใจให้ออกจากกระแสโลกที่ชั่วมาสู่กระแสธรรมที่ดี

เพราะฉะนั้น การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จงอย่าถึงแต่วาจา แต่ให้ถึงด้วยใจ ให้นึกถึงในฐานะที่รู้จักว่าเป็นของดี ประเสริฐ ให้จิตใจออกจากสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ นึกถึงแต่สิ่งที่ดี ในบางคราวอารมณ์ที่ชวนให้โลภ โกรธ หลง เพราะจิตใจมีสิ่งเหล่านั้นดึงออกไป

เพราะฉะนั้น ต้องมาปฏิบัติให้พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดึงกลับเข้ามาสู่ความประเสริฐ สู่ความดีทั้งหลาย จิตใจดังนี้จะเป็นจิตใจที่เป็นสรณะ.

ครั้งที่ ๕

ค้นหา จิต กระแสโลกและกระแสธรรม

ได้แสดงถึงสภาวะอันเป็นข้อสำคัญที่นำเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา นำเข้ามาสู่ความเป็นภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และเป็นที่พึ่งทางจิตใจ สำหรับกำจัดความกลัวในภัยต่าง ๆ และประการสำคัญเป็นเครื่องดึงจิตใจให้ออกจากกระแสโลก ฝ่ายชั่วเข้ามาสู่กระแสธรรมอันเป็นฝ่ายดีของจิตใจ แต่ว่าก็ต้องเข้าใจรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และต้องน้อมใจถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่เข้าใจ รู้จักนั้น ในการทำความรู้จักก็โดยพระประวัติ พระคุณ สำหรับโดยพระคุณเป็นสิ่งที่กลาง ๆ และดำรงอยู่ในปัจจุบัน เมื่อตั้งใจทำความรู้จักเข้าใจโดยพระคุณ ย่อมเห็นพระคุณปรากฏอยู่เป็นปัจจุบัน เป็นพระคุณที่ยังดำรงอยู่และไม่ต้องรู้จักโดยพระประวัติก็ได้ ท่านผู้ใดมีพระคุณดั่งนี้ก็เป็นพระพุทธเจ้า สิ่งใดมีพระคุณดั่งนี้ก็เป็นพระธรรม หมู่ใดมีพระคุณดั่งนี้ก็เป็นพระสงฆ์ ความระลึกถึงโดยพระคุณนี้เป็นสิ่งที่ควรหัดระลึกให้เป็นประจำ เป็นสิ่งที่หัดระลึกได้ไม่ยาก เมื่อทำความรู้จักพระคุณท่านได้พอสมควร จะระลึกถึงเพียงแห่งหนึ่งก็ใช้ได้ เป็นธรรมปฏิบัติสำหรับจิตใจได้โดยตรง

ในเวลาสวดทำวัตรค่ำ เมื่อสวดบทพุทธานุสสตินัยจบ ก็ให้หยุดครู่หนึ่ง เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า เมื่อสวดบทธรรมานุสสติจบ ก็หยุด เพื่อระลึกถึงคุณของพระธรรม เมื่อถึงบทสังฆานุสสตินัยจบ ก็ให้หยุด เพื่อระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ ต้อง

หัตถ์ระลึกอย่างย่อ เช่นตอนพระพุทธนั้นระลึกว่า พระพุทธเจ้าประกอบด้วยพระปัญญาคุณ กรุณาคุณ วิสุทธิคุณดังนี้ ตอนพระธรรม ก็หัตถ์ระลึกโดยย่อว่า ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม ล้วนแต่เป็นความจริง รักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้เกิดไปในทางที่ชั่ว เมื่อถึงพระสงฆ์ ก็ให้ระลึกว่า พระสงฆ์ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง เป็นการระลึกอย่างยิ่ง หรือขณะที่หยุดนั้น จะยกเอาบทใดบทหนึ่งมาระลึกว่า พุทฺโธ พุทฺโธ พุทฺโธ หรือ อรหํ อรหํเอาพระคุณบทใดบทหนึ่งก็ได้ เป็นการสงบใจ บทพระธรรมคุณ ก็ระลึกว่า สวากฺขาโต ภคฺวตา ธมฺโม ก็ได้ พระสังฆคุณยึดว่า สุปฏิปนฺโน ภคฺวโต สวากฺสงฺโฆ ก็ได้ พิจารณาโดยย่อหรือพิจารณาเฉพาะบทเดียวก็ได้ รวมความแล้วอย่าให้หยุดโดยไม่มีประโยชน์ เพราะเวลาที่หยุด ให้หยุดระลึกพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ไม่ให้ใจฟุ้งซ่านออกไปที่ใด ดังนี้จะเป็นประโยชน์ทำให้จิตใจสงบเป็นอย่างน้อย และทำให้ขั้นเข้ามาในสิ่งที่บริสุทธิ์ สิ่งที่สะอาด

ความที่หัตถ์ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ดังนี้ ย่อมเป็นการนำใจออกมาจากกระแสโลกต่าง ๆ ที่วุ่นวายเข้ามาสู่วัตถุที่บริสุทธิ์ สะอาด ทำให้จิตใจบริสุทธิ์ สะอาดเย็น แต่ในการที่จะตั้งใจให้ผลออกมาจากกระแสของโลก คืออารมณ์ต่าง ๆ ของโลกที่คอยดึงใจออกไป ให้เข้ามาสู่กระแสธรรม โดยระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นกระแสธรรมฝ่ายดีนั้น จะต้องกำหนดรู้ปริยัติจะทั้ง ๔ ที่เป็นขั้นมูลฐาน ในตอนนี้คือต้องรู้จัก ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รู้จักทุกข์อย่างไรในขั้นนี้ คือจิตใจที่ยังไม่ได้รับอบรมอันเป็นจิตใจของสามัญชนนั้น อยู่กับอารมณ์โลก มีความสุขกับอารมณ์โลกทั้งหลายซึ่งเป็นอาลัยเป็นที่อยู่อาศัยของจิตที่เป็นสามัญ ที่เป็นภาษาอภิธรรมว่า กามาทจฺร เทยฺวปฺปในกาม หรือหยั่งลงในกาม เหมือนอย่างน้ำเป็นอาลัยของหมู่ปลา จิตเหมือนปลาที่อาศัยอยู่ในน้ำ จิตที่หยั่งลงไปในกามหรือเทยฺวปฺปในกามก็พอใจที่จะอยู่กับรูป รส กลิ่น เสียง โภกฺขุสฺสพพะที่นํารักใคร่พอใจทั้งหลาย มักจะเป็นอย่างนี้ และจิตที่เป็นกามาทจฺรนี้ประกอบด้วยต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก อยากดูรูป ได้ยินเสียง ทราบกลิ่น รส โภกฺขุสฺสพพะในสิ่งที่ปรารถนา รักใคร่ พพอใจ อยากที่จะ คิด นึก รู้ เรื่องทั้งหลายของรูป เป็นต้น เหล่านั้น ฉะนั้น จิตจึงมีความดิ้นรนอันเป็นตัวต้นหา ดังนี้เป็นพื้นของจิตที่เป็นกามาทจฺร ซึ่งแสดงออกมาเป็นต้นหาไปในรูปบ้าง เสียงบ้าง ดังนี้เรียกว่ากระแสโลก

ครั้นมาปฏิบัติธรรมถือศีล ๕ ศีล ๘ บวชเป็นภิกษุ สามเณร ต้องเว้นจากการดูรูปที่อยากไปดู เว้นจากการฟังเสียงที่อยากไปฟัง ทำให้จิตใจตื่นขลุกลกด้วยตัณหา กามกับตัณหาก็ตึงใจออกไปทางนั้น แต่เพราะมาปฏิบัติธรรมต้องอาศัยสละ ละสลัดถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้บริสุทธิ์ เมื่อเรามาอยู่กับท่าน เป็นพระ เป็นเณร อุบาสก อุบาสิกา ก็ปฏิบัติเอาอย่างท่าน ไม่ควรจะไปดูรูป ฟังเสียงที่ผิดศีล ผิดวินัย ตลอดจนคิดไปถึงเรื่องทั้งหลายนอกขอบเขตของศีลของวินัย นึกถึงพระพุทธเจ้าว่าที่ท่านบัญญัติวินัย เมื่อเราเข้ามาอยู่ก็ต้องปฏิบัติตามคำที่สอน เป็นพระสงฆ์ โดยตั้งใจเข้ามาไม่ให้เตลิดออกไป เมื่อจะทำกิจวัตร เกิดขี้เกียจ ก็ต้องนึกถึงพระพุทธเจ้าว่าไม่โปรดคนเกียจคร้าน ธรรมสอนให้ขยัน พระสงฆ์ก็ต้องขยันปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ จึงจะเป็น *สุปฏิปันโน* คิดดั่งนี้ก็ตั้งใจไม่ให้พ่ายแพ้บิดพริ้วต่าง ๆ เมื่อใจกลับ ก็ทำให้กายกลับปฏิบัติกิจวัตรทั้งหลายได้ จึงทำให้ใจมีสละ คือเครื่องยึดเหนี่ยวที่ติง ทำให้ออกจากทางที่ผิดมาสู่ทางที่ชอบ ทางที่ระลึกให้เหมาะสม ให้ควรตามกาลเทศะ อย่างนี้ก็เรียกว่า โยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ให้รู้ว่ารู้สึกเป็นทุกข์ อึดอัด ไม่สบายกายใจ เตื่อตร้อน เพราะต้องมาปฏิบัติธรรมวินัย ก็ให้รู้ว่า เป็นทุกข์ แต่ว่าตัวสมุทัยที่ทำให้เกิดทุกข์คือ กาม ตัณหา ดับตัณหาก็ตึงด้วยอาศัยขันติ สละ ละสลัดถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เตือนใจสอนใจอยู่เสมอว่า ท่านสั่งสอนให้รู้จัก ทุกข์ สมุทัย พระธรรมก็ตีจริง พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีจริง เมื่อมาอยู่ใกล้ท่านก็ต้องปฏิบัติให้ดี ละสิ่งที่ไม่ดีเสีย

เพราะฉะนั้น สละในใจเป็นสิ่งสำคัญ เป็นของดีมีประโยชน์ เช่นกล่าวกันว่า *พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ* เป็นที่พึ่งคุ้มภัยอันตรายได้ เป็นการหัดปลุกฝังสละนี้ลงไปในใจ จิตใจจะรับเข้าอย่างลึกซึ้งแน่นเข้า สะดวกแก่การปฏิบัติดี จิตก็ไม่โน้มไปตามอำนาจฝ่ายชั่ว แต่จะโน้มเข้ามาสู่กระแสธรรมได้ง่าย พระมักจะให้ศีลเขา แต่ตนเองไม่มีสละก็ใช้ไม่ได้ พระเองก็ต้องมีสละในใจให้มั่นคงจะไม่มีตกต่ำ จะเป็นหนทางที่นำไปสู่ทางที่สูงขึ้นอยู่เสมอ

ครั้งที่ ๖

ตนเป็นสรณะของตน

ได้แสดงถึงสรณะและอริยสัจจ์ ซึ่งเป็นขั้นมูลฐาน ซึ่งพึงปฏิบัติทำความรู้ไปกับสรณะ และควรทำความเข้าใจและรู้จักสำนึกว่าสรณะเป็นธรรมเนียมปฏิบัติอันสำคัญ ไม่ใช่เป็นเพียงแต่พิธีการที่ปฏิบัติของสรณะและศีลในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยมาก แล้วก็ได้คำนึงถึง ซึ่งอันที่จริงเป็นสิ่งสำคัญดังได้กล่าวมาโดยลำดับ คือเป็นตัวสติ ปัญญา และธรรมทุกข้อ ซึ่งเป็นเครื่องนำใจให้แล่นไปสู่กระแสธรรมดังที่ได้กล่าวว่าเป็นเครื่องดึงใจ เพราะฉะนั้น ทุกคนทุกท่านแม้ว่าจะเป็นภิกษุ ก็ควรที่จะได้อบรมสรณะนี้ให้มีอยู่เป็นประจำ สำหรับเป็นตัวต่อสู้กับกิเลสโดยเฉพาะกิเลสมาร ดังที่มารมาผจญพระโพธิสัตว์ เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นภาพมารผจญ ตามผนังโบสถ์ต่าง ๆ ซึ่งแสดงว่าเป็นเทวบุตรมาร เป็นการแสดงมารโดยบุคคลาธิษฐาน คือยกบุคคลเป็นที่ตั้งเปรียบเทียบเป็นบุคคลขึ้นมา แต่โดยธรรมาธิษฐานธรรมเป็นที่ตั้งได้แก่กิเลสมาร คือกิเลสอันได้แก่ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากเป็นต้น หรือกล่าวอย่างลึกซึ้งว่า อวิชชาความไม่รู้ หรือรู้ไม่จริง มาเป็นกิเลสมาร นี้ท่านแสดงว่าเป็นตัวพญามาร กิเลสอื่น ๆ เป็นตัวเสนามาร ก็รวมเป็นคำว่ามารนี้แหละ เพราะฉะนั้น กิเลสมารนี้แรงมาก คอยดึงใจบุคคลไม่ว่าจะเป็นพระหรือฆราวาสให้แล่นออกนอกศูนย์กลางนอกทางเสมอ มีสรณะนี้เท่านั้นที่สามารถดึงใจให้กลับมาได้

พระพุทธรูปตัวเองครึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ทรงแสวงหาความตรัสรู้ พระองค์ไม่มีพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ที่ไหนเป็นสรณะ แต่ว่าทรงมีพระองค์เองเป็นสรณะ คือทรงมีพระบารมีธรรมทั้งหลายที่ได้ทรงบำเพ็ญมาแล้ว มีทานศีลเป็นต้นที่เป็นบารมี ๑๐ และเสียดพระบารมีนี้เอง ผจญมารที่เข้ามาอย่ายี้ คือทรงพิชิตมาร แต่เราทั้งหลายผู้นับถือศาสนาไม่ต้องไปแสวงหาธรรมด้วยตนเอง เพราะพระพุทธรูปได้ทรงแสดงสั่งสอนเอาไว้สมบูรณ์อยู่แล้ว และมีพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะอยู่แล้ว จึงเท่ากับมีเครื่องป้องกันกิเลสสาร เหมือนอย่างมีป้อมปราการอันเป็นที่มั่นอย่างดีของจิตใจอยู่แล้ว เป็นแต่เพียงให้นำจิตใจเข้าไปอาศัยอยู่ในป้อมปราการ คือ สรณะทั้ง ๓ นี้ นึกถึงพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่รู้จักดังที่กล่าวมาในวันแรก ๆ และเมื่อเป็นปัญญาขึ้นมาในธรรม ก็ยอมเป็นป้อมปราการอย่างยิ่ง สามารถที่จะหลบมารได้ ไม่พ่ายแพ้ต่อมาร แม้จะยังเอาชนะไม่ได้เด็ดขาด ก็ยังมีที่หลบที่กำบัง นำตนให้บรรลุถึงความสวัสดิโดยแท้ ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยตนเองมีความมั่นคงอยู่ในตนเอง จะไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของมารคือกิเลส แต่หลบเข้าหาป้อมปราการคือ พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์

จึงมาถึงที่พึงสำคัญที่จะต้องรู้จักตนเอง ดังพุทธภาษิตว่า *อตตาทิ อตตโนนาโถ* ตนเป็นที่พึ่งของตน เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้จึงได้ที่พึ่งเป็น ๔ คือ พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และตนเอง เป็นนาคะ คือ ที่พึ่งของตน จะเห็นได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญถึงแม้จะมีที่พึ่งอื่น ๆ แต่ตนเองก็ต้องเป็นที่พึ่งของตนเองด้วย คือว่าตนเองจะต้องรับที่พึ่งอื่น ๆ เข้ามาให้เป็นที่พึ่งของตนเอง เป็นดังนี้ความเป็นที่พึ่งจึงจะสำเร็จประโยชน์ ดังจะเห็นว่าที่พึ่งภายนอกทั้งหลาย เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ เป็นที่พึ่งของ บุตรธิดา ศิษย์ทั้งหลาย มารดาบิดาหาอาหารมาให้บุตรธิดารับประทาน ท่านสามารถนำอาหารหรือเตรียมอาหารให้พร้อมแล้วเรียกไปรับประทาน อย่างมากก็ป้อนเข้าปากให้ ท่านช่วยได้เท่านี้ แต่บุตรธิดานั้นจะต้องรับอาหารด้วยตนเอง แม้ว่าท่านป้อนให้ บุตรธิดาก็ต้องอ้าปากรับ กลืนอาหารลงไป และต้องมีระบบการย่อยอาหารในร่างกายที่เป็นอนาមัยไม่มีโรค ย่อยอาหารเลี้ยงร่างกายได้ เหล่านี้ต้องพึ่งตัวเองทั้งนั้น ถ้า บุตรธิดาไม่อ้าปากรับ หรือแม้ว่าอ้าปากรับแต่ไม่เคี้ยว หรือเคี้ยวแล้วไม่กลืน หรือกลืนลงไปแล้วระบบย่อยใช้ไม่ได้ เป็นโรคอย่างใดอย่างหนึ่งเหล่านี้ มารดาบิดา ก็ช่วยอะไรไม่ได้ เพราะฉะนั้น ในส่วนสำคัญนั้นตนเอง จึงต้องช่วยตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง

แม้ครูบาอาจารย์ท่านเป็นที่พึ่งด้านประสาทศิลปวิทยาให้ ได้แต่พูด เขียน สั่งสอน แต่บรรดาศิษย์ต้องตั้งใจฟัง รับคำสอนเข้าไปพิจารณาให้เข้าใจและจดจำเอาไว้ จึงจะ ได้วิชา ถ้าศิษย์ไม่ตั้งใจฟัง หนีไปเที่ยวก็ดี นั่งหลับก็ดี คือไม่รับดังนี้ มีครูบาอาจารย์ วิเศษเท่าใด ก็ไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้น ศิษย์จะพึ่งตนเองในด้านตั้งใจฟัง รับเอาที่ท่าน สั่งสอนเข้าไปพิจารณาและก็จดจำเป็นต้น จึงจะสำเร็จเป็นวิชาความรู้ขึ้นมา

พระพุทธเจ้าเองทรงเป็นบรมครู ท่านเป็นผู้บอก คือผู้สั่งสอน แต่สาวกคือ ศิษย์ทั้งหลายต้องตั้งใจฟัง และรับเอาคำสั่งสอนไปปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ ของตน จึงจะเป็นศีล สมาธิ ปัญญา เป็นวิมุตติ ขึ้นมา นี่ต้องพึ่งตนเอง พึ่งตนเองในการที่พึ่ง ต้องพึ่งตนเองเป็นปริยัติขึ้นมาในตัวเอง ตั้งใจปฏิบัติ จึงจะได้รับผลของการปฏิบัติ กิตตนเองนั้นแหละที่ได้รับ เพราะฉะนั้น การพึ่งตนเองจึงสำคัญมาก แม้จะมีสภระ ภายนอกสมบุรณ์ แต่ถ้านตนเองไม่รับดังนี้แล้ว บรรดาที่พึ่งก็มาเป็นที่พึ่งให้ไม่ได้และ กลายเป็นอนาถาคือไม่มีที่พึ่ง เมื่อพ่อแม่ก็เป็นที่พึ่งไม่ได้ ครูบาอาจารย์ พระพุทธเจ้า ก็เป็นที่พึ่งไม่ได้ พ่อแม่ที่ตีร่ำรวย มีเมตตา กรุณา ลูกไม่เอาถ่าน ไม่รับสิ่งที่ดีเข้ามา ก็ใช้ไม่ได้ เป็นอนาถา เข้าถึงสำนักที่ดี ไม่เอาเรื่องเอาถ่าน ไม่รับโอวาทก็เป็นอนาถา ใช้ไม่ได้กลายเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง ดังนั้นแหละที่ผู้ต้องการความเจริญจะต้องสำนึกว่าตนเอง เป็นที่พึ่ง ในการรับเอาสิ่งที่ดีทั้งหลายเข้ามาคือการทำมีตนเป็นที่พึ่งของตนได้ แต่ตนเอง จะต้องรับเข้ามา ในการรับเข้ามาได้สภระนี้เป็นเรื่องสำคัญ คือตัวสติ ตัวปัญญา นี้ที่จะให้นึกถึงให้รู้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แม้ตามารู้จักกันว่าท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ เป็นสิ่งดีประเสริฐ เพียงเท่านั้น ก็ใช้ได้ เป็นตัวสติที่นึกถึง และก็เข้าหาท่านคือเข้าทางที่ดีที่ถูกที่ชอบ

ตัวสตินี้คือสภระที่จะตั้งใจให้พ้นจากอำนาจของกิเลสมาร ที่มีอยู่แรงมากใน ทุก ๆ คน เช่น ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ แต่สภระดังกล่าวนี้จะต้องมี กำลังแรงกว่า จึงจะดึงได้ ถ้ามีกำลังน้อยกว่าตัณหาแล้วจะดึงไม่อยู่ ตัณหาจะดึงเอาไป ได้ แต่ต้องเข้าใจว่าตนเองเป็นสำคัญ เมื่อตนเองยอมต่อตัณหา ก็ไปตามตัณหากิเลส ถ้านตนเองไม่ยอม ก็จะไม่ไปตามตัณหากิเลส แต่การที่ตนเองจะไม่ยอมต้องมีสติเป็น กำลัง ปัญญาเป็นกำลัง ที่จะต้องนึก ระลึก และทำความรู้ที่เป็นตัวปัญญาให้มั่นคงด้วย

เพราะว่าอันปัญญาคือความรู้นี้ ทุกคนย่อมมีเป็นภาคพื้นตั้งได้กล่าวมาแล้ว และนอกจากนี้ยังมีปัญญาที่ได้จากการฟังคำสั่งสอนต่าง ๆ แม้จะไม่ใช่เป็นปัญญาของตนโดยตรง แต่ก็ยังระลึกได้ยังจำได้ เพราะฉะนั้น จะทำอะไรทุก ๆ อย่าง ย่อมจะมีความรู้ ๒ อย่าง ดึงกันอยู่โดยมาก เช่นว่าจะทำดีก็มักจะมีความรู้อีกทางหนึ่งไม่ให้อำหรือทำชั่วก็มีความรู้มาดึงไม่ให้ทำ ดังนี้เรียกว่าความรู้ในบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ หรือไม่ใช่ประโยชน์ ซึ่งทุกคนมีความรู้เหมือนกันจะน้อยหรือมาก แม้แต่เด็กก็มีความรู้ ไปโรงเรียนวันหนึ่งคิดจะหนีโรงเรียนไปดูหนัง ก็รู้ว่าหนีโรงเรียนไม่ดีไม่ถูกต้อง เด็กก็รู้ แต่ในที่สุดก็ไปดูหนังเพราะความอยากไปดูแรงกว่า ถ้าไปโรงเรียนเสียก็เพราะมีความรู้ทางถูกต้องแรงกว่า แปลว่าคนเรามีความรู้ในสิ่งที่ทำอยู่ด้วยกัน ทั้งในทางดีและไม่ดี เครื่องดั่งจึงสำคัญ ถ้าเครื่องดั่งดีก็ไม่ทำชั่ว ถ้าเครื่องดั่งไม่ดีก็ทำชั่ว ทั้ง ๆ ที่รู้ซึ่งโดยมากเป็นอย่างนี้ ส่วนที่ไม่รู้จักจริง ๆ ก็มี แต่ก็น่าจะน้อยกว่าและเป็นเหตุพิเศษแต่ว่าสำหรับในความประพฤติทั่ว ๆ ไป มีอยู่โดยมาก แต่รู้แล้วไม่ทำตามที่รู้หรือตามควรแก่ความรู้ เพราะเครื่องดั่งเป็นสิ่งสำคัญ สรรณะจึงมาช่วยตรึงนี้ ที่จะนึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

อันความนึกถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ รวมความเข้ามาคือ ระลึกถึงบุคคลผู้มีความบริสุทธิ์ ความดี หมั่นคนที่ดี ที่บริสุทธิ์ จะระลึกถึงในแง่หนึ่งแง่ใดก็ได้ แต่ระลึกถึงในด้านของความผิด ชอบ ชั่ว ดี ว่าการกระทำอย่างนี้ไม่ดี ถูก ไม่ถูก ดังนี้ก็ได้ เป็นการระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสัจจะ คือความจริง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นี้แหละเป็นตัวสัจจะความจริง คือเป็นสัจจะและธรรมประกอบกัน คือจริงที่ดี ไม่ใช่จริงที่ไม่ดี เพราะว่าความจริงมี ๒ อย่าง จริงที่ชั่ว กับจริงที่ดี ความช่วนั้นจะเป็นความชั่วก็ต้องชั่วจริง ความดีจะเป็นความดี ถูกต้อง ก็ต้องเป็นความจริงที่ดี จริงดีหรือดีจริง ไม่ต้องการเป็นชั่วจริง หรือจริงที่ชั่ว แต่ต้องการจริงดี ดังนี้ ที่ต้องมีธรรมหรือสัจจะประกอบกันด้วย ทุกคนก็มีสติที่จะระลึกได้สำนึกได้ ก็ให้ระลึกลงไปให้แจ้งชัดว่าจะทำ พูด คิด ดีไหม ชั่วไหม คิดให้มาก ๆ และเมื่อนึกถึงมาก ก็จะเป็นปัญญาความรู้ขึ้นมาว่านี่ไม่ดี ชั่ว ดีว่าเป็นดีจริง ชั่วจริง นี้แหละเป็นตัวสรณะ *ธมฺมํ สรณํ* ก็อันนี้แหละ ธรรมเป็นสรณะก็อันนี้ สติปัญญาเป็นตัวสรณะจะตั้งใจไม่ทำ

ในสิ่งที่ชั่ว ให้ทำในสิ่งที่ดี และเมื่อเป็นดังนี้แปลว่ามีธรรมเป็นที่พึ่ง พระพุทธ พระสงฆ์ ก็รวมอยู่ที่ธรรมนี้ ไม่ใช่ที่ไหน ดังนี้เป็น *อตตา หิ อุตตโน นาโถ* ตนเป็นที่พึ่งของตน ได้ มีสติ สัมปชัญญะ ปัญญา นำตนไม่ให้เกิดไปเ็นทางที่ผิด แต่ให้ประพฤติมา ในทางที่ถูก ไม่ให้กิเลสผดงเอาตัวไป แต่ให้สละนี้ คือ *ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ* ดึงเอา ตัวกลับมาทางทิศที่ถูก อันนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก ซึ่งทุกคนจะต้องอบรมให้เป็นสันดาน เป็นนิสัย อุปนิสัย บางทีปล่อยจนเคย จนเป็นนิสัยตามใจตนเอง ปล่อยให้กิเลสผดงเอา ดึงเอาไปจนเคยตัว ชอบประพฤติตามใจตัวเองจนกลายเป็นสันดาน เป็นอุปนิสัย แก่ยาก แต่ไม่ใช่แก้ไม่ได้ สิ่งที่จะเป็นสันดาน เป็นนิสัย อุปนิสัยนั้น หมายความว่า เป็นสิ่งที่ทำบ่อย ๆ มีการเสพ เมื่อทำบ่อย ๆ ในทางใดแล้ว ก็เป็นการสร้างอุปนิสัย สันดานในทางนั้น เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่านิสัย อุปนิสัย สันดานไปในทางไม่ดี การที่จะแก้ให้ดีก็ต้องทำดีบ่อย ๆ เป็นการกลับ ซึ่งทำได้ไม่ใช่ทำไม่ได้ อันนี้มีอุปมาเหมือน อย่างกระดาษแผ่น ๆ นี้ ก็ไม่เป็นกระดาษม้วน ก็ม้วนให้กลม ถ้าม้วนทีเดียวปล่อย กระดาษก็ลื้อออกตามเดิม แต่ถ้าม้วนบ่อย ๆ แล้วกระดาษก็จะไม่ลื้อออก จะม้วน ตัวเองอยู่ เป็นความอยู่ตัว ถ้าคลี่กระดาษนั้นออกกระดาษก็จะกลับม้วน และเมื่อ ปล่อยมือก็ไปตามที่อยู่ตัว นี้แหละเทียบได้กับอุปนิสัย สันดาน และความอยู่ตัวที่ เรียกว่า वासना แปลว่า อยู่ตัว เป็นสิ่งคล้าย ๆ สันดาน สิ่งที่อยู่ตัวนี้แก่ยาก ถ้าผด แล้วแก่ยาก ถ้าไม่แก้ก็เอาดีไม่ได้ ทำอย่างไรก็เอาดีไม่ได้ จะมาบวชเรียน ๑ - ๒ พรรษา ๑๐ ปี ๒๐ ปี ตลอดชีวิต ถ้าไม่แก้ก็เอาดีไม่ได้ จุดสำคัญของการปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนา คือ ต้องการอันนี้ แก่การอยู่ตัว คืออยู่ตัวในทางที่ไม่ดี ให้เป็น ไปในทางดี ในการแก้ก็แก้วิธีเดียวกัน

ความอยู่ตัวก็เกิดจากทำบ่อย ๆ ให้เหมือนการม้วนกระดาษ จึงต้องตั้งใจทำ ดีบ่อย ๆ ครั้งแรกยากเป็นความทุกข์ เดือดร้อน ติดขัด แต่ก็ต้องตั้งใจทำ อันนี้แหละ ต้องรู้ร้อยสัจจ์ ต้องรู้ว่าความทุกข์ที่เกิดนั้น ไม่ใช่เกิดจากสิ่งที่ดีหรือไม่ดี แต่เกิดจาก ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ของกิเลส โลก โกรธ หลง เป็นवासनाคอยดึงใจเราอยู่ ต้องสำนึกอยู่ว่าเราอย่ามีตัณหาเป็นवासนา อย่ามีโลก โกรธ หลง เป็นवासนา อย่ามี ความชั่วเป็นवासนา ขอให้มีความดีเป็นवासนา มีธรรมเป็นवासนา การจะให้มีคามดี

เป็นวาสนานั้นต้องหมั่นปฏิบัติความดี ให้ความดีอยู่ตัวเหมือนกระดาศที่ม้วน ถ้าจับคลี บ่อย ๆ บางทีก็ต้องหาอะไรมาทับไม่ยอมให้ม้วนตัวกลับ เมื่อกระดาศคลีตามเดิม จับให้มันม้วนอีก ก็ไม่ยอมม้วนเหมือนกันฉันใดก็ดี แม้จะมีกิเลสเป็นวาสนา ความชั่ว เป็นวาสนาอยู่ แต่เมื่อทำความดีบ่อย ๆ มีธรรมเป็นสรณะ ตักเตือนอบรมสติบ่อย ๆ ด่าตนเอง แล้วทำดีบ่อย ๆ สร้างวาสนาในทางดี ก็จะมีความดี เมื่อมีธรรมในตัวเอง เป็นวาสนา ก็จะไม่ทำชั่ว ใจไม่ยอมทำ เหมือนม้วนกระดาศไม่ยอมม้วนอีกแล้ว ฉะนั้น นี่เป็นลักษณะของจิตที่มีอริยสัจจมาประกอบ จึงให้รู้จักว่าในขณะที่ทำความดี แต่เดือดร้อน เสียมัน เสียนี้ เป็นเพราะตัณหา มีตัณหากิเลสเป็นตัวสมุทัย ให้รู้จักว่าเป็นทุกข์ เป็นสมุทัย การปฏิบัติดีเป็นตัณมรรคจะดับตัณหา ก็ถึงมีทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ คือเป็นความสุข ให้รู้จักเหตุผลดังนี้เป็นตัวปัญญา ต้องอาศัยตนเองปฏิบัติ ทั้งนั้น ตั้งใจทำไป ใครมีวาสนาชั่วก็จะกลับมามีวาสนาดี วาสนาจึงไม่สำคัญที่ชาติกำเนิด ทรัพย์สมบัติ อะไรทั้งหมด แต่สำคัญที่ความดีความชื่อนี้แหละ เมื่อมีความดีความชั่ว เป็นวาสนา ก็ให้รู้ว่ามีวาสนาดีอยู่ วาสนาชั่วอยู่ ปฏิบัติตนให้มีธรรมเป็นสรณะ ก็จะมี วาสนาดี ตนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ อันนี้แหละเป็นจุดสำคัญที่จะต้องมึสรณะ

ครั้งที่ ๓/ วินัย

ได้แสดงถึงสภาวะเป็นข้อนำและได้แสดงถึงสภาวะ ๓ คือ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ และตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ตลอดจนความรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ซึ่งต้องอบรมให้มีประกอบเป็นขั้นพื้นฐาน ได้ย่ำถึงตนเองเป็นนาคะ เป็นที่พึ่งของตนเป็นสิ่งสำคัญ สภาวะทั้ง ๓ คือ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ยกขึ้นแสดงเพียงข้อใดข้อหนึ่ง เช่น ยกแสดงถึงพระธรรม หรือธรรม ที่ให้มีเป็นสภาวะ คือที่พึ่งของจิตใจ และเมื่อมีธรรมเป็นที่พึ่ง พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็รวมอยู่ในข้อธรรมนี้ พระธรรมที่พระพุทฺธเจ้าตรัสรู้ ได้แสดงสั่งสอนพระสงฆ์เป็นผู้ที่รักษาธรรม จะได้แสดงสืบต่อไป

ในทางปฏิบัติ แคะระลึกถึงธรรม มีธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ก็ย่อมจะได้ที่สุดของจิตใจได้ และพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็รวมอยู่ในข้อธรรมอันใดข้อหนึ่ง โดยย่อที่พระพุทฺธเจ้าสอนให้ตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง เพราะว่าเมื่อมีตนเป็นที่พึ่ง ก็จะมีธรรมเป็นที่พึ่ง เมื่อมีธรรมเป็นที่พึ่ง ก็จะมีตนเป็นที่พึ่งได้ ธรรมที่เป็นตัวที่พึ่งได้แก่ สติและปัญญา คือจะต้องมีสติ ความระลึกู้ มีปัญญา ความรู้ทั่วถึง สติ ระลึกู้ คำสั่งสอนของพระพุทฺธเจ้า ซึ่งให้รู้เหตุรู้ผลอันมีอยู่ในธรรม และระลึกถึงเหตุผลในตนตามที่สอนนั้น ให้พบเหตุผลที่ตนจริง เมื่อพบว่าเป็นปัญญาตัวความรู้แต่ละอย่าง และความรู้แต่ละอย่างรวมเข้าเป็นความรู้ในเหตุและผล คือรู้ในสัจจะทั้ง ๔ นั้นเอง

รู้ในทุกข์คือรู้ในคน รู้ในเหตุของทุกข์คือรู้ในเหตุ รู้ในทางดับคือรู้ในคน รู้ในทางปฏิบัติธรรมคือรู้ในเหตุ เพราะฉะนั้น สติปัญญาเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นสิ่งที่นำสภาวะเข้ามาให้แก่ตนเอง นำธรรมเข้ามาให้แก่ตนเอง เป็นสิ่งที่นำตนเข้ามาให้แก่ตนเอง สติและปัญญาจำเป็นต้องอบรมให้มีขึ้นอยู่เสมอ คือ หัดระลึกให้ได้เสียก่อน ใช้ปัญญาไตร่ตรองดูเหตุผลในเรื่องทั้งหลายที่จะปฏิบัติทางกายวาจาใจได้ กล่าวอย่างรวบรัดว่า สติปัญญาเป็นตัวสภาวะ คือเป็นที่พึ่งซึ่งเป็นธรรมที่เป็นที่พึ่งได้จริง อันจะนำที่พึ่งทุกอย่างเข้ามาให้แก่ตนเอง และนำตนมาให้แก่ตนเอง ดังที่ที่พึ่งทุกอย่างก็ตั้งตนที่พระพุทธรูปเจ้า นำพระธรรม พระสงฆ์มาให้ และตนเองมาให้แก่ตนเองต่อ คือไม่ยอมมอบตนให้แก่ความชั่ว ได้แก่ กิเลสทั้งหลาย แต่จะมอบตนให้แก่พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ให้แก่ความดีทั้งหลาย เป็นการเชื่อว่าจะไม่สละตน แต่จะรักษาตนไว้ได้ด้วยธรรม นี้เป็นกุศลธรรม ความดีทั้งหลาย

เพราะฉะนั้น เรื่องของสภาวะนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญ และก็ต้องครอบคลุมธรรมปฏิบัติให้ได้ทุกข้อทุกอัน และหากว่าจะแสดงให้เห็นเป็นอนุบุพพิกถา คือข้อปฏิบัติที่เป็นไปโดยลำดับ ก็อาจจะแสดงได้ว่าสภาวะที่เป็นขั้นแรก คือ สัทธาปสาทะ สัทธา คือความเชื่อ ปสาทะ คือความเลื่อมใส อันสัทธานี้ สำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ก็ต้องการจะเชื่อในการตรัสรู้ของตถาคตพระพุทธรูปเจ้า เมื่อมีความเชื่อในการตรัสรู้ของพระองค์ทำให้มีความเชื่อในคำสั่งสอนด้วย เช่น เมื่อเชื่อครู ก็ยอมเชื่อฟังคำสั่งสอนของครูควบคู่กันไป ครูสอนอย่างไรเชื่ออย่างนั้น เมื่อพระพุทธรูปเจ้าสั่งสอนว่ากรรมดีกรรมชั่วมี ผลของกรรมมี กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว ผู้กระทำความกรรมก็จะมีกรรมเป็นของตน เมื่อสอนอย่างนี้ก็ย่อมจะมีศรัทธาต่อคำสอน คือเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม คือวิบาก เชื่อความที่สัตว์ทั้งหลายรู้กระทำความกรรมมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ส่วนปสาทะ ความเลื่อมใสก็จะเลื่อมใสในคุณของพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อมีศรัทธาในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ย่อมจะนำไปถึงพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสภาวะคือที่พึ่ง และจะทำให้จิตใจรู้ด้วยความระลึกในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ และจะทำให้ได้ปัญญาคือความรู้ธรรม ตั้งแต่รู้ในคุณของพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และรู้ในธรรมที่เป็น

ความจริงตามเหตุตามผล คือในสัจจะทั้ง ๔ ดังกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้น สรรณะในชั้นสัทธาปสาทะเป็นสิ่งสำคัญ จะต้องเป็นขั้นแรก อันเป็นสิ่งนำให้ผู้มีศรัทธาให้ถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ และเมื่อมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะด้วยศรัทธापสาทะ จะทำให้มีการปฏิบัติธรรม ตั้งต้นด้วยศีลขึ้นไป และแม้ในสัทธาปสาทะ ก็ต้องประกอบด้วย สติ ปัญญา อันจะขาดเสียมิได้ตั้งแต่เบื้องต้น ทำให้เกิดจริงตามเหตุและผลดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อได้สัทธาปสาทะ ทำให้นึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะในขั้นนี้แล้ว ก็จะทำให้เลื่อนสรณะสูงขึ้นเป็นสรณะทั้ง ๔ จึงจะนำให้ตั้งอยู่ในศีลยังเป็นข้อปฏิบัติโดยลำดับ ศีลนั้นอยู่คู่กับวินัย วินัยได้แก่พระบัญญัติของพระพุทธเจ้า เทียบกับกฎหมายบ้านเมือง พระบัญญัติข้อหนึ่ง ๆ เรียกว่าสิกขาบทหนึ่ง ๆ สำหรับฆราวาสก็มีพระบัญญัติให้ ๕ สิกขาบท ให้ปฏิบัติอยู่เป็นนิจ และอีก ๘ สิกขาบท ในวันอุโบสถ ๘ คำ ๑๔ หรือ ๑๕ คำของทุก ๆ เดือน และพระบัญญัติ ๑๐ สำหรับสามเณร และ ๒๒๗ หรั้พระภิกษุ เหล่านี้เรียกว่าเป็นวินัย แปลว่า กำจัด คือกำจัดโทษทางกาย วาจา ต่าง ๆ แปลว่า แนะนำ ก็คือแนะนำให้ประพฤติทางกาย วาจา ใจ ต่าง ๆ วินัยโดยย่อจึงมีสอง อาคารียวินัย วินัยสำหรับผู้ครองเรือน อนาคารียวินัย สำหรับผู้ไม่มีบ้านเรือน บรรพชิต ข้อหนึ่ง ๆ เรียกว่าสิกขาบทหนึ่ง เป็นข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้า และคำว่าสิกขาบทนี้ แปลว่า บทของการศึกษา คำว่าบทนั้น แปลว่า ทางก็ได้ ก้าวก็ได้ ทางก็คือทางแห่งการศึกษา ก้าวก็แปลว่าก้าวแห่งการศึกษา ในความหมายของร่างกาย บทกับบาท มาจากคำอันเดียวกัน บาทแปลว่าเท้า ไร่เดินไปไหนมาไหน ใช้เท้าเดินไปให้ถึงที่ เพราะฉะนั้น อาจหมายบทและบาทแปลว่าการถึง แสดงว่า การให้ถึงด้วยการเดินไปตามทางที่ละก้าว ๆ

สิกขาบท บทของสิกขาคือการเดิน หรือทางเดินเพื่อให้ถึง ไปที่ละก้าว ๆ ของการศึกษา อันแสดงว่าสิกขาหรือศึกษานี้เป็นสิ่งที่จะต้องเดินไป ปฏิบัติไปที่ละก้าว ๆ เพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา จากการปฏิบัติที่ละก้าวโดยลำดับ เรียกว่า สิกขาบท เพราะฉะนั้น สิกขาบทที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้นเพื่อเดินที่ละก้าว ๆ เพื่อจุดมุ่งหมายของการศึกษา จึงเป็นข้อที่จะต้องปฏิบัติอยู่เสมอ เดินก้าวเดียวแล้วหยุดเสีย

ก็ไม่ถึงจุดมุ่งหมาย จะต้องเดินเรื่อยไปโดยก้าวทีละก้าวโดยลำดับ เช่น สิกขาบท
 คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ต้องปฏิบัติเป็นประจำ ไม่ใช่วาปฏิบัติวันเดียวแล้ว
 ไม่ต้องทำกัน ต้องปฏิบัติกันเรื่อย ๆ ทุกวัน เมื่อเป็นดังนี้จึงจะถึงจุดมุ่งหมายของ
 การศึกษา คือการศึกษา ซึ่งเรื่องนี้ได้แก่ถึงความหลุดพ้น หรือนิพพาน ตามจุดมุ่งหมาย
 สูงสุด หากยังไม่บรรลุวิมุตติ ไม่ถึงนิพพาน ก็ต้องปฏิบัติกันเรื่อยไป

คราวนี้ การปฏิบัติตามสิกขาบทที่บัญญัติไว้ เรียกว่าศีล และจำแนกศีลว่า
 มีกี่ข้อ ๆ เมื่อปฏิบัติ ๕ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ ฝ่ายบรรพชิต
 สามเณร ๑๐ ข้อ เรียกว่าเป็นศีล ๑๐ เป็นภิกษุก็เป็นศีล ๒๒๗ คำว่าศีล แปลว่าปกติ
 ความหมายอีกอันว่าต้องการ ให้ปฏิบัติตามสิกขาบทนั้นจนเป็นปกติ อย่างเช่นว่า
 สิกขาบทบัญญัติว่าให้เว้นจากการฆ่า ก็เว้นจากการฆ่าให้เป็นปกติ ให้เว้นจากการลัก
 ก็เว้นจากการลักเป็นปกติ ต้องการปฏิบัติให้เป็นปกติ การปฏิบัติให้เป็นปกติต้องมีวิริย
 คือความตั้งใจงดเว้นจากข้อที่ได้บัญญัติให้งดเว้นนั้น ๆ วิริยจึงเป็นหัวใจของศีล มีสิ่ง
 ประกอบก็คือ นอกจากงดเว้นที่ทรงบัญญัติไว้ให้งดเว้นแล้ว ก็ปฏิบัติในข้อที่ทรงบัญญัติ
 ไว้ด้วย เช่น ส่วนหนึ่งให้เว้น ส่วนหนึ่งให้กระทำ แปลว่าจะต้องมีความเชื่อฟัง ดังนี้
 จึงจะให้งดเว้นในข้อที่ทรงให้เว้นกระทำได้ เหล่านี้เรียกว่าศีล สรุปลือมีข้อหนึ่งทรง
 บัญญัติมิให้ไปในที่ไม่ควรไป ให้ไปในที่ควรไป ก็เชื่อตามนั้น เพราะฉะนั้น ในบาลี
 แสดงศีลสำหรับภิกษุโดยทั่ว ๆ ไป จะมีแสดงว่า “ปาฏิโมกขสัวรสูโต” สัรวมแล้ว
 ด้วยความสัรวมระวังในพระปาติโมกข์ “อาจารย์โคจรสมปนโน” ถึงพร้อมด้วยอาจารย์
 คือความประพฤติ และโคจร คือที่เกี่ยวไป ดังนี้

คำว่าสัรวมในพระปาติโมกข์นั้น ได้แก่ความตั้งใจ สัรวมปฏิบัติตามสิกขาบท
 บัญญัติ ๒๒๗ ข้อ ที่เรียกว่าปาติโมกข์ เป็นพระบัญญัติที่เป็นข้อเบื้องต้นของ
 พรหมจรรย์ อาจารย์โคจรสมปนโน ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ คือมรรยาท โคจร คือ ที่เกี่ยว
 หมายความว่า ถึงพร้อมด้วยความประพฤติดีงามต่าง ๆ ดังที่ทรงบัญญัติเป็นข้อวัตร
 ปฏิบัติต่าง ๆ ดังที่มานอกพระปาติโมกข์ทั้งหลาย ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒
 ถึงพร้อมด้วยโคจร คือที่เกี่ยว คือเกี่ยวไปในที่ที่ควรเกี่ยวไป ซึ่งเมื่อกกล่าวโดยสรุป คือ
 เดิน ยืน นั่ง นอน ในที่ที่ควร เดิน ยืน นั่ง นอน ทั้งหลายในที่ที่พึงวง เหล่านี้รวมอยู่

ในคำว่าศีล เพราะฉะนั้น คำว่า ศีล หมายถึง ความที่มีวิริตเจตนา ความตั้งใจแน่วแน่ ให้กษุปฏิบัติเป็นอาจารย์ทั้งหลาย เช่นเดียวกับการประกอบกิจวัตรทั้งหลาย ให้เที่ยวไปในที่ที่ควรเที่ยวไป สำเร็จอริยาบททั้ง ๔ ในที่ที่ควรสำเร็จอริยาบททั้ง ๔ ศีลจึงทำให้ปฏิบัติในทำให้มี ๓ นัย สำหรับตนเอง หมู่คณะ ก็เป็นข้อกำจัดโทษ ทางกาย วาจา ใจ เป็นข้อแนะนำที่ติงามสำหรับความประพฤติเปรียบเป็นเครื่องประดับประเสริฐ เมื่อได้ปฏิบัติศีลเป็นอาจินต์ ก็ย่อมจะทำให้เกิดความคุ้นเคยในศีล ทำให้ปฏิบัติศีลจนเป็นปกติ เป็นความประพฤติได้ ดังนี้เรียกว่า ศีลวิสัย มีศีลเป็นวิสัยที่อาศัย มีศีลเป็นวาสนา อยู่คงตัว มีศีลเป็นสนดาน เป็นเครื่องสืบต่อเป็นจิตใจที่มีความงาม แต่จะปฏิบัติเช่นนี้ได้ ก็ต้องประสบทุกข์ในการปฏิบัติศีลน้อยหรือมาก เพราะในการปฏิบัติในศีล นับเป็นการขัดต่อตัณหาในจิตใจที่คนมีอยู่ ศีลทุกข้อเป็นสิ่งที่ขัดคอตัณหากันไม่ให้ตัณหาออกไปได้ ตัณหาจึงดิ้นขลุกลักในใจทำให้เป็นทุกข์ กลุ้มใจ เตื่อตร้อน ต้องใช้สติพิจารณากำหนดให้รู้จัก เป็นอริยสัจจ์ซึ่งเป็นขั้นมูลฐาน กำหนดในจิตใจของตนเอง ว่า ไม่ได้รับความเตื่อตร้อนรำคาญด้วยการปฏิบัติ ไม่ได้เป็นโทษของศีล ศีลไม่ได้ทำตัวให้เกิดทุกข์ ตัณหาเป็นตัวสมุทัยคือเป็นตัวให้เกิดทุกข์ ทุกข์ทั้งหลายมีตัณหาเป็นเหตุ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จักอริยสัจจ์ ๒ ข้อ คือ ทุกข์ สมุทัย ในขั้นศีลนี้แม้เมื่อตั้งใจไม่ยอมแพ้ตัณหา ใช้ขันติ ปัญญา ตลอดจนตั้งใจอบรมสมาธิ ปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้น ไม่ยอมแพ้ ตัณหาจะสงบไป เกิดขึ้นในจิต ก็สงบในจิต ให้รู้จักมีขันติ ก็จะทำให้เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ จึงรู้จักอีก ๒ ข้อ คือ ทุกข์นิโรธ และมรรค เป็นสติปัญญา ในขั้นนี้ สิ่งที่จะมาเป็นสรณะเช่นนั้น เรียกว่า มีศีลเป็นที่พึ่งและตนก็มีที่พึ่งของตนได้ในขั้นศีลนี้ จึงเชื่อว่าตนมีที่พึ่งในขั้นศีล ก็คือมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งด้วย เพราะฉะนั้น ต้องกำหนดให้รู้ด้วยตัวเอง ปฏิบัติให้รู้ด้วยตัวเอง เมื่อรู้ปฏิบัติได้ ก็ตั้งใจทำได้

ครั้งที่ ๘ สมาธิและปัญญา

ได้แสดงถึงศีลและวินัยอันเป็นข้อที่พึงปฏิบัติ และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะเข้ามาตั้งเป็นสภาวะเป็นธรรม ที่เป็นสภาวะคือที่พึ่งของตน ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้ สืบต่อมาจากสัทธาปสาทะในพระรัตนตรัย

วันนี้ จะได้แสดงสืบไปว่า ในการปฏิบัติศีลและวินัยดังกล่าวนั้น เมื่อมีการรักษาจิตให้เป็นปกติ โดยทำจิตให้ตั้งมั่นชอบ ย่อมเป็นอุปการะในการปฏิบัติศีลให้ยิ่งขึ้นไปด้วย และมีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า เมื่อรักษาจิตใจได้ข้อเดียวก็รักษาข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมด การรักษาอื่น ๆ นั้นอาจยากลำบากต้องรักษานั้น รักษานี้ เว้นนั้น เว้นนี้ เพราะฉะนั้น การรักษาจิตนี้จึงเป็นข้อที่พึงปฏิบัติชอบ ให้ยิ่งขึ้นไปกว่าการปฏิบัติในศีลและวินัยดังกล่าวนั้น จิตเป็นสิ่งที่ทุกคนมีอยู่ด้วยกัน และเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในบุคคล ถ้าตั้งจิตไว้ผิด ก็ทำให้ปฏิบัติผิดไปทุกอย่าง ถ้าตั้งจิตไว้ชอบ ก็ทำให้ปฏิบัติชอบไปทุกอย่าง จิตนี้เป็นผู้นำของกาย เมื่อจะทำอะไรทางกายรวมถึงว่าพูดอะไรทางวาจาจะต้องมีจิตเป็นผู้นำก่อน ตั้งเจตนาในจิตขึ้นมาก่อน จึงจะทำอะไร พูดอะไร จะคิดอ่านอะไรออกไปทางใจด้วย แต่ว่าจิตนี้เป็น ๒ อย่างดังที่กล่าว ตั้งผิดก็ได้ ถูกก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องรักษาจิต ต้องตั้งใจให้ถูกเสมอ ในการที่จะรักษาจิตต้องอาศัยสมาธิและปัญญา

อันว่าสมาธิคือความที่ตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของสมาธิ ให้จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว เรียกว่า เอกัคคตะ คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว คำว่าอารมณ์ หมายถึงเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่ตำริ เรื่องที่ครุ่นคิดถึง อันเป็นเรื่องของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้องทางกาย เรื่องที่ประสบพบผ่านมาแล้ว เหล่านี้เรียกว่าเป็นอารมณ์ โดยใช้ *ณ* ไม่ใช่ *ย* ดังที่บางคนเขียน ทุก ๆ คนย่อมมีจิตใจรับอารมณ์คือเรื่องเหล่านี้เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ คำว่า ทวาร แปลว่า ประตู ช่องทวาร คือจักขุทวารตาที่เข้ามาของรูปารมณ์ อารมณ์คือรูป โสตทวารที่เข้ามาของสัททวารมณ์ อารมณ์คือเสียง ฆานรูจมูกเป็นที่เข้ามาของคันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น ชิวหาทวารประตูลิ้นเป็นที่เข้ามาของรสารมณ์ อารมณ์คือรส กายทวาร กายเป็นที่เข้ามาของโณภูฐัพพารมณ์ อารมณ์คือสิ่งที่ถูกต้องมโนทวารคือใจ เป็นที่เข้ามาของธรรมารมณ์ อารมณ์คือเรื่องของรูปที่ได้ประสบมาแล้ว อารมณ์ทั้ง ๖ คือที่เข้ามาของเรื่องนี้สู่จิตใจ จิตจะรับเรื่องเหล่านี้เป็นประจำ และอารมณ์บางอย่างเป็นที่ตั้งของราคะคือความติดใจยินดี บางอย่างเป็นโทสะ คือโกรธ แค้น ขัดเคือง ที่ตั้งของโมหะคือความหลง เพราะฉะนั้น จึงได้เกิดราคะ โทสะ บ้างเป็นนิเวรณอยู่ในจิตใจเสมอ

คำว่านิเวรณแปลว่า เครื่องกั้น คือกั้นจิตใจไม่ให้ได้สมาธิ คือความตั้งใจมั่น และทำให้ปัญญาทรมากำลังลง คือปิดทางของปัญญาด้วยเรียกว่า นิเวรณ นิเวรณนี้มีแสดงไว้ ๕ ในที่ทั่วไป คือ ๑. *กามฉันทะ* ความพอใจ รักใคร่ในกามตั้งอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ความปรารถนา รักใคร่ พอใจทั้งหลาย ๒. *พยาบาท* คือความซึ่งเคียด ขัดเคือง มุ่งร้าย ๓. *ถีนมิทธะ* ความง่วงง่วง เคลิบเคลิ้ม หดหู่ เชื่องซึม ๔. *อุทธัจจกุกกุกจะ* ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ รำคาญ กระวนกระวาย ๕. *วิจิกิจฉา* ความลังเลสงสัย กามฉันท์คือราคะนั่นเอง พยาบาทคือโทสะ ส่วนอีก ๓ ข้อ คือโมหะ ความหลง บางท่านแสดงว่าถีนมิทธะ เป็นความหลง อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ เข้ามาในกองโมหะ วิจิกิจฉา เป็นความหลง ถึงแม้จะยังเป็นนิเวรณ ๕ ก็ตั้งอยู่ในอารมณ์ คือ รูป เสียงเป็นต้น ที่จิตรับเข้ามา ดังนั้น นิเวรณอยู่ในจิตนั่นเอง ทำจิตให้ไม่สงบกระสับกระส่าย ให้ฟุ้งซ่านรำคาญ ให้ดิ้นรนกวัดแกว่งต่าง ๆ ดังพึงเห็นได้ว่า จิตวิ่งในอารมณ์นั้นอารมณ์นี้บ้างเหมือนไฟเพนียงอยู่ตลอดเวลา เพราะ

ทุกคนเปิดทวารทั้ง ๖ นี้ ออกรับอารมณ์ทั้งหลายอยู่ตลอดเวลา เห็นอะไรทางตา ฐุปารมณเข้ามา จิตวิ่งออกรับ ได้ยินอะไรทางหู สัททอารมณ์เข้ามา ไม่ได้ดูไม่ได้ฟังอะไร ธรรมารมณก็เข้ามาทางมนทวาร จิตก็วิ่งออกรับ และเกิดราคะ ยินดี โทสะ โมหะ ในอารมณ์อยู่ จิตจึงไม่สมาธิอย่างนี้

ฉะนั้น จิตต้องทำสมาธิ ให้จิตตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียว พงพิจารณาไปจาก ปัญจกรรมฐาน กรรมฐานมีหมวด ๕ มีหนึ่งเป็นข้อที่สุด ที่อุปัชฌายได้บอกเมื่อ ท่านบวชว่าให้พิจารณา เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนังกลับไปกลับมา ว่าเป็นสิ่งไม่สะอาด เป็นเครื่องกำจัดราคะ กามฉันทเพราะเป็นสิ่งปฏิกุลที่เกิดขึ้นในอารมณ์ เมื่อปฏิกุลและสัญญา คือความสำคัญหมายในผม ขน เล็บ ฟัน หนังก ทั้ง ๕ นี้ว่าเป็นปฏิกุล จิตก็สงบได้จากกามฉันท

อนึ่ง อบรมจิตด้วยเมตตา คือความคิดปรารถนาให้เป็นสุขแผ่ออกไป เมื่อเมตตาตั้งขึ้นในจิตใจได้ จิตใจก็จะพ้นจากโทสะ พยาบาท เพราะเมตตาตรงข้ามกับโทสะ พยาบาทซึ่งเป็นความโกรธ มุ่งร้าย แต่เมตตาเป็นความรัก มุ่งดี ปรารถนาดี เป็นความรักที่บริสุทธิ์ไม่ใช่ราคะ โดยมุ่งปรารถนาให้มีความสุข หัดอบรมจิตให้เมตตา และหากเกิดโทสะ พยาบาทในอารมณ์อันใด ก็ให้พงจิตออกไปที่อารมณ์นั้นด้วยเมตตา โทสะ พยาบาทก็จะดับ แต่ต้องมีเมตตาเป็นพื้นอยู่บ้าง จึงจะดับโทสะ พยาบาทที่บังเกิดขึ้น

คราวนี้ ความง่วงงุน เคลิบเคลิ้ม ต้องอบรมจิตด้วยอาโลกสัญญา คือ การกำหนดแสงสว่างความสว่าง แก่ความง่วงงุนได้ และระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า หัดระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า จิตก็จะเกิดปสาทะความเสื่อมใส จิตจะผ่องใสก็จะสว่างได้ แก่ถีนมิทระได้

ถ้าอบรมให้ปรารถนาความเพียร เริ่มความเพียร ดำเนินความเพียร สืบต่อความเพียร เมื่อตั้งความเพียรในจิตใจ จิตก็จะเข้มแข็งไม่อ่อนแอ ย่อท้อ ซบเซา จะแข็งแรงกระปรี้กระเปร่า ดั่งนี้ก็แก้ได้ ปฏิบัติทางกาย นอนอยู่ง่วง นั่งอยู่ง่วง ในเวลายังไม่ถึงการนอน เมื่อนอนแล้วก็พัก ถ้านอนแล้วยังง่วงอยู่ก็ต้องแก้ แก้โดยวิธีกล่าวมาจนจิตใจหายง่วงได้

ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ อุทัจจกุกุจะ แก่ด้วยกรรมฐานรวมจิตเข้ามาเป็นหนึ่งเป็นอานาปานสติ ให้จิตมาตั้งกำหนดที่ลมหายใจเข้าออกอย่างไรให้รู้ รู้กายทั้งหมดสงบกายสังขาร หายใจเข้าออกรู้ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะแก้ความฟุ้งซ่านรำคาญใจได้ ทำจิตรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้

วิจิกิจฉา คือความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ บางอย่างเกิดขึ้นเพราะได้ใคร่รู้ก็คิด จึงสงสัย อย่างนี้มีกันทั้งนั้น ก็ต้องดับฟังคิดพิจารณาค้นคว้าจะเจริญความรู้อะไร ๆ ขึ้นได้ จะให้สงสัยตลอดไปก็ไม่ได้ เช่น การทำสมาธิก็ต้องลืมเรื่องอื่นมาจับเรื่องที่ทำในปัจจุบัน จะสงสัยเรื่อย ๆ ไปก็ไม่ถูก ถึงคราวสงสัยเพื่อจะเจริญปัญญา ก็ทำได้ คราวที่ต้องสงบพักเรื่องสงสัยไว้ หรือบางอย่างสงสัยไปในเรื่องไม่ควรสงสัยต่าง ๆ ฟุ้งซ่านออกไป บางอย่างสงสัยในตัวกิเลส สงสัยในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ กรรมหรือผลของกรรม สงสัยในตัวเอง ชาตินี้ ชาติหน้า เป็นต้น

เหล่านี้ต้องระงับด้วยวิธีที่ท่านสอนให้ทำธาตุกรรมฐาน พิจารณาแยกธาตุออกไปว่าทุกคนประกอบด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือธาตุ ๔ ธาตุเหล่านี้มาประกอบกันเป็นชีวิตจิตใจ เมื่อธาตุนี้สลายร่างกายนี้ก็แตกสลาย พิจารณาแยกออกไปจึงไม่มีตัวตนเรา เขาที่แท้จริง เพื่อให้เป็นอนัตตา ไม่เป็นตัวเอง เรา เขา ทั้งสิ้น จึงไม่มีอะไรสงสัยในด้านหนึ่งเพราะไม่มีตัวเรา แต่การแก้ทุกคนไปถือ โยนิโสมนัสสิการ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย หมายถึงการใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลให้ถูกต้อง อันนี้เป็นสิ่งสำคัญเพราะว่า เมื่ออะไรบังเกิดขึ้นในจิตใจ ก็ให้รู้จักว่าอะไรบังเกิดขึ้น มีกามฉันท์ก็ให้รู้ว่ากามฉันท์บังเกิด พยาบาท ความง่วงงุน ความฟุ้งซ่าน อะไรบังเกิดก็ให้รู้พิจารณาต่อไปว่า เกิดขึ้นเพราะอะไร ทำไมจึงเกิด ให้รู้เหตุ เมื่อรู้เหตุก็ต้องรู้ว่าดับอย่างไร ดับที่เหตุ ปฏิบัติดับเหตุ เป็นกามฉันท์ บังเกิดขึ้นเพราะศุภนิमित หมายใจว่างดงาม เป็นรูป ทางตากก็หมายว่างามนี่คือศุภนิमित เมื่อศุภนิमितเกิด กามฉันท์ ราคะก็เกิดคือตัวเหตุ ต้องพิจารณาลงไปว่า งามจริงหรือไม่ เหากรรมฐาน ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง มาแก้ เป็นสิ่งปฏิกุศลมาแก้ พิจารณาว่าไม่สะอาด จะกลายเป็นอศุภนิमितได้ เพราะหมายใจว่าไม่งาม เมื่อทำได้ดังนี้ก็จะเกิดการดับกามฉันท์คือราคะได้ เหล่านี้จะ เป็นโยนิโสมนัสสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พิจารณาจับเหตุจับผลแก้ให้ถูก

เหตุถูกผล ถ้าแก้ไม่ถูกเหตุถูกผล ก็จะไม่ดับความพยาบาท ว่างฟังชาน ยิ่งจะเพิ่มมากขึ้นไปอีก ต้องจับเหตุจับผลลงไปให้ถูกต้อง แต่ละข้อดับได้จิตใจจะสงบ ต้องมีสมาธิ แต่ว่าทั้งนี้จะต้องมีญาณ ในอริยสัจที่เป็นขั้นพื้นฐานนี้ กล่าวคือต้องรู้จักตัวทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะทำสมานินั้นเพราะนิรวณ เป็นทุกข์เพราะกามฉันท เป็นทุกข์เพราะพยาบาท เพราะการทำสมานินไปขัดคอกามฉันท พยาบาท กามฉันทอยากจะให้ชอบรัก พยาบาท ปองร้าย อยากจะไปทำร้ายไปขัดคอบรมสมานิน อบรมเมตตา จิตก็ตื่นรณกวัดแกว่ง เป็นทุกข์ขึ้นมา ก็ต้องรู้ว่าทุกข์เกิดเพราะสมุทัย คือตัณหาคือกิเลสนั้นแหละ จะต้องมีขันติ ความอดทน ปฏิบัติสมานินไปเป็นทางแก้ เมื่อดังนี้ นิรวณ ตัณหาต้องสงบ สงบแล้วดับทุกข์ไปได้ข้อหนึ่ง ๆ นี้คือโยนิโสมนสิการอันขาดเสียมิได้ และดังนั้นจะได้สรณะที่เป็นตัวที่พึ่ง เป็นธรรมขึ้นมาอีกข้อหนึ่ง อันนับว่าเป็นข้อสำคัญ

๑๕ สิงหาคม ๒๕๒๓

ครั้งที่ ๙ สมาธิ

ได้แสดงถึงสภาวะคือที่ฟังที่เราได้เปล่งวาจาถึงและสวดอยู่เป็นประจำว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ เพราะเป็นข้อสำคัญซึ่งจำเป็นจะต้องปฏิบัติ ทำสภาวะให้มีขึ้น จึงจะถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้แสดงถึงสภาวะ ๓ กับแสดงถึง อตฺตา คือตนเป็นที่ฟังซึ่งเป็นนาถะ สรุปรูปเข้าเป็นมีธรรมเป็นที่ฟัง มีตนเป็นที่ฟัง เมื่อมีธรรมเป็นที่ฟังก็ชื่อว่ามีตนเป็นที่ฟัง หรือว่าถ้ามีตนเป็นที่ฟังก็ชื่อว่ามีธรรมเป็นที่ฟังอยู่ในตน และเมื่อเป็นดังนี้ สภาวะ ๓ ที่เป็นหลักก็จะรวมเข้ามาหมด และได้จำแนกการถึงสภาวะและธรรมที่เป็นสภาวะ นับแต่สัทธาปสาทะ ความเชื่อ ความเลื่อมใส มาถึง คือ สมาธิ ธรรมเหล่านี้มาเป็นที่ฟัง มาเป็นสภาวะได้ทั้งนั้น

สมาธิได้แสดงแล้วว่าเป็นข้อสำคัญเป็นหลักเป็นประธานในจิตใจ ทำให้จิตใจสงบตั้งมั่น ถ้าไม่มีสมาธิ ใจก็ไม่สงบหรือตั้งมั่น ใจเป็นสิ่งสำคัญในบุคคลแต่ละคน เมื่อรักษาจิตใจได้ก็รักษาอย่างอื่นได้ จะรักษาศีลก็ไม่ยาก การรักษาจิตใจได้ต้องมีสมาธิ จึงจะกล่าวแถมอีกว่า เมื่อจิตใจสงบตั้งมั่น กุศลธรรมจึงจะตั้งสงบลงไปได้ กุศลธรรมจะไม่ตั้งขึ้น เมื่อจิตใจไม่สงบตั้งมั่น เหมือนเอาอะไรใส่ลงไปในของที่แกว่งไปมา ของจะตั้งไม่ติดจะต้องล้มหรือหล่น ใจก็เหมือนกัน ถ้าตั้งไม่ติดเพราะความดิ้นรน กระสับกระส่าย สมาธิจึงเป็นสิ่งสำคัญ

แต่ในการทำสมาธิจะต้องทราบว่า จะต้องตั้งจิตใจไว้ในอารมณ์ของสมาธิที่เรียกว่า กรรมฐาน เพื่อสงบอารมณ์ของนิวรณ์ การสงบนิวรณ์ก็อาศัยมีโยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ประกอบความรู้หรือริยสัจจ์ ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐาน

จะขอเริ่มขยายความเรื่องสมาธิอีก ก่อนจะขยายความในข้ออื่นออกไป ใครจะกล่าวว่าธรรมเป็นอุปการะสำคัญในการปฏิบัติสมาธิทุกข้อ ที่เรียกว่าเป็นเบื้องต้น อันจะต้องมีนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า กัลยาณมิตร คือมิตรที่ดีงาม และในที่บางแห่ง โยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย การพิจารณาจับเหตุจับผล โดยใช้ปัญญา ทรงแสดงกัลยาณมิตรบ้าง แสดงโยนิโสมนสิการบ้าง รวมแล้วมี ๒ ข้อ คือต้องคบกัลยาณมิตร มิตรที่ดีงาม จึงจะชักนำให้ทำสมาธิ และมิตรที่ดีงามนี้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นกัลยาณมิตร ทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติ ครูบาอาจารย์ทั้งหลายเป็นกัลยาณมิตร เพื่อนทั้งหลายที่ชักนำเป็นกัลยาณมิตร เพราะฉะนั้น ต้องคบกัลยาณมิตร อีกข้อหนึ่งใช้โยนิโสมนสิการ ใช้ปัญญาจับเหตุจับผลว่าอะไรเป็นอะไร แล้วแก้ไขกันไป

คำว่า พยาบาท ได้แก่ ความกระทบกระทั่ง ชัดเคือง โกรธแค้น มุ่งร้าย หมายความพินาศ รวมเข้าในคำว่าพยาบาท พยาบาทนี้เกิดขึ้นในอารมณ์ที่เป็นตัวของพยาบาท คือในอารมณ์ฝ่ายที่ไม่น่าพอใจที่มากกระทบจิต ก็เกิดพยาบาทขึ้น เพราะว่าอารมณ์เป็นพื้นมากกระทบจิตเข้าก็เป็น *ปฏิกษะ* ความกระทบกระทั่ง หงุดหงิดในจิต ก็เกิด *ปฏิกษะนิमित* คือความกำหนดหมายใจลงไปว่ากระทบกระทั่ง ว่าไม่ชอบ เมื่อหมายใจลงไปว่าไม่ชอบในอารมณ์ ก็จะเป็นปฏิกษะนิमितขึ้นในจิต ตัวปฏิกษะนิमितในจิตก่อนว่าไม่ชอบ เกลียดชัง ดังนี้ และเป็นโกรธเคืองคือความชัดเคือง และโทสะคือประทุษร้ายใจของตัวเองก่อน ก็มุ่งร้ายออกไปในอารมณ์ของพยาบาท เช่น ต้องการให้เขาพินาศไป ต้องบาดเจ็บ ล้มตายไป อยากจะไปว่าทำร้ายเป็นต้นเป็นพยาบาทขึ้นมา มูลมาจากปฏิกษะนิमित หมายใจลงไปว่าฉันเกลียด ไม่ชอบ ชังเป็นมูล ดังจุดไม้ขีด มีเชื้อที่ขีด ขีดขึ้นมาก่อนก็เป็นไฟและลุกโดีดขึ้นมา เผาไม้ก้านก่อน แล้วเผาวัตถุอื่นต่อไป ตอนที่เผาเป็นโทสะขึ้นมาใหม่ใจตนเอง เมื่อเอาไม้ขีดไปไหม้สิ่งอื่น ๆ ก็จะเป็นตัวของพยาบาท เพราะฉะนั้น อาการของโทสะนี้จึงมีค่าใช้มากตั้งต้นว่า ปฏิกษะ คือกระทบเป็นปฏิกษะนิमित หมายใจลงไปว่าไม่ชอบ กระทบ แปลว่าเอาไม้ขีดขีดติดเป็นไฟคือ

โกรธขัดเคืองกันมาก่อน พยาบาท เอาก้อนไม้ขีดไฟไปเผาสิ่งนั้น สิ่งนี้ เป็นขั้นตอนของ โทสะดังนี้ เพราะฉะนั้น ต้องมีโยนิโสมนสิการ ให้รู้จักเหตุรู้จักผล คือรู้ว่าโทสะ ความโกรธ พยาบาท ที่บังเกิดขึ้นในจิตมาจากปฏิขนิมิต หมายถึงไม่ชอบเป็นเหตุ สำคัญ โทสะเป็นผลขึ้นมา เมื่อจะดับที่เหตุคือลดปฏิขนิมิตในใจของตนเองให้ได้ โดยสร้างนิมิตอันที่ตรงข้ามเข้ามาลบ ที่พระพุทธเจ้าทรงสอน คือ เจโตวิมุตติ คือ เมตตา มีลักษณะเป็นความรักบริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมตตริจิต มิตรภาพ มุ่งดีปรารถนาดี มีอาการที่เย็น ตรงกันข้ามกับโทสะ พยาบาทที่ร้อน มุ่งร้ายเห็นเป็นศัตรูคู่อาฆาต ต่าง ๆ เกลียดชัง จึงต้องหัดอบรมเมตตาขึ้นในจิตดังกล่าว และเมื่อมีอารมณ์กระทบ ก็จะใช้อารมณ์อันนี้แผ่ไปในอารมณ์กระทบ ต้องเมตตาดับโทสะลดปฏิขนิมิตได้ สร้างเมตตาตามิตแทน หมายถึงว่าเป็นมิตรดีกว่าเป็นศัตรู ช่วยกันดีกว่าทำลายกัน ไม่มีประโยชน์ อย่าไปเพิ่มทุกข์ด้วยกัน ทุกข์ธรรมดานั้นก็มีกันอยู่แล้ว ยังจะต้องมีทุกข์ เพราะทำชั่วทำกิเลส เมื่อมีผู้สร้าง ผู้ที่มาสร้างความโกรธให้แก่ตนนั้นเขามาเบียดเบียน ทำผิดก็เป็นบาปของเขา เขาทำบาปเองรับผลเอง ไม่ต้องเพิ่มเติมให้เขา ถ้าเราผิดเรา ด่าเขาก่อน เขาทำร้ายตอบก็ผิดเหมือนกัน ก็พอดีกัน เพราะฉะนั้น โกรธไม่มีประโยชน์ โกรธเผาใจให้ร้อน เมตตาไว้ เขาเป็นสุขหรือไม่สุขนั้น แต่เราเป็นสุขก่อน บางคนว่า จะไปเมตตาเขาทำไม ก็ยิ่งชั่วใหญ่ ต้องคิดกลับมาว่า อันที่จริงเมตตาทำจิตใจของผู้มี เมตตาให้เป็นสุขก่อน ไม่ใช่ทำให้คนอื่นเป็นสุข ปรากฏชัดเจนอะไร เพราะไฟโทสะไป เผาใจของเราเอง เมตตาไปดับไฟในตัวของเราเอง เมื่อไฟโทสะของเราดับไป แล้วก็จะเป็นสุขก่อน จะเป็นผู้มีใจสบายไม่เดือดร้อน เมื่อใจเย็นสบาย ความคิดอ่านก็จะทำได้ อย่างแนบเนียน และโดยชอบมีเหตุมีผล นี่เป็นสิ่งสำคัญ

ที่ตั้งของโทสะทั้งหลายจะเกิดอะไรก็ตาม เมื่อบุคคลมีใจสงบได้ ก็จะกลายเป็นใจมีเหตุมีผลเอง ควรจะแก้ไขอย่างไร อะไรควรนิ่งก็นิ่งเสีย จึงจะแก้ไขได้ถูกต้อง เพราะเหตุผลจะมาจากใจที่ไม่มีโทสะ ใจมีโทสะจะไม่มีวินัย เหมือนทหารจะสู้ข้าศึก เสียขบวนคุมไม่ติด ใจที่สงบคุมติด ให้คิดไปในทางเห็นเป็นคุณของปัญญา มีเหตุผล ทำดังนี้แล้วใจชอบฟังเหตุฟังผล ใจก็จะสงบ ใช้เหตุผลกับใจจะปรอ คนอื่นเข้าไม่ทันการ ต้องหัดใช้ที่ตัวเรา คิดใช้เหตุใช้ผลที่ตนเอง ใจจะฟังแล้วจะสงบโทสะได้ และอบรมเมตตาให้มากขึ้น ให้มีน้ำในใจมาก พอเกิดไฟมาก็ดับไฟได้ เมื่อต่อมาเกิดอะไร

ก็ดับได้ง่ายเข้า นี่เป็นข้อสำคัญ ทำให้จิตเป็นสมาธิ แก่ด้วยเมตตาเจโตวิมุติ คือ การพันด้วยใจคือเมตตา ปฏิบัติให้มีขึ้นและให้เหตุให้ผลประกอบ และใช้ญาณคือ ความรู้ในอริยสัจจ์ให้รู้ว่า โทสะ ตัณหา เป็นสมุทัย เหตุดับทุกข์ มีขันติ มีจิตเมตตา ตั้งใจปฏิบัติอบรมจิตให้มีเมตตา ลบปฏิฆะนิमितเสีย สร้างเมตตาตามาแทน หมายใจ แทนด้วยเมตตา ก็จะสามารถลบได้ เมื่อลบได้ก็จะเป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ และการปฏิบัติเป็นมรรคต่อไป

ถิ่นมิทธะ ความมัวงุ่น เคลิบเคลิ้ม ความที่จิตซึ่มเซา ร่างกายกระปลก กระเปลี้ย รู้สึกเป็นความอ่อนแอลงไป ท้อแท้ทั้งร่างกายและใจ ไม่เกิดอุตสาหะ ความขะมักเขม้น หมดกำลังใจอยากนอนอย่างเดียว ต้องดูว่าเกิดจากอะไร คือเกิดจากการที่มีจิตใจไม่ยินดี ไม่ร่าเริงพอใจ เกิดจากความรู้สึกเกียจคร้าน ปล่อยให้เฉื่อยชา ผัดเพี้ยน เมทาอาหารแล้วง่วง เกิดจากใจหดหู่ ไม่เบิกบาน ไม่กว้างขวาง เพราะฉะนั้น เมื่อจับเหตุได้แล้ว ต้องแก้ตั้งกล่าวด้วยที่ทำให้จิตใจเกิดความพอใจ ให้นยินดีร่าเริง ละความ เกียจคร้าน เฉื่อยชา เมื่อเมทาอาหารก็เปลี่ยนอิริยาบถ รวมความแล้วคือทำจิตใจให้ กล้าหาญ ขะมักเขม้นที่เรียกว่าความเพียร เริ่มจัดทำ ดำเนินการกระทำให้ก้าวหน้าไม่ ถอยหลัง คือให้มีภาวะเหล่านี้ตั้งขึ้นในใจให้ได้ และทำอาโลกะสัจญญา ความสว่างให้ เกิดขึ้นในใจ เปรียบความมัวงุ่นเหมือนตะเกียงหรือ หรี้น้อยเข้าเรื่อย ๆ ต้องแก้โดยไข ตะเกียงไม่ให้หรี ให้สว่างเข้า ๆ

ในการระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า จะทำให้เกิดผ่องใสคือสว่างมีความ กระปรี้กระเปร่า อุตสาหะขะมักเขม้นขึ้นมา ใช้การจับเหตุจับผลขึ้นมา แก่ที่เหตุให้ถูกต้อง ใช้ญาณ ความรู้ในอริยสัจจ์ ความมัวงุ่นเป็นทุกข์ เป็นตัวต้นเหตุ

อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เกิดจากเหตุที่เกิดอาการที่ทำให้ใจ ไม่สงบฟุ้งออกไป จับเหตุให้ได้ แก่เหตุโดยปฏิบัติกรรมฐาน กำหนดกรรมฐานที่มี อารมณ์เป็นอันเดียว อานาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์เดียวของจิต ดังนี้จะแก้ไขได้ ให้รู้จักเหตุรู้จักผล มีญาณความรู้ในอริยสัจจ์ ความฟุ้งซ่านเป็นตัวทุกข์ เกิดจากเหตุ คือ ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ ดับเสียได้เป็นนิโรธ ทางปฏิบัติคืออานาปานสติ เป็นมรรค ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการดังกล่าว

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย มีเหตุที่ทำให้เกิดได้แก่ ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เลว ประณีต เทียบกับสีดำและสีขาว มีดีกับชั่ว นั้นเอง ความเคลือบแคลงสงสัยบังเกิดขึ้นในธรรมเหล่านี้ ธรรมเป็นต้นเหตุอันสำคัญ ในการแก้ไขใช้โยนิโสมนสิการโดยตรง กำหนดให้รู้จักว่า อะไรเป็นกุศล อะไรไม่เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เลว ไม่เลว ดำ ขาว ดีชั่ว อะไรชั่วอะไรดี กำหนดให้รู้จักแล้วจะแก้ความสงสัยได้ ความสงสัยจะสงบ ความสงสัยจะมีอาการลงเลเป็นทุกขอย่างหนึ่ง ข้อสงสัยในธรรมที่เป็นที่ตั้งของความสงสัย อีกอย่าง ท่านให้ใช้การอบรมธาตุกรรมฐาน พิจารณาแยกธาตุออกไปว่า กายนี้ประกอบด้วยดิน น้ำ ลม ไฟ หรือว่าธาตุ ๕ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ไม่ใช่สัตว์ตัวตนเราเขา ความต้องการต่าง ๆ เกี่ยวกับบุคคลตัวเราจะสงบ เพราะฉะนั้น ต้องมีโยนิโสมนสิการอยู่ในขั้นนี้จะสงบความสงสัยได้ เพราะจิตที่เป็นสมาธิก็จะสงบนิรณด้วย การปฏิบัติดับนิรณที่เกิดขึ้นดับไปได้ สงบไปได้ นำจิตที่สงบนิรณมาพิจารณาให้เกิดปัญญาต่อไป หรือกำหนดสมาธิให้มีกำลังยิ่งขึ้นไปในข้อใดข้อหนึ่ง ในการพิจารณาสติปัญญาข้อหนึ่งข้อใดก็ได้

ครั้งที่ ๑๐

ปัญญา

ได้แสดงถึงสรณะคือที่พึ่ง เริ่มด้วยสรณะ ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะรวมเข้าเป็นสรณะ ๒ คือ ธรรมเป็นสรณะ ตนเองเป็นสรณะ สำหรับสรณะ ๒ นี้ มิได้ว่าเอง แต่มีพุทธภาษิตตรัสไว้ให้ท่านทั้งหลายมีตนเป็นสรณะ มีธรรมเป็นสรณะ และเมื่อมีสรณะ ๒ ดังนี้ สรณะก็รวมเข้ามาไม่ขัดกัน แต่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และในการมีธรรมเป็นสรณะก็ต้องประพฤติธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และว่าถึงธรรมที่พึ่งประพุดิ จับจากมีสัทธาปสาทะ มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ได้ว่ามาถึงข้อสมาธิ และในการปฏิบัติมาโดยลำดับนั้น ก็พึ่งมีความรู้ในสัจจะทั้ง ๔ เป็นขั้นมูลฐาน ประกอบอยู่ทุกข้อ

วันนี้จะกล่าวถึงปัญญา อันนับว่าเป็นข้อสูงสุดของปฏิบัติธรรม ในการปฏิบัติ พระพุทธศาสนานั้นต้องการปัญญา แม้ในการปฏิบัติทางสมาธิก็ต้องการให้เป็นบาทของปัญญา ถ้าลำพังสมาธิอย่างเดียวก็มีพุทธภาษิตแสดงไว้ว่าไม่เป็นสัลเลขธรรม ธรรมเป็นเครื่องขัดเกลา ต้องเป็นปัญญาจึงจะเป็นสัลเลขธรรม ธรรมเป็นเครื่องขัดเกลาได้ คือขัดเกลาจิตใจนี้เอง ฉะนั้น จึงต้องการปัญญา และการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติให้ถึงปัญญา จึงจะเป็นเครื่องขัดเกลาหนีสังขันธ์ที่อิงอาศัยกิเลส และสืบต่อกิเลสอันนับว่าเป็นฝ่ายไม่ดีให้ลดน้อยลงไปได้ คนไม่ดีที่มีนิสังขันธ์ไม่ดีเมื่ออบรมให้ถึงปัญญา จึงจะแก่นิสังขันธ์อันนี้ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องเข้าใจเรื่องปัญญานี้ให้ดีและเมื่อเข้าใจดีแล้ว ก็ຈະปฏิบัติให้ถึงปัญญาได้ไม่ยากนัก และในการปฏิบัติให้ถึงปัญญาที่เป็นเครื่องขัดเกลาดังกล่าวนี ก็ไม่ต้องไปจดจำเล่าเรียนอะไรมาก เป็นแต่เพียงว่าให้ทราบวิธีปฏิบัติที่เป็นอุชุปฏิบัติ คือ ปฏิบัติตรง ก็ยอมจะเข้าถึงปัญญาได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าทุกคนที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้มีพื้นปัญญาติดมาตั้งแต่กำเนิดด้วยกันอยู่

แล้ว เรียกว่า *สาขาปัญญา* ปัญญาที่ได้มากับกำเนิดคือได้มากับชาติกำเนิด ดังที่มี พุทธภาษิตแสดงว่า “นรชนผู้มีปัญญา” ซึ่งพระอาจารย์อธิบายว่า มีสาขาปัญญาตัวเอง และคติของพระพุทธศาสนาแสดงว่า ความเกิดมาเป็นมนุษย์นี้เป็นผลของกุศล กุศล แปลว่า กิจของผู้ฉลาด

คำว่ามนุษย์แปลว่า มีมโนสูง มโนแปลว่าใจ ความรู้ ก็คือแปลว่า ปัญญาสูง นั่นเอง เพราะฉะนั้น ถ้าไม่มีอกุศลกรรมมาตัดรอนมากนัก ทั้งที่เป็นอกุศลเก่า อกุศล ใหม่ ก็กล่าวได้ว่าเป็น *เนยยะ* คือผู้ที่ฟังแนะนำได้หรือเป็น *ปริสทมม* คือ เป็นบุคคลที่ ฟังฝึกได้ เช่น บทในพระพุทธคุณว่า *อนุตตโร ปริสทมมสารถิ* แปลว่า เป็นสารถิฝึก บุรุษที่ฟังฝึก คือฝึกคนที่ฟังฝึกอย่างยอดเยี่ยม อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงฝึกคนให้บรรลุ มรรคผลนิพพานได้ ไม่มีผู้ฝึกอื่นจะฝึกได้ แต่ฝึกได้เฉพาะบุคคลที่ควรฝึกเท่านั้น แต่ถ้าเป็น *อัทมมะ* คือบุคคลที่ไม่ควรฝึกแล้วก็ฝึกไม่ได้ บุคคลที่ฟังฝึกได้เรียกว่า *เนยยะ* คือผู้แนะนำได้ดังกล่าว หรือเวไนย ผู้ที่ฟังแนะนำอบรม เวไนยคือวินัยนั่นเอง วินัยแปลว่า แนะนำ อบรม มาเป็นเวไนย คือบุคคลที่ฟังแนะนำอบรมได้ ปฏิบัติธรรม ได้ ปฏิบัติวินัยได้ ภาษาไทยมาใช้ว่า เวไนย และมีคำเรียกกันอยู่ว่า พระพุทธเจ้าทรง แสดงธรรมโปรดพุทธเวไนย คือโปรดผู้ที่พระพุทธเจ้าจะฟังทรงแนะนำอบรมได้ ถ้าเป็น *อเวไนย*ก็โปรดไม่ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น คำว่า เวไนยก็ดี *ัทมมะ* ก็ได้ หรือ *เนยยะ* เฉย ๆ ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน

และอันบุคคลผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทุกคนนี้ ถ้าไม่มีอกุศลกรรมเก่าหรือใหม่ แรงเกินไปแล้ว ก็ย่อมจะพอเป็น *เนยยะ*หรือ *ัทมมะ*ได้เป็นเวไนยได้ คือสามารถจะ ปฏิบัติธรรม ปฏิบัติวินัยได้ แต่ถ้ามีอกุศลกรรมเก่าหรือใหม่แรง ก็โปรดไม่ได้ เป็นต้น ว่าผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ก็จริง แต่โง่ทึบเหลือเกิน หรือมีจิตใจหยาบช้าทารุณเหลือเกิน ทั้งมีธรรมเห็นผิดดิ่งลงไป หรือเรียกว่ามี *ทวิภูมิมานะ*ไปในทางที่ผิดอย่างร้ายแรง ดังนี้ แปลว่าไม่รับ เมื่อไม่รับก็โปรดไม่ได้ เพราะมีพื้นของจิตใจที่เป็นฝ่ายปัญญาก็ดี ฝ่าย สามารถที่จะรับก็ดี ไม่ยอมรับ ดังนั้นก็โปรดไม่ได้ หรือว่าไม่รับโปรด

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่ประกอบอนันตริยกรรมทั้ง ๕ ก็เป็นอกุศลกรรมอย่างแรง โปรดให้บรรลุ มรรคผลนิพพานในปัจจุบันชาติไม่ได้เหมือนกัน แต่อาจนับถือพุทธศาสนา มีศีลสธนะอย่างสามัญชนได้ แต่โปรดให้บรรลุ นิพพานไม่ได้ เพราะอกุศลกรรมแรง มากคอยขัดขวางอยู่

นอกจากที่กล่าวมานี้ ก็นับว่าอยู่ในจำพวกที่พอจะโปรดได้ ฝึกได้เป็นเนยยะ ทัมมะ เวไนย ดังกล่าว มีปัญญาเป็นพื้นฐานที่มาจากชาติกำเนิดพอจะรับคำแนะนำอบรม นิสสัยสันดานไม่ทึบหยาบ ไม่มีทิฏฐิมานักที่จะไม่รับ เพราะฉะนั้น เมื่อมีพื้นฐานทางปัญญาจิตใจและความประพฤติพอสมควรดังนี้ ก็เรียกว่ามีพื้นฐานพอที่จะรับคำแนะนำอบรม และเมื่อได้มาพบวัตถุที่ชักจูงใจให้เกิดสัทธาปสาทะอีกด้วยแล้ว สัทธาปสาทะนี้เองก็ทำให้จิตใจยอมรับ และเมื่อจิตใจยอมรับแล้ว ก็แปลว่าเปิดใจ ซึ่งเป็นธาตุรู้รองรับแสงธรรม แสงธรรมก็สัมผัสถึงจิตใจ ก็เกิดปัญญาเห็นธรรมได้ ปัญญาที่เห็นธรรมนี้เป็นตัวปัญญาที่ต้องการ อันเป็นสัลเลขธรรม ธรรมเป็นเครื่องขัดเกลาดังที่กล่าวมานั้น

จะขอขยายความอีกว่า ตรงที่ว่า รับ แม้จะมีพื้นฐานะทางความประพฤติจิตใจ ปัญญาตามสมควรที่จะรับธรรม แต่ก็ต้องพร้อมที่จะรับตามสมควรด้วย แสงธรรม จึงจะส่องเข้าสัมผัสถึงจิตใจได้ และคำว่ารับนี้ ก็ไม่ใช่หมายความว่า รับว่าธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นความจริงโดยที่ยังไม่ต้องฟัง ไม่ใช่หมายความว่าอย่างนั้น แต่ให้หมายความเพียงว่า พร้อมจะรับฟัง อันนี้สำคัญต้องทำความเข้าใจให้ดี มีตัวอย่าง เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อที่จะแสดงปฐมเทศนา ดังที่กล่าวไว้ในพระพุทธประวัติ ที่แรก ภิกษุปัญจวัคคีย์นั้นเมื่อเห็นพระพุทธเจ้ามีพุทธดำเนินมาแต่ไกล ก็ยังไม่เลื่อมใสนับถือ เพราะเห็นว่าก่อนจะตรัสรู้ นั้นได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมาณอย่างยิ่ง ท่านทั้ง ๕ คอยปฏิบัติด้วยนับถือในวิธีปฏิบัติบำเพ็ญทุกรกิริยานี้ ถ้าทรงสำเร็จก็จะพลอยมีส่วนในความสำเร็จด้วย แต่ครั้งพระองค์ทรงเลิก เพราะเห็นว่าไม่ใช่ทางแห่งความตรัสรู้ มาจับทรงบำเพ็ญความเพียรทางจิต เป็นอันว่าได้เข้าทางที่ถูก อันนับรวมเข้าในทางมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติ อันเป็นหนทางกลาง ท่านทั้ง ๕ ก็เลยไม่เลื่อมใส หว่าพระองค์ทรงเวียนมาในความเป็นผู้มักมาก จึงได้ทิ้งทุกรกิริยานั้นเสีย พวกกันทั้งพระองค์ไปหนีไปอยู่ป่านี้ ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จมาโปรด ก็ยังคิดว่าพระองค์ไม่ได้ทรงรับผลอะไร แต่เมื่อเสด็จมาก็ต้องต้อนรับและเคยต้อนรับปฏิบัติ แต่ในจิตใจก็ยังไม่ลงให้ไม่ยอมให้ ตอนนี้อย่าหมายความว่ายังไม่ยอมรับ พระพุทธเจ้าจึงยังไม่ทรงแสดงธรรม แต่ว่าได้ตักเตือนให้ท่านทั้ง ๕ ระลึกว่า เสด็จมาครั้งนี้ก็ทรงบรรลุอมฤตธรรมแล้วและจะแสดงอมฤตธรรมโปรดท่านทั้ง ๕ เมื่อก่อนนี้เคยตรัสวาจาเช่นนี้หรือไม่? ให้นึกดู ครั้นท่านทั้ง ๕ ได้ฟังก็ได้ความ

คิดว่า เมื่อก่อนไม่เคยตรัสอย่างนี้ มาครั้งนี้ตรัสอย่างนี้ จิตที่เคยแข่งกระด้างก็อ่อนลง มา ก็เลยยอมที่จะรับฟัง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบว่า ท่านทั้ง ๕ มีจิตใจดทัญญูมีมานะลงมายอมรับฟัง ก็แสดงว่ายอมเปิดใจที่จะรับแสงธรรม จึงได้ทรงส่องแสงธรรมเข้าสู่จิตใจ โดยแสดงปฐมเทศนา นี่เป็นตัวอย่างว่า แม้จะพร้อมก็ตาม ก็ต้องมีจิตใจยอมรับเปิดรับแสงธรรม แสงธรรมจึงจะเข้ามาสู่จิตใจได้สะดวก

คราวนี้อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อเสด็จไปโปรดปุราณชนิกุล ๑๐๐๐ รูป ที่มีหัวหน้าอยู่ ๓ รูป แสดงอาทิตตปริยายเทศนาเป็นเทศนาครั้งที่ ๓ ชนิกุลทั้ง ๓ ท่าน สำคัญตนว่าท่านเป็นพระอรหันต์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปก็ยังไม่สำคัญตนอยู่อย่างนั้น จึงยังไม่ทรงเทศนา เพราะมีทัญญูอยู่เต็ม จิตยังไม่เปิด ตามพุทธประวัติจึงต้องแสดงอิทธิปาฏิหาริย์หลายอย่าง ที่แรก หัวหน้าชนิกุลก็ยังไม่ยอมอยู่นั่นเอง สำคัญว่าพระพุทธเจ้าทรงสามารถจริง แต่เราก็ยังเป็นพระอรหันต์ จนในที่สุดก็สำนึกตนว่ายังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์ ก็แปลว่าลดทัญญูมีมานะลงไปได้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงเทศนาครั้งที่ ๓ ธรรมจึงส่องเข้าไปถึงจิตได้ เพราะทัญญูหมดแล้ว จึงเปิดใจยอมรับ ถ้ายังอยู่แล้วพระพุทธเจ้าก็ยังไม่เทศน์สอน เทศน์แล้วธรรมก็ไม่เข้า

เรื่องเช่นนี้ในทางมหายานก็มี ที่มีว่าท่านอาจารย์ฝ่ายมหายานผู้หนึ่ง ได้จาริกไปถึงเมืองหนึ่ง มีเสนาบดีของเมืองนั้นมาหาเพื่อจะให้ท่านแสดงธรรม ข้างหน้าของท่านนั้นก็มียันและถ้วยน้ำชา ถ้วยน้ำชานั้นมีน้ำชาเต็มอยู่แล้ว พอเสนาบดีไปนั่งเพื่อให้ท่านแสดงธรรม ท่านก็ยกเอาปั้นน้ำชาเทน้ำชาลงไปในถ้วยที่มีน้ำชาเต็มอยู่แล้ว เมื่อเทลงไปอีกน้ำชาก็ล้นถ้วยหก เสนาบดีก็สงสัยจึงถามท่านว่าทำไมทำอย่างนี้ ท่านบอกว่า ก็ในถ้วยเต็มแล้วใส่ลงไปอีกก็หกหมด เปรียบเหมือนจิตใจของผู้ฟังเหมือนกัน มีทัญญูมีมานะอยู่ ถ้าแสดงธรรมให้เท่าไรก็ไม่เข้า ถ้าพิจารณาดูก็เป็นอย่างเดียวกัน วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรด ผู้ฟังจะต้องยอมรับฟัง ตั้งใจฟัง ไม่ตั้งทัญญูมีมานะแข็งข้อไว้ ถ้ามีแล้วธรรมก็จะไม่เข้า

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงทำหลายอย่างก่อนที่ทรงแสดงธรรม เมื่อผู้ฟังยอมรับฟัง ดังเรื่องที่ทรงแสดงปฐมเทศนากับตติยะเทศนาดังที่กล่าวมานั้น

ครั้งที่ ๑๑ ปัญญา (ต่อ)

ว่าถึงสระสี่ใบมาถึงปัญญา และได้ว่าถึงทุกคนผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ ก็ได้ปัญญา มาแต่กำเนิดเป็นชาติปัญญา ถือว่าความเป็นมนุษย์นี้เป็นผลของกุศลกรรม มนุษย์ แปลว่า ผู้มีมโนสูง มโนแปลว่าใจ ความรู้ ซึ่งรวมว่าผู้มีความรู้สูง ถ้ากุศลกรรมเก่า ไม่มาตัดรอนแรงไป ทำให้ทึบโง่เกินไป หรือกิเลสไม่แรงเกินไป ไม่มีทิวฏฐิมานะที่ผิดเกินไป ก็ย่อมจะเป็นเวไนยบุคคลหรือ เนยย ทมม พระพุทธเจ้าจะฝึกได้ด้วยกันทั้งนั้น แต่ต้องรับธรรมะ เป็นการเปิดใจให้แสงธรรมส่องเข้าไปได้ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะแสดง ปฐมเทศนาและตติยะเทศนา ทำให้เบญจวัคคีย์และปุราณชฎิล ๑๐๐๐ รูป พร้อมทั้ง จะรับธรรมและรับฟัง จึงทรงแสดง

ในการที่พร้อมจะรับธรรมนั้น อันที่จริงก็คือ ทำให้มีศีลและมีสมาธิขึ้น เพื่อจะ ฟังนั่นเอง คือมีความสำรวมกายวาจาใจให้เป็นปกติ นี่เป็นศีล ใจตั้งที่จะฟังเป็นสมาธิ หมายถึงความเตรียมพร้อมนั้นคือ ๑. ต้องสำรวมกายวาจาใจให้เป็นปกติ ๒. ใจตั้งที่จะฟังมีสมาธิ ต้องมี ๒ ข้อนี้ จิตจึงจะพร้อมฟังธรรม และธรรมจึงจะส่องเข้าไปได้

กล่าวแล้วว่าจิตเป็นธาตุรู้ มีปัญญาเป็นพื้น อีกอันหนึ่งที่จะต้องกล่าวคือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้นก็ป็นสัจจะคือความจริง ที่กายและจิตของบุคคล ทุกคนนั่นเอง พระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจะก็ตรัสรู้ที่กายและจิตของพระองค์ ซึ่งทุกคนก็มี

กายและจิตอยู่ด้วยกัน และทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็สั่งสอนธรรมที่กายและจิตไม่ใช่ที่อื่น เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงรู้ได้ ถ้าหากว่าทรงแสดงที่อื่น ทุกคนก็รู้ไม่ได้ ได้แต่ศรัทธา คือเชื่อเท่านั้น เช่น แสดงความเกิดขึ้นทางโลก ความดับของโลก อันหมายถึงโลกธาตุนี้ เมื่อแสดงก็รู้ไม่ได้ นอกจากเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น อยู่ที่กายและจิตของทุก ๆ คน เพียงแต่น้อมใจเข้ามาเพื่อจะฟังและรู้จักอากาที่จะรู้ได้ ต้องให้ทราบดังนี้

อีกประการหนึ่ง แต่เรื่องโลกนั้น โดยตรงคือขันธโลก หมายถึงกายและใจนี้ ที่เรียกว่า ขันธโลก ได้แก่ ขันธ ๕ มีย่อเป็นนามและรูป คือกายและใจอันนี้ มุ่งแสดงโลกที่นี้ จึงมีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า เราตถาคตบัญญัติโลก โลกสมุหัย โลกนิโรธ โลกนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ที่กายอันนี้อันยาวาหาหนึ่ง ที่มีสัญญามีใจดังนี้ และโดยความ ทรงแสดงอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็ที่นี่เหมือนกัน เพราะที่ทรงแสดงโลก เหตุเกิดโลกเป็นต้นนั้น ก็ทรงแสดงอริยสัจทั้ง ๔ นี้เอง ที่กายและที่ใจไม่ได้แสดงที่อื่น สรุปคือ ธรรมชาติของจิตเป็นธาตุรู้ เป็นที่ตั้งของปัญญา และที่ปัญญาที่มีมา แต่เกิดเป็นภาคพื้น และพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทั้งหมด ทรงแสดงที่กายและจิต จึงได้รู้ได้เข้าใจได้

ความรู้ที่เป็นตัวปัญญานั้นคือความรู้จริง รู้กับจริงบวกกันเป็นความรู้จริง มีความรู้จริงในสิ่งอื่นใด ก็มีปัญญาในสิ่งอันนั้นในข้อนั้น รู้จริงนั้นคือรู้จริงตามเหตุและผล รู้ว่ารู้เหตุผลตามเป็นจริง คือรู้ถึงเหตุที่จริง รู้ถึงผลที่จริงของเหตุนั้น ๆ ได้ แต่ก็อาศัยสื่อ ๓ ประการ คือ ๑. สุตา การฟัง ๒. จินตา ความคิด พิจารณา ๓. ภาวนา การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

๑. สุตาคือการฟังประการแรกนั้น เพราะตั้งแต่โบราณมานั้น สื่อที่จะต่อความรู้ที่เป็นตัวปัญญาอาศัยการฟังทางหู เพราะยังไม่มีหนังสือสำหรับอ่าน จึงต้องอาศัยการฟัง การสดับทางหู อาจารย์เป็นผู้บอกอธิบาย ศิษย์ก็ฟัง ซึ่งบัดนี้ก็ต้องใช้ออยู่ ต่อเมื่อมีหนังสือขึ้นก็ใช้อ่านใช้ตาอ่าน แต่จริงแล้วก็อ่านตัวหนังสือที่เป็นภาษา ซึ่งแทนเสียงที่พูดเท่ากับแทนหูแทนปากที่แสดง แต่ต้องใช้ตาอ่าน เพราะฉะนั้น

การอ่านหนังสือเป็นการต่อความรู้อย่างหนึ่ง สรุปลแล้วใช้ต่อความรู้ของตนะ ๕ ข้างต้น ทางตาด้วยการดู อ่าน ทางหูด้วยการฟัง ทางจมูกด้วยการสูดดม ทางลิ้นด้วยการลิ้มรส ทางกายด้วยการสัมผัสถูกต้อง

๒. จินตา ความคิดพินิจพิจารณา คืออาศัยอายตนะที่ ๖ คือ มโนคือใจ พงพินิจพิจารณาคือต้องคิด จินตาเป็นสื่อให้เกิดปัญญาที่ละเอียดเข้า

ทางที่ ๓. คือ ภavana การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ถ้าใช้ในภาษาไทยคล้าย ๆ กับการบริหาร ภavanaทางจิตใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่สู้มีความหมายอะไรสักซึ่งนัก แต่มีความหมายอันสำคัญคือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดังนี้เรียกว่า ภavana เป็นทางให้เกิดปัญญา ซึ่งเป็นข้อสำคัญ เพราะการภavanaคือการปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

ทั้ง ๓ ทางนี้ เป็นทางให้เกิดปัญญาคือความรู้ มนุษย์เรานี้ได้มีเครื่องมือ เหล่านี้อยู่พร้อม มีทั้งตัวจิตที่เป็นธาตุรู้ มีทั้งสชาติปัญญา ปัญญาที่ได้มาแต่ชาติ กำเนิด มีทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย มนะคือใจ ซึ่งเป็นสื่อให้เกิดความรู้ที่เป็น ตัวปัญญา และมีมือเท้าสามารถจะประกอบทำอะไรต่าง ๆ กล่าวรวมว่า มีกาย วาจา ใจ จะประกอบอะไร ๆ ให้มีให้เป็นขึ้นได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นได้ว่า มนุษย์เราจึง สามารถสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นเป็นอันมาก สร้างบ้านเมือง วัตถุใช้สอย ให้เกิด ธรรมสุขขบริบูรณ์และสร้างเครื่องทำลายล้างกันต่าง ๆ เป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะในจิตของคนนั้น ยังประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วน คือ ส่วนกุศล กับส่วน อกุศล กล่าวโดยกว้าง คือ ทั้งส่วนดีและชั่วประกอบกันอยู่ ว่าถึงส่วนชั่วนั้นได้แก่กิเลส ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องทำจิตใจให้เศร้าหมอง ที่เป็นอย่างละเอียดอันนอนจมหมักหมม อยู่ในจิตสันดาน ที่เป็นนิสัยฝ่ายชั่ว สันดานฝ่ายชั่ว เรียกว่า อาสวะอนุสัย อาสวะ หมักหมม อนุสัย นอนจม ซึ่งเป็นสันดาน นิสัยฝ่ายชั่วดังนี้ก็มิ เป็นฝ่ายดีคือบารมี เป็นความดีที่สั่งสมเก็บเพิ่มเติมเอาไว้ ดังนี้คือมีอยู่ทั้ง ๒ ฝ่าย

เพราะฉะนั้น เห็นได้ว่า จิตใจนี้นั้น บางคราวก็ดี บางคราวก็ร้าย เมื่อมี โลก โกรธ หลง แรง ก็ร้าย แต่ถ้าตรงข้ามคือมีเมตตา กรุณา แรงก็ดี และใน บางคราวก็มีเหตุผล ทำอะไรก็มีปัญญาที่แจ่มใส บางคราวก็ไม่มีเหตุผล ดังเช่นคนที่

ลู่อานาจของอารมณ์ เวลาดีมีเหตุผล เมื่ออารมณ์ไม่ดี ก็ไม่มีเหตุไม่มีผล ความดีปัญญาแจ่มใส ความไม่ดีปัญญาไม่แจ่มใส ปรากฏดังนี้ จึงจำเป็นต้องมีศาสนาสำหรับเป็นเครื่องสั่งสอนอบรม โดยเฉพาะจิตใจอันนี้มี ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวศาสนา เป็นเครื่องปกครองอบรมจิตใจนี้นั่นเอง

ปัญญาเป็นข้อสำคัญที่กำลังกล่าวถึงนี้ เพราะเมื่อใดปัญญารู้เหตุรู้ผลใช้เหตุใช้ผล ก็ย่อมจะเป็นไปในทางที่ดี เป็นไปในทางที่เจริญ ถ้าไม่ใช้ปัญญาก็เป็นไปในทางที่เสื่อม หมายความว่าเมื่อปัญญารู้เหตุรู้ผล ใช้เหตุผลนั้น คือรู้เหตุผลถูกต้อง รู้เหตุผลอันเป็นความจริง ใช้เหตุใช้ผลก็ใช้เหตุผลที่ถูกต้อง และปัญญาที่รู้หรือใช้เหตุผลที่ถูกต้องนี้ ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะพึงได้จากโรงเรียน การอบรมต่าง ๆ โดยตรง แต่เกิดจากตัวเองที่จะต้องมึศีลคือความสำรวม จะต้องมึจิตตั้งเพื่อจะฟังรู้ อันเป็นสมาธิในเหตุการณ์ทั้งหลายที่ประสบ เมื่อเป็นดังนี้ ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาจะผุดขึ้นมา เหมือนเช่นการเข้าโรงเรียน เรียนวิชาความรู้ การฟังธรรม การเรียนธรรมในโรงเรียน หรือแม้ว่าการฟังธรรมบรรยายที่สอนก็เหมือนกัน ตั้งจิตฟังก็ได้ปัญญาคือความรู้ในธรรม แต่เป็นความรู้ในชั้นปริยัติที่รู้จำ รู้เข้าใจ แต่อาจจะไม่ใช่ตัวปัญญาที่รู้ถึงเหตุจริงผลจริงดังกล่าวมานั้น ยังไม่ใช่ ก็ได้แต่รู้จำรู้เข้าใจ เป็นปัญญาในชั้นปริยัติ แต่ปัญญาที่รู้จริงถึงเหตุถึงผลต้องเป็นปัญญาที่มีลักษณะละได้ เว้นได้ เป็นประการสำคัญ จะมีตัวอย่างต่อไป เช่นฟังเรื่องศีล ๕ ฟังแล้วรู้จำเข้าใจ จำ ฟังมาหนักหนาที่พ่อแม่สั่งสอนทำที่ดี ชั่วอย่าทำ ฟังคำสอนแต่ไม่ทำ รู้ได้จำได้ อยากทำบ้างไม่ยอมทำบ้าง ก็แสดงว่ายังทำดีทำชั่วกันอยู่ หรือดีไม่ทำชั่วทำ ต้องมาพิจารณาว่า เพราะลู่อานาจของตัวต้นเหตุคือความดิ้นรน ทะยานอยากของใจ หรือลู่อานาจโลก โภคะ หลง คือทำอะไรก็อยากได้อย่างนั้น เพราะฉะนั้น ทั้งที่รู้ก็ไม่สามารถห้ามได้ จึงได้ทำดีบ้าง ชั่วบ้างเปลี่ยนเป็นไปกันอยู่ ดังนี้เรียกว่า กำลังปัญญายังไม่พอ ยังเป็นปัญญาความรู้ยังไม่ละ ตัดไม่ได้ ละไม่ได้ เป็นปริยัติปัญญา

ปัญญาที่ต้องการนั้น รู้ต้องละได้ตัดได้ ปัญญาไม่อยากจะให้เกิด ให้เป็นไม่ได้ ต้องปฏิบัติให้ถึงขั้นถึงตอน หรือต้องอบรมมาอย่างไรให้ถึงขั้นถึงตอน ถ้าไม่ถึงขั้นถึงตอนก็เกิดไม่ได้ แต่ถ้าถึงขั้นถึงตอนแล้วได้แสดงอะไร แหย่เข้าไปหน่อยเดียว จิตจะได้

ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันที เกิดจากอบรมมาบ่อย ๆ ทำมาเรื่อย ๆ ทำมาจากอดีตหรือปัจจุบันก็ตาม ถ้าถึงขั้นความรู้แล้วจะละได้ตัดได้ นั่นเป็นตัวปัญญาที่ต้องการ ซึ่งปัญญานี้ เมื่อทำอะไรเข้าไปตกเตือนแนะแนวชี้ทาง จะละได้ตัดได้อย่างไม่น่าเชื่อ

ดังเช่นเรื่ององค์ลีมาลโจรที่ต้องการความรู้ก็ไปเรียนวิชาจากอาจารย์ อาจารย์ก็ประสาทวิชาให้ คราวนี้ลูกศิษย์ด้วยกันอีกจำเริญว่า อาจารย์จะรักศิษย์ของลีมาลนี้มาก ว่าตั้งใจเรียนตั้งใจปฏิบัติ จึงยุแหย่ออาจารย์ว่าเป็นศิษย์ที่คิดทรยศอาจารย์ อาจารย์เกิดความแคลงใจก็เชื่อตามคำยุยง ครั้นจะฆ่าทำลายศิษย์ของตนเองก็น่าเกลียด จึงแก้งบอกวิธีที่จะให้สำเร็จความรู้อย่างสูงสุดคือต้องไปฆ่าคนแล้วเอานิ้วให้ครบพัน แล้วจะให้วิชา องค์ลีมาลก็เชื่อกลายเป็นโจรตดนิ้วมารวมไว้หลังจากฆ่าคนแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยว่า ได้อบรมบารมีมาดีมาก ต้องการความรู้ ไม่ได้มีเจตนาสันดานชั่วทราม แต่ต้องหลงผิดไป สันดานไม่ชั่วร้าย จึงโปรดให้ เมื่อตอนองค์ลีมาลมาได้จะพันนั้น พระพุทธเจ้าตรัสตอบเพียงว่า เราหยุดแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด คำเพียงเท่านี้ องค์ลีมาลโจรจึงสำนึกว่าตัวเองไม่หยุดจริง ได้สติสำนึกบาป จึงขอบวชสำเร็จ อรหันต์องค์หนึ่ง ปัญญาเช่นนี้ที่ต้องการ ไปเทศนามา ๓ ชม. ก็ได้ปัญญานี้ ต้องชี้จึ้งรู้ เป็นปัญญาที่ไม่มีหลักสูตรไม่มีโรงเรียน ต้องมาจากการปฏิบัติให้มาก ๆ ขึ้นเมื่อมีใครมาจึ้งจะเกิดขึ้น เป็นปัญญาที่ต้องการ ถ้ามีผู้จึ้งแล้วจะได้ โดยเฉพาะผู้ที่เป็นภุมิสาวกเป็นดังนี้ ถ้าไม่จึ้งก็ไม่ได้

ตัวอย่างก็มีผู้บวชเป็นนวกะ นานมาแล้ว เป็นนายทหารมาแล้วบอกว่า เดิมชอบไปยิงนก วันหนึ่งพาลูกไปด้วย ยิงถูกนกตกลงมา ให้ลูกไปเก็บนก ลูกไปเห็นนกยังไม่ตาย นอนท่าตาปริบปริบอยู่ จึงถามว่า นีนกไปทำอะไรให้พ่อจึงไปยิงมัน คำถามของลูกสะกิดใจ ทำให้เกิดสติ เกิดปัญญา ทำให้ไม่ยิงนกอีกต่อไป คำพูดของเด็กที่ไปสะกิดใจให้เป็นสติเป็นปัญญา นี่เป็นปัญญาที่ต้องการ คนเราสามารถจะได้ปัญญาอันนี้มีเหตุผล ก็ใช้ได้และช่วยได้จริง ๆ

ครั้งที่ ๑๒

ความรู้ทั่วถึงเหตุและผล

ได้แสดงเรื่องสรีระสืบมาถึงปัญญา อันจะฟังกล่าวได้ว่าสรีระทางปัญญา และ
ได้แสดงถึงปัญญาคือความรู้ทั่วถึง ความจริงตามเหตุและผล และความรู้ทั่วถึงเหตุและ
ผลตามเป็นจริง ซึ่งเป็นปัญหาที่แท้จริงก็ต้องเป็นเหตุละได้ และมีไม่เกิดจากโรงเรียน
จากฟังอะไร เป็นต้น จึงเน้นอีกว่า แม้เช่นนั้นทางทั้ง ๓ ที่กล่าวมา สุตา จินตา ภาวนา
เป็นสื่อปัญญา เป็นทางให้เกิดปัญญา จำเป็นต้องประกอบปฏิบัติ จะเป็นตัวปัญญา
คล้าย ๆ ผุดขึ้นมา เมื่อมีอะไรมาสะกิดเชื่อมด้วยถ้อยคำเล็กน้อย ปรากฏเป็นความรู้
สำนึก เป็นเหตุให้ละได้

ว่าถึงเหตุผลที่เป็นที่ตั้งของปัญญาและเป็นที่ตั้งของศีล ซึ่งเป็นพื้นฐานทั่วไป
เป็นวิสัยของปัญญาที่จะรู้ได้ และเป็นเหตุให้ละสิ่งที่ฟังจะได้ดังกล่าวนั้น และเป็นพื้นฐาน
แห่งพระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น
สั่งสอนถึงเหตุและผลตั้งแต่เป็นขั้นพื้นธรรมดาขึ้นไป และต้องมีความเข้าใจด้วยว่า
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าปฏิบัติได้ คือสั่งสอนในข้อที่ปฏิบัติได้ และปฏิบัติให้บังเกิด
ประโยชน์สุข ถ้าปฏิบัติไม่ได้ก็ไม่ทรงสอน การที่จะปฏิบัติได้ต้องรู้ต้องเข้าใจ ถ้ารู้ไม่ได้
เข้าใจไม่ได้ ก็ไม่ทรงสั่งสอน ฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจึงรวมอยู่ในอาการ
ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ ข้อ ในติกะ หมวด ๓ ในนวโกวาท

๑. ทรงสั่งสอนข้อที่ควรรู้ควรเห็น คือทางสั่งสอนรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

๒. มีนิทาน คือ มีเหตุที่ตรงตามให้เห็นจริงได้

๓. มีปาฏิหาริย์ คือปฏิบัติได้สมจริงตามที่ทรงสั่งสอน รับประโยชน์สุขจากการปฏิบัติ หรือพูดว่าได้รับความสันติเลสของทุกข์ตามภูมิตามขั้นการปฏิบัติ

อาการทั้ง ๓ นั้น เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน จึงแสดงไว้ในพระสูตรอันหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าทรงกำไ้ไปไม่ไว้ในพระหัตถ์หนึ่งกำ และตรัสถามว่า ไ้ไม่ที่ทรงกำไว้ในพระหัตถ์กับในป่านี้ข้างใดมากกว่ากัน ภิกษุตอบว่าไ้ไม่ในป่านี้น่ามากกว่าไ้ไม่ในพระหัตถ์นี้ จึงตรัสว่า ธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นเหมือนไ้ไม่ในกำมือนั้น แต่ธรรมที่ตรัสรู้นั้น เหมือนไ้ไม่ในป่าทั้งสิ้น

ตามที่ตรัสนี้ก็แสดงว่า ทรงเลือกสั่งสอนให้ได้รับประโยชน์รับผลดังกล่าวรวมเข้ากับอาการที่สั่งสอน ๓ ข้อนั้น ไม่ได้ทรงสั่งสอนเรื่อยไปตามที่ตรัสรู้ แต่มุ่งสั่งสอนให้เหมาะแก่ผู้ฟัง จะได้รับรู้ได้เข้าใจ เห็นจริง รับผลได้เป็นประโยชน์สุขเท่านั้น และในข้อที่ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนเป็นไปตามเหตุผลที่เป็นธรรมดาทั่วไป ตั้งแต่ขั้นมูลฐานดังกล่าว และรวมเข้าในอาการทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น กับทั้งเป็นไปในทางที่กล่าวไว้ในวันก่อน เฉพาะที่เป็นภายใน จึงรู้ได้เห็นได้ ทั้งเป็นพื้นฐานของศีลธรรมทั่วไป ยกตัวอย่างคือ กล่าวถึงความรังเกียจ และความกลัวทุกคนมีความรังเกียจและความกลัวอยู่ด้วยกัน เช่น มีความรังเกียจต่อสิ่งที่ไม่สะอาดและสิ่งที่เป็นอันตรายต่าง ๆ เป็นภัยต่าง ๆ มีความกลัวต่อความตาย และมีความกลัวต่อสิ่งที่จะเป็นภัยอันตรายต่อชีวิต ทั้งนี้เพราะทุกคนมีความรักตนและชีวิตของตน อันนี้เป็นสิ่งธรรมดาของคนทุกคน คือมีความรักตนรักชีวิต มีความกลัวตาย กลัวภัยอันตรายต่อชีวิต รังเกียจต่อสิ่งที่เป็นภัยอันตรายต่อชีวิต รังเกียจสิ่งสกปรกต่าง ๆ ดังนี้กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในทุกคน พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงความกลัว ความรังเกียจ ความรักตนดังที่กล่าวมานี้ เรียกว่ามีเป็นสันดานของคนของมนุษย์และในสัตว์เดรัจฉานด้วย ยังไม่เป็นธรรมปฏิบัติ ยังมีเป็นของธรรมดา ซึ่งเป็นพื้นสันดานและวิสัย นักจิตวิทยาบางท่านได้แสดง

ว่าสัตว์เดรัจฉาน ชนิดที่มีความรู้่น้อย ยังไม่รู้จักกลัวตาย รู้จักแต่กลัวเจ็บ รู้อย่างไร ไม่ทราบ ท่านแสดงทัศนะนั้นอย่างนั้น สัตว์ที่มีความรู้มากขึ้น กลัวตาย มนุษย์มีปัญญาสูง รู้จักกลัวตาย อันกล่าวได้ว่าเป็นความกลัวอย่างยิ่ง รักชีวิตอย่างยิ่ง รักตน เป็นสันดาน ยังไม่เป็นธรรม

พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสิ่งเหล่านี้เป็นธรรมปฏิบัติ โดยให้รู้จักใช้ปัญญา พิจารณาจับเหตุจับผลปรับปรุงสิ่งเหล่านี้ให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมา

อันความรัก ความรังเกียจ ซึ่งมีเป็นสันดาน ถ้าหากว่ามาใช้เหตุผลด้วยปัญญา โดยพิจารณาว่า บุคคลแม้จะมีความกลัวความรังเกียจดังกล่าวนั้น แต่เราก็ยังปฏิบัติ ทำร้ายร่างกายและชีวิตของผู้อื่นด้วยเหตุต่าง ๆ อย่างเช่นคนเรา ก็บริโภคเนื้อสัตว์ด้วยการฆ่าสัตว์เป็นอาหารกันอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ ยังทำร้ายร่างกายชีวิตของคนด้วยกันด้วยโทสะ รวม ๆ ว่า โลภะ โทสะ โมหะ อีกเป็นอันมาก ทั้งที่เป็นส่วนจำเพาะบุคคลในบางคราว เป็นหมู่ เป็นประเทศ เป็นฝ่ายในโลกทำสงครามต่อกัน โดยปกติคือทำร้ายกันด้วยโลภ โกรธ หลง ดังกล่าวเป็นประจำ นอกจากทำร้ายร่างกายชีวิตกันแล้ว ยังเบียดเบียนกันด้วยประการอื่น ๆ อีกมาก ทั้งที่ทุกคนต่างก็มีความรักตัว รักชีวิต กลัวตาย กลัวภัยอันตรายต่าง ๆ รังเกียจภัยอยู่ด้วยกัน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว แม้ว่าผู้ไปประกอบประทุษกรรมทำร้ายผู้อื่น แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่พอใจให้ใครมาทำร้ายตัว กลัวต่อผู้ที่มาทำร้ายตัว รังเกียจต่อผู้ที่มาทำร้ายตัว กล่าวหาว่าผู้ที่ทำร้ายตัวเป็นผู้ร้าย ดังที่พูดกันอยู่เป็นประจำ เช่น ผู้ร้ายขึ้นบ้าน ลักขโมย เป็นต้น แต่ในการที่ตนเองจะไปทำต่อผู้อื่น ไม่ได้นึกว่าตนเองเป็นผู้ร้ายต่อเขา ดังนี้ไม่ได้นึก

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนวางหลักของศีลธรรม ตรงที่ว่าให้มีสติความระลึกรู้ และปัญญาความรู้รอบคอบตามเหตุผลขึ้นมาว่า ตนเองรักตนรักชีวิต กลัวตาย รังเกียจภัยอันตราย ฉันทใด บุคคลอื่นก็ฉันทนั้น เขารักตัวรักชีวิต กลัวตาย กลัวภัยอันตรายต่าง ๆ รังเกียจสิ่งที่เป็นภัยอันตรายต่าง ๆ เหมือนกัน เมื่อตนไม่ปรารถนาให้ใครมาทำร้ายตน ก็ไม่ควรจะไปทำร้ายคนอื่น ดังนี้จึงจะยุติธรรม เป็นความถูกต้อง และเมื่อตนเองนั้นกลัวคนร้าย รังเกียจคนร้าย ก็คือ กลัวคนอื่นเป็นผู้ร้าย ก็ควรจะกลัวตนเอง

เป็นคนร้าย เป็นผู้ร้ายด้วย และเมื่อกลัวตนเองเป็นคนร้าย รังเกียจตนเองเป็นคนร้าย ก็จะไม่อดทนจากการไปทำร้ายคนอื่นเป็นศีลขึ้นมาตรงนี้ และความกลัวตนเองเป็นคนร้าย เป็นโอดตบปะ รังเกียจตนเองเป็นคนร้าย คือ หิริ จึงได้ทรงบัญญัติหิริโอดตบปะเป็น ธรรมที่เป็นโลกบาล คຸ່ມครองโลก คือคຸ່ມครองตัวเองก่อน เป็นศีลตั้งอยู่บนหลักความ ยุติธรรมตามเหตุตามผล ดังเอาความกลัว ความรังเกียจ ปรับปรุงขึ้นมาเป็นศีลธรรม ซึ่งศีลหรือธรรมคำเดียวเป็นต้นว่า ศีลหิริโอดตบปะดังกล่าวมานี้ ก็ตรัสสอนปรับปรุง สิ่งที่เป็นพื้นฐานแต่ยังไม่เป็นธรรมให้เป็นธรรมขึ้น และคนที่เป็นผู้มีธรรมนั้น เกิดจาก ปัญญาไม่ใช่เกิดจากสิ่งอื่น และคนมาเป็นผู้เจริญ เป็นผู้มีความรอบคอบ วัฒนธรรม พันจาก ป่า มาเป็นอารยชนก็เพราะธรรมปรับปรุง ซึ่งปรับปรุงให้เป็นธรรม ปฏิบัติขึ้นมาตาม เหตุตามผล เป็นสิ่งสามัญไม่ลึกซึ้งอะไร เป็นแต่เพียงต้องใช้ปัญญา จับเหตุจับผล ให้ถูก รู้จักเทียบเคียง และตั้งอยู่บนพื้นฐานความยุติธรรมที่ทุกคนต้องการ เราจะพึง เห็นได้ว่าบรรดาสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายมีความกลัว รังเกียจ รักตัว ชีวิตมนุษย์แม้จะมี สันดานอย่างไร บาปช้าอย่างไร ก็กลัว รังเกียจ รักชีวิตด้วยกันทั้งนั้น แต่ขาดปัญญา อันละเอียดที่จะจับเหตุจับผล และตั้งอยู่ในยุติธรรมดังกล่าว จึงไม่ได้นึกถึงอีกฝ่ายหนึ่ง มุ่งแต่ประโยชน์ของตัวเองเท่านั้นเป็นที่ตั้ง เพราะรักตัวรักชีวิตนั่นเอง ทำให้เกิดความเห็น แก่ตัวทำอะไรต่าง ๆ เพื่อตัว ด้วยการไปเบียดเบียนผู้อื่นดังที่ปรากฏอยู่ ไม่ได้นึกถึง ตนเองจะไปเป็นผู้ร้ายของคนอื่น เป็นอยู่ดังนี้ จึงมีมูลมาจากความเห็นแก่ตัว และไม่มี ธรรมอยู่ในจิตใจ ธรรมที่เป็นเหตุผลด้วยดีธรรม แม้ในขั้นพื้นฐานดังกล่าวมานั้น ความ ประพฤติของบุคคลแต่ละคนจึงไปในทางที่ชั่วที่ผิดน้อยหรือมากที่สุดแต่ปัญญาที่เข้าถึง พื้นฐานมากหรือน้อยเพียงใด ถ้าน้อยก็ประพฤติเสียมาก อาจเข้าใจว่าดีก็ได้ และถ้า ไม่มีธรรมเป็นพื้นฐานปกครองอยู่ ความทุกข์ทั้งหลายอันเกิดจากกรรมของคนก็จะมี มากขึ้นจากกรรมต่าง ๆ จนถึงสมัยอย่างที่เรียกว่า มิคสัญญี เช่น ฆ่ากันตายมากมาย ดูก็จะไม่น่าเกิดขึ้นแต่ก็มี ปัจจุบันก็ยังมียอยู่

ฉะนั้น อย่าไปมองข้ามธรรมที่เป็นพื้นฐาน ใช้ปัญญาพิจารณาดูว่าที่พระพุทธเจ้า บัญญัติขึ้นจากพื้นฐานอันนี้ว่าจริงหรือไม่ ถูกหรือไม่ เป็นความยุติธรรมใหม่ นี่เป็น ตัวธรรม และกัปฏิบัติในการที่จะปลูกหิริ โอดตบปะ นี้ หิริก็รังเกียจตนเองที่จะไป

เป็นผู้ร้ายต่อคนอื่นเขา โอดตปปะก็กลัวตนเองจะไปเป็นผู้ร้ายต่อคนอื่นเขา อันนี้แหละ หิริ โอดตปปะ และเมื่อมีหิริโอดตปปะแล้ว ศीलก็จะมี ทำให้เกิดความเว้นจากการทำร้ายผู้อื่น ทำร้ายชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน เชื้อสายวงศ์ตระกูล เป็นต้น เป็นศีลขึ้นมา เป็นความยุติธรรม เป็นวิสัยของปัญญา แม้จะฟังธรรมก็ต้องมีปัญญา เจาะแหว่รู้ถึงเหตุผล คิดบ่อย ๆ จะให้สำนึกขึ้นมาเองเป็นศีล เป็นความเว้นขึ้นมาดังนี้ จึงเรียกว่า มีธรรมเป็นขั้นศีล

อีกขั้นหนึ่ง ต้องอาศัยกันสูงขึ้นมา คำว่าความรัก เช่นรักตน รักชีวิต ที่เป็นสันดานพื้นฐานของคน อันนี้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน ขยับขึ้นมาอีกขั้นหนึ่งจากขั้นศีล คือสอนให้ปฏิบัติตัวความรักให้เป็นเมตตา เมตตาคือความรัก อันความรักตัว รักชีวิตเป็นความรักชาติและชีวิตให้พ้นอันตราย มีความสุขยั่งยืน ลักษณะเมตตาที่เป็นตัวความรักเป็นเช่นนั้น โดยที่สอนให้แผ่ความรัก ความเมตตาดังกล่าวออกไปให้ผู้อื่น เป็นความว่าในผู้อื่นก็มีอยู่แล้ว พ่อแม่ต่อลูก ลูกต่อพ่อแม่ ความรักในครอบครัว มิตรสหายมีอยู่แล้ว แม้จะมีลักษณะต่าง ๆ แทรกเข้ามาก็ตาม ก็ตรัสสอนให้แผ่เมตตาให้กว้างออกไปอีก โดยหัดแผ่จิตที่ประกอบด้วยเมตตา นี้ โดยพิจารณาถึงตนเอง กับพิจารณาถึงผู้อื่นที่เป็นที่รักเป็นตัวอย่าง และพิจารณาถึงคุณภาพของเมตตา พร้อมกับพิจารณาโทษของพยาบาทที่ตรงข้ามกับเมตตา โดยย่อ คือว่าถึงทุกคนมีความรัก คนอื่นก็มีความรักชีวิตของตนเอง และตัวเองก็มีทุกข์มาก คนอื่นก็มีทุกข์มาก ทั้งความทุกข์ก็มี ทั้งสภาวะทุกข์ก็มี เป็นส่วนธรรมดา คือ แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์มาจากสิ่งแวดล้อม ดิน ฟ้า อากาศ ความทุกข์ที่เกิดจากเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทุก ๆ คน ก็ยังมีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น เมื่อปรารถนาให้ตนมีความสุข ก็ปรารถนาให้ผู้อื่นมีสุข เช่นเดียวกัน ถ้าปรารถนาให้ตนพ้นทุกข์ ก็ควรปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์เช่นเดียวกัน และเมื่อใครมีความสุข ความเจริญ ควรยินดี ควรสนับสนุน นอกจากนี้ใครมีกรรม เป็นของตนทุกคน ใครทำดีก็ได้ดี ทำชั่วได้ชั่วทุกคน ก็ควรจะรักสนับสนุนกันดีกว่าเกลียดกัน ตั้งตนเป็นศัตรู อิจฉาริษยากัน ไม่ควรเป็นอย่างนั้น คิดอะไรก็เห็นอะไร เป็นทุกข์แก่ใจตนเอง ไม่เห็นความดีอะไร รักกันไว้ดีกว่า ช่วยกันสนับสนุนกัน ผลสนองจะเกิดในตนเอง ตนเองจะเป็นสุขก่อน ใจมีเมตตาเป็นสุข ไม่มีความเดือดร้อน ไม่มี

โทสะพยายามเป็นเครื่องเผาใจอยู่ มองไปที่ใครก็จะเป็นความสุข รู้สึกเป็นมิตรไม่เป็นศัตรู รู้จักสุขทางตา สุขทางหู แผ่เมตตากันไว้ ดับโทสะพยายามอย่ารักษาไว้ รักกัน สนับสนุนกันดีกว่า พิจารณาด้านนี้แผ่เมตตาให้กว้างออกไป เป็นพรหมวิหารธรรม ที่สวดกันอยู่ทุกวัน แผ่ไปรอบทิศ ในทิศรอบตัวทั้ง ๖ ทิศ เหมือนกับตนเองที่ประกอบ ด้วยเมตตาแผ่ออกไปเป็นมหัตตา หรือ มหาตมัน ตัวใหญ่ คือ เมตตาใหญ่ตั้งที่ ตนเองก่อน รักตนเองก่อนแล้วแผ่ไปให้กว้าง ตนเองจะรู้ว่าตนเองเหมือนใหญ่ขึ้น ใหญ่ขึ้นจนถึงครอบงำไปทั้งหมด แผ่ไปทั้งหมดรอบทิศก็เป็นมหาตมัน หรือ มหัตตา ภาษาบาลีว่ามหัตตา ภาษาสันสกฤตเรียก มหาตมัน ที่มาใช้เรียกคนบางคนว่ามหาดมะ เรียกยกย่องผู้ที่มีเมตตามาก ทำประโยชน์มาก ไม่เห็นแก่ตัว คือที่ไม่เห็นแก่ตัวนั้น หมายความว่า ไม่เห็นแก่ตัวคนเดียว แต่เห็นแก่ตัวให้แก่ทั้งหมด ที่เป็นตัวใหญ่นี้เห็น ด้วยกันทั้งหมด ไม่เห็นเฉพาะคนเดียว นี่เป็นเหตุผลอีกอันหนึ่งที่สูงขึ้นมา ต้องใช้ปัญญา และถ้ามีเมตตาอีกข้อหนึ่งแล้วศีลมาเอง เพราะมีเมตตาในผู้ใด สัตว์ใดแล้ว ก็จะไม่ไป ฆ่าเขา ทำร้ายเขา ได้แต่ช่วยเขาเท่านั้น

ครั้งที่ ๑๓ ปัญญาและพรหมวิหาร ๔

ว่าถึงสรณะสี่มาถึงปัญญาเป็นสรณะทางปัญญา และกำลังแสดงถึงhiri โอตตปปะ คือศีล ต่อมาถึงเมตตา ดังที่กล่าวแล้วว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงให้ปฏิบัติปรับปรุงความรังเกียจ ความกลัวที่ทุกคนมีอยู่เป็นพื้นหรือเป็นสันดานขึ้นมาเป็น hiri โอตตปปะ จึงจะเป็นศีลขั้น และเมตตานั่นก็ปรับปรุงจากความรักตน รักชีวิตที่มีอยู่เป็นสันดานให้เป็นความรักที่เป็นเมตตาและให้หัดแผ่ออกไปจนถึงไม่มีประมาณ เรียกว่า อปัมัญญา เช่น มหัตตา มหาตมะ มหาตมัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และในการที่แสดงแล้วนั้นก็ให้ก้าวความไปถึงกรุณา มุทิตา และอุเบกขา ศีล ๓ ข้อโดยปริยาย ธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ ถือว่าเป็นหลักธรรมหมวด ๑ และในหมวดพรหมวิหารธรรม ๔ หรืออีกชื่อหนึ่งคือ อปัมัญญา ๔

สำหรับในเมตตานั่น ปรับปรุงจากความรักตน รักชีวิต ให้เป็นความรักด้วยความมุ่งให้เป็นสุข แผ่ออกไปในบุคคลอื่น สัตว์อื่น ๆ ให้กว้างขวาง ทั้งโดยเจาะจงและไม่เจาะจงจนถึงไม่มีประมาณดังกล่าว โดยใช้การพิจารณาจับเหตุจับผล คือจับเอาความรักที่ทุกคนรักตนเอง รักชีวิตของตนเอง แล้วปรารถนาความสุขให้แก่ตนเอง ความปลอดภัยให้แก่ชีวิตตนเอง เมื่อตนเองมีบุคคลอื่นอันเป็นที่รัก ย่อมมีเมตตาคือความปรารถนาสุขลงไปในบุคคลที่เป็นที่รัก และสัตว์เลี้ยงที่เป็นที่รักด้วย หัดแผ่ออกไปให้กว้าง ๆ ในบุคคลซึ่งเป็นกลาง ๆ ตลอดจนถึงบุคคลที่เป็นศัตรูกัน ดังนี้จะทำให้

ขอบเขตของเมตตากว้างขวางออกไปไม่คับแคบ ดับโทสะ พยาบาทของจิตใจลงไปด้วย ทำให้จิตใจของตนเองมีความสุข ไม่มีโทสะพยาบาทเผาใจ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงตรัสสอนเปรียบเทียบว่าคนอื่นก็รักชีวิต รักตนเองเหมือนอย่างตนเองเหมือนกัน โดยเมื่อปรารถนาจะให้ตนเองมีความสุข ก็จงปรารถนาความสุขให้แก่คนอื่น ๆ ไม่ควร เบียดเบียนกัน พยาบาทมุ่งปองร้ายหมายทุกข์ให้แก่กัน ให้อยกตนเองและบุคคลอันเป็นที่รักของตนขึ้นเป็นอุปมา ว่ารักตน รักบุคคลที่เป็นที่รักของตน ปรารถนาให้ตน ปรารถนา ให้บุคคลที่เป็นที่รักของตนให้มีความสุขฉฉันใด ก็ให้บุคคลอื่นมีความสุขฉฉันนั้น หัดการ แม่เมตตาจิตดังนี้ก็เป็นการหัดปลูกเมตตาจิตให้บังเกิดขึ้นในจิตใจของตนเอง เอาพิน ความรักที่มีอยู่มาปรับปรุงให้เป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมา เมตตาจึงเป็นข้อที่เป็นพิน

และยิ่งไปกว่านั้น หัดคิดช่วยตั้งต้นให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ก่อนแล้ว ค่อยคิดช่วย ปฏิบัติทำการช่วยเหลือที่จะสามารถทำได้ อันนี้เกิดจากความคิดช่วยตนเองที่มีอยู่เป็น ธรรมดา เมื่อตนเอง บุคคลที่เป็นที่รักของตนเองมีความสุข ก็ต้องการให้พ้นทุกข์ และชวนชวายที่จะให้พ้นทุกข์ต่าง ๆ ให้หัดอบรมความสงสารตน ความคิดที่จะช่วยตน ให้พ้นทุกข์ คิดจะช่วยบุคคลที่เป็นที่รักให้พ้นทุกข์แผ่ออกไปให้กว้างขวาง ตลอดจนถึง เห็นบุคคลเป็นกลาง ๆ เห็นศัตรูก็จะคิดช่วยให้พ้นทุกข์ และชวนชวายช่วยให้พ้นทุกข์ ก็เป็นการหัดปลูกกรุณาให้มีขึ้นในตน ซึ่งเป็นอีกข้อหนึ่งเนื่องมาจากเมตตานั้นเอง และ ในข้อกรุณานี้เป็นเหตุให้มีการแสดงออกให้มีการช่วยเหลือต่าง ๆ เพราะฉะนั้น บรรดา ผู้มีพระคุณจึงยกเอาข้อกรุณานี้ขึ้นเป็นที่ตั้ง ดังพระพุทธเจ้าก็แสดงว่ามีพระกรุณาคุณ เมื่อสรุปเป็น ๓ ข้อคือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ

พระพุทธเจ้ามีการแสดงออกเสด็จจาริกไปทรงเทศนาสั่งสอนโปรดเวไนยนิกร ให้พ้นทุกข์ ประสบความสุขตามภูมิตามชั้น ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา หลังจากตรัสรู้ แล้วไม่มีหยุดหย่อนเป็นการช่วยเหลือที่แสดงออก เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้มีพระคุณเนื่องมา ถึงโลก ชาวโลกก็ได้รับพระคุณของพระพุทธเจ้าจากพระกรุณานี้ ปรากฏเป็นพระศาสนา ที่ตั้งอยู่ พระมหากษัตริย์ก็ยกเอาพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง ดังที่ว่าทรงพระกรุณา เพราะพระมหากษัตริย์ทรงแสดงออกในการช่วยต่าง ๆ เป็นการช่วยให้พ้นจากความทุกข์ เดือดร้อนต่าง ๆ ดังนี้เป็นการแสดงออก และจะกล่าวเรื่องการแสดงออกในตอนหลังอีก

มุทิตา ความพลอยยินดีในเมื่อได้เห็นได้ทราบว่ามีผู้อื่นประสบความสุขความเจริญไม่ริษยา ในข้อนี้ก็เป็นที่ละเอียดอีก เพราะว่าสันดานของบุคคลย่อมมีความริษยากันอยู่เป็นพื้นฐาน เป็นสันดานอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เพราะว่าเกี่ยวข้องกับความยึดถือตัวเราของเรา จะกล่าวต่อไปในตอนท้ายอันเป็นตอนสำคัญ เมื่อมีความยึดถือตัวเราของเรา จึงไม่ปรารถนาให้ใครอื่นมาเท่าเทียมหรือดีกว่า ซึ่งความปรารถนาดังนี้เป็นตัวมานะอย่างหนึ่ง เพียงแต่ต้องการให้เขามีความสุข เขามีทุกข์ก็คิดสงสารให้พ้นทุกข์ เป็นเมตตากฎณา ยังไม่มีการเปรียบเทียบเข้ามาว่าเขาจะดีกว่าตัว ให้เขามีสุขยังไม่เปรียบเทียบเข้ามาให้สุขมากกว่าตัว แปลว่าก็ยังต้องการความสุขอยู่ มีทุกข์ก็น่าสงสาร ยังไม่เปรียบเทียบเข้ามา แต่ถ้าเขาดีจะเปรียบเทียบว่าเขาดีกว่า เพราะตัวเรามีตัวทิฏฐิมานะเป็นพื้นสันดาน จึงมีความริษยาไม่ยอมให้ใครดีกว่า ซึ่งเป็นพื้นสันดานของมนุษย์ ในข้อนี้ต้องใช้ปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป ปัญญาที่แรกเปรียบเทียบกันว่าเรารักตน รักบุคคลซึ่งเป็นที่รัก เมื่อตนหรือบุคคลที่เป็นที่รักมีความสุขก็ยินดีพอใจจนใจ ก็ให้คิดแผ่ความยินดีความพอใจดังนี้ที่บุคคลทั้งหลายอื่นด้วย เมื่อเขามีความสุขก็ยินดีพอใจกับเขาไป ริษยานี้เป็นขั้นเปรียบเทียบ ทำจิตให้มีมุทิตา ความพลอยยินดีซึ่งเป็นธรรมตาก่อน ต่อจากนั้นคิดให้ละเอียดถึงความดี ความชั่ว ผลดี ผลชั่ว ว่าเป็นความสุขความเจริญที่บุคคลได้รับนั้นเป็นผลดีก็ย่อมเกิดจากความดี

แต่ความสุขความเจริญทางโลกบางอย่างไม่ใช่เกิดจากความดีก็มี เกิดจากความชั่วก็มี ตอนนี้จะขั้นสำคัญ เพราะต้องใช้ปัญญา ต้องให้รู้จักว่าอันผลดีที่แท้จริงนั้นเกิดจากความดี เช่น เมื่อได้ลาภ ได้ยศ ความได้ลาภได้ยศที่เป็นผลดี ความบริสุทธิ์เกิดจากความดีเป็นความสุขความเจริญที่แท้จริง เพราะทำดีจึงมีความสุขความเจริญเราเองเมื่อทำดีจะได้ความสุขที่แท้จริงเป็นผลอันเรียกว่าผลดี เป็นเรื่อง ใครทำใครได้ เขาทำดีก็ได้ดียินดีกับเขา เมื่อเราต้องการอยากทำดีก็ได้ดีเป็นเรื่องของเรา อีกด้านหนึ่งความสุขที่เกิดจากผลของความชั่วก็มีอยู่ ถ้าใครได้ความสุขอย่างไม่ควรจะมีมุทิตา ก็ควรจะมีเมตตากฎณาสงสารว่าเขาเป็นคนชั่ว เขาทำชั่ว ต้องเป็นความเสื่อมจะต้องรับทุกข์ เพราะความชั่ว ไม่ควรจะไปยินดีสงสาร แต่ควรจะมีกฎณาสงสาร ไม่ควรเอาอย่างเรื่องของมุทิตา แบ่งได้ดังนี้ก็จะไม่มีริษยา

อุเบกขา อันหมายถึงความรู้จักวางใจมัธยัสต์เป็นกลาง ในเวลาที่ควรจะวางใจเป็นกลาง ซึ่งจะต้องใช้ในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะคือในด้านที่ไม่อาจจะช่วยได้ ต้องวางใจมัธยัสต์ เป็นเพราะว่า ถ้าช่วยในทางที่ผิดเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ หรือไม่อาจจะช่วยได้ก็ไม่สามารถช่วยได้ เป็นต้นว่า ช่วยนักโทษแหกคุกหนี หรือช่วยผู้ร้ายหนีจากที่คุมขัง ดังนี้ไม่ควรทำ ควรวางใจเป็นกลาง แม้จะเป็นบุคคลที่รักก็ช่วยไม่ได้ ช่วยในทางที่ถูกปลงใจในกรรมผลของกรรมว่า ทุกคนมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อเขาต้องโทษจะได้รับกุศลกรรมที่เขาทำเอง แม้ว่าบางทีไม่เชื่อว่าเขาทำผิดถูกใส่ความก็ตาม เมื่ออยู่ในภาวะที่ถูกจองจำตามกฎหมาย การช่วยในทางที่ควรปฏิบัติช่วยแก้ความ หายานหลักฐาน เป็นต้น ในทางที่ถูกที่ควร ในขณะที่เดียวกันก็ต้องปลงใจลงไปในการกรรมและผลของกรรม ถ้าเขาทำชั่วก็ต้องได้รับผลของกรรมชั่วนั้น ตัวเราเองทำกรรมชั่วก็ต้องได้รับผลชั่วที่ทำเหมือนกัน แม้ในบุคคลที่เป็นที่รักได้รับความสุข ความเจริญแล้วไม่ต้องช่วยอีก ก็วางอุเบกขาได้ เช่น พ่อแม่ที่วางตัวช่วยลูกได้แล้ว ก็ไม่ต้องวิ่งเต้นช่วยต่อไปเรื่อย ๆ วาระนั้นลูกก็ควรจะเลี้ยงท่านตอบ เป็นการตอบแทนคุณของพ่อแม่ต่อไป เป็นการใช้อุเบกขาปฏิบัติให้ถูกต้อง เรื่องเหล่านี้ต้องใช้ปัญญาทั้งนั้น

คราวนี้ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขานี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจก่อน โดยเฉพาะทั้ง ๔ ข้อนี้ ที่บริสุทธินั้น ข้อเมตตาย่อมเป็นเครื่องทำจิตใจให้พ้นจากพยาบาทและไม่พัวพันด้วยสินเหา อันเป็นไปในทางราคะ กรุณาทำจิตใจให้พ้นจากวิหเสา ความคิดเบียดเบียน ไม่พัวพันด้วยโทมนัสด้วย เพราะบางทีไปเห็นคนที่รักเป็นทุกข์ก็โทมนัส ถ้าเป็นกรุณาที่บริสุทธิตั้งแล้วจะไม่พัวพัน ข้อมุทิตาก็ทำจิตใจให้พ้นจากความริษยา ไม่พัวพันด้วยโสมนัส อุเบกขาทำจิตใจให้พ้นจากราคะที่จะเป็นฉันทาคติ หรือโทษาคติไม่เที่ยงธรรม วางใจเป็นกลางไม่ได้ และก็ไม่ได้พัวพันอุเบกขาที่เป็นโมหะคือเฉยด้วยความไม่รู้ ไม่ได้หมายความว่าอุเบกขาอย่างนั้น

ทั้ง ๔ ข้อนี้เกิดขึ้นที่จิตใจก่อน และเมื่อเกิดขึ้นที่จิตใจแล้วก็ให้ปรากฏเป็นการแสดงออก การแสดงออกของผู้ที่มีจิตประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา นี้ มีสองฝ่ายปรากฏทั่วไปคือ แสดงออกเป็นศีลข้อหนึ่ง และจาคะข้อหนึ่ง

ที่แสดงออกเป็นศีลนั้นคือ ประพฤติปฏิบัติเป็นศีลงดเว้นจากการกระทำใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนในคนสัตว์ที่ตนมีเมตตาเป็นต้น เช่น พ่อแม่เมตตาต่อลูก พ่อแม่มีศีลก็เว้นจากเบียดเบียนลูกไม่ฆ่าลูก ไม่ทำลายลูก เป็นศีลขึ้นมาโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องไปสมทานศีลที่ไหน และเมื่อมีเมตตากรุณาเป็นต้นในบุคคลสัตว์ใด ก็เป็นศีลในบุคคลนั้น สัตว์นั้น โดยอัตโนมัติ เว้นจากการเบียดเบียนทุกประการ

จาคะ คือสละบริจาคด้วยกำลังทรัพย์ กำลังคน และความคิด ด้วยการช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่างเป็นจาคะในบุคคลนั้น สัตว์นั้น ที่มีเมตตา เป็นต้น การแสดงออกจะมาเป็นรูป เป็นศีลข้อหนึ่ง จาคะข้อหนึ่ง เช่น พ่อแม่มีเมตตากรุณาในลูกก็มีจาคะในลูก มีจาคะในบุคคลใด สัตว์ใด ก็มีจาคะในบุคคลนั้น สัตว์นั้น ตามกำลังว่าจะมีมากเพียงใด

พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนในพระสูตร เป็นอันมากให้ปฏิบัติอบรมพรหมวิหาร ทั้ง ๔ มีเมตตากรุณา เป็นต้น ที่แรกทรงแสดงศีล จาคะ ต่อไปก็เป็นพรหมวิหาร ทั้ง ๔ นี้ เป็นพื้นฐานสำคัญ ที่เป็นต้นทางในศีลและการแสดงออกไปภายนอกต่าง ๆ ด้วย เพราะฉะนั้น บรรดาผู้มีพระคุณทั้งหลายก็แสดงออกว่าท่านมีศีล มีจาคะ เมื่อท่านมีศีล มีจาคะมาก ก็มีเมตตากรุณาที่ตั้งอยู่ในจิตนั่นเอง

ตามที่กล่าวมานี้เป็นศีลธรรมในขั้นพื้นฐานที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ โดยต้องการชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นจากธรรมชาติธรรมดานี้ ไม่ได้ฝืนธรรมชาติ แสดงธรรมที่ให้ปฏิบัติปรับปรุงพัฒนาธรรมชาติธรรมดาของจิตใจคนให้เป็นธรรมขึ้นมา ตั้งต้นแต่พื้นฐานความรักตน ความกลัว ปรับปรุงให้เป็นธรรมขึ้นมา เป็นศีล หิริ โอตตปยะ ความเมตตา กรุณา เป็นต้น เป็นพื้นฐานสำคัญ เทียบได้จากทางโลก คือจากป่ามาเป็นเมือง ซึ่งเป็นไปด้วยปัญญา บ้านเมืองสร้างขึ้นนั้นเป็นบ้านเมืองก็ใช้ของจากป่ามาทำบ้านทำเมืองขึ้น ปลุกบ้านก็เอาไม้จากป่า เอาปูนทรายเหล็กมาปรับปรุงขึ้นให้เป็นบ้านเมือง เป็นสิ่งต่าง ๆ เอาสิ่งที่อยู่เป็นป่ามาทำ ไม่มีก็นำมาสร้างไม่ได้ เช่น ป่าไม่มีไม้ หิน เหล็ก ปูน ทรายไม่มี จะเอาอะไรมาสร้างเป็นบ้านเมือง ก็ต้องเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วมาสร้างฉันท การปฏิบัติธรรมก็เกิดขึ้นฉันทนั้น เอาสิ่งที่มีอยู่ในจิตใจมาปรับปรุงให้เป็นศีลเป็นธรรม เป็นความดีต่าง ๆ ขึ้น เมื่อปฏิบัติศีลมีธรรมขึ้นมา ก็จะเลื่อนจาก

มนุษย์โดยชาติ มาเป็นมนุษย์โดยธรรม เป็นผู้เจริญ เป็นคนงาม กัลยาณชน ทั้งนี้ โดยอาศัยปัญญาเท่านั้น จึงปรับปรุงมาได้ สัตว์เดรัจฉานขาดปัญญา คิดอะไรไม่ได้ แต่มนุษย์ทำได้ด้วยปัญญา รู้จักเทียบเคียงปรับปรุงว่าอะไรดีชั่ว เป็นเรื่องของปัญญา เมื่อพื้นของตนมีเท่านี้แล้ว จะทำให้สามารถขยับพื้นฐานขึ้นมาของจิตใจได้ก็ใช้ปัญญา เมื่อพระพุทธเจ้าปรับปรุงพื้นฐานของเมตตาจากความรักตน มักแผ่เป็นพื้นฐานออกไป สัตว์เดรัจฉานก็รักตน รักชีวิตทั้งหมด เมื่อตนเองก็รักบุคคลที่เรารัก รักตนเองฉันใด ในสัตว์อื่น ๆ ก็รักตนฉันนั้น

เพราะฉะนั้น เมตตาในศาสนาเป็นเหตุบริสุทธิ์ไม่มีประมาณ คำบัญญัติว่า เว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกร่วง ก็ครอบคลุมไว้หมดบัญญัติไว้สมบูรณ์ จะปฏิบัติอย่างไรก็แล้วแต่ผู้ที่ปฏิบัติที่จะปฏิบัติตามภูมิตามชั้น จึงจะได้รับความสำเร็จแล้วแต่บุคคลไป

ครั้งที่ ๑๔

กรรม

ได้แสดงถึงสภาวะสืบมาถึงปัญญาก็เป็นสภาวะทางปัญญา ว่าถึง หิริ โอตตัปปะ ศील สมาธิ ปัญญา ซึ่งได้เน้นความว่า เพราะปัญญาจึงทำให้รู้จักสิ่งที่มีอยู่เป็นพื้นเป็น สันดานปรับปรุงให้เป็นธรรมขึ้นมา ปรับปรุงความรังเกียจ ความกลัว ให้เป็น หิริโอตตัปปะ ปรับปรุงความรักชีวิตรักตน รักผู้ที่ตนรัก สิ่งที่ตนรักให้เป็นเมตตาสืบมาถึง กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นพรหมวิหารธรรม เป็นอภัยมัญญา ดังกล่าวแล้ว ซึ่งสามารถ ปรับปรุงด้วยอำนาจของปัญญาเท่านั้น นี่เป็นทางจิต เทียบกับที่สามารถพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ภายนอกให้เป็นบ้านเมือง ความเจริญต่าง ๆ ขึ้นมา ซึ่งสัตว์เดรัจฉานไม่มี ปัญญาที่เป็นพื้น ไม่สามารถปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ภายนอก ไม่สามารถปรับปรุง จิตใจให้เป็นธรรมะได้

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมที่มีอยู่แล้วนั้นโดยปรับปรุงเสีย ถ้าไม่มีสิ่งที่มี อยู่เป็นพื้นเป็นสันดาน ก็ไม่สามารถที่จะปรับปรุงให้เป็นธรรมขึ้นได้ เช่นเดียวกับถ้า ไม่มีสิ่งที่เป็นโลกธาตุภายนอก เช่น ต้นไม้ เหล็ก หรือว้ารวม ๆ คือ ไม่มีดินน้ำไฟลม ก็ไม่สามารถปรับปรุงมาเป็นบ้านเมืองได้ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้จึงเน้นลงไปว่า เป็นการสมควรที่ทุกคนจะคำนึงถึงสัจจะนี้ว่าเรามีจิตมีปัญญาเป็นพื้นอยู่ด้วยกัน และมีสิ่งต่าง ๆ เป็นพื้นด้วย ก็ควรจะได้รับธรรมของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติปรับปรุงให้เป็น ธรรมปฏิบัติที่ยิ่งขึ้น ให้เป็น หิริ โอตตัปปะ เมตตา ศील กรุณา มุทิตา อุเบกขา ดังที่ กล่าวแล้วให้มากขึ้น และใครที่จะกล่าวสืบไปอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งจะต้องใช้ปัญญาให้ละเอียด

อีกกับต้องใช้ธรรมที่เป็นส่วนติดต่อกับส่วนที่เป็นกิเลสให้ยิ่งขึ้นไปอีก คือ เมื่อได้มาถึงขั้นที่จะอบรมมูทิตา อบรมอุเบกขา ก็จะต้องทำความเข้าใจเข้ามาถึงกรรม และวิบากคือผลของกรรม เมื่อมาถึงกรรมและวิบากก็ต้องกล่าวถึงกุศล อกุศล บุญ บาป ที่เป็นคำไทยว่าดีชั่ว หรือความดีความชั่ว สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องพื้นฐานทั่วไปเหมือนกัน ยังไม่ใช่เป็นธรรมที่ละเอียดมากนัก แต่ก็ต้องใช้ปัญญาที่ต้องกำหนดให้รู้จักกรรม วิบากของกรรม กุศล อกุศล บุญ บาป ดี ชั่ว ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญสำหรับที่จะประพฤติโดยทั่วไป

ในเรื่องของกรรมและวิบากคือผลของกรรมนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้เป็นหลักของพระพุทธศาสนาข้อหนึ่ง ดังในอภินิหารปัจจุเวกขณะ ๕ คือ ข้อที่พิจารณาเนื่อง ๆ ๕ ประการ ดังมีว่า *กมมสฺสโกมฺหิ กมมททยาโท, กมมโยนิ กมมพนฺธุ กมมปฏิสฺสรโณ, ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา, ตสฺส ททยาโท ภวิสฺสามิ* ดังนี้ ในเรื่องกรรมเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนได้ยินได้ฟังกันมาและย่อมจะจำได้สิ้น ๆ ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แม้จะรู้และจำได้ว่าพระพุทธศาสนาสอนไว้ แม้เช่นนั้น ก็เป็นเรื่องที่คนโดยมากได้แต่ฟังและยังไม่ได้มีความเชื่อตั้งมั่นลงไปกันมากนัก แม้จะด้วยความนับถือไม่กล้าจะค้าน แต่ก็ยังไม่ตั้งความเชื่อลงไปมั่นคงนัก ถ้าไม่นับถือก็ค้านเลย เหตุการณ์ที่เป็นไปอยู่โดยมากมักจะไม่เป็นดังนี้ คือ เห็นว่า ทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่วมันอยู่เป็นอันมาก จนถึงในบัดนี้ พระจะอธิบายกรรมดังกล่าวก็เป็นเรื่องอธิบายยาก บางท่านขอร้องว่าอย่าอธิบายเลย ให้อธิบายธรรมข้ออื่นก็มี เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาให้เข้าใจ แม้ในขั้นพื้นฐานนี้ให้รู้จักดีชั่ว รู้จักกรรมดี กรรมชั่ว กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่วยังไร เมื่อรู้แล้วก็จะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาดีขึ้นอีกส่วนหนึ่ง และรู้จักความจริงดีขึ้นอีก ส่วนจะรับไปปฏิบัติอย่างไรก็อีกเรื่องหนึ่ง แต่สักจะความจริงของศาสนานั้นควรจะต้องทราบ

ว่าถึงเรื่องตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้มีอยู่ในที่หลายแห่งหลายพระสูตรในที่นี้จะยกมาแสดง แต่ชี้ให้มองเห็นสักจะคือความจริงโยงมาถึงสิ่งซึ่งเป็นพื้นสันดานเชื่อมมาถึงปัญญา และสภาวะที่กล่าวนี้แล้วเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมมี ๒ อย่างก่อน คือ บุราณกรรม และ นวกรรม กรรมเก่าอย่างหนึ่ง กรรมใหม่อย่างหนึ่ง

ปุราณกรรมกรรมเก่านั้นได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ ได้แก่ อายุตนะภายใน ๖ ที่ทุกคนมีอยู่ ทรงแสดงว่าเป็นกรรมเก่า ส่วนกรรมใหม่นั้นแสดงว่าได้แก่กรรมที่ทำทางกาย วาจา ใจ อยู่ในปัจจุบัน เป็นนวัตรกรรมคือกรรมใหม่ และเจตนาคือความจงใจเป็นตัวกรรม เพราะบุคคลมีเจตนาแล้วจึงทำกรรมทางกายบ้าง วาจาบ้าง ใจบ้างดังนี้ กรรมดั่งนี้เป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม คือ เป็นสิ่งที่กระทำทางกายเป็นกายกรรม ทางวาจาเป็นวจีกรรม ทางใจเป็นมโนกรรม เพราะฉะนั้นกรรมจึงหมายถึงสิ่งที่กระทำ เมื่อได้ทราบกรรมว่าเป็นสิ่งที่กระทำแล้ว ก็ควรทราบคำว่า กิริยา กิริยา แปลว่า การกระทำ หมายถึงกิริยาที่ทำทางกาย วาจา และใจ ที่เป็นกิริยาของกาย ของวาจา ของใจในการกระทำนั้น ๆ ส่วนสิ่งที่ทำนั้น เรียกว่า กรรม คำว่าสิ่งที่ทำ จะใช้อีกคำว่า การงานที่ทำ หรือการที่ทำได้ มุ่งถึงกรรมอย่างเดียวกัน และจะต้องมีกิริยาคือการกระทำ คือกิริยาที่ทำในกรรมทุกอย่าง เมื่อมีกิริยา จึงจะเป็นกรรมขึ้นมา และข้อนี้จะยกตัวอย่างเทียบ กรรมที่เป็นภายนอกก่อน ดังเช่น การสร้างบ้านหลังหนึ่งก็เป็นกรรม เป็นการงานที่ทำ สิ่งที่ทำ การที่ทำ โดยปกติใช้กายสร้าง นับเป็นเรื่องของกายกรรม กรรมทางกาย บ้านที่สร้างมาโดยลำดับ ก็เป็นการงานที่ทำ ปรากฏเป็นบ้านขึ้นมาทุกวันนี้ตั้งแต่ต้น และต้องมีกิริยา คือการกระทำ การใช้ร่างกาย ขุดหลุม ขุดดิน ผังเสาเข็ม เป็นต้น กิริยาที่ทำนั้นตั้งต้นทำตั้งแต่เช้าจนถึงเย็นก็เลิก กิริยาที่ทำนี้เป็นอันว่า ทำแล้วหยุดแล้วไปวันหนึ่ง แต่กรรมคือการงานที่ทำ คือบ้านนั้น ปรากฏเป็นบ้านขึ้นมาทุกวัน บ้านที่สำเร็จนี้คือ ตัวกรรม กรรมที่ยังมีอยู่ บ้านเป็นตัวสำเร็จที่มีอยู่เป็นกรรมของมนุษย์ แต่กิริยาที่ทำหมดไป เลิกไปวันหนึ่ง ๆ ไม่มีเหลือ กรรมยังเหลือ กิริยาไม่เหลือ

กรรมที่เป็นปุราณกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัส มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นชื่อว่ากรรมเก่า โดยที่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและแสดงสั่งสอนไว้ว่า ชีวิตและร่างกายอันนี้ของทุกคนที่เรียกว่า ชันด์ ๕ หรือ อายุตนะ ๖ เป็นวิบาก หรือวิบากชันด์ ของอายุตนะ เป็นผลของกรรมเก่าที่ทุกคนได้ทำไว้เอง และกรรมที่บุคคลทุกคนได้กระทำไว้เองนั้นก็มาเป็น ชนกกรรม กรรมที่เกิด กรรมที่เป็นพ่อ หรือว่าพ่อก็คือกรรมที่เป็นผู้ให้เกิดมาเป็นชันด์ ๕ เป็นอายุตนะ ๖ เช่น กายและใจ เป็นอตภาพของ

ทุกคน เพราะฉะนั้น อัฐภาพจะชื่อว่าชั้น ๕ ก็ได้ จะชื้ออายตนะ ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ได้ เปรียบอย่างบ้านที่ยกมา เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่าเป็นกรรมเก่า เหมือนบ้านที่บุคคลสร้างเป็นกรรมขึ้นมา จึงให้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาตอนนี้ว่า ทุกคนมีพ่อ ๒ คือ มีกรรมเป็นพ่อ กับมีบิดาเป็นบุคคล พ่อคือบิดา ซึ่งเป็นบุคคล เป็นผู้ให้กำเนิดส่วนที่เป็นร่างกาย แต่ยังมีพ่ออีกหนึ่ง คือ ชนกกรรม กรรมที่เกิดขึ้น ต้องมีชนกกรรม บุคคลจึงเกิดมา โดยมีพ่อเป็นบิดา เป็นผู้ให้กำเนิดร่วมขึ้นอีก แต่พ่อที่เป็นชนกกรรมนี้ บุคคลที่เกิดมาทุกคนเป็นผู้ที่ทำไว้เอง สร้างชนกกรรมให้ตนเองในชาติภพต่อไป เพราะฉะนั้น เมื่อถึงคราว ถึงชาติ ถึงภพ กรรมที่ทำไว้เองก็จะมาเป็นชนกกรรม เป็นชั้น เป็นอายตนะนี้ขึ้นมา จึงตรัสว่า อายตนะ ๖ เป็นบุราณกรรม

คราวนี้อาศัยบุราณกรรม คือ อาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สร้างกรรมใหม่ ทางกายบ้าง วาจาบ้าง ใจบ้าง สิ่งที่ทำ การงานที่ทำ การที่ทำ ด้วยกาย วาจา ใจ สิ่งที่จะใจทำบ้านในทุกวันเป็นกรรมใหม่ และกรรมใหม่เหล่านี้ด้วยมีกิริยา คือการงานที่ทำ โดยอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มาประกอบทำในกายนั้นทุกวัน เหล่านี้เป็นกรรมใหม่ แม้กรรมใหม่ที่ทำนี้ก็ยังไม่เหลืออยู่ เหมือนอย่างการสร้างบ้าน ดังที่กล่าวมาแล้ว บ้านนั้นก็เป็กรรมของตนก็เหลืออยู่เป็นบ้านทุกวันนี้ สุดแต่จะสร้างอะไร ทำอะไร ก็เหลือสิ่งที่สร้าง สิ่งที่ทำ ตั้งต้นจนสำเร็จเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ สำหรับกรรมที่เป็นภายนอก เรามองเห็นว่าเหลืออยู่ เช่น ในปัจจุบันการงานที่ทำเป็นวัตถุภายนอก เป็นการก่อสร้าง กิติ การเพาะปลูกกิติ สิ่งที่ทำเหลืออยู่ตามควรแก่การงานทำนั้น ๆ สำหรับส่วนที่ไม่ใช่เป็นวัตถุเกี่ยวกับจิตใจ ก็เป็นสิ่งที่เหลืออยู่เหมือนกัน แต่มองไม่เห็น จะต้องใช้ปัญญาพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเหลืออยู่ บางทีก็รู้ว่าเหลือมากหรือน้อย แต่ก็วัดไม่ได้ ชั่งตวง ไม่ได้ว่าน้อยมากเท่าใด เช่น การเล่าเรียนศึกษา ก็เป็นกรรมอย่างหนึ่งที่ทุกคนกระทำ มาตั้งแต่เด็ก ตั้งแต่ชั้นอนุบาล ประถม มัธยม อุดม และยังมาบวชเรียนอีก ก็แปลว่าต้องทำกรรมคือการเรียนตั้งแต่เป็นเด็ก ตั้งแต่ชั้นอนุบาล ประถม มัธยม อุดม และยังมาบวชเรียนอีก ก็แปลว่าต้องทำกรรมคือการเรียนตั้งแต่เป็นเด็ก จนปัจจุบันกรรมคือการศึกษาคือความรู้ที่เป็นวิชามาโดยลำดับ ผ่านมาจากชั้นต้นจนสูงขึ้นมา เติบโตขึ้นไม่มีรูป บวกไม่ได้ว่าหนักเท่าใด กว้างเท่าใด แต่ก็รู้ว่าใครมีมากน้อยแค่ไหน

รู้ แต่จะใช้วัตถุวางซึ่งไม่ได้ และผู้ที่เรียนเองก็ไม่รู้ว่าได้มาได้อย่างไร เช่น เรียน ก.ข. ก็รู้ขึ้นมาโดยลำดับ แต่ความรู้มีอยู่จริงแต่มองไม่เห็น ดังนี้เป็นกรรมที่เป็นกรรมเหลือ อยู่คือการศึกษา ถ้าหากไม่เหลืออยู่ทุกคนจะไม่มีวันที่จะมีวิชาความรู้ดังที่มีอยู่นี้ เพราะ ว่าเรียนไปวันหนึ่งแล้วความรู้หมดไปเหมือนกัน แต่ที่ยังอยู่ยังมากขึ้นได้ เพิ่มขึ้นได้ดังนี้ เป็นกรรม กล่าวได้ว่าวิชาที่เป็นชั้นประถมเป็นกรรมเก่า ได้มัธยมอุดมก็เป็นกรรมเก่า ปัจจุบันก็เป็นกรรมใหม่ดังนี้เหลืออยู่ แต่มองไม่เห็น แต่กิริยาที่เรียนวันหนึ่ง ๆ ไม่เหลือ เมื่อวานนี้ก็เรียน วันนี้ก็เรียน กิริยานั้นหมดไปทุกวัน และกรรมที่เป็นตัวการศึกษา ยังเหลือ

ครั้งที่ ๑๕

กรรม (ต่อ)

ว่าถึงสภาวะสืบมาถึงปัญญาว่าเป็นสภาวะทางปัญญา และได้กล่าวถึงปัญญาซึ่งทุกคนมีอยู่เป็นภาคพื้น มีจิตที่เป็นธาตุรู้ ฉะนั้น จึงสามารถปฏิบัติปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่เป็นพื้นฐานดังที่เรียกในภาษาปัจจุบันว่าพัฒนาให้เจริญได้ ทั้งทางจิตใจทั้งทางวัตถุภายนอก ก็เป็นการปฏิบัติ ปรับปรุง อาศัยสิ่งที่มีเป็นพื้นฐานมาปรับปรุงหรือพัฒนาให้เจริญขึ้น จนสามารถเป็นอารยชนตั้งนี้ด้วยปัญญา และชี้มาโดยลำดับ ว่าปรับปรุงอะไรขึ้นบ้างจนมาถึงเรื่องกรรมและกิริยา กรรมเก่า กรรมใหม่ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ชี้ให้ดูถึงกรรมที่เป็นการสร้างวัตถุ ชักเข้ามาถึงกรรมที่เป็นการสร้างทางจิตใจ ยกตัวอย่างกรรม คือการศึกษาเล่าเรียน กรรมทางวัตถุมองเห็นได้ด้วยตา ดังปรากฏเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ที่บุคคลกระทำขึ้น แต่กรรมที่สร้างทางจิตใจ เช่น กรรมคือการศึกษา สิ่งที่กรรมคือการศึกษายังเหลืออยู่ วิชาความรู้ยังเหลืออยู่ แต่กรรมทางจิตใจมองไม่เห็น ชั่งตวงวัดไม่ได้ เป็นที่รู้ว่ามีอยู่ ตนเองก็รู้ว่ามีอยู่ แต่ในขณะที่กำลังศึกษาอาจจะไม่รู้วิชา วิชาที่ได้วันหนึ่ง ๆ ได้มาเท่าใด มองไม่เห็น

เพราะฉะนั้น จึงขออย่าว่า มักจะแปลกรรมว่า การกระทำ ถ้าแปลดังนี้ ก็แปลเหมือนคำว่ากิริยา ที่แปลว่าการกระทำ เหมือนกับทำไปแล้วไม่มีอะไรเหลืออยู่ แต่ถ้าแปลว่า การงานที่ทำ สิ่งที่กระทำ การที่กระทำ ก็จะแปลได้ถูกต้องตามศัพท์ ตามความหมาย ทำให้รู้สึกว่างเหลืออยู่ เช่น การสร้างบ้าน แม้กรรมที่เป็นการที่กระทำทางจิตใจก็ยังมีเหลืออยู่เพิ่มพูนเช่นเดียวกับกรรมที่เป็นวัตถุนั้น ให้เข้าใจเป็นพื้นฐานก่อน กรรมเหลืออยู่ บุคคลก็ได้สิ่งที่เหลืออยู่นั้นไว้ เช่น การศึกษาก็ได้วิชาเหลืออยู่ แม้ความประพฤติที่ประพฤติทางกาย วาจา ใจ เป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่เป็นกุศลส่วนดี ออกุศลส่วนชั่ว ดังที่แสดงไว้เป็นหลักในกุศลกรรมบถ ๑๐ และอกุศลกรรมบถ

๑๐ ในนวกวาท ว่ากายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่เป็นกุศลนั้นมีอะไรบ้าง ที่เป็นอกุศลมีอะไรบ้าง

แม้กรรม คือ การงานที่กระทำ การที่กระทำ สิ่งที่คุณคิดกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นกุศลและเป็นอกุศลดังกล่าว เมื่อทำไปแล้วก็เหลืออยู่ตั้งอยู่ เหมือนอย่างกรรม คือการศึกษาเช่นเดียวกัน กรรมที่เป็นอกุศลก็เหลืออยู่เป็นอกุศลกรรม มองไม่เห็น เพราะฉะนั้น ในอภิณหปัจจเวกขณะ ๕ ที่สวดทุกวัน ว่าเรามีความแก่ เจ็บ ตาย ความพลัดพรากเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นไปได้ ๔ ข้อข้างต้นนี้แสดงว่า ชีวิตร่างกายมิใช่ เป็นของ ๆ ตน อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น ชีวิตร่างกายนี้จึงต้องแก่ เจ็บ ตาย และบุคคลต้องมีความพลัดพราก แต่ในข้อ ๕ นั้น ตรัสสอนให้พิจารณาว่า เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตน แสดงว่ากรรมที่คุณคิดกระทำไว้ ทั้งที่เป็นส่วนกุศล อกุศล นั้นเป็นของตน พระพุทธเจ้าจึงสอนว่า บุคคลผู้ละโลกนี้ไปถือเอาบุญและบาป คือ หมายถึงชีวิตร่างกาย นี้ต้องทิ้ง แตกสลายในโลกนี้ แต่สิ่งที่นำไปคือบุญและบาป คือกรรมที่เป็นของ ๆ ตนนั่นเอง คติทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้ดังนี้

คราวนี้ บุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนาเมื่อมาถึงขั้นนี้ก็จำเป็นที่จะต้องอาศัย ธรรมอีก ๒ ข้อ คือ ศรัทธา และปัญญา สิ่งที่คุณยังไม่รู้ด้วยตนเอง ยังไม่มีญาณ หยั่งรู้ถึงอดีต อนาคต ก็ต้องอาศัยศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ว่าสิ่งใดที่สามารถพิจารณารู้ได้ด้วยตนเอง ก็ใช้ปัญญารู้ได้ของตนเอง ดังเช่นที่ แสดงมาแล้วถึงชนกกรรม กรรมที่เป็นชนกคือผู้ให้เกิด ซึ่งบุคคลเองได้กระทำไว้แล้ว และที่กล่าวในวันนี้ถึงกรรมเป็นของ ๆ ตน บุคคลละโลกนี้ไปนำเอาบุญ บาป ทั้งสอง นี้ไปด้วย นี้ ก็เป็นเรื่องอนาคต ส่วนที่เป็นอดีตเป็นอนาคตเมื่อไม่มีญาณหยั่งรู้ ก็ต้อง อาศัยศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งสอนไว้ก่อน แล้วใช้ปัญญาตรวจสอบดูตามเหตุผลที่พึงรู้ ได้ในปัจจุบัน ดังที่สอนว่า กรรมดี กรรมชั่ว ความดี ความชั่ว โดยให้พิจารณาตรวจ ดูถึงจิต ว่ากรรมที่คุณคิดกระทำนั้นเกิดจากจิตที่ประกอบด้วยเจตนาคือความตั้งใจ และจิตนั้นหากประกอบด้วยราคะ โภคะ ความติดใจ ยินดี โทษะ ความโกรธ โมหะ ความหลง ก็ก่อให้เกิดเจตนาจิตใจที่จะประกอบกรรม ทางกาย วาจา ใจ เป็นไปเพื่อ เบียดเบียนตน ผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่ถ้าหากจิตใจไม่ประกอบด้วยกิเลสดังกล่าว แต่ ประกอบด้วยคุณธรรมตรงกันข้าม คือ อรณะ ความไม่อยาก อโลภะ ความไม่โลภ

อโหสะ ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง ก็เรียกว่ามีจิตใจดี จะบังเกิดเจตนาประกอบกรรมที่เป็นกุศลต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่เพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุข และสอนว่า ราคะและโลภะ โทสะและโมหะ เป็นกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ ผู้รู้ดีเตียนหรือไม่ดีเตียน เป็นสิ่งที่เทียบกันกับสีดำ หรือสีขาว ให้พิจารณาเอาเอง เมื่อพิจารณาแล้วจะตอบได้ว่ากิเลสเหล่านี้เป็นอกุศลคือไม่เป็นกิจของคนฉลาด เป็นบาป ความชั่ว อันเป็นสิ่งที่ผู้รู้ดีเตียน เทียบได้กับสีดำ คุณธรรมเป็นกุศลเป็นกิจของคนฉลาด เทียบได้กับสีขาว ผู้รู้สรรเสริญ และกรรมต่าง ๆ ที่กระทำไปด้วยอำนาจของอกุศลจิต เป็นไปด้วยเบียดเบียนนั้น ก็ให้พิจารณาว่ากรรมเหล่านี้เป็นเช่นใด เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นบาป ความชั่ว เป็นสิ่งที่มิโทษ ผู้รู้ดีเตียน เทียบได้กับสีดำ แต่กรรมที่ทำจากกุศลจิตนั้น เป็นไปเพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นเป็นอย่างไร จะเป็นกุศลบุญ ไม่มีโทษ ผู้รู้สรรเสริญ เทียบได้กับสีขาว ดังนี้ทุกคนตอบได้ตามความเป็นจริงเป็นกระแสปัจจุบัน

อาจพิจารณาอีกว่า กรรมเป็นการทำงานที่กระทำสิ่งที่ทำนั้น ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล เหลืออยู่ ตั้งอยู่ ไม่หมดไป ไม่หายไป ทำคราวหนึ่งก็อยู่ ทำอีกคราวหนึ่งก็เพิ่มพูนขึ้นอีก แม้จะมองไม่เห็น ถ้าเทียบได้กับการศึกษาก็จะเห็นได้ว่าเหลืออยู่จริง เป็นของ ๆ ตนจริง เหลืออยู่ในจิตใจของตน แต่กิริยาที่ทำหมดไปคราวหนึ่ง ๆ แต่การงานสิ่งที่กระทำยังเหลืออยู่ นี่เป็นสัจจะที่ทุกคนมองเห็นและรับรองว่า กุศลกรรมก็ทำด้วยกุศลจิต ไม่เบียดเบียนใคร แต่เพื่อเกื้อกูลให้เป็นความสุขทุกฝ่าย โดยเกิดจากจิตใจ การกระทำของตนเองทางกาย วาจา ใจ ทำแล้วทุกวันเป็นกุศลกรรม อกุศลกรรม เป็นของ ๆ ตนไม่ไปไหน ดังนี้เป็นเหตุเป็นผลที่ใช้ปัญญาพิจารณาได้

มาพิจารณาสืบไปอีกชั้นหนึ่งว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว อันนี้ที่ทำให้สับสนกันอยู่ เพราะปรากฏเท่าที่เป็นอยู่ว่า ทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว ไปเข้าใจเสียอย่างนั้น ในข้อที่ว่าอย่างไรเป็นกรรมดี กรรมชั่ว พอจะมองเห็นได้ไม่ยาก แต่มาถึงขั้นทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ต้องใช้ปัญญา ศรัทธา มาพิจารณา สำหรับศรัทธากวักก่อน เอาข้อที่ใช้ปัญญาของตนที่เป็นกระแสปัจจุบันก่อน คือว่า พิจารณาดูในขั้นที่เป็นปัจจุบันอาศัยที่ตามองเห็นนี้ ดังที่พูดว่าคนนั้นทำชั่วแต่ได้ดี คนนี้ทำดีแต่ไม่ได้ดี และมีตัวอย่างเห็นกันอยู่ น่าจะเห็นอยู่ทุกกาลสมัย ไม่ใช่เฉพาะปัจจุบัน เพราะฉะนั้น จึงต้องมาทำความเข้าใจให้ดีซึ่งต้องใช้ปัญญา

ประการหนึ่งที่จะต้องชี้แจงคือ ต้องแยกแยะได้ว่ามีกรรมและได้มีกิริยาคู่กัน เมื่อคู่กันจะต้องมีผลของกรรมและผลของกิริยาคู่กัน ผลกรรมกับผลของกิริยาต่างกัน เป็นอันมาก ดังจะเห็นได้ว่า กรรมคือการศึกษาเล่าเรียนที่เป็นตัวอย่างแต่ต้น ก็มีกิริยาที่เล่าเรียน คือการเล่าเรียนเป็นกิริยา ส่วนกรรมคือการศึกษาที่กระทำต้องการวิชาคือ ความรู้นี้ เป็นกรรมให้ผล เป็นวิชาคือความรู้ แต่กิริยาต้องทำทุกวันเช่นต้องมาโรงเรียน ตั้งใจฟังเขียนมีสมุด ดินสอ หนังสือ เสียทรัพย์ เวลา ที่จะเล่าเรียนศึกษา เสียความ สุขสบายในการเล่าเรียนศึกษา เห็นว่าในส่วนที่เป็นกิริยานั้นเป็นผลทันทีคือต้อง เสียต่าง ๆ นานา แต่ผลของกรรมคือการศึกษาเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ได้วิชา ความรู้ ความสามารถ ผลของกรรมนั้นกว่าจะสำเร็จนับเป็นเดือนเป็นปี หลายปี ตั้งแต่ อนุบาล ถึงอุดมศึกษาขึ้นมา แล้วยังมาเรียนธรรมวินัยอีก เพราะฉะนั้น ผลของกรรม กว่าจะสำเร็จจะต้องเป็นเดือนเป็นปี แต่ผลของกิริยาคือการศึกษาเป็นการเสีย ทุก ๆ วัน ซึ่งเป็นเรื่องตรงข้าม เพราะฉะนั้น บุคคลที่ทนไม่ได้ต่อกิริยาที่ศึกษาต้อง อดทน เสียทรัพย์ เสียเวลา เรียนไม่สำเร็จก็มีเป็นอันมาก ดังนี้ เทียบให้เห็นว่ามีผล ๒ อย่างคู่กันเสมอ

ในการทำกุศลนั้น ผลของกิริยาที่ทำกุศลนั้นจะเป็นฝ่ายเสียก่อน ผลของกรรม จะปรากฏเป็นความสุขในภายหลัง ไม่รู้ว่าปรากฏเมื่อใด แต่วิสัยของมนุษย์ที่ต้องการ ปัญญาที่ต้องการกุศล ถ้าเป็นอกุศลนั้นผลของกิริยาให้ผลดีก่อน ผลที่เป็นทุกข์มา ทีหลัง ยกตัวอย่างว่าอกุศลกรรม เช่น การลักทรัพย์ กิริยาที่ลักนั้น ลักสำเร็จได้ทรัพย์ ทันที ถ้าลักได้มากก็ได้มากทันที ไม่ต้องทำมาหากินอะไร นี่เป็นกิริยาการขโมย แต่ กรรมของการขโมยให้ผลอีกอย่างหนึ่ง เป็นความทุกข์มาภายหลัง แต่ผลเกิดก่อนจะ ได้ทรัพย์ทันที แต่ในส่วนที่เป็นกุศลนั้น เช่น การให้ทาน ให้ทานไปเมื่อใดก็เสียทรัพย์ ทันที ให้น้อยก็เสียน้อย ให้มากก็เสียมาก เสียทันที แต่กรรมคือทานนั้น ให้ผลที่เป็น ความสุขอันตรงข้าม เพราะฉะนั้น บุคคลในโลกนี้ที่มีสติปัญญา มีสายตาไกล ฟังคำ สั่งสอนของพระพุทธเจ้า ของท่านผู้รู้ทั้งหลาย แม้ว่าจะต้องเสียเพราะกิริยาทำกุศล ต่าง ๆ นั้นก็ยอมเสีย ทำทาน ศีล ภาวนาบ้าง และแม้ในกุศลสาธารณสงเคราะห์ ก็เช่นเดียวกัน

ในบรรดาผู้มีพระคุณทั้งหลายที่มีพระคุณต่อเรา เช่น บิดา มารดา ครูบา อาจารย์ มิตร ผู้มีอุปการคุณ พระมหากษัตริย์ผู้ที่ทรงกรุณาภิชาตบ้านเมือง นับถือกันว่ามิคุณแก่บ้านเมือง ล้วนแต่เสียสละทั้งนั้น คือการทำคุณทุกอย่าง กิริยาต้องเสียสละ ดังพ่อแม่ทำทุกอย่างเพื่อลูก ก็ต้องเสียสละแก่ลูก กรรมนั้นเป็นพระคุณเป็นทาน ที่อุปการะให้เติบโต ตั้งตัวได้เป็นหลักฐาน นี่เป็นผลของกรรม ทานที่พ่อแม่ให้มา ผู้ที่ช่วยชาติบ้านเมือง ผลของกรรมคือ รักษาบ้านเมืองได้ กิริยาที่ทำเสียสละทรัพย์สิน สุขสบาย ร่ากาย ชีวิต นี่เป็นผลของกิริยาที่ทำคุณนั้น ๆ และกรรมนั้นให้ผลอย่างหนึ่ง เช่น พ่อแม่ก็รักษาบุตรธิดาไว้ได้ ดังนั้น บรรดาสิ่งที่เหลือทั้งหลายเป็นคุณ ยิ่งเป็นกุศลมากเป็นคุณมาก ก็เสียสละมาก ฝ่ายอกุศลเป็นฝ่ายต้องการได้ ได้ในปัจจุบัน ลักขโมยเอา ฉ้อโกงเอา แต่ให้ผลเป็นความทุกข์เดือดร้อน ใช้ปัญญาเทียบเคียงดูจะมีผลของกิริยา ผลของกรรม เทียบดังนี้เราก็คงเห็นได้ว่า บรรดากุศล หรือสิ่งที่เป็นคุณทั้งหลายต้องมีการเสียก่อน เป็นผลของกิริยา แต่บรรดาผลของอกุศลทั้งหลายนั้นได้ก่อน ซึ่งเป็นผลของกิริยา แต่ว่าผลของกรรมติดตามมา ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอย่างนี้ ใช้ปัญญาดูก็จะมองเห็น

เมื่อเอากระแสปัจจุบันมาพิจารณาแล้วก็มองเห็น และจะทำให้สามารถละความประพฤติเป็นอกุศลกรรม ประกอบแต่กุศลกรรม แม้ว่าจะเสียก็ต้องยอมเสีย เพื่อผลจะได้รับ ความพินาศของอกุศลนั้นมีจริง ผู้ประกอบได้ที่แรกเป็นส่วนน้อยเฉพาะบุคคล นึกดูว่าบุคคลที่ประกอบอาชีพการงานต่าง ๆ แสวงหาทรัพย์มาโดยชอบ เช่น ชาวนา ปลุกข้าว ชาวสวนปลูกผลไม้ ในการประกอบก็ต้องทุกข์ยากลำบากดังกล่าว ครั้นทำงานได้ผล รวบรวมทรัพย์ได้ อีกฝ่ายหนึ่งเกียจคร้านจ้องจะลักขโมยเอา เบียดเบียนเอา โกงสำเร็จก็ได้ ไม่ต้องทำนาทำสวนเลย แต่ถ้ามานึกดู คนโดยมากจ้องจะทำอย่างนี้ คิดจะทำอย่างนี้หมด ไม่รู้จะไปโกงเอาจากไหน ก็วินาศล่มจม ที่เหลือก็ยังมีคนดีที่ประกอบการทำงานโดยสุจริตเหนื่อยยาก แต่ฝ่ายทุจริตมีเป็นส่วนน้อย แต่ถ้าโกงกันหมด บ้านหมดเมืองก็อยู่ไม่ได้ นี่เป็นผลของความชั่วเห็นได้ชัด แต่ถ้าไม่นึก อาศัยอำนาจของโลก โกรธ หลง จะบังปัญญาไม่เห็น เป็นที่น่าเสียดายว่าบุคคลเป็นมนุษย์ไม่ควรจะเป็นอย่างนี้ เอาแต่อำนาจของกระแสปัจจุบันมาพิจารณาก็พอ

ครั้งที่ ๑๖ กรรม (ต่อ)

ว่าถึงสภาวะสืบมาถึงปัญญา กล่าวได้ว่าเป็นสภาวะทางปัญญา สืบมาถึงกรรม และผลของกรรมดังที่ได้กล่าวแล้ว และพูดถึงกิริยาที่ควบคู่กับกรรม และกล่าวว่า กรรมนั้น คือการงานที่ทำการที่กระทำ หรือการที่กระทำ ยังตั้งอยู่ ดำรงอยู่ สืบต่อกันไปได้ ส่วนกิริยาที่ทำนั้น เช่น การทำที่สิ้นไปล่วงไปคราวหนึ่ง ๆ และชี้เทียบทางวัตถุส่วนทางจิตใจยกเอาการศึกษามาเป็นตัวอย่างว่า กรรมคือการศึกษา วิชายังตั้งอยู่พอกพูนได้ ถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้กระทำไว้โดยพอกพูนเช่นเดียวกัน มาถึงผลของกรรมซึ่งเป็นไปตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว มีผลของกิริยาอีกอย่างหนึ่งปรากฏให้เห็นเป็นปัจจุบัน และการทำซึ่งผลของกิริยา มักเห็นว่าได้ ทำให้เข้าใจว่าการได้เป็นผลของกรรม ส่วนในการทำกุศลกรรม กิริยาที่ทำมัก จะเสียก่อน ดังเช่นกรรมคือการให้ทาน กิริยาที่ให้ ให้เมื่อใดเสียทรัพย์เมื่อนั้น อาจเข้าใจว่าการเสียเป็นผลของกรรม คือทาน เพราะฉะนั้น จึงต้องใช้ปัญญา ถ้าไม่ใช้ ปัญญาก็จะทำให้เป็นมิจฉาทิฎฐิ คือ ความเห็นผิด ต่อเมื่อใช้ปัญญาจึงจะเป็นสัมมทิฎฐิ เป็นความเห็นที่ถูกต้อง

คนเรานั้นมีปัญญาพิจารณามองให้เห็นได้ รู้แยกแยะได้ เพราะฉะนั้น คนเราสามารถละอกุศล ประกอบทำกุศลได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า “ท่าน

ทั้งหลายจงละอกุศล จงประกอบทำกุศล ท่านทั้งหลายสามารถละอกุศล สามารถที่จะทำกุศลได้ ถ้าท่านทั้งหลายไม่สามารถ เราก็จะไม่สอนให้ละอกุศล ทำกุศลให้มีขึ้น แต่เพราะท่านทั้งหลายสามารถ เราจึงสอนดั่งนั้น ถ้าอกุศลละแล้ว กุศลจะทำให้มีขึ้น และเป็นไปเพื่อมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เราจะไม่สอนให้ละอกุศล ทำกุศลให้มีขึ้น แต่เพราะว่ากุศลที่มีขึ้นนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เราจึงสอนดั่งนี้” ที่ตรัสว่าท่านทั้งหลายสามารถนั้น เพราะบุคคลมีปัญญาจะรู้ที่จะละอกุศล และจะทำกุศล ให้มีขึ้นได้ด้วย

การที่คนทั้งหลายเป็นอันมากยังปฏิบัติตรงกันข้าม คือปฏิบัติในทางละกุศล แต่ทำอกุศลให้มีขึ้น ก็เพราะยังมีกิเลสที่บังเกิดขึ้นในใจรุนแรง มีโลภ โกรธ หลงแรง มีตัณหาดี้นรณะยานอย่างแรง แม้ว่าจะได้ฟังได้ทราบตามที่พระพุทธเจ้าสั่งสอน ที่ครู อาจารย์สั่งสอน หรือแม้พ่อแม่สั่งสอน เรียกว่ารู้ว่าอะไรเป็นกุศล ไม่เป็นกุศล อะไรดีชั่ว แต่ยังทำในทางที่ชั่วที่ผิดอยู่ เพราะมีกิเลสดั่งกล่าวแรง จึงทำให้ปัญญาคือความรู้อ่อนกำลังและมีจิตใจไม่มั่นคงเพียงพอต่ออารมณ์ที่มายั่วยวน เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงมักปฏิบัติในทางลุ่มอนาจของกิเลส ลุ่มอนาจตัณหา และที่มีสันดานหยาบขำมากเพราะมีกิเลสดั่งกล่าวแรง ทำให้เห็นผิดไป มีมิจฉาทิฎฐิ ดั่งที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. อภิริยทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ คือทำบาปไม่เป็นอันทำบาป ทำบุญก็ไม่เป็นอันทำบุญ แปลว่าไม่รับรองกรรม ไม่รับรองอกุศลกรรม ไม่รับรองบาปบุญ จะฆ่าลักอะไร ใครก็ไม่เป็นบาป หรือให้ทานใครก็ไม่เป็นทานบุญ จะปฏิบัติในศีลเท่าใดก็ไม่เป็นศีล เป็นความเห็นผิด

๒. อเหตุกทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือความสุข ทุกข์ ผลต่าง ๆ ที่ได้รับมิใช่เกิดจากเหตุที่เป็นบุญบาป กุศล อกุศล ความดี ความชั่ว แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามเรื่องตามราว คล้าย ๆ ว่าถึงหน้าหนาว หนาว หน้าร้อน ร้อน เป็นต้น เพราะฉะนั้น ผลต่าง ๆ ที่ได้รับจึงไม่มีเหตุ ถึงคราวจะเกิดผลอย่างไรก็บังเกิดขึ้นเอง เป็นไปตามเรื่องไปเอง เป็นการปฏิเสธเหตุ ก็เป็นการปฏิเสธกรรมว่าเป็นเหตุ และปฏิเสธหมด แม้ไม่ใช่กรรมก็ปฏิเสธ

๓. นัตถิกทิกฺขณฺฐิ เป็นความเห็นว่ามี ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ทานที่ให้ก็ไม่มีผล ไม่มีพ่อแม่ ไม่มีสมณะผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ไม่มีโลกนี้โลกหน้า อย่างพ่อแม่แปลว่า ไม่มีพ่อแม่ที่นับถือว่ามีคุณ ไม่ต้องนับถือบูชาหรืออื่นจะต้องกตัญญูกตเวทิตะไร ความเกิดมาก็สืบต่อกันมา เหมือนอย่างเรือร้อยถ่วงเรือใหญ่ สืบไปตามเรื่องตามราวธรรมชาติธรรมดา

มิจฉาทิกฺขณฺฐิ ๓ ข้อดังนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีมาก่อนพุทธกาล มีสืบมาบัดนี้ ก็มี เป็นมิจฉาทิกฺขณฺฐิ ความเห็นผิดอย่างแรง ลุอำนาจโลก โกรธ หลง ตัณหาอย่างแรง ทำให้เห็นผิดเช่นนั้น แต่บุคคลที่มีปัญญาใช้ปัญญาไตร่ตรองเทียบเคียงตามเหตุตามผล นั้นจะไม่มีมิจฉาทิกฺขณฺฐิ ความเห็นผิดอย่างแรงถึงอย่างนี้ และมีใช้แต่มนุษย์เท่านั้น สัตว์เดรัจฉานกล่าวได้ว่ายังมีความรู้จักรักลูก เลี้ยงลูกและลูกก็ยิ่งรู้จักพ่อแม่ แม้ในคราวที่พ่อแม่จะต้องเลี้ยงดูในระยะแรก เมื่อเติบโตแล้วคล้าย ๆ ไม่รู้จัก ดังนั้น ในสัตว์เดรัจฉานก็ยังไม่ปฏิเสธพ่อแม่ ถึงอย่างนั้น มนุษย์เราต้องรู้จักรับรองกรรม ผลของกรรม มีกรรมดี มีกรรมชั่ว ผลของกรรมดี ผลของกรรมชั่ว มิใช่ในทางศาสนา แม้ในทางประเทศชาติก็ยังมีรับรองกรรมดีกรรมชั่วต่าง ๆ ผลของกรรมต่าง ๆ ดังบัญญัติกฎหมาย ลงโทษ ผู้ประกอบความชั่วอันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนกัน มีศาลตัดสินลงโทษแม้แต่ทางบ้านเมืองยังรับรองกรรมในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เรื่องกรรมนี้ และแสดงเรื่องกรรมนี้ เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาก็ต้องใช้ปัญญาไตร่ตรอง เอาแค่เหตุผลปัจจุบันจะรู้ได้ว่า กรรมดีมี กรรมชั่วมี ดังกล่าว

หากว่าจะค้านว่า บุคคลจะสามารถที่จะละอกุศลกรรม ที่จะประกอบกุศลกรรม เกิดขึ้นได้ และที่ว่ากรรมดี กรรมชั่วให้ผลดีผลชั่ว จะมีข้ออุปมาเปรียบเทียบอย่างไร หรือไม่ว่า สามารถอย่างไร ทำไมกรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว เมื่อบุคคลสามารถ ทำกรรมดีแล้ว จะสามารถเปลี่ยนผลบ้างไม่ได้หรือ เปลี่ยนให้กรรมชั่วให้ผลดีไม่ได้หรือ เปรียบดังปลูกต้นไม้ บุคคลสามารถเลือกปลูกต้นไม้ได้ ดังชาวสวนปลูกทุเรียน ก็เป็นสวนทุเรียน ปลูกลำไยก็เป็นสวนลำไย สามารถปลูกได้และต้องปลูกด้วย จึงจะเป็นสวนทุเรียน สวนลำไย เมื่อปลูกแล้วการให้ผลเป็นเรื่องของต้นไม้เอง ต้นทุเรียนก็ให้ผลเป็นทุเรียน ลำไยก็ให้ผลเป็นลำไยตามลำดับ จะบังคับให้ทุเรียนออกผลเป็นลำไย

หรือ ลำไยออกเป็นผลทุเรียนไม่ได้ ต้นไม้ชนิดใดให้ผลชนิดนั้น ฉันทิดก็ดี บุคคลสามารถละอกุศลได้ ทำกุศลให้มีขึ้นได้ อกุศลกรรมก็สามารถทำได้ก็สามารถละได้อีกเหมือนกัน เมื่อทำแล้วกรรมที่ทำก็ให้ผลเป็นไปตามประเภทของตน จะไปบังคับผลให้แลกเปลี่ยนกันไม่ได้ เพราะฉะนั้น ตอนกระทำเป็นหน้าที่ของตนว่าจะทำหรือไม่ทำ แต่ว่ากรรมก็มีหน้าที่ให้ผลไปตามประเภทของตน ดังตัวอย่างที่กล่าวมานั้น ควรจะต้องทำความเข้าใจในกระแสที่เป็นปัจจุบันที่กระทำกรรมนั้น ๆ ให้เข้าใจไว้เป็นพื้นฐาน ไม่ใช่หมายความว่า ทำกรรมดีก็เป็นคนดีเมื่อได้รับผลดีตอบแทน ทำกรรมชั่วก็เป็นคนชั่ว เมื่อได้รับผลชั่วตอบแทน ต้องเข้าใจว่าเป็นคนชั่ว เป็นคนดีได้ทันที

เหมือนอย่างนักเรียนนักศึกษาที่เข้าโรงเรียนทุกวัน เมื่อเรียนก็เป็นนักเรียน นักศึกษาทันที ไม่ใช่จะไปเป็นนักเรียนนักศึกษากันหลังสอบไล่ นั้น เมื่อเข้าโรงเรียนเรียนหนังสือก็เป็นนักเรียน นักศึกษาทันที ฉันทิดก็ดี ทำดีก็เป็นคนดีทันที ทำชั่วก็เป็นคนชั่วทันที

เหมือนดังชาวสวนปลูกทุเรียนเป็นทุเรียนทันที ไม่ใช่เป็นทุเรียนตอนทุเรียนออกผล คราวนี้ในการปลูกมะม่วง ทุเรียน หรือลำไย การออกผลก็ต้องเป็นเวลานานตามกำหนด สุดแต่ว่าต้นไม้ นั้น ๆ จะให้ผลเมื่อมีอายุได้กี่ปี ตอนที่ต้นมะม่วงต้นทุเรียนให้ผลเมื่อถึงเวลากำหนด ปรากฏเป็นผลของมะม่วง ผลของทุเรียน เรียกว่า วิวาห์ วิวาห์แปลว่าผล เช่น วิวาห์กรรม ผลของกรรม แต่ถ้าวิวาห์หมายถึงผลที่สูงงอมที่จะหล่นจากขั้วได้ เหมือนอย่างผลของมะม่วง ทุเรียนนั้น ที่ปรากฏเป็นผลออกมา แต่ถ้ายังไม่สูงงอมจนนำมาบริโภคได้ ก็ยังไม่เป็นวิวาห์ ถ้าสูงงอมแล้วพร้อมที่จะหล่นได้เรียกว่า วิวาห์ ซึ่งนำมาบริโภคได้ วิวาห์กรรมก็เป็นเช่นนั้น กรรมที่กระทำไว้วันหนึ่ง ๆ เมื่อถึงกำหนดจะให้ผลสูงงอม จึงปรากฏเป็นผลที่ทำให้บุคคลได้รับความสุขทุกข์ สมบัติ วิบัติต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงได้แสดงว่า กรรมบางอย่างให้ผลในปัจจุบัน คือ ในระยะเวลาที่มองเห็น กรรมบางอย่างให้ผลในภายหน้า กรรมบางอย่างให้ผลในเวลา ที่ถัดไปจากภายหน้า วางหลักไว้ ๓ อย่างนี้

เพราะฉะนั้น บุคคลสามัญทั่วไปจึงต้องอาศัยมีศรัทธาในความเชื่อนี้ เพราะว่าไม่สามารถจะรู้เห็นผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ซึ่งเป็นส่วนภายนอกได้ หรือสืบไปภายนอก แม้จะเป็นสัจจะคือความจริง ดังในหมวดศรัทธา ศรัทธาในกรรม ต้องอาศัยศรัทธาในสิ่งที่ไม่รู้ได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยศรัทธาในปัญญาของท่านผู้รู้ก่อน และใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลที่เป็นปัจจุบันดังกล่าวมาแล้ว เทียบกับปลูกต้นไม้ ผลจะให้ผลก็ต้องมีกำหนดเวลา ยาวหรือสั้น ส่วนที่เป็นปัจจุบันนั้นมองเห็นได้ชัดว่า กุศลมี อกุศลมี ทำกุศลก็มีกุศลทันที อกุศลก็มีอกุศลทันที ผลเป็นอย่างหนึ่งดังที่กล่าวแล้ว

เพราะฉะนั้น ต้องอาศัยปัญญาควบคู่กันไป หากกล่าวว่า ทำไมจึงต้องมีศรัทธา ไม่มีไม่ได้หรือ ตอบว่าไม่ได้ เพราะว่าสิ่งที่ตัวเราเองไม่รู้ไม่เห็น จึงต้องมีศรัทธา ความเชื่อ ยกตัวอย่างทุกคนเกิดมาเมื่อวันที่เท่านั้น ๆ เราไม่รู้เอง พ่อแม่ท่านบอกจดเอาไว้ เราก็ตอบเชื่อ และในสิ่งที่เป็นกรรมคือการทำงานที่กระทำต่าง ๆ เป็นกรรมดีกรรมชั่วดังกล่าวมานั้น แม้ในทางกฎหมายบ้านเมืองก็ต้องอาศัยหลักศรัทธาที่มีเหตุผล เช่น ผู้ร้ายที่ตำรวจจับฟ้องศาล คณะตุลาการไม่รู้เห็นที่ผู้ร้ายไปทำร้ายจริงหรือไม่ก็ต้องอาศัยหลักฐาน พยานต่าง ๆ มาพิจารณา เมื่อหลักฐานพยานยืนยันก็ควรจะเชื่อว่าเป็นผู้ร้ายจริง จึงตัดสินลงโทษ เมื่อไม่มีหลักฐานยืนยันพอตัดสินปล่อยไป แม้คณะตุลาการก็ใช้หลักศรัทธานี้ แต่ต้องให้เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล คือเป็นญาณสัมปยุตศรัทธา คือศรัทธาความเชื่อที่ประกอบด้วยญาณหยั่งรู้ ด้วยวิญญานหลักฐาน พยาน เหตุผล จึงไม่จำเป็นต้องไปรู้เห็นด้วยตนเองจริง ๆ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ส่วนใหญ่ต้องอาศัยความเชื่อยุติด้วยเหตุผลให้เป็นญาณสัมปยุตศรัทธา ดังนั้นศรัทธาขาดไม่ได้ ต้องใช้ปัญญาประกอบ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ปัญหาที่ว่าชาติหน้ามีหรือไม่มี ตรัสเปรียบเทียบให้เห็นว่า ถ้าไม่มีศรัทธาคือความเชื่อจะทำให้ชะล่าใจ ทำอะไรไม่นึกถึงบุญบาป ความรับผิดชอบบุญบาปที่กระทำ จะได้ไม่ต้องพบผลบุญบาปในชาติหน้า จะไม่ประมาทประกอบกรรมที่ผิดชั่วต่าง ๆ ถ้ามีศรัทธาจะเว้นจากบาป ประกอบบุญ เมื่อเชื่อว่าชาติหน้ามี ผลบุญบาปมี ก็จะไม่ประสมทุกขในชาติต่อไป และในชาตินี้ก็จะทำให้ตนเป็น

ผู้บริสุทธิ์ ให้พิจารณาเทียบดังนี้ เพราะว่าเมื่ออาศัยศรัทธาอย่างนี้แล้ว ก็จะไม่ม
มีจลาทัญญู ความเห็นผิดอย่างแรงดั่งนั้น ก็ยังมีศรัทธาในกรรม ผลของกรรม วิบาก
ของกรรม เชื่อในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า และมีปัญญาไตร่ตรองให้รู้แจ้งเห็นจริง
ในปัจจุบันเท่าที่จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ ให้หัดใช้ปัญญาเกิดความเห็นยุดิ ครอบงำในกุศล
อกุศล ผลของวิบากกุศลและอกุศล จะทำให้ยับยั้งตนเองได้ ไม่ลุอำนาจ โลก โกรธ
หลง สามารถละอกุศล ประกอบกุศลธรรมได้ตามสมควร

๒๙ สิงหาคม ๒๕๒๓

ครั้งที่ ๑๓ กุศล - ประโยชน์

ว่าถึงสภาวะสืบมาถึงปัญญา กล่าวได้ว่า สภาวะทางปัญญา และตัวปัญญา บุคคลจึงอาจฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รู้จักกรรม ผลของกรรม แม้ว่าเรื่องกรรม ผลของกรรมเป็นเรื่องสืบต่อ อดีต อนาคต ปัจจุบัน แต่ก็รู้จักเชื่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รู้จักพิจารณาตามเหตุผลที่เป็นปัจจุบัน อันพอให้เกิดความรู้ความเห็น อันถูกต้อง แต่แม้เช่นนั้น ก็ยังมีกิเลส ตัณหา ซึ่งในบางคราวก็ลุอำนาจ กิเลส ตัณหา ประกอบกรรมที่ชั่วที่ผิดต่าง ๆ และยังมีบุคคลที่มีสันดานหยาบช้ำ มีทิฐิมีมานะที่ผิด เห็นผิดเป็นชอบ แม้เช่นนั้น ก็ยังมีบุคคลที่ไม่มีทิฐิมีมานะ ไม่หยาบช้ำ รู้จักผิดชอบ และเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าว

ความสำคัญถึงตรงนี้จะอยู่ที่กิเลส ตัณหา อันมีอยู่ในจิตใจของบุคคล พระพุทธเจ้า จึงได้แสดงธรรมสั่งสอนให้ปฏิบัติขัดเกลากิเลส ตัณหา ในจิตใจ โดยสอนให้รู้จักเหตุผล ในด้านทุกข์ ให้รู้จัก ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แม้ในขั้นกรรมก็เช่นเดียวกัน ก็ให้รู้จักว่า กรรมชั่วเป็นเหตุแห่งทุกข์ ความทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นผลของกรรมชั่ว กรรมดีเป็นเหตุแห่งความสุข เหตุจากความดับทุกข์ อันเกิดจากดับกรรมช้วนั่น ซึ่งเป็นปัญญาในเหตุและผล อันจำเป็นจะต้องฝึก พิจารณา ให้ปัญญารับรองในเหตุผลขั้นนี้ จึงจะสามารถมีสติ ปัญญา ยับยั้งใจ จากกิเลสตัณหา

ทั้งหลายและกรรมชั่วทั้งหลาย และจะเพิ่มพูนคุณธรรมในจิตใจต่าง ๆ กระทำกรรมอันดีอันเป็นเหตุดับทุกข์ อันเกิดจากกิเลสและกรรมชั่วให้ประสบสุขได้ เพราะฉะนั้นในขั้นนี้ก่อนที่จะต่อไปถึงขั้นขัดเกลากิเลส หรือว่าขั้นอริยสังขที่ เป็นเหตุดับกิเลส ตัณหาโดยตรง อันเป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็จะไปร่ำภาคว่าถึงขั้นสุข ทุกข์ ในขั้นโลกเสียก่อน เพราะว่ามักจะมีผู้เข้าใจว่าพระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักแต่ทุกข์ เห็นอะไรเป็นทุกข์ไปหมด ดังในอริยสังข ๔ ก็เริ่มต้นด้วยทุกข์ ทำนองว่าเป็นศาสนาที่สอนมุ่งในทางแง่ของความทุกข์ หรือ แง่ร้าย ไม่มองในแง่ดี

แต่อันที่จริงพระพุทธศาสนาแสดงธรรมในแง่ของสังขจรธรรม ธรรมที่เป็นสังขจะ คือความจริง และเมื่อได้ฟังคำอธิบายถึงทุกข์ที่แสดงในพระพุทธศาสนา ดังทุกข์อริยสังข ให้เข้าใจ ก็ย่อมจะได้ปัญญารับรองว่าเป็นสังขจะคือความจริง และจะเข้าใจว่าทุกข์ที่ หมายถึงนั้นคืออะไร แต่ฟังเข้าใจว่า เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงอริยสังขนั้นก็แสดงต่อจากอนุพุพพิกธา คือคำสั่งสอนเบื้องต้นขึ้นไปโดยลำดับก่อน เป็นการชำระพอก้างจิตใจให้สะอาดเหมือนอย่างซักพอกผ้าให้สะอาดก่อนแล้ว จึงทรงแสดงอริยสังข เพราะจิตที่สะอาดแล้วสามารถจะรับฟังอริยสังขได้ เกิดดวงตาเห็นธรรมได้ เหมือนอย่างผ้าที่สะอาดก็จะสามารถรับน้ำย้อม จะติดน้ำย้อมได้ อนุพุพพิกธา คือถ้อยคำที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้เบื้องต้นนั้น คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. สวรรค์ อันเป็นผลของทานและศีล ๔. กามาทีนพ โทษของกาม ๕. เนกขัมมะอาานิสงส์ อาานิสงส์ในการออกจากกาม ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุพุพพิกธา ๕ ก่อน แล้วแสดงอริยสังขสืบต่อไปภายหลัง สำหรับอนุพุพพิกธา ในข้อ ทาน ศีล สวรรค์ นั้นเป็นการแสดงความประพฤดีดีและการประพฤดีดีทางโลก

อีกหมวดหนึ่งสำหรับธรรมที่ทรงสั่งสอน เรื่องผลดีทางโลกและความประพฤดีดี นั้นได้แก่ ทิฐฐธัมมิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ปัจจุบัน และสัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ภายหน้า ดังแสดงให้ไว้ในหมวดคิหิปฏิบัติ ในนวโกวาท ธรรม ๒ หมวดนี้เป็นเครื่องยืนยันว่าพระพุทธศาสนาแสดงธรรมสอนโลกสำหรับบุคคลที่อยู่ในโลกและยังต้องการโลก เพื่อให้ปฏิบัติหน้าตนเพื่อให้ได้รับประโยชน์ที่ต้องการในทางโลก ทั้งที่เป็นประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้า

คำว่าประโยชน์นั้นแปลมาจากคำว่า อตถ ตามศัพท์ สิ่งที่ต้องการ ถ้าปัจจุบัน ก็เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ภายหน้าก็เป็นประโยชน์ภายหน้า และสิ่งที่ต้องการในปัจจุบัน นั้นเป็นปัจจัย เครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิต ที่เป็นส่วนสำคัญคือ ปัจจัย ๔ อาหาร ผ่านงุ่มห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ และสิ่งที่ต้องการอื่น ๆ รวมความเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุขที่เป็นโลกธรรม ฝ่ายที่ปรารถนาต้องการหรือจะเรียงลำดับเป็นอย่างอื่น เช่น ลาภคือสิ่งที่พึงได้ที่ต้องการดำรงชีวิต เป็นทรัพย์ต่าง ๆ ตลอดจนถึงยศและความที่มีไมตรี ด้วยบุคคลในฐานะเป็นมิตรสหายต่าง ๆ ที่สัมพันธ์อยู่ ดังเช่น ในฐานะเป็นทิศ ๖ และเป็นความผาสุกไม่มีโรค คือ ทุก ๆ อย่างอันเป็นสิ่งที่ต้องการดำรงชีวิต ให้ชีวิตเจริญในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ปัจจุบันอันเรียกว่า ทิฐฐธัมมิกัตถประโยชน์ อันพึงได้ในการปฏิบัติ ๔ ประการ ๑. *อุฏฐานสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร เล่าเรียนประกอบอาชีพ ในกิจต่าง ๆ ๒. *อารักขสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการรักษาวิชาความรู้ ทรัพย์สมบัติ ตลอดจนถึงรักษาชีวิตอนามัย และสิ่งที่ควรรักษา ๓. *กัลยาณมิตรตตา* ความมีเพื่อนมิตรที่ดีงาม ๔. *สมชีวิตา* ความเลี้ยงชีวิตพอสมควร แก่กำลังทรัพย์ไม่ให้เกิดเคือง และได้ทรงสั่งสอนข้อที่พึงปฏิบัติในหมวดอื่น ๆ อีกหลายหมวด เช่น สอนให้รู้จักความสุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง คือ

๑. ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์
๒. ความสุขที่เกิดจากบริโภครทรัพย์
๓. ความสุขที่เกิดจากการประกอบกิจการงานที่ไม่มีโทษ
๔. ความสุขที่เกิดจากไม่มีหนี้สิน

และให้เว้นจากอบายมุขต่าง ๆ อบายมุข ๔ บ้าง อบายมุข ๖ บ้าง ก็เพื่อต้องการให้ได้รับประโยชน์ที่เป็นปัจจุบัน

อีกหมวดหนึ่ง สัมปรายิกัตถประโยชน์ภายหน้า ได้แก่สิ่งที่ต้องการ คือต้อง ประสงค์ในเวลาภายหน้า อันสิ่งที่เป็นประโยชน์ภายหน้า ก็ได้แก่สิ่งที่ต้องการในปัจจุบัน นี้แหละอันจะต้องอาศัยอีกในเวลาภายหน้า บางที่ท่านก็ชี้เอาอายุ วรรณะ สุข ยศ สวรรค์ กล่าวโดยความแล้วคือ อะไรก็ตามที่จะเป็นสุข เจริญ ที่ชีวิตในภายหน้าต้องการ

อาศัยใช้สอย เป็นประโยชน์ภายนอกทั้งหมด สั่งสอนให้รู้จักปฏิบัติในเหตุแห่งประโยชน์ ภายนอก คือ

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเชื่อ
๒. ศีลสัมปทา ความประพฤติงดเว้นการเบียดเบียนต่าง ๆ
๓. จาคสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยการบริจาค เผื่อแผ่ความสุข
๔. ปัญญาสัมปทา ความรู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์

และแสดงธรรมที่จะเกื้อกูลให้เกิดประโยชน์ที่ครอบปัจจุบันและภายนอกในหลายหมวด เช่น ประโยชน์ที่เกิดจากการถือเอาโภคสมบัติ มีการเลี้ยงครอบครัวและตนให้มีความสุข แสดงทศ ๖ คือบุคคลที่เกี่ยวข้องกันในฐานะนั้น ๆ จะพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไรให้เกิดความสุขความเจริญ ตามที่กล่าวมานี้เป็นข้อชี้แจงตามหลักธรรม คำสั่งสอนไปตรง ๆ แต่ใครอธิบายประกอบให้เข้าใจว่า

คำว่า ประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายนอก แคไหนเป็นปัจจุบัน แคไหนเป็นภายนอก จะต้องเข้าใจ มักจะเข้าใจว่าปัจจุบันคือชาตินี้ ภายนอกคือชาติหน้า อันที่จริงนั้นไม่พึงเข้าใจอย่างนั้นแต่เพียงทางเดียว ในชาตินี้เองก็มีปัจจุบัน มีภายนอก หรือแบ่งให้สั้นเข้าอีกว่าเดือนนี้เป็นปัจจุบัน วันนี้ พรุ่งนี้ หรือแบ่งเร็วขึ้นมาอีกก็ได้ เพราะฉะนั้นพิจารณาดูให้ดี ปัจจุบันกับภายนอกต่อกันไปได้ทีเดียว ชั่วโมงนี้เป็นปัจจุบัน ชั่วโมงหน้าเป็นภายนอก จะต้องเข้าใจให้ดีเป็นสิ่งที่แบ่งได้ในระยะเท่าใด สั้นเท่าใดก็ได้ เมื่อเข้าใจเป็นขั้นมาตรฐานแล้ว ที่สั่งสอนให้ปฏิบัติในเหตุของปัจจุบันไว้ ๔ ข้อ เหตุของภายนอกไว้ ๔ ข้อ ไม่ใช่แค่ปฏิบัติ ๔ ข้อในปัจจุบัน และเหตุของภายนอกไม่ต้องปฏิบัติ เอาไว้ภายนอกค่อยปฏิบัติ ไม่หมายเช่นนั้น ถ้าเช่นนั้นแล้ว ในภายนอกจะไม่มีโอกาสปฏิบัติ เช่น สมมุติว่าวันนี้เป็นปัจจุบัน พรุ่งนี้เป็นภายนอก จึงปฏิบัติเฉพาะวันนี้ ครั้นถึงพรุ่งนี้ พรุ่งนี้มาเป็นปัจจุบัน ก็เป็นว่าไม่ต้องมาปฏิบัติ เหตุของประโยชน์ภายนอกเลย ฉะนั้น จึงต้องมาปฏิบัติเหตุของประโยชน์ปัจจุบันและเหตุของประโยชน์ภายนอกให้ไปด้วยกันและตามที่ว่าอาจปฏิบัติได้ ที่ว่าเช่นนั้นก็เพราะว่า ในประโยชน์ปัจจุบันท่านสอนให้ถึงพร้อมด้วยอุฏฐานสัมปทา คือความหมั่นเพียร

และประโยชน์ภายนอกคือ ถึงพร้อมด้วยจาคะ การบริจาค ท่านลำดับไว้ดี คือหาทรัพย์ก่อนแล้วจึงบริจาคได้ ถ้ายังไม่แสวงหาทรัพย์ได้มาก่อนจะบริจาคทรัพย์ก็ไม่ได้ และการทำจาคะไม่ได้สอนให้บริจาคหมดสิ้น ก็ยังให้รู้จักรักษาด้วยอารักขสัมปทา และการบริจาคก็สอนให้ถือในหมวดโภคทรัพย์ คือ เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงตนก่อน นี่เป็นวิธีสอนที่ผู้นับถือต้องปฏิบัติให้ถูก แล้วจะแก้ปัญหาคงคนถามได้ บางทีฟังคำว่า ทาน ทานแล้วบริจาคเรื่อยไป จริงจริงแล้ว สอนให้หาก่อนแล้วสอนให้ให้ เป็นอันว่าประโยชน์ปัจจุบันและภายนอกต้องไปด้วยกัน และต้องเข้าใจว่า ประโยชน์ปัจจุบัน ภายนอกนั้นยกเอากาลเวลามาเป็นประธาน แต่ที่จริงความหมายย่อมครอบงำครอบคลุมไปถึง ๓ คู่ คือ ปัจจุบันและภายนอกเป็นคู่แรก คู่สองคือกายจิต คู่สาม คือตนเองและผู้อื่น อันยังประโยชน์ที่ต้องการนั้น ย่อมจะต้องการ ๓ คู่นี้ไปด้วยกันคือ เมื่อกายและจิตได้รับประโยชน์ต่อไป ก็ทำให้สุขกายสุขจิตด้วยกัน ตนเองและผู้อื่นต่างได้รับประโยชน์ที่ต้องการด้วยกัน มีความสุขทั้งตนเองและผู้อื่น เมื่อว่าถึงกาล เมื่อได้รับทั้ง ๒ เวลา ก็มีความสุขทั้งปัจจุบันและภายนอก

เพราะฉะนั้น ธรรมใน ๒ หมวดนี้และหมวดอื่น ก็เป็นไปให้เกิดผลสำเร็จที่ทุกคนต้องการ ให้เกิดความสุขกาย จิตใจ ทั้งตนเองและผู้อื่น ทั้งปัจจุบันและภายนอก ถ้าทั้งสามคู่นี้ไม่บกพร่องและขัดสน ได้รับประโยชน์ความสุขทั้งสามคู่แล้ว โลกก็จะมีความสุข ไม่เดือดร้อนวุ่นวาย ดังเป็นการสอนโลกให้ได้รับความสุขที่แท้จริง

ครั้งที่ ๑๘

จรณะ (อาการวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒)

ได้แสดงสรณะสี่มาถึงปัญญา ก็นับว่าเป็นสรณะทางปัญญาและได้มาถึงความที่ต้องจะปฏิบัติอบรมจิตใจ เพื่อให้จิตใจได้ผ่องพ้นจากเครื่องเศร้าหมองจิตต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องทำจิตให้ไม่สงบและให้อ่อนปัญญา เพราะโดยปกติบุคคลทั่วไปที่มีใจเป็นผู้มีจิตใจร้ายมากนัก มีทิฐิมานะมากนัก ก็ย่อมจะสามารถรับคำแนะนำอบรมสั่งสอน รู้จักดี ชั่ว ผิด ถูกได้ตามสมควร แต่ถ้าทั้ง ๆ ที่รู้เมื่อบังเกิดอารมณ์ และกิเลสที่แรงก็ไม่สามารถยับยั้งชั่งใจได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องหัดปฏิบัติทำจิตใจให้มีกำลังฝ่ายดีที่เข้มแข็ง สามารถที่จะยับยั้งชั่งใจได้ตามสมควร และหัดใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุผลให้เป็นบุคคลที่เรียกว่า มีเหตุผลอันถูกต้อง คือมีความรู้เหตุผลอันถูกต้อง ในเรื่องทั้งหลาย ทำให้สามารถที่จะปฏิบัติละทางที่เสื่อมเสีย ผิดพลาด ปฏิบัติตนอยู่ในทางที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นวิสัยที่ทุกคนสามารถจะทำได้ ซึ่งทุกคนหมายถึงผู้ที่มีพื้นปัญญาตามสมควรและมีพื้นอัธยาศัยสันดานที่ดี อยู่ในเกณฑ์ที่พอแนะนำได้ดังกล่าวนั้น

ในการหัดใช้ปัญญานี้ก็โดยที่หัดใช้ปัญญาพิจารณาจากการฟัง การได้ยินเป็นต้นทางตา หู ที่มีอยู่เป็นประจำนี้ คือเมื่อดูอะไร ฟังอะไร ก็ย่อมจะได้ความรู้จากการดู การฟังนั้น อันนับว่าเป็นความรู้ทางอายตนะ และเมื่อได้ความรู้ทางอายตนะโดยการดู การฟังเป็นต้นนี้แล้ว ก็หัดคิดพิจารณาเพื่อให้ได้เหตุผลอันถูกต้อง และเพื่อให้พบเหตุผล

อันถูกต้อง นี่ก็ต้องอาศัยปฏิบัติประกอบไปด้วย อันเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง และเมื่อถูกต้องก็ย่อมจะได้ความรู้จากการปฏิบัตินั้นอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นส่วนสำคัญ และเป็นความรู้ที่ถูกต้อง ยิ่งกว่าที่จะเพียงใช้ความคิดพิจารณาเท่านั้น

พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ตรัสรู้ ตามพระพุทธประวัติที่แสดงว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตายและสมณะ จึงได้ทรงสลดพระหฤทัย พิจารณาน้อมเข้ามาถึงพระองค์เองว่า แม้ทุกคนผู้เกิดมาในโลกก็ต้องแก่ เจ็บ ตาย เช่นนั้น จึงได้ทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น คือ หลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย และได้ทรงพิจารณาคาดเอาว่าธรรมะที่ทำให้ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย มีอยู่ เพราะเมื่อมีที่ที่แก่ เจ็บ ตาย ก็จะต้องมีไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย หรือที่ที่ไม่แก่ เจ็บ ตาย โดยจะต้องมีธรรมะที่บรรลุแล้ว ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ที่เรียกว่า โมกขธรรมนั้น เช่นเดียวกับมีมืดกับสว่างคู่กัน ก็เป็นการที่ทรงดำริพิจารณาไปตามเหตุและผล พร้อมทั้งมีข้อเปรียบเทียบดังกล่าวและได้ทรงเห็นว่า หากทรงอยู่ครองฆราวาส ซึ่งมากไปด้วยภาระ ธุระกิจ กังวลต่าง ๆ ก็ไม่อาจแสวงหาโมกขธรรมได้ หากเป็นสมณะซึ่งเป็นผู้ออกจากเรือนไม่มีกิจกังวล จึงอาจจะปฏิบัติแสวงหาโมกขธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงมีพระหฤทัยน้อมเข้าไปในการบวชการออกที่เรียกว่า เนกขัมมะ และเมื่อพระปณิธานคือความตั้งพระหฤทัยเพื่อจะพบโมกขธรรมเกิดขึ้น มั่นคง แข็งแรง จริงจัง จึงได้เสด็จออกทรงผนวชด้วยพระองค์เอง แล้วปฏิบัติแสวงหาโมกขธรรม

ในตอนต้นได้ทรงเข้าศึกษาในสำนักอาจารย์ อาฬารดาบส กาลามโคตร ได้ศึกษาจบสมาบัติ ๗ ได้ปฏิบัติเสมอกับท่านอาจารย์แล้ว ยังเห็นว่ามิใช่โมกขธรรม จึงเสด็จลาออกไปศึกษาในสำนักอุทกดาบส พราหมณ์บุตร ศึกษาสมาธิสมาบัติ ๘ ก็ยังเห็นว่ามิใช่โมกขธรรม จึงลาเสด็จออกไปแสวงหาอย่างอื่นทางอื่นต่อไปอีก ก็ได้ทรงจับปฏิบัติทำทุรกิริยา ทรมานกายต่าง ๆ ได้ทรงกระทำเป็นอย่างยิ่ง โดยที่ยังไม่มีใครทำได้เสมอเหมือนแล้ว ก็ยังไม่ใช่ทางบรรลุโมกขธรรมได้ เพราะเป็นเพียงการทรมานร่างกายเท่านั้น ไม่ได้มีการอบรมจิต ทรงหวนระลึกถึงปฐมฌานที่ทรง

ได้เมื่อเล็ก ๆ ในคราวเป็นพระราชกุมารตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพระราชพิธีอยู่ ได้ประทับอยู่ไต้ร่มหว่า จิตของพระองค์ทรงรวมเข้ามาที่ท่านแสดงว่า ทรงกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกก็ทรงได้จิตแตกัคคตา เป็นสมาธิขั้นปฐมฌาน ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และ เอกัคคตา อันเป็นสมาธิจิตที่บริสุทธิ์ สบจากกาม อกุศลทั้งหลาย ภายหลังสมาธิจิตนี้ได้เสื่อมไป เมื่อระลึกได้ก็ทรงพิจารณาว่าการปฏิบัติทำจิตสมาธิให้บริสุทธิ์สบจากกามอกุศลทั้งหลาย จะเป็นทางแห่งโมกขธรรมที่ทรงประสงค์ จึงทรงหยุดทำทุกริกิริยาบำรุงร่างกายให้ดีแล้ว จึงเริ่มทรงปฏิบัติทำความเพียรทางจิต ที่ท่านแสดงไว้ในปฐมเทศนา คือ ทรงเว้นจากทางสุดโต่งทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนไว้ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และอัตตกิลมถานุโยค ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติในทางมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง อันมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ เมื่อทรงปฏิบัติดำเนินไปในมรรคมองค์ ๘ ดังนี้ เป็น *มคฺคสมฺมุติ* ความพร้อมเพรียงเต็มที่แล้ว จักขุคือดวงตาก็ผุดขึ้น ปัญญาความรู้ทั่วถึงก็ผุดขึ้น ญาณคือความหยั่งรู้ก็ผุดขึ้น วิชชาความรู้ก็ผุดขึ้น อาโลกคือความสว่างก็ผุดขึ้น ในอริยสัจจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันเรียกตามบาลีว่า ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือว่ามรรค ญาณคือความหยั่งรู้ที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ได้ผุดขึ้นแก่พระองค์ว่านี่ทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ ทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว นี่ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกขสมุทัยนี้ควรละ ทุกขสมุทัยนี้ละได้แล้ว นี่ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธนี้ควรกระทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธนี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้ปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นแล้ว ที่ว่าวนรอบ ๓ คือ ญาณความหยั่งรู้วนคือเป็นไปในสัจจะทั้ง ๔ นี้โดยเป็นสัจจญาณรอบหนึ่ง โดยเป็นกิจจญาณรอบหนึ่ง โดยเป็นกตญาณอีกรอบหนึ่ง

รอบที่ ๑ โดยเป็นสังจญาณ แปลว่า ความรู้ในสังจจะคือความจริง คือ ความหยั่งรู้ว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา คือทรงรู้ว่า นี่ทุกข์จริง นี่ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์จริง นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง ญาณดังนี้เรียกว่า สังจญาณ ความหยั่งรู้ ในสังจจะคือความจริง เป็นความรู้ว่ารับรองจริงในสังจจะทั้ง ๔ นี้

รอบที่ ๒ กิจจญาณ แปลว่าความหยั่งรู้ในกิจ คือข้อที่ควรทำ ข้อที่ควรปฏิบัติ ในสังจจะทั้ง ๔ นี้ คือ หยั่งรู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น กิจคือข้อที่พึงปฏิบัติในสังจจะทั้ง ๔ จึงต่างกัน เรียกตามภาษาบาลีข้อที่ ๑. เรียกว่า ปริญญา กำหนดรู้ ๒. ปหานะ การละ ๓. สังจฉิระณะ การกระทำให้แจ้ง ๔. ภาวนา การปฏิบัติให้มีขึ้น เป็นขึ้น ความรู้ในสังจจะทั้ง ๔ ดังกล่าว เรียก กิจจญาณ

รอบที่ ๓ เรียก กตญาณ ความหยั่งรู้ว่าได้ทำกิจทั้ง ๔ เสร็จแล้ว ได้ทำเสร็จแล้ว คือได้รู้ว่า ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยเหตุเกิดทุกข์ก็ได้ละแล้ว ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ก็ทำให้แจ้งแล้ว ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ก็ปฏิบัติทำให้มีขึ้นบริบูรณ์แล้ว รู้ดังนี้ในสังจจะทั้ง ๔ เรียกว่า กตญาณ

ญาณคือ ความหยั่งรู้ที่มีรอบ ๓ คือที่รู้สังจจะทั้ง ๔ โดยเป็นสังจญาณ โดยเป็นกิจจญาณ และโดยเป็นกตญาณ ๓ คุณ ๔ เป็น ๑๒ จึงเรียกว่าเป็นอาการ ๑๒ ในปฐมเทศนาทรงแสดงว่า ตราบใดที่ญาณคือ ความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ ในอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ นี้ ยังไม่บริสุทธิบริบูรณ์แก่พระองค์ ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาพระองค์ ว่าได้ตรัสรู้ได้เองโดยชอบ เมื่อใดญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ บังเกิดบริสุทธิบริบูรณ์ในพระองค์ ปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบเองดังนี้

เพราะฉะนั้น พระสูตรที่เป็นปฐมเทศนาที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาพึงศึกษา กำหนดจดจำให้เข้าใจ เพราะแสดงทางปฏิบัติตั้งแต่ก่อนตรัสรู้จนพบทาง ทรงปฏิบัติไปในทางจิตตรัสรู้ และพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น ตรัสรู้อะไร? ตรัสรู้อย่างไร? ควรกำหนด

และทำความเข้าใจ และเมื่อกำหนดและทำความเข้าใจแล้วจะเป็นสิ่งที่พอเข้าใจได้
 ตรีสรู้อะไร ตรีสรู้อริยสัจจทั้ง ๔ รู้อย่างไร คือรู้อันมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ใน
 อริยสัจจทั้ง ๔ ดังกล่าว รู้อย่างนี้จึงเรียกว่าตรีสรู้อ

เพราะฉะนั้น แม้ในการศึกษาทำปัญญาให้บังเกิดขึ้นแก่ตนเอง ก็ให้ฝึกหัด
 ปฏิบัติตามปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติมาแล้วนี้แหละ ดังที่กล่าวแล้วว่า ทางเกิด
 ปัญญานั้น ทางสุตะ การฟังหมายรวมถึงดูด้วยตา ฟังด้วยหู เป็นต้น พระพุทธเจ้าเมื่อ
 เป็นพระโพธิสัตว์ ทรงเห็นเทวทูตทั้ง ๔ นี้ก็เป็นทางตา สิ่งที่เห็นนี้ เห็นก็นำมาคิด
 ความคิดเป็นจินตา ให้อยู่ในเหตุผลอันสมควร ดังที่พระพุทธเจ้าทรงคิดพิจารณาอัน
 เข้ามาในตน คิดข้ามไปถึงโมกขธรรม มีข้อเปรียบเทียบถึงมืดถึงสว่าง และมาจับปฏิบัติ
 เสด็จออกทรงผนวช คือออกศึกษา เป็นการจับปฏิบัติที่ท่านแสดงว่า “ก็ กุศล คเวสี”
 ทรงแสวงหาอยู่ว่าอะไรที่เป็นกุศล เป็นกิจของคนฉลาด ทรงจับศึกษาข้อนี้ ไม่ใช่ก็เลิก
 ไม่ใช่ก็เปลี่ยนเป็นข้อโน้น โดยไม่ยึดถือในข้อใดข้อหนึ่งว่าจะต้องเป็นอย่างนั้น แต่สอบ
 ดูเหตุผล ผลที่ได้รับเห็นว่าไม่ใช่โมกขธรรม อย่างเมื่อทรงเข้าศึกษาในสำนักดาบสทั้ง
 สอง ไม่ใช่โมกขธรรมแต่เป็นพรหมโลก จับทุกรกิริยาก็ไม่ใช่อีก จึงทรงปฏิบัติทางสมาธิ
 ซึ่งทรงประสบมาแล้วว่าเป็นความสงบงามและอกุศลได้จริง จิตพ้นจากกามอกุศลได้จริง
 เพราะฉะนั้น ถ้าจับแม้ในขั้นสมาธินั้นก็เป็นความพ้นขั้นหนึ่ง ถ้าจับทำได้ละเอียดยิ่งขึ้นไป
 ก็จะได้พบความพ้นยิ่งขึ้นไปอีก จึงได้ทรงจับปฏิบัติ ก็เป็นอันว่าเข้าทางถูก เข้าทางมรรค
 มีองค์ ๘ ศีลก็มีอยู่เป็นภาคพื้นแล้ว เมื่อมาจับสมาธิ ทรงได้สมาธิก็ได้ปัญญา เป็นผล
 ของสมาธิสืบต่อไป ธรรมะก็ส่งกันขึ้นไป ก็เป็นอันว่าเข้าทางถูก จึงได้ตรีสรู้อริยสัจ
 ทั้ง ๔ นั้น

ครั้งที่ ๑๙

อริยสัจจ์ ๔ ต่อ

กำลังว่าถึงสภาวะสืบมาถึงปัญญาเป็นสภาวะทางปัญญา และในข้อที่ว่าด้วยปัญญานี้แสดงมาหลายครั้ง คล้ายว่าข้อที่ว่ามาข้างต้นก็รวมมาในข้อปัญญานี้ด้วย ซึ่งความจริงเป็นเช่นนั้น เพราะปัญญาทำให้บุคคลรู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ ถ้าขาดปัญญา ก็จะไม่รู้จัก แต่รู้จักจึงสามารถใช้ปัญญาปรับปรุงดัดแปลงสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ เช่น ทางวัตถุ ปรับป่าให้เป็นเมือง ปรับปรุงสิ่งที่เรียกว่าความเจริญเป็นวัฒนธรรม เป็นอริยะ จนถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็ตรัสรู้สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ นำให้ทรงบรรลุถึงความเจริญอย่างสูงสุด ดังที่ใช้เรียกคำว่า อารยะ หรือ อริยะมาใช้ในพระพุทธศาสนา ถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งบรรลุถึงธรรมะอย่างสูงจนถึงอย่างสูงสุด ตามที่ได้แสดงแล้ว เพราะปัญญานี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งทุกคนไม่ควรประมาทปัญญา คือไม่ควรเผลอปัญญา แม้ที่ตนมีอยู่ ใช้ปัญญาพิจารณาก็จะเข้าถึงสัจจะที่เป็นความจริง ตั้งแต่ชั้นธรรมดาจนถึงความจริงที่เป็นอริยสัจจ์ และแม้หลักอริยสัจจ์ที่เป็นขั้นพื้นฐาน ก็สมควรหัดพิจารณาไปพร้อมกับการปฏิบัติธรรมะตั้งแต่ขั้นต้น ขั้นต่ำ หรือแม้ไม่พูดว่าปฏิบัติธรรม ก็ควรให้รู้จักอริยสัจจ์ที่เป็นขั้นพื้นฐานในเรื่องทั่ว ๆ ไป ซึ่งได้ประสบพบอยู่ทุกวัน และได้กระทำทุกวัน เพื่อจะได้จับความจริงถูกต้องว่าอะไรเป็นอะไร ดังกล่าวโดยลำดับ

บัดนี้ กำลังกล่าวถึงชั้นอริยสัจที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ โดยได้อธิบายแนะนำถึงทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเว้น ได้ทรงพบและปฏิบัติคือ มัชฌิมาปฏิปทา จึงตรัสรู้พระธรรม คืออริยสัจ ๔ และข้อที่เรียกว่าตรัสรู้ก็คือ ความรู้ที่มีนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ซึ่งได้กล่าวแล้ว ข้อความที่กล่าวมาแล้วนั้นก็นำมาจากปฐมเทศนา อันเป็นเทศนาที่สำคัญเป็นหลักของพระพุทธศาสนา จึงขอให้ตั้งใจอ่าน ฟัง กำหนด จดจำ ทำความเข้าใจ ก็จะรู้พระพุทธศาสนา นับว่าเป็นขั้นพื้นฐานอันสำคัญ

วันนี้ใครจะได้อีกเล่าเพิ่มเติมในเรื่องอริยสัจ ๔ ต่อไปอีกสัก ๒-๓ ประการ

ประการแรก กิจในอริยสัจ ๔ นี้ที่แสดงว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นสัจจญาณรอบ ๑ กิจจญาณรอบ ๑ กตญาณรอบ ๑ กิจในอริยสัจทั้ง ๔ ที่กล่าวถึงในสัจจญาณก็เป็นกิจ คือข้อที่พึงกระทำในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ซึ่งกิจนั้นมี ๔ อย่าง คือ ๑. ปริญา ความกำหนดรู้หรือรู้ให้รอบคอบทั่วถึง ๒. ปหานะ การละ ๓. สัจฉิกรณะ การกระทำให้แจ้ง ๔. ภาวนา การปฏิบัติทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น อะไรในพระพุทธศาสนาซึ่งพึงทำความกำหนดรู้ให้รอบคอบให้ทั่วถึง ที่เรียกว่า ปริญา ก็คือ บรรดาธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้นที่แสดงถึงขั้น อายตนะ ธาตุทั้งหลาย ดังเช่นที่แสดงถึงขั้น ๕ คือ รูปขั้น กอรูป เวทนาขั้น กอเวทนา สัญญาขั้น กอสัญญา วิญญาณขั้น กอวิญญาณ ย่อลงเป็นนามรูป ที่แสดงอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ และที่แสดงขยายเวทนา สัญญา สังขาร ออกไป ที่แสดงธาตุทั้งหลาย เช่น ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม คือ บรรดาธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงเข้ามาถึงสกนธ์กายทั้งสิ้นนี้ จะเป็นขั้น ๕ อายตนะ ๖ ธาตุ ๔ ธาตุ ๕๖ ธาตุ ๑๘ ก็ตาม และแม้ธรรมะที่ทรงแสดงไว้ และชื่ออย่างอื่น แต่ที่รวมเข้ามาถึงสกนธ์กายทั้งสิ้น หรือขั้น ๕ ทั้งสิ้น นามรูปทั้งสิ้น เหล่านี้เป็นข้อที่พึงทำความรู้ให้ทั่วถึงรอบคอบถูกต้อง ที่เรียกว่ากำหนดรู้ คือ กำหนดพิจารณาให้รู้จัก ให้รู้จักว่าสิ่งทั้งหมดเหล่านี้เป็น อนิจจะ คือไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ แปรปรวน เปลี่ยนแปลง อนัตตา ไม่ใช่ของตน คือให้รู้โดยไตรลักษณ์ รู้โดยสามัญญลักษณะ และเมื่อเป็นคำเดียวให้รู้จักว่าเป็นตัวทุกข์

และคำว่าทุกขนี้ มิใช่หมายความเอาเฉพาะความไม่สบายกาย ใจ ที่เป็นทุกขเวทนาเท่านั้น แต่หมายถึงว่าเป็นสิ่งที่ทนได้ยาก ทนอยู่ได้ยาก คือ คำว่าทุกข นั้น คำว่า ทุก-ยาก ข-ทน รวมเป็นทุกข คือทนยากหรือทนได้ยาก โดยความหมายคือ ทนอยู่ไม่ได้ หมายความว่าทนอยู่คงที่ได้ไม่ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และลักษณะแปรปรวนเปลี่ยนแปลงนั้นคือเกิดขึ้น เสื่อม ดับไป และเมื่อยังตั้งอยู่ก็แปรเปลี่ยนไป อยู่เสมอ เพราะฉะนั้น ทุกอย่างที่ทนอยู่ไม่ได้ หมายความว่าตั้งอยู่คงที่ได้ไม่ ต้องเปลี่ยนแปลงดังนี้ รวมเข้าคำเดียวคือทุกข เป็นความหมายรวบยอด ฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ ธาตุดังกล่าว จึงมีกิจคือข้อที่พึงปฏิบัติกระทำ คือกำหนดรู้ ให้รู้จักจักจะเป็นความจริง ในที่เป็นไปอยู่ ปรากฏอยู่ในสิ่งที่เป็นไป ดังกล่าวรวมเข้าคำว่า ทุกข นี้เป็นข้อหนึ่ง

ข้อที่สอง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าข้อไหนที่มีกิจคือข้อที่พึงกระทำด้วยปหานะ คือ การละ ก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดที่ทรงแสดงถึงกิเลสเป็นต้นว่า อุกุศลมูล ๓ รากะ โทสะ โมหะ นีวรณ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ และที่แสดงถึงกิเลสชื่ออื่น ๆ เช่น ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ที่แสดงไว้ถึงตัณหา ๖ หรือ ตัณหา ที่แสดงไว้ในอริยสัจจะข้อที่ ๒ บรรดาภิเลส และอกุศล บาปกรรมทั้งหลาย ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ทุกข้อ ทุกหมวด มีกิจที่พึงกระทำด้วยปหานะ คือ การละ คือให้ปฏิบัติละเสีย ไม่ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ที่มีขึ้นเป็นขึ้นก็ให้ละเสีย คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าข้อไหนมีกิจที่พึงกระทำด้วยสังฆิกรณะ คือการกระทำให้แจ้ง ได้แก่ ผลของมรรคที่เป็นอริยสัจข้อที่ ๔ กล่าวรวมความว่า ผลการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งหมด เป็นข้อที่พึงกระทำให้แจ้ง

สำหรับในข้อ ๒ ปหานะคือ การละนั้น สิ่งที่พึงละคืออกุศลกิเลส บาปกรรมทั้งหลาย รวมเข้าคำว่า ทุกขสมุทัย หรือสมุทัยเหตุเกิดทุกข เพราะบรรดาภิเลสเป็นทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกขทั้งสิ้น จึงตรัสสอนให้ละ

ส่วนข้อ ๓ ที่รวมเข้าในคำว่า ทุกขนิโรธคือความดับทุกข และคำว่าดับทุกข หมายถึงดับกิเลส และบาปอกุศลทั้งหลายนั่นเอง เพราะเมื่อดับกิเลสกับอกุศลบาปทั้งหลายเป็นการดับเหตุ เมื่อดับเหตุก็เชื่อว่าเป็นการดับทุกขอันเป็นตัวผลของเหตุ นั้นด้วย จึงเป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข

ข้อนี้เป็นข้อสำคัญชี้แจงอธิบายมาเกือบทุกตอน ตั้งแต่การปฏิบัติในศีลเป็นต้นมา ดังจะย่อนให้ระลึกบ้างว่า เช่น การปฏิบัติในศีล รู้สึกได้ความทุกข์ อึดอัดไม่สบาย เพราะวันนั้นวันนี้ อาจทำให้เข้าใจว่าศีลเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อเข้าใจอย่างนี้ก็เบื่อศีล เกลียดศีล ไม่ต้องการศีล ไม่ปฏิบัติ ไม่กระทำในข้อที่จะต้องเว้นตามที่ศีลบัญญัติไว้นั้นนั่น ดังนี้เรียกว่าไม่รู้จักอริยสัจที่เป็นขั้นพื้นฐาน เพราะฉะนั้น แม้ขั้นปฏิบัติในศีลก็ต้องหัดรู้ไว้ว่า ความทุกข์จากการบังเกิดขึ้นในการปฏิบัตินั้น ไม่ใช่เป็นผลของศีล แต่เป็นผลของตัณหา โลภ โกรธ หลง จิตที่ลู่อานาจกิเลส ต้องการทำต่าง ๆ แต่ติดขัดที่ศีลจึงเกิดความอึดอัดเดือดร้อนเป็นทุกข์ ให้รู้จักความทุกข์ที่ได้รับเกิดจากตัณหา โลภ โกรธ หลง ไม่ใช่ศีล จึงต้องมีขันติ อุตทน พิจารณาให้รู้จักซึ่งเป็นตัวปัญญา เมื่ออุตทนได้พิจารณาได้ ตัณหา โลภ โกรธ หลง ก็จะสงบ ผลของศีลจะปรากฏเป็นความไม่ต้องรับความเดือดร้อนที่เรียกว่า วิปฏิสาร ก็เพราะไปประพุดสิ่งที่ไม่มีภัยเวรต่าง ๆ ได้รับความสงบ นี่เป็นผลของศีลอันรวมเข้าในคำว่า ทุกขนิโรธที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทำความรู้จัก อันเรียกว่า สัจฉิกรณะ คือ กระทำให้แจ่มนี้แหละเป็นข้อสำคัญ

เมื่อปฏิบัติธรรมะอันเป็นส่วนดีส่วนชอบ ก็ได้รับผลของการปฏิบัติทันที แต่ผลที่ได้รับทันทีอาจซ่อนอยู่ใต้ผลของกิเลสที่ปรากฏอยู่บนพื้นผิว อันเป็นความทุกข์ อึดอัดต่าง ๆ ล้วนเป็นผลของกิเลสทั้งนั้น ครั้นสงบแล้ว ผลของกิเลสจะสงบ ผลของศีลจะไพล่ขึ้นมา ต้องหัดทำความรู้จัก คือ สัจฉิกรณะคือการกระทำให้แจ่มในผลของความดี ผลของกุศลธรรมทั้งหลายที่ตนปฏิบัติทุกข้อทุกประการ ค้นให้รู้จักและทำผลเหล่านี้ให้แจ่มแจ่มขึ้นมาในใจ จะทำให้ใจของตนเองนี้รับรอง และจะทำให้เกิดความนิยมในการปฏิบัติความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป อันนี้สำคัญมาก ต้องหัดทำความรู้จักตั้งแต่ในขั้นพื้นฐานทั่ว ๆ ไป ดังกล่าวนั้น นี่เป็นกิจที่พึงกระทำด้วยสัจฉิกรณะ คือการกระทำให้แจ่มอันเป็นข้อที่ ๓

ข้อที่ ๔ ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนทุกข้อทุกบทให้ปฏิบัติมีเป็นอันมาก ในนวกวาท ตั้งแต่ ทุกะ หมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง เป็นต้น นับว่าเป็นภาวณา คือข้อที่ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อย่างธรรมที่มีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ สัมปชัญญะ

ก็ปฏิบัติทำให้เป็นสติขึ้นมา ให้เป็นสัมปชัญญะขึ้นมา ดังนี้คือการภาวนา ปฏิบัติให้มี
ขึ้นให้เป็นขึ้น เพราะฉะนั้น จึงรวมกิจคือข้อที่พึงปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นเป็น
๔ อย่าง

๑. ปริญญา กำหนดรู้ให้รอบคอบ ทัวถึงความเป็นจริงในธรรมะที่พึงกำหนดรู้
๒. ปหานะ ละในธรรมะที่พึงละ
๓. สัจฉิกรณะ ทำให้แจ้งในธรรมะที่พึงทำให้แจ้ง
๔. ภาวนา ปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นในธรรมที่พึงปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้

เป็นขึ้น

- ข้อ ๑. ก็เป็นกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๑
- ข้อ ๒. ก็เป็นกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๒
- ข้อ ๓. ก็เป็นกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๓
- ข้อ ๔. ก็เป็นกิจที่พึงปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๔

ครั้งที่ ๒๐

อริยสังข์กับความสำคัญของอริยสังข์

แสดงสละสืบต่อมาถึงปัญญาเป็นสละทางปัญญา และก็ว่ามาถึงความสำคัญ
ของอริยสังข์ ก็จะต่อความสำคัญของอริยสังข์เป็นอันดับสองต่อไป คือ กิจของ
อริยสังข์ ๔ นับว่าเป็นกิจคือข้อที่พึงปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ซึ่งได้กล่าวแล้ว
ตามหลักของกิจคือข้อที่พึงกระทำปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นนี้ ก็เป็นข้อที่พึง
ตอบปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนาได้อีกด้วย เช่น

ปัญหาว่า อัตวินิบาตกรรม คือการฆ่าตัวเองผิดหรือชอบด้วยหลักพระพุทธ-
ศาสนา ก็ตอบได้ว่าผิดด้วยหลักกิจแห่งพระพุทธศาสนา เพราะว่า ตามหลักกิจคือ
ข้อที่พึงกระทำในพระพุทธศาสนานั้น ตัวเองที่ฆ่าตัวเองหมายถึงการทำลายชีวิตตัวเอง
ทำร้ายร่างกายตัวเอง อันร่างกายและชีวิตนี้ทางพระพุทธศาสนามีได้สอนให้ฆ่าทำลาย
แต่สอนให้กำหนดรู้ในข้อว่า ปริญา คือกำหนดให้รู้จักโดยรอบคอบถูกต้องตามหลัก
ไตรลักษณ์ รวมเข้าก็ตามทุกขสังขจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ เพราะร่างกายรวมเข้าในขันธ
๕ นั้นเอง เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ หรืออัตภาพร่างกาย ชีวิตทางพุทธศาสนาจึงไม่สอน
ให้ฆ่า แต่สิ่งที่พึงฆ่า พึงทำลายนั้นได้แก่ตัณหาหรือกิเลส กับทั้งอกุศล บาปกรรม
ทั้งหลาย ซึ่งรวมในข้อ สมุทัยสังขจะ สภาพที่จริงของสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ และตัณหา
นั้น ความอยากตายนับเข้าในข้อวิวัตตตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่

เพราะต้องฆ่าและทำลายตัววิภวตัณหาเสีย ไม่ใช่ไปฆ่าเบญจขันธ์ หรือชีวิตร่างกาย แต่ให้ฆ่าตัวตัณหากิเลสอกุศลบาปกรรมทั้งปวง ซึ่งเป็นข้อที่พึงกระทำด้วยปหานะ คือ การละดังกล่าวแล้ว

อนึ่ง ยังเป็นข้อที่พึงพิจารณาช่วยในการปฏิบัติธรรมตั้งต้นแต่ศีลขึ้นไปอีกด้วย เป็นต้นว่าเมื่อเกิด โลก โกรธ หลง ขึ้นมาอันเป็นให้เกิดอกุศลเจตนาที่จะไปทำร้ายร่างกายและชีวิตของเขาก็ดี ก็ให้พิจารณาด้วยว่า การทำร้ายดังนั้นผิดหรือชอบในหลักกิจพระพุทธศาสนา ไม่ต้องว่าเป็นศีล แต่ผิดหลักกิจในอริยสัจจ์ ตอบว่าผิด เพราะว่าชีวิตร่างกายรวมอยู่ในข้อที่ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ทำปริณญา ไม่ได้สอนให้ทำร้ายฆ่า ฉะนั้น เมื่อปฏิบัติให้ชอบในหลักกิจของพระพุทธศาสนา ก็ต้องฆ่า ทำร้าย โลก โกรธ หลง ในใจที่เป็นเหตุก่อก่อตัวอกุศลเจตนาอย่างนั้นขึ้น คือละตัณหา เพราะรวมอยู่ในข้อสมุทัยสัจจ์จะ กิจพึงกระทำ คือกระทำโดยละทำลาย ฆ่า ให้สิ้นไปเสีย จึงจะเป็นการปฏิบัติชอบในหลักกิจของอริยสัจจ์จะ เพราะแม้ว่าจะไม่พึงศีล ธรรมข้ออื่น จะทำอะไรนั้นก็ถึงในหลักกิจว่า ชอบหรือไม่ชอบก็ใช้ได้ ถ้าชอบในหลักกิจแล้วก็เป็น การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เพราะว่าการทำความรู้ในอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐาน ทั่วไปดังนี้ ก็ต้องใช้หลักอริยสัจจ์ก็คือหลักสัจจ์จะ คือความจริงตามเหตุผลทั่วไปนี้แหละ

ต่อไปเป็นประการที่ ๓ คือมีพระสูตรแสดงว่า ธรรมทั้งสิ้นนั้นรวมเข้า ย่อเข้า ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ อริยสัจจ์ ๔ เป็นที่ประมวลธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เหมือนดังรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างใหญ่ที่สุดรวม รอยเท้าสัตว์ต่าง ๆ ฉนฺได ธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นก็รวมเข้าในอริยสัจจ์ ๔ อริยสัจจ์ ๔ เป็นหลักใหญ่ เป็นที่รวมธรรมของพระพุทธศาสนาเข้าได้ทั้งสิ้น ตามที่ แสดงเช่นนี้ อริยสัจจ์ ๔ จึงเป็นหลักใหญ่ในพระพุทธศาสนา เป็นที่รวมธรรมใน พระพุทธศาสนา ก็จะต้องทำความรู้จักเข้าใจ หัดใช้ปัญญาพิจารณาในการที่พึงกระทำ ทั้งหลายของตนตามหลักของเหตุผลในอริยสัจจ์ ๔ นี้ และพึงตั้งข้อสังเกตด้วยว่า ตามหลักเหตุผลนั้นยกเอาผลขึ้นหน้า เหตุตามหลัง ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นี้ด้านทุกข์ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ นี้ด้านดับทุกข์ ทั้งนี้เพราะผลปรากฏขึ้นก่อน โดยมากแล้วจึงพิจารณาจับเหตุ แม้ในโลกธาตุทั่วไปก็เช่นเดียวกัน ผลปรากฏแล้ว

จึงพิจารณาจับเหตุกัน ดังเช่น ฝนตกแดดออก กลางวัน กลางคืน นี่เป็นผลทั้งนั้น แม้สิ่งที่เห็นทางตาเป็นรูป ได้ยินทางหูเป็นเสียง นี่เป็นผลทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงพิจารณาจับเหตุของผลที่ปรากฏขึ้นนั้น ก็พิจารณาดังกล่าวผิดบ้างถูกบ้าง ดังเช่น ฝนตกเป็นผลที่ปรากฏมาพิจารณาจับเหตุตั้งแต่โบราณ เมื่อยังไม่รู้เหตุอย่างอื่น ก็เข้าใจว่าเทวดาให้ฝน คือ มีเทวดาเป็นเหตุ เมื่อมีความรู้เจริญก็จับเหตุของผลทั้งหลาย กันถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์มาโดยลำดับ ความรู้เก่า ๆ ที่จับเหตุของผลทั้งหลาย ก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น แม้ผลที่ปรากฏอยู่ทุกเรื่องก็เป็น เช่นเดียวกัน ก็จับเหตุถูกบ้างผิดบ้างมาตั้งแต่โบราณมา จนถึงเมื่อพระพุทธศาสนา บังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าก็ทรงจับคนทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นก่อน ดังที่เล่าในพุทธประวัติ ก่อนเสด็จออกผนวชว่าทอดพระเนตรเห็น คนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็เป็นผลความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่บังเกิดขึ้นแก่ชีวิตทุกชีวิต ก็ทรงพิจารณาจับเหตุผลเหล่านี้ดังที่ ทรงประสงค์

โมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น และความต้องการที่จะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายนี้ก็มีมาก่อนพุทธกาลนานแล้ว ผู้ที่ต้องการผลที่ละเอียดปราณีตยิ่งขึ้นไป กว่าผลที่ได้อยู่สำหรับชีวิตทุก ๆ วัน ก็ค้นคว้าแสวงหากัน เพราะผลสำหรับชีวิตทุก ๆ วันนี่ จะเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็มองเห็นกันอยู่ว่าตั้งอยู่ชั่วคราว จนถึงเป็น พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นจ้าวโลกซึ่งมีในบางครั้งคราว ก็เป็นอยู่ชั่วคราวไม่ยั่งยืนไป แค่นี้ เพราะชีวิตตั้งอยู่ไม่นานเท่าใด ว่าถึงคนทั่วไปก็ต้องการยศ ลาภ สรรเสริญ สุข แต่ผู้ที่มีความคิดต้องการได้สิ่งที่ยั่งยืน ก็คือต้องการได้ชีวิตที่ยั่งยืน ก็แสวงหาทางไม่ แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แสวงหาไม่ได้ก็เอาอายุวัฒนนะเจริญอายุก็ยิ่งดี จึงมีนิมมจตุรพิธพร คือ อายุ วรรณะ สุขี พละ คืออายุวัฒนนะ วรรณวัฒนนะ สุขวัฒนนะ พลวัฒนนะ แต่เจริญ ๔ ข้อนี้ก็ต้องไปด้วยกัน จึงจะมีความสุขพอสมควร คือเจริญอายุอย่างเดียว ไม่มี วรรณสุขพล ก็มีทุกข์มาก

เพราะฉะนั้น เมื่อเจริญอายุก็ต้องเจริญอีก ๓ อย่างด้วย จึงจะมีความสุขตาม สมควร ฉะนั้น ก็ชั่วชีวิตหนึ่งไม่เกิน ๑๐๐ ปี เกิน ๑๐๐ ปีก็น้อย เมื่อต้องการเจริญ ยิ่งขึ้นไป ต้องการอมตธรรมคือธรรมของผู้ที่ไม่ตาย คือ เกิดในภพนี้ หรือถ้าภพนี้ตาย

ก็เกิดภพหน้าอันเป็นภพที่ไม่ตายประกอบด้วยความสุข ผู้ที่มีความต้องการสูงขึ้นไป
กว่าลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และอายุวัฒนะ ก็ต้องการให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ จนถึงบาง
ลัทธิมีแสดงถึงวิธีปฏิบัติสำเร็จวิชาอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วไม่ตายกัน ดังเช่นลัทธิที่ปฏิบัติ
ให้เป็นเซียนของจีน คือเกิดมาแล้วปฏิบัติให้เป็นเซียนก็อยู่ยั่งยืน ทำนองไม่ตาย ถ้าภพ
นี้ไม่ได้ก็ต้องการในภพหน้า แสดงถึงไปเกิดในเทพหรือในสวรรค์ คือเมื่อไรเกิดในที่นั้น
แล้วก็เป็นที่เชื่อกันในบางลัทธิว่าไม่ตายเหมือนกัน เรียกเทวดามร อมรผู้ไม่ตาย ปฏิบัติ
ธรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อที่ไปให้เกิดเป็นเทพตัวผู้ไม่ตายดังกล่าวมานั้น และปฏิบัติเป็น
หลักพระพุทธศาสนาก็มีเช่น ปฏิบัติในทางศีลซึ่งพระพุทธศาสนาก็รับรองว่าเป็นเหตุได้
รับผลในสวรรค์ หรือทำสมาธิที่บรรลุถึงสมาบัติ คือญาณสมาบัติ คือเกิดในพรหมโลก
ที่อยู่ของพรหม มีอายุยืน ในลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนาแสดงว่าไม่ตาย

เพราะฉะนั้น ลัทธิในภายนอกพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก จึงแสดงสวรรค์
ต่าง ๆ เป็นที่สถิตย์แห่งเทพทางศาสนานั้น ๆ ที่ไม่ตายมาสร้างโลก สร้างสิ่งต่าง ๆ
ขึ้นมาจากความต้องการของคณะนี้แหละที่ไม่ต้องการตาย หรือต้องการอมตธรรม
มาถึงพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ได้ทรงเห็นความแก่ ความเจ็บ ความตาย
ต้องการโมกขธรรม พ้นจากแก่ เจ็บ ตาย ก็ต้องการไม่ตายเช่นเดียวกัน แต่ความต่าง
ทางพระพุทธศาสนากับลัทธิความเชื่ออื่นของศาสนาอื่น ๆ ดังที่กล่าวมานั้น อยู่ที่
พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้หลักของอริยสัจ ๔ ดังที่แสดงในปฐมเทศนานั้น ซึ่งตามที่เรา
สวดอยู่ทุกวันว่า *ชาติปิ ทุกฺขา* ความเกิดเป็นทุกข์ *ชราปิ ทุกฺขา* ความแก่เป็นทุกข์
มรณมฺปิ ทุกฺขํ ความตายเป็นทุกข์ เป็นต้น หลักที่สวดกันทุกเช้านี้ คือแสดงทุกข์-
อริยสัจสภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่อธิบายไว้ในปฐมเทศนาแล้วว่า อะไรคือทุกข์จะ
สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็อธิบายตั้งต้นแต่ *ชาติปิ ทุกฺขา* ดังกล่าวนั้น เป็นหลักที่ผู้ศึกษา
พระพุทธศาสนาต้องทำความเข้าใจ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาต่างจาก
ศาสนาอื่น ๆ ทั้งหมดอยู่ที่ *ชาติปิ ทุกฺขา* ตรงนี้ คือตามหลัก *ปฏิจจสมุပ္บาท* ความ
แก่ ความเจ็บ ความตาย และบรรดาความทุกข์อื่น ๆ ทั้งสิ้น เป็นต้นว่า โสกะความ
โศก ปรีทเว-ความคร่ำครวญใจ เป็นต้น บังเกิดขึ้นเพราะมีชาติคือความเกิดเป็น
ปัจจัย เมื่อมีชาติเกิด ก็จะต้องมี แก่ เจ็บ ตาย นี่เป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับผู้ที่ยากรู้ซึ่ง
จะต้องทำความเข้าใจ

เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ในพุทธประวัติไม่ได้กล่าวถึงเรื่อง ชาติ-เกิด มีแต่คนแก่ คนเจ็บ คนตาย แต่คนเกิดไม่ได้แสดงไว้ เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงค้นพบปัจจัยของความ แก่ เจ็บ ตาย มีมาเพราะชาติ ความเกิดขึ้นมาให้มีแก่ เจ็บ ตาย เป็นหลักทั่วไป ไม่ใช่ มนุษย์เท่านั้น เทวดาก็มีชาติเป็นการเกิด คือ เกิดเป็นเทวดาและเมื่อมีเกิดก็มีแก่ เจ็บ ตาย เพราะฉะนั้น แม้เป็นเทวดาเขาก็ยังจุติ เคลื่อนที่ จะเป็นอมร ผู้ไม่ตายแท้จริงไม่มี จนถึงว่าไปเกิดเป็นพรหม ในพรหมโลกก็ต้องมีชาติ คือ ความเกิดก็ต้องมีแก่ เจ็บ ตาย ก็จุดมีเคลื่อนจากความเป็นพรหม เพราะฉะนั้น เมื่อไปเกิดเป็นอะไรก็เป็นภพ ก็เป็นนั่นเป็นนี่ทั้งนั้น ที่เรียกกันว่า ภพชาติ ชาติภพคู่กัน นี่เป็นหลักที่พระพุทธเจ้า ตรัสรู้ เหล่านี้เป็นผลนั้นเอาเป็นผลที่ปรากฏขึ้น

และพระองค์สืบสาวไปหาเหตุไปพบว่าที่ต้องแก่ เจ็บ ตาย เพราะมีชาติคือ การเกิด และทรงสอนขึ้นไปอีกว่าอะไรจึงเกิด ถ้าว่าตามหลักปฏิจสมุขปาทก็จะว่า อีกเรื่องหนึ่ง ก็สรุปว่า เพราะมีตัณหาต้องดิ้นรนทะยานอยากพอใจ ซึ่งเป็นทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ยกเอาตัณหามาแสดง トラบโดมีตัณหาก็มีชาติเกิด จะมีทุกข์อื่น ๆ ถ้าให้ไม่ต้องการแก่เจ็บตาย ก็ต้องไม่ต้องการชาติ คือการเกิด และจะไม่มีได้นั้นก็ต้อง ดับตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจให้ได้ จึงจะเป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ จะดับได้ก็ต้องปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าในศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อปฏิบัติในทาง นี้แล้ว จึงจะดับตัณหาได้ในที่สุด เมื่อดับตัณหาได้สิ้นเชิงแล้ว ก็ดับชาติคือความเกิดได้ ก็ดับชรา พยาธิ มรณะ ก็ดับทุกข์ทั้งหลายได้ ก็เป็นอันดับทุกข์สิ้นเชิง

ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นไปอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งต่างกับลัทธิศาสนา เก่า ๆ หรือใหม่ ๆ ภายหลังนี้ทั้งสิ้น เป็นการตรัสรู้ในหลักอริยสัจจ์ ซึ่งมีเฉพาะ ในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ยังไม่มีศาสนาอื่นใดได้ตรัสรู้และได้แสดง แม้ศาสนาที่เกิดขึ้นภายหลังก็ยังไม่ตรัสรู้หลักอริยสัจจ์ ๔ และได้แสดงอย่างนี้ จึงเป็น หลักพิเศษและเป็นหลักเหตุผลของชีวิตของทุกคนนี้แหละไม่ใช่ของที่อื่น พิจารณา ดูได้ที่จิตใจของตนเองได้ทั้งหมด ทั้ง ๔ ข้อบริบูรณ์ ทุกข์ที่นี้ สมุทัยที่นี้ นิโรธที่นี้ มรรคที่นี้

เพราะฉะนั้น ตามที่ตรัสรู้จึงแสดงว่า นี่ทุกข์ นี่สมุทัย นี่นิโรธ นี่มรรค ใช้คำว่านี้ก็คือ ภายในจิตใจนี้ของทุกคน ของตนเองนี้แหละ จึงใช้คำว่านี้ คือทุกข์ก็ อยู่ที่นี้ สมุทัย นิโรธ มรรค ก็อยู่ที่นี้ที่กายที่ใจนี้ไม่ใช่อยู่ที่อื่น

เพราะฉะนั้น ปัญหาที่มาถามถึงพระพุทธเจ้าก็เป็นปัญหาถึงเรื่องภายนอก จนถึงเรื่องห่างไกลที่สุด เช่น เรื่องสร้างโลก เรื่องมีที่สุดไม่มีที่สุด ไม่ทรงตอบเพราะ เห็นว่าไม่มีประโยชน์ ดायไปแล้วไม่มีใครรู้ นอกจากเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และไม่เกิด ประโยชน์อย่างไร แต่ถ้ามาถามว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุเกิดทุกข์ อะไรเป็นเหตุ ความดับทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ จะทรงตอบ เปรียบเหมือนดังว่าคน ถูกยิงด้วยลูกศร มาให้หมอผ่าตัดเอาลูกศรออก หน้าที่ของหมอคือผ่าตัดเอาลูกศร ออก ฉันทใดก็ดี จิตใจของคนมีต้นเหตุที่เป็นลูกศรเสียบใจ หน้าที่ของพระพุทธเจ้าคือ รักษาโรค เยียวยารักษาโรคให้หายให้พ้นจากต้นเหตุ จากลูกศรเสียบใจนี้ เพราะฉะนั้น ถ้าหากจะถามว่าลูกศรนี้ใครยิง สร้างขึ้นด้วยอะไร ทำด้วยอะไร ก็จะไม่ทันการ คนใช้ ที่นำมาก่อนจะต้องบาดเจ็บล้มตายก่อนไม่ทันรักษา เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่หน้าที่ของ หมอที่ต้องไปถาม แต่ต้องรับผ่าตัดเอาลูกศรออกเพื่อรักษาให้หาย พระพุทธศาสนา เป็นเช่นนั้น จึงต้องการแสดงธรรมที่เป็นสัจจะโดยตรง รักษาจิตใจของบุคคลก่อน เอาลูกศรคือกิเลสออกเสียให้ได้ นี่หมอก็คือพระพุทธเจ้าต้องการอย่างนั้น จึงแสดง อริยสัจจ์โดยตรง ซึ่เข้ามาให้รู้จัก เพราะฉะนั้น การศึกษาให้รู้จักอริยสัจจ์ในชั้นปัญญา จึงเป็นชั้นสำคัญ

ครั้งที่ ๒๑

สรุปสธณะกับธรรมะ

ได้แสดงธรรมบรรยายมาตั้งแต่ต้น รวมก็หลายครั้ง ในหัวข้อว่าสธณะ ต้องการที่จะให้เห็นความสำคัญของสธณะในพระพุทธศาสนา ซึ่งธรรมปฏิบัติตั้งแต่ขั้นต้นมาก็อาศัยสธณะและเป็นสธณะมาโดยลำดับ ในวันนี้จึงใคร่จะสรุปเรื่องสธณะกับธรรมะที่แสดงมาทั้งหมด เพื่อจะได้ต่อไปด้วยกรรมฐาน และจะเริ่มฝึกกรรมฐานเป็นภาคปฏิบัติคู่กันไปกับการบรรยาย

สธณะนั้นเป็นข้อปฏิบัติมีมาตั้งแต่ในต้นพุทธกาล ได้กล่าวถึงเป็นการแสดงตนนับถือพระพุทธศาสนาของบุคคลที่ได้สัทธิบาทะในพระพุทธเจ้า และในพระธรรมเมื่อยังไม่มีพระสงฆ์ก็เปล่งวาจาถึง พระพุทธ และพระธรรมเป็นสธณะ ที่เรียกว่าถึงสธณะ ๒ และเมื่อมีพระสงฆ์ก็เปล่งวาจาถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสธณะเป็นการประกาศตนนับถือพระพุทธศาสนา และเมื่อได้เกิดสัทธิบาทะในพระพุทธและพระธรรมและต่อมาเมื่อมีพระสงฆ์ ก็ได้มี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เปล่งวาจาถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสธณะ ก็ได้ชื่อว่า พุทธศาสนิก คือเป็นผู้ นับถือพระพุทธศาสนา และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงบวชให้ผู้มาขอบวชตามพระองค์ ซึ่งในตอนแรกทรงบวชให้ด้วยพระองค์เอง ด้วยพระวาจาว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด อันเรียกว่า *เอหิภิกขุอุปสัมปทา* และต่อมาได้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุผู้เป็นสาวกบวชให้ผู้อื่นเข้ามาขอบวชเปล่งวาจาถึงสธณะทั้ง ๓ ครั้งจบลงแล้วเป็นภิกษุ การบวชนี้เรียกว่า *ติสรณคณุปสัมปทา* ต่อมาเลิก ทรงมอบให้สงฆ์เป็นผู้อุปสมบทเรียกว่า *ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา* ซึ่งใช้มาจนปัจจุบัน และการว่าสธณะ ๓ เป็นการบวชสามเณรใช้จนถึงปัจจุบันนี้ และแม้การบวชเป็นภิกษุ วิธีปฏิบัติก็บวชเณรก่อนให้ถึงสธณะทั้ง

๓ ก่อน แล้วจึงอุปสมบทเป็นภิกษุต่อขึ้นไป เพราะฉะนั้น การถึงสรณะทั้งสามเป็นวิธีแสดงตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา และใช้เป็นวิธีที่ให้อบรมจิตที่ได้กล่าวแล้ว ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาโดยเป็นบริษัททั้ง ๔ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือเป็นภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และที่มีคำบัญญัติแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พุทธมามิกา อันรวมเรียกว่า พุทธศาสนิก อันเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ต้องผ่านการแสดงตนด้วยการถึงสรณะทั้ง ๓ นี้มาก่อนเป็นเบื้องต้นและก็ได้กำหนดเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ เมื่อจะขอศีลก็จะขอสรณะคู่กันไปด้วย คือขอสรณะและศีลในการบำเพ็ญกุศลเป็นต้นทุกคราว

สรณะย่อมคู่กับศีล ศีล ๕, ๘ สำหรับฆราวาสขอสรณะและศีลคู่กันไปเสมอ ดังที่ปฏิบัติกันอยู่ ว่าถึงในธรรมที่เป็นคำสั่งสอนที่เป็นพระพุทธภาษิต พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงสรณะ ดังเห็นในคาถาพุทธภาษิต คือ พุ ๑ เว สรณ ๒ ญนติ ซึ่งได้ทรงแสดงว่าถึงสิ่งอะไรเป็นสรณะ ไม่เป็นสรณะอันเกษมอันอุดม ถึงอะไรเป็นสรณะ เป็นสรณะอันเกษมอันอุดม โดยที่ทรงแสดงว่า มนุษย์โดยมากพากันถึง ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น เป็นสรณะ แต่นั่นไม่ใช่สรณะอันเกษมอันอุดม ส่วนการถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะและการเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบก็คือ เห็นทุกข์ เห็นเหตุเกิดทุกข์ เห็นความดับทุกข์ เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็นสรณะอันเกษมอันอุดม ด้วยบุคคลอาศัยสรณะนี้แล้วพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ดังนี้

นี่เป็นพุทธภาษิตที่แสดงเป็นแนวปฏิบัติ ซึ่งพึงจับความสำคัญว่า ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะด้วย เห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบด้วย ดังนั้นจึงเป็นสรณะที่เกษมที่อุดมซึ่งทำให้พ้นทุกข์ทั้งปวงได้ เมื่อทำความเข้าใจที่มีคู่กันทั้งสองดังนี้แล้ว ก็พึงทำความเข้าใจว่า ที่ชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะนั้น อย่างไรเรียกว่าถึง ท่านอยู่ที่ไหน จะถึงท่านได้อย่างไร ท่านเป็นใคร ถึงได้อย่างไร ซึ่งข้อนี้ได้อธิบายแล้วและใครจะสรุปเข้ามาอย่างสั้นที่สุดว่า เมื่อเห็นอริยสัจทั้ง ๔ ด้วยปัญญาอันชอบก็ได้ชื่อว่าเห็น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้รู้จัก พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นใครก็จะรู้จักได้ เมื่อเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบ ฉะนั้น เมื่อปฏิบัติดังนี้ เป็นอันถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะได้เห็นท่าน ได้รู้จักว่าท่านเป็นใคร และในข้อนี้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ แปลใจความว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใด

เห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม ดังนี้ เห็นธรรมคือเห็นอริยสัจจ์ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบ คือ เมื่อเห็นธรรม คือเห็นพระพุทธ และได้ชื่อว่าเห็นพระสงฆ์รวมอยู่กันเป็นอันเดียว เมื่อถึงขั้นนี้จึงจะเป็นอันว่า ได้พบสรณะอันเกษมอันอุดมที่ช่วยให้พ้นทุกข์ได้จริง ๆ แต่ว่าแม้อยังไม่เห็นอริยสัจจ์ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบ เพียงแต่เห็นด้วยสัทธาปสาทะ หรือแม้โดยปริยัติคือการศึกษา ก็ชื่อว่าได้เห็น ได้รู้จักตามภูมิ ตามชั้น ก็ย่อมได้พบ สรณะตามภูมิตามชั้นโดยลำดับ

อันการเห็นที่เป็นความหมายในขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนานั้น ย่อมหมายถึง การถึงด้วย และการถึงนั้นเป็นการเห็นอย่างแท้จริง แต่ก็ได้มีภาพิตของพระเถระ บางรูปที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแสดงว่า เห็นแต่ยังไม่ถึงก็ให้สำเร็จประโยชน์ เหมือน อย่างว่า เดินทางไปถึงบ่อน้ำ ก็มองเห็นน้ำที่อยู่ในบ่อ แต่ผู้ยืนนั้นยังยืนอยู่ปากบ่อ ยังไม่ได้ลงไปบ่อ อันที่จริงยังไม่ถึงน้ำ ดังนี้ก็ใช้ได้ เป็นการบรรลุธรรมขั้นหนึ่งให้ สำเร็จประโยชน์ นึกเทียบดูว่า ในโลกธาตุก็มีเป็นอันมากที่หาเห็นแต่ไม่ถึง ทั้งใกล้ และไกล ที่ไกลมากก็เห็นดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ แต่ไม่ถึง ในบัดนี้ก็คนไปถึงดวงจันทร์ กันได้ ก็แปลว่าถึง ก็ยังรับรองว่ามีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นต้น แต่ยังไม่รู้จักเท่านั้น ว่าในนั้นมีอะไรบ้าง ฉะนั้น แม้เห็นแต่ยังไม่ถึงดังตัวอย่างว่า ไปปากบ่อน้ำ แต่ยังไม่ลง ไปถึงน้ำ เป็นการสัมผัสถึงธรรมะดังนี้จึงเป็นว่าได้ถึงอย่างสูงสุดและเห็นอย่างแท้จริง ไม่ถึงขั้นนั้นก็ใช้ได้ เห็นห่าง ๆ ไกล ๆ ก็ใช้ได้ แต่ขอให้เห็นสิ่งที่เห็นนั้นเป็น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ถึงจะอยู่ห่างไกลก็ใช้ได้ เดินเข้าไปหาที่ละก้าว ๆ ก็ใกล้ไปเอง เหมือนอย่างเจดีย์ ก็อยู่ไกล หันหน้าไปถูกทางก็ใช้ได้ เดินที่ละก้าว ๆ ก็ใช้ได้เอง แต่ว่าหันหน้าไปให้ถูกทิศทางเท่านั้น

เพราะฉะนั้น สรณะอันถูกต้องก็เป็นเครื่องนำทางไปสู่การถึงโดยลำดับ ทำให้ หันหน้าไปให้ถูกทิศทาง เพราะฉะนั้น อย่าไปนึกไม่สนใจใน พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ที่ว่า ๆ กันอยู่ ให้สนใจกันตามสมควร ยังลงไปไม่ถึง น้ำที่ก้นบ่ออยู่ แคปากบ่อก็ใช้ได้ ยังเห็นเจดีย์อยู่ไกลก็ใช้ได้ หันหน้าถูกทาง เดินที่ ละก้าวถึงได้ แต่ถ้าผิดทาง ไม่มีโอกาสถึงได้เป็นข้อสำคัญ สรณะนี้เป็นเบื้องต้น อย่างนี้ถึงให้หันหน้าไปถูกทางหรือเดินเข้ามาโดยลำดับ โดยไม่ทิ้งทาง คือไม่ทิ้งแนว สรณะ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติจึงจะก้าวเป็นศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงเห็นอริยสัจจ์ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบก็เป็นอันว่าถึงจริง ๆ

อนึ่ง ได้มีพุทธภาษิตได้ตรัสสอนไว้ก็ดังกล่าวมาแล้วยกสรุปอีกว่า ตรัสสอนให้มีอดตา ตนเป็นสภาวะเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง ให้มีธรรมะเป็นสภาวะเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง ดังนี้ ซึ่งในพุทธภาษิตที่กล่าวมาข้อหลังนี้ ก็ตรัสถึงสภาวะ ๒ ให้มีตนเองกับมีธรรมะเป็นการตรัสสอนไว้ว่า ตถาคตทั้งหลายเป็นผู้บอก ท่านทั้งหลายปฏิบัติเองดังนี้ และเมื่อปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนก็ปฏิบัติให้มีธรรมเป็นที่พึ่งในตน ตนก็เป็นที่พักของตนได้ดังตรัสสอนไว้ว่า ตนเป็นนาถะคือเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่าจะเป็นที่พักได้ มีตนฝึกดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งที่ได้ด้วยญาณ ดังนี้ ซึ่งแสดงสัจจะ คือความจริงเป็นพิเศษในพระพุทธศาสนาที่มีได้ทรงชักชวนให้เกาะเกี่ยวในพระพุทธเจ้าเองโดยไร้เหตุผล ก็เป็นอันทรงสอนไม่ให้ใช้ความเชื่อโดยไร้เหตุผล และแสดงชัดเจนว่าพระองค์เองทรงเป็นผู้บอก แต่ท่านทั้งหลายต้องปฏิบัติเอาเอง จะมาทรงปฏิบัติแทนให้บันดาลให้รับผลต่าง ๆ ไม่ได้ ต้องปฏิบัติเองดำเนินเองตามธรรมะที่ทรงสั่งสอนซึ่งได้อธิบายแล้ว และในการปฏิบัติธรรมะนั้น ก็ทรงสอนให้ปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔ โดยตั้งจิตพิจารณาในกาย เวทนา จิต ธรรม

อนึ่ง ยังมีหมวดธรรมตรัสแสดงไว้เป็น นาถกรณธรรม ธรรมที่เป็นที่พึ่ง ๑๐ ประการ ที่มีในนวโกวาทหมวด ๑๐ เมื่อปฏิบัติในธรรมทั้ง ๑๐ ประการนั้นแล้วเป็นอันว่าได้มีธรรมะเป็นที่พึ่ง พึ่งเข้าใจว่าเป็นข้อที่ทรงแสดงโดยปริยาย คือทางอันหนึ่งเมื่อได้ปฏิบัติได้ทุกข้อก็ชื่อว่าปฏิบัติในธรรมะที่เป็นที่พึ่งได้ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น จึงสรุปว่าให้มีตนเป็นสภาวะ เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง ให้มีธรรมเป็นสภาวะ เป็นเกาะ เป็นที่พึ่งควบคู่กันไป เมื่อดังนี้สภาวะทั้ง ๓ ก็รวมเข้ามาเอง เมื่อปฏิบัติถึงธรรมเป็นธรรมโดยปัญญาอันชอบเมื่อไร ก็เป็นอันว่าได้เห็นพระพุทธพร้อมทั้งพระธรรม พระสงฆ์เมื่อนั้น และได้พบสภาวะที่เกษมที่อุดมที่ทำให้พ้นทุกข์ได้เมื่อนั้นแม้จะยังไม่พ้นทุกข์เด็ดขาดได้ทั้งหมด ก็จะไม่พ้นทุกข์ได้บางอย่างทุกคราวที่ได้เห็นธรรมได้ถึงธรรมะ และเมื่อได้ปฏิบัติให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็จะได้เห็นได้ถึงยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงที่สุด เพราะทำอะไรที่จะทำรวดเร็วย่อมไม่ได้ ต้องเป็นไปโดยลำดับ

พรุ่งนี้จะได้เริ่มกรรมฐานและเริ่มฝึก

ครั้งที่ ๒๒

กรรมฐาน

จะแสดงกรรมฐานและจะฝึกกรรมฐาน โดยจะแสดงอธิบายก่อน แล้วจึงจะนำฝึกกรรมฐาน กรรมฐาน แปลว่า ตั้งกรรม กรรมก็คือกรรม ฐานะแปลว่า ตั้งรวมเป็นกรรมฐานะ หรือ กรรมฐาน และคำว่าตั้งนั้นแปลว่าเป็นกลาง ๆ ถ้ามุ่งถึงที่ตั้งก็แปลว่าที่ตั้ง ถ้ามุ่งถึงกิริยาที่ทำ ก็แปลว่าการตั้ง ซึ่งแปลว่าที่ตั้งกรรมก็ได้ การตั้งกรรมก็ได้ และคำว่ากรรมนั้น จะแปลว่าการงานก็ได้ เมื่อแปลว่าการงานก็แปลรวมว่าตั้งการงาน ที่ตั้งการงาน การตั้งการงาน คำนี้เป็นคำที่ชาวบ้านใช้มาก่อน อันหมายถึงตั้งการงานที่เป็นอาชีพต่าง ๆ เช่น กสิกรรม เรียกว่า กสิกรรมฐาน พาณิชยกรรม ก็เรียกว่าพาณิช-กรรมฐาน คือตั้งกรรมคือการทำนา ตั้งกรรมคือการค้า เป็นต้นทางพระพุทธศาสนาได้นำเอาคำที่ชาวบ้านเขาใช้ถึงการประกอบอาชีพดังกล่าวนี้ มาใช้ในการปฏิบัติทำสมาธิและปัญญาว่า กรรมฐาน โดยจำแนกกรรมฐานออกเป็น ๒ คือ สมถกรรมฐาน วิปัสณากรรมฐาน สมถกรรมฐาน คือการงาน คือสมถะ วิปัสณากรรมฐานตั้งการงานคือวิปัสณา สมถกรรมฐานตั้งการงานคือสมถะนั้น คำว่าสมถะแปลว่า สงบ หมายถึง การปฏิบัติทางจิตให้สงบ คือการปฏิบัติทำสมาธิ อันเป็นคำเรียกทั่วไปอย่างหนึ่ง เรียกว่าจิตตสิกขาอย่างหนึ่ง เรียกว่าสมถะในคำว่าสมถกรรมฐาน นี้ก็อย่างหนึ่ง

ในเบื้องต้นของการทำความเข้าใจโดยสังเขปในคำทั้ง ๓ นี้ ทั้งโดยพยัญชนะ โดยอรรถคือเนื้อความ โดยพยัญชนะคือถ้อยคำนั้น สมาริก็แปลว่าตั้งมั่น จิตตสิกขา ก็แปลว่าศึกษาในจิต สมถะก็แปลว่าความสงบคือการทำให้สงบ ดูก็เป็นคำแปลที่ต่างกัน แต่ว่าอรรถคือเนื้อความนั้นก็หมายถึงการปฏิบัติที่เป็นขั้นเดียวกัน คือสมารินั้น สมาริก็แปลว่าตั้งมั่น จิตตสิกขาก็แปลว่าศึกษาในจิต สมถะก็แปลว่าความสงบคือการทำให้สงบ ดูก็เป็นคำแปลที่ต่างกัน แต่ว่าอรรถคือ เนื้อความนั้นก็หมายถึง การปฏิบัติที่เป็นขั้นเดียวกัน คือสมารินั้น ก็คือการตั้งจิตมั่น คือการทำจิตให้ตั้งมั่น ที่มีคำอธิบายโดยย่อว่า *จิตตสฺส เอกคฺคตา* แปลว่า ความที่จิตมียอดเป็นอันเดียวคือ มีอารมณ์เป็นอันเดียวไม่แตกไปหลายยอด หลายอารมณ์ จิตตสิกขาศึกษาในจิตคือ การปฏิบัติอบรมจิตให้เป็นเช่นนั้น คือให้เป็นสมาริ สมถะที่แปลว่าการทำให้สงบ คือการทำจิตให้สงบ อันหมายถึงให้สงบจากอารมณ์ต่าง ๆ คือสละอารมณ์ต่าง ๆ เมื่อจิตสงบโดยสละอารมณ์ต่าง ๆ ได้ จิตก็รวมอยู่ในอารมณ์อันเดียวที่มีลักษณะเป็น เอกคฺคตา ของจิตดังกล่าว ซึ่งเป็นสมาริ เพราะฉะนั้น สมถกรรมฐาน ตั้งการงาน คือสมถะได้แก่ที่ปฏิบัติสละอารมณ์ทั้งหลาย ทำจิตให้สงบจากอารมณ์ทั้งหลาย ให้จิต มีอารมณ์เป็นอันเดียวดังที่เรียกว่าสมาริ การปฏิบัติดังนี้เป็นการเรียกว่า ปฏิบัติสมาริ ปฏิบัติจิตตสิกขาทำสมถกรรมฐานด้วย

คราวนี้พึงทราบว่าการปฏิบัติทำสมาริหรือจิตตสิกขา หรือสมถกรรมฐาน ดังกล่าวมานี้ ก็จำเป็นที่จะต้องตั้งการงานอันหมายความว่า จะต้องจับปฏิบัติกระทำ ไม่ใช่ว่าไม่ต้องจับปฏิบัติกระทำ จิตจะเป็นสมาริหรือจะเป็นสมถจับมาเอง ดังที่เรียกว่า กรรมฐาน คือต้องตั้งการงานหมายความว่าต้องจับปฏิบัติก็ได้ ฉะนั้น ก็ให้ตั้งใจถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะคือที่พึ่ง อันที่จริงเมื่อนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา เป็นพุทธมามกะ พุทธมามิกา รวมเรียกว่า พุทธศาสนิกชน ก็ย่อมจะถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะด้วยกันอยู่แล้ว แม้เช่นนั้นก่อนที่จะเริ่มปฏิบัติให้ตั้งใจนึกถึงว่า *พุทธํ สรณํ คจฺจามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺจามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺจามิ* ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ แม้วาระที่ ๒ ที่ ๓ ก็เช่นเดียวกัน เป็นการเตือนจิตให้นึกถึง

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ เป็น
 ติสรณานุสสติ ระลึกถึงสรณะทั้ง ๓ เพื่อให้สรณะตั้งอยู่ในเบื้องหน้าจิตใจ และใช้
 บทสวดอย่างอื่นที่ท่านผูกไว้ต่าง ๆ ก็เป็นการระลึกถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 นั้นแหละตามต้องการ ตามถนัดของตนก็ได้ไม่ขัดข้อง ตามบทสวด *นตฺถิ เม สรณํ
 อญฺญํ* สรณะอื่นของข้าพเจ้าไม่มี *พุทฺโธ เม สรณํ วรํ* พระพุทธเป็นสรณะอันประเสริฐ
 ของข้าพเจ้า *ธมฺโม เม สรณํ วรํ* พระธรรมเป็นสรณะอันประเสริฐของข้าพเจ้า *สงฺโฆ
 เม สรณํ วรํ* พระสงฆ์เป็นสรณะอันประเสริฐของข้าพเจ้า *เอเตน สจฺจวชฺเชน* ด้วย
 การกล่าวคำสัจจ์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อตั้งนี้ก็ได้อีก เมื่อได้เตือนใจให้
 นึกถึงสรณะทั้ง ๓ เมื่อได้ถึงสรณะทั้ง ๓ ดังนี้แล้วก็ตั้งใจสำรวมกาย วาจา ใจ ให้เป็น
 ศิลชั้น ในปัจจุบัน ยิ่งเป็นศีลของกรรมฐาน แม้ว่าจะเป็นผู้ที่มีศีลอยู่โดยเป็นภิกษุ
 สามเณร อุบาสก อุบาสิกา หรือ โดยเป็นผู้สมათานศีลหมวดใดหมวดหนึ่งข้อหนึ่ง
 ข้อใดอยู่ก็ตาม หากว่าได้เป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิอยู่โดยปกติแล้ว ก็ย่อมเป็นอุปการะ
 ในการทำสมาธิดียิ่งขึ้น ถ้ามีศีลบกพร่อง ก็ให้ตั้งใจว่าจะกระทำความโทษที่บกพร่องนั้น
 และตั้งใจสำรวมระวังต่อไป นี้อันถึงศีลที่ได้ถือปฏิบัติอยู่ตามฐานะหรือตามที่สมათาน

คราวนี้มาถึงศีลของกรรมฐานคือ ในปัจจุบันที่จะทำกรรมฐานให้ตั้งใจสำรวม
 กาย วาจา ใจ นี้เข้ามา ความสำรวมกายก็คือ การทำกิริยาทางกายให้สงบเรียบร้อย
 และไม่คิดล่วงละเมิดศีลทางกายต่าง ๆ สำรวมวาจาคือทำความงดเว้นความคิดที่จะ
 ละเมิดศีลทางวาจาต่าง ๆ ไม่วิตกวิจารณ์ ไม่ตริไม่ตรอง คิดจะพูดสิ่งผิดต่าง ๆ สำรวมใจ
 คือทำให้สงบจากความคิดที่เป็นการล่วงละเมิดศีลทางใจต่าง ๆ ที่เป็นไปด้วยอำนาจ
 ของโลก โภจร หลง รวมใจให้สงบ คือปิดทางที่จะให้โทษต่าง ๆ เข้ามาทางใจ ซึ่งโดย
 ปกติโทษเหล่านี้เมื่อจะเกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นทางกาย วาจา แม้ใจบ้าง แต่เมื่อปิดกั้นทำ
 ความสำรวมระวังใจนี้เองไม่ให้เกิดก่อโทษก่อภัยออกไป แต่ให้สงบเรียบร้อยดีอยู่ภายใน
 เป็นความสำรวมกาย วาจา ใจ คือสำรวมจิตนี้เอง ดังนี้เป็นศีลชั้นมา และความสำรวม
 ดังกล่าวนี้นี้เป็นศีลที่ไม่มีชื่อว่า ศีล ๕ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น เพราะว่าเป็นตัว
สังวร คือความสำรวม ตั้งใจทำความสำรวมเป็นศีลของสมาธิ เพราะฉะนั้น ทุกคราว
 ก็ให้เตือนใจให้ถึงสรณะทั้ง ๓ และตั้งใจทำความสำรวมเป็นศีลชั้นมาดังนี้ ในปัจจุบัน

จะมีโดยฐานะหรือสมาทาน แต่การปฏิบัติทุกคราวให้มีศีลและสธนะทุกคราว เมื่อมีทั้ง ๒ นี้แล้ว ก็เลือกข้อกรรมฐานคือเลือกข้อปฏิบัติที่จะทำจิตให้เป็นสมาธิซึ่งเรียกว่ากรรมฐาน เหมือนกับที่แปลว่า ที่ตั้งการงาน คือ ข้อที่จะเลือกมาสำหรับปฏิบัติทำจิตให้เป็นสมาธิ และเมื่อได้ข้อกรรมฐานที่จะปฏิบัติแล้ว ก็ให้เริ่มปฏิบัติโดยให้ทำวิตก คือความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของสมาธิ และทำวิจารณ์ คือคอยระคองจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธินั้น ก็เป็นการเริ่มปฏิบัติการทำสมาธิ

ต่อไปให้นั่งขัดสมาธิทุกคน ตั้งกายตรง อย่าให้เอียงซ้ายขวา เอียงหน้า เอียงหลัง ตั้งศีรษะตรง มีอวางตามสบาย ให้รวมจิตกำหนดเข้ามาอยู่ภายใน อันหมายความว่าตั้งสติกำหนดอยู่ภายในกายอันนี้ ซึ่งบัดนี้กำลังนั่งอยู่ เบื้องบนแต่ปลายเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ กำหนดเข้ามาในภายในกายอันนี้ ในขอบเขตอันนี้ ไม่ให้ออกไปข้างนอก ความที่ทำความจิตกำหนดเข้ามาในกายดังนี้ ก็จะทำให้รู้กายอันนี้ว่า บัดนี้กำลังนั่งอยู่ในอริยาบทในอากัปภิกิริยาอันนี้ และก็จะกำหนดรู้ว่ากายนี้หายใจเข้าอยู่หายใจออกอยู่ ก็ให้เริ่มจับทำความรู้ขึ้นทันที หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ ให้ทำความรู้อยู่ที่การหายใจ หายใจเข้ารู้ หายใจออกรู้ การทำจิตให้เข้ามาจับทำความรู้ภายใน คือ ในภายในกาย หายใจเข้ารู้ หายใจออกรู้ ดังนี้เรียกว่า วิตก การระคองจิตให้กำหนดรู้อยู่กับการหายใจ ลมหายใจ หายใจเข้าก็ให้อยู่กับลมหายใจเข้า การหายใจออกก็ให้อยู่กับลมหายใจหรือการหายใจออก ระคองจิตให้อยู่กับการหายใจหรือที่ลมหายใจ ดังนี้เรียกว่า วิจารณ์ วิตก แปลว่าความตรึก วิจารณ์แปลว่าความตรองในที่ทั่วไป แต่ในสมาธิ วิตก แปลว่า การนำจิตเข้ามาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ วิจารณ์ การระคองจิตให้อยู่กับอารมณ์ของสมาธิ จิตออกไปเมื่อใด ก็ให้นำกลับมาตั้งเข้ามาใหม่ ให้มาตั้งไว้ใหม่ ระคองไว้ใหม่ จิตออกไปอีก ก็ให้นำกลับมาตั้งไว้ใหม่ ระคองไว้ใหม่

ต่อไปก็ให้ฝึกปฏิบัติประมาณ ๕ นาที

ครั้งที่ ๒๓ สมถะและวิปัสสนา

ว่าถึงสมถะและวิปัสสนา ได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ให้ปฏิบัติเป็นอันมาก ดังเช่น
ที่ตรัสแสดงถึงธรรม ๔ ข้อ หรือว่า ๔ หมวด หมวดที่ ๑ ธรรมที่พึงรู้อย่างด้วยปริยญา
คือความกำหนดรู้ให้รอบคอบ ได้แก่ นามและรูป ธรรมหมวดที่ ๒ ได้แก่ ธรรมที่พึง
รู้อย่างด้วยปหานะคือการละ ได้แก่อกุศลวิชชาและภวตณหา ธรรมหมวดที่ ๓ ได้แก่ธรรมที่
พึงรู้ด้วยสังขนิภระ คือการกระทำให้แจ้ง ได้แก่วิชชาและวิมุตติ ธรรมหมวดที่ ๔
ได้แก่ ธรรมที่พึงรู้พึงทำให้แจ้งด้วยภาวนา การปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือ สมถะและ
วิปัสสนา ธรรมทั้ง ๔ หมวดนี้คือธรรมที่เข้าในอริยสัจทั้ง ๔ ที่กล่าวแล้วนั่นเอง
ตามที่ยกเอาพุทธภาษิตที่แสดงมานี้เป็นเครื่องยืนยันว่า พระพุทธเจ้าสอนให้ปฏิบัติ
ทั้งสองทั้งสมถะและวิปัสสนา และได้แสดงกรรมฐานทั้ง ๒ ความหมายของคำว่า
กรรมฐานและได้จับอธิบายสมถกรรมฐาน แสดงความหมายของ สมถะ สมาธิ
จิตตสิกขา และเริ่มแนะนำการปฏิบัติทำสมถกรรมฐานหรือสมาธิ ด้วยให้มีสระณะหรือ
ศีลเป็นภาคพื้น และเริ่มแนะนำการทำสมาธิ คอยใช้วิตก วิจาร์ณ กำหนดเข้ามาใน
ภายใน เมื่อกำหนดเข้ามาที่ย่อมจะต้องพบกายอันนี้เป็นของหยาบก่อน และเมื่อได้
กำหนดกายก็ย่อมพบลมหายใจเข้า ลมหายใจออกพร้อมอริยาบท เช่นที่กำลังนั่งอยู่
จึงได้ให้ฝึกทำวิตกวิจาร์ณ ในลมหายใจเข้า ลมหายใจออกหรือการหายใจเข้า
การหายใจออก ให้จิตมาตั้งอยู่ที่ลมหายใจหรือการหายใจ หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออก
ก็ให้รู้

ก่อนที่จะให้คำแนะนำต่อไป จะได้แนะนำถึงธรรมะที่เป็นอุปการะในการทำกรรมฐานที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ในสติปัฏฐาน คือ ๑. *อาตาปี* ให้มีความเพียร อันหมายความว่า ให้ทำความพอใจ อันเรียกว่า ฉันทะ ทำความเพียรเริ่มการปฏิบัติ ดำเนินการปฏิบัติ และทำความปฏิบัติให้ก้าวหน้า มีจิตใจที่ใส่ใจถึงในการปฏิบัติ และมีโยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย หรือวิมังสา ความใคร่ครวญพิจารณาโดยใช้ปัญญาควบคุมไปในการปฏิบัติ ให้รู้ทางปฏิบัติ รู้วิธีปฏิบัติ รู้เหตุคือการปฏิบัติ รู้ผลคือได้จากการปฏิบัติ ทั้งฝ่ายถูกหรือฝ่ายผิด ทั้งแก้ไขให้ถูกต้องยิ่งขึ้นไป รวมเข้าในคำว่า มีความเพียร ๒. *สมุทสาโน* มีความรู้พร้อม หรือมีสัมปชัญญะ ความรู้ตัวกำกับอยู่ ๓. *สติมา* มีสติคือความระลึกได้ถึงที่ตั้งของสมาธิที่กำหนดปฏิบัติอยู่ ดังเช่นเรานึกได้ถึงลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ไม่เผลอใจไปที่อื่น ๔. *วิเนยยโลเก อภิชฌาโทมนสัส* กำจัดอภิชฌา คือความยินดี โทมนัสคือความยินร้ายในโลกเสีย อันหมายถึง ต้องคอยควบคุมจิตของตนเอง หากมีความยินดียินร้ายอะไรบังเกิดขึ้นก็ให้กำจัดเสีย ตลอดจนถึงความยินดียินร้ายของการปฏิบัติเองก็ให้สงบเสีย อนึ่ง ได้ตรัสสอนถึงการเข้าไปสู่สถานที่ เป็นต้น ที่เป็นอุปการะในการทำกรรมฐาน คือ

๑. เข้าไปสู่ป่า สู่โคนไม้ สู่เรือนว่าง อันหมายถึงเข้าไปสู่เสนาสนะ หรือสถานที่อันสงบสงัด

๒. นั่งขัดบัลลังก์ดังที่เรียกว่านั่งขัดสมาธิ และในการนั่งขัดบัลลังก์นี้ก็นิยมใช้เท้าขวาทับเท้าซ้าย เป็นการนั่งขัดสมาธิชั้นเดียว คือนั่งขัดสมาธิธรรมดาก็ได้ หรือนั่งขัดสมาธิเพชร นั่งขัดสมาธิธรรมดาก็เช่นพระพุทธชินสีห์ในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยทั่วไป นั่งขัดสมาธิเพชรก็คือพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ดังที่เป็นประธานบนโต๊ะบูชาในห้องสมาธินี้ และในการนั่งขัดบัลลังก์นี้ต้องดูตามแบบพระพุทธรูปจะเป็นสมัยเชียงแสนขัดสมาธิเพชร สมัยสุโขทัยขัดสมาธิธรรมดาก็ตาม ขัดสมาธิเป็นวงกว้าง เท้าขวาทับเท้าซ้ายนั้นตาตุ่มเท้าทั้งสองเกือบจะชนกัน ซึ่งการนั่งแบบนี้ก็เป็นแบบโยคะของอินเดียที่ใช้อยู่เดี๋ยวนี้ ผู้ฝึกบริหารกายแบบโยคะ นั่งขัดสมาธิเป็นวงกว้างแบบพระพุทธรูปดังกล่าวและให้ตั้งกายตรง ให้ศีรษะตั้งตรง ไม่ให้อินไปทางข้างหน้าข้างหลัง ส่วนมือนั้นไม่ได้ว่าไว้ สังเกตดูพระพุทธรูปปางสมาธิ ก็ใช้มือขวาซ้อนมือซ้าย

จะซ้อนแต่ไหนอย่างไรสุดแต่ความสัปปายะของผู้ปฏิบัติไม่ได้กำหนด ที่กำหนดไว้ในพระสูตรเพียงแต่ให้หนึ่งชั้ดบั้ลลังก์ ตั้งกายตรง

๓. ให้ดำรงค์สติจำเพาะหน้า ให้ทำสติกำหนดเข้ามาให้รอบคอบ ในที่ตั้งของสมาธิที่เรียกว่า อารมณของกรรมฐานซึ่งได้กำหนดจะปฏิบัติ นั้น ดังที่ตรัสสอนไว้ในพระสูตรที่ว่าด้วยสติปฏิฐาน และกั้ตรัสสอนให้กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก จึงมาถึงวิธีและขั้นตอนของการกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก จึงจะได้ในคำแนะนำตามแบบที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้ก่อน

ในเบื้องต้น ก็ดั่งที่ให้คำแนะนำเมื่อวานแล้วว่า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก คือหายใจเข้าให้รู้ หายใจออกให้รู้ ตรัสสอนตั้งต้นไว้ดั่งนี้ แล้วตรัสจำแนกวิธีปฏิบัติต่อไปอีกว่า

๑. หายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว

๒. หายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว

๓. หายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น

๔. หายใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น

๓. ศึกษาว่าเราจักรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจักรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดหายใจออก

๔. ศึกษาว่าเราจักสงบระงับกายสังขารหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจักรู้สงบระงับกายสังขารทั้งหมดหายใจออก ดั่งนี้

ดั่งที่ตรัสสอนเอาไว้ลำดับหัวข้อเป็น ๔ เป็นพุทธภาษิตตรัสสอนไว้เองโดยตรง เพราะฉะนั้น จึงแนะนำแบบพระบรมครูของเราให้ทราบไว้ก่อน และจะให้คำอธิบายย่อ ๆ ในข้อหนึ่งไว้ก่อนที่ว่า หายใจเข้ายาวก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว หายใจออกยาวก็รู้ว่าหายใจออกยาว ก็ให้ทำความเข้าใจว่า คำว่ายาว หรือสั้นที่กล่าวในข้อ ๒ ก็จะต้องมีระยะหายใจ จึงจะรู้ได้ว่ายาวหรือสั้น

คราวนี้ ระยะเวลาหายใจของบุคคลที่ว่าด้วยหลักของสรีรวิทยา ก็หายใจเข้าไปสู่ปอด หายใจออกจากปอด แม้การปฏิบัติสมาธินี้เป็นพุทธภาษิตไม่ได้ให้คำอธิบายเอาไว้ละเอียดนัก จึงมานึกถึงความรู้สึกกันอย่างธรรมดา ซึ่งทุกคนก็คงจะได้ฟังพูดกันว่า หายใจทั่วท้อง หายใจไม่ทั่วท้อง คงหมายความว่า ถ้าอยู่ในภาวะปกติก็หายใจทั่วท้อง เพราะฉะนั้น จึงเกี่ยวกับท้องโดยที่ว่า ท้องนั้นย่อมมีพองและยุบ หายใจเข้าพอง หายใจออกยุบ และเมื่อมีการหายใจกันอย่างเต็มที่ แปลว่า หายใจไปถึงท้อง ท้องพองออกก็ยุบ ก็เป็นไปอยู่โดยปกติดังนี้ เพราะว่าคำว่าหายใจยาว ในที่นี้ทำความเข้าใจง่าย ๆ ว่า หายใจกันอย่างปกติธรรมดาของทุกคนนี้ ในที่ที่มีอากาศสำหรับหายใจ ก็เป็นปกติ ร่างกายเป็นปกติ หายใจก็เป็นปกติ ก็ให้ถือว่าการหายใจที่มีลักษณะดังนี้ เป็นการหายใจยาว คือหายใจกันอย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้น ก็ให้ทำความรู้ นับตั้งแต่จับจุดที่ลมมากระทบที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน จะรู้สึกว่าลมมากระทบที่นั่นและเข้าไปเต็มที่ท้องพองขึ้นมา เมื่อหายใจออกท้องยุบและมากระทบปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน เข้าออกก็กระทบปลายจมูก ท้องก็พองหรือยุบอยู่อย่างนี้ การกำหนดที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน ซึ่งเป็นที่ลมมากระทบเมื่อเข้า กระทบเมื่อออก และกำหนดท้องพองหรือยุบเป็นสิ่งที่กำหนดได้ เมื่อลมเข้าปอด ออกจากปอดเราไม่รู้กำหนดไม่ถูก เพราะฉะนั้น ในการทำสมาธิก็ต้องกำหนดที่จะกำหนดได้ก่อน เมื่อกำหนดขาเข้าตั้งแต่ปลายจมูกลงไปจนถึงท้องที่พอง และขาออกจากท้องที่ยุบจนมาถึงปลายจมูก ก็จำเป็นจะต้องมีจุดกลางที่ผ่านอุระ เป็นจุดสมมุติที่ข้างในตรงกลางสมมุติว่าลมผ่านเข้าผ่านออก ฉะนั้น ในขั้นแรกเมื่อหายใจเข้ายาว ก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว หายใจออกยาว ก็ให้รู้ว่าเราหายใจออกยาว ก็ออกมาจากที่ท้อง มาจนออกที่ปลายจมูกก็มากระทบที่ปลายจมูก

เพราะฉะนั้น ในขั้นที่ ๑ นี้จึงให้นำความรู้ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก หรือการหายใจเข้า การหายใจออก และให้รู้ว่ายาวโดยที่เหมือนอย่างเอาความรู้ตามลมเข้าไปจนถึงท้องและเอาความรู้ตามลมออก ตั้งแต่สุดทางจนมาถึงต้นทางคือปลายจมูก แต่เมื่อหายใจเข้านั้นต้นอยู่ที่ปลายจมูก ปลายอยู่ที่ปลายทาง เมื่อออกปลายทางก็กลับ เป็นต้น ปลายจมูกกลับมาเป็นปลาย ให้ทำความรู้ดังนี้ ฝึกดังนี้ก่อน

คือ ๑. หายใจเข้ารู้ว่าหายใจ รู้ว่าเข้า ๒. หายใจออกก็เหมือนกัน คือรู้ว่าหายใจ รู้ว่าออก รู้ว่ายาว คือ รู้ว่าหายใจด้วย รู้ว่าออกหรือเข้าด้วย รู้ว่ายาวด้วย คือเป็นปกติ ก็เป็นความรู้หลายอย่างเหมือนกัน ที่แรกตรัสสอนเป็นแม่บทใหญ่ไว้ว่า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก แล้วตรัสสอนจำแนกออกมา ย่อยออกมา ให้รู้ละเอียด ให้รู้หลายอย่างเข้า หายใจก็รู้ เข้าก็รู้ ยาวก็รู้ หายใจก็รู้ ออกก็รู้ ยาวก็รู้ สงใจตามลมเข้าไป และนำใจออกมากับลมหายใจ ให้จิตอยู่กับลมหายใจ กำหนดกับลมหายใจ ดังนี้ เป็นวิตก ที่เรียกว่าความตรึก คือนำจิตเข้ามาตั้งอยู่ในที่ตั้งของสมาธิ หรืออารมณ์ของกรรมฐาน คือลมหายใจนี้เรียกว่า วิตก แล้วมีวิจาร์ ความตรอง ในที่นี้หมายถึง ประคองจิตให้ตั้งกับอารมณ์สมาธิหรือที่ตั้งของสมาธิเท่านั้น เมื่อหัดนำใจเข้ากับลมหายใจจนทั่วห้อง และนำใจกลับออกมากับลมหายใจจนถึงปลายจมูก หลายหนหลายเที่ยว คล้ายสำรวจทาง ฝึกทำความรู้ดังกล่าวนั้นจนชำนาญขึ้นพอสมควรแล้ว

ตอนนี้พระอาจารย์ท่านสอนให้ไม่ต้องนำใจเข้า นำใจออกกับลมหายใจ เพราะการนำใจเข้าหรือออก ใจไม่หยุดตั้งอยู่จุดเดียว คล้าย ๆ กับว่าต้องนำใจเดินเข้า เดินออกไม่หยุดนิ่ง เมื่อสำรวจทางดีแล้วก็ให้หยุดนิ่ง จะนั่งที่ไหน พระอาจารย์สอนให้ ใจนิ่งที่ปลายจมูก หรือริมฝีปากเบื่องบน หยุดนิ่งอยู่ที่แห่งเดียว ก็ทำความรู้ลมหายใจ และแม้จุดเดียวก็ให้รู้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกตลอดสายเหมือนกัน ก็เหมือนกับคนที่ไกวชิงช้าให้กับคนที่นั่งชิงช้า คนที่ไกวก็นั่งอยู่ที่ปลายเสาข้างใดข้างหนึ่งนั้น ตาก็ดูอยู่ที่ชิงช้า ก็ย่อมรู้ว่า เห็นชิงช้าแกว่งไปข้างซ้ายหรือข้างขวา โดยที่คนไกวชิงช้านั้น นั่งอยู่แห่งเดียวที่โคนชิงช้าข้างหนึ่งเท่านั้น คนที่นั่งไกวชิงช้านั้นไม่จำเป็นจะต้องเดินแกว่งไปมาหรือวิ่งแกว่งไปมาตามชิงช้า นั่งอยู่แห่งเดียว และดูว่าชิงช้าแกว่งอย่างไร ฉันทใดก็ดี ผู้ปฏิบัติก็ให้จิตนิ่งอยู่แห่งเดียว ท่านสอนให้นั่งอยู่ที่ปลายจมูก หรือริมฝีปากเบื่องบน ก็ให้ดูหายใจเข้า หายใจออก หายใจเข้ายาวให้รู้ หายใจออกยาวก็ให้รู้ และให้รู้เป็นปกตินี้ก่อนเป็นข้อ ๑

ต่อไปนี้นั่งทำสมาธิ ๑๕ นาที ฝึกในข้อที่หนึ่งนี้

ครั้งที่ ๒๔
อุปการะปฏิบัติในการกำหนดลมหายใจ
และการปฏิบัติขั้นที่ ๒

จะแนะนำการกำหนดลมหายใจขั้นที่ ๒ ต่อ แต่จะแนะนำอุปการะปฏิบัติเพิ่มเติมเบื้องต้นก่อน ตามที่ทรงสอนไว้ในพระโอวาทปาติโมกข์ คือ พระโอวาทที่เป็นประธาน ก็มีข้อที่พึงถือว่าเป็นอุปการะปฏิบัติในการทำกรรมฐาน คือ

๑. อนุปวาโท	การไม่ว่าร้าย
๒. อนุปมาโต	การไม่ทำร้าย
๓. ปาติโมกฺเข จ สํวโร	ความสำรวมในพระปาติโมกข์
๔. มตฺตญฺญตา จ ภตฺตสุมี	ความรู้ประมาณในภัตตาหาร
๕. ปนฺตญฺจ สยนาสนํ	ที่นอนที่นั่งอันสงบ

รวมเป็น ๕ ข้อ แล้วจึงตรัส อริจิตฺเต จ อาโยโค ได้แก่การทำจิตภาวนา คือ อบรมจิตในสมณะและวิปัสสนาทั้งสอง การไม่ว่าร้าย คือการสงบปาก สงบความคิดที่จะว่าร้ายใคร ๆ การไม่ทำร้ายคือการสงบกาย สงบความคิดที่จะทำร้ายใคร ๆ ความสำรวมในพระปาติโมกข์ คือสำรวมในข้อที่พึงสำรวม อันเป็นข้อสำคัญต่าง ๆ หมายถึงสิ่งที่เป็นส่วนพระพุทธรูปัญญัติ พระวินัยบัญญัติ ทั้งส่วนอินทริยสังวร

ความสำรวมอินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความรู้ประมาณในภัตตาหาร คือฉันอาหารพอประมาณ ที่นอน ที่นั่ง อันสงัด คือที่ที่สงบสงัด หนึ่ง ในวิสุทธิมรรค ได้แสดงถึงกังวลที่เป็นเครื่องขัดขวางการปฏิบัติอบรมจิต ตั้งต้นแต่การทำสมถกรรมฐาน ไว้ ๑๐ ประการ คือ

๑. กังวลถึงเกี่ยวแก่อาวาส คือที่อยู่
๒. กังวลถึงเกี่ยวแก่ตระกูล คือที่เกี่ยวข้อง
๓. กังวลถึงเกี่ยวแก่ลามก คือสิ่งที่จะได้ต่าง ๆ
๔. กังวลถึงเกี่ยวแก่หมู่คณะ
๕. กังวลถึงเกี่ยวแก่กรรม คือการงาน
๖. กังวลถึงเกี่ยวแก่การเดินทาง
๗. กังวลถึงเกี่ยวแก่ญาติ พี่น้อง
๘. กังวลถึงเกี่ยวแก่อาหาร ความป่วยไข้
๙. กังวลถึงเกี่ยวแก่เล่าเรียน ศึกษา พระคัมภีร์
๑๐. กังวลถึงเกี่ยวแก่ฤทธิ์ คือที่สามารถมีอำนาจจิตพิเศษต่าง ๆ

เมื่อมีกังวลเหล่านี้บังเกิดขึ้น ก็ทำให้ไม่อาจปฏิบัติในกรรมฐานได้สะดวก ต้องตัดกังวลทั้งหลายเสีย

ต่อไปนี้จะว่าถึงขั้นที่ ๒ คือ หายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจออกสั้น ได้กล่าวแล้วว่า หายใจเข้ายาว หายใจออกยาวนั้นถึงเข้าใจง่าย ๆ ว่าคือหายใจที่เป็นไปโดยปกติ เป็นการหายใจทั่วท้องดังที่ได้กล่าวแล้ว มาถึงขั้นนี้ หายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้น หมายความว่า มีระยะเส้นทางการหายใจ และระยะเวลาของการหายใจเข้า ออกก็ดี สั้นกว่าที่เป็นไปโดยปกติ การหายใจสั้นที่เกิดขึ้นจากความสงบยิ่งขึ้นไปกว่าปกติ เมื่อกายและจิตสงบยิ่งขึ้นไปกว่าปกติ การหายใจก็สั้นเข้า ซึ่งเป็นไปเอง เมื่อขณะที่การหายใจยาวเป็นปกติ ก็จะรู้สึกว่ายาวเข้าถึงทั่วท้อง หายใจออกก็เช่นเดียวกัน แต่เมื่อการหายใจสั้นเข้า จะสังเกตรู้สึกว่าจะไม่ถึงทั่วท้อง

อาการที่พองออกไปยุบก็จะน้อยเข้า จนถึงเหมือนอย่างว่าไม่มีอาการพอง หรือยุบ คล้าย ๆ ว่าหายใจเข้าเหมือนลงไปไม่ถึงท้อง หายใจออกก็ไม่ได้ตั้งต้นจากท้อง คล้าย ๆ กับเข้าไปแต่ภายในอุระ คือทรวงอกแล้วก็ออกจากอุระ คือทรวงอกแล้วก็ออกจากอุระ คือทรวงอก คล้าย ๆ เข้าไปถึงปอดแล้วออกมาจากปอดนั้นแหละ ที่ละเอียดเข้า และเมื่อละเอียดเข้าอีกก็จะรู้สึก ว่า หายใจเข้าจะไม่ไปถึงทรวงอกข้างใน ออกก็จะไม่ ออกจากทรวงอกข้างใน คล้าย ๆ กับว่าแผ่วอยู่ปลายจมูกเท่านั้น เมื่อสงบก็เหมือน ไม่หายใจเลยทีเดียว เมื่อถึงขั้นนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติตกใจเหมือนไม่หายใจ จะตาย แต่อัน ที่จริงไม่ใช่ไม่หายใจ ไม่ต้องตกใจ ใครได้ละเอียดขั้นนี้ไม่ต้องตกใจ เพราะอันที่จริง หายใจแต่ละเอียดมาก เมื่อมีความสงบมาก ลมหายใจก็ละเอียดมาก เป็นไปตาม ความสงบของกายและจิต จะไม่รู้สึกว่าอึดอัดเหมือนอย่างหายใจไม่ออก เช่น เป็นหวัด กลั้นลมหายใจก็ดี ไม่หายใจ หรือหายใจขัด ส่วนการหายใจสั้นถึงละเอียดจนรู้สึก เหมือนอย่างไม่หายใจ ที่ไม่ใช่หายใจขัด หรือกลั้นลมหายใจ หรือเหมือนจมน้ำหายใจ ไม่ออก ไม่ใช่อย่างนั้น แต่เป็นการหายใจละเอียดมาก จึงไม่อึดอัด สบาย โปร่ง ไม่เป็นทุกข์ ในทางปฏิบัติลมหายใจ การหายใจที่สั้นจึงเกิดจากความสงบ เมื่อความ สงบมากและชัดมากขึ้นเท่าใด ลมหายใจก็ละเอียดมากยิ่งขึ้น ดังที่เรียกว่าสั้น

อีกอย่างหนึ่ง หายใจยาว หรือหายใจสั้นนั้น เกิดได้จากการตั้งใจทำให้ยาว หรือสั้น เหมือนอย่างการหัดปฏิบัติทางโยคะ เมื่อต้องการจะทำก็หายใจยาว ให้ยาว มากเท่าที่จะยาวได้ คือแปลว่าตั้งต้นหายใจเราก็เหมือนยัดตัวขึ้นไป กว่าที่จะลงไปจนถึง สุดท้องก็ให้ยาวที่สุด ก็อาจจะหยุดกลั้นไว้สักหน่อยแล้วหายใจออก ค่อย ๆ ผ่อนออก จนกว่าจะถึงปลายจมูกก็ให้ยาวที่สุด ดังนี้เป็นการที่ตั้งใจจะทำให้ยาวก็ทำได้

คราวนี้เมื่อต้องการจะทำให้สั้น เมื่อหายใจเข้าก็ค่อย ๆ เข้าไปเร็วเข้า ออกก็ ออกเร็วกว่าที่ทำให้ยาวนั้น จนถึงให้สั้นมาก และได้มีการคตินับ เช่นว่าเมื่อหายใจเข้า ตั้งต้นที่ปลายจมูกก็ค่อย ๆ นับ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ก็เป็นอันว่าถึงสุดท้อง ออกก็เหมือนกัน จากสุดท้องขึ้นมาก็นับ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ออกที่ปลายจมูก เข้านับ ๙ ออกนับ ๙ ดังนี้เป็นการหัดทำการหายใจให้ยาว เมื่อหัดทำให้สั้นเข้านับ ๑-๖ ออกนับ ๑-๖ สั้นเข้าไปอีกก็นับ ๑-๓ ออกนับ ๑-๓ ดังนี้เป็นการหัดทำดูให้ยาว

ก็ได้ ให้สั้นก็ได้ ในการปฏิบัติเบื้องต้น จะลองวิธีนี้บ้างก็ได้ ถือว่าเป็นการบริหารร่างกายอย่างหนึ่ง

แต่ว่าสำหรับสมาธิทางพระพุทธศาสนานั้นต้องการใช้สติกำหนดรู้ การหายใจ ลมหายใจที่เป็นไปโดยปกตินี้แหละ โดยที่ไม่ต้องไปทำให้สั้นหรือยาว และเมื่อสงบเข้า ๆ ก็สั้นเข้ามาเอง แบบเป็นไปโดยอัตโนมัติ

แต่ว่าก็ได้มีพระอาจารย์ทั้งหลายได้สอนวิธีช่วยในการกำหนดลมหายใจเข้า ออกมีไว้ต่าง ๆ เช่นท่านอาจารย์พุทธโฆษาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคสอนให้นับช่วยหายใจเข้านับ ๑ หายใจออกนับ ๑ เรื่อยไปจนถึง ๕ ๕ แล้วกลับใหม่หายใจนับ ๑ ออกนับ ๑ ถึง ๖ ๖ กลับใหม่ ๑ ๑ ถึง ๗ ๗ กลับใหม่ ๑ ๑ ถึง ๘ ๘ กลับใหม่ ๑ ๑ ไปจนถึง ๙ ๙ กลับใหม่ ๑ ๑ ถึง ๑๐ ๑๐ แล้วกลับไปใหม่ ๑ ๑ ไปจนถึง ๕ ๕ และเพิ่มไปถึง ๑๐ ๑๐ รวมความว่าไม่เกินไปกว่า ๑ ถึง ๑๐ เพื่อไม่ให้คับแคบที่นับน้อยไปและจะฟุ้งซ่านเมื่อนับมากไป ดังนี้เรียกว่านับซ้ำ เมื่อจิตสงบให้เลิกนับซ้ำมานับเร็ว ไม่ต้องนับคู่ หายใจเข้า ๑ ออก ๒ หายใจเข้า ๓ ออก ๔ เรื่อยไปดังนี้แทนเมื่อจิตสงบได้ที่ไม่ต้องอาศัยนับก็เลิกนับ โดยเปรียบเทียบว่าจิตเมื่อปฏิบัตินั้นเป็นจิตที่ฟุ้งซ่านมาก ใช้สติกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก อย่างเดียวไม่ต้องใช้นับด้วย ก็จะเป็นการหยุดจิตจากความฟุ้งซ่าน ให้มากำหนดจิตเข้า-ออกได้ดีขึ้น เหมือนอย่างพายเรือ น้ำเชี่ยวมากก็ต้องใช้ถ่อช่วยค้ำยัน ครั้นพ้นจากกระแสน้ำเชี่ยว ก็ไม่ต้องใช้ถ่อ ฉันทใดก็ดี จิตที่ฟุ้งซ่านก็ให้การนับนี้ช่วย เมื่อจิตสงบก็ไม่ต้องใช้นับ

พระอาจารย์อีกท่านหนึ่งก็สอนให้ใช้ พุทโธ คือ ไม่นับ แต่ใช้พุทโธ หายใจเข้า พุท หายใจออก โธ ก็สั้นดีไม่กังวลอะไรมาก ให้ใช้ขณะที่จิตต้องการประคับประคอง เพราะว่าฟุ้งซ่านมาก เมื่อสงบประคองตัวเองได้ดีแล้ว ก็ไม่ต้องใช้ถ่อค้ำ ไม่ต้องว่าพุทโธ ให้กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ทำความรู้อยู่เท่านั้น และมีอีกหลายสำนักสอนต่าง ๆ กำหนดจุดสำหรับหายใจเข้า หายใจออก เช่น ท่านอาจารย์พุทธโฆษาจารย์ กำหนด ๓ จุด หายใจเข้ามีจุดที่ ๑ ที่ปลายจมูก จุดที่ ๒ อูระ จุดที่ ๓ ที่นาภี หายใจออกจุดที่ ๑ นาภี จุดที่ ๒ อูระ จุดที่ ๓ ปลายจมูก ๓ จุดที่อธิบายไป

แล้วส่งจิตเข้า ส่งจิตออก เมื่อส่งจิตเข้า ส่งจิตออกพอสมควรแล้ว ก็ให้เหลือจุดเดียว
 หนึ่งเสีย ๒ จุด จุดที่เหลือคือปลายจมูก มีอุปมาเหมือนตั้งคนไกวชิงช้า ดั่งนั้นนั่งอยู่
 จุดเดียวนั้น ก็เป็นการสร้างจุดให้จิตกำหนด เมื่อจิตมีกัณฑ์ที่ต้องกำหนด ก็มากำหนด
 จุดเหล่านี้ ก็ไม่พุ่งออกไปในเรื่องอื่น ก็เหมือนถ่อค้ำยันเหมือนกัน หลาย ๆ จุดก็เหมือน
 หลาย ๆ ถ่อค้ำยันกันมาก ๆ แต่จะใช้อย่างไรแล้วแต่อัชฌาสัยของบุคคล อาศัยนับ
 หรืออาศัยพุทฺโธช่วยก็ไม่ขัดข้องทั้งนั้น เป็นวิธีทำจิตให้รวมเข้ามาเหมือนกัน แต่ข้อ
 สำคัญต้องไม่ทิ้งลมหายใจเข้า ลมหายใจออก จึงจะเป็นอานาปานสติสมาธิ และการ
 กำหนดลมหายใจเข้า-ออกนั้น อันที่จริงมีภาวระอยู่มากเหมือนกัน คือรู้ลมหายใจ
 รู้ว่าเข้า รู้ว่าออก รู้ว่ายาว รู้ว่าสั้น ก็เรียกว่าแม่นยำใจอย่างเดียว รวมใจเข้ามา
 อย่างละเอียดก็ต้องรู้หลายอย่างอยู่แล้ว รวมใจเข้ามาให้กำหนดรู้อยู่ในการนั้น ให้อาศัย
 วิตกวิจารณ์ ดังที่กล่าวมาแล้ว นำจิตเข้ามาสู่สมาธิข้อนี้ ตั้งกำหนดอยู่เป็นวิตก ประคอง
 ไว้ไม่ให้ตกไปเป็นวิจารณ์ออกไปก็ตั้งกลับเข้ามาไว้ใหม่ ออกไปก็ให้นั่งกลับเข้ามาตั้ง
 ไว้ใหม่

ครั้งที่ ๒๕

การศึกษาการรู้ทั่วถึงกายทั้งหมด หายใจเข้าหายใจออก

จักบรรยายกรรมฐานและทำการฝึกกรรมฐาน ได้ว่ามาถึง สติ กำหนดลมหายใจเข้า-ออก

ขั้นที่ ๑ หายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว หายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว

ขั้นที่ ๒ หายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น

ขั้นที่ ๓ ศึกษาว่าเราจะรู้ทั่วถึงกายทั้งหมด หายใจเข้า ศึกษาว่าเราจะรู้ทั่วถึงกายทั้งหมด หายใจออก

จะอธิบายถึงขั้นที่ ๓ ในทางปฏิบัติ คำว่ากายทั้งหมดมาจากภาษาบาลี สรรพ แปลว่า ทั้งหมด กายแปลว่า กาย คำว่ากายตามศัพท์แปลว่าหมู่ กอง มีคำใช้ในภาษาคำพุทธธรรมดา เช่น พลกาย แปลว่ากองแห่งพลหรือกองแห่งกำลัง แต่ก็มีใช้จำเพาะที่เป็นส่วนรูปอันเป็นวัตถุก็มี เช่น ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ ข้อแรก กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ตั้งสติพิจารณากาย หมายถึงเฉพาะรูปกายอันเป็นวัตถุ แต่เมื่อมุ่งถึงคำแปลว่าหมู่หรือกองเป็นคำกลาง เป็นหมู่หรือกองของอะไรก็ได้ แห่งอะไรก็ได้

ฉะนั้น อาจารย์แต่เดิมมาจึงให้คำอธิบาย ๒ อย่างคือ รูปกายและนามกาย รูปกาย แปลว่า กองแห่งรูป หมายถึงรูปที่เป็นส่วนวัตถุที่แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ มหาภูตรูป แปลว่ารูปที่เป็นใหญ่ หมายถึงส่วนที่เป็นธาตุทั้ง ๔ คือส่วนที่เข้มแข็งก็เป็นปฐวีธาตุ ธาตุดิน ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหล ก็เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ส่วนที่อบอุ่นร้อนก็เป็น เตโชธาตุ ธาตุไฟ ส่วนที่พัดไหว เคลื่อนไหวได้ก็เป็นวาโยธาตุ ธาตุลม บรรดาที่มีอยู่ในกายอันนี้ เมื่อมุ่งถึงภุคะที่เป็นส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้ก็เรียกว่ามหาภูตรูป ซึ่งมีอยู่ ๔ คือ ธาตุ ๔ ดังกล่าว เมื่อจำแนกปลีกย่อยออกไป ซึ่งมหาภูตรูปเหล่านี้เป็นส่วนเล็ก ๆ น้อยต่าง ๆ ซึ่งอาศัยเกาะเกี่ยวอยู่ ก็เรียกว่าอุปาทายรูป แปลว่ารูปอาศัย ซึ่งท่านแยกเอาไว้มาก เป็นต้นว่าประสาททั้ง ๕ คือ จักขุประสาท ประสาทตา โสตรประสาท ประสาทหู ฆานประสาท ประสาทจมูก ชิวหาประสาท ประสาทลิ้น กายประสาท ประสาทกาย และอื่น ๆ ล้วนอาศัยอยู่กับมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้แหละ แต่แบ่งละเอียดออกไป เป็นอุปาทายรูป ฉะนั้น คำว่ากายทั้งหมด ข้อแรกหมายถึง รูปกาย กายที่เป็นส่วนรูป อีกอย่างหนึ่ง คือ นามกาย กายคือหมู่แห่งนาม อาการของจิตต่าง ๆ ที่มีใช้รูปเป็นต้นว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ คือการกระทำไว้ในใจ และที่เรียกว่าจิตตสังขาร คือเครื่องปรุงจิตอันเป็นอาการของสังขาร ทั้งหมด รวมเรียกว่านามกาย แปลว่า หมู่แห่งนาม

อนึ่ง รูปกาย หมู่แห่งรูปที่กล่าวเป็นข้อแรก นับรวมถึงลมหายใจเข้า ลมหายใจออก นับรวมถึงนิมิต คือส่วนนั้น ๆ ที่เป็นที่กำหนดหมายของจิต และทุก ๆ อย่างที่เกี่ยวข้องกับรูปทั้งหมด คำว่า สัพพกาย กายทั้งปวง จึงหมายถึงรูปกายและนามกาย ทั้งหมดดังกล่าว รู้ทั่วถึงกายทั้งหมดคือ รู้ทั่วถึงรูปกายและนามกายทั้งหมด *ศึกษาว่า เราจรรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจรรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดหายใจออก* คือ ทำการศึกษา อันหมายความว่า ทำการพิจารณากำหนดให้รู้จักกายทั้งหมด ว่านี่เป็นรูปกาย นี่เป็นนามกายที่ตนเอง และทำความเข้าใจไว้ว่า ทุกขณะจะหายใจเข้า หายใจออกก็ให้รู้ทั่วถึงกายทั้งหมดนี้ไปพร้อมกับการหายใจเข้า การหายใจออก เริ่มตั้งแต่ตั้งใจเอาไว้ก่อน และเมื่อทำการหายใจเข้า หายใจออกจริง ๆ ก็ให้รู้ทั่วถึงกายทั้งหมดไปด้วยจริง ๆ ทำไมจึงต้องใช้คำว่าศึกษาในข้อนี้ เพราะการที่จะรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดพร้อมกับรู้หายใจเข้า หายใจออกได้นั้น จะต้องมีการศึกษา คือตั้งใจสำเนียงกำหนด

และมีการปฏิบัติกระทำ เริ่มจากตั้งใจไว้ก่อนและต้องรู้จักรูปกาย นามกาย เตรียมเอาไว้ และจะต้องทำการทดสอบปฏิบัติว่า เมื่อหายใจเข้า เมื่อหายใจออกนั้น จะทำ ความรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดไปได้ด้วยหรือไม่ ตกหล่น ผิดพลาดที่ใดบ้างแล้วก็จะปฏิบัติ แก้ไข เพื่อทำความรู้ทั่วถึงให้สมบูรณ์ต่อไป เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้ความรู้ทั่วถึงได้มากขึ้น บริบูรณ์ขึ้น ไปโดยลำดับจนถึงบริบูรณ์เต็มที่ หายใจเข้าก็รู้ทั่วถึงกายทั้งหมด ไปด้วย หายใจออกก็รู้ทั่วถึงกายทั้งหมดไปด้วย

คราวนี้ก็มีปัญหาว่า การปฏิบัตินั้นจะอย่างไรและจะเป็นข้อปฏิบัติที่สืบเนื่องจากขั้นที่ ๑ ๒ ดังกล่าวหรือตั้งต้นกันใหม่ ก็ตอบได้ว่า การปฏิบัติไม่ต้องตั้งต้นกันใหม่ แต่สืบเนื่องมาจากขั้นที่ ๑ ๒ เป็นแต่เพียงว่าในการปฏิบัติขั้นที่ ๑ ๒ นั้น มุ่งให้รู้การหายใจเข้า การหายใจออก มุ่งให้รู้ว่ายาวหรือสั้นเท่านั้น และเมื่อปฏิบัติในขั้นที่ ๑ จิตก็ย่อมรวมเข้ามาเป็นสมาธิเป็นขั้นที่ ๑ เพราะว่า เมื่อสติที่ตั้งกำหนดเป็นวิตกวิจารณ์อยู่ที่ลมหายใจ หรือหายใจเข้าและออกที่ว่าเป็นวิตก คือว่านำจิตให้เข้ามาตั้งกำหนดอยู่ เป็นวิจารณ์ คือประคองจิตให้ตั้งอยู่ที่ลมหายใจเข้าหรือออกในขั้นปกติธรรมดา ก็เป็นหายใจธรรมดาคือยาว คราวนี้เมื่อจิตเป็นสมาธิ คือตั้งกำหนดอยู่ หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ว่ายาว ก็จักก้าวขึ้นมาสู่ขั้นที่ ๒ ซึ่งเป็นไปเอง คือเมื่อจิตเป็นสมาธิ จิตก็ละเอียดเข้า เมื่อจิตละเอียดกายก็ละเอียดเข้า การหายใจเข้าก็ละเอียดเข้า ก็ปรากฏเป็นการหายใจที่ละเอียดคือสั้นเข้า เมื่อเป็นดังนี้ จิตที่เป็นสมาธิมีวิตกวิจารณ์อยู่กับการหายใจที่สั้นเข้านั้น ก็ย่อมรู้ หายใจออกก็รู้ ก็รู้ว่าสั้นคือละเอียดเข้า เมื่อเป็นดังนี้ก็จะก้าวมาสู่ขั้นที่ ๓ คือรู้กายทั้งหมด แต่ใน ๒ ขั้นแรกนั้น ยังไม่ต้องการให้รู้มากยิ่งไปกว่า หายใจเข้า หายใจออกยาว หายใจเข้า หายใจออกสั้น ให้รู้หลวม ๆ ยังไม่กระชับจิตมากนัก คล้ายผูกจิตไว้อย่างหลวม ๆ ยังไม่รัดแน่นมากนัก เพราะเมื่อเริ่มต้นจะรัดแน่นมากนักก็จะเป็นการยาก จิตที่ยังไม่ปรारณปฏิบัติ ก็เป็นจิตที่เหี่ยวไปในอารมณ์ตามสบาย ฉะนั้น เมื่อเริ่มมาจับปฏิบัติ ตั้งจิตไว้ในอารมณ์บนสมาธิ คล้ายผูกจิตเอาไว้ ฉะนั้น จะผูกให้ตึงทีเดียวก็เป็นการยาก ต้องผูกไว้ให้หลวมก่อน เหมือนลูกวัวที่ยังไม่ได้หัดผูกไว้ติดกับหลัก ถ้าหากผูกไว้แน่นเขม็ง ก็จะทำให้ฮึดอึดลำบาก ต้องผูกหลวม ๆ ไว้ก่อน คือผูกเชือกไว้ให้หย่อนไกลหลัก เชือกข้างหนึ่งผูกไว้กับหลัก อีกข้างหนึ่งผูกไว้กับลูกวัว เมื่อเป็นดังนี้ลูกวัวจะวิ่ง แต่วิ่งไปไม่

ได้ไกล วิ่งวนอยู่กับหลักนั้นแหละ ก็เหมือนอย่างจิต เมื่อเริ่มจะผูกที่แรก ซึ่งเป็นการผูกด้วยสติไว้กับหลัก คืออารมณ์ของสมาธิ เชือกคือสติ ผูกติดไว้กับหลักคืออารมณ์ของสมาธิ จึงผูกหลวม ๆ ก่อน เพราะฉะนั้น ให้รู้แต่เพียงว่าหายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ยาวก็ให้รู้ สั้นก็ให้รู้ ผูกไว้หลวม แม้จิตจะวิ่งก็ให้หวังภายในระยะของเชือกคือสติที่ผูกไว้

คราวนี้ เมื่อชินเข้าก็ให้จิตศึกษา ทำความรู้ให้มากยิ่งขึ้น ยิ่งมากกว่ารู้ว่าหายใจเข้าออก ยาว สั้น เท่านั้น แต่ให้รู้กายทั้งหมดคือ เมื่อจิตรวมเข้ามาในชั้นที่ ๒ อันจะก้าวมาชั้นที่ ๓ นี้ ก็กำหนดจิตสำรวจตรวจตราดูกายทั้งหมด ตรวจตราดูรูปกาย เช่น ในบัดนี้ตรวจตราดูว่า รูปกายของเรากำลังนั่งอยู่ในอิริยาบถนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องล่างแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ให้เหมือนว่ารูปกายของตนเองปรากฏเป็นภาพอยู่ในจิต เห็นตัวเองนั่งอยู่อย่างนี้ เดียวนี้ ก็ทำความรู้ว่ารูปกายทั้งหมดนี้ก็เป็นมหาภูตรูปส่วนหนึ่ง อุปาหารูปส่วนหนึ่ง ลมหายใจเข้า ออก ก็รวมอยู่เพราะลมหายใจเข้า ออก เป็นวาโยธาตุ คือมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้นนั่นเอง คือให้ทำความรู้จักว่าการหายใจเข้า-ออกมาในชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ โดยลำดับนั้น ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเองกับกายส่วนที่ลมหายใจมากระทบริมฝีปากเบื่องบนหรือปลายจมูก ริมฝีปากเบื่องบนหรือปลายจมูกเป็นที่ที่ลมมากระทบ ลมที่เป็นวาโยธาตุก็มากระทบที่นี้ ที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื่องบนนี้ ฉะนั้น เมื่อจิตกำหนดอยู่ตรงนี้ ตรงนี้คือที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื่องบน กับลมที่มากระทบนั้นก็ชื่อว่าเป็นนิมิต คือเป็นที่กำหนดหมายของจิต ให้รู้จักว่าแม้สิ่งนี้ก็กาย และก็สอนให้ส่งจิตตามเข้าไปจนถึงสุดทางของลม อันเป็นสุดทางคืออุระ เลื่อนไปถึงนาภีที่พองหรือยุบ

ให้กำหนดว่าทางเดินของลมนั้น จุดแรกเมื่อเข้าก็คือปลายจมูก ผ่านอุระเป็นจุดที่ ๒ ถึงนาภีเป็นจุดที่ ๓ เมื่อออกจากนาภีเป็นจุดที่ ๑ ผ่านอุระเป็นจุดที่ ๒ ปลายจมูกเป็นจุดที่ ๓ ดังที่กล่าวมาในชั้นแรก ในข้อที่กล่าวมา ที่ว่ายาวนั้นคือ จะต้องมึระยะทางเดินของลมกับระยะเวลาเดินของลม และท่านสอนให้รู้นี้เป็นกายทั้งหมด และให้เว้น ๒ จุดเหลืออยู่จุดเดียว ซึ่งท่านพระอาจารย์พุทธโฆสะ ท่านให้เหลือจุดปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื่องบน เพราะว่าเป็นจุดที่ลมมากระทบจริง ๆ กำหนดให้พบ

วาโยธาตุที่เป็นโมกฐัพพะและกายที่มากกระทบได้จริง ๆ ดังอธิบายแล้ว แต่กล่าวซ้ำอีก เพื่อให้ทราบทั่ว ท่านมาอธิบายไว้ในขั้นที่ ๓ นี้ เป็นการให้รู้จักกาย นามกาย เพื่อให้รู้ว่าจิตเป็นอย่างไร ในขณะที่ทำสมาธินี้ เวทนา สัญญา ผัสสะ มนสิการ และอาการของจิตก็ย่อมมารวมอยู่ที่การหายใจเข้าหายใจออก ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เพราะใช้ลมหายใจเป็นกรรมฐานคือ อารมณ์ของสมาธิ ทำความรู้อาการของจิตทั้งหมด นั้น หมายถึงอาการของจิตหรือจิตใจทั้งหมด ก็มารวมกำหนดกันอยู่ที่อารมณ์ของสมาธิข้อนี้ ให้เห็นจิตของตนเป็นอย่างนี้ ถ้าจิตออกไปก็ให้รู้ นำจิตเข้ามาให้ตั้งอยู่ข้างในดังที่กล่าวไว้ มีวิตกวิจารณ์ และให้รู้จักว่า บัดนี้กำลังวิตก วิจารณ์อยู่กับอะไร วิตกวิจารณ์กับอารมณ์ของสมาธิก็ให้รู้ ออกไปก็ให้รู้ ทำความกำหนดรู้ให้ชัดขึ้น เป็นอันว่าหัดให้รู้จักกายและใจ กายและจิต หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่ารูปและนามทั้งหมด รูปกายนามกายทั้งหมด พร้อมกับการหายใจเข้า การหายใจออก ทำความตั้งใจตั้งนี้ ทำการหายใจเข้า-ออก ก็ให้รู้กายทั้งหมดไปพร้อมกัน คล้าย ๆ ว่ามองเห็นตัวของตนทั้งหมดนี้คือ ทั้งรูป ทั้งนาม ทั้งหมดหรือกายและใจทั้งหมดที่นิ่งอยู่ในจิตของตัวเอง มองเห็นอรรถภาพทั้งหมดของตัวเอง คือรูปนามทั้งหมดนี้ของตัวเอง กำลังนั่งหายใจเข้าอยู่ นั่งหายใจออกอยู่ในจิตของตนเอง มองเห็นตัวเองนั่งหายใจเข้าหายใจออกอยู่ในจิตของตนเอง แปลว่าเป็นการหัดทำจิตให้แนบแน่นอยู่กับหลักอารมณ์ของสมาธิคือ ลมหายใจเข้า-ออกให้มากขึ้น แปลว่า ตั้งเชือกที่เคยผูกหย่อน ๆ นั้นให้รัดเข้ามา ให้ใกล้เข้ามา ให้ใกล้หลักเข้ามาจนถึงให้อยู่กับหลัก มองเห็นหลัก แม้ว่าจะวิ่งอยู่ใกล้ ๆ หลัก อยู่ที่หลัก ไม่ออกไปจากหลัก เห็นหลักทั้งหมด นึกถึงลูกวัวแล้วตาไม่ได้มองหลัก แต่เมื่อตั้งเชือกให้ใกล้หลักเข้ามาก็จะเห็นหลักถนัดขึ้น จนถึงหัดให้มองหลัก แม้จิตจะวิ่งอยู่ก็ให้ตามองอยู่กับหลัก ให้เห็นหลักทั้งหมด และการปฏิบัติดังนี้ต้องใช้ความพยายามปฏิบัติในครั้งแรกและจะง่ายขึ้น เมื่อพยายามฝึกให้ชำนาญ เพราะเมื่อจิตรวมแล้วให้มองอยู่กับหลัก มองอยู่กับลมหายใจเข้าลมหายใจออกนี้แหละ ที่เป็นตัวหลัก ก็จักรู้กายทั้งหมดเอง รูปกาย นามกาย ทั้งหมดก็จะมารวมอยู่ที่หลักอันนี้ทั้งหมด ไม่ใช่ที่ไหน และจะทำให้จิตตั้งกำหนดแน่วแน่ไม่ไปไหน เป็นสมาธิดียิ่งขึ้น

ครั้งที่ ๒๖ การระงับกายสังขารต่าง ๆ

แสดงกรรมฐานและฝึกกรรมฐานต่อ กำลังว่าถึงอานาปานสติสมาธิซึ่งได้แสดงอธิบายมาโดยลำดับถึงขั้น ๓ จะต่อขั้น ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาตรัสสอนไว้แปลความว่า ศึกษาว่าเราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า เราจะระงับกายสังขารหายใจออก ก็ควรทราบอธิบายให้เข้าใจก่อน

คำว่า กายสังขาร แปลว่า เครื่องปรุงแต่งกาย หมายถึง อัสสาสะ ลมหายใจเข้า ปัสสาสะ ลมหายใจออกนี้ เพราะวลมหายใจทั้งสองนี้เป็นเครื่องปรุงแต่งกายเนื่องด้วยกายผูกพันอยู่กับกาย จึงเรียกว่า กายสังขาร ระงับกายสังขารคือ ระงับลมอัสสาสะ ปัสสาสะ คือทำลมทั้งคู่นี้ให้สงบลง การทำลมหายใจเข้า-ออกให้สงบลงที่เรียกว่าระงับในที่นี้ มิได้หมายความว่าให้กลั้นลมหายใจเข้า ลมหายใจออก แต่หมายความว่าให้ลมหายใจเข้า-ออก ระงับไปเอง สงบไปเอง ด้วยอำนาจของเอกัคคตาของจิต คือ ความที่มีจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ด้วยสติกำหนด ด้วยญาณคือความรู้ทำสติคือความกำหนดด้วยความรำลึก ญาณคือความรู้ที่อยู่ในลมอัสสาสะ ปัสสาสะคือลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเพียงอย่างเดียวก็ได้ ไม่มีวิตกวิจารณ์เรื่องอื่น ๆ นอกจากลมหายใจ เมื่อเป็นดังนี้ลมหายใจเข้า-ออก ก็จะสงบระงับลงไปเองโดยลำดับ คือละเอียดลงไปโดยลำดับ

ศึกษา คือการที่ทำความตั้งใจเอาไว้ก่อนว่า เราจะระงับลมหายใจเข้า-ออกที่เป็นกายสังขารนี้ หายใจเข้า-ออก ด้วยสติและญาณดังกล่าวนั้น ตั้งใจไว้ดังนี้และศึกษา

คือสำเนียงกำหนดให้มีความรู้ ความเข้าใจไว้ด้วยว่าจะสงบระงับได้อย่างไร ก็สงบระงับได้ด้วยวิธีทำจิตให้เป็นสมาธิ มีลมหายใจเข้า-ออก เป็นอารมณ์ด้วยสติและญาณดังกล่าวนั้น มิใช่ด้วยกลิ่นลมหายใจ แต่ให้หายใจเข้า-ออกโดยปกติ

อนึ่ง พึงเข้าใจประกอบด้วยว่า จะต้องมึนเบกขาคือความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่โดยไม่ปรุ้งแต่ง คือ ไม่ไปเกี่ยวโยงด้วยการกระทำขึ้น คือ กระทำขึ้นให้เป็นการหายใจที่หยาบและหายใจที่แรง ดังที่อธิบายเป็นการการฝึกหัดทำให้ยาว สั้นมาในวันก่อนแล้วนั้น ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยการกระทำอย่างนั้น แต่ปล่อยให้เข้าไปโดยปกติ โดยที่ลมหายใจเข้า-ออกนั้นเป็นไปเอง ไม่เข้าไปปรุ้งแต่งคือ กระทำขึ้นให้ยาว สั้น แร่งหรืออ่อน และทำให้แรงนั้นเช่นว่า ทำให้มีการหายใจแรงขึ้นหรือกระทำให้ระงับลง เช่น ผ่อนให้หายใจสั้นเข้า น้อยเข้าหรือจนถึงกลิ่น หมายถึงปรุ้งแต่ง จะไม่เข้าไปปรุ้งแต่งไปกระทำ ให้มึนเบกขา เพ่งอยู่มองดูอยู่เฉย ๆ เหมือนอย่างพี่เลี้ยงที่เลี้ยงเด็ก เด็กเดินหรือวิ่งอยู่ข้างหน้า ก็ปล่อยให้ไปสั่งให้เดิน นั่ง นอน แต่ให้เด็กอยู่ในสายตา จะทำอะไรให้อยู่ในสายตา ไม่เข้าไปสั่ง มองดูเฉย ๆ ให้มึนเบกขาด้วยให้ทำการศึกษาว่าเราจะระงับกายสังขาร หายใจเข้า หายใจออกดังนี้

อนึ่ง อากาศที่กายนุ่มไปข้างหน้า นุ่มไปข้างหลัง นุ่มไปมาข้าง ๆ หรือ อากาศที่กายก้มลงก็ดี ยืดขึ้นก็ดี อากาศที่กายบิดไปบิดมาอย่างใดก็ดี ด้วยกายสังขารคือเครื่องปรุ้งกายอันใด ก็ให้ระงับเครื่องปรุ้งกายอันนั้นเสีย ทำเครื่องปรุ้งกายนั้นให้สงบเสีย ศึกษาว่าเราจักรงับกายสังขารอันเป็นเหตุให้ร่างกายเป็นไปต่าง ๆ นั้น ในการหายใจเข้า-ออก ในข้อนี้ให้นักถึงผู้ทำสมาธิ บางที่กายงอไปข้างหน้า งอไปข้างหลัง บางที่เอียงไปมาทางนั้นทางนี้ อากาศที่กายเป็นไปดังนี้ด้วยเหตุกายสังขาร เครื่องปรุ้งกาย ลมหายใจเข้า-ออกนี้แหละ เพราะฉะนั้น ในขณะที่นั่ง รู้สึกว่าร่างกายเอนไปอย่างนั้น ก็เป็นเครื่องปรุ้งกายคือมีสิ่งที่มาทำให้เป็นไปอย่างนั้น ถ้าไม่มีอะไรมาทำจะเอนเอนไปอย่างนั้นไม่มี ก็ชี้เอาที่ลมหายใจเข้า-ออก นี้กับทั้งตัวสติ ตัวญาณ เป็นต้น จะต้องมีการบกร่อง ฉะนั้น ให้ทำความรู้จักในเรื่องนี้ว่าจะต้องระงับกายสังขาร ที่จะทำให้ร่างกายเป็นเช่นนั้นเสีย ดำรงร่างกายให้ปกติ

ตามหลักที่แสดงในข้อนี้ จึงเป็นเครื่องแสดงว่าการปฏิบัติทำสมาธิยิ่งทำยิ่งสงบ ทั้งจิตเองและกายเอง กายก็สงบ ไม่ร้อนเอน จึงตรงข้ามกับสมาธิแบบที่ร่างกายแสดง

ท่าทาง แบบที่เขาปลุกตัว พนมคือทำจิตให้เป็นสมาธิสักหน่อย แล้วมือสั่น ภายก็สั่น บิดเบี้ยวไปทางโน้นทางนี้ มือชี้ไปทางโน้นทางนี้ บางทีถึงกับอะอะโครมครามจนถึงกับ ลงนอนบิดไปบิดมาก็มี อาการกายตั้งนี้ เพราะกายสังขารคือเครื่องปรุงกายทั้งนั้น จิตนี้ปรุงขึ้นมา ปรุงลมหายใจเข้า-ออก ลมหายใจก็มาปรุงกายอีกต่อหนึ่งให้เป็น อย่างนั้นอย่างนี้

เพราะฉะนั้น การทำสมาธิที่ถูกต้อง ต้องระงับกายสังขารดังกล่าวทุกอย่าง จิตเมื่อปรุงกายสังขารขึ้นมา เพื่อให้กายสังขารที่จิตปรุงขึ้นมานั้นปรุงร่างกายอีกทีหนึ่ง ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ให้กายนี้สงบอยู่เป็นปกติเช่นว่า นั่งตัวตรง ศีรษะตรงไม่ เอียงซ้าย ขวา หน้าหลัง ไม่งอตัวลงไป ไม่ยืดขึ้นไปจนถึงต้องคุกเข่าขึ้นมา แต่ให้มี อาการปกติมากที่สุด ถ้าโน้มไปมาให้รู้ว่า นี่เพราะมีกายสังขารเป็นเครื่องปรุงกายมา ทำร่างกายให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าไม่มีแล้วร่างกายจะไม่มี ก็ต้องระงับเสีย อย่า ให้เป็นหรือปล่อยให้เป็น ศึกษาว่าเราจะระงับดังกล่าวนี้

อนึ่ง เมื่อศึกษาปฏิบัติระงับกายสังขารที่ทำให้ร่างกายโน้มไปมาเป็นต้นมา ดังกล่าว หายใจเข้าออกตั้งนี้แล้ว ก็ให้ศึกษาต่อไปว่า ตามที่ร่างกายนี้ไม่โน้มไปมา บิดเบี้ยวไปมา ดำรงอยู่ในปกติด้วยกายสังขารคือ เครื่องปรุงกายอันใด ก็ศึกษาปฏิบัติ ว่าเราจะระงับเครื่องปรุงกายอันนั้น ซึ่งเป็นของละเอียดสงบ ประณีต หายใจเข้า หายใจ ออก คือหมายความว่าแม้ร่างกายจะดำรงอยู่ปกติในขณะที่จิตเป็นสมาธิ ด้วยกำหนด ลมหายใจเข้า-ออก อันหมายความว่า ระงับกายสังขารทำให้ร่างกายไม่โน้มไปมาแล้ว ก็ตาม แต่ก็มียากสังขารที่ละเอียด ประณีตอยู่ เพราะยังหายใจเข้าออกอยู่อย่างละเอียด แต่เป็นการหายใจเข้า-ออกประกอบด้วยสมาธิ ญาณ อุเบกขา ดังกล่าว

แม้ตั้งนี้ก็มีกายสังขารอยู่ที่เป็นอย่างละเอียด ให้ศึกษาว่าเราจักต้องทำสมาธิ ให้แน่วแน่ยิ่งขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อสมาธิขึ้น สติแน่วแน่ขึ้น ตั้งมั่นขึ้น ญาณคือความ หยั่งรู้กระชับมากขึ้น ลมหายใจเข้า-ออกอันเป็นกายสังขารอย่างละเอียดก็จะละเอียด มากเหมือนอย่างไม่หายใจ แต่ในขณะที่รู้สึกเหมือนไม่หายใจ ก็ไม่รู้สึกอึดอัด เพราะ เราไม่ได้กั้นลมหายใจ ไม่อึดอัดแต่โปร่งสบาย อาจรู้สึกว่าจะไม่หายใจ ในขั้นนี้ เรียกว่า เป็นขั้นระงับกายสังขารอย่างละเอียดที่สุด ถ้าหากได้ถึงขั้นนี้ที่ารู้สึกว่าไม่หายใจ แต่ไม่อึดอัด รู้สึกโปร่งสบาย จะรู้สึกสบายเสียยิ่งกว่าหายใจเข้า-ออกอยู่เป็นปกติดังนี้

เมื่อถึงขั้นนี้แล้วอาจจะหลงสมาธิคือ หลงลมหายใจ หลงลมอัสสาสะคือรู้สึก ว่าลมอัสสาสะ บัสสาสะหายไป ก็จับไม่ถูก จิตที่เคยจับลมหายใจเข้า-ออก ก็เลยจับ ไม่ถูก เพราะลมหายใจที่เคยจับอยู่หายไปแล้ว จิตที่ตั้งกำหนดอยู่ก็หลุดจากสิ่งที่จับ สิ่งที่กำหนดหากว่าเป็นดังนี้ ก็เป็นว่าสมาธิไม่มีที่ตั้ง เมื่อสมาธิไม่มีที่ตั้ง จิตก็หลุดจาก สมาธิมาเป็นจิตที่เป็นปกติ เรื่องดังนี้เคยมีตัวอย่างที่ผู้ปฏิบัติทำอานาปานสติ ได้สมาธิ ดีมาก ปฏิบัติถูกต้องตามขั้นตอนมาระงับกายสังขารมาโดยลำดับ จนถึงขั้นที่ละเอียดที่สุด รู้สึกว่าไม่หายใจ หายใจหยุด รู้สึกอย่างนั้น พอหายใจหยุด จิตที่เคยจับอยู่ที่ลมหายใจ หยุด ก็ตกใจนึกว่าจะตาย จิตก็เลยออกดังนี้เรียกว่าหลง หลงลมหายใจ เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนไว้ว่า ลมหายใจละเอียดมากจนถึงไม่ปรากฏเหมือนอย่างไม่หายใจนั้น ก็ให้กำหนดนิมิตของลมหายใจเข้า-ออกต่อไป โดยอุปมาเหมือนอย่างว่า เบื่อตีระฆัง เสียงระฆังก็ดัง ก็กำหนดเสียงที่ดังนั้น ให้มาตั้งอยู่ในจิตเป็นนิมิตขึ้นในจิต เรียกว่า สร้างมโนภาพเสียงขึ้นในจิต กำหนดเสียงเป็นมโนภาพแทนเสียงข้างนอกที่หยุดไปแล้ว ฉันท การทำสมาธิกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ก็ฉันทนั้น ที่แรกลมหายใจเข้า ลมหายใจ ออกก็หายาบ ก็กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกที่หายาบนั้น เมื่อได้สมาธิดีขึ้น ๆ ลมหายใจเข้า-ออกก็ละเอียดเข้า ๆ ก็กำหนดลมหายใจเข้า-ออกไปโดยลำดับจนถึง ละเอียดที่สุด ไม่ปรากฏลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็ให้กำหนดนิมิตของลมหายใจ สร้างเป็นมโนภาพขึ้นในจิต ๑ เข้า ๑ ออกในจิต ก็มากำหนดนิมิตของลมหายใจ เข้า-ออกที่สร้างขึ้นในจิตแทนต่อไป เป็นอันว่าไม่หลงลมหายใจ ไม่หลงสมาธิ ยังได้ สมาธิต่อไป และเป็นสมาธิอย่างละเอียดที่เป็นอานาปานสติสมาธิ

อันลมหายใจที่ละเอียดดังกล่าวนี้ที่ว่าหยุด อันที่จริงไม่หยุด แต่ละเอียด ก็เพราะเป็นเช่นนั้นจริง เพราะเมื่อกายละเอียดอย่างยิ่ง จิตละเอียดอย่างยิ่ง ลมหายใจ ก็ละเอียดอย่างยิ่ง ซึ่งปรากฏเหมือนหยุด แต่ไม่หยุดคือแผ่ไปโดยละเอียดโดยที่ไม่ต้อง มีอาการเคลื่อนไหวของร่างกาย แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าไม่ต้องใช้อวัยวะสำหรับ ที่จะใช้ทำการหายใจอย่างปกติ ลมหายใจนั้นหยุดไม่ได้ ที่หยุดได้มี ๒-๓ ประเภท เช่นว่าคนตาย เป็นต้น เมื่อยังไม่ถึงขั้นนั้นแล้ว ก็ไม่หยุด แต่ว่าละเอียด

ครั้งที่ ๒๓ สรุปกายานุปัสสนา

แสดงกรรมฐานแนะนำวิธีปฏิบัติและฝึกปฏิบัติกรรมฐาน ได้ว่ามาถึงอานาปานสติ
ขั้นที่ ๔ อันนับว่าเป็นขั้นที่สุดในหมวดกายานุปัสสนา สติพิจารณากาย วันนี้จะได้กล่าว
สรุปใน ๔ ข้อนี้ และให้คำอธิบายเพิ่มเติมในทางปฏิบัติบางประการ

สรุปตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ในพระสูตรว่าด้วยอานาปานสติทั้งปวง
เป็น ๔ ขั้นว่า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก หายใจเข้ายาวก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว
หายใจออกยาวก็รู้ว่าหายใจออกยาว หายใจเข้าสั้นก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้น
ก็รู้ว่าหายใจออกสั้น ศึกษาว่าเราจะรู้ทั่วถึงสรรพกายทั้งหมดหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจะ
รู้ทั่วถึงสรรพกายทั้งหมดหายใจออก ศึกษาว่าเราจะระงับกายสังขารเครื่องปรุงกาย
หรือการปรุงกายหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจะระงับกายสังขารหายใจออก ดังนี้ นี่เป็น
พุทธภาสิตที่ตรัสสอนไว้ จึงถือว่าเป็นหลักของสมเด็จพระบรมศาสดาผู้ทรงเป็น
พระบรมครู เป็นหลักและพึงถือว่าเป็นหลักสำคัญยิ่งกว่าหลักของพระอาจารย์ทั้งหลาย
ที่สอนกัน หรืออธิบายกันมา และได้แสดงอธิบายมาที่ละข้อโดยลำดับจนครบทั้ง
๔ ข้อ โดยทางปฏิบัติที่สืบเนื่องกันเป็นขั้นที่ ๑ ขั้นที่ ๒, ๓, ๔ โดยลำดับ คือตั้งแต่
หยาบขั้นเบื้องต้นขึ้นไปสู่ขั้นละเอียดขั้นเบื้องปลายโดยลำดับ

ในวันนี้ จะได้ชี้แจงถึงอธิบายของพระอาจารย์ซึ่งแสดงอธิบายไว้ตั้งแต่ในขั้นต้น ซึ่งยังไม่ได้กล่าวถึงในบางข้อบางประการคือ สำหรับในขั้นแรก หายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว ท่านพระอาจารย์รุ่นแรกได้อธิบายสรุปว่า หายใจเข้ายาวก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว หายใจออกยาวก็รู้ว่าหายใจออกยาว และเมื่อแสดงเป็นเบื้องต้นดังนี้ ก็แสดงสืบต่อไปว่า หายใจเข้ายาวด้วยอำนาจของฉันทะคือความพอใจ ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาวด้วยอำนาจของฉันทะคือความพอใจ หายใจออกยาวด้วยอำนาจของฉันทะคือความพอใจ ก็รู้ว่าหายใจออกยาวด้วยอำนาจของฉันทะคือความพอใจ ซึ่งละเอียดไปกว่าขั้นแรก ต่อไปให้รู้ว่า หายใจเข้ายาวด้วยอำนาจของความปรามิทธิคือความบันเทิง ซึ่งละเอียดไปกว่านั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาวด้วยอำนาจของความบันเทิงที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น หายใจออกยาวด้วยอำนาจของความบันเทิงซึ่งละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ก็รู้ว่าหายใจออกยาวด้วยอำนาจของความบันเทิงที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ต่อจากนั้นก็อธิบายว่าทำอุเบกขา คือ ความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ โดยการที่เข้าไปเพ่งลมอัสสาสะ บัสนาสะนั้นแหละ ไปเพ่งเฉยอยู่ และท่านแสดงว่ากำหนดจิตในอุเบกขาโดยกลับจากลมหายใจเข้า ลมหายใจออก แต่กลับจากการส่งจิตไปตาม อยู่กับอุเบกขาความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ เมื่อปฏิบัติอุเบกขาได้อุเบกขาดังนี้ ก็เป็นอันว่าได้ทำอานาปานสติสมาธิต่อไปในขั้นหายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้น ก็อธิบายอย่างเดียวกัน ก็กำหนดหายใจเข้า-ออกสั้นที่แรก ต่อไปก็กำหนดหายใจเข้า-ออกสั้น ด้วยอำนาจของฉันทะ คือ ความพอใจและกำหนดตัวลมหายใจเข้าสั้น ออกสั้นด้วยปรามิทธิ คือความบันเทิง ซึ่งละเอียดไปกว่านั้นโดยลำดับ และต่อจากนั้นก็กลับจากลมหายใจเข้า-ออกสั้นมาตั้งอุเบกขา คือ ความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ เป็นอันว่าได้ปฏิบัติทำอานาปานสติสมาธิในขั้นนี้

ตามอธิบายอาจารย์รุ่นแรกซึ่งติดตามในพระไตรปิฎกในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ท่านอธิบายอย่างนี้ ก็ดูคล้าย ๆ ไม่สัมพันธ์กัน เมื่อตั้งต้นที่ลมหายใจเข้าออกสั้น ก็กำหนดเรื่อยให้ละเอียดขึ้นไปจนถึงตั้งอยู่ในอุเบกขา คล้าย ๆ ไม่สัมพันธ์กัน แต่ในขั้นนี้มีทางพิจารณาได้ว่า อาจจะต้องตั้งต้นกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกยาวก่อนก็ได้ คือเริ่มกำหนดทำอานาปานสติมาตั้งแต่ที่แรกที่ละเอียด ๆ นั้น อันที่จริงจะต้องสั้นเข้ามา แม้ว่าจะสั้นเข้ามาจะต้องมี ปทานะ คือระยะทาง กล่าวได้ว่า ยาวคือยาว

เท่าเป็นยาวเท่านี้ กล่าวได้ว่า ยาว ๑๐ นิ้วก็ยาว ๙ นิ้วก็ยาว จนถึง ๒ นิ้ว ๑ นิ้ว ก็ยาว จนถึงแบ่งละเอียดก็ยังคงยาว แต่ยาวที่หมายความว่า เป็นปทานะคือ ระยะทาง ดังนี้ เมื่อยาวน้อยก็เรียกว่า สั้น คำว่าสั้นก็คือ ยาวน้อยนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่า แม้ท่านจะอธิบายเหมือนอย่างไม่สัมพันธ์กัน แต่ในทางปฏิบัติ ผู้ที่ปฏิบัติก็ได้ทราบ ด้วยตนเองว่า อันที่จริงท่านเรียกว่ายาว แต่ก็เป็ยยาวน้อยเข้าน้อย ก็เรียกว่าสั้นนั่นเอง

คราวนี้ที่ตั้งต้นหายใจเข้า-ออกสั้น ก็อาจตั้งต้นหายใจเข้าออกสั้นได้ในเมื่อได้ มีจิตสงบ ร่างกายสงบ หายใจเข้า-ออก ก็สั้นอยู่เอง และยังได้ทำสมาธิกำหนดกรรมฐาน ข้ออื่นมาก่อน เช่น ธาตุกรรมฐานก็ดี กายคตาสติก็ดี จิตได้สมาธิในกรรมฐานข้ออื่น มาก่อนแล้ว ก็ละเอียด กายก็ละเอียด ลมหายใจก็สั้นเข้า จะเปลี่ยนตัวกรรมฐานใหม่ ในขณะนั้นมากำหนดลมหายใจเข้า-ออกก็ย่อมจะกำหนดลมหายใจเข้า-ออกที่สั้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ตั้งต้นสั้น และเมื่อมากำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกตั้งต้นสั้น ก็คือยาวน้อยนั่นเอง คือสั้น จะได้ฉันทะ ได้ปราโมทย์คือบันเทิง และกลับจากความปราโมทย์มาเป็นอุเบกขา เข้าไปเพ่งเฉยอยู่สงบอยู่ในภายใน และในข้อศึกษาว่า เราจ้กรู้ทั่วถึงกายทั้งหมด หายใจเข้า ศึกษาว่าเราจ้กรู้ทั่วถึงกายทั้งหมดหายใจออก ก็มีอธิบายเหมือนดังที่อธิบายมาแล้ว และในข้อที่ ๔ ศึกษาว่าเราจะระงับกายสังขาร หายใจเข้า ศึกษาว่าเราจะระงับกายสังขารหายใจออก ก็มีอธิบายเหมือนดังได้อธิบาย ในที่นี้มาแล้วเช่นเดียวกัน

อนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เบื้องต้นของการทำสมาธิหรือการทำกรรมฐาน นั้น ก็มีอยู่ ๒ ข้อ ซึ่งทรงแสดงข้อใดข้อหนึ่งในโอกาสหนึ่ง แต่เมื่อนำมารวมก็เป็น ๒ ข้อคือ กัลยาณมิตร มิตรที่ติงาม กับโยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือ ใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลและแก้ไขไปโดยลำดับ กัลยาณมิตร มิตรที่ติงาม นั้นพระพุทธเจ้าเองทรงเป็นกัลยาณมิตร บรรดาครูบาอาจารย์ผู้บอกแนะนำก็เป็น กัลยาณมิตร ตลอดจนมิตรสหายที่แนะนำหรือชักนำในการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็เป็น กัลยาณมิตร ตลอดจนถึงตนเองที่ขณะที่มีความเห็นชอบ ดำริชอบ ปฏิบัติชอบ ก็เป็น กัลยาณมิตรของตนเอง กัลยาณมิตรนี้เป็นสิ่งสำคัญ จะต้องมืกัลยาณมิตร จึงจะ แนะนำหรือชักนำไปปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ดังแนะนำให้ทำสมาธิหรือภาวนากรรมฐาน

โยนิโสมนสิการการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลอยู่เสมอก็เป็นสิ่งสำคัญ เพราะเมื่อจับปฏิบัติก็จะต้องใช้ปัญญาจับเหตุจับผลให้รู้ผิดถูกรู้ช้อย่อย่อนบกพร่องและปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสม ท่านจึงมีการแสดงถึงหลักปฏิบัติทั่ว ๆ ไปไว้เช่นว่าจะต้องรู้จักของตนว่ากำลังถูกนิเวศข้อไหนครอบงำ ก็ต้องหากรรมฐานมาปฏิบัติระงับนิเวศข้อนั้น และเมื่อจิตสงบจากนิเวศ ถ้าต้องการที่จะจับปฏิบัติในกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง จิตก็ยึดถือเป็นหลักประจำก็จะเป็นหลักปฏิบัติได้ เช่น จะปฏิบัติในอานาปานสติต่อไปได้ และหากในขณะที่ปฏิบัตินั้นเกิดนิเวศข้อใดข้อหนึ่งขึ้นมาจนไม่อาจจะทำอานาปานสติต่อไปได้ ก็ให้ใช้กรรมฐานข้ออื่นมาระงับที่เป็นคู่ปรับของนิเวศที่เกิดขึ้นนั้น ครั้นระงับได้แล้วก็หยุดใช้กรรมฐานข้อที่ระงับนั้น แล้วก็กลับมาต่อปฏิบัติในกรรมฐานที่จะต้องปฏิบัติอยู่เป็นประจำนั้น ก็ใช้ปัญญาจับเหตุจับผลดังกล่าวคอยแก้ไขการปฏิบัติจิตของตน คอยแก้ไขถึงการปฏิบัติกรรมฐานของตน และแม้ในการที่ปฏิบัตินั้น หากว่าหย่อนความเพียรก็ต้องเร่งความเพียรขึ้น ถ้าหากเพียรเกินไปก็ให้ลดความเพียรลงมาอยู่พอเหมาะพอดี เมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้การปฏิบัติทำสมาธิก้าวหน้าขึ้นไป จึงต้องมีปัญญาให้รู้เหตุผล ผิดชอบ บกพร่องหรือว่าเกินไปอยู่เสมอ และคอยปรับปรุงให้พอดีพอเหมาะ เพื่อให้ก้าวหน้าขึ้นไปในทางที่ถูกต้อง ดังนี้เป็นปัญญาทั้งนั้น และถ้าเป็นครูบาอาจารย์ มีปัญหาที่ต้องไต่ถามต้องค้นตำรับตำรา ดูให้รู้ ทางที่ผิดที่ถูกเป็นต้น เพราะฉะนั้น กัลยาณมิตรกับโยนิโสมนสิการนี้ต้องปฏิบัติกันเป็นประจำ เป็นสิ่งสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ อันเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ เทียบกับอรุณ เมื่อเป็นเบื้องต้นของวัน ถ้าไม่มีอรุณ วันก็ตั้งต้นขึ้นมาไม่ได้ จะต้องมอรุณวันจึงจะตั้งต้นขึ้นมาได้ และดำเนินต่อไปโดยถูกต้องก้าวหน้าเรื่อยไปได้

อนึ่ง ได้กล่าวแล้วว่าในการปฏิบัตินั้น ใช้วิตกที่แปลว่าตรึกคือ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ที่เป็นสมาธิ ทำอานาปานสติก็ยกจิตขึ้นสู่ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ กับวิจารณ์ที่แปลว่าความตรอง ก็คือ คอยระคองจิตให้อยู่ในอารมณ์ของสมาธิ เมื่อจิตออกไปก็นำเข้ามาตั้งไว้ใหม่และระคองไว้ใหม่เป็นวิตกวิจารณ์ ในการปฏิบัติสมาธิต้องมีวิตกวิจารณ์ในอารมณ์ของสมาธิเท่านั้น เมื่อปฏิบัติอานาปานสติสมาธิ ก็ต้องมีวิตกและวิจารณ์อยู่ในลมอัสสาสะ ปัสสาสะ หากจิตจะตกออกไป วิ่งออกไป ให้นำจิตกลับเข้า

มาให้วิตกพิจารณาอยู่กับอารมณ์ของสมาธิใหม่ดังนี้ และอย่าท้อใจเพราะเป็นธรรมดาของจิต เมื่อยังไม่อบรมให้ได้ก็จะต้องดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย พระพุทธเจ้าตรัสว่า “*ผนฺทนํ จปลํ จิตฺตํ*” จิตดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก ดังนี้ แต่ก็สามารถจะห้ามได้ ในเมื่อนำจิตมาตั้งไว้ในอารมณ์ของสมาธิ จิตก็จะดิ้นรนออกไป มีพุทธภาษิตเปรียบเทียบว่า เหมือนปลาที่จับขึ้นมาจากอาลัย ปลาก็จะดิ้นเพื่อจะกลับไปสู่อาลัย อันเป็นที่อยู่ของปลาคือน้ำ นี่ฉันใดก็ดี จิตสามัญนี้ปกติอยู่ในอาลัยคือ กามคุณารมณ์ อารมณ์ที่เป็นกามคุณทั้งหลายคือ รูป เสียง เป็นต้น อันเป็นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ครั้นยกจิตขึ้นจากอาลัยคือกามคุณทั้ง ๕ จิตก็ดิ้นรนไปสู่อาลัยคือกามคุณ จึงจะต้องปฏิบัติทำวิตกพิจารณา ทำอารมณ์ของสมาธิอยู่บ่อย ๆ แล้ว จิตก็เชื่องช้าจะตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้ดีขึ้น จะมีวิตกพิจารณาดีขึ้น สืบต่อไปก็จะได้ปีติและสุข อันเป็นข้อที่เป็นผลสืบเนื่องกันไป ซึ่งจะได้อธิบายในโอกาสต่อไป

๒๐ กันยายน ๒๕๒๓

ครั้งที่ ๒๘

ความเป็นอุเบกขาในการปฏิบัติกรรมฐาน

แสดงกรรมฐานและฝึกกรรมฐานในอานาปานสติและแสดงมา ๔ ชั้น ในการปฏิบัตินั้น ก็จะต้องมีกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการ ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เหตุผล ผิด ถูก ปรับปรุงแก้ไขให้ก้าวหน้าไปโดยลำดับ และตามวิธีปฏิบัตินั้น ผู้ปฏิบัติอย่านึกถึงขั้นนั้นขั้นนี้ให้เป็นนิเวศน์ในขณะที่ปฏิบัติ เมื่อเริ่มจับลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เป็นที่ตั้งของสติ ซึ่งอาจจะตั้งต้นด้วยลมหายใจเข้าด้วยลมหายใจออกที่ยาว เพราะยังมีได้เริ่มปฏิบัติมาก่อน กายและจิตยังอยู่ในภาวะที่หยาบก็ตาม หรือตั้งต้นด้วยลมหายใจเข้า-ออกที่สั้น เพราะได้เริ่มจับลมหายใจเข้า-ออกมาเป็นอารมณ์ในขณะที่กายและจิตสงบอยู่ก็ตาม ก็รวมจิตเข้ามาให้ตั้งกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก อันเรียกว่า วิตก และคอยประคองจิตให้ตั้งอยู่เรียกว่า วิจาร ดังกล่าวแล้ว

หน้าที่ของผู้ปฏิบัติก็ให้จิตเข้ามาตั้งและดำรงอยู่ดังนี้ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว จิตก็รวมเข้ามามากขึ้นจนถึงจิตกลับจากลมอัสสาสะปัสสาสะมาเป็นอุเบกขา อันหมายรวมว่าไม่ต้องคอยจับอารมณ์ จิตตั้งอยู่ได้ดีในอารมณ์ของสมาธิ ในตอนแรกนั้นจิตตั้งอยู่ไม่ได้ดีก็ต้องคอยจับคอยประคองปล่อยไม่ได้ เหมือนอย่างวางสิ่งของในที่ตั้งอย่างหนึ่ง ต้องใช้มือคอยประคองไว้ อาการที่เอามือจับของตั้งของไว้ในที่ตั้งเป็นวิตก อาการที่คอยเอามือประคองไว้เป็นวิจาร ก็แปลว่าปล่อยไม่ได้ ถ้าปล่อยไว้ของจะหล่น จะต้องเอามือ

คอยจับตั้งไว้เอามือคอยประคองไว้อยู่ เมื่อจัดตั้งอยู่ได้ดีเหมือนของตั้งอยู่ได้ดีแล้วจะปล่อยมือได้ ตอนนี้เรียกว่า อุเบกขา จิตก็กลับจากลมอัสสาสะ ลมปัสสาสะ ก็คือกลับจากวิตกวิจารณ์ลมอัสสาสะปัสสาสะ ก็มาเป็นอุเบกขาถือว่าจิตตั้งอยู่ อยู่ตัว แปลว่าเริ่มได้สมาธิที่อยู่ตัวขึ้น เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติทำสมาธินี้จึงต้องใช้เอาตาปะคือความเพียรมาตั้งแต่ในเบื้องต้น ตั้งความเพียร คือตั้งการปฏิบัติทำวิตกวิจารณ์อารมณ์ของสมาธิอันเรียกว่า กรรมฐานนั้น ถ้าหากว่าสติและญาณหรือปัญญากับทั้งความเพียรหย่อนไป ก็แรงเข้า ถ้าแรงไป ก็ลดลงให้อยู่ในระดับพอดี และเมื่ออยู่ตัว ก็ไม่ต้องไปเร่งหรือไม่ต้องไปทำให้หย่อน ตอนที่เรียกว่าอุเบกขา คือไปเพ่งเฉยอยู่ ถ้าหย่อนที่ตรงไหนจึงเพิ่มเข้าไป หย่อนความเพียร หย่อนสติ หย่อนญาณ ก็เพิ่มเข้าไป ถ้าแรงไปก็ลดลงมา ถ้าพอดีก็อุเบกขา ต้องปฏิบัติประคองประคองไปดังนี้

ดังฟังเห็นว่า ในเบื้องต้นจิตไม่ยอมที่จะตั้งและดำรงอยู่ในกรรมฐาน จะหลุดออกไปเสมอ เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องคอยเร่งความเพียรเพิ่มสติ เพิ่มญาณในกรรมฐานให้มากขึ้น กำจัดนิวรณ์ต่าง ๆ ให้น้อยลงไป ระยะเวลาเป็นระยะที่ต้องเพิ่มทุกอย่างเปรียบเหมือนนายช่างทอง สุมทอง เพื่อจะหล่อทองรูปพรรณต่าง ๆ ก็เอาทองใส่เข้าไปในเบ้าสำหรับหล่อ แล้วตีไฟเพื่อจะสุมทองให้ละลายก็ต้องใช้พัดไฟ ให้ตีให้ลุกแรง ตอนนี้เป็นตอนที่จะต้องตั้งความเพียร รวมจิตเข้ามาด้วยสติ ด้วยญาณ เพื่อเป็นสมาธิเหมือนช่างทองก็ต้องก่อไฟ แล้วพัดโบกลมให้ไฟลุกติดดี ครั้นไฟลุกติดดี ทองละลาย ถ้าไฟแรงไปก็ต้องใช้น้ำพรมที่ไฟให้ลดลง หรือชักถ่านเอาฟืนออกบ้าง เหมือนอย่างถ้าเร่งความเพียรมากไปก็จะลดลงเสียบ้าง อย่าให้เกินไป ถ้ามุ่งจะให้สำเร็จเป็นสมาธิจิตให้จิตตั้งมั่นเป็นอันดี ถ้าไฟที่สุมนั้นและทองกำลังละลายเป็นไปพอดี ก็ไม่ต้องพัดให้มากขึ้น ทองกำลังละลายพอดี ไฟพอดีก็ต้องคอยดูแลทองอยู่เฉย ๆ ผู้ปฏิบัติทำสมาธิก็เช่นเดียวกัน ครั้งแรกต้องเร่งความเพียร เร่งสติ เร่งญาณ มากไปก็ลดลง ดูสมาธิจิต ถ้าพอดีความเพียรดีก็ได้อุเบกขา แปลว่าธรรมปฏิบัติดำเนินไป และผลของธรรมปฏิบัติคือสมาธิก็เป็นไปด้วยดี คือใช้อุเบกขาเพ่งดูเฉยอยู่ ดังนี้ สมาธิจิตก็จะดำเนินไปด้วยดี และขั้นของสมาธิก็จะขึ้นไปเอง เหมือนยืนอยู่บนบันไดเลื่อน บันไดเลื่อนเลื่อนขึ้นไปเอง แต่ว่าผู้ที่ยืนอยู่ก็อยู่เฉย ๆ ธรรมปฏิบัติมันเลื่อนขึ้นไปเอง อย่างไร ๔ ขั้นก็จะ

เลื่อนเป็นขั้นที่ ๑ ขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ขั้นที่ ๔ ขึ้นไปเอง ผู้ปฏิบัติไม่ต้องกังวลและจะรู้ว่าสมาธิจิตนั้นเลื่อนขึ้นไป คือการหายใจ ลมหายใจละเอียดเข้าก็รู้ กายทั้งหมดมาปรากฏก็รู้ การสังขารสงบก็รู้ คล้ายว่าเมื่อยืนอยู่บนบันไดเลื่อน บันไดเลื่อนเลื่อนไปก็รู้ ไม่ใช่ไม่รู้ แต่ว่าตนเองไม่ต้องเดินขึ้นไป แต่ให้ยืนให้อยู่ตัวบนบันไดเลื่อนนั้นแล้วเลื่อนขึ้นไปเอง ฉันทใดก็ดี เมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ อยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานแล้ว ชั้นของกรรมฐานจะเลื่อนขึ้นไปเอง ไม่ต้องกังวล ไม่ต้องไปเป็นนิรทนต์ ไม่ต้องไปปรารถนา หน้าที่ของผู้ปฏิบัติคอยตั้งและรักษาจิตไว้ในกรรมฐาน แปลว่าให้จิตอยู่ตัวในกรรมฐาน กรรมฐานเป็นบันไดเลื่อน ก็เลื่อนขึ้นไปเอง

อนึ่ง ท่านสอนให้รู้จักอินทรีย์ทั้ง ๕ ที่จะต้องอาศัยในการปฏิบัติคือ

๑. สัทอินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธาความเชื่อ
๒. วิริยอินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ ความเพียร
๓. สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ
๔. สมาธิินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ
๕. ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา

คำว่าอินทรีย์แปลว่า เป็นใหญ่ หมายถึงธรรมะที่เป็นใหญ่ ศรัทธาคือความเชื่อ เชื่อว่าเป็นอินทรีย์ คือเป็นใหญ่เหนือความไม่เชื่อ วิริยะคือความเพียร คือเป็นใหญ่เหนือความเกียจคร้าน สติความระลึกได้ที่เป็นใหญ่คือ เป็นใหญ่เหนือความหลงลืม สติ สมาธิ เป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ ซึ่งเหนือความฟุ้งซ่านของจิต ปัญญาคืออินทรีย์คือเป็นใหญ่เหนือความรู้ชั่ว รู้ผิด ต้องมีธรรมะที่เป็นใหญ่นี้และอบรมให้มีอยู่และเพิ่มอยู่เสมอ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะ เป็นกำลังสนับสนุนให้การปฏิบัติธรรมะเจริญขึ้น ทำสมาธิดีขึ้น ทำกรรมฐานก็จะก้าวหน้า และในธรรมที่เป็นใหญ่ทั้ง ๕ นี้ ท่านแสดงว่า ศรัทธากับปัญญานั้นควรให้สม่าเสมอกัน ควรจะมีความเชื่อและปัญญาความรู้เข้าถึงสัจจะความจริงให้คู่กันไปพอเหมาะพอควรกัน จะต้องมุ่งเชื่ออย่างเดียวไม่ใช่ปัญญาก็ได้ จะมุ่งใช้ปัญญาคือว่าเข้าใจว่าเราจะต้องรู้ต้องเห็นของเราเองอย่างเดียว ไม่อาศัยความเชื่อ ก็ไม่ได้จะต้องมีศรัทธา ความเชื่อกับปัญญาควบคู่กันไป วิริยะคือความเพียรกับสมาธิ

ก็ต้องควบคู่กันไปเหมือนกัน จะมุ่งไปเพียงอย่างเดียวคือมุ่งปฏิบัติด้วยความเพียร
เร่งความเพียรอย่างเดียวจะทำให้จิตฟุ้งซ่าน ไม่ได้สมาธิ หรือมุ่งสมาธิมากเกินไป ติด
สมาธิมากเกินไป มุ่งให้จิตอยู่ในอารมณ์มากเกินไป ก็จะเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน
เหมือนกัน จึงจะต้องให้ความเพียรและสมาธิควบคู่กันไปพอสมควรแก่กัน แต่สติต้อง
อบรมให้มีสติเป็นประจำและมากขึ้นไปอยู่เสมอ นี่เป็นอธิบายในอินทรียทั้ง ๕ ใน
ที่นี้ หมายถึงจะต้องปฏิบัติให้มีอินทรียทั้ง ๕ เป็นพื้นฐาน และจะเป็นพื้นฐานสำหรับ
จะส่งให้บรรลุถึงความก้าวหน้าในการปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้น

๒๑ กันยายน ๒๕๒๓

ครั้งที่ ๒๙

เวทนานุปัสสนา

จะแสดงกรรมฐานและทำการฝึกกรรมฐานสืบต่อไป ได้แสดงอานาปานสติ สติที่กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกมาแล้ว ๔ ชั้น ทั้ง ๔ ชั้นจัดเข้าในกายนุปัสสนา สติที่พิจารณากาย เพราะลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเป็นกายอย่างหนึ่ง ในกายอัน เป็นส่วนรวมและผู้ปฏิบัติกรรมฐานย่อมใช้ปฏิบัติเป็นส่วนเบื้องต้น เพราะว่ากายคือ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก กำหนดได้สะดวก กำหนดได้ง่าย เป็นสิ่งที่หายาบ เพราะฉะนั้น ผู้เริ่มปฏิบัติจึงใช้กรรมฐานข้อนี้ คือตั้งสติกำหนดก่อนเป็นเบื้องต้นและ การปฏิบัติก็ย่อมจะทำให้บังเกิดผลเป็นอานาปานสติสมาธิขึ้นโดยลำดับ

กายและจิต อันอานาปานสติสมาธิรักษาอยู่ย่อมสงบไปโดยลำดับ และเมื่อ ประกอบด้วยฉันทะคือความพอใจก็ย่อมจะได้ปีติและปราโมทย์ คือความอิ่มใจและความ ชื่นบาน เบิกบานใจขึ้นโดยลำดับ แต่เมื่อยังมีได้สมาธิในข้อนี้มากนัก ก็ให้อาศัย ฉันทะ อาศัยปีติปราโมทย์ที่บังเกิดขึ้นปฏิบัติศึกษาให้รู้ทั่วถึงกายทั้งหมด และสงบระงับกาย สังขารเครื่องปรุงกาย โดยตรงก็คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออกนั้นแหละจนได้ความ สงบระงับกายสังขาร ก็ย่อมจะได้ฉันทะ ได้ปีติ ปราโมทย์มากยิ่งขึ้น ก็เป็นอันว่าเมื่อ ปฏิบัติได้อานาปานสติสมาธิมาจนเข้าขั้นที่ ๔ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกสงบ ปีติ ปราโมทย์ย่อมจะปรากฏชัดขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ในขั้นของการปฏิบัติจึงให้ทำการศึกษาว่า

เราจรรู้ทั่วถึงสุข หายใจเข้า ศึกษาว่าเราจรรู้ทั่วถึงสุข หายใจออก ศึกษาว่าเราจรรู้ทั่วถึงจิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต หายใจเข้า ศึกษาว่าเราจรรู้ทั่วถึงจิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต หายใจออก ศึกษาว่าเราจรรู้ถึงระดับ จิตตสังขาร เรื่องปรุงจิต หายใจเข้า ศึกษาว่าเราจรรู้ถึงระดับจิตตสังขาร หายใจออก ดังนี้ ตามพระพุทธรักษาที่พระบรมศาสดาตรัสสอนไว้ นี้ ก็เป็นอันว่าให้ตั้งลมหายใจเข้า ลมหายใจออกไว้เป็นหลัก แต่ว่าทำการศึกษาคือการสำเนียงการกำหนด ปฏิบัติดังที่กล่าวมานั้นในปิติ ในสุข ในจิตตสังขาร ในความสงบ ระดับจิตตสังขาร ก็เป็นอีก ๔ ชั้น ถ้าจะนับต่อกันก็เป็นชั้นที่ ๕, ๖, ๗, ๘ และทั้ง ๔ ชั้นนี้ ก็นับเข้าในเวทนานุปัสสนา คือตั้งสติกำหนดเวทนา โดยที่เข้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเป็นตัวหลัก และก็กำหนดเวทนา และข้อที่พึงปฏิบัติอันเกี่ยวแก่เวทนาคือ ปิติ สุข จิตตสังขาร และความสงบ ระดับจิตตสังขาร

ได้กล่าวมาแล้วว่า ในการปฏิบัติทำสมาธินี้ต้องอาศัยวิตก วิचार และก็ได้อธิบายความหมายของวิตกวิचार ที่พึงใช้ในสมาธิมาแล้ว ก็ใช้วิตกวิचारนี้เองเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติ จึงได้อานาปานสติสมาธิมาโดยลำดับ ดังที่กล่าวมาใน ๔ ชั้นเบื้องต้นนั้น และเมื่อได้วิตกวิचार ก็ย่อมจะได้ปิติได้สุขต่อเนื่องกันไปเอง ในข้อนี้ก็ได้อีกแล้วว่า เมื่อได้ฉันทะคือความพอใจก็ย่อมจะได้ปิติปราโมทย์ ปิติปราโมทย์นี้เองก็คือปิติและสุขที่กำลังกล่าวอยู่นี้ ในข้อนี้ก็พึงทราบไว้ว่าเมื่อจิตได้สมาธิอันสำเร็จมาจากวิตกวิचार ในการปฏิบัติก็ย่อมจะได้ปิติและสุขจากสมาธิ ถ้าหากว่ายังไม่ได้ปิติและสุขก็หมายความว่าจิตยังไม่ได้สมาธิ ถ้าจิตได้สมาธิก็ต้องได้ปิติ ได้สุข อันจิตที่จะได้สมาธินั้นก็ต้องประกอบด้วยฉันทะ ความพอใจในการปฏิบัติและใช้วิตกวิचारในอารมณ์ของสมาธิ หรือในกรรมฐาน และโดยเฉพาะในข้อนี้คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือการหายใจเข้า หายใจออก เมื่อมีฉันทะดังนี้ จิตจะได้สมาธิได้ปิติสุข เป็นผลสืบเนื่องกันไป

ปิติและสุขนี้นับเข้าว่าเป็นเวทนาในข้อว่าสุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุขว่าถึงปิติที่ได้จากสมาธิ ซึ่งได้ตรัสสอนให้ทำการศึกษาว่าเราจรรู้ทั่วถึงปิติหายใจเข้า หายใจออก คำว่าปิติได้แก่ความอิ่มใจ ตามศัพท์นั้น ปิติคือความเต็ม เหมือนอย่างเช่นการดื่มน้ำก็กินเอาภริยาของการดื่มน้ำที่เป็นวัตถุนี้มาใช้ในการแสดงนามธรรม เพื่อจะให้เห็นชัด

ฉะนั้น ปิติคือความดีมี เป็นความดีมีทางใจ และเมื่อดีมีก็จะได้ผลคืออิม เพราะฉะนั้น จึงใช้คำแปลของปิติว่าการแสดงผลก็คือความอิมใจอันเป็นผลที่ได้มาจากความดีมีใจ ดีมีอะไร ก็ดีมีสติ ดีมีสมาธิ อันเป็นความสงบระงับมาโดยลำดับ อันสติและสมาธิ ที่จิตดีมีเข้านี้ ก็เทียบกันได้กับน้ำ เมื่อเกิดความหิวกระหายก็เกิดความกระวนกระวาย เมื่อได้ดื่มน้ำที่สะอาด ที่เย็น ก็ได้ความชื่น ความเย็น สงบระงับความหิวกระหาย ความกระวนกระวาย ความร้อนจิตก็เป็นเช่นเดียวกัน จิตที่ไม่มีสมาธิ มิได้ใช้สติ กำหนดพิจารณา ย่อมเป็นจิตที่หิวกระหาย กระวนกระวายกระสับกระส่าย เราร้อน ครั้นดีมีสติ ดีมีสมาธิ ดีมีความสงบระงับ ความเย็นอันเกิดจากความสงบระงับจิต ก็ได้ความอิม ได้ความสงบระงับ ได้ความเย็น เป็นความเย็นเป็นความดีมีสติ ดีมีสมาธิ ดีมีความสงบระงับ ดีมีความเย็น ก็ได้ความอิมใจจากความดีมีนี้ จึงปรากฏอาการของ ปิติ อันความอิมใจตามที่ท่านแสดงไว้เป็น ๕ ชนิด คือ

๑. ขุททกาปิติ ปิติอย่างน้อย ปิตินิดนี้ทำให้ขนชัน ทำให้น้ำตาไหล

๒. ขณิกาปิติ ปิติชั่วขณะ ปิตินิดนี้ทำให้เกิดความรู้สึกแปลก ๆ เปรียบเหมือน อย่างสายฟ้าแลบ

๓. โลกกันติกาปิติ ปิติเป็นพัก ๆ ปิตินิดนี้ทำให้เกิดรู้สึกชุ่มซ่าแรงยิ่งกว่า ความรู้สึกแปลก ๆ เปรียบเหมือนอย่างคลื่นกระทบฝั่ง

๔. อุพเพงคาปิติ ปิติอย่างโลดโผน ปิตินิดนี้ทำให้ใจฟูและทำให้กระทำการ อย่างอื่นที่เว้นจากเจตนา เช่น กล่าวคำอุทาน คือคำที่เปล่งขึ้นมาด้วยอำนาจของปิติ และท่านแสดงว่าบางที่ทำให้กายลอยหรือโลดขึ้นไปได้

๕. ฌรณาปิติ ปิติซาบซ่าน ปิตินิดนี้ทำให้รู้สึกซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย

ท่านแสดงปิติไว้ ๕ อย่างดังนี้ และที่แสดงคู่กับคำว่าปราโมทย์ ดังที่กล่าวมา ข้างต้นว่า ปิติ ปราโมทย์ ปราโมทย์นั้นมีการเป็นความบันเทิง อาจจะใช้คำที่ใช้อิม เช่น ความอิมเอิบ ความอิมเป็นปิติ ความเอิบเป็นปราโมทย์ หรือมีลักษณะ เป็นตัวความสุขที่แสดงติดตัวกันไป ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติสมาธิมาโดยลำดับ เมื่อได้ถึงขั้น

ความสงบระงับกายสังขาร ปิติปราโมทย์ที่เกิดมาโดยลำดับนั้นย่อมจะชัดขึ้น จึงตรัสสอนให้ทำการศึกษาว่า เราจักรู้ทั่วถึงปิติ หายใจเข้า หายใจออก ดังนี้ อันนับว่าเป็นขั้นที่ ๕ และเมื่อได้ปิติกิย้อมจะได้สุขที่ติดตัวกันไป สุขนั้น คือความสบาย เป็นกายิกสุข สุขทางกาย กายก็สบาย เป็นเจตสิกสุข สุขทางใจ คือใจก็สบาย มีอาการเป็นความสบาย จะว่าเป็นตัวความปราโมทย์ คือความบันเทิง หรือเป็นความเอิบ ในคำว่าอิมเอิบก็ควรจะได้ เป็นสิ่งที่บังเกิดสืบเนื่องมาจากปิติ เหมือนอย่างเมื่อเราร้อนมาหิวระหายนมา ก็ดื่มน้ำที่สะอาดเย็น อิมสบายหายจากความเร่าร้อน สงบระงับจากความเร่าร้อน อิมก็เป็นปิติ สบายก็เป็นสุข กายก็สบาย ใจ ก็สบาย ดังนี้ เป็นตัวความสุข อันความสุขนี้เป็นไปทางกายก็ดี ที่เป็นไปทางใจก็ดี ย่อมไม่มีลักษณะอย่างปิติทั้ง ๕ ดังที่กล่าวนั้น มีลักษณะที่สงบกว่าปิติ ปิติมีลักษณะที่ทำขนชูชัน น้ำตาไหล รู้สึกแสบ ๆ รู้สึกชู้ซ่า ทำให้ใจฟู อย่างละเอียดก็ทำให้ซาบซ่าไป ทั้งสรรพางค์ แต่ว่าสุขนั้นไม่มีอาการดังนี้ เป็นความสบาย เป็นความสงบ สบายกาย สบายใจ ความสุขเป็นความรู้สึกที่ละเอียดกว่า และเกิดสืบเนื่องมาจากปิติ จึงให้ตรัสสอนว่าให้ศึกษาว่าเราจักรู้ทั่วถึงสุข หายใจเข้า หายใจออก ดังนี้ นับเป็นขั้นที่ ๒ ในหมวดนี้ นับจาก ๔ ขั้นข้างต้นเป็นขั้นที่ ๖

ครั้งที่ ๓๐ เวทนานุปัสสนา (ต่อ)

จะแสดงกรรมฐานและฝึกกรรมฐานต่อ ได้กล่าวถึงอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ซึ่งถึงขั้นเวทนานุปัสสนา เริ่มตั้งแต่ที่ตรัสสอนให้ศึกษาว่าเราจักทำความรู้ทั่วถึงปิติหายใจเข้า หายใจออก เราจักทำความรู้ทั่วถึงสุขหายใจเข้า หายใจออก ๒ ข้อนี้ได้อธิบายแล้ว จึงจะจับอธิบายอีก ๒ ข้อต่อไป ที่ตรัสสอนให้ศึกษาว่าเราจักทำความรู้ทั่วถึงจิตตสังขารหายใจเข้า หายใจออก เราจักศึกษาว่าเราจักทำกรรมสงบระงับจิตตสังขารหายใจเข้า หายใจออก

ใน ๒ ข้อหลังนี้ ข้อแรกที่ตรัสสอนให้ศึกษาว่า เราจักทำความรู้ทั่วถึงจิตตสังขารหายใจเข้า หายใจออกนั้น จิตตสังขารแปลว่า เครื่องปรุงจิต หมายถึง สัญญา เวทนา สัญญาคือความรู้จำหรือความรู้กำหนดหมาย เวทนาคือความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้ง ๒ ข้อนี้เมื่อว่าตามลำดับในชั้น ๕ เวทนามาข้างหน้า ต่อจากเวทนาจึงถึงสัญญา คือเกิดเวทนาขึ้นก่อนแล้วเกิดสัญญาสืบต่อไป คือเกิดความรู้สึก เป็นสุข เป็นทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ขึ้นก่อน จึงเกิดสัญญาคือความรู้จำ ก็คือความรู้จำในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะและธรรมคือ เรื่องราวอันเป็นที่ตั้งของเวทนานั้นแหละ เมื่อเกิดเวทนาแล้ว ก็จำได้ เป็นไปตามเวทนา เพราะฉะนั้น เมื่อว่าตามลำดับที่เกิด จึงต้องเรียกว่าเวทนา สัญญา แต่ในเวลาเรียกพูดก็นิยมเอาสัญญาไว้ข้างหน้าว่า สัญญา เวทนา ต้องเข้าใจว่าเป็นสำนวนพูดเท่านั้น

เหมือนอย่างคำว่า นามรูป อันที่จริงในลำดับขั้นที่ ๕ รูปขึ้นหน้าแล้วจึงถึงนาม เพราะ
 ว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูปก็เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
 เป็นนาม เพราะฉะนั้นเมื่อควรจะเรียกรูปนาม ก็เรียกกลับกันว่า นามรูป ก็เป็นสำนวน
 ถ้อยคำที่ใช้พูดกัน เวทนากับสัญญาเป็นจิตตสังขารรวมกันคือเป็นเครื่องปรุงจิต
 อันหมายความว่า ปรุงจิต ย่อมจิตให้เป็นไปต่าง ๆ เหมือนอย่างน้ำย้อมที่จับผ้า
 ทำผ้าให้เป็นสีต่าง ๆ เป็นไปตามน้ำย้อม เมื่อน้ำย้อมเป็นสีเขียวก็จับผ้าให้เป็นสีเขียว
 น้ำย้อมเป็นสีแดงก็จับผ้าทำผ้าให้เป็นสีแดง เวทนา สัญญา ก็ฉนั้นนั่น เป็นเครื่อง
 ย่อมจิต ทำจิตให้เป็นต่าง ๆ คือ สุขเวทนา ก็ย่อมจิตปรุงจิต ทำจิตให้จิตประกอบด้วย
 ราคะ คือ ความติดใจ ยินดี พอใจ ทุกขเวทนา ก็ย่อมจิต ปรุงจิตทำให้จิตประกอบด้วย
 ด้วยปฏิกะ คือความกระทบกระทั่งไม่ชอบ นับเป็นกิเลสกองโทสะ เวทนามิใช่สุข
 มิใช่ทุกข์ ก็ย่อมจิตปรุงจิตทำจิตให้ประกอบด้วยอวิชชา โมหะ เพราะทำให้ไม่สนใจ
 ที่จะรู้ ปล่อยให้เรื่อย ๆ เฉื่อย ๆ ไป เป็นความไม่รู้เป็นความหลง ฉะนั้น เวทนากับ
 สัญญาจึงเป็นจิตตสังขารคือเครื่องปรุงจิต

แม้ปีติสุขที่บังเกิดขึ้นจากสมาธิก็เป็นเวทนา และนับเป็นสุขเวทนา เวทนา
 ที่เป็นสุข เมื่อเป็นดังนี้ ถ้าไม่มีสติกำหนดให้รู้จักว่า ปีติและสุขนี้เป็นตัวสุขเวทนา
 ปรุงจิตให้ติดใจยินดี ก่อเป็นกิเลสกองราคะขึ้นได้ ปีติสุขนี้ก็เข้าไปปรุงจิตใจของ
 ผู้ปฏิบัติสมาธิได้ คือทำให้ผู้ปฏิบัติสมาธิเมื่อได้ปีติได้สุขในสมาธิ ก็ติดอยู่ในปีติสุขนี้
 ทำให้ต้องการอยู่กับปีติสุขนี้มาก ๆ นาน ๆ เรื่อยไป เพราะสบายไม่อยากจะทำอะไร
 ก้าวหน้าต่อ ๆ ไป และไม่อยากจะออกจากสมาธิ จึงเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ทำให้
 ไม่ก้าวหน้าในการปฏิบัติ และไม่ก่อให้เกิดปัญญาต่อไปด้วย ก็เหมือนอย่างว่า เข้าไป
 นั่งนอนอยู่ในห้องเย็น เช่น ในห้องมีปรับอากาศ ก็สบาย นั่งก็สบาย นอนก็สบาย
 ก็อยากจะนั่งนอน หลับอยู่ในห้องเย็นอย่างนี้เรื่อย ๆ ไป ไม่อยากจะออกไปทำอะไร
 ดังนี้เป็นสุขเวทนามาเป็นตัวจิตตสังขาร ปรุงจิต ทำจิตให้คิด และอันนี้เป็นตัวราคะ
 ขึ้นมา เป็นความติดสุข ไม่อยากจากสุข มีปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติสมาธิที่เห็นได้ชัด
 บางคนชอบนั่งหลับตาอยู่ตลอดวัน ไม่อยากจะพูดจาทำอะไรกับใคร ไม่สนใจอะไร
 ทั้งนั้น ดังนี้เรียกว่าเป็นการปฏิบัติเกินไป หากว่าการปฏิบัติเช่นนี้เพราะได้สุขในสมาธิ
 เลยติด ติดสุขสมาธิ

เพราะฉะนั้น ผู้ที่ปฏิบัติสมาธิจึงต้องมีสติที่จะรู้จักปฏิบัติขั้นนี้ คือเมื่อได้ปีติสุขในสมาธิขั้นแล้ว ก็ให้มีสติกำหนดรู้จักว่าเป็นสุขเวทนาที่เป็นจิตตสังขาร ปรุณจิต คือทำจิตใจให้ติดในสุขได้ และให้ทำความรู้ว่าบัดนี้จิตเป็นอย่างไร ติดอยู่ในสุขหรือเปล่า หากว่าติดในสุข ความติดในสุขก็ให้รู้ว่า นี่เป็นตัวยุทธอย่างหนึ่ง เป็นราคะในสุขในสมาธิ อันราคะไม่ใช่มีเฉพาะราคะในทางกาม ในทางโลก ราคะที่เป็นรูปเสียงเป็นต้น แม้ในการปฏิบัติสมาธินี้ก็ยังมีราคะได้ แต่ราคะในสมาธินี้คือการติดสุข การติดปีติติดสุขที่ได้จากสมาธิ ผู้ปฏิบัติในสมาธิในทีแรก จิตจะไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิเท่าใด เพราะจิตนี้เคยติดสุขอยู่ในกาม อันเป็นราคะในทางจิตที่เคยติดอยู่ในกามนี้เรียกว่า กามพจร หรือกามาวจรจิต จิตที่เกี่ยวไปในกาม หยั่งลงในกาม คือในกามคุณารมณ์ อารมณ์ที่เป็นกามคุณ คือ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย จิตสามัญญ่อมติดสุขอยู่ในกาม อันเรียกว่า กามสุข และพอใจอยู่ในกามคุณารมณ์ กามคุณารมณ์จึงเป็นอาลัยคือเป็นที่อยู่อาศัยของจิตที่เป็นกามพจร เหมือนอย่างน้ำคืออาลัยเป็นที่อยู่อาศัยของปลา ฉะนั้นเมื่อมาปฏิบัติยกจิตขึ้นจากกามคุณารมณ์ที่จิตชอบท่องเที่ยวไป ให้มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิคือในกรรมฐาน เช่น ให้กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเป็นอานาปานสติ จิตจึงดีนรณกวดแก่วงกระสับกระส่าย ไม่ต้องการที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน จะกลับตกไปสู่กามคุณารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งกามสุข ที่จิตมีราคะคือความติดอยู่ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องมี อาตาปี คือความเพียร มีความรู้ตัว ความรู้พร้อม มีสติคอยกำจัดความยินดี ความยินร้าย และประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ คอยยกจิตสู่อารมณ์ของกรรมฐาน ต้องคอยประคองจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน เหมือนอย่างพี่เลี้ยงต้องคอยอุ้มเด็กอ่อน ๆ ไว้ตลอดเวลา ปล่อยวางไม่ได้

คราวนี้เมื่อมาปฏิบัติทำสมาธิเข้าขั้นขึ้นโดยลำดับ จนได้ปีติสุขในสมาธิดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ราคะในกามสุขจะลดน้อยลงไป แต่มาเกิดราคะในสมาธิ คือ ในสมาธิสุข สุขที่ได้จากสมาธิ แม้จะเป็นราคะที่ละเอียดขึ้นไม่ใช่ราคะในกามสุข มาเป็นราคะในสมาธิสุข ก็เป็นราคะคือความติด คือติดสุขอื่นทำให้ไม่อยากจะออกจากสมาธิสุขนี้ไปทำอะไร เพราะฉะนั้น ผู้ที่ปฏิบัติกรรมฐานจะต้องทำความเข้าใจไว้ ซึ่งเมื่อปฏิบัติ

ไปแล้วจะต้องมาพบกับตัวจิตตสังขารคือปรุจจิต ทำจิตให้ติด เป็นตัวราคะคือความติด สุข ติดใจในสุข จึงต้องมีสติทำความรู้จักไว้ ว่าเป็นจิตตสังขาร ไม่ใช่เปลอ แต่ไม่ใช่หมายความว่าต้องการให้รังเกียจสุข ให้ทิ้งสุข แต่ต้องการให้รู้จักว่า ถ้าไม่มีสติกำหนดแล้ว สุขนี้ก็จะกลายเป็นจิตตสังขารขึ้นมา จะทำให้เกิดราคะคือความติดสุขขึ้นมา ต้องทำความรู้จักไว้ จึงได้ตรัสสอนว่าให้ศึกษาว่า เราจักทำความรู้ทั่วถึงจิตตสังขารหายใจเข้า หายใจออกคือให้ทำความรู้จักปีติสุขที่กำลังได้รับอยู่ว่าเป็นตัวจิตตสังขาร เครื่องปรุจจิต ทำจิตให้ติดสุขได้ ให้ทำความรู้จักเอาไว้ แต่ก็ต้องอยู่กับปีติอยู่กับสุข ในเมื่อปีติสุขบังเกิดขึ้นไม่ต้องไปขับไล่ไสส่ง ไม่ต้องไปรังเกียจ เพราะเป็นเรื่องของธรรมชาติ ธรรมดา เมื่อจิตได้รับการพอกเลี้ยงโดยสติ สมาธิ มาโดยลำดับ จนได้สติได้สมาธิขึ้น ก็จะมีปีติ สุข เป็นธรรมดา เมื่อมีปีติ มีสุขก็เสวยไป กินสุขกินปีติไป แต่ต้องรู้จักไว้ ว่าเป็นจิตตสังขาร อย่าให้เปลอ อย่าให้เป็นราคะ เป็นความติดสุขขึ้นมา เพราะปีติ สุขเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้อง มี ต้องอาศัยทำจิตให้ตั้งเป็นสมาธิอยู่ได้ เพราะสมาธิต้องอาศัยสุข ถ้าไม่มีสุขแล้ว สมาธิก็ตั้งอยู่ไม่ได้ อันหมายความว่า ตั้งอยู่ไม่ได้นาน ประเดี๋ยวจิตก็จะตก แต่หากว่าได้สมาธิแล้วจิตจะตั้งอยู่ได้นาน สมาธิจะกลายเป็นอาลัยของจิต แต่ที่ว่าไปเป็นอาลัยนี้หมายความว่า เป็นที่อยู่อาศัย ถ้ามาเป็นอาลัยของจิตแล้ว แปลว่าจิตมีความติดสุขในสมาธิขึ้นมา แปลว่าเป็นจิตตสังขาร ปรุจจิตได้ ทำจิตให้ติดขึ้นมาแล้ว อันทำให้จิตอยากจะอยู่กับสมาธิเรื่อย ๆ ไป เมื่อก่อนนี้เคยอยู่กับกามคุณารมณ์ มาถึงขั้นนี้ก็เลยต้องการอยู่กับสมาธิอารมณ์ ไม่อยากจะไปข้างไหนดังกล่าว ก็ต้องให้รู้จักไว้ดังนี้ และให้ทำความรู้จักเพียงเพื่อจะอาศัยสุขเป็นที่ตั้งของสมาธิ เช่นเหมือนอย่างบริโภคอาหาร ต้องการโอชะของอาหารเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกาย ชีวิตดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยอาหาร แต่ไม่ต้องการให้ติดในรสของอาหาร ทำให้บริโภคเกินควร เป็นต้น ปีติ สุข ก็เป็นอาหารของสมาธิ เช่นนั้น แต่ก็ไม่ต้องการให้บริโภคปีติสุขนี้เกินควร ให้บริโภคปีติสุขเพียงเพื่อเป็นที่ตั้งของสมาธิยิ่งขึ้นต่อไป ดังนี้ เป็นข้อหนึ่งซึ่งนับว่าเป็นข้อที่ ๓ ในหมวดนี้

อีกข้อหนึ่งตรัสสอนว่า เราจักสงบระงับจิตตสังขารหายใจเข้า หายใจออก ข้อนี้หมายความว่า สืบต่อออกไปว่า เมื่อทำสติกำหนดให้รู้จักปีติ สุข ที่ได้จากสมาธิ

ว่าเป็นจิตตสังขาร ดังกล่าวนั้นแล้ว ก็ต้องคอยศึกษาคือปฏิบัติ อย่าให้ปิติ สุข นั้น
 ประจวบเป็นจิตตสังขาร คือประจวบให้ติดขึ้นเป็นราคะคือติดสุขขึ้นมาได้ ถ้าหากว่าบังเกิด
 เป็นจิตตสังขาร ประจวบให้ติดเป็นราคะคือความติดสุขขึ้นมาแล้ว ก็ให้รู้จักว่า ปิติสุขมา
 ประจวบใจ ให้ติดขึ้นมาแล้ว เป็นจิตตสังขารแล้ว ก็ต้องรู้จักว่า ความติดเป็นโทษเป็น
 อันตราย ต้องระงับเสียอย่าไปติด แต่ให้อาศัยสุขเป็นที่ตั้งของสมาธิ ทำสมาธิยิ่งขึ้น
 ต่อไป ไม่ใช่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ต้องคอยระงับดังนี้ เรียกว่าสงบจิตตสังขาร คือปิติ
 สุข จะมีก็มีไป แต่ระงับมิให้ปิติสุขนี้มาเป็นจิตตสังขาร มาประจวบให้ติด แต่ถ้าหากว่า
 มาเป็นจิตตสังขาร ประจวบให้ติด เป็นราคะคือความติดสุขในสมาธิขึ้นมาแล้ว ก็ให้รู้ว่า
 บัดนี้บังเกิดราคะ ปิติ สุข ในสมาธิขึ้นมาแล้ว ติดสุขในสมาธิแล้ว ต้องระงับไม่ให้ติด
 ก็ต้องถอนใจจากการติดให้ได้ และตั้งใจปฏิบัติทำสมาธิให้ยิ่งขึ้นต่อไป ดังนี้เรียกว่า
 เป็นการศึกษาปฏิบัติสงบระงับจิตตสังขารหายใจเข้า หายใจออก อันนับว่าเป็นขั้นที่ ๔

ทั้ง ๔ ขั้นนี้ คือที่ตรัสสอนให้ศึกษาว่าเราจักทำความรู้ทั่วถึงปิติหายใจเข้า
 หายใจออก ข้อ ๑ ศึกษาว่าเราจักทำความรู้ทั่วถึงสุขหายใจเข้า หายใจออก ข้อหนึ่ง
 ศึกษาว่าเราจักทำความรู้ทั่วถึงจิตตสังขาร หายใจเข้า หายใจออก ข้อหนึ่ง ศึกษาว่า
 เราจักระงับจิตตสังขาร หายใจเข้าหายใจออกข้อ ๑ ตรัสแสดงว่าเป็นอานาปานสติที่
 เลื่อนขั้นสู่ขั้นเวทนานุปัสสนา คือสติที่กำหนดพิจารณาเวทนา เพราะว่าการที่ตั้งสติ
 กำหนดใน ๔ ขั้นนี้ หายใจเข้า หายใจออกเป็นมนสิการ คือการกระทำไว้ในใจเป็น
 อย่างดีซึ่งลมอัสสาสะ ปัสสาสะ คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออก มนสิการเป็นอย่างดี
 การกระทำไว้ในใจเป็นอย่างดีซึ่งลมหายใจเข้า ลมหายใจออก นั้นหมายถึง ความตั้งสติ
 กำหนดให้รู้ทั่วถึงปิติ รู้ทั่วถึงสุข รู้ทั่วถึงจิตตสังขาร และปฏิบัติ สงบระงับจิตตสังขาร
 หายใจเข้า หายใจออกนี้แหละ เรียกว่าเป็นสาธกมนสิการ การกระทำไว้ในใจเป็น
 อย่างดีซึ่งลมอัสสาสะ ปัสสาสะ อันนับว่าเป็นข้อเวทนานุปัสสนา และเมื่อนับต่อจากข้อ
 กายานุปัสสนา ๔ ขั้น ในข้อเวทนานุปัสสนาอีก ๔ ขั้นนี้ นับต่อขึ้นไปก็เป็นขั้นที่ ๕ ที่
 ๖ ที่ ๗ ที่ ๘ เมื่อมาถึงขั้นนี้ก็เรียกว่า ได้ทำอานาปานสติจนถึงขั้นที่ ๘

ครั้งที่ ๓๑

จิตตานุปัสสนา

จะแสดงกรรมฐานและฝึกกรรมฐานสืบต่อไป ได้แสดงอธิบายอานาปานสติ ตั้งต้นแต่ชั้นกายนุปัสสนา ๔ ชั้นสืบถึงเวทนานุปัสสนา ๔ ชั้น ต่อจากนี้จะได้แสดง อานาปานสติที่สืบต่อไป จิตตานุปัสสนาพิจารณาจิตอีก ๔ ชั้น นับเป็นชั้นที่ ๘ ถึงชั้นที่ ๑๒ โดยที่พระบรมศาสดาเมื่อได้ตรัสสอนให้ศึกษา คือสำเนียงปฏิบัติสืบต่อ ขึ้นไปว่า ศึกษาว่าเราจักรู้ทั่วถึงจิตหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจักรู้ทั่วถึงจิตหายใจออก ศึกษาว่า เราจักทำจิตให้บันเทิงเบิกบานยิ่งหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจักทำจิตให้บันเทิง เบิกบานยิ่งหายใจออก ศึกษาว่าเราจักทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิหายใจเข้า ศึกษาว่า เราจักทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิหายใจออก ศึกษาว่าเราจักทำการเปลื้องจิตหายใจเข้า ศึกษาว่าเราจักทำการเปลื้องจิตหายใจออก ดังนี้ ก็นับเป็นจิตตานุปัสสนา ตั้งสติกำหนด พิจารณาจิตโดยใช้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเป็นหลัก คือ ตั้งสติกำหนดลมหายใจ เข้า ลมหายใจออกนี้พร้อมกันไปกับศึกษาปฏิบัติดังนั้น

ชั้นแรกในหมวดนี้ ตรัสสอนให้ศึกษาทำความรู้ทั่วถึงจิตหายใจเข้า หายใจออก จิตเมื่อมาถึงขั้นปฏิบัติในขั้นนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นจิตที่ได้อบรมให้บริสุทธิ์สะอาดด้วย สติและสมาธิ หรือชำระพอกกลางให้บริสุทธิ์สะอาดด้วยสติสมาธิโดยลำดับแล้ว และ เมื่อสงบระงับจิตตสังขาร เครื่องปรุงรุงจิต คือสัญญาเวทนาซึ่งยกขึ้นกล่าวโดยเฉพาะ

ก็คือปีติสุข มิให้ปีติสุขที่บังเกิดขึ้นจากสมาธิเป็นจิตตสังขารย่อมจิตให้ติด คือให้ติดในสุขที่เกิดจากสมาธินั้น อันกล่าวได้ว่าเป็นสมาธิสุข หรือกล่าวอีกชั้นหนึ่งว่า เนกขัมมสุข สุขที่เกิดจากเนกขัมมะ คือการออกที่ได้กล่าวแล้วว่า จิตสามัญติดในกามสุข แต่ครั้งมาปฏิบัติทำสมาธิ สงบระงับจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายก็ได้สุข ก็จะมาติดในสมาธิสุข หรือเนกขัมมสุข สุขเกิดจากการออกจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แม้เช่นนั้นความติดสุขก็ยังเป็นราคะ แต่เป็นราคะที่ละเอียดเข้า ดังที่เรียกในสังโยชน์ว่าก้าวขึ้นสู่ขั้น รูปราคะ คือความติดในรูป คือเนื่องในสมาธินั่นเอง ที่มีรูปเป็นอารมณ์ เมื่อมาศึกษาปฏิบัติสงบระงับจิตตสังขารได้ คือมิให้ปีติสุขมาปรุงจิตให้ติดให้เป็นราคะ ดังกล่าวขึ้นมา จิตก็ย่อมจะบริสุทธิ์จากความติดในสุข ซึ่งเป็นตัวราคะอย่างหนึ่งดังกล่าว จิตจึงบริสุทธิ์จากราคะทั้งที่เป็นกามราคะ ทั้งที่เป็นสมาธิราคะ หรือสุขราคะในสมาธิ

เพราะฉะนั้น ก็ให้ทำความรู้ทั่วถึงจิตดังกล่าวนี้ กำหนดดูเข้ามาที่จิตโดยตรงว่า บัดนี้จิตของเราเป็นอย่างไร จิตของเราบริสุทธิ์ ไม่มีราคะทั้งที่เป็นกามราคะ ทั้งที่เป็นเนกขัมมราคะ ก็ให้ทำความรู้อย่างนี้ ก็ให้เพ่งดูจิตที่บริสุทธิ์นี้ เมื่อยังสงบจิตตสังขารไม่ได้ คือปีติสุขนั้นย่อมจิตได้ปรุงจิตได้ เวทนาก็ยังมีกำลังคือปีติสุขนั้นมีกำลัง แต่ครั้งเมื่อระงับมิให้ปีติสุขมาเป็นจิตตสังขารปรุงจิตย่อมจิตได้ เวทนาแม้มีอยู่ ก็ไม่มีกำลัง จิตก็ปรากฏเป็นจิตที่บริสุทธิ์ เป็นจิตที่ประภัสสร คือผ่องใสสะอาด ก็ดูให้รู้จักความบริสุทธิ์ของจิต ให้รู้จักความประภัสสร คือผุดผ่องของจิต ให้รู้จักความผ่องแผ้วของจิต เพ่งดูเข้ามาที่จิตซึ่งบริสุทธิ์ผุดผ่องดังนี้ หายใจเข้า หายใจออกอยู่ ก็นับว่าเป็นการปฏิบัติทำอานาปานสติก้าวเข้าสู่ขั้นจิตตานุปัสสนา อันเป็นขั้นที่ ๑ ที่ตรัสสอนไว้ว่า ศึกษาว่าเราจักรู้ทั่วถึงจิต หายใจเข้า หายใจออก ดังนั้นนับว่าเป็นอานาปานสติในขั้นจิตตานุปัสสนาขั้นที่ ๑ นับต่อจากขั้นกายานุปัสสนา และเวทนานุปัสสนาเป็นขั้นที่ ๙

ต่อจากนั้นก็ตรัสสอนว่า ศึกษาว่าเราจักทำจิตให้บันเทิงเบิกบานยิ่งหายใจเข้า หายใจออก ก็โดยที่เมื่อได้ปฏิบัติมาถึงขั้นนี้คือขั้นที่จิตบริสุทธิ์ผุดผ่องโดยที่ปีติสุขไม่อาจจะเป็นจิตตสังขารปรุงจิต ย่อมจิตให้ติดได้ เวทนาก็อ่อนกำลังดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมจะเป็นไปได้ที่เมื่อเวทนาอ่อนกำลัง ปีติสุขก็ย่อมจะอ่อนกำลังลง ย่อมจะลดลงไปจนถึงหายไป เมื่อเป็นดังนี้จิตที่ปราศจากปีติสุข ปรากฏเป็นจิตที่แห่งผากหมดความชื่นบาน หมดความบันเทิง เหมือนอย่างต้นไม้ที่ไม่มีน้ำหล่อเลี้ยง ก็เหี่ยวแห้ง

เมื่อเป็นดังนี้ ต้องทำความรู้ว่าอาการที่จิตเหวห่างหมดความบันเทิงเบิกบานลงไปนั้น ย่อมไม่อาจที่จะปฏิบัติให้เป็นสมาธิยิ่งขึ้นไปได้ เพราะในการปฏิบัติทำสมาธิต้องอาศัย สุขเป็นที่ตั้งด้วย ฉะนั้น จึงต้องศึกษาปฏิบัติทำจิตให้กลับบันเทิงเบิกบานขึ้นมา อย่าให้ ห่อเหี่ยว รู้สึกว่าเหวห่างหมดความชื่นบานบันเทิง ต้องศึกษาทำจิตให้เบิกบานบันเทิง ขึ้นมา โดยที่น้อมจิตถึงกรรมฐานหรืออารมณ์ของสมาธิ อันจะนำจิตให้เกิดความบันเทิง ขึ้นบาน แม้ว่าจะเป็นการกรรมฐานข้ออื่นก็ได้ และแม้ว่าจะย้อนกลับไปทำอานาปานสติ นี้แหละในชั้นกาย อันสืบมาถึงชั้นเวทนา คือทำให้เกิดปิติสุขขึ้นมา ให้ปิติสุขกลับ ขึ้นมาใหม่ ไม่ให้หายไป ให้มาเป็นน้ำหล่อเลี้ยง

เมื่อได้ปิติได้สุขขึ้นมาอันทำจิตให้เบิกบานบันเทิงขึ้นบานแล้ว ก็หยุดการที่จะ ย้อนกลับลงไปหรือของกรรมฐานอื่นเข้ามานั้นเสีย รักษาความบันเทิงขึ้นบานไว้ แต่ไม่ ให้เป็นจิตตสังขารดังกล่าวนั้น ให้จิตมีความบันเทิงขึ้นบาน ให้จิตบริสุทธิ์ด้วยให้บันเทิง ขึ้นบานด้วยทั้ง ๒ อย่างดังนี้ ในขั้นของการปฏิบัติเหล่านี้ แม้ว่ายังปฏิบัติไม่ได้ไม่ถึง ก็ตาม ก็ต้องศึกษาให้รู้จัก เพราะเป็นอาการของจิตที่เป็นไปได้ และถ้าหากไม่รู้ทาง ที่ปฏิบัติ ก็จะทำให้แก้ไขไม่ถูก เหมือนอย่างกล่าวในชั้นเวทณาก็เหมือนกัน ต้องรู้จัก ชั้นตอนที่ปฏิบัติขึ้นมาอย่างได้ปิติได้สุขขึ้นมา ก็ให้รู้ว่าอย่าให้มาเป็นจิตตสังขาร ก็ให้ สงบระงับ และมาถึงขั้นจิตที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ก็เป็นไปได้ที่จะเกิดความเหือดแห้ง ก็ต้อง อย่ไม่ให้เหือดแห้ง ต้องให้บันเทิงขึ้นบาน ให้บริสุทธิ์ด้วย บันเทิงขึ้นบานด้วย ต้องคอย แก้ไขเสมอ จึงตรัสสอนไว้เป็นขั้นที่ ๒ ของหมวดนี้ว่า ศึกษาว่าเราจักทำจิตให้บันเทิง ขึ้นบาน หายใจเข้า หายใจออก ก็นับต่อจากข้างต้นมาเป็นขั้นที่ ๑๐

ต่อจากนั้น ก็ตรัสสอนว่า ศึกษาว่าเราจักทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิหายใจเข้า หายใจออก เมื่อทำจิตให้เกิดบันเทิงขึ้นบานขึ้นมาได้แล้ว ความบันเทิงขึ้นบานเป็นตัว สุข อันเป็นที่ตั้งของสมาธิได้ แต่ขณะเดียวกันก็อาจเป็นที่ตั้งของความฟุ้งซ่านได้ ฉะนั้น ต้องอย่าให้ฟุ้งซ่าน ต้องให้อาศัยจิตที่บริสุทธิ์และที่บันเทิงขึ้นบานนั่นเองทำจิตให้เป็น สมาธิตั้งมั่น คือรักษาจิตตเอกัคคตา คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว หรือความที่ มีอารมณ์เป็นอันเดียวของจิตไว้ กำหนดลมหายใจเข้า-ออก ให้เป็นสมาธิตั้งอยู่ที่ลม หายใจเข้า-ออกเป็นตัวหลัก ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปสู่ที่อื่น และเมื่อมีความบริสุทธิ์มีความสุข อันปรากฏเป็นความบันเทิงขึ้นบานขึ้น เป็นที่รองรับอยู่แล้ว จิตก็จะเป็นสมาธิได้ คือ

จะกำหนดลมหายใจเข้า-ออก เป็นอารมณ์แต่เพียงอย่างเดียวได้ ไม่ฟุ้งซ่านไปข้างใด เพราะว่าเป็นจิตที่บริสุทธิ์และที่มีสุข คือมีความบันเทิงชื่นบานได้ กล่าวโดยตรงก็คือได้ความสุข ความบริสุทธิ์อยู่ในสมาธิแล้ว การที่จะรักษาสมาธิต่อไปป้องกันมิให้จิตฟุ้งซ่าน ก็จะทำให้สะดวก และต้องทำสืบต่อขึ้นไป จึงได้ตรัสสอนไว้ในขั้นนี้ว่า ศึกษาว่าเราจักทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิหายใจเข้า หายใจออก เป็นขั้นที่ ๓ นับจากข้างต้นเป็นขั้นที่ ๑๑

ต่อจากนั้นตรัสสอนให้ปฏิบัติ ศึกษาว่าเราจักทำการเปลื้องจิตหายใจเข้า หายใจออก คือต้องมีสติระมัดระวังสมาธิจิต พร้อมทั้งอานาปานสติที่ได้มาโดยลำดับ ให้ดำรงอยู่สืบต่อไปด้วย

เพราะว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก จึงอาจจะเผลอ จึงบังเกิดเป็นกิเลสไหลเข้ามาได้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีอธิบายว่าจะต้องคอยระมัดระวัง คอยเปลื้องจิตจากอะไรบางอย่าง ที่ท่านสอนเอาไว้ก็ยกเอาบรรดากิเลสทั้งหลาย หลายข้อขึ้นมา คือให้คอยเปลื้องจิตจากราคะความติดใจยินดี จากโทสะ ความกระทบกระทั่งขัดเคือง ไม่พอใจ จากโมหะความหลง ไม่รู้จักจริง อันเป็นเหตุให้ถือเอาผิด จากมานะความสำคัญตน ไม่รู้จักจริง อันเป็นเหตุให้ถือเอาผิด จากมานะความสำคัญตน เช่นความสำคัญตนว่า เราได้แล้วถึงแล้วเป็นต้น จากทิฏฐิคือความเห็นที่ผิด ไม่ถูกต้องต่าง ๆ จากวิจิจจาคความเคลือบแคลงสงสัย จากถีนมิทธะความมัวง่วงงุน เคลิบเคลิ้ม จากอุทธัจจะความฟุ้งซ่าน จากอหิริคือความไม่ละอายใจต่อความชั่ว จากอนัตตตปปะคือความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว เพราะอาจจะมีกิเลสเหล่านี้ข้อใดข้อหนึ่งไหลขึ้นมา เพราะความเผลอสติ หรือความที่สมาธิหลุด อันเนื่องมาจากเผลอสติ เผลอสติเมื่อใด สมาธิก็หลุดเมื่อนั้น และเมื่อสมาธิหลุดเมื่อใด ฟุ้งเมื่อใด สติก็ย่อมเสียเมื่อนั้นเหมือนกัน ซึ่งอาจมีได้ เพราะจิตนี้ดิ้นรนกวัดแกว่งไปได้เร็วมาก จึงอาจจะมึนกิเลส เหล่านี้ไหลขึ้นมาในจิตเป็นครั้งคราว ฉะนั้น ก็ต้องรีบมีสติรู้โดยเร็ว และเปลื้องจิตออกเสีย จากข้อใดข้อหนึ่งทุกข้อเช่นที่กล่าวมา หรือแม้ข้ออื่นที่ไม่ได้กล่าวมา

เพราะกิเลสนั้นมีลักษณะมากมาย ดังที่แสดงไว้ในหมวดอุปกิเลส ๑๖ และที่แสดงไว้ถึง ๑๗ ข้อก็มี ไม่ว่าข้อใดจะโผล่ขึ้นมา ก็ต้องเปลื้องจิตออกไปเสีย หรือเปลื้องกิเลสออกไปเสียจากจิต ไม่ให้ตั้งอยู่ในจิตได้ เพราะถ้ากิเลสข้อใดข้อหนึ่งตั้งอยู่ในจิตได้ ก็เสียอานาปานสติ เสียสมาธิในลมหายใจเข้า-ออก

เพราะสติกับสมาธินั้นจะอยู่กับกิเลสไม่ได้ กิเลสก็อยู่กับสติสมาธิไม่ได้ ต้องรีบตั้งสติตั้งสมาธิขึ้นมา กิเลสก็จะสงบระงับลงไป ก็จะถูกเปลื้องออกไป เพราะทั้งสองอย่างนี้จะไม่ตั้งขึ้นพร้อม ๆ กัน เมื่อกิเลสตั้งขึ้นได้ สมาธิกับสติก็หาย และเมื่อกิเลสหาย สติกับสมาธินี้ก็ตั้งขึ้นขึ้นมาได้ จึงต้องมีสติที่จะคอยเปลื้องจิตออกจากกิเลสทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา ให้จิตปลอดกิเลส และเมื่อจิตปลอดกิเลสแล้ว อานาปานสติสมาธิก็กลับมาตั้งอยู่เต็มจิต ให้อานาปานสติสมาธิตั้งอยู่เต็มจิต จึงจะชื่อว่าเปลื้องจิตได้ เมื่อปฏิบัติได้ในขั้นนี้ ก็ชื่อว่าปฏิบัติได้ในขั้นจิตตานุปัสสนาครบทั้ง ๔

รวมความว่าในขั้นจิตตานุปัสสนานี้ก็มี ๔ ชั้นหรือ ๔ ขั้น คือ ตรัสสอนให้

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักรู้ทั่วถึงจิต หายใจเข้าหายใจออก

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักทำจิตให้บันเทิงยิ่งขึ้น หายใจเข้าหายใจออก

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ หายใจเข้าหายใจออก

ศึกษาสำเนียงกำหนด ว่าเราจักเปลื้องจิต หายใจเข้าหายใจออก

และเมื่อถึงขั้นนี้ จิตนี้ก็มีอานาปานสติสมาธิตั้งอยู่เต็มจิต พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า พระองค์ไม่ตรัสจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานแก่ผู้ที่มีสติหลงลืม กลับความก็คือว่า ตรัสว่าบุคคลผู้มีสติไม่หลงลืมย่อมได้จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ก็คือว่ามีอานาปานสติสมาธิตั้งอยู่เต็มจิตนั่นเอง เพราะว่าเปลื้องจิตจากกิเลสทั้งหลายได้ อานาปานสติสมาธิจึงตั้งอยู่เต็มจิต เป็นอันได้จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ ชั้นหรือ ๔ ขั้น นับต่อจากขั้นต้นมาเป็นขั้นที่ ๑๒

ต่อไปนี้ ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

ครั้งที่ ๓๒

อัปนาสมาธิและวิปัสสนากุเลส

จะแสดงกรรมฐานและฝึกกรรมฐาน วันนี้ จะแสดงข้อความที่จะฟังอธิบาย ชี้แจงและแทรกเข้ามา ได้แสดงอานาปานสติไปแล้ว ที่เป็นชั้นกายนุปัสนา ๔ ชั้น ชั้นเวหนานุปัสนา ๔ ชั้น และชั้นจิตตานุปัสนา ๔ ชั้น ในชั้นจิตตานุปัสนาก็ยังขาดเพียงสรูปตอนท้าย แต่ก่อนที่จะสรูปตอนท้ายก็ใครที่จะกล่าวแทรกเพิ่มเติมไว้ ได้แนะนำให้ใช้วิตกวิจารณ์ในการปฏิบัติ ทำสมาธิมาตั้งแต่ต้น และมาถึงชั้นเวหนานุปัสนา ก็ได้ตรัสสอนให้ตั้งสติ ทำความรู้ทั่วถึงปีติสุข นักรวมกันเข้าก็เป็น ๔ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และในการปฏิบัติทำสมาธิก็ได้กล่าวแล้วว่า ต้องการให้จิตได้เอกัคคตา คือ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว เมื่อตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็ให้กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกแต่เพียงอย่างเดียว ไม่ให้มีอารมณ์อื่น ๆ เข้ามาแทรก หรือไม่ไปกำหนดอารมณ์อื่นแทรกเข้ามา และเมื่อทำจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียวได้ ก็ได้ชื่อว่าได้สมาธิ เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบายถึงตัวสมาธิว่า ได้แก่จิตเอกัคคตา คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว

คำว่า อารมณ์ในคำแปลนี้ก็แปลมาจากคำว่า อัคร ที่เราใช้ในความหมายว่า เลิศ เช่น อัครมหาเสนาบดี หรือที่ใช้ในคำอื่น อัคร เป็นภาษาสันสกฤต บาลี แปลว่า เลิศ ยอด เพราะฉะนั้น เมื่อแปลตามศัพท์คือ แปลว่า ความที่จิตมียอดเป็นอันเดียว

เทียบอย่างต้นไม้มียอดเดียวไม่แตกออกไปหลายยอด จิตที่มียอดเป็นอันเดียวอันหมายถึง มีอารมณ์เป็นอันเดียวจึงเป็นสมาธิ และคำแปลก็ใช้แปลกันตามความหมาย แทนที่จะแปลว่า ความที่จิตมียอดเป็นอันเดียว ก็แปลว่าความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว เพราะยอดหมายถึงอารมณ์ เมื่อรวมเอาก็คคตาเข้าด้วยกันก็เป็น ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตา ทั้ง ๕ นี้ ท่านแสดงว่าเป็นองค์ของปฐมฌาน ความเพ่งที่หนึ่ง แห่งรูปฌาน ฌานที่มีรูปเป็นอารมณ์ สมาธิที่ปฏิบัติจนถึงขั้นอัปปนาสมาธิคือเป็นสมาธิที่แนบแน่น อันประกอบด้วยองค์ ๕ คือ มีวิตก มีวิจาร์มีปิติ มีสุข มีเอกัคคตา เป็นขั้นอัปปนาคือแนบแน่น สมาธิดังนี้เข้าขั้นเรียกว่าปฐมฌาน ฌานที่ ๑ หรือความเพ่งที่ ๑ และแม้ว่าจะไม่ถึงอัปปนาสมาธิ คือ สมาธิที่แนบแน่นในขั้นของการปฏิบัติ เบื้องต้นก็ต้องใช้ วิตก วิจาร์ ได้ปิติ ได้สุข ได้เอกัคคตา ที่เป็นขั้นต้นขั้นมาก่อน คือ จะต้องมึวิตก ที่แปลว่าความตรึก อันหมายถึงความที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของสมาธิ ตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของสมาธิ เช่นตั้งจิตให้กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก วิจาร์ แปลว่าความตรอง ในที่นี้หมายถึงความที่คอยระครองจิตไว้ในอารมณ์ของสมาธิไม่ให้เกิด

แต่การปฏิบัติเบื้องต้นจิตจะตื่นอยู่เสมอ เหมือนอย่างจับปลาขึ้นมาจากน้ำ วางไว้บนบก ปลาจะตื่นเพื่อจะลงน้ำอันเป็นอาลัยคือที่อยู่ของปลาเป็นปกติ จิตก็เป็นเหมือนกันจะตื่นเพื่อไปสู่อาลัยคืออกามคุณารมณ์ อันเป็นที่อยู่ของจิต ดังนั้นที่อธิบายมาแล้ว ฉะนั้น จึงต้องอาศัยสติ คอยระลึกลับังจิตมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิเป็น วิตก และคอยระครองจิตไว้เรียกว่า วิจาร์ จึงต้องอาศัยวิตก วิจาร์ นี้อยู่เสมอ จิตจะตกไปเสมอก็ต้องจับมาตั้งไว้อีก มาตั้งไว้อีกเสมอ และเมื่อเริ่มจะได้สมาธิก็เริ่มจะได้ ปิติ ได้สุข แต่เมื่อได้ปิติ ได้สุข ก็จะได้เอกัคคตา เพราะว่าเอกัคคตาจะต้องอาศัยสุข เมื่อได้สุขจิตก็จะเริ่มตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ เริ่มอยู่ตัว เพราะมีความสุข เพราะได้รับสุขจากสมาธิ จิตก็จะเริ่มต้องเป็นเอกัคคตาที่แรก

สมาธิที่ได้ที่แรกนั้นก็จะเป็น ขณิกสมาธิ สมาธิที่ต้องอยู่ชั่วขณะ ชั่วขณะที่สั้นบ้าง ยาวสักหน่อยบ้าง เป็นขณิกสมาธิ และเมื่ออาศัยวิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา เพิ่มขึ้น ๆ ขณิกสมาธิก็จะเลื่อนขึ้นไปถึงอุปัจารสมาธิ อันแปลว่า สมาธิเฉียดอัปปนาสมาธิเข้าไป ใกล้อัปปนาเข้าไป แปลว่า ใกล้ที่จะเป็นอัปปนา ถ้าเปรียบเหมือนอย่าง

เป็นสถานที่ โบสถ์เป็นตัวอุปมา อุปจาระหรืออุปจารก็คือที่ใกล้เคียงกับโบสถ์ อันนับว่าเข้าเขตตัวโบสถ์ เหมือนอย่างว่าเข้าไปในกำแพงแก้วของโบสถ์แล้ว แต่ยังไม่ได้เข้าโบสถ์ ดังนี้เป็นอุปจาร อุปจารสมาธิก็เป็นสมาธิที่เฉียดอุปณาเข้าไปแล้ว วิตกวิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา ก็จะแนบแน่นกว่าชณิกสมาธิ แต่ไม่แนบแน่นทีเดียว แต่ใกล้จะแนบแน่นแล้ว อยู่ตัวได้ดีมากแล้ว และเมื่อได้ปฏิบัติทำสมาธิได้ยิ่งขึ้นได้ไปอีก อุปจารสมาธิก็จะเลื่อนขึ้นเป็นอุปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น แนบแน่นคือตั้งอยู่มั่นคง เป็นเอกัคคตาที่มั่นคงไม่ตกหล่น แปลว่าอยู่ตัว อยู่ตัวได้นาน จนถึงว่า อยู่ตัวได้นาน ตามที่ตั้งใจ ตั้งใจจะให้อยู่ตัวหนึ่งชั่วโมง ก็อยู่ตัวหนึ่งชั่วโมง จิตจะไม่ตกจากอารมณ์สมาธิ ที่เป็นอารมณ์อันเดียวหนึ่งชั่วโมง ตั้งใจไว้สองชั่วโมง ก็อยู่ตัวสองชั่วโมงไม่ตก ดังนี้คือแนบแน่น ติดแน่น ตั้งแน่น อยู่ในอารมณ์กับสมาธิ และเมื่อได้ปฏิบัติให้ชำนาญยิ่งขึ้น ก็สามารถจะกำหนดตั้งใจไว้ให้เข้าให้ออก ให้ตั้งอยู่ได้ตามต้องการ คือ ตามเจตนา ดังนี้เป็นขั้นอุปปนาสมาธิ และที่เป็นขั้นต้นของอุปปนาสมาธิดังกล่าว ก็ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้เอง คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา มีครบทั้ง ๕ ตั้งอยู่ ประชุมกัน อยู่ตัวทั้ง ๕ เป็นอุปปนาสมาธิ คือ ปฐมฌาน หรือความเพ่งที่ ๑ นี้เป็นข้อที่กล่าวแทรกเข้ามา

อีกข้อหนึ่งที่ใครจะกล่าวแทรกเข้ามาก็คือ ในขั้นที่ ๔ ของจิตตานุปัสสนา ที่ตรัสสอนให้ศึกษาว่า เราจักเปลื้องจิตหายใจเข้า หายใจออก ซึ่งได้อธิบายไปในวันที่แล้ว ตามที่ท่านได้แสดงไว้ ก็จะได้กล่าวเพิ่มเติมอีกสักหน่อยว่า ในข้อที่สำคัญนี้ ท่านให้คำอธิบายไว้ว่า เปลื้องจิตจากอะไรบ้างแล้ว แต่แม้เช่นนั้นก็ควรจะขยายความอีกบ้าง เพราะว่าเมื่อทำสมาธิ ได้สมาธิยิ่งขึ้น นิमितต่าง ๆ จะปรากฏแก่จิต ดังที่ท่านได้แสดงไว้ถึงวิปัสสนูปกิเลส อุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองของวิปัสสนา ๑๐ ประการ ได้แก่ โภภาส แสงสว่างหรือความสว่าง เพราะอาจจะมึนนิมิตปรากฏเป็นความสว่างหรือแสงสว่าง หรืออาจจะปรากฏเป็นญาณ คือความหยั่งรู้อันเป็นตัวบัญญัติที่แจ่มแจ้ง หรืออาจจะเป็นปิติ คือความอิมใจที่แรง ดังที่ได้แสดงถึงปิติ ๕ มาแล้ว หรือว่าเป็นปัสสัทธิ คือความสงบ ความสงบกาย ใจ เป็นความสงบที่ดียิ่ง หรือว่าเป็นสุข คือความสบาย สบายกาย สบายใจที่ดียิ่ง หรือเป็นอธิโมกข์ คือความน้อมใจเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง

เกิดขึ้น หรือเป็นปศุคาหะ คือ ความเพียร ทำให้เกิดความพอใจ ใครที่จะปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้น หรือว่าเป็นอุปัฏฐาน คือตัวสติ สติที่กำหนดชัดเจนขึ้น หรือเป็นอุเบกขา คือ จิตมัยย์สัถ์ เป็นกลาง เข้าไปเพ่งเป็นกลางถนัดขึ้น หรือเป็นนิกันติ รักใคร่ในสมาธิเป็นอย่างยิ่ง เกิดขึ้น เหล่านี้ต้องคอยเปลื้องจิตไว้ ไม่ให้อาการที่บังเกิดขึ้นเหล่านี้ แม้ว่าจะป็นฝ่ายดี มาปรุงจิตให้เกิดเป็นตัวยาคะ คือความติดเป็นต้นขึ้นในสิ่งนั้น ตลอดจนถึงในสมาธิเอง ต้องคอยเปลื้องจิตไว้ไม่ให้ติด แต่ว่าให้จิตตั้งเป็นสมาธิ หายใจเข้า หายใจออกต่อไป อะไรที่ปรากฏขึ้นมากก็คอยเปลื้องจิตไม่ให้คิดหรือพะวง ไม่ให้นำจิตไปติดพัน แต่มาที่ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิที่ตั้งไว้ คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออกนั้น และนอกจากนี้ แม้ว่าจะมีนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งบังเกิดขึ้นที่น่าจะเชื่อ ดังที่กล่าวว่าข้ออธิโมกษ์ ความน้อมใจเชื่อ ก็อย่าไปเชื่อ

เรื่องนี้มีตัวอย่างพระภิกษุชาวจาไมกัรูปหนึ่ง มาบวชในเมืองไทยนานแล้ว ไม่ได้บวชที่นี่ ได้ไปปฏิบัติทำสมาธิที่วัดหนึ่ง และเกิดวิปัสสนูปกิเลสดังกล่าวนี้แรง บังเกิดนิกันติ ความรักใคร่ในการปฏิบัติแรง เกิดปศุคาหะแรง อุปัฏฐานะสติแรง เป็นต้น จึงนั่งทำสมาธิเรื่อย ๆ ไป ทั้งกลางวัน กลางคืน ไม่ฉัน ติดต่อกันไปถึง ๒ วัน และในวันเกิดเรื่อง คือ เช้าวันหนึ่งเห็นท่านองค์นี้ ตกจากหน้าต่างกุฏิมาสลบไสลมาอยู่ชั้นล่าง จากการที่ได้นั่งสมาธิอยู่ชั้นบน ก็ต้องรีบเอาตัวส่งโรงพยาบาล แก้วไขรักษาจนดีขึ้น เล่าว่าได้ปรากฏเป็นนิมิต เห็นเป็นพระพุทธรเจ้า เสด็จเข้าทางหน้าต่าง และเมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จออกจากหน้าต่าง ก็ออกตามไป ผลคือว่ารุ่งขึ้นมีคนเห็นสลบไสลอยู่ที่พื้นนั้น อันนี้แหละคือว่า นิมิตที่ปรากฏเช่นนี้ไม่ต้องเชื่อ อย่าไปเชื่อเข้า จะปรากฏเป็นนิมิตอย่างหนึ่ง อย่าไปสนใจ คอยแต่เปลื้องจิตเท่านั้น รักษาหลักของสมาธิ อย่าไปพะวงหลงใหล

มีอีกเรื่องหนึ่งเป็นพระไทย ไปทำสมาธิในวัดป่าวัดหนึ่ง ก็เกิดวิปัสสนูปกิเลสอย่างนั้นแรงอีกเหมือนกัน จนถึงนั่งทำสมาธิเรื่อยไปทั้งกลางวันกลางคืน เพราะยิ่งสบาย ยิ่งรักใคร่ ไม่อยากออกจากสมาธิ ถึงเวลาบิณฑบาตก็ไม่ออก ไม่ฉัน ไม่นอน ก็ได้ทำจนเพลิน สบาย ติด นิมิตเห็นพระพุทธรเจ้าเสด็จเข้ามาเหมือนกัน มาบอกว่าให้ทำสมาธิเรื่อย ๆ ไป อย่างนอน ต่อมาบอกอย่าฉัน ท่านก็ไม่ฉัน เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จมา

ก็เชื่อ คราวนี้เมื่อถึงเวลานั้นก็ไม่ฉัน หนเดียวก็ไม่มีอะไร พอวันที่ ๒ พระที่เป็นเพื่อนกันเกิดสงสัยจึงรีบไปกราบเรียนพระอาจารย์ของท่านให้ทราบ พระอาจารย์ก็รีบมา แต่พระผู้ปฏิบัติก็มีญาณอย่างหนึ่งไม่มีใครบอกให้รู้ แต่ท่านก็หนี ก็ไปพบตัวกัน เอาตัวกลับไปอบรมกันใหม่ สั่งสอนกันใหม่ เป็นอันว่าแก้ไขได้ เพราะฉะนั้น ในการตรัสสอนให้เปลื้องจิตสำคัญมาก ถ้าไม่ปฏิบัติก็รู้สึกว่าจะไม่มีอะไร เมื่อปฏิบัติเข้าแล้ว ก็จะต้องทำความรู้ อะไรปรากฏขึ้นเป็นนิमित หรือเป็นวิปัสสนูปกิเลสต่าง ๆ ก็ต้องทำความรู้ตัวเอง คอยหักห้ามไม่ให้คิด ต้องคอยเปลื้องจิตตัวเองอยู่เสมอ ให้ตั้งจิตกลับเข้ามาสู่อารมณ์ของสมาธิที่ตั้งไว้ต่อไป ดังนี้เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง

และในขั้นจิตตานุปัสสนาทั้ง ๔ ขั้นนี้ คือที่ตรัสสอนให้ศึกษาว่า เราจักทำความรู้ทั่วถึงจิตขั้นหนึ่ง จักทำจิตให้บันเทิงยิ่งข้อหนึ่ง จักทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิข้อหนึ่ง จักเปลื้องจิตข้อหนึ่ง ตรัสว่าเป็นจิตตานุปัสสนา สติที่กำหนดพิจารณาจิต เพราะว่าไม่ตรัสอานาปานสติสมาธิว่ามีแก่ผู้ที่มีสติหลงลืม ไม่มีความรู้ตัว กลับความกันก็คือว่า ตรัสอานาปานสติสมาธิว่ามีแก่ผู้ที่มีสติตั้งมั่นว่ามีความรู้พร้อม หรือมีความรู้ตัวในการปฏิบัติทำสติ ให้รู้ทั่วถึงจิตเป็นต้น ทั้ง ๔ ขั้นดังที่กล่าวมาก็เป็นข้อที่พึงปฏิบัติทำให้สติตั้งมั่นยิ่งขึ้น และทำให้มีสัมปชัญญะ หรือสัมปชานะ คือความรู้ตัวหรือรู้พร้อมยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น จึงเข้าในข้อจิตตานุปัสสนา เพราะจิตจะประกอบด้วยสติตั้งมั่นสัมปชัญญะยิ่งขึ้นไป ก็นับว่าเป็นขั้นที่ ๙ ที่ ๑๐ ที่ ๑๑ ที่ ๑๒ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอานาปานสติ กายานุปัสสนา ๔ ขั้น เวทนานุปัสสนา ๔ ขั้น และจิตตานุปัสสนานี้อีก ๔ ขั้น ก็เป็น ๑๒ ขั้น

ครั้งที่ ๓๓

ธัมมานุปัสสนาแยกเป็นอนิจจานุปัสสนา

จะแสดงกรรมฐานและอบรมกรรมฐานต่อ ได้แสดงอานาปานสติสมาธิภาวนา ซึ่งตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เป็นหลัก อันกำหนดพิจารณาเป็นชั้น กายานุปัสสนา ๔ ชั้น เวทนานุปัสสนา ๔ ชั้น จิตตานุปัสสนา ๔ ชั้น ต่อจากนั้นก็เลื่อน ชั้นเป็นชั้นธรรมานุปัสสนา ตั้งสติพิจารณาธรรมหายใจเข้า หายใจออก เพราะเหตุที่เมื่อ ตั้งสติพิจารณาจิต จนถึงปฏิบัติเบี่ยงจิตตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ หายใจ เข้า หายใจออก จิตย่อมจะผุดผ่องควรแก่การงาน โดยที่มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ คือ ความรู้ตัว หรือรู้พร้อม เป็นความตื่นอยู่อย่างบริสุทธิ์แจ่มใส และมีความตั้งมั่นของ สติเอง จึงเป็นความตั้งมั่นของจิต เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นจิตที่เรียกว่าควรแก่การงาน หมายความว่า ควรที่จะปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไป แม้ในวิปัสสนากรรม หรือวิปัสสนากรรมฐาน โดยตรง จึงตรัสสอนต่อไปให้ศึกษาว่า เราจักพิจารณาอนิจจา คือพิจารณานามรูป หรือ ชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า หายใจออก เราจักพิจารณาวิราคะ คือธรรมะที่สิ้นราคะ คือความติดใจ ยินดี หรือว่าความสิ้นราคะติดใจยินดี หายใจเข้า หายใจออก เราจัก พิจารณาธรรมะที่ดับ หรือความดับ หายใจเข้า หายใจออก เราจักพิจารณาธรรมะที่ สละคืน หรือความสละคืน หายใจเข้า หายใจออกดังนี้ ก็นับว่าเป็นอีก ๔ ชั้น ชั้นแรก ตามศัพท์บาลีว่า อนิจจานุปัสสนี คือ พิจารณาอนิจจา ไม่เที่ยง หรืออนิจจานุปัสสนา การพิจารณาอนิจจา คือไม่เที่ยง พิจารณาอะไรว่าไม่เที่ยง คือพิจารณาธรรมะว่า ไม่เที่ยง อะไรเป็นธรรมะที่ไม่เที่ยง ก็คือรูปธรรม ธรรมคือรูป นามธรรม ธรรมะคือ นาม หรือจำแนกออกไปเป็นชั้น ๕ รูปนาม หรือชั้น ๕ นั้นอยู่ที่ไหน ก็อยู่ที่กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ นี้แหละ

ในสติปัฏฐาน ตรัสจำแนกออกโดยเป็นกาย เวทนา จิต ธรรม เพื่อสะดวก ในการตั้งสติกำหนดพิจารณา ทางสติปัฏฐานนั้นเมื่อจำแนกก่อนกายและใจนี้ออกไป เป็น กาย เวทนา จิต ธรรม ย่อมเป็นการสะดวกแก่การปฏิบัติทำสติปัฏฐาน สามารถที่จะปฏิบัติทำสติให้ตั้งกำหนดพิจารณาได้ เป็นขั้นตอนไปโดยลำดับ แต่เมื่อมาถึง ขั้นการปฏิบัติทางวิปัสสนา พิจารณาให้ได้ปัญญาแจ่มแจ้งเห็นจริง เพื่อดับกิเลสและ กองทุกข์ เมื่อพิจารณารวมกาย เวทนา จิต ธรรม เข้ามาเป็นนามรูปหรือเป็นขั้น ๕ ย่อมทำให้ได้ใช้เป็นที่ตั้งของปัญญา อันจะทำให้ได้ปัญญา ที่รู้แจ้งเห็นจริงได้โดยสะดวก ยิ่งขึ้นไป ฉะนั้น ในขั้นธัมมานุปัสสนานี้ จึงให้พิจารณารวมกาย เวทนา จิต ธรรม เข้ามาเป็นรูปเป็นนามรูป ก็คือ กายนั่นเอง และเมื่อจะจำแนกรูป หรือรูปกายสำหรับ พิจารณาทางปัญญา ก็แยกออกได้เป็นมหาภูตรูป เป็นอุปาทายรูป อีกส่วนหนึ่ง

มหาภูตรูปแปลว่ารูปที่เป็นใหญ่ ก็ได้แก่ธาตุทั้ง ๔ ส่วนที่แข็งแกร่งในรูปกาย อันนี้ก็เป็นปฐวีธาตุ ธาตุดิน ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลในรูปกายนี้ก็เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ส่วนที่อบอุ่นในรูปกายนี้ก็เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ ส่วนที่พัดไหวก็เป็นวาโยธาตุ ธาตุลม ธาตุทั้ง ๔ เป็นมหาภูตรูป เพราะว่าเป็นส่วนทั้ง ๔ อันเป็นที่รวมของทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่าง บรรดาที่เป็นรูปกายทั้งหมดที่เรียกว่า รูปกายนี้ เมื่อแจกออกไปเป็น หมวดใหญ่ ๆ ก็ได้ ๔ หมวด หรือว่าชนิดใหญ่ ๆ ได้ ๔ ชนิด คือ ธาตุทั้ง ๔ ดังกล่าว จึงเรียกว่า มหาภูตรูป

อุปาทายรูป รูปอาศัย ได้แก่รูปเบ็ดเตล็ดมีหน้าที่ต่าง ๆ บรรดาที่มีอยู่ใน รูปกายอันนี้ อันจะจำแนกออกไปได้เป็นประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และอื่น ๆ เหล่านี้เรียกว่า อุปาทายรูป รูปอาศัย คืออาศัยอยู่กับมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้นแหละ จะนับรวมเข้าในมหาภูตรูปก็รวม เข้าได้ เพราะว่าจะเป็นจักขุประสาท โสตประสาท เป็นต้น ก็ไม่พ้นไปจากดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นแต่ว่า มาประกอบกันเข้าเป็นส่วนนั้น ส่วนนี้มีหน้าที่อย่างนั้น มีหน้าที่อย่างนี้ มีลักษณะอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนี้ ในร่างกายอันนี้ จึงเรียกว่าอุปาทายรูป รูปอาศัย

รูปกายเมื่อแจกออกเป็น ๒ ดังกล่าวย่อมครอบคลุมกายทั้งหมด เป็นวัตถุที่ตั้งของปัญญา ที่จะพิจารณาสรูปส่วนที่เป็นรูปกายทั้งหมด การที่แบ่งรูปกายออกเป็น ๒ ส่วนดังนี้ จะเห็นได้ว่าต่างจากการที่แบ่งเพื่อใช้ตั้งสติ ที่ตรัสสอนให้กำหนดตั้งสติ

ที่ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ที่อิริยาบถทั้ง ๔ ที่อิริยาบถเล็กน้อย ที่อาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ที่ธาตุ ๔ และที่ป่าช้าทั้ง ๙ ดังที่กล่าวในสติปัฏฐาน นั้นสำหรับใช้ตั้งสติ แต่ว่าอันนี้สำหรับใช้ปัญญาพิจารณาที่จะให้มองเห็นรูปรายทั้งหมด ก็แบ่งใหม่ได้เป็น ๒ ดังนี้เป็นรูปขันธ์ รูปราย รูปธรรม นามธรรมนั้น คืออาการของจิตที่อาศัยรูปธรรมบังเกิดขึ้น เป็นวิญญาณ ความรู้เห็น รู้ได้ยิน เป็นต้น เป็นเวทนา ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ เป็นสัญญาความรู้จำ จำรูป จำเสียงได้ เป็นต้น เป็นสังขาร ความรู้คิด ประจักษ์ ประจักษ์ที่จำได้ เป็นวิญญาณชั้นอีก เมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไป วิญญาณเวทนา สัญญา สังขาร หรือที่เรียงลำดับในขันธ์ ๕ วิญญาณไว้ท้าย ว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามธรรม ธรรมคือนาม คืออาการของจิตที่น้อมออกไปสู่อารมณ์ที่อาศัยรูปกายนั้นแหละ น้อมไปสู่โดยเป็นวิญญาณ เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร นี้เป็นนามธรรม และแม้ในนามธรรมนี้ก็คือ ขันธ์ ๔ ในขันธ์ ๕ เมื่อแจกออกเป็น ขันธ์ ๕ รูปธรรมก็คือรูปขันธ์ นามธรรมก็คือเวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ รวมเป็น ๔ ๔ ขันธ์ นี้เป็นนามธรรม แจกออกไปได้ก็เป็นขันธ์ ๕ ดังกล่าว และในขันธ์ ๕ นี้ เรียงวิญญาณไว้ท้ายคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อศึกษากระบวนการของขันธ์ ที่บังเกิดขึ้นก็จะได้ทราบว่าเป็นวิญญาณเกิดก่อน แล้วจึงสัมผัส แล้วจึงเวทนา แล้วจึงสัญญา แล้วจึงสังขาร ดังที่มีแสดงถึงกระบวนการเกิดของนามธรรมเหล่านี้ไว้ ว่าอาศัยอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกทั้ง ๖ ประจวบกันเกิดวิญญาณ เช่น อาศัยตา รูป ประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาณ ความรู้ทางตา คือการเห็น อาศัยอายตนะภายนอก กับวิญญาณทั้ง ๓ ประจวบกันเกิดสัมผัสคือการกระทบ เพราะสัมผัสก็เกิดเวทนา ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลางๆ บ้าง และในสายของขันธ์นี้เมื่อเกิดเวทนา ก็เกิดสัญญา ความรู้จำ จำรูปเสียง เป็นต้นที่ได้เสวยเวทนานั้น แล้วเกิดสังขาร ความรู้คิดปรุง ความปรุงคิด ขึ้นตามสัญญา คือความจำได้นั้น

คราวนี้ในพระสูตรได้มีแสดงต่อไปอีกว่า เมื่อเกิดสังขารแล้วเกิดวิญญาณต่อไปอีก พิจารณาดูแล้วเห็นว่าเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดไปก็รู้ไปด้วย รู้สิ่งที่คิดปรุงหรือปรุงคิดนั้นก็เป็นวิญญาณ ตามกระบวนการของนามธรรมดังกล่าวมานี้ ก็จะเห็นได้ว่า วิญญาณเกิดก่อน แล้วเกิดสัมผัส แล้วจึงเวทนา แล้วจึงสังขาร แต่ว่าในขันธ์ ๕ นั้น เมื่อแสดงรูปขันธ์ กองรูป ก็มาแสดงเวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา

สังขารชั้นร์ กองสังขาร วิญญาณชั้นร์ กองวิญญาณ พิจารณาดูแล้วว่าทำไมจึงแสดงด้วยลำดับดังนี้ ไม่แสดงด้วยลำดับแห่งการเกิดตามกระบวนการธรรมะที่เกิดดังกล่าวนั้นก็เห็นได้ว่า ที่จัดลำดับดังนี้เพื่อสะดวกแก่การใช้ปัญญาพิจารณานั้นเอง แสดงรูปชั้นร์ กองรูปชั้นร์ก่อน กองรูปเป็นของหยาบ ใช้ปัญญาที่พิจารณาได้ง่าย ว่าเป็นรูปเป็นวัตถุ และเมื่อก้าวมาถึงนามธรรม เวทนาก็เป็นของหยาบอีกเหมือนกัน เพราะปรากฏเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ซึ่งเป็นไปได้ทั้งทางกายเป็นกายอีกเวทนา ทั้งทางใจก็เป็นเจตสิกเวทนา จึงเป็นนามธรรมคาบเกี่ยวอยู่ระหว่างรูปกับนาม เมื่อจับพิจารณารูปชั้นร์ ก็ย่อมจะได้พบเวทนาชั้นร์ระคนอยู่ ปรากฏอยู่ที่รูปชั้นร์นั้นนั่นแหละตลอดเวลาเหมือนกัน โดยที่เป็นกายอีกเวทนา เวทนาทางกาย แล้วเชื่อมมาถึงเจตสิกเวทนาเวทนาทางใจ

ฉะนั้น เมื่อพิจารณารูปชั้นร์แล้ว มาจับพิจารณาเวทนาชั้นร์ก็เห็นชัด สะดวกแล้วมาสัญญาชั้นร์ มาสังขารชั้นร์ มาวิญญาณชั้นร์ ซึ่งเป็นของละเอียดไปโดยลำดับก็ตัดสัมผัสออกไปเสียเลย ในที่นี้ก็ยกพิจารณาเพียง ๔ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น ในชั้นร์ ๕ นี้จัดลำดับไว้ให้เป็นเพียงที่ตั้งของปัญญามาพิจารณา ให้รู้จักว่านี่เป็นรูป นี่เป็นนาม นี่เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ให้รู้จักว่ารูปอย่างนี้ เวทนาอย่างนี้ สัญญาอย่างนี้ กำหนดให้รู้จักและเมื่อกำหนดให้รู้จักรูปธรรม นามธรรม ดังนี้แล้ว ก็กำหนดให้รู้จักความเกิดขึ้น ความดับของรูปธรรม นามธรรม นี้กำหนดได้โดยระยะยาวและโดยระยะสั้น โดยระยะยาว คือกำหนดด้วยความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และด้วยความตาย เพราะว่าความเกิดที่เป็นตัวชาติที่แรกนั้น ก็คือความเกิดก่อรูปธรรม นามธรรมนี้เอง และรูปธรรม นามธรรมนี้เอง แก่ เจ็บ และตาย คือ ดับ แดก สลายในที่สุด นี่เป็นการพิจารณาในระยะยาวในระยะสั้น คือพิจารณาให้เกิดการเกิดดับของรูปธรรม นามธรรม อันมีอยู่ทุกขณะจิตในอารมณ์ทั้งหลายที่ผ่านเข้ามาประสพคือจิตนี้ออกรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ อยู่เป็นประจำ รับรู้ประสพ อารมณ์คือรูป ที่เข้ามาทางจักขุทวารนั้น มาเป็นอารมณ์ของจิต จิตก็คิดถึงรูป กำหนดถึงรูปหน่วงคิดถึงรูปที่ตาเห็นนั้น รูปก็เข้ามาเป็นรูปารมณ์ และที่เรียกสามัญว่า เห็นนั่นเอง รู้รูป คือ เห็นรูป ก็เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส แล้วก็เห็นเวทนา จิตก็กินสุข กินทุกข์ อันเนื่องมาจากรูปที่เห็นนั้น แล้วจิตก็รู้จำเป็นสัญญา เมื่อรู้คิด คิดปรุง หรือปรุงคิดก็เป็นสังขาร เป็นวิญญาณต่อไปอีก ดังกล่าวนั้นจิตที่

รับอารมณ์ ดังที่ยกเอาอุปารมณเป็นตัวอย่างนั้น ที่แรกก็เป็นเกิด ก็เป็นวิญญาน เวทนา สัญญา สังขาร เกิดขึ้นในอุปารมณดังกล่าวนั้น แล้วดับไป คราวนี้เมื่อเห็นรูปที่ ๒ จิตก็รับรูปที่ ๒ อีก รูปที่ ๒ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จิตก็รับรูปที่ ๓ อีก รูปที่ ๓ เกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะจิตรับอารมณ์ได้คราวละ ๑ เท่านั้น อารมณ์ที่หนึ่งเกิดดับไปแล้วรับอารมณ์ที่ ๒ อารมณ์ที่ ๒ ดับไป แล้วจึงรับอารมณ์ที่ ๓ ก็ลองคิดว่าเพียงทางตาเท่านั้น จิตก็รับอุปารมณนี้ นับจำนวนไม่ถ้วน ทางหู ก็นับจำนวนไม่ถ้วน ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจก็นับจำนวนไม่ถ้วน ฉะนั้น ความเกิดดับของอารมณ์ จึงเกิดดับทุกขณะจิต นับจำนวนไม่ถ้วน ดูให้รู้ว่า รูปธรรม นามธรรม หรือขันธ ๕ นี้ว่าไม่เที่ยงเพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ อันพิจารณาได้ทั้งในระยะยาว และระยะสั้น แต่ว่ามี สันตติ คือ ความสืบทอดติดต่อกันอยู่ จึงเห็นให้ชัดได้ยาก เหมือนอย่างว่าจุดรูปขึ้นมา ๑ ดอก ไฟของรูปอยู่ที่ปลายเท่านั้น แต่เมื่อแกว่งรูปเป็นวงกลมแล้ว จะเห็นว่าไฟนั้นเป็นวงกลม ฉะนั้นใดก็ดี รูปธรรม นามธรรมที่เกิดดับอยู่ทุกขณะจิตนี้ ก็เป็นไปเร็ว เหมือนอย่างรูปที่แกว่งนั้น แต่อันที่จริงจะเร็วกว่านั้นมากมาย กำหนดไม่ถูก

เพราะฉะนั้น ความเกิดดับไม่ปรากฏ ปรากฏเป็นความเกิดติดต่อกันไปเป็นอันเดียวไม่มีความดับ เหมือนอย่างรูปที่แกว่งเร็ว เห็นเป็นวงกลม เห็นไฟติดต่อกันเป็นสายไปไม่ยอมขาด แต่ไฟที่เห็นเป็นสายนั้นหาได้เป็นสายไม่ ขาดเป็นช่วง ๆ แค่ว่าปลายรูปเท่านั้น แต่เพราะแกว่งเร็ว ความขาดเป็นช่วงจึงไม่ปรากฏให้เห็น แต่ปรากฏเป็นไฟที่เป็นสายไฟ ฉะนั้นใดก็ดี รูปธรรม นามธรรมที่ปรากฏเป็นสาย เป็นตัวชีวิตที่เราทั้งหลายกำลังมีอยู่นี้ รู้สึกเป็นตัวชีวิต เป็นอันหนึ่งอันเดียว ไม่มีขาดเป็นช่วง แต่อันที่จริงขาดเป็นช่วง ๆ แต่เพราะมีสันตติคือ ความสืบทอดที่รวดเร็วมก จึงเห็นเป็นสายอันหนึ่งอันเดียว ตั้งแต่เกิดจนตาย อันเป็นความเกิดดับระยะยาว แต่อันที่จริงมีความเกิดดับระยะสั้นที่สุด ช่วงขณะจิตอยู่ทุกขณะจิต พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ เป็นอนิจจานุปัสสนา ที่จะสอนให้พิจารณาเป็นข้อแรก ให้พิจารณาอนิจจะ คือไม่เที่ยง พิจารณารูปธรรม นามธรรม ว่าไม่เที่ยงดังนี้ เป็นอนิจจานุปัสสนา หายใจเข้า หายใจออก

ครั้งที่ ๓๔

ธัมมานุปัสสนา วิราคธรรม

จะแสดงกรรมฐานและฝึกกรรมฐานต่อ ได้แสดงอานาปานสติมาโดยลำดับที่พระบรมศาสดาได้ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก นับแต่ขั้นที่เป็นกายานุปัสสนามาจนถึงธรรมานุปัสสนาโดยได้ตรัสสอนให้พิจารณาตามดู ตามรู้ ตามเห็นอนิจจะ ธรรมะที่ไม่เที่ยง คือ รูปธรรม นามธรรม ที่ไม่เที่ยงเป็นอนิจจานุปัสสนา ต่อจากนั้นก็ตรัสสอนให้พิจารณาตามดู ตามรู้ ตามเห็น วิราคธรรม ธรรมะที่เป็นที่สิ้นราคะ ความติดใจยินดี ซึ่งจะจับอธิบายต่อไปในวันนี้ อันเป็นขั้นที่ ๒ ในหมวดธรรมานุปัสสนา ตั้งสติพิจารณาธรรม

วิราคะ วิราคธรรม ธรรมะที่สิ้นราคะคือความติดใจยินดี หรือธรรมะคือความสิ้นราคะ ความติดใจยินดี ย่อมบังเกิดมีขึ้นในเมื่อได้ อนิจจานุปัสสนา ปัญญาที่ตามดู ตามรู้ ตามเห็น อนิจจะ อนิจจธรรม ธรรมะที่ไม่เที่ยง ฉะนั้น ในการที่จะเข้าใจในวิราคธรรมก็ควรเข้าใจในวิราคธรรม ธรรมะคือราคะ ความติดใจยินดีเสียก่อน

เมื่อยังมีได้ปฏิบัติให้ได้อนิจจานุปัสสนา ปัญญาที่ตามดู ตามรู้ ตามเห็น อนิจจธรรม ธรรมะที่ไม่เที่ยง ย่อมจะมีราคะ คือความติดใจยินดีอยู่ในธรรมะที่ไม่เที่ยง นั้น คือ ในรูปธรรม นามธรรม รูปธรรม นามธรรมนั้นได้อธิบายแล้วว่ารูปธรรมคืออะไร นามธรรมคืออะไร เพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจสืบต่อมาถึงราคะ จึงใคร่ที่จะกล่าว ทบทวนเพียงเล็กน้อยว่า เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกประจวบกัน เกิด

วิญญานอันเป็นการเริ่มนามธรรม เกิดสัมผัส เกิดเวทนา เมื่อมาถึงเวทนา ก็เป็นที่เชื่อมต่อกับกองกิเลสมีราคะ เป็นต้น อันอายตนะภายใน ภายนอก วิญญาน สัมผัส เวทนา เป็นกระบวนการของขันธ์หรือของนามรูป หรือของกายและใจอันนี้ ซึ่งมีอยู่เป็นไปอยู่โดยปกติธรรมดา และเมื่อบุคคลมิได้ปฏิบัติอบรมทำสติปัฏฐาน มิได้ปฏิบัติอบรม ญาณปริชาที่หยั่งรู้อันเป็นตัวปัญญา ย่อมจะบังเกิดตามติดใจในสุข เวทนา ซึ่งความติดใจ พอใจ ยินดี ชอบใจ เหล่านี้เป็นราคะ คือความติดใจ ยินดี ชอบใจเริ่มบังเกิดขึ้น ในสุขเวทนา ก่อน และราคะนี้เองที่บังเกิดขึ้น ก็มาเป็นอนุสัย นอนเนื่อง เป็นอาสวะ หมักหมม จมอยู่ตองจิตสันดานอยู่ต่อไป และย่อมจะมีปฏิฆะ คือความกระทบกระทั่งไม่ชอบใจ ในทุกขเวทนามีเป็นอันเริ่มต้นกิเลสกองโทสะ และปฏิฆะ ก็มาเป็นอนุสัยเป็นอาสวะ นอนเนื่องตองจิต สันดานต่อไป ย่อมจะเกิดอวิชชา ความไม่รู้ โมหะ ความหลงในเวทนาที่มีใช่ทุกข์ ใช่สุข เพราะจะบังเกิดความเพลินเรือ ไม่ใส่ใจที่จะพิจารณาให้รู้จักความเกิดดับ คุณ โทษ จมตองจิตสันดานต่อไป

ฉะนั้น ขันธ์กับกิเลสมาต่อกันที่ตรงเวทนานี้ ฉะนั้น สัญญา สังขาร อันเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นต่อไป เป็นสัญญา สังขาร ประกอบไปด้วยราคะ โทสะ อวิชชา หรือโมหะ ดังที่กล่าวมานั้น สัญญาคือความจำ ก็จำรูป จำเสียง เป็นต้นได้ พร้อมกับราคะ ปฏิฆะ อวิชชา หรือ ราคะ โทสะ ที่บังเกิด เนื่องมาจากเวทนานั้น และย่อมจะมีตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานความยึดถือ เป็นตัวเราของเราอยู่ในรูปเสียง เป็นต้นที่จำได้ และจะมีสังขาร ความคิดปรุง หรือปรุงคิดไปในรูป เสียง เป็นต้นที่จำได้นั้นประกอบด้วย ราคะ ปฏิฆะ อวิชชา หรือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือตัณหา อุปาทาน เป็นความคิดปรุง หรือปรุงคิดที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง เป็นกลาง ๆ บ้าง ก็เป็นอันว่ากระบวนการของนามธรรม หรือ นามขันธ์ ก็ประกอบไปด้วยกองกิเลสที่บังเกิดขึ้น อันมีหัวต่อที่เวทนา ดังกล่าวมานั้น

ในบรรดากองกิเลสเหล่านี้ ราคะย่อมเป็นประธานในอาการที่ปรากฏ ที่จะพึงยกขึ้นกล่าวเป็นอันดับแรก เพราะบังเกิดขึ้นในสุขเวทนา เป็นความติดใจในสุขเวทนา ปฏิฆะ อวิชชา ก็บังเกิดขึ้นในทุกขเวทนา เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ตามประเภท แต่ราคะนี้ออกหน้า จึงยกเอาราคะเป็นที่ตั้ง เหมือนอย่างเป็นหัวหน้า แต่จริงแล้วหัวหน้าใหญ่เป็นอวิชชา แต่อวิชชานั้นเป็นสิ่งที่บุคคลผู้มีอวิชชา ยากที่จะรู้ หรือ

ไม่อาจจะรู้จากอิชชาในตัวเอง แต่เราจะกำหนดให้รู้จักพิจารณาได้สะดวกกว่า จึงได้ยกขึ้นออกหน้า และบรรดาของเวทนา ก็เป็นที่ตั้งของราคะ เป็นต้น หากจะยกเอาราคะขึ้นมาแสดงเป็นตัวอย่างอันเป็นที่ตั้งของสุขเวทนา เมื่อได้สุขเวทนาในรูป เสียง อันใด ราคะก็คือความติดใจก็จะมีอยู่ในรูปเสียงอันนั้น และเมื่อเป็นดังนี้ ก็มีสัญญา คือความจำหมายมีสังขาร หรือความคิดปรุงอยู่ในรูปเสียงอันนั้น เป็นไปตามราคะ คือ ความติดใจ ปรากฏอาการเป็นตัณหา ความดิ้นรน ทะยานอยาก อุปาทานความยึดถือ ตัณหานั้นก็ดิ้นรนทะยานอยากที่จะได้รูปเสียง อันเป็นที่ตั้งของเวทนา และย่อมจะมีความยึดถืออยู่ในรูปเสียงเป็นต้นนั้น ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา

ผู้ปฏิบัติเมื่อจับพิจารณาได้ว่า บรรดาทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นนามรูปของตัวเอง นี้ก็ดี นามรูปของผู้อื่นก็ดี จะเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในภายในตนเองนี้ก็ดี ทุกสิ่งทุกอย่าง ในภายนอกตนเอง ไม่ว่าจะ เป็นสังขาริทธิทรัพย์ อสังขาริทธิทรัพย์ ไม่ว่าจะ เป็นยศ เป็น สรรเสริญ เป็นสุข อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาแล้วก็ย่อมจะพิจารณารวม เข้ามาอยู่ที่รูปธรรม นามธรรมทั้งนั้น ไม่แยกไปตามรูปธรรม นามธรรม คือบรรดา ทุกสิ่งทุกอย่างนั้น ก็ไม่พ้นจากอายตนะภายใน อายตนะภายนอก ประจวบกัน ไม่พ้น ไปจากวิญญาน สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร ที่เป็นขันธ ๕ ที่ย่อไปเป็นรูปนาม ไม่พ้นไปจากขันธหรือนามรูปดังกล่าวนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นสักแต่ว่าขันธ สักแต่ว่า นามรูปทั้งนั้น ความต้องการความปิดกั้นว่าเป็นตัวเราของเราทั้งหมดนั้น ก็สักแต่ว่า เป็นตัณหา สักแต่ว่าเป็นอุปาทาน อันบังเกิดขึ้น เพราะราคะ ปฏิฆะ อิชชา อันสืบ เนื่องมาจากเวทนานั้นเอง และบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งหมดที่ต้องการยึดถือว่าเป็นตัวเรา ของเรานั้น พิจารณาลงไปจริง ๆ แล้วจะเห็นว่า ตั้งอยู่ที่ตัณหา ตั้งอยู่ที่ตัวอุปาทาน เท่านั้น และตัณหาอุปาทานก็ตั้งอยู่ที่ขันธนี้แหละ ตั้งอยู่ที่เวทนา สัญญา สังขาร อันเป็นนามขันธนี้แหละ

ยกตัวอย่างเอาสัญญาคือความจำหมายขึ้นมาพิจารณา บรรดาความต้องการ ความยึดถือย่อมตั้งอยู่อาศัยสัญญาคือความจำ ดังที่ทุกคนมีความต้องการความยึดถือ อะไร ๆ ทั้งหมด ก็ย่อมจะต้องการยึดถือในสิ่งเหล่านั้นที่จำได้ เพราะจำได้จึงมีความ ยึดถือในสิ่งที่จำได้นั้น ถ้าหากว่าลืมไปเสียเมื่อใด ความต้องการมีความยึดถืออยู่ใน ทรัพย์สิ่งหนึ่งว่าเป็นของเรา ก็เพราะยังมีความจำได้ในทรัพย์สิ่งนั้น ไม่ลืมนี้เป็น

สัญญากำหนด ลืมเสียเมื่อใด จะเป็นความลืมด้วยอำนาจของโรคหลงลืมก็ดี ด้วยอำนาจของชราก็ดี หรือแม้ว่าถูกฉวยให้สลบก็ดี หลับไปก็ดี ความต้องการยึดถือก็หลับไปด้วย ลืมไปด้วย หายไปด้วยหมด เพราะฉะนั้น ทั้งหมดนี้เป็นสัญญาคือความจำได้ ตัณหาอุปาทานก็บังเกิดขึ้น อาศัยสัญญานี้แหละ ราคะ ปฏิฆะ อวิชชา ก็บังเกิดขึ้น อาศัยสัญญานี้แหละ ดังที่ยกเอาสัญญาซึ่งเป็นขั้นธมาเป็นตัวอย่าง เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าเป็นอย่างนี้ อันที่จริงอยู่แค่สัญญาเท่านั้น ลืมเสียเมื่อใดก็หมด ตัณหาก็หมด อุปาทานก็หมด คือไม่ปรากฏ

เพราะฉะนั้น บรรดากิเลสทั้งหลายจึงปรากฏ จึงอยู่แค่ขั้นเท่านั้น เมื่อพิจารณาอุปธรรม นามธรรมว่า อนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นสิ่งเกิดดับในระยะยาว สันตังที่ได้อธิบายแล้วบ้าง เมื่อเป็นดังนี้ อนิจจานุปัสสนาดังกล่าวนี้อาจเป็นเหตุให้ราคะคือความติดใจ ยินดี หายไปเพราะเห็นความดับ มิใช่เห็นแต่เกิดเท่านั้น เห็นทั้งเกิดทั้งดับ และเมื่อเห็นความดับ ราคะก็จะไม่เกิดในสิ่งที่ดับ ปฏิฆะ โทสะ ก็เหมือนกัน และความที่เห็นความดับนั้นเป็นตัววิชชา ปัญญา เมื่อเป็นดังนี้ อวิชชาก็ไม่บังเกิดขึ้นเพิ่มพูน โมหะก็ไม่บังเกิดขึ้นเพิ่มพูน ฉะนั้น เมื่อได้อนิจจานุปัสสนา จึงได้วิราคะคือความสันตติใจยินดีในอนิจจธรรม คือธรรมที่ไม่เที่ยง คือในรูปธรรม นามธรรม ทั้งปวงนั้น เมื่อเป็นดังนี้จึงตรัสสอนให้พิจารณาวิราคะธรรม คือความสันตติใจยินดี ที่ยังเกิดขึ้น สืบเนื่องมาจากอนิจจานุปัสสนานั้น หายใจเข้า หายใจออก ความที่พิจารณาให้ดู ให้รู้ ให้เห็น วิราคะธรรมที่บังเกิดขึ้นในจิตใจนี้ เป็นวิราคานุปัสสนา ปัญญาที่พิจารณา ตามดู ตามรู้ ตามเห็น วิราคะ คือให้รู้ ให้เห็นวิราคะธรรมที่บังเกิดขึ้น อันสืบมาจากอนิจจานุปัสสนา จะทำให้ได้พบกับวิราคะธรรม คือความที่จิตสิ้นจากความติดใจ หายจากความติดใจในรูปธรรม นามธรรมทั้งปวงโดยตรง ก็หายติดใจอยู่ในสุขเวทนา เพราะเห็นความเกิด ความดับ ของสุขเวทนา ก็มีข้อเดียว แต่เห็นความเกิด ความดับของขั้นทั้งหมด ซึ่งเป็นสายเดียวกัน จึงได้ตรัสสอนให้ศึกษาว่า เราจักพิจารณาให้รู้ ให้เห็น วิราคะธรรม หายใจเข้า หายใจออก อันนับว่าเป็นขั้นที่ ๒ ของธัมมานุปัสสนานี้

ครั้งที่ ๓๕

นิโรธานุปัสนาและปฏินิสัคคะ

จะแสดงและฝึกกรรมฐานต่อ ได้แสดงอานาปานสติ อันนับเป็นชั้นกายนุ-
ปัสนา ๔ ชั้น เวทนานุปัสนา ๔ ชั้น จิตตานุปัสนา ๔ ชั้น รวมเป็น ๑๒ ชั้น และ
ต่อธัมมานุปัสนาอีก ๔ ชั้น ในชั้นธัมมานุปัสนานี้ ได้แสดงอนิจจานุปัสนา
วิราคานุปัสนา รวม ๒ ชั้นไปแล้ว

วันนี้จะได้แสดงในชั้นที่ ๓ ต่อไป คือ นิโรธานุปัสนา ที่พระบรมศาสดาตรัส
สอนให้ศึกษาทำสติว่า เราจักพิจารณา ตามดู ตามรู้ ตามเห็น นิโรธคือธรรมที่ดับ
หายใจเข้า หายใจออก นิโรธคือความดับนี้สืบเนื่องมาจากวิราคะ คือความสิ้นติดใจ
ยินดี วิราคะสืบเนื่องมาจากอนิจจานุปัสนา พิจารณา ตามดู ตามรู้ ตามเห็น
อนิจจธรรม ธรรมที่ไม่เที่ยง ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว อนิจจธรรม ธรรมที่ไม่เที่ยงนั้น
คือรูปธรรม นามธรรมหรือขันธ์ ๕ อันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง และเมื่อรู้เห็นก็ย่อมจะได้
วิราคะคือความสิ้นติดใจยินดี ซึ่งเป็นวิราคะธรรม และเมื่อได้วิราคะก็ย่อมจะได้นิโรธ
คือความดับ ดับต้นเหตุอุปาทาน ที่เป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเมื่อสิ้นความ
ติดใจยินดี ต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานคือความยึดถือ ก็ย่อมจะดับ
ความดับต้นเหตุ อุปาทาน เป็นนิโรธ คือความดับ และเมื่อดังนี้ก็ดับสมุทัย คือเหตุให้
เกิดทุกข์ ดังแสดงไว้ในอริยสัจ ๔ ฉะนั้น นิโรธ คือความดับต้นเหตุ อุปาทาน ก็เป็น
ต่อสมุทัยนี้ซึ่งเป็นผลมาจากวิราคะ วิราคะสืบเนื่องมาจากอนิจจานุปัสนา เมื่อได้

อนิจจานุสัสนาก็ย่อมได้วิราคะ ก็ให้ศึกษาว่า เราจักทำสติพิจารณา ตามดู ตามรู้ ตามเห็น คือให้รู้ ให้เห็นวิราคะ คือความสิ้นติดใจยินดี และเมื่อได้วิราคะ ก็ได้นิโรธะ ความดับตัณหาอุปาทาน ก็ให้ศึกษาว่าเราจักตั้งสติ ตามดู ตามรู้ ตามเห็น คือให้รู้ ให้เห็นนิโรธ ความดับว่า ความดับเป็นอย่างนี้ คือดับตัณหา ดับอุปาทาน จึงเป็นอันดับ สมุทัยเหตุเกิดทุกข์ เมื่อดับสมุทัยก็เป็นความดับทุกข์ ดังที่เรียกว่าทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ คือว่าดับเหตุของทุกข์ เมื่อดับเหตุของทุกข์ได้ ก็ดับทุกข์ที่เป็นตัวผลได้ เหมือนอย่างดับไฟได้ ก็ดับความร้อนได้ ความร้อนเป็นผลของไฟ จะดับความร้อนอันเกิดจากไฟก็ต้องดับไฟ ดับไฟที่เป็นตัวเหตุได้ก็ดับความร้อนที่เป็นผลได้ เพราะฉะนั้น ก็ให้ตั้งสติกำหนดดูให้รู้ให้เห็นตัวนิโรธคือความดับว่ามีลักษณะอาการเป็นอย่างไร ๆ อันนับว่าเป็นขั้นที่ ๓

อันวิราคะก็ดี นิโรธก็ดี เป็นผลที่สืบเนื่องมาดังกล่าวแล้ว และเกิดอยู่ที่จิตนี้เอง ถ้าไม่ตั้งสติกำหนดดูให้รู้ ให้เห็น แม้จะบังเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ ก็จะไม่ปรากฏชัดนัก แต่ถ้ากำหนดดูเข้าไปให้รู้ ให้เห็น ก็ย่อมจะปรากฏให้เห็นได้ชัดเป็นวิราคะ เป็นนิโรธขึ้นมา ในสติกับทั้งปัญญาที่กำหนดดูให้รู้ ให้เห็นนิโรธานุสัสนา นับเป็นขั้นที่ ๓ ของขั้นธัมมานุสัสนา ต่อจากนั้นก็ตรัสสอนให้ศึกษาว่า เราจักพิจารณาตามดู ตามรู้ ตามเห็น ปฏินิสัสคคะ คือความสลละคืน อันนับว่าเป็นขั้นที่ ๔ ของขั้นธัมมานุสัสนานี้

ปฏินิสัสคคะ คือความสลละคืนนั้นมีลักษณะเป็น ๒ อย่าง ตอนที่ท่านแสดงไว้คือ

๑. ปริจจาคะ หรือ ปริจจชนะ คือ การสลละ
๒. ปักขันทนะ การเล่นออกไป

ข้อแรก ปริจจาคะ หรือ ปริจจชนะ ปริจาค สลละ ก็คือสลละหรือสลละใจได้จากความยึดถือ พัวพัน เกี้ยวเกาะ สลัดใจได้ สลละได้ และการเล่นออกได้นั้น สลัดใจได้ก็ไม่เกี้ยวเกาะ พัวพันอยู่ หยุดอยู่ติดอยู่ในสิ่งที่สลละ หรือสลัดใจได้นั้น อันแสดงถึงว่าเป็นการที่สลัดใจ หรือตัดใจออกไปได้อย่างเด็ดขาด ไม่พัวพัน ทั้ง ๒ นี้เป็นลักษณะของขั้นที่ ๔ นี้ คือปฏินิสัสคคะที่แปลว่า การสลละคืน เป็นผลสืบเนื่องจากนิโรธะ คือความดับ ดับตัณหาอุปาทานเป็นตัวสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ เมื่อดับตัณหาได้ ถ้าไม่มีปฏินิสัสคคะ ความสลละคืน สิ่งที่เคยยึดถืออยู่ด้วยอุปาทานนั้นก็อาจจะยังกลับมาพัวพัน

อันทำให้หลักอิเหลือ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีข้อนี้ อันเป็นการสลัดใจ สละใจ ตัดใจ และแล่นออกไปได้ทีเดียว โดยไม่ถูกสิ่งที่เคยยึดถืออยู่นั้นมาคอยเหนี่ยวรั้งเอาไว้ จึงเป็นอันว่า ออกไปได้ ดังนี้เป็นลักษณะของปฏินิสสัคคะ ซึ่งเป็นขั้นที่ ๔ เพราะฉะนั้น ก็ให้มือนุปัสสนา คือตามดู ตามรู้ ตามเห็น คือพิจารณา ให้รู้ ให้เห็น ปฏินิสสัคคะ คือการสละคืนเพิ่มขึ้นอีกอันหนึ่ง จึงเป็นอันว่าไม่กลับไปกลับมา เป็นอันว่า สละตัด และแล่นออกไปได้

สำหรับอนุปัสสนาทั้ง ๔ นั้นนับว่าเป็นการปฏิบัติที่เป็นไปในทางวิปัสสนา คือ ปัญญาที่รู้แจ้ง เห็นจริง อันเป็นปัญญาสิกขา และความสำคัญอยู่ที่ขั้นแรก คือ อนิจจานุปัสสนา พิจารณาให้รู้ให้เห็นอนิจจธรรม ธรรมที่ไม่เที่ยง ซึ่งในเบื้องต้นก็จะเห็นได้ไม่ถนัดนัก แต่เมื่อได้หัดปฏิบัติอาศัยลมหายใจเข้า ลมหายใจออกนี้แหละ ศึกษาทำการพิจารณาให้รู้ ให้เห็นอนิจจธรรม ธรรมที่ไม่เที่ยงคือรูปธรรม นามธรรม หรือ ขั้นที่ ๕ ดังที่ได้อธิบายแล้ว ให้เห็นอนิจจะ ว่าไม่เที่ยง เห็นความเกิด ดับ ในระยะยาว ระยะสั้นจนถึงหัดให้รู้จักรูปธรรม นามธรรมที่เกิดดับอยู่ในทุกอารมณ์ ที่ผ่านทวาร ทั้ง ๖ เข้ามาสู่จิตให้ความดับปรากฏขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็เลสก็จะไม่มาต่อเข้ากับขั้น และโดยเฉพาะคือว่าเวทนา ก็จะไม่ต่อกับกิเลส จะได้วิราคะ คือความสิ้นติดใจยินดี เพราะฉะนั้น เมื่อได้อนิจจานุปัสสนา ก็จะได้วิราคะติดต่อกันไป

เพราะฉะนั้น กำหนดดูให้รู้จักวิราคะ คือความสิ้นติดใจอันมีที่บังเกิดขึ้น ที่สืบเนื่องจากอนิจจานุปัสสนา ที่เคยติดใจยินดีอยู่ในสุข ก็จะไม่บังเกิดขึ้นเป็นวิราคะ ก็ กำหนดดูวิราคะนี้ให้รู้จักว่าเป็นอย่างไร บังเกิดขึ้นในจิต เมื่อสิ้นติดใจยินดีแล้ว นิโรธะ ก็บังเกิดขึ้นติดต่อกันไปเอง ก็ดูให้รู้จักว่า เดิมนั้นเมื่อมีราคะ ก็มีตัณหาอุปาทาน แต่เมื่อมีวิราคะก็จะมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ไม่มีอุปาทาน นี้ก็เป็นนิโรธะ คือ ความดับ และก็เป็นการดับสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์ด้วย เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้จึงไม่มี โสกะ ความโศก ความแค้นใจ ไม่มีปริเทวะ ความคร่ำครวญร่ำจวนใจ ไม่มีทุกขะ ความไม่สบายกาย ไม่มีอุปายาส ความคับแค้นใจ ก่อนจะได้นิโรธะ ก็ย่อมมีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เพราะเหตุที่ยังมีตัณหาอุปาทานอยู่นั้น สิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นสิ่งที่ปรารถนาต้องการเคยได้มาแล้วดับไปแล้วบ้าง เคยคิดหวังไปข้างหน้าต่าง ๆ ยึดถืออยู่ในปัจจุบันบ้าง ก็เป็นตัณหาอุปาทาน เมื่อมีตัณหาอุปาทานเกิดขึ้นในสิ่งใด ก็มีทุกข์เกิดขึ้นในสิ่งนั้น น้อยหรือมาก สุดแต่ว่าจะมีตัณหาอุปาทานมากหรือน้อย ถ้ามีตัณหาอุปาทาน

อยู่ในสิ่งทั้งหลายแรง ทุกข์ก็แรง ถ้ามีต้นหาอุปาทานเบา ทุกข์ก็เบา แต่เมื่อได้นิโรธ คือความดับ ปริทเวกัตถ์ เป็นต้น จิตซึ่งปลอดโปร่งจากทุกข์ทั้งหมด เป็นจิตเกษม ดูให้รู้ว่าถ้าหากจิตเป็นอย่างนี้แล้ว อันนี้เป็นตัวนิโรธ ความดับทุกข์ ก่อนที่จะได้ความดับต้นหา อุปาทาน ก็ยังมีทุกข์ ดูให้รู้นิโรธ คือความดับทุกข์ที่จิต เมื่อได้ก็ดูให้รู้นี้แหละเป็นตัวนิโรธ และถ้ากำหนดย้อนกลับไปอีก ก็ดูว่าเพราะดับราคะคือความติดใจ ยินดีอันยกขึ้นเป็นประธาน ทั้งนี้ก็เพราะว่าในอนิจจานุปัสสนา เห็นไม่เที่ยง เห็นเกิดดับของสิ่งทั้งหลาย ดูย้อนไปก็จะเห็นดังนี้ ถ้ากลับมาอีกก็จะเห็นวิราคะ และมาเป็นนิโรธคือความดับ จิตจึงเป็นจิตที่พ้นทุกข์ ไม่มีโสกะ ไม่มีปรีทเวก เป็นจิตปลอดโปร่งจากทุกข์ทั้งหมด

คราวนี้ เมื่อกำหนดดูนิโรธคือความดับนี้ให้มากขึ้น ก็อาจจะยังเห็นว่าสิ่งที่สละที่ไม่ยึดถืออันนั้น ก็อาจจะไหลหน้าเข้ามาอีกบ้าง ทำให้พะวักพะวนเกิดอวลัยกังวล เป็นทุกข์ขึ้นมาอีก ก็ต้องตัดใจสละ สลัดออกไปจริง ๆ ต้องตัดกันละเป็นปริจจาคะ คือการสละปริจาค และก็เล่นออกไปไม่พะวักพะวน ลังเลใจ ไม่พัวพัน เหลียวหน้าเหลียวหลัง ก็เป็นอาการขั้นที่ ๔ เป็นปฏินิสสัคคะ ก็เป็นอันว่าหลุดออกไปได้จริง ๆ ไม่กลับมาติดอีกในสิ่งที่เป็นที่ตั้งของทุกข์เหล่านั้น เมื่อถึงขั้นที่ ๔ นี้ก็เป็นอันว่าขั้นธัมมานุปัสสนา

เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้เมื่อสรูปเข้ามา พระบรมศาสดาก็ตรัสสอนให้ศึกษาว่า เราจักพิจารณาให้รู้ ให้เห็นอนิจจธรรม ธรรมะที่ไม่เที่ยง หายใจเข้า หายใจออก อันนับว่าเป็นขั้นที่ ๑ ของธัมมานุปัสสนา ศึกษาว่าเราจักให้รู้ ให้เห็นวิราคะธรรม ธรรมะคือความสิ้นติดใจยินดี หายใจเข้า หายใจออก นับเป็นขั้นที่ ๒ ของขั้นธัมมานุปัสสนา ศึกษาให้รู้ ให้เห็นนิโรธธรรม ธรรมะคือความดับ หายใจเข้า หายใจออก ก็นับว่าเป็นธัมมานุปัสสนาขั้นที่ ๓ ศึกษาให้ รู้ให้เห็นปฏินิสสัคคธรรม ธรรมะคือการสละคืน อันได้แก่การสละ สลัดตัด และการที่เล่นออกไป หายใจเข้า หายใจออก อันเป็นธัมมานุปัสสนาขั้นที่ ๔ และนับรวมขั้นต้นนับเป็นขั้นที่ ๑๓ ที่ ๑๔ ที่ ๑๕ ที่ ๑๖ ก็เป็นอันว่าเป็นอานาปานสติ ๑๖ ขั้น และเฉพาะการศึกษาพิจารณาให้รู้ ให้เห็นอนิจจธรรมถึงปฏินิสสัคคธรรม ที่จัดว่าเป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ก็เพราะว่าการปฏิบัติในขั้นนี้เป็นการปฏิบัติละอภิขณา คือ ความยินดี โทมนัส คือความยินดีร้าย ด้วยปัญญา และเข้าไปเพ่งดูซึ่งการละความยินดี ความยินดีร้ายนั้นด้วยดี การปฏิบัติละความยินดี ความยินดีร้ายด้วยปัญญาเป็นการปฏิบัติทางปัญญาหรือทางวิปัสสนา ฉะนั้น

ที่เรียกว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก็คือการปฏิบัติพิจารณาให้รู้ ให้เห็นอนิจจธรรม เป็นตั้นั่นเอง และเมื่อละความยินดีความยินร้าย ก็ให้เข้าไปเพ่งดูการละนั้นด้วยดี คือตั้งสติ ดูการละความยินดี ความยินร้ายหรือความสงบ คือจิตที่สงบที่ตั้งมั่นนั้น เข้าไปเพ่งดูจิตที่สงบที่ตั้งมั่นดังนี้ด้วยดี ความที่เข้าไปเพ่งดูดังนี้เรียกว่า อุเบกขา คำว่า อุเบกขานั้นตามศัพท์คือเข้าไปเพ่งดู คือเพ่งดูเข้ามาข้างในที่จิตซึ่งสงบตั้งมั่น ไม่เพ่ง ออกไปข้างนอก แต่เพ่งดูข้างใน รู้เห็นอยู่ที่จิตที่สงบที่ตั้งมั่น และเมื่อจิตสงบตั้งมั่น ก็ดูอยู่เฉย ๆ ไม่ทำอะไร เพ่งดูเข้ามาอยู่เฉย ๆ ที่จิตที่สงบตั้งมั่น ให้รู้ให้เห็นจิตที่สงบ ตั้งมั่น อยู่กับจิตที่สงบตั้งมั่น ดังนี้คืออุเบกขา อันเป็นที่สุดของอานาปานสติ ๑๖ ชั้น และเป็นที่สุดของสติปัฏฐานทั้ง ๔ ด้วย

เพราะฉะนั้น ยอดของสติปัฏฐานก็อยู่ที่สติกับปัญญาที่ละความยินดีความ ยินร้ายได้ เมื่อละความยินดี ความยินร้ายได้ ก็ให้เพ่งเข้าไปดูจิตที่สงบความยินดี ความ ยินร้าย ที่ตั้งมั่นด้วยดีเป็นอุเบกขา เพราะว่าเมื่อสติตั้งมั่นอยู่ในขั้นนี้แล้ว ก็เป็นอันสิ้น ธุระของสติปัฏฐาน สิ้นธุระของอานาปานสติ ก็ให้ดูอยู่ที่จิตอันสงบตั้งมั่น ถ้าหากว่า จิตเกิดไม่สงบตั้งมั่น ก็ต้องใช้สติปัฏฐานอานาปานสติขั้นใดขั้นหนึ่งมาจัดการ ให้จิต กลับสงบตั้งมั่น ก็ดูอยู่ที่จิตสงบตั้งมั่นขึ้น ดูอยู่เฉย ๆ ดังนี้ คือ อุเบกขา อันนับว่าเป็น ธรรมานุปัสนา และเป็นที่สุดของธรรมานุปัสนา ที่สุดของอานาปานสติ ๑๖ ชั้น

อานาปานสติที่แสดงมาโดยลำดับ เป็นพุทธภาษิตที่พระบรมศาสดาตรัสสอน ไว้โดยตรง เรียกว่าเป็นแบบของบรมครู แต่ของอาจารย์ไหน ๆ ที่แสดงวิธีปฏิบัติ ต่าง ๆ กัน ก็เป็นแบบของพระอาจารย์ต่าง ๆ แต่ว่าถ้าแบบทั้ง ๑๖ ชั้นนี้เป็นแบบของ พระบรมศาสดาเอง ซึ่งเราทั้งหลายก็ต้องถือเป็นหลัก ส่วนแบบที่แสดงกันต่าง ๆ นั้น ก็เป็นแบบที่ใช้ประกอบกันเข้ามา สุดแต่ว่าใครจะชอบแบบไหน ใครจะใช้แบบไหน ได้ผลก็ใช้กันไป ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกนี้จึงเป็นที่ตั้งของกรรมฐาน นำให้ปฏิบัติ ทำสติก้าวขึ้นมาตั้งแต่ขั้นกายานุปัสสนา จนถึงขั้นธรรมานุปัสนา ได้สืบทอดกันมาโดย ลำดับ จึงเป็นแบบที่ผู้ที่ต้องการปฏิบัติทำสมาธิกับทั้งปัญญาสืบทอดกัน โดยผู้ปฏิบัติ ทั้งสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน ควรจะศึกษากำหนดให้มีความรู้ ความเข้าใจ และก็ใช้ปฏิบัติได้

กรรมฐานครั้งที่ ๑

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติบรรมจิต ในเบื้องต้น ก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกาย วาจา ใจ ให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟังเพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ที่ตั้งของธรรม หรือ ธรรมทั้งหมด คือ กาย และจิต หรือ กายและใจอันนี้ ของทุก ๆ คน แต่ว่าเมื่อไม่ทำสติความระลึกได้ หรือความระลึกรู้ และไม่ทำปัญญา คือความรู้ทั่วถึงในกายและจิต นี้ก็ย่อมจะไม่ได้พบธรรมะ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ทรงแสดงธรรมสั่งสอนว่า ได้ทรงแสดงบัญญัติที่กายและจิตนี้ ดังที่ตรัสว่า “เราบัญญัติโลก โลกสมุทัย เหตุเกิดโลก ความดับโลก และทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ที่กายอันยาวาวหนึ่งมีสัญญาและมีใจ” ดังนี้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงต้องปฏิบัติที่กายและจิตนี้ มิใช่ปฏิบัติที่อื่น ด้วยการที่มาอบรมสติ คือความระลึกรู้ ให้รู้จักกายและจิตนี้ และอบรมปัญญาคือความรู้ทั่วถึงที่เป็นตัวความจริงคือสัจจะในกายและจิตนี้ เป็นดังนี้จึงเป็นการปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้านั้นรวมเป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ มรรคมีองค์ ๘ และต้องปฏิบัติในศีลให้เป็นภาคพื้น โดยปฏิบัติตามสิกขาบทของพระพุทธเจ้านั้นอย่างหนึ่ง การปฏิบัติคือความตั้งใจ สำรวมกาย วาจา ใจ ดังที่ทุกคน

ทุกท่านกำลังตั้งใจสำรวมกาย วาจา ใจ ในบัดนี้ ก็เป็นศีลอย่างหนึ่ง ศีลทั้งสองอย่างนี้ต้องอาศัยอยู่ด้วยกันและต้องมียู่ด้วยกัน การตั้งใจปฏิบัติในศีลตามสิกขาบทบัญญัติของพระพุทธเจ้าดังนี้เรียกว่า ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นสิ่งที่ผู้นับถือควรตั้งใจรับปฏิบัติตามภูมิตามชั้น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องตั้งใจทำความสำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจซึ่งเป็นตัวศีล แต่ถึงแม้จะมีได้รับศีลมาก่อน มิได้ปฏิบัติศีลมาก่อนตามสิกขาบท เมื่อมีความสำรวมกาย วาจา ใจ ให้เป็นปกติเรียบร้อยขึ้นเมื่อใด ก็เป็นศีลขึ้นเมื่อนั้น นี่เป็นภาคพื้นทีผู้นับถือพระพุทธศาสนาพึงปฏิบัติให้มากขึ้น และยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ก็ปฏิบัติทำสมาธิอบรมปัญญา เพราะจิตเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าจิตมีสมาธิก็ย่อมจะสามารถควบคุมกาย วาจาใจได้ดี และสามารถอบรมปัญญาที่เป็นความรู้ให้บังเกิดขึ้น เจริญออกงามขึ้นด้วยดี

เพราะฉะนั้น ต้องปฏิบัติทำสมาธิอันนับว่าเป็นสิกขาบทที่ ๒ เมื่อได้สมาธิก็น้อมจิตที่เป็นสมาธิเพ่งพินิจเพื่อปัญญา คือความรู้ทั่วถึงเหตุผลของสิ่งนั้น ๆ ตามความจริง หรือเพ่งพินิจเพื่อให้พบความจริงตามเหตุผลของสิ่งนั้น ๆ เมื่อได้พบผลตามความเป็นจริงหรือพบความจริงตามเหตุผลในเรื่องอันใด ก็ย่อมเป็นตัวปัญญาในเรื่องอันนั้น เพื่อให้ได้ปัญญาคือความรู้ทั่วถึง ก็ย่อมจะได้พบวิมุติคือความหลุดพ้น อันวิมุตินี้เป็นสิ่งสำคัญทั่วไป คือหลุดพ้นจากความหลง ความเข้าใจผิด ซึ่งเป็นสิ่งที่อันตรายมากในเรื่องทั้งปวง ความหลุดพ้นจากความหลง ความเข้าใจผิดในสิ่งทั้งหลาย จึงเป็นความจำเป็นที่ทุกคนจะพึงต้องการ และจะพบความหลุดพ้นได้ก็ต้องอาศัยปัญญาเท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นที่ทำให้หลุดพ้นได้ และปัญญาจะเกิดได้ต้องอาศัยสมาธิเพ่งพินิจ สมาธิจึงเป็นสิ่งสำคัญ และความมุ่งหมายของสมาธินั้นก็ต้องการสำหรับใช้เพ่งพินิจเพื่อให้ได้ปัญญา และต้องการที่จะควบคุมกาย วาจา ใจ ให้ดำรงอยู่ในศีลที่เป็นตัวภาคพื้นนั้นด้วย ถ้าหากว่าไม่มีศีลเป็นภาคพื้นแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายก็ไม่มีที่ตั้ง แม้สมาธิก็ต้องมีภาคพื้นคือศีลเป็นที่ตั้ง และเมื่อได้สมาธิ สมาธิจะสนับสนุนศีลให้เป็นภาคพื้นที่ยึดมั่นคงขึ้น และใช้เพ่งพินิจให้ได้ปัญญา เพื่อให้พ้นจากความหลง ความเข้าใจผิดในเรื่องทั้งหลาย ในสิ่งทั้งหลาย วิมุติอย่างอื่นนั้นยังไม่จำเป็นจะต้องคำนึงนัก คำนึงเพียงความพ้นความหลง ความเข้าใจผิด นี่เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องการในที่ทั้งปวง เป็นอันว่าการปฏิบัติในศีลสมาธิ ปัญญานี้ต้องอาศัยการอบรมจิตซึ่งอาศัยกันและกันเป็นไป จะขาดเสียมิได้

สำหรับทางปฏิบัติในการทำสมาธิที่ใช้เพ่งพินิจให้เกิดปัญญานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนสมบุรณ์มาในพระพุทธศาสนาและหลักปฏิบัติ ที่ยึดถือปฏิบัติกันอยู่ในที่ทั่วไป คือหลักสติปัฏฐานทั้ง ๔ แนวทางปฏิบัตินั้นก็ย่อมจะมีปริยายคือมีทางต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ เป็นอันมาก และแม้จะตั้งสติปัฏฐานทั้ง ๔ เป็นหลัก แต่ในการบรรยายก็อาจยกธรรมต่าง ๆ มาบรรยายเข้าประกอบกันไปได้ แม้เช่นนั้น ก็รวมอยู่ในทางอันเดียวดังพุทธภาษิตตรัสไว้เป็นการเริ่มต้น แปลความว่า “มรรคาคือทางเป็นที่ไปอันเอก คือเป็นที่ไปเป็นทางเดียวนี้เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและความคร่ำครวญทั้งหลาย เพื่อดับทุกข์และโทมนัสทั้งหลาย เพื่อบรรลุธรรมที่พึงบรรลุ เพื่อบริพพานคือความดับกิเลสและกองทุกข์ คือสติปัฏฐานอันแปลว่า ที่ตั้งของสติ หรือความปรากฏของสติ ๔ ข้อ ได้แก่ ความตั้งสติพิจารณากาย ความตั้งสติพิจารณาเวทนา ความตั้งสติพิจารณาธรรม ความตั้งสติพิจารณาจิต คือ เรื่องหรือสิ่งที่บังเกิดขึ้นในจิตอีกข้อหนึ่ง โดยที่มีความเพียร มีสัมปชัญญะคือความรู้พร้อม มีสติคือความระลึกได้ เพื่อระลึกรู้ และมีความคอยกำจัดความยินดี ความยินร้ายเสีย” ตามพุทธภาษิตนี้ ย่อมชี้ให้ทราบถึงทางที่เป็นทางไปอันเดียวว่าเป็นทางปฏิบัติทำสตินี้แหละ คือทำความระลึกรู้ในที่ตั้งของสติ ๔ ข้อ กาย เวทนา จิต ธรรม ดังนี้

อันที่ตั้งของสติทั้ง ๔ ข้อมีอยู่ด้วยกันทุกคน กล่าวคือ มีกายกันทุกคน ได้แก่ ร่างกายเบื้องต้นตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำตั้งแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบนี้เป็นกาย มีเวทนาอยู่ด้วยกัน คือ มีความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุขด้วยกัน ทั้งทางกายทางใจ ดังบัดนี้ ทุกคน มีความรู้สึก ทุกข์ สุข เป็นกลาง ๆ ดังกล่าวเป็นไปทางกายก็มี ทางใจก็มี ส่วนที่เป็นทางกายนั้น เช่น การนั่งรู้สึกเมื่อย เป็นทุกข์กาย ถ้ามีความสบายได้รับอากาศเย็น ไม่ร้อน ก็เป็นสุขกาย และทางใจนั้น ถ้าใจมีความอึดอัดก็เป็นทุกข์ใจ ไม่อึดอัดก็สุขใจ ดังนี้เป็นเวทนา และทุกคนต้องมีจิตอยู่ด้วยกันดังที่เรียกว่าจิตใจ แม้จิตใจนี้เป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่างสัณฐาน แต่ก็ เป็นสิ่งที่มีอยู่กันทุกคน ทุกคนรู้ว่าตนเองมีจิตอยู่ด้วยกัน ดังที่ปรากฏเป็นตัวความรู้ต่าง ๆ เป็นตัวความคิดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีอาการของจิตใจ บางคราวชอบ บางคราวไม่ชอบ ลุ่มหลงในบางสิ่งบางอย่าง หดหู่ ฟุ้งซ่าน เป็นต้น ซึ่งเป็นอาการของจิตใจมีประการ

ต่าง ๆ และธรรมะก็มีอยู่ในจิตใจทุกคน “ธรรม” นี้มีความหมายหลายอย่าง หลายประการ ในที่นี้หมายถึงส่วนดีบ้าง ส่วนไม่ดีบ้าง แม้ส่วนเป็นกลาง ๆ บ้าง ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ในจิตใจ เช่นว่า บางคราวมีความโลภ โกรธ หลง ตั้งอยู่ ดังนี้ เป็นอกุศลธรรม ธรรมะที่เป็นอกุศล ในบางคราว จิตใจก็มีเมตตา กรุณา มีความสงบ ดังนี้ ก็เป็นกุศลธรรม ธรรมะที่เป็นส่วนกุศล เหล่านี้เป็นธรรมะที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ ที่ทุกคนมีอยู่ด้วยกันในเมื่อมีนิเวศน์เกิดขึ้นในจิตใจ คือ มีอารมณ์เรื่องที่ใจพุ่งชานออกไป เกิดชอบบ้าง ไม่ชอบบ้าง เป็นต้น ก็เป็นอกุศลธรรม แต่ถ้าจิตใจมีความสงบ ตั้งใจฟังธรรมเป็นตัสติ เป็นสมาธิ ดังนี้ ก็เป็นกุศลธรรมคือเป็นฝ่ายดี

เพราะฉะนั้น ธรรมะที่บังเกิดขึ้นนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นประจำกันทุกคน เป็นอันว่า กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ เป็นสิ่งที่ทุกคนมีอยู่ แต่มักจะไม่ค่อยได้ตามดู ตามรู้ ตามเห็น ว่ากาย เวทนา จิต ธรรม ของตน เป็นอย่างไร เช่นนี้แล้ว กาย เวทนา จิต ธรรม ของทุกคนก็เป็นไปตามเรื่อง บางคราวก็ดี บางคราวก็ไม่ดี สุดแต่เหตุปัจจัยต่าง ๆ ชักนำ เช่น ถ้าชักนำไปในทางไม่ดี ธรรมะในจิตก็เป็นอกุศล เป็นโลภ โกรธ หลง จิตเองเป็นจิตที่ประกอบด้วยอกุศลธรรม พุ่งชาน รุ่มร้อน ไม่สงบ เวทนามก็เป็นทุกข์กระสับกระส่าย กายเองก็กระสับกระส่ายไปตามเหตุอกุศลนั้น แต่ถ้าร่างกาย ชักนำไปในทางดีก็จะเป็นกุศลธรรมบังเกิดขึ้นในจิตใจ ดังเช่นที่ตั้งใจมาบวชเรียน ฟังอบรมกรรมฐาน จิตใจเองก็สงบ ไม่พุ่งชาน เวทนามก็สงบ เป็นไปในทางดี กายก็สงบ ดังที่สงบเป็นศีลอยู่ในบัดนี้ เป็นความสำรวมอยู่ในบัดนี้

หากมีสติ คือความระลึกได้ อันหมายความว่า ทำสติคอยตามดู ตามรู้ ตามเห็น กาย เวทนา จิต ธรรม ของตนอยู่ว่าเป็นอย่างไร เมื่อเป็นดังนี้แล้ว กาย เวทนา จิต ธรรม จะชักนำไปในทางกุศล แล้วเมื่อตามดู ตามรู้ ตามเห็นอยู่ อกุศลนั้นก็จะสงบ และตรงกันข้าม หากกาย เวทนา จิต ธรรม ชักนำไปในทางกุศลอยู่แล้ว กุศลนั้นก็จะดำรงอยู่ และจะเจริญขึ้น คราวนี้มาอบรมสติว่า ตามดู ตามรู้ ตามเห็น อันเรียกเป็นภาษาธรรมะ ว่า อนุปัสนา ตามดู ตามรู้ ตามเห็นอยู่ จึงเป็นสิ่งสำคัญ อันทำให้ทุกคนควบคุมกาย และจิตของตนเองได้ ให้เป็นไปในทางที่ดี ที่ชอบ

ในบัดนี้ก็จงตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำสติต่อไป

กรรมฐานครั้งที่ ๒

สติปัฏฐานทั้ง ๔ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อสมาธิและเพื่อปัญญา นำให้เกิดความบริสุทธิ์กาย บริสุทธิ์วาจาและใจ เป็นต้น ฉะนั้น จึงเป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญที่ผู้ต้องการปฏิบัติทางสมาธิและปัญญาพึงทำความเข้าใจและจำปฏิบัติ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงจำแนกแจกแจงไปที่ละข้อตั้งแต่ข้อตั้งสติพิจารณากาย และแม้ในข้อกายนี้ กายก็ยังไม่ประกอบด้วยส่วนประกอบทั้งหลายเป็นอันมาก ส่วนประกอบเหล่านี้สมควรจะยกขึ้นเป็นที่ตั้งสติ ให้ได้สมาธิและปัญญาที่มีเป็นอันมาก จึงได้ทรงจัดแสดงตั้งแต่ต้น โดยให้กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกอันเรียกว่า อานาปานัสสติ สติที่กำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก อันลมหายใจนี้ทุกคนต้องหายใจอยู่ตลอดเวลา ขาดเสียมิได้ แต่ว่าก็มักจะมีได้นึกถึงลมหายใจ ต่อเมื่อเกิดคัดจุมูก หายใจแน่นจุมูก หรือไปในที่อันอากาศไม่ค่อยพอจะหายใจ เกิดความทุกข์ขึ้นจึงนึกถึงลมหายใจ เช่นเดียวกับอวัยวะทั้งหลายในร่างกายเป็นอันมาก ปกติก็ได้ระลึกถึงต่อเมื่อขัดข้อง ขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่งจึงจะระลึกถึง เช่นท้องของทุกคนก็มีอยู่ แต่เมื่อยังไม่ปวดท้องก็มักจะไม่ได้นึกถึงท้อง แม้ส่วนอื่นก็เช่นเดียวกัน

คราวนี้ ลมหายใจนี้เองใช้เป็นที่ตั้งสติ เพื่อสมาธิ และต่อไปเพื่อปัญญาได้เป็นอย่างดี ดังที่มีแสดงไว้ในพุทธประวัติว่า พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้ตรัสรู้ เป็นพระราชกุมารตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธีแรกนาขวัญ ขณะที่พระราชบิดาทรง

ประกอบพระราชพิธีอยู่นั้น พระราชกุมารได้ประทับรอยุ่ไต้ร่มหว่า ในขณะที่นั้นจิตของพระองค์รวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็ทรงได้สมาธิ ที่ท่านแสดงว่าจนถึงขั้นปฐมฌานอันเป็นสมาธิที่แนบแน่นขั้นหนึ่ง แต่ต่อมามีภายหลังสมาธินี้ได้เสื่อมไป และเมื่อทรงเสด็จออกผนวชแล้วทรงแสวงหาทางตรัสรู้ ท่านก็แล้วว่าได้ทรงหวนระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้ครั้งเป็นพระราชกุมารนั้น ก็ได้ทรงพระราชดำริว่าแม้สมาธินั้นน่าจะพึงนำไปสู่ความตรัสรู้ได้ ก็ได้ทรงเริ่มทำสมาธิที่ท่านแสดงว่ากำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเป็นอารมณ์นั้นเอง ฉะนั้น ลมหายใจนี้เองจึงเป็นสิ่งสำคัญ แม้ในฐานะเป็นที่ตั้งของสติ ในทางร่างกาย ลมหายใจก็สำคัญ จึงได้เรียกกันในภาษาไทยว่า ลมหายใจอันเกี่ยวแก่ชีวิต จิตใจ ในทางปฏิบัติเพื่อสมาธิและปัญญา ก็ใช้ลมหายใจเป็นที่ตั้งเป็นอย่างดี ลมหายใจนี้เองเป็นตัวปรารถนาคือเป็นดวงชีวิตของร่างกายนี้ด้วย และเป็นสื่อนำไปสู่สมาธิ สู้ปัญญาตลอดจนวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยดังนั้น ทุกคนจึงควรจะนึกถึงลมหายใจและใช้ลมหายใจเป็นที่ตั้งของสติ

การใช้ลมหายใจเป็นที่ตั้งของสติเป็นสิ่งที่ทำไม่ยาก ไม่ต้องไปแสวงหาลมหายใจไหน กำหนดลมหายใจของตนเองที่หายใจเข้าอยู่ หายใจออกอยู่ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนไว้ ต้องตั้งต้นแต่การแสวงหาที่นิ่งปฏิบัติว่าเข้าไปสู่น้ำ ไปสู่โคนไม้ หรือไปสู่เรือนว่าง อันรวมความว่า ไปสู่สถานที่ซึ่งเป็นที่อันสงบสงัดควรที่จะทำสมาธิได้ เมื่อเข้าไปสู่สถานที่อันสงบสงัด ควรที่จะทำสมาธิได้แล้ว ก็นั่งขัดบัลลังก์ดังที่เรียกว่านั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก คือทำความรู้อยู่ที่ลมหายใจหรือการหายใจ หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ดังนี้ เรียกว่ามีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก คือมีความรู้กำหนดอยู่ที่การหายใจ อันลมหายใจนั้น เมื่อหายใจเข้า เมื่อมากระทบที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปากเบื้องบนเข้าไป เมื่อหายใจออก เป็นออกมากกระทบที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนอีกเช่นเดียวกัน และการหายใจโดยปกตินั้นย่อมเป็นการหายใจทั่วท้อง ในขณะที่หายใจเข้าท้องจะพองขึ้น ในขณะที่หายใจออกท้องก็จะยุบลง โดยปกติการหายใจย่อมเป็นไปอยู่ดังนี้นั้นเรียกว่าหายใจยาว หายใจออกยาวอยู่โดยปกติ คือเป็นไปโดยปกติก็เป็นความยาวของลมหายใจของการหายใจเป็นปกติ เพราะฉะนั้น เมื่อมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ก็ให้รู้ว่ามี

สติรู้ว่ายาว โดยปกติตั้งนี้ด้วย ดังที่ตรัสสอนไว้ว่าหายใจเข้ายาว ก็ให้รู้ว่าหายใจเข้ายาว หายใจออกยาวก็ให้รู้ว่าหายใจออกยาว คำว่า ยาว หมายถึงยาวเป็นปกตินี้เองคือหายใจทั่วท้อง การหายใจทั่วท้องเป็นปกติตั้งนี้ เรียกว่ายาว คือยาวเป็นปกตินี้เอง ดังนั้นเมื่อมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ก็ให้มีสติรู้ต่อไปอีกว่าหายใจเข้ายาว หายใจออกยาว เป็นการหายใจทั่วท้องอยู่โดยปกติ และเมื่อได้รวมใจเข้ามาทำสติคือทำความกำหนดรู้ที่เรียกว่าอนุปัสสนา คือตามดู ตามรู้ ตามเห็นลมหายใจ การหายใจอยู่ตั้งนี้ จิตก็จะสงบ จะรวมเข้ามามากขึ้น กายก็จะสงบ จะรวมเข้ามามากขึ้น

เมื่อกายสงบ จิตสงบ ดังนี้ การหายใจก็จะละเอียดเข้าคือว่า จะไม่เป็นการหายใจทั่วท้องดังกล่าวนั้น แต่เหมือนอย่างว่าหายใจเข้าไปแค่อุระ และออกจากอุระก็เรียกว่าสั้น คือสั้นเข้ามา เมื่อเป็นดังนี้ ก็ให้มีสติระลึกไว้ว่าเราหายใจเข้าสั้น เราหายใจออกสั้น และเมื่อจิตละเอียดด้วยความสงบ กายก็ละเอียดด้วยความสงบ หากถึงตั้งนี้ จิตก็รวมมาก จิตไม่ออกไปข้างนอก จะรวมเข้ามามาก เมื่อจิตเข้ามามากขึ้นก็อาจที่จะรู้กายทั้งหมดนี้ กายทั้งหมดนี้เหมือนอย่างรวมอยู่ในจิต อย่างเช่นในบัดนี้กำลังนั่งอยู่ก็คล้าย ๆ กับว่า กายทั้งหมดนี้นั่งอยู่ในจิต จิตมีความรู้กายนี้ทั้งหมด เบื้องบนจากพื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำจากปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เหมือนอย่างนั่งอยู่ในจิตและแน่นความคิดคือความกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก อันเป็นสติก็ดี ความที่จิตสงบว่างลงก็ดี ก็รวมอยู่ในจิต คือรวมอยู่ในความรู้ จิตจะเคลื่อนไหวไปอย่างไร ก็อยู่ในความรู้ กายที่เป็นส่วนร่างกายก็อยู่ในความรู้ แล้วลมหายใจเองที่หายใจเข้า หายใจออกนี้อย่างละเอียดเท่านั้นก็รวมอยู่ในความรู้ ก็คล้าย ๆ กับว่านั่งหายใจอยู่ในจิตนี้เอง อาการจิตจะเป็นอย่างไร ก็อยู่ในความรู้ของจิตทั้งหมด

ดังนั้น จึงตรัสสอนให้ศึกษาคือตั้งใจทำความสงบให้มีความรู้กายทั้งหมด ดังกล่าวที่หายใจเข้า หายใจออก ให้เหมือนอย่างว่ากายนี้ ตั้งหายใจเข้า ตั้งหายใจออก อยู่ในจิต คืออยู่ในความรู้ และเมื่อได้ในขั้นนี้ สติก็จะดีขึ้นและเมื่อได้ในขั้นนี้แล้ว ตรัสสอนต่อไปให้ศึกษา คือ ตั้งใจกำหนดปฏิบัติสงบระงับกายสังขาร คือเครื่องปรุงกาย หรือการปรุงกาย อันเครื่องปรุงกายหรือการปรุงกายนั้นรวมลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเองก็เป็นกายสังขารอย่างหนึ่ง ดังนั้น ก็ให้ทำความสงบระงับ ไม่ให้ลม

หายใจเข้าออกนี้ปรุ่รงกายกล่าวคือ ไม่นำตณหา คือความอยากเข้าไปสนับสนุน แต่ว่าปล่อยให้ลมหายใจ การหายใจเป็นไปเอง โดยปกติธรรมดาของตน ไม่เอาตณหาเข้าไปปรุ่รง เข้าไปแต่ง ปล่อยให้เป็นไปตามปกติของตน แต่ว่า ทำสติตามดู ตามรู้ ตามเห็น เท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้อุเบกขา คือความเข้าไปเพ่งเฉย อันมีอาการเป็นความวางเฉย วางคือไม่เข้าไปยึดถือ เฉยคือไม่เข้าไปวุ่นวาย แต่ปล่อยให้เป็นไปตามเรื่องตามธรรมดา เพียงแค่ทำสติ ตามดู ตามรู้ ตามเห็นอยู่ และกิระวังมิให้เกิดนิวรรณ์ ข้อใดข้อหนึ่งเข้ามาปรุ่รงแต่งด้วย จะเป็นข้อความหงุดหงิดก็ตาม ความม่งวงก็ตาม ความฟุ้งซ่านก็ตาม ความคิดสงสัยอะไรก็ตาม ไม่ให้อารมณ์และความคิดเหล่านี้เข้ามาปรุ่รงแต่ง

เมื่ออารมณ์และความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้น ก็ให้มีความรู้และสงบยิ่งขึ้น และยอมจะมีสติที่ตื่น ที่โพล่ง รวมอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียว ไม่ฟุ้งซ่านไปที่ใด หายใจเข้าอยู่ หายใจออกอยู่ และแม้ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกนี้ จะยิ่งละเอียดจนถึงว่าไม่หายใจ เข้าลงไปถึงอุระ หรือออกจากอุระ แต่รู้สึกว่ หายใจแผ่ว ๆ อยู่แค่ปลายจมูกเท่านั้น โดยที่นาภีไม่เคลื่อนไหวเพราะกายละเอียด จิตละเอียด จนบางที่รู้สึกว่ไม่หายใจ ความที่จริงนั้น ไม่ใช่ไม่หายใจ แต่ว่าให้ใจมีการหายใจอย่างละเอียด ยิ่งให้กายละเอียด จิตละเอียดขึ้นเพียงใด ลมหายใจก็สงบระงับขึ้นเพียงนั้น กายสังขารคือความปรุ่รงใจ ปรุ่รงกายต่าง ๆ ก็สงบระงับเพียงนั้น เมื่อกายสังขารสงบระงับอย่างนี้ก็เหมือนไม่เป็นการหายใจ แต่ที่จริงเป็นการหายใจอย่างละเอียด

เมื่อเป็นดังนี้ จะกำหนดอะไรก็มี ๒ อย่าง อย่างหนึ่ง กำหนดนิมิตของลมหายใจ เมื่อตัวลมหายใจเองไม่ปรากฏ ที่ท่านเปรียบเทียบเหมือนว่ เมื่อตีฆ้องขึ้น เสียงฆ้องก็ดัง กำหนดเสียงฆ้องที่ดังนั้น ครั้นแล้วเสียงฆ้องที่ดังนั้นก็เบาาลง ๆ ไปจนเสียงหยุด เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็กำหนดนิมิตของเสียงฉั่นใดก็ดี เมื่อกายสังขารสงบคือลมหายใจเข้า ออกสงบ ก็กำหนดนิมิตของลมหายใจเหมือนกำหนดนิมิตของเสียงดังกล่าวฉั่นนั้น จะเป็นเสียงฆ้องก็ตาม เสียงระฆังก็ตาม อีกอย่างหนึ่งนั้น ก็กำหนดความรู้เข้ามาที่จิต สงบอยู่ภายในที่อยู่กับความสงบนั้น ตั้งสติกำหนดอยู่ที่ตัวความสงบคืออยู่ภายใน อย่างนี้ก็เป็นวิธีหนึ่งของการปฏิบัติดังกล่าวในการทำอานาปานสติ ที่ทุกคนสามารถ

จะปฏิบัติได้ จะลำบากก็แต่ในเบื้องต้น ในเมื่อจิตยังรวมไม่ได้และก็ยังไม่ได้ผลของสมาธิ ก็คล้ายกับว่า การนั่งอยู่ในที่ ๆ ร้อน ก็นั่งไม่ติด ก็จะต้องลุกขึ้นกระสับกระส่ายไปสู่ที่ที่ไม่ร้อน แต่เมื่อได้พบที่ ๆ เย็นได้ ความสุขก็จะนั่งติด จิตก็ฉนั้นนั้น เมื่อจิตยังไม่เข้าสู่สมาธิ จิตก็ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย แต่เมื่อจิตได้ความสุขจากสมาธิ จิตก็จะนั่งอยู่กับที่ได้ เพราะมีความสุข และสมาธินั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ให้ผลเป็นปิติ ให้ผลเป็นสุข เมื่อให้ผลอย่างนี้จิตก็จะนั่งอยู่คืออยู่กับสมาธิได้ เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติจนได้ปิติ จนได้สุขดังนี้แล้ว ก็จะได้สมาธิง่ายเข้า ไม่ลำบากในการที่จะได้สมาธิ แต่ในเบื้องต้นก็ต้องอาศัยทำฉันทะ ความพอใจให้บังเกิดขึ้นในการปฏิบัติสมาธิ เมื่อมีฉันทะคือความพอใจอยู่ แม้ว่าจะยังไม่ได้สุขจากสมาธิ ก็จะสามารถทำสมาธิต่อไปได้ เพราะฉันทะเหมือนคนเมื่อมีความพอใจอยู่ในสิ่งใด แม้ในการแสวงหาสิ่งนั้นจะลำบาก แต่ก็สามารถที่จะแสวงหาต่อไปได้ ไม่ย่อท้อ เพราะพอใจใคร่จะได้สิ่งนั้น ในการปฏิบัติทำสมาธิก็ต้องทำความพอใจให้บังเกิดขึ้นในการปฏิบัติ แม้จะลำบากก็ปฏิบัติได้ ก็จะได้ความปราโมทย์คือปิติสุขและจะทำให้การปฏิบัติสมาธิสะดวกขึ้นโดยลำดับ

๕ ธันวาคม ๒๕๒๓

กรรมฐานครั้งที่ ๓

สติปัฏฐานทั้ง ๔ ตั้งสติพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ย่อมเป็นเอกาย-
นมรรค คือทางไปอันเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายดังที่ได้ปรารภ
แสดงแล้ว และกาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นที่ตั้งของสติทั้ง ๔ นี้ ก็เป็นสิ่งที่ทุก ๆ
คนได้มีอยู่ แต่เมื่อมิได้ตั้งสติ ตามดู ตามรู้ ตามเห็น ก็สักแต่ว่าเป็นกาย เป็นเวทนา
เป็นจิต เป็นธรรม ไม่เป็นสติปัฏฐานหรือที่ตั้งของสติ ต่อเมื่อตั้งสติ ตามดู ตามรู้
ตามเห็น กาย เวทนา จิต ธรรมทั้ง ๔ นี้จึงเป็นสติปัฏฐานขึ้นมา และในการปฏิบัติ
ก็ตั้งสติกำหนดเพียงข้อใดข้อหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ เมื่อตั้งสติกำหนด
ข้อใดข้อหนึ่งก็ไม่ต้องนึกถึงข้ออื่น นึกถึงแต่เพียงข้อเดียวที่ตั้งสติกำหนดนั้น เช่น
ข้อว่าด้วยลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ที่ตรัสสอนไว้ว่าให้มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจ
ออก คือให้มีความระลึกรู้ในการหายใจเข้า หายใจออก คือ ตามดู ตามรู้ ตามเห็น
ตามหายใจเข้า ตามหายใจออก หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ หายใจเข้าหายใจออกอยู่
ในความรู้ ความรู้อยู่ที่การหายใจเข้า การหายใจออก ดังนี้ ก็ชื่อว่ามีสติหายใจเข้า
มีสติหายใจออก และเมื่อมีสติอยู่ดังนี้ ก็ย่อมจะมีความรู้ความเห็นละเอียดถี่ถ้วนยิ่งขึ้น
ไป คือหายใจเข้ายาว หายใจออกยาวก็รู้ หายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้นก็รู้ และรู้การ
กำหนดหายใจเข้า รู้การกำหนดหายใจออก เพราะสติไม่ออกไปทางใด ตั้งกำหนดอยู่
ภายใน จึงรู้กายทั้งหมดและย่อมจะระงับกายสังขาร การปรุงกาย เครื่องปรุงกาย

ต่าง ๆ ได้ หายใจเข้า หายใจออก อันหมายความว่า กายก็จะสงบจิตก็สงบยิ่งขึ้น ความกระวนกระวายต่าง ๆ ความปวดเมื่อยต่าง ๆ ของร่างกาย ความฟุ้งซ่านรำคาญต่าง ๆ ของจิตก็จะหายไป ปรากฏเป็นความโปร่งสบายทั้งทางกายทั้งทางใจ และเป็นความโปร่งสบายอย่างสงบ จิตใจก็สงบยิ่งขึ้น อยู่ยิ่งขึ้น ถ้าจะเทียบกับอิริยาบถนั่ง จิตใจนี้ก็นั่งสบาย ไม่กระสับกระส่าย กายก็ไม่กระสับกระส่าย ดังนี้เรียกว่าการระงับกายสังขารเครื่องปรุงกายหรือการปรุงแต่งกาย หายใจเข้า หายใจออกอย่างสงบระงับอยู่ ดังนี้ เมื่อมีสติหายใจเข้า หายใจออก ความรู้ความเห็นก็จะละเอียดแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นโดยลำดับดังกล่าว ประกอบกับจิตก็จะนั่งสงบเย็นสบายปลอดโปร่ง ไม่กระสับกระส่ายพร้อมทั้งร่างกาย แต่เมื่อมีความกระสับกระส่ายของกายและของจิต ก็แสดงว่ายังมีกายสังขาร เครื่องปรุงกายต่าง ๆ อยู่ ซึ่งปรุงแต่งกายพร้อมจิตอยู่ไม่สงบ เมื่อเครื่องปรุงต่าง ๆ เหล่านี้สงบ ก็จะปรากฏความสงบระงับ จิตก็ตั้งเป็นสมาธิแน่วแน่ดังนี้ เป็นทางปฏิบัติลมหายใจเข้าออกเรียกว่า อานาปานสติ

ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกที่ปรากฏอยู่ในความรู้ความเห็น อันเป็นตัวสติในลมหายใจเข้าออกนี้ ก็เป็นกาย เวณาก็อยู่ที่ตรงนี้ จิตก็อยู่ที่ตรงนี้ ธรรมก็คือเรื่องในจิตก็อยู่ที่ตรงนี้ ลมหายใจเข้า-ออกนั้นเป็นกาย และสติที่กำหนดในกายคือลมหายใจเข้าออกก็เป็นกายาวิปัสสนา เวณาก็ปรากฏเป็นไปอยู่เช่นในเบื้องต้นก็เป็นความเมื่อยขบ อึดอัดรำคาญเป็นต้น ก็เป็นทุกขเวทนาต่อมา เมื่อมีความปลอดโปร่งสบายก็เป็นสุขเวทนา ก็อยู่ที่นี้ จิตก็อยู่ที่นี้ กำหนดดูเวทนาที่เป็นไปอยู่ก็เป็นเวทนาวิปัสสนา ดูจิตก็อยู่ที่นี้ก็เป็นจิตตาวิปัสสนา ธรรมในจิตก็อยู่ที่นี้คือว่าลมหายใจเข้า ลมหายใจออกเป็นธรรมอยู่ในจิต เป็นเรื่องจิตคิด จิตตั้งอยู่ ไม่ใช่เรื่องอื่น จะเป็นธรรมเรื่องอื่นแปลว่าไม่มีสมาธิจิต เช่น ฟุ้งซ่านออกไป ต่อเมื่อเป็นเรื่องเดียวคือเรื่องหายใจเข้า-ออกเท่านั้น ดังนี้ จิตก็เป็นสมาธิ เพราะฉะนั้น อันที่จริงก็ทั้ง ๔ ข้อนั้นแหละมาเป็น *เอโก ธมโม* ธรรมเป็นอันเดียว คือสมาธิที่ได้กำหนดลมหายใจเข้าออกนี้ เป็นกาย เป็นเวทนา เป็นจิต เป็นธรรม รวมเป็น *เอโก ธมโม* หรือ *เอกายโน มคฺโค* เป็นทางไปอันเดียว ไม่แตกแยกกัน จึงเป็นตัวสมาธิ

และในขั้นต่อไป ท่านก็ได้ทรงสั่งสอนให้ทำสัมปชัญญะ คือความรู้ตัวพร้อมทั้งสติในอิริยาบถ ดังที่ตรัสสอนเอาไว้ว่า เมื่อเดินอยู่ก็รู้ว่าเราเดินอยู่ เมื่อยืนอยู่ก็รู้ว่าเรายืนอยู่ เมื่อนั่งอยู่ก็รู้ว่าเรานั่งอยู่ เมื่อนอนอยู่ก็รู้ว่าเรานอนอยู่ เมื่อผลัดเปลี่ยนอิริยาบถอันใดอันหนึ่งของกาย ก็รู้อยู่ทุกการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถดังนี้ เป็นการทำความสติสัมปชัญญะในอิริยาบถที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้เป็นลำดับต่อไปจากอานาปานสติ ในข้ออิริยาบถนี้ สัมปชัญญะคือความรู้ตัวออกหน้า ในขั้นนี้ก็จำเป็นที่จะต้องรู้ว่า อันสติในคู่งานอยู่กับสัมปชัญญะ สติท่านแปลว่าความระลึกได้ สัมปชัญญะแปลว่า ความรู้ตัวรวมเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก ๒ อย่าง ในการแสดงสั่งสอนนั้นมักจะยกเพียงสติข้อเดียวออกหน้า ดังเป็นสติปฏิฐานทั้ง ๔ ก็ยกข้อสติออกหน้าเป็นสติตามรู้ ตามดู ตามเห็น ทั้ง ๔ ข้อก็รวมทั้งอิริยาบถทั้ง ๔ นี้ด้วย และเมื่อแยกแยะไปแสดง ก็แสดงถึงอิริยาบถของร่างกาย เช่น เดิน ยืน นั่ง นอน ก็ใช้สัมปชัญญะออกหน้า คือ มีความรู้ตัวอยู่ใน การเดิน ในการยืน ในการนั่ง ในการนอน ในการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถทั้ง ๔ นี้ตลอดจนถึงอิริยาบถย่อย ๆ ที่ท่านจะแสดงในข้อต่อไป เพราะในข้อความผลัดเปลี่ยนอิริยาบถนี้ต้องการความรู้ตัวอยู่ในอิริยาบถนั้น ๆ แต่อันที่จริงทั้งสัมปชัญญะทั้งสติ ต้องประกอบกันไป อันจะพึงกล่าวได้ว่า ต้องมีทั้งสติ ต้องมีทั้งสัมปชัญญะนี้ และในการอธิบายสติและสัมปชัญญะนี้ก็อาจอธิบายให้อิงอาศัยกัน แยกกาลเวลากันก็ได้ ให้เป็นไปด้วยกันโดยไม่แยกกาลเวลาก็ได้ ท่านมีอธิบายอยู่ทั้งสอง

สำหรับที่อธิบายแยกกาลเวลานั้น ก็อธิบายว่า สตินั้นให้มาก่อน คือก่อนที่จะทำ ก่อนที่จะพูด ก่อนที่จะคิดอะไร ก็มีสติว่าเราจะพูดอย่างนี้ เราจะคิดอย่างนี้ อันนี้เป็นสติ และเมื่อลงมือทำ ลงมือพูด ลงมือคิด ก็มีสัมปชัญญะ คือความรู้ตัวในการทำ ในการพูด ในการคิดนั้น อธิบายอย่างนี้ สติก็เป็นสติที่ต้องมาก่อน ส่วนสัมปชัญญะมาเป็นปัจจุบัน นี่เป็นการอธิบายแยกกาลเวลากัน แต่ก็อิงอาศัยซึ่งกัน

อีกอย่างหนึ่งแสดงอธิบายประกอบกันไปคือสติเป็นความระลึก สัมปชัญญะเป็นความรู้ รวมกันเป็นความระลึก รู้ ก่อนที่จะทำ พูด คิดอะไรต้องมีทั้งสติ ต้องมีทั้งสัมปชัญญะ คือจะมีความระลึกรู้ว่า เราจะทำ จะพูด จะคิดอย่างนี้ ในขณะที่กำลังทำ กำลังพูด กำลังคิด ก็ต้องมีความระลึกรู้ว่าเราทำ พูด คิดอย่างนี้ ดังนี้เป็นคำอธิบาย

ควบคู่กันไป คือจะมีสติอย่างเดียวไม่รู้ มีระลึกอย่างเดียวไม่รู้ หรือรู้อย่างเดียวไม่มีระลึก ดังนั้นก็เป็นสติที่บกพร่อง เป็นสัมปชัญญะที่บกพร่อง จะต้องมีทั้งระลึกและรู้ประกอบกัน

แม้เช่นนั้น ในบางอย่างเช่นเกี่ยวแก้อิริยาบถ สัมปชัญญะคือความรู้ออกมา เพราะฉะนั้น จึงมักจะยกเอาสัมปชัญญะขึ้นว่ามีความรู้ตัวอยู่ในอิริยาบถนั้น แต่ในข้ออื่นนอกจากข้ออิริยาบถแล้ว ก็ใช้สติออกมาทั้งนั้น และแม้ว่าจะยกขึ้นมาเพียงสติข้อเดียวก็ดี ยกสัมปชัญญะขึ้นมาข้อเดียวก็ดี ก็ต้องทราบว่าจะต้องประกอบอยู่กันทั้งสอง คือทั้งสติ ทั้งสัมปชัญญะอันจะแยกออกอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมบกพร่อง ถ้ามีสติออกมา สัมปชัญญะตาม เป็นระลึกรู้ ถ้าสัมปชัญญะออกมา สติตาม เป็นรู้ระลึก ต้องมีทั้งสองอย่างประกอบกันอยู่ และความระลึกรู้ที่เป็นตัวสติและสัมปชัญญะนี้ย่อมเจือปัญญาอยู่ด้วย คือต้องเจือความระลึกรู้ที่เป็นตัวสำนึกในผิดชอบชั่วดีต่าง ๆ ประกอบอยู่ด้วย อันความผิดชอบชั่วดีต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นวิสัยของปัญญา ปัญญาที่จรรู้จักผิดชอบชั่วดี แต่ว่าวิสัยของปัญญานั้นเป็นปัญญาของผู้อื่นที่สั่งสอนก็มี เป็นปัญญาของตนก็มี เป็นปัญญาของผู้อื่นที่สั่งสอนเอาไว้ เช่น พระพุทธเจ้า ท่านทรงสั่งสอนเอาไว้ เป็นปัญญาของพ่อแม่ ครูอาจารย์สั่งสอนเอาไว้ เป็นต้น เป็นปัญญาของตนนั้นคือตนเองมีความรู้ทั่วถึง รู้จักดี รู้จักชั่ว รู้จักผิดชอบด้วยตนเองดังนี้ก็

คราวนี้สำหรับที่เป็นปัญญาของคนอื่น บางทีตนก็ฟังท่านสั่งสอนว่ามีดีชั่ว ก็ได้แต่ฟังหรือจำเท่านั้น ไม่ได้มีปัญญาคือความรู้จักผิดชอบชั่วดีจริงตามที่สอน ได้แต่ฟังหรือจำเหมือนอย่างเป็นเด็กฟังพ่อแม่สั่งสอน ฟังพระเทศน์สั่งสอน ได้แต่ฟัง จำ ไม่มีปัญญาของตนว่า ดี ชั่ว จริงหรือไม่ ไม่ได้เป็นปัญญาของตนดังนี้ ก็มีอยู่เป็นอันมาก และแม้เช่นนั้นก็ยังฟัง ก็ยังจำได้ ก็ยังดี จึงมาถึงสติสัมปชัญญะที่ระลึกรู้ ก็ระลึกรู้ คือระลึกรู้ถึงที่ท่านได้สั่งสอน ที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอน ที่พ่อแม่ ครูอาจารย์สั่งสอน จะทำ พูด คิด อะไรก็ระลึกรู้ เราจะทำ จะพูด จะคิดอย่างนี้ ในขณะที่ทำ เราก็ระลึกว่าท่านพูดไว้อย่างนี้ พร้อมกระนั้นก็ระลึกถึงที่เคยฟังคำสั่งสอนมาแล้วว่า ทำอย่างนั้นผิด ทำอย่างนี้ถูก ทำอย่างนั้นชั่ว ทำอย่างนี้ดี แม้มีสติระลึกอยู่อย่างนั้นก็ยังมีดี ยังทำให้ต้องยังคิดว่าเราควรจะทำใหม่ จะพูดหรือคิดหรือไม่ ถ้าสิ่งที่เรากำลังทำ พูด คิด ไป

ขัดกับสิ่งที่เราเคยฟัง เคยสั่งสอนว่า ทำดีหรือไม่ดี ทำให้ยังคิดขบขึงได้ แม้ดังนี้จึงเป็น สติสัมปชัญญะที่มีประโยชน์ เพราะฉะนั้น สติพร้อมกับสัมปชัญญะจึงเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ ให้มีทั้งในก่อนเวลาหรือในขณะที่ ทำ พุด คิด ทำนั้นว่า จึงเป็นธรรมที่มีอุปการะ มากจริง ๆ คือ ถ้ามีมากก็จะทำถูกมากผิดน้อย ถ้าขาดสติสัมปชัญญะแล้วก็จะทำผิด มากถูกน้อย สติสัมปชัญญะจึงเป็นสิ่งสำคัญ ที่แสดงว่าเป็น เนบักกะ คือธรรมที่รักษา ตนรักษาคจิต ซึ่งทำได้จริง และในการทำสติปัฏฐานนั้น ก็จะต้องมีสติและสัมปชัญญะ ซึ่งจะขาดเสียมิได้ สติและสัมปชัญญะนี้จะนำมาให้มีอำนาจเป็นสติสมาธิ ดังที่ได้ แสดงแล้ว และจะนำให้ได้ความระลึกหรือความรู้ระลึกในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอน ทั้งหลาย แปลว่ามีความรู้ตัวที่คุมตัวเองอยู่นี้เป็นความต้องการในข้อว่าด้วยอิริยาบถ ซึ่งเป็นอิริยาบถของกายที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงสั่งสอนให้ได้หัดทำความรู้ตัว ระลึกได้ ในอิริยาบถของเวทนา ของจิต ของธรรมยิ่งขึ้นไป แปลว่า ๔ ข้อมีอิริยาบถคือ ความเป็นไปอยู่ด้วยกัน กายก็มียืน เดิน นั่ง นอน เวทนา จิต ธรรม ก็มีอิริยาบถ คล้าย ๆ มียืน เดิน นั่ง นอน เหมือนกัน คือความเป็นไปต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป ต่าง ๆ ของเวทนา ของจิต ของธรรม ก็ให้มีความรู้ และแม้เช่นนั้น กำหนดอยู่ที่ กาย ยืน เดิน นั่ง นอน ที่กายเท่านั้น ก็ย่อมจะได้ความรู้ในอิริยาบถของเวทนา ของจิต ของธรรม อันเนื่องอยู่กับยืน เดิน นั่ง นอน ของกายอยู่ด้วย ก็แปลว่าจะได้ ๔ ข้อ เช่นเดียวกับข้อลมหายใจเข้าออกดังกล่าว

กรรมฐานครั้งที่ ๔

พระบรมศาสดาได้ตรัสสอนให้มีตนเป็นที่พึ่ง โดยที่ตนเองย่อมเป็นเจ้าการสำคัญ และจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติด้วยตนเอง ดังที่มีพุทธภาษิตตรัสไว้แปลความว่า พระตถาคตทั้งหลายเป็นผู้บอก คือ เป็นผู้บอกทางปฏิบัติ ท่านทั้งหลายจะต้องปฏิบัติ คือดำเนินไปในทางปฏิบัตินั้นด้วยตนเอง ดังนี้ เพราะฉะนั้น ตนเองจึงต้องเป็นที่พึ่งของตนเองในทางที่จะดำเนินไปตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน และเมื่อปฏิบัติไปในทางที่ทรงสั่งสอน ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง เพราะเมื่อปฏิบัติเช่นนั้น ได้ชื่อว่าปฏิบัติธรรม ธรรมที่ปฏิบัติดีจะมาเป็นที่พึ่ง เมื่อมีธรรมเป็นที่พึ่งก็ได้ชื่อว่า ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเองด้วยดี ถ้าหากตนเองมีธรรมเป็นที่พึ่งของตนเองด้วยดี ตนเองก็จะไม่เป็นอนาถะ ไม่มีที่พึ่งที่เรียกว่า อนาถา ฉะนั้น ความมีธรรมเป็นที่พึ่งจึงหมายถึงว่า ปฏิบัติธรรม คือดำเนินไปในทางที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน นี้อย่อมเป็น *เอกายโน มคฺโค* คือเป็นทางไปอันเอก ทางไปอันเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของผู้ปฏิบัติทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศก ความรัญจนคร่ำครวญใจ เพื่อดับความทุกข์ โทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่พึงบรรลุอันเป็นธรรมที่ถูกที่ชอบ เพื่อให้แจ้งนิพพานดังนี้ ทางไปอันเอกก็ได้ทรงชี้เอาสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ ปฏิบัติทำสติตามดู ตามรู้ ตามเห็น กาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็ชื่อว่าได้มีธรรมเป็นที่พึ่ง และเมื่อมีธรรมเป็นที่พึ่ง ก็มีตนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ เพราะฉะนั้น ความที่มีที่พึ่งนี้จึงต้องอาศัยตนเองและธรรม

ประกอบกัน ถ้าไม่มีตน ธรรมก็ไม่มีที่ตั้ง หรือว่าไม่มีธรรม ตนเองก็ว่าแห้วเปล่าเปลี่ยวปราศจากที่พึ่ง ตนกับธรรมจึงต้องประกอบกัน และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นที่พึ่งได้ดังที่กล่าวมา

แม้ว่าจะมีพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ดังนี้ ก็ไม่ขัดกันกับการที่ถึงสรณะ ๓ ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เพราะว่าเมื่อได้ปฏิบัติดำเนินไปในทางที่ทรงสั่งสอน มีธรรมเป็นที่พึ่ง ก็ต้องชื่อว่าได้มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งไปพร้อมกัน เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน และธรรมนั้นคือธรรมที่ปฏิบัติก็เป็นธรรมที่ทรงสั่งสอน และพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอน ได้ธรรมเป็นที่พึ่งมาก่อนแล้ว และแสดงธรรมที่ทรงสั่งสอนนี้สืบต่อกันมา ทั้งตัวผู้ปฏิบัติเอง คือตนเองปฏิบัติธรรม ได้ชื่อว่าได้ปฏิบัตินำตนเข้าไปสู่ขอบเขตของพระสงฆ์ สู่บริเวณของพระสงฆ์ เท่ากับว่านำตนเข้ามาสู่วัดอันเป็นที่ประดิษฐานของพระสงฆ์ และวัดในที่นี้ คือวัดที่ตั้งอยู่ในจิตใจเป็นประการสำคัญ ก็คือธรรมาราม อารามของพระธรรม หรือวัดพระธรรม เมื่อตนปฏิบัติธรรมเป็นที่พึ่ง ได้บรรลุถึงภูมิธรรมที่เป็นอริยะ ก็ได้ชื่อว่าเข้าร่วมหมู่อยู่ในพระสงฆ์ ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิต คฤหัสถ์ ชายหรือหญิง เพราะว่าพระสงฆ์ที่เป็นสังฆรัตนะนี้สถิตอยู่ในธรรมาราม อารามพระธรรมที่ตั้งอยู่ในจิตใจ ธรรมารามอยู่ในจิตใจที่ไม่มีชายหญิง บรรพชิต คฤหัสถ์ แต่ว่ามีแต่มรรคผล นิพพาน อันบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติในพระธรรม มีธรรมเป็นที่พึ่ง ก็ชื่อว่ามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งร่วมกันไป และการปฏิบัติธรรมนี้เป็นทางเดียวที่จะรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จะให้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ได้ เพราะว่าเมื่อปฏิบัติธรรมก็ย่อมจะเห็นธรรมไปโดยลำดับ เมื่อเห็นธรรมก็ได้ชื่อว่าได้ถึงพระธรรม และเมื่อเห็นธรรมก็ได้ชื่อว่าได้เห็นพระพุทธรูป จึงชื่อว่าได้ถึงพระพุทธรูป และผู้ได้ปฏิบัติตามธรรมที่ทรงสั่งสอน เมื่อปฏิบัติให้เห็นธรรม ก็ย่อมได้เห็นพระสงฆ์ เมื่อเห็นพระสงฆ์ก็ชื่อว่าได้ถึงพระสงฆ์

ฉะนั้น การปฏิบัติจนเห็นธรรมจึงเป็นทางลัดตรง ที่จะให้เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จะให้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเมื่อเห็นรัตนะทั้ง ๓ ถึงรัตนะทั้ง ๓ ก็เป็นรัตนะ คือที่พึ่งอันสมบูรณ์ขึ้นทันที กำจัดทุกข์ภัยด้วยจิต จิตใจ

ที่มีสภาวะ ๓ ที่คุ้มครอง ทุกข์ภัยจะเข้าไปไม่ถึง ทุกข์ภัยจะตกอยู่ข้างนอก ไม่เข้าไปสู่ธรรมาราม อันเป็นที่สถิตแห่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จึงเป็นที่พึ่งที่กำจัดทุกข์ภัยในจิต ทุกข์ภัยเข้าไปไม่ถึงจริง ๆ และทุกข์ภัยได้แก่บรรดากิเลสและความชั่วต่าง ๆ ความทุกข์ที่เป็นผลของกิเลสและความชั่วทั้งหลาย เพราะว่าจิตใจที่เห็นที่เข้าถึงรัตนตรัยดังกล่าวนี้ จะเป็นจิตใจที่บริสุทธิ์จากกิเลสความชั่วทั้งหลาย บรรดาสิ่งที่เป็นบ่วงของมารก็คล้องเข้าไปไม่ถึง อันบ่วงของมารนั้นได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตลอดจนเรื่องราวที่น่ารักใคร่ ประารถนาพอใจทั้งหลาย เป็นบ่วงมารที่คล้องเข้าไปทางตา หู จมูก ลิ้น กายและทางมนะคือใจ ใจของทุกคนนี้ คล้องเข้าไปโดยเป็นอารมณ์ที่คล้องจิตใจ ผูกมัดจิตใจ

เพราะฉะนั้น จิตใจของบุคคลที่ถูกบ่วงมารคล้องถึงนี้จึงถูกรังรัดมัดไว้ด้วยอารมณ์ คือเรื่องของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะบ้าง เรื่องของเรื่องเหล่านี้บ้าง และด้วยตัณหา ราคะ โทสะ โมหะทั้งหลาย อันบังเกิดขึ้นอาศัยอารมณ์เหล่านี้บ้าง ทั้งบรรดาอารมณ์และกิเลสทั้งหลายก็เป็นสิ่งที่ผูกมัดรัดจิตใจ มารจึงใช้บ่วงนี้ตรึงจิตใจของบุคคล ไปสู่อำนาจของมารคืออำนาจของกิเลส ซึ่งตั้งอยู่ในอารมณ์ดังกล่าว ตรึงให้ดิ้นรน กวัดแกว่งกระสับกระส่าย ไปตามตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ราคะ โทสะ โมหะ ต่าง ๆ ในอารมณ์นั้นนั้นตลอดเวลา แต่จิตใจที่มาปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า จนได้เห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ย่อมได้สภาวะที่บ่วงของมารคล้องเข้าไปไม่ถึง ตาคงเห็นรูป หูคงได้ยินเสียง มโนคือใจยังคิดถึงเรื่องทั้งหลายต่าง ๆ อยู่ นั้นแปลว่าสิ่งเหล่านี้ไม่เป็นของมารที่เข้ามาคล้องจิตใจให้กระสับกระส่ายวุ่นวายเดือดร้อนไปสักแต่ว่าเป็นรูปเสียง สักแต่ว่าเป็นเรื่องที่จิตคิดทั้งหลาย เพราะมีสติคือความระลึกได้ ญาณคือความหยั่งรู้ เป็นสมาธิ เป็นปัญญา รักษาจิตใจอยู่ และจะมีศีลเป็นภาคพื้น

เพราะฉะนั้น การมาปฏิบัติทำสติ ตามดู ตามรู้ ตามเห็น กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นสติปัฏฐานซึ่งเป็นข้อปฏิบัติสำคัญ ที่ผู้มุ่งจะพบความสุขอันแท้จริง มุ่งจะได้ที่พึ่งของตน มุ่งตนเป็นที่พึ่งของตนอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าได้ชี้แจงทางปฏิบัติไว้แจ่มแจ้งไปโดยลำดับ ยกเอาข้อกายขึ้นเป็นข้อแรก และสืบต่อมาเป็นเวทนา จิต ธรรม และในข้อกายนั้น ทรงสอนให้ตั้งสติ กำหนดลมหายใจเข้าออก เพื่อให้ได้สมาธิมีลม

หายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ และต่อจากนั้นทรงสอนให้ทำสติ สัมปชัญญะ ระลึกรู้ อิริยาบถทั้ง ๔ เดิน ยืน นั่ง นอน และตรัสสอนให้ทำสติ สัมปชัญญะระลึกรู้ในอิริยาบถ ประกอบทั้งหลาย เมื่อเดินไปข้างหน้าก็ให้รู้ ก้าวถอยไปข้างหลังก็ให้รู้ และตรงก็ให้รู้ เมื่อเหลียวก็ให้รู้ ให้มีความรู้ตัวในการครองผ้าสังฆาฏิ ครองบาตร ครองจีวร ให้มีความรู้ตัวในการเหยียด การพุด อิริยาบถในอวัยวะแขนขาทั้งหลาย ให้มีความรู้ตัวในการถ่าย การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพุด การนั่ง คือเมื่อจะผลัดเปลี่ยนอิริยาบถจะทำอย่างใดอย่างหนึ่งในร่างกาย ให้มีสติสัมปชัญญะคือเมื่อจะระลึกรู้ ประกอบอยู่ทุกอิริยาบถ ทุก ๆ อากัปภิกิริยา ทุก ๆ การกระทำ ดังนี้เป็นการปฏิบัติทำสติ สัมปชัญญะ เกี่ยวแก่การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถอากัปภิกิริยาต่าง ๆ ของร่างกาย แม้การปฏิบัติทำสติสัมปชัญญะในอิริยาบถทั้ง ๔ นี้ก็ดี ในอิริยาบถของการประกอบจนถึงในอากัปภิกิริยาทั้งหลายต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อีกดี เป็นการปฏิบัติทำให้มีสติ สัมปชัญญะรักษาจิต รักษาตนเอง ทั้งสิ้นให้ดีขึ้น และในข้อเกี่ยวกับการทำ สัมปชัญญะในอิริยาบถยังได้มีแสดงไว้ในที่อื่น ให้ทำสติสัมปชัญญะแม้ในอิริยาบถของจิตอีกส่วนหนึ่งด้วย. และก็เรียกว่า เป็นการทำสมาธิภาวนา เพื่อสติสัมปชัญญะ กล่าวคือให้ทำสติกำหนดเวทนา คือความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือกลาง ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ กำหนดสัญญาคือความจำหมายในรูป เสียง เป็นต้น การกำหนด วิตก ความรู้สึกสำนึกคิด ในรูป ในเสียง ของจิต เมื่อ เวทนา สัญญา วิตก เหล่านี้บังเกิดขึ้นให้รู้แจ้ง ตั้งอยู่ให้รู้แจ้ง ดับไปให้รู้แจ้ง ให้รู้แจ้งความเกิดขึ้นความตั้งอยู่ ความดับไป ของเวทนา ของสัญญา ของวิตก คือความตรึกนึกคิดในจิต เป็นอิริยาบถของเวทนา สัญญา วิตก เหล่านี้ เพราะฉะนั้น เมื่อทำความกำหนดรู้เป็นสติ สัมปชัญญะในอิริยาบถของกาย ก็ให้ทำความกำหนดรู้ในอิริยาบถของจิตด้วยว่า เวทนาอะไร เกิดขึ้น ก็กำหนดให้รู้แจ้งการเกิด รู้แจ้งความตั้งอยู่ รู้แจ้งความดับ สัญญากับวิตก ก็เหมือนกัน ให้รู้จักอิริยาบถของอาการที่เกิดขึ้นในจิตเหล่านี้ ก็เป็นการทำสมาธิภาวนา เพื่อสติ สัมปชัญญะอย่างละเอียด

กรรมฐานครั้งที่ ๕

ศีลนั้น ก็คือความสำรวม และเมื่อมีความสำรวมก็เป็นอันได้ประมวลกาย วาจา ใจ ทั้งหมดนี้ให้ตั้งอยู่ในความสงบ ก็ปรากฏเป็นความสงบกาย สงบใจ ดังที่ ทุก ๆ ท่านกำลังตั้งอยู่ในความสงบนี้ เมื่อเป็นดังนี้จึงอาจที่จะตั้งจิตให้เป็นสมาธิ คือให้เกิดความตั้งใจมั่นอยู่ ในสิ่งที่ต้องการ ให้จิตตั้งกำหนดตั้งในบัดนี้ ก็มีสมาธิในเสียงที่ฟัง ดังเสียงที่กำลังบรรยายอยู่นี้ คือว่าตั้งใจเพื่อฟัง ใจที่ตั้งเพื่อฟัง ไม่วอกแวกไป ข้างไหนอย่างนี้ คือใจมีสมาธิ เมื่อใจมีสมาธิ ก็ฟังได้ยินเสียงที่แสดงนี้ทุกถ้อยคำ จึงได้ปัญญา คือความรู้ รู้เรื่องที่กำลังแสดงนี้ แม้ความรู้แบบนี้ก็เป็นปัญญาอย่างหนึ่ง เห็นความรู้เรื่องที่แสดงและเรื่องที่แสดงนี้ก็เหมือนอย่างกระจกเงา สำหรับส่องให้มองเห็น สัจจะ คือ ความจริง และสัจจะ คือความจริงนี้ก็จริงของกายและใจ ของทุก ๆ คนนี้เอง ฉะนั้น ก็จะได้ปัญญา รู้จักกายและใจอันนี้ของตนเอง ซึ่งกระจกเงา คือธรรมะที่บรรยายอันเป็นเสียงที่ฟังส่องให้มองเห็นสัจจะ คือ ความจริงของกายและใจ ก็ย่อมจะปรากฏทั้งภายในและภายนอก ย่อมจะปรากฏทั้งเกิด และดับ และย่อมจะปรากฏให้เห็นโดยสมบูรณ์ไม่บกพร่อง เพราะกายใจอันนี้ ถ้าจะอุปมา ก็เปรียบเหมือน บ้านหลังหนึ่ง ที่มีเจ้าของบ้านอาศัยอยู่ในบ้าน เมื่อมีกระจกคือ พระธรรมที่เป็นคำสั่งสอนสำหรับส่องให้มองเห็น ก็จะมองเห็นบ้าน ภายนอกบ้าน ภายในบ้าน ทั้งภายนอกบ้านทั้งภายในบ้าน เห็นบ้านที่เป็นตัวบ้าน และจะเห็นเจ้าของบ้านที่อาศัยอยู่ในบ้าน

ด้วย เห็นภายนอกและภายใน ทั้งภายนอกทั้งภายใน และนอกจากนี้ก็จะเห็นธรรมดา ของบ้าน และผู้อาศัยอยู่ในบ้าน คือกายและใจอันนี้ อันได้แก่ความเกิด ความดับ และ ทั้งความเกิดทั้งความดับ สติที่ตามดู ตามรู้ ตามเห็นบ้าน พร้อมทั้งผู้อาศัยอยู่ในบ้าน คือกายและใจอันนี้ เมื่อเห็นได้ครบถ้วนทั้ง ๖ สถาน ดังกล่าว คือ ภายใน ๑ ภายนอก ๑ ทั้งภายในทั้งภายนอก ๑ ธรรมดาคือเกิด ๑ ธรรมดาคือดับ ๑ และธรรมดาทั้งเกิด ทั้งดับ ๑ ดังนี้ จึงจะเป็นสติปัฏฐานที่สมบูรณ์ และสติปัฏฐานที่สมบูรณ์ก็จะเป็นที่สติ และญาณ คือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา และจะทำให้ได้ปริญญา คือ ความกำหนดรู้ ทัวถึงรอบคอบตามเป็นจริง และจะทำให้ได้ความปราศจิตออกจากกาย จากเวทนา จากจิต จากธรรม หรือว่าจากกายและใจอันนี้

เพราะฉะนั้น สติปัฏฐานอันเป็นสติปัฏฐานที่สมบูรณ์ จึงต้องทำสติตามดู ตามรู้ ตามเห็น โดยประการทั้ง ๖ นี้ ในทุก ๆ ปีพพะ คือในทุก ๆ ข้อ และจะตั้งข้อใด ข้อหนึ่งเป็นประธาน สำหรับปฏิบัติก็ย่อมจะทำได้ อีกข้อหนึ่งที่พระพุทธองค์ได้ทรง แสดงไว้ สำหรับให้ตั้งสติกำหนดก็คือกายคตาสติ สติที่ไปในกาย หรือที่เรียกว่า ปฏิ กูลปีพพะ ข้อว่าด้วยปฏิกูล คือสิ่งที่ไม่สะอาดทั้งหลาย บรรดาในกายอันนี้ ดังที่ได้ตรัส สอนเอาไว้ว่า ให้ทำสติตามดู ตามรู้ ตามเห็นกายนี้เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ว่าเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หน้ง มังสัง เนื้อ นหารุ เอ็น อัญฐิ กระดูก อัญฐิมิณูซัง เยื่อในกระดูก วักกัง ไต หทัย หัวใจ ยกนัง ดับ กิโถมกัง พังผืด ปิหกัง ม้าม ปีบผาสัง ปอด อันตัง ใสใหญ่ อันตคณัง สายรัดไส้ อูทริยัง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า ปิตตัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด บุพโพ น้ำหนอง น้ำเหลือง โลहितัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท น้ำมันข้น อัสสุ น้ำตก วสา น้ำมัน เหลว เขโพ น้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลสิกา น้ำไขข้อ มุตตัง น้ำมูตร รวมเป็น ๓๑ อาการ ตั้งแต่ เกสา ผม จนถึง กรีสัง อาหารเก่า เป็นปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน ได้แก่ส่วนที่แน่นแข็ง ที่มีอยู่ในกายนี้ ก็รวมเป็น ๑๙ อาการ ตั้งแต่ปิตตัง น้ำดี จนถึง มุตตัง น้ำมูตร เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ คือส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลซึ่งอยู่ในกายอันนี้ รวมเป็น ๑๒ อาการ ๑๙ กับ ๑๒ ก็เป็น ๓๑

ในการพิจารณาที่เป็นกายคตาสติกรรมฐาน โดยมากก็แสดงไว้เพียง ๓๑ อาการ ดังกล่าวนี้ แต่ในบางพระสูตร บางแห่งได้เพิ่มเข้ามาอีกอาการหนึ่งคือ มัตถกัมตถลุงคัง สมองในสมองศีระชะ ก็ได้แก่มันสมอง และนับเป็นปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน เรียงไว้ต่อท้ายปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน ข้อท้ายของธาตุดินโดยทั่วไปนั้น ก็ได้แก่ กรีสัง อาหารเก่า และเมื่อเติมเข้าอีกข้างหนึ่งก็ต่อเข้าตรงนี้ เมื่อเติมเข้าอีกข้อหนึ่ง ดังนี้ก็รวมเป็นอาการ ๓๒ ดังที่ได้พูดกันในหมู่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานว่า อาการ ๓๒ ไม่ค่อยได้พูดกันว่าอาการ ๓๑ แต่อันที่จริงนั้นโดยมากท่านแสดงอาการ ๓๑ และท่านก็ยังอธิบายว่า แม้จะแสดงอาการ ๓๑ มัตถกัมตถลุงคัง มันสมองในสมองศีระชะที่เรียกกันทั่วไปว่ามันสมองก็รวมอยู่ในข้ออัญญิมิณชัง เยื่อในกระดูกนั่นเอง เพราะฉะนั้น แม้จะไม่เติมข้อนี้เข้ามาต่างหาก ก็รวมอยู่ในเยื่อในกระดูกอยู่แล้วดังนี้

ทางกรรมฐานสอนให้พิจารณาอาการทั้งหลายในร่างกายนี้อย่างนี้ โดยปกติก็สอนให้พิจารณาไปที่ละข้อ โดยศึกษาทำความเข้าใจอาการเหล่านี้ อาการเหล่านี้สำหรับที่ตามองเห็น ก็ ๕ ข้อ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง อาการนอกจากนั้นย่อมปรากฏตั้งอยู่เป็นอวัยวะภายในมองไม่เห็นก็มีมากข้อมากอาการ แต่ก็อาจศึกษาได้จากศพที่เขาผ่าหรือจากตำราที่แสดงไว้ว่า อาการนั้น ๆ มีลักษณะอย่างนั้น ๆ ในพิพิภรณ์ทกรรมฐานในวัดนี้^๑ ก็ได้มีการตัดเอาอาการทั้งหลายจากศพที่เป็นอวัยวะภายในมาแสดงไว้ และยังมีแสดงด้วยสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นเป็นรูปบุคคล และเปิดให้เห็นอวัยวะภายในได้ อาจศึกษาให้รู้จักอาการทั้งปวงเหล่านี้โดยสี โดยสัญญาณคือทรวดทรง โดยกลิ่น โดยที่เกิด ว่าเกิดที่ไหน โดยที่อยู่ว่าตั้งอยู่ที่ไหน แต่ละข้อ และเมื่อได้กำหนดดูให้เหมือนอย่างว่ามองเห็นสีของอาการเหล่านี้ ของสัญญาณของทรวดทรงของอาการ ของกลิ่น ของที่เกิดที่อยู่ ของอาการเหล่านี้ ความปฏิบัติ คือความไม่สะอาดก็ย่อมจะปรากฏ และทุก ๆ คน ก็จะมีความรู้สึกและไม่สบออยู่กับความไม่สะอาดของอาการเหล่านี้ จึงต้องมีการอาบน้ำชำระร่างกายกันอยู่ทุกวัน และในการอาบน้ำชำระ

^๑ วัดบวรนิเวศวิหาร

ร่างกายนี้ ก็เป็นการอาบน้ำชำระ ผม ขน เล็บ ฟัน หน้าง เป็นตัน เหล่านี้เองที่เป็นภายนอก ก็เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สะอาดอยู่โดยธรรมชาติธรรมดา และยังมีความไม่สะอาดของกันและกันบ้าง ของสิ่งอื่นภายนอกอีกบ้างเข้ามาพอกพูน ทำให้ปรากฏความไม่สะอาดมากขึ้น

การพิจารณาให้เห็นความไม่สะอาดที่เป็นไปอยู่ตามจริงเหล่านี้ เรียกว่าเป็นการปฏิบัติทำกรรมฐานในข้อกายคตาสตินี้ หรือว่าในข้อปฏิกุศลสัญญา การทำสัญญาคือกำหนดหมายลงไปว่าปฏิกุศล คือไม่สะอาด หากจะถามว่าทำกรรมฐานข้อนี้เพื่ออะไร ก็ตอบได้ว่าเพื่อบรรเทาละกิเลสกองที่ทำให้ติด ทำให้ยินดี ซึ่งมีอาการเป็นความหลงติด หลงยินดีอยู่ในร่างกายอันนี้ เมื่อปฏิบัติทำกรรมฐานข้อนี้ ปฏิกุศลสัญญาเกิดขึ้น กิเลสกองนี้ก็จะสงบลงไปได้ และในการทำกรรมฐานข้อนี้ ก็มีใช้ว่าต้องการบีบคั้นจิตใจ ต้องการปฏิเสธสิ่งที่ชอบของจิตใจ แต่ว่าต้องการให้จิตใจได้พบกับสัจจะ คือความจริง มองกายนี้ในแง่หนึ่ง คือในแง่ที่เป็นสิ่งปฏิกุศล ไม่สะอาด และเมื่อปฏิกุศลสัญญาไม่ปรากฏ ปรากฏเป็นศุภนิमित หรือศุภสัญญา คือเครื่องกำหนดหมายหรือความกำหนดหมาย ลงไปว่างดงาม ก็เป็นที่ตั้งของกิเลสกองรากะเป็นต้น เพราะฉะนั้น ความกำหนดหมาย ลงไปที่ เป็นศุภนิमितหรือศุภสัญญา กับทั้งกิเลสที่เป็นกองรากะเป็นต้นนี้ ก็บังเกิดขึ้น บีบคั้นจิตใจทำให้จิตใจร้อนอยู่ด้วยไฟ คือรากะ กระสับกระส่ายอยู่ด้วยไฟ คือรากะ ไม่พบความเย็น ความสงบ และเมื่อไฟกองนี้บังเกิดขึ้นผิดที่ผิดทาง ก็กลายเป็นการ ผิดศีล หรือทำให้ผิดศีล ความประพฤติผิดศีลอันเกี่ยวแก่กิเลสกองนี้นั้น ก็เกิดขึ้นจาก ไฟกองนี้ เพราะฉะนั้น ก็จะต้องหาทางปฏิบัติดับไฟกองนี้ และก็ต้องดับไฟกองนี้ไว้ด้วย เพราะจิตใจนี้มักจะมี โลภะ คือความโลภ อยากรได้มาก ถ้าหากว่าไม่หัดดับไฟกองนี้ เอาไว้ เมื่อไฟกองนี้บังเกิดขึ้นผิดที่ผิดทางทำให้เกิดความโลภ อยากรได้ผิดที่ผิดทาง ก็วุ่นวายไม่สงบ ผิดศีลผิดธรรมต่าง ๆ ต่อไปอีกมาก เพราะฉะนั้น ก็ต้องหัดปฏิบัติที่จะดับไฟกองนี้ให้ได้ด้วย แม้ว่าหัดดับสำหรับดับที่จะเกิดผิดที่ผิดทาง ก็ยังดียังทำให้ รักษาศีลรักษารธรรมอันควรแก่ภาวะของตนไว้ได้ และเมื่อความจริงไฟกองนี้เป็นสิ่งที่เผาจิตใจให้ร้อน เมื่อดับไฟกองนี้ได้ ก็ได้พบความเย็น ก็ได้พบความสุข ฉะนั้น จึงมิได้เป็นกัมมัญฐานที่เป็นเครื่องบีบคั้นจิตใจ บังคับจิตใจ ปฏิเสธจิตใจ แต่อันที่จริงนั้น

ถ้าเป็นการปฏิเสธกิเลสต่างหาก เป็นไปเพื่อดับไฟต่างหาก และเมื่อได้ตั้งสติกำหนด พิจารณาอาการเหล่านี้โดยสี โดยสณฐาน โดยกลิ่น โดยที่เกิด โดยที่อยู่ โดยย่อ ดังกล่าวมานี้ ความปฏิกุศลก็ย่อมจะปรากฏขึ้นเอง เพราะว่าเมื่ออยู่เป็นธรรมชาติเป็น ธรรมดา ก็จะเป็นปฏิกุศลสัญญาขึ้นมา หรือเป็นอนุสมุณิมิตขึ้นมา หมายถึงลงไปได้ว่า ไม่งดงาม เพราะเป็นสิ่งปฏิกุศลไม่สะอาด เมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้จิตสงบ และได้พบ ความจริง

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ทำกรรมฐานข้อนี้ไว้เป็นอันมาก และได้ตรัสสอน ผลของกรรมฐานข้อนี้ไว้เป็นอันมาก จนถึงกับว่าเมื่อปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ สติที่ไปในกาย ก็ชื่อว่าได้วิปัสสนาธรรม คือธรรมะที่ไม่ตายหรือสิ่งที่ไม่ตายดังนี้ ฉะนั้น จึงเป็นกรรมฐานที่สำคัญข้อหนึ่ง ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรม ฟังฝึกหัดปฏิบัติแม้ควบคู่กันไปกับ อานาปานสติ สติที่กำหนดลมหายใจเข้า-ออก และอานิสงส์ของกายคตาสติที่เป็น พิเศษนั้น ก็คือเป็นเครื่องดับไฟ คือราคะได้เป็นอย่างดี ซึ่งไฟกองนี้เป็นไฟกองสำคัญ มีเป็นพื้นในจิตใจของบุคคล เพราะฉะนั้น จึงเป็นกรรมฐานที่เป็นสัลเลขปฏิบัติ คือ การปฏิบัติที่เป็นเครื่องขัดเกลากิเลสในจิตใจด้วย จะทำให้พบกับความเบาสบายขึ้นโดย ลำดับ บางทีปฏิบัติทางอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออกอย่างเดียวอาจได้ สมานิติ แต่ในด้านขัดเกลากิเลสหรือดับไฟกิเลสของนินนั้น กายคตาสติ สติที่ไปใน กายนี้ได้ผลชัดกว่า เพราะฉะนั้น จึงควรที่จะปฏิบัติให้ควบคู่กันไปอยู่เสมอ ให้มีความ ชำนาญทั้งสอง ก็เป็นประโยชน์ทั้งในด้านสมานิติ ทั้งในด้านขัดเกลากิเลส

กรรมฐานครั้งที่ ๖

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนไว้ให้บุคคลมีตนเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง ให้มีธรรมเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง และได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ตั้งสติพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม มีความเพียร มีสัมปชานะ ความรู้พร้อม มีสติ ความระลึกได้ กำจัดความยินดีในร้ายในโลกเสีย ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้นี้ เป็นอันชี้ให้บุคคลปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ และเมื่อปฏิบัติไปในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็ชื่อว่า มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นที่พึ่ง

ในข้อนี้ได้ตรัสแสดงไว้อีกด้วยว่า เมื่อมีตน มีธรรมเป็นที่พึ่งดังนี้ มารย่อมจับ อารมณ์เข้ามาสู่จิตใจไม่ได้ เพราะว่าเมื่อปฏิบัติด้วยสติปัฏฐานทั้ง ๔ ย่อมสงบจิตให้เที่ยวไปในอารมณ์ของสติปัฏฐาน อันเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบิดา มิได้ส่งจิตไปในอารมณ์ภายนอก มารจึงจับอารมณ์เข้ามารังควานจิตใจไม่ได้ แต่ว่าเมื่อสงบจิตให้เที่ยวไปในวิสัยของมาร นอกวิสัยแห่งพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบิดา มารก็สามารถจับอารมณ์เข้ามาสู่จิตใจได้ และได้ตรัสนิทานเปรียบเทียบ เรื่องนกมุลไถกับนกเหยี่ยว ซึ่งนกมุลไถนั้นก็มิทีใคร่เพียงวิสัยของตน อยู่ในเขตของมุลไถของชาวนาในนา แต่วันหนึ่ง นกมุลไถได้บินออกไปนอกเขตของตน ก็ถูกนกเหยี่ยวจับตัวได้ ก็จะไปเป็นอาหาร นกมุลไถก็ร้องครวญครางขึ้นว่า ทั้งนี้ก็เพราะว่าได้บินออกมาพ้นวิสัยของตน ถ้าหากว่าอยู่ในวิสัยของตนแล้วนกเหยี่ยวก็จะทำอะไรไม่ได้ นกเหยี่ยวจึงถามว่าวิสัยคือ

เขตของเจ้านั้นอยู่ที่ใด นกมูลไถก็ตอบว่าอยู่ที่มูลไถของชาวนาในนา นกเหยี่ยวผู้ทะนง
 ในอำนาจของตนว่าอยู่เหนือนกมูลไถเป็นอันมาก จึงได้ปล่อยนกมูลไถ บอกว่าเจ้าจง
 ไปสู่เขตของเจ้า ซึ่งจะไม่พัวอำนาจของเรา นกมูลไถจึงบินไปจับอยู่บนก้อนมูลไถ
 แล้วก็บอกนกเหยี่ยวว่าถ้าสามารถก็จงเฉี่ยวลงมาจับตัวเรา นกเหยี่ยวจึงได้เฉี่ยวโฉบลง
 มาโดยแรงเพื่อจะจับนกมูลไถ นกมูลไถก็ได้หลบเข้าใต้ก้อนดินมูลไถเสีย ออกนกเหยี่ยว
 ก็มากระทบกับก้อนดินมูลไถโดยแรงจึงถึงกับความวิบัติวินาศไปเอง นกมูลไถก็พินัย
 เพราะว่าหลบอยู่ใต้ก้อนดินมูลไถนั้น

ทรงตรัสนิทานเปรียบเทียบดังนั้นก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าบรรดาศิษย์ของตถาคต
 พระพุทธเจ้า เมื่อได้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ สงจิตเข้าอยู่ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ
 สงจิตมาพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่ทรงสั่งสอน เมื่อเป็นดังนั้นก็เหมือน
 ดังว่าสงจิตอยู่ในวิสัย ซึ่งอยู่ในเขตของพระพุทธรูปิตา มารก็มาจับอารมณ์รังควานจิตใจ
 มิได้ แต่ถ้าสงจิตให้เที่ยวไปนอกสติปัฏฐาน คือสงจิตไปในกามคุณารมณ์ต่าง ๆ
 มีอารมณ์คือ รูป เสียง เป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ มารก็ย่อมจับอารมณ์
 วังเข้ามาสู่จิตใจได้ ปรากฏเป็นราคะ ความติดใจยินดีบ้าง โทสะ ความโกรธแค้น
 ขัดเคืองบ้าง โมหะ ความหลงไหลบ้าง ตั้งอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกามคุณารมณ์ต่าง ๆ
 เหล่านั้น ดังที่เรียกว่า มาร คือกิเลสนี้แหละ จับอารมณ์วังเข้ามาสู่จิตใจ เพราะฉะนั้น
 เมื่อมุ่งรักษาจิตใจให้ตั้งอยู่ในความสงบระงับ ก็ไม่พึงให้เที่ยวไปในกามคุณารมณ์
 ทั้งหลายดังกล่าว อันนับว่าเป็นเขตของมาร วิสัยของมาร แต่ก็นำจิตให้เข้าสู่
 สติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ ตั้งจิตพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม นี้แหละนับว่าเป็นวิสัย
 ของพระพุทธรูปิตา เป็นเขตของพระพุทธรูปิตา คือ พระพุทธเจ้า มารก็เข้ามาจับอารมณ์
 เข้ามารังควานจิตใจมิได้ ทั้งนี้แหละ เรียกว่ามีธรรมเป็นที่พึ่ง และเมื่อมีธรรมเป็นที่พึ่ง
 ก็ชื่อว่ามิตนเป็นที่พึ่ง พึ่งตนได้ เพราะตนมีธรรมเป็นที่พึ่ง พึ่งธรรมได้ และก็ต้องปฏิบัติ
 แสวงหาที่พึ่งนี้ด้วยตนเอง ด้วยการที่ตั้งจิตพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ให้เห็น
 สติปัฏฐานขั้นดังกล่าวตามที่พระพุทธรูปิตาแสดงไว้พร้อมทั้งนิทานชาดกธรรม ดังนี้
 ก็เป็นเรื่องของปฏิบัติที่ธรรมตามเหตุและผล ซึ่งทุกคนสามารถที่จะปฏิบัติได้ กระทำ
 ได้ และก็เป็นการศึกษาปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ตามที่แสดงไว้
 ในพระสังคสูตรนั้น

การที่หมั่นทำความเข้าใจในเรื่องที่ฟังให้ถูกต้องดังนี้ ย่อมเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมอันถูกต้องดังกล่าว ศรัทธาคือความเชื่อก็ถูกต้อง ทั้งเป็นปัญญาคือความรู้เข้าถึงที่ฟังอันแท้จริง แต่ถ้าไม่เข้าใจให้ถูกต้อง มุ่งฟังอย่างอื่นอันไม่ถูกต้อง ย่อมกลายเป็นโทษ และการนับถือพระพุทธศาสนา ก็กลายเป็นการนับถือที่ไม่ถูกต้อง อันทำให้เกิดความเสื่อมแก่ผู้นับถือเอง ซึ่งเข้าใจว่าศาสนาเสื่อม ดังเช่นนับถือด้วยมุ่งจะให้พระธรรมพร้อมทั้งพระพุทธและพระสงฆ์ช่วยในด้านที่ไม่ถูกต้องต่าง ๆ ตลอดจนถึงตั้งความปรารถนาช่วยให้ชนะการต่อสู้ต่าง ๆ ตลอดถึงต่อสู้สังคราม ครั้นแพ้สังครามก็เลยเข้าใจว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้นไม่ช่วยจริง และก็ไม่ใช่ประโยชน์อะไรที่จะนับถือ เพราะช่วยให้ชนะไม่ได้ แม้ในด้านอื่นก็เช่นเดียวกัน เมื่อเป็นดังนี้ก็เลยไม่นับถือ เข้าใจว่าศาสนาก็เสื่อมไป แต่อันที่จริงนั้น ตนเองเสื่อมไปจากศาสนาเพราะเข้าใจในเรื่องที่ฟังดังกล่าวนี้ไม่ถูกต้อง

ฉะนั้น ต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า ฟังตน ฟังธรรม ก็คือ ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ไม่ส่งจิตให้เที่ยวไปในวิสัยของมาร แต่ให้ตั้งอยู่ในวิสัยของพระพุทธบิดา ก็คือภายในขอบเขตของสติปัฏฐาน เมื่อเป็นดังนี้มารก็จับอารมณ์เข้ามารังควานจิตไม่ได้ แต่ถ้าไม่เชื่อฟัง ส่งจิตให้เที่ยวไปนอกวิสัยของพระพุทธบิดาอันมิใช่วิสัยของตน มารก็จับอารมณ์เข้ามารังควานจิตได้ เช่นเดียวกับนกเหยี่ยวที่จับนกมูลไถ ซึ่งบินออกไปไกลนอกเขตของตน ดั่งนิทานชาดกที่ตรัสเล่า นั้น และแม้นกมูลไถตัวเล็ก เมื่ออยู่ในวิสัยของตนแล้ว มารตัวใหญ่เท่าไรก็รังควานไม่ได้ เช่นเดียวกับนกเหยี่ยวจะเข้ามาจับไม่ได้ ชินเข้ามาจับ นกเหยี่ยวก็เป็นอันตรายไปเอง และทั้งนี้ตนเองต้องปฏิบัติด้วยตนเอง ประพฤติปฏิบัติเข้ามาสู่วิสัยของพระพุทธบิดาเอง เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะเป็นอันว่ามีธรรมเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นที่พึ่ง และก็พ้นภัยจากกิเลสมาร และจากความชั่วร้ายทั้งหลายต่าง ๆ ได้ดังนี้แหละ เป็นอันว่า มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง ก็เพราะทั้งมีพระพุทธ พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งรวมอยู่ด้วย การถึงที่ฟังดังนี้ เป็นการถึงอันถูกต้องที่ผู้ปฏิบัติธรรมและปฏิบัติพระพุทธศาสนาต้องกระทำความเข้าใจให้ถูก และเมื่อทำความเข้าใจให้ถูก ปฏิบัติถูกต้องนี้แล้ว เป็นอันว่าจะไม่ผิดจากผลที่ฟังประสงค์จะไม่หลงโทษศาสนาว่าฟังไม่ได้ ดังเรื่องเล่ามาข้างต้น ด้วยการถึงที่ฟังอย่างผิด ๆ นั้น เพราะฉะนั้นเมื่อเข้าใจให้ถูกต้องดังนี้แล้ว ก็จะได้เองว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทุกประการนั้น

เป็นสิ่งที่มิมีเหตุมีผล และก็ต้องอาศัยตนเองนี้แหละให้เข้าถึงเหตุถึงผล และปฏิบัติให้ถูก การปฏิบัติสังจิตเข้ามาพิจารณาสติปัฏฐานตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ ย่อม เป็นสิ่งที่มิมีประโยชน์มาก ทำให้พ้นจากอำนาจของมารจับอารมณ์เข้ามารังควาญไม่ได้ แม้ว่าจะปฏิบัติชั่วระยะเวลาหนึ่งก็ตาม ก็เป็นอันว่าได้เริ่มพบทางพ้นจากอำนาจของมาร ได้พบทางที่จะนำตนให้เป็นผู้บริสุทธิ์ ให้เป็นผู้มีอิสระเสรีจากอำนาจของมาร แม้วัน หนึ่ง ๆ จะปฏิบัติชั่วเวลาหนึ่ง เร็วหรือช้าเท่าไรก็ตาม ก็ย่อมได้รับประโยชน์

ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ กายานุปัสสนา ก็ได้จับแสดงชื่อว่าด้วยกำหนด ลมหายใจเข้า-ออก ชื่อว่าด้วยอิริยาบถ ชื่อว่าด้วยสัมปชัญญะ และชื่อว่าด้วยอาการ ๓๑ และ ๓๒ ซึ่งเป็นของปฏิกุศล ไม่สะอาดทุกข้อ ก็นับว่าเป็นหลักปฏิบัติทั้งนั้น และ ต่อจากข้อที่ว่าด้วยข้อปฏิกุศล ก็มาถึงชื่อว่าด้วยธาตุ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ พิจารณากายนี้ ว่าประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ และ วาโยธาตุ ธาตุลม

คำว่าธาตุนี้ก็แปลว่าการทรงไว้ เช่นเดียวกับธรรม ก็แปลว่าทรงไว้เหมือนกัน และในที่บางแห่งก็ใช้หมายความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคำว่าธรรม คือ ธาตุกับ ธรรม แต่ว่าในที่ส่วนมาก คำว่า ธาตุ นั้น ใช้หมายความถึงบางสิ่งที่มีลักษณะทรง ตัวเองอยู่ อย่างใดอย่างหนึ่ง และลักษณะที่ทรงตัวเองอยู่อย่างใดอย่างหนึ่งที่เรียกว่า ธาตุนี้ ก็มีความหมายสำหรับใช้ต่าง ๆ กันอีกเหมือนกัน เช่น สำหรับใช้ในทางพิจารณา เป็นสติปัฏฐานหรือว่าเป็นกรรมฐาน เช่นที่เรียกว่า ธาตุกรรมฐานนั้นก็หมายเอาจำเพาะ ที่เป็นส่วนที่ทรงตัวเองอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง อาจที่จะพิจารณาจับมาเป็นอารมณ์ของสติ ของสมาธิ หรือว่าปัญญาที่พิจารณาได้ ดังเช่นชื่อว่าด้วยธาตุทั้ง ๔ ที่แสดงนี้ก็หมายถึง ถึงว่าสิ่งที่ทรงตัวเองอยู่ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน ก็คือสิ่งที่ทรงตนเองอยู่เป็นดิน คือเป็นสิ่ง ที่แน่นแข็ง อาโปธาตุ ธาตุน้ำ ก็คือสิ่งที่ทรงตนเองอยู่เป็นน้ำ คือเป็นสิ่งทีเอบอบาบ เหลวไหล และธาตุไฟ ก็คือสิ่งที่ทรงตัวเองอยู่เป็นไฟ เตโชธาตุ ซึ่งมีลักษณะอบอุ่นหรือ ว่าร้อน วาโยธาตุ ธาตุลม สิ่งที่ทรงตัวเองอยู่เป็นลม คือเป็นสิ่งทีเคลื่อนไหวหรือ พัดไหว อนึ่ง ในที่อื่นยังมีแสดงอีกธาตุหนึ่ง คือ อากาศธาตุ คือสิ่งที่ทรงตนเองอยู่ เป็นอากาศ คือเป็นช่องว่าง หรือเป็นความว่าง ธาตุเหล่านี้รวมอยู่เป็นกายอันนี้ คือ ก้อนกายอันนี้ และก้อนกายอันนี้นั้นก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่านี่เป็นของเรา คือ

กายที่เป็นของเรา เพราะว่ากายอันนี้ เป็นสิ่งที่ปรากฏมองเห็นได้ ได้ยินได้ ถูกต้องได้ โดยเห็นวัตถุ

เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้ตรัสสอนให้พิจารณาแยกธาตุออกไป คือว่าแยกกายอันนี้ ออกไป ว่าอันที่จริงนั้นมีได้เป็นก่อนเป็นแห่ง อันจะพึงยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา แต่อย่างไร แต่เป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย คือในร่างกายอันนี้ ส่วนที่ แข็งแข็งก็เป็นปฐวีธาตุ ธาตุดิน อันได้แก่ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันดา ฟัน ตโจ หนิง มังสัง เนื้อ นหารู เอ็น อัญฐิ กระดูก อัญฐิมิญชัง เยื่อในกระดูก วิกัง ไต หทัย หัวใจ ยกนัง ตับ กิโลมกัง พังผืด ปิหัง ม้าม ปับผาสัง ปอด อันตัง ใสใหญ่ อันตคุดนัง สายรัดไส้ อุทริยง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า และเติม มัตถเกมัตถลุงคัง สมองในสมองศีระชะ เข้าอีกหนึ่ง ก็เป็น ๒๐ ถ้าไม่เติมก็เป็น ๑๙ และบรรดาส่วนหนึ่ง ส่วนใด ในร่างกายอันนี้ ที่แข็งแข็งก็รวมเรียกเป็นปฐวีธาตุ ธาตุดินทั้งหมด

บรรดาส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลที่มีอยู่ในร่างกายอันนี้ อันได้แก่ บิดัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด บุพโพ น้ำเหลือง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท น้ำมันชั้น อัสสุ น้ำตา วสา น้ำมันเหลว เขโพ น้ำลาย สิ่งขมธิกา น้ำมูก ลสิกา น้ำไขข้อ มุตตัง น้ำมูตร ก็เป็น ๑๒ กับบรรดาส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลอย่างอื่นที่มีอยู่ในร่างกาย อันนี้ ก็รวมเป็น อาโปธาตุ ธาตุน้ำทั้งหมด

ส่วนที่อบอุ่นที่ร้อนที่มีอยู่ในร่างกายอันนี้ อันได้แก่ไฟที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น

๑. เยน สนตฺตปฺปติ ไฟที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม
๒. เยน ชิริยติ ไฟที่ทำให้เราร้อน
๓. เยน ปริทยฺยหติ ไฟที่ทำให้อาหารที่บริโภคถึงความย่อยโดยชอบ
๔. เยน สมฺมา ปริณามํ คจฺจติ เป็น ๔ กับบรรดาส่วนที่ทำให้อบอุ่นร้อน บรรดาที่มีในร่างกายนี้ทั้งหมด ก็รวมเรียกว่า เตโชธาตุ ธาตุไฟ

อนึ่ง ส่วนที่พัดไหว เคลื่อนไหว มีในร่างกายอันนี้ อันได้แก่ ลมที่พัดขึ้น เบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ในลำไส้ คือกระเพาะอาหาร ลมที่พัดไปที่ อวัยวะใหญ่น้อยทั้งหลายในร่างกาย ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก และบรรดาที่พัดไหว บรรดามีในร่างกายนี้ทั้งหมด ก็รวมเรียกว่า วาโยธาตุ ธาตุลม

อนึ่ง ในที่อื่นที่มีแสดงถึงอีกธาตุหนึ่ง คือส่วนที่เป็นช่องว่าง บรรดาที่มีในร่างกายอันนี้ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องที่อาหารกลืนลงไป ช่องที่อาหารตั้งอยู่ภายในท้อง และช่องที่อาหารเกาออกไปในภายหลัง ก็บรรดาส่วนที่เป็นช่องเล็กน้อยหรือว่าใหญ่ทั้งหมด อย่างอื่น บรรดาที่มีในร่างกายอันนี้ ก็รวมเรียกว่า อากาศธาตุ ธาตุอากาศดังนี้

โดยทั่วไปก็แสดงให้เห็นพิจารณาธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ในที่บางแห่งเติมอีกหนึ่งคืออากาศธาตุดังนี้ ก็เพื่อแยกธาตุให้เห็นว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นก้อน เป็นแท่ง อันจะพึงยึดถือว่าเป็นตัวเรา ของเรา แต่ว่าสักเป็นแต่ว่าธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ดังกล่าว ธาตุในที่นี้ก็ได้กล่าวแล้วว่า ก็หมายถึงเอาสิ่งที่ทรงตัวอยู่ในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง

สำหรับทางพิจารณาทางสติปัญญา คือกรรมฐาน ก็มุ่งที่จะพึงพิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเห็นธาตุได้เท่านั้น ดังที่เรียกว่าเป็นธาตุทางสติ ธาตุเป็นกรรมฐาน และเมื่อหมั่นพิจารณาแยกธาตุออกไปดังนี้แล้ว ก็จะทำให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ธาตุสัญญา คือความกำหนดหมายว่าธาตุก็จะปรากฏขึ้น อตตสัญญา สัตตสัญญา ความกำหนดหมายว่า สัตว์ บุคคล ตัวเรา เขา ก็จะสงบไป และเมื่อเห็นดังนี้แล้ว บรรดาความสงสัยทั้งหลายซึ่งตั้งขึ้นจากความที่มีตัวเรา ของเรา ดังความที่มี สัตว์ บุคคล ตัวเรา เขา ก็จะสงบลงไป ก็จะเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ เมื่อสักแต่ว่าเป็นธาตุก็เลยไม่มีปัญหาอะไร ไม่ต้องสงสัยอะไรอันเกี่ยวแก่ตัวเรา ของเรา เพราะฉะนั้น แม้ธาตุกรรมฐานข้อนี้จึงได้สอนให้พิจารณาแก่ วิจิกจจา นิรวณฺ์ ได้อีกประการหนึ่ง และเมื่อหมั่นพิจารณาธาตุดังนี้แล้ว จะทำให้จิตใจผ่อนคลายจากความยึดถือในตัวเรา ของเราลงไป จะเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ เพราะฉะนั้น บรรดาความยินดียินร้ายทั้งหลาย บรรดาทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากความยึดถืออย่างแรงในตัวเรา ของเราก็จะสงบลงไป

เพราะฉะนั้น ธาตุกรรมฐาน จึงเป็นกรรมฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานจะพึงหัดพิจารณา

กรรมฐานครั้งที่ ๓

จิตใจนี้ เป็นสิ่งสำคัญในบุคคลซึ่งจะต้องฝึกต้องอบรม เพราะจิตประกอบด้วยกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายอันบังเกิดขึ้นจากอารมณ์ คือเรื่องต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่เป็นประจำ และกิเลสที่ตองสันดานเป็นอาสวอนุสัยก็ยังมีอยู่อีก กิเลสที่ตองสันดานเหล่านี้เมื่อจิตรับอารมณ์ คือเรื่องเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ อารมณ์เหล่านี้ที่เป็นที่ตั้งของกิเลสต่าง ๆ ก็ดับกิเลสที่ตองสันดานเหล่านี้ให้ฟุ้งขึ้นมา เหมือนอย่างเอามือคนน้ำในตุ่มที่มีตะกอนนอนอยู่ก้นตุ่ม ตะกอนนั้นก็ฟุ้งขึ้นมา ปรากฏว่าน้ำขุ่น จิตก็เป็นเช่นนั้น เมื่อกิเลสที่ตองสันดานฟุ้งขึ้นมา จิตที่เคยเป็นปกติที่ดูเหมือนใสสะอาดก็กลายเป็นจิตขุ่น ปรากฏเป็นราคะ ความติดใจ ยินดีบ้าง หรือโลภะ ความโลภอยากได้บ้าง ปรากฏเป็นโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง บ้าง ปรากฏเป็นโมหะ ความหลงไหลต่าง ๆ บ้าง หรือปรากฏเป็นนิวรณ์ทั้ง ๕ คือ เป็นกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกาม เป็นพยาบาท ความโกรธแค้นขัดเคือง มุ่งร้ายปองร้าย เป็นถีนมิทธะ ความมัวง่วงเคลิบเคลิ้ม เป็นอุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ เป็นวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลใจในกุศลธรรมทั้งหลาย จึงเป็นอกุศลราศีที่แปลว่ากองแห่งอกุศล เป็นอกุศลราศีปรากฏขึ้นที่จิตใจก่อนแล้ว ก็ปรากฏออกมาทางกาย เช่น ทางหน้าตา อย่างที่พูดกันว่าราศีไม่ดี เช่น มีหน้าตา เศร้าหมองหม่นหมอง ไม่แจ่มใส ก็เรียกกันว่ามีราศีไม่ดี อันที่จริงราศีแปลว่ากอง

อกุศลราศีก็คือกองแห่งอกุศลนั่นเอง ราศีไม่ดีเกิดขึ้นทางจิตใจก่อนแล้วก็แสดงออกปรากฏขึ้นทางกาย ก็เป็นราศีไม่ดีทางกายดังกล่าว แต่หากว่าจิตใจสงบ บรรดากิเลสทั้งหลายสงบก็ลงไปรวมอยู่ที่ก้นตุ่มคือส่วนลึกของจิตใจ ก็ทำให้จิตใจส่วนที่ปรากฏดูใสสะอาดผ่องใส แจ่มใส กิเลสที่ฟุ้งขึ้นนั้นสงบลงไปเองโดยปกติธรรมดา หรือสงบลงไปด้วยอำนาจของการปฏิบัติธรรม เช่น ปฏิบัติสมาธิ ตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของสมาธิจิตก็สงบ ซึ่งคำว่าจิตสงบนั้นก็คือกิเลสสงบ กิเลสสงบนั้น ในขั้นนี้ก็เพียงตกลงไปนอนจมอยู่ในจิตส่วนลึกเหมือนอย่างที่จะกอนตกลงไปนอนอยู่ที่ก้นตุ่มดังเดิมนั้นแหละ แม้เช่นนี้ก็ยังมีดีเมื่อประกอบด้วยสติ เมื่อประกอบด้วยสมาธิเป็นเหตุให้ตะกอนกิเลสกลับตกลงไป ก็ยังเป็นกุศลราศี กองกุศลที่ตรงกันข้ามกับอกุศลราศี ก็แปลว่าจิตมีราศีดี เมื่อจิตมีราศีดีก็ปรากฏออกไปทางกาย เช่น ทางหน้าตาที่แจ่มใส ก็เรียกว่ามีราศีดี

เพราะฉะนั้น คำว่าราศีดีหรือราศีไม่ดีทางพระพุทธศาสนาจึงเกิดจากจิตนี้เอง เมื่อจิตประกอบด้วยกุศล เป็นกุศลราศี กองของกุศล ก็เป็นราศีดี เมื่อจิตประกอบด้วยอกุศลราศี กองของอกุศลก็เป็นราศีไม่ดี และที่ว่าจิตสงบก็ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า คือกิเลสสงบ และกิเลสสงบนั้น ในขั้นของศีล สมาธิ ปัญญาทั่วไปที่เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น ยังไม่เป็นมรรค ก็หมายความว่าสงบลงไปนอนจมอยู่ในจิตส่วนลึก เหมือนอย่างตะกอนที่กลับลงไปนอนกองอยู่ที่ก้นตุ่มยังไม่ละลายไปไหน ยังอยู่ และก็จะมีฟุ้งขึ้นมาอีกได้ในเมื่อมีอารมณ์เข้าไปกวน เหมือนอย่างเอามือลงไปกวนน้ำในตุ่ม ตะกอนก็ฟุ้งขึ้นมาอีก เพราะฉะนั้น เมื่อยังไม่เป็นชฌานสภาวะ คือเป็นผู้สิ้นอาสวะ อันหมายความว่าสิ้นกิเลสที่ดองสันดานดังกล่าวมานั้น คือยังไม่สิ้นตะกอนกิเลส เป็นตะกอนที่นอนอยู่ในจิตส่วนลึก เมื่อกิเลสที่เป็นส่วนลึกนี้ยังไม่หมด ก็ยังไม่เป็นชฌานสภาวะ สิ้นอาสวะ เมื่อกิเลสที่เป็นส่วนลึกนี้หมดสิ้น คือหมดตะกอนเหมือนอย่างน้ำในตุ่มที่ไม่มีตะกอนเลย อย่างนี้จึงจะเกิดชฌานสภาวะ ที่แปลว่าผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว และจิตที่สิ้นอาสวะดังนี้ แม้จะมีอารมณ์อะไรเข้าไปกวนสักเท่าใด ก็ไม่มีกิเลสอะไรที่จะฟุ้งขึ้นมาทำให้จิตขุ่นดังกล่าว เหมือนอย่างน้ำในตุ่มที่ไม่มีตะกอนเลย เป็นน้ำที่สะอาดบริสุทธิ์ ถึงจะเอาอะไรลงไปคนสักเท่าไร ก็ไม่มีอะไรที่จะฟุ้งขึ้นมาทำให้น้ำขุ่นได้

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าที่ทรงพระนามว่าพระอรหันต์ ซึ่งท่านได้ให้ความหมายไว้ อย่างหนึ่งว่าเป็นผู้ไกลกิเลส ก็หมายความว่า เป็นชีณาสวะ คือ เป็นผู้สิ้นกิเลสที่ต้อง สันดานทั้งหมดนี้เอง ฉะนั้น จึงเป็นผู้ไกลกิเลส ส่วนผู้ที่ยังมีอาสวะ คือ กิเลสที่ต้อง สันดาน เป็นตะกอนกองอยู่ในจิตส่วนลึก ดังนี้ไม่เชื่อว่าเป็นผู้ไกลกิเลสแม้ว่าจะปฏิบัติ ในศีล สมาธิ ปัญญา จนจิตสงบแล้วก็ตาม ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จิตสงบ ก็คือกิเลส สงบ กิเลสสงบ ก็คือกิเลสกลับลงไปนอนจมอยู่ในจิตส่วนลึก ดังนี้ก็เรียกว่ายังไม่เป็น ผู้ไกลกิเลส ก็ยังอยู่กับกิเลส อยู่ใกล้กิเลส เพราะว่ากิเลสที่ต้องสันดานนี้อยู่ในจิตนี้ นี้เอง ไม่ได้อยู่ที่ไหน จึงเรียกว่าอยู่ใกล้กิเลส ก็เหมือนอย่างว่ามีโจรผู้ร้ายเข้าศึกศัตรู ช่อนอยู่ในบ้านนี้แหละ หรือช่อนอยู่ในห้องนอนของตนนั้นแหละ ฉะนั้น จึงไม่เชื่อว่า ไกลเข้าศึกศัตรู อยู่กับเข้าศึกศัตรู ฉันทใดก็ดี เมื่อยังมีกิเลสที่ต้องสันดานอยู่ ก็เชื่อว่าอยู่ กับกิเลส อยู่ใกล้กิเลส ไม่อยู่ไกล แม้ว่าจะปฏิบัติด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จนจิตสงบ ดังกล่าว ซึ่งบางทีก็อาจจะสงบอยู่นาน เหมือนอย่างกิเลสหลบไปนอนจมอยู่ในจิต ส่วนลึกต่าง ๆ ไม่โผล่ขึ้นมาเพราะอำนาจของศีล สมาธิ ปัญญาที่ปฏิบัติหับเอาไว้ แต่ เมื่อยังละไม่ได้ คือการปฏิบัตินั้นยังไม่เป็นมรรคอันเป็นเหตุละกิเลส ก็ยังไม่สิ้นกิเลส กิเลสยังอยู่ ดังนั้นจึงปรากฏตั้งแต่ครั้งพุทธกาลว่ามีผู้ปฏิบัติธรรมหลายท่านสำคัญตน ว่าเป็นผู้สิ้นกิเลสแล้ว

ดังที่มีเล่าถึงภิกษุกลุ่มหนึ่งได้เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะได้กราบทูลว่า เป็นผู้ที่เสร็จกิจแล้วสิ้นกิเลสแล้ว แต่พระพุทธเจ้ายังมีได้โปรดให้เฝ้า แต่ตรัสให้ไป ที่ป่าช้าผิติดิเสียก่อน อันป่าช้าผิติดิในครั้งพุทธกาลโบราณนั้น เมื่อมีผู้สิ้นชีวิตลงก็นำศพ ไปป่าช้า ก็มอบให้ผู้รักษาป่าช้าจัดการเผาศพ มิได้เก็บเอาไว้ที่นั่น จึงเป็นศพชนิดที่มี ลักษณะต่าง ๆ เป็นศพของบุคคลผู้มีอายุต่าง ๆ วัยต่าง ๆ เพศต่าง ๆ เป็นศพสด ก็มี เป็นศพที่เน่าเปื่อยก็มี ฉะนั้น เมื่อเข้าไปป่าช้า และได้เห็นศพชนิดที่ยังเป็นศพสด ยังปรากฏเป็นความสวยงาม เป็นที่ตั้งของสุภะนิमित คือความกำหนดหมายว่างดงาม บรรดาภิกษุที่นึกว่าเป็นผู้สิ้นกิเลสแล้ว ครั้นสุภะนิमितปรากฏขึ้นในจิต ก็รู้สึกวาทนเอง ยังไม่สิ้นกิเลส กิเลสที่ต้องสันดานอันเป็นกองล่อกามวิสัยหรือกามาสวะก็ปรากฏขึ้นมา จึงรู้ว่ายังไม่สิ้นอาสวะ จึงได้กลับไปบ่าเพ็ญเพียรต่อไปอีกจนถึงขั้นสิ้นอาสวะกิเลส จริง ๆ ในเวลาต่อมา จึงได้กลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและก็ได้โปรดให้เข้าเฝ้า

เพราะฉะนั้น ความสำคัญตราบว่าเป็นผู้สำเร็จดังนี้ ได้เคยมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และก็มีมักจะบังเกิดขึ้นแก่ผู้ประกอบธรรมะ ผู้มุ่งความสำเร็จมีเป็นครั้งเป็นคราว เป็นบางบุคคลตลอดมา และเป็นสิ่งที่จะพึงมีได้ เพราะฉะนั้น ในพระวินัยบัญญัติสิกขาบทที่ ๔ ของปาราชิกที่ห้ามพูดอวดอุตตริมนุสสธรรม ธรรมะที่ยิ่งของมนุษย์ที่ไม่มีอยู่ในตนทั้งรู้ว่ามีได้บรรลุแต่อวดว่าได้บรรลุโดยมุ่งหมายให้เขาเคารพบูชา จึงได้มีข้อยกเว้นผู้ที่มีความสำคัญตราบว่าบรรลุจริง อันเรียกว่าอหิมานะ คือมีมานะยิ่ง มีความสำคัญตราบว่าเป็นผู้บรรลุดังนี้

ฉะนั้น การเข้าป่าช้าในครั้งนั้นจึงเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ และแม้ในหมวดสติปฏิฐานก็ให้ตั้งสติพิจารณากาย ในข้อสุดท้ายก็ได้ตรัสสอนให้พิจารณาศพในป่าช้า แล้วก็เทียบเข้ามาที่ตนเองว่า แม้กายอันนี้ก็จะเป็นเช่นศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้านั้น

อันกายนี้เมื่อพิจารณาจากบัพพะ คือข้อที่ได้ตรัสแสดงไว้โดยลำดับ ก็จะมีให้เห็นได้ว่า เมื่อยังดำรงชีวิตอยู่ดังเช่นกายของทุก ๆ คนในบัดนี้ ก็เป็นกายที่ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และเติมธาตุอากาศ คือช่องว่าง เข้าเป็นธาตุ ๕ ธาตุเหล่านี้ค้ำกันอยู่ ประกอบกันอยู่ เป็นไปอยู่ และก็ประกอบเป็นอาการต่าง ๆ ว่าถึงธาตุดินและธาตุน้ำก็ประกอบเป็นอวัยวะต่าง ๆ ๓๑ หรือ ๓๒ ว่าถึงธาตุดินก็มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ว่าถึงธาตุน้ำก็มี น้ำดี น้ำเสลด น้ำหนอง น้ำเหลือง น้ำเลือด เป็นต้น ต่างก็เป็นอาการ ที่แปลว่ากระทำทั่ว คืออวัยวะเหล่านี้ต่างก็มีหน้าที่ทำงาน เกสาคือผม ก็มีหน้าที่ทำงาน ขนก็มีหน้าที่ทำงาน เล็บ ฟัน หนัง ก็มีหน้าที่ทำงาน เป็นต้น แม้ที่เป็นธาตุน้ำ น้ำดี น้ำเสลด เป็นต้น ก็มีหน้าที่ทำงาน ที่แสดงไว้ก็อาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ซึ่งธาตุดินกับธาตุน้ำ แม้ธาตุไฟธาตุลม ก็ทำงานไปตามหน้าที่ของธาตุน้ำนี้ รวมกันเข้าก็เพื่อที่จะดำรงกายอันนี้ ซึ่งความดำรงอยู่ของกายอันนี้ก็คือชีวิต ความดำรงชีวิต ก็โดยที่ธาตุทั้งปวงเหล่านี้ค้ำกันอยู่ และต่างก็มีอวัยวะต่าง ๆ ปฏิบัติงานไปตามหน้าที่สำหรับดำรงชีวิตเหล่านี้ก็เป็นอาการ และเมื่อเป็นดังนี้ จึงได้ปรากฏอิริยาบถเล็ก อิริยาบถใหญ่ เดิน ยืน นั่ง นอน ได้ ก้าวไปข้างหน้าได้ ถอยไปข้างหลังได้ ดูได้ แลได้ เหลียวได้ เหยียดอวัยวะออกไปได้ คู่เข้ามาได้ นุ่งห่มได้ บริโภคได้ ถ่ายได้ ยืน เดิน นั่ง นอน ตื่น พุด นิ่งได้ ตลอดจนถึงหายใจเข้าหายใจออกได้ และลมหายใจเข้าหายใจออกนี้ก็เป็นที่นับถือกันว่าเป็น

ตัวชีวิตดังที่เรียกว่าลมปราณ ก็คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก และก็ใช้คำนี้มาใช้เป็นชื่อสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย ดังที่เรียกว่าปาณ หรือ ปาณ สัตว์มีปราณคือสัตว์มีชีวิต ในคำว่า *ปาณาติปาตา เวรมณี* เว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง คือฆ่าสัตว์ ก็ใช้คำว่าปาณ คือทำปาณาสัตว์ที่หายใจเข้า หายใจออกอันนี้แหละให้ตกลง ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกจึงเป็นเครื่องหมายของความเป็นชีวิต และก็ใช้เป็นชื่อของสัตว์ทั้งหลายที่บัญญัติไว้ในศีลข้อ ๑ ดังกล่าวนั้น สัตว์มีชีวิตก็คือสัตว์ที่หายใจเข้า หายใจออก สัตว์ที่มีลมหายใจนี้เอง

คราวนี้ เมื่อธาตุทั้งหลายที่คูกกันอยู่นี้แตกสลาย ดังที่ธาตุลมจะดับไปก่อน ดังที่เรียกว่าดับลม ดับลมหายใจ เมื่อธาตุลมดับ ธาตุไฟก็ดับ เพราะฉะนั้น ร่างกายที่เคยอบอุ่นก็กลายเป็นเย็นชืดลงหลังจากที่ดับลมแล้ว ธาตุน้ำ ธาตุดินก็เหือดแห้ง เปื่อยเน่าไปโดยลำดับ ฉะนั้น กายที่คูกกันอยู่นี้ก็แตกสลายกลายเป็นศพตั้งแต่ดับลมหายใจ ที่เคยผลัดเปลี่ยนอริยาบถใหญ่ เล็กได้ ก็เป็นอันว่าเคลื่อนไหวไม่ได้ ผลัดเปลี่ยนไม่ได้ ที่เคยหายใจเข้าหายใจออกก็หยุด และเมื่อธาตุแตกสลายดังกล่าว นั้น อวัยวะทั้งหลายในร่างกายก็หยุดปฏิบัติหน้าที่ หยุดอาการคือการกระทำทั่ว คือ การปฏิบัติหน้าที่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นที่เคยปฏิบัติหน้าที่ก็หยุดปฏิบัติหน้าที่ เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นอันว่าดับลมหายใจหยุดอริยาบถใหญ่ เล็กทั้งปวง อวัยวะทั้งหลายก็หยุดแสดงอาการ ธาตุทั้งหลายแตกสลาย ร่างกายนี้ก็กลายเป็นศพ โบราณก็นำออกไปทิ้งป่าช้ากัน แล้วเผา ผังกันไป ในบัดนี้การปฏิบัติกับศพก็ต้องเผาต้องผังกันไป เช่นเดียวกัน แม้จะมีวิธีการต่างกันไปอย่างไร แต่ภาวะเป็นศพก็ต้องเป็นศพอยู่นั้นแหละ

เพราะฉะนั้น ในข้อกายนุปลัสสนานี้ ข้อสุดท้ายของกายจึงตรัสสอนให้พิจารณาศพ แม้ด้วยการพิจารณาดังกล่าวไว้ในที่สุดร่างกายนี้ก็ต้องเป็นศพ ต้องมีภาวะเป็นศพ ความที่พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ จะทำให้จิตเกิดความสังเวช และบรรเทาความประมาทคือความมัวเมาเลินเล่อเปลืองเพลิน จะทำให้บรรดากิเลสทั้งหลายที่กำลังฟุ้งขึ้นมานั้นสงบหลบลงไป แม้จะยังลงไปนอนจมลงอยู่กันตมคือจิตส่วนลึกก็ตาม จากการพิจารณาดังนี้ก็เป็นเครื่องขัดเกลา คือ ละกิเลสให้น้อยลงไปได้

กรรมฐานครั้งที่ ๘

ปัญญาในธรรมนั้นก็คือในธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และธรรมคือสัจจะอันได้แก่ความจริงในคำสั่งสอนนั้น ธรรมที่เป็นคำสั่งสอนนั้นต้องอาศัยสื่อคือ การฟัง และบัดนี้ก็มี การอ่าน ส่วนธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงในคำสั่งสอนนั้น ตามในที่ตรัสไว้ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ตั้งปัญญาเข้ามา พิจารณาที่กาย เวทนา จิต ธรรม ที่ตนเองนี้ตามที่ทรงสั่งสอน เมื่อเป็นดังนี้จึงจะได้ ปัญญาคือความรู้ที่เข้าถึงสัจจะ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนไว้ว่า ไม่พึงประมาท ปัญญา พึงตามรักษาสัจจะคือความจริง และตรัสสอนอีกว่า พึงพอกพูนจาจะคือ การสละ พึงศึกษาสันติคือความสงบ

อนึ่ง ในข้อธรรมที่ได้ตรัสสอนไว้มิให้ประมาทปัญญานี้ ก็ได้ทรงชี้สัจจะคือ ความจริงในตนเองนั้น อีกปริยายคืออีกทางหนึ่งว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ มีที่ต่อแห่ง ผัสสะ ๖ มีมโนปวการที่เกี่ยวข้องใจ ๑๘ การที่ตรัสเอาไว้นี้ก็เป็นการตรัสจำแนก แจกแจงอรรถภาพ หรือสภนรกายทั้งสิ้นของแต่ละบุคคลนี้ ว่าประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๖ เป็นต้น ธาตุทั้ง ๖ นั้นได้แก่ ปรฐ्वิธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาสธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และวิญญานธาตุ คือธาตุรู้

ตรัสจำแนกให้พิจารณาแยกแยะดูสภนรกายหรือที่เรียก สมมุติบัญญัติว่า อรรถภาพนี้ของแต่ละบุคคลว่าประกอบด้วยธาตุทั้ง ๖ นี้ และพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่า

ธาตุ ๕ ข้างต้นนับว่าเป็นวัตถุ เป็นสิ่งที่ไม่มีความรู้อยู่ในตนเอง คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และธาตุอากาศคือช่องว่าง ส่วนวิญญานธาตุคือธาตุรู้ คือธาตุที่มีความรู้อยู่ในตัวเอง บุคคลเมื่อประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๒ ส่วนนี้ จึงได้ปรากฏ เป็นสกรณกายทั้งหมดนี้หรือเป็นอัตภาพนี้ ธาตุ ๕ ข้างต้นนั้นก็นับว่าเป็นส่วนกายที่เป็นรูปกาย ส่วนวิญญานธาตุนั้นก็นับว่าเป็นจิต ฉะนั้น ย่อลงธาตุทั้ง ๖ นั้นก็เป็นกายธาตุ และเป็นจิตธาตุ คือเป็นธาตุ ๒ อัน

จิตหรือวิญญานกับมโนคือใจ เป็นคำที่ใช้พูดหมายถึงสภาพของจิตใจด้วยกัน และบางแห่งก็ใช้แสดงว่าเป็นอย่างเดียวกันโดยเนื้อความ ต่างแต่ถ้อยคำ บางแห่งก็แสดงว่ามีเนื้อความต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ก็สุดแต่จะใช้ในที่นั้น ๆ สำหรับพระสูตรนี้เป็นคำสั่งสอนโดยมากใช้คำว่าวิญญาน ในชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ใช้คำว่ามโนหรือมณะ ที่แปลว่าใจเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมณะคือใจ ส่วนจิตนั้นใช้หมายถึงเป็นความคิดอย่างใดอย่างหนึ่งก็มี ใช้หมายถึงที่เป็นตัวธาตุตั้งจะเรียกว่าเป็นจิตธาตุ เช่น เมื่อพิจารณาธาตุ ๖ ก็ตรงกับวิญญานธาตุในธาตุ ๖ นี้ ดังนั้นก็มี และสำหรับวิญญานในชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน นั้น ตรัสให้พิจารณาว่าเป็นอนัตตา คือมิใช่ตัวตนดังแสดงไว้ในอนัตตลักขณสูตร คือพระสูตรที่ว่าด้วยลักษณะที่เป็นอนัตตานิโชัตตาดัตตน แสดงไว้ในพระสูตรนี้ว่า ชั้นทั้ง ๕ นี้ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาดัตตน ไม่ควรยึดถือว่า *เอตัมม* นี้เป็นของเรา *เอโสหสมฺสมิ* เราเป็นนี้ *เอโส เม อตฺตา* นี้เป็นอัตตาดัตตนของเรา และแม้มโนที่เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมณะคือใจ ก็แสดงไว้ในอาทิตตปริยายสูตรว่าเป็นของร้อน ร้อนด้วยไฟกิเลส ร้อนด้วยสภาวะทุกข์ ทุกข์ที่มีอยู่ตามสภาพธรรมดา คือ เกิด แก่ ตาย หรือแก่ เจ็บ ตาย และก็แสดงไว้ในที่อื่นอีกเป็นอันมาก ว่าเป็นอนิจจะ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ คือทนไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และเป็นอนัตตาไม่ใช่อัตตาดัตตน ซึ่งเช่นเดียวกับวิญญานในชั้น ๕ เองก็เป็นเช่นนี้ และแม้จิตเองที่เป็นความเห็น ความคิดหมายถึงความคิดต่าง ๆ ก็ตรัสสอนไม่ให้ยึดถือเช่นเดียวกัน

ส่วนจิตที่เป็นวิญญานหรือจิตธาตุ ได้ตรัสสอนไว้ให้อบรมจิต อย่างจิตภาวนา ที่แปลว่าอบรมจิตหรือจิตตสิกขา ศึกษาจิต ตรัสสอนให้ฝึกจิตรักษาจิต และตรัสว่า จิตที่ฝึกดีแล้ว รักษาดีแล้วนำสุขมาให้ จิตบรรลุถึงวิสังขารคือนิพพาน ที่เป็นวิสังขาร คือสิ้นความปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง และได้ตรัสลักษณะของจิตไว้อีกว่า จิตเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไปด้วยอุปกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองจรเข้ามาหรือจรเข้าไปสู่จิต ทำจิตให้เศร้าหมอง และตรัสไว้ว่าจิตนี้เป็นวิมุตติ คือหลุดพ้นจากอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามาหรือจรเข้าไปสู่จิต ทำจิตที่เศร้าหมองนี้ ให้เป็นจิตที่บริสุทธิ์คือผุดผ่อง เมื่อสามารถทำจิตให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้ จึงตรัสสอนไว้ เป็นพระโอวาทที่เป็นหลักสำคัญ เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ คือ ไม่กระทำความบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม และทำจิตของตนให้ผ่องใสดังนี้

เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงได้แสดงธรรมสั่งสอนมุ่งให้อบรมจิต ให้ฝึกจิต ให้รักษาจิต ให้ขัดเกลาจิตเป็นประการสำคัญ และเมื่ออบรมจิตฝึกจิต รักษาจิตไว้ดีแล้ว ก็เป็นอันว่าได้รักษากาย ได้รักษาวาจาไว้ดีด้วย ตลอดจนถึงได้รักษาใจเองให้ดีด้วย เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงต้องปฏิบัติให้ถึงจิตใจ และก็ต้องใช้ปัญญาพิจารณาแยกดูอัฐภาพทั้งสี่ของตนนี้ ให้รู้จักว่าประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๖ ดังกล่าวแล้ว จึงย่อลงเป็นกายธาตุ จิตธาตุ อาศัยซึ่งกันและกันอยู่ และตรัสต่อไปอีกว่ามีที่ต่อของผัสสะ ๖

คำว่าที่ต่อนี้มาจากคำว่าอายตนะ ผัสสะแปลว่า ความกระทบ หรือความถูกต้อง มีที่ต่อของผัสสะ ๖ คือมีอายตนะอันเป็นที่ต่อของความถูกต้องหรือความกระทบ ๖ อันผัสสะนี้ถูกต้องอะไร กระทบอะไร คือถูกต้องจิตกระทบจิตนี้เอง จิตนี้เป็นวิญญานธาตุคือธาตุรู้ คราวนี้จักรู้อะไร ๆ ได้ สิ่งที่อยู่ก็ต้องมากระทบหรือถูกต้อง จึงจะรู้ นี้ว่าโดยปกติที่เป็นสภาพธรรมดาของอัฐภาพหรือสกนธกายนี เพราะฉะนั้น จึงต้องมีอายตนะคือมีที่ต่อ อันหมายความว่าต่อเอาสิ่งที่รู้เข้ามาให้กระทบถูกต้องจิต จิตจึงจะรู้

อายตนะคือที่ต่อก็ได้แก่ ตาที่เป็นที่ต่อรูปให้มากระทบถูกต้องจิต หูเป็นที่ต่อเสียงให้มากระทบถูกต้องจิต จมูกเป็นที่ต่อกลิ่นให้มากระทบถูกต้องจิต ลิ้นเป็น

ที่ต่อรสให้มากระทบถูกต้องจิต กายก็ถูกต้องโณฏฐัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้องเข้ามากระทบถูกต้องจิต มโนคือใจ ก็เป็นอายตนะข้อหนึ่งก็ต่อธรรมคือเรื่องราวของรูป เสียง เป็นต้น เหล่านี้ ที่ประสบมาแล้วเข้ามากระทบถูกต้องจิต เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ผัสสายตนะ ที่ต่อของผัสสะคือความกระทบถูกต้อง ๖ อย่าง

ตรัสต่ออีกว่า มีมโนปริจารคือที่เกี่ยวไปของใจ ๑๘ มีตา หู เป็นต้นต่อเข้ามาให้กระทบถูกต้องจิตนั้น ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราวของสิ่งเหล่านั้นดังกล่าว การที่ต่อเข้ามาให้กระทบถูกต้องจิตนั้น ไม่ได้นำเอารูป เสียงที่เป็นวัตถุเข้ามา แต่ว่าต่อเข้ามาโดยเป็นอารมณ์คือเป็นเรื่อง เพราะฉะนั้น สิ่งเข้ามากระทบถูกต้องจิตนั้นจึงมิใช่วัตถุ แต่ว่าเป็นอารมณ์คือเรื่อง เหมือนอย่างต่อรูปเข้ามาคือรูปารมณ์ อารมณ์คือรูป สัททารมณ์ อารมณ์คือเสียง คันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น รสารมณ์ อารมณ์คือรส โณฏฐัพพารมณ์ อารมณ์คือสิ่งที่กายถูกต้อง และธรรมารมณ์ อารมณ์คือธรรมคือเรื่องราวของเรื่องเหล่านั้น อารมณ์เหล่านี้เป็นที่ตั้งของโสมนัส ๖ ข้อ โทมนัส ๖ ข้อ อุเบกขา ๖ ข้อ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราว ๖ ข้อ เป็นที่ตั้งของ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขาก็มี จึงเป็นมโนปริจารที่เกี่ยวไปของใจ ๑๘ อย่าง คำว่ามโนปริจารคืออารมณ์ดังกล่าวนี้ได้แก่เรื่องที่เกิดจิตคิด จิตดำริ จิตหมกมุ่น ก็คือเรื่องมโนคือใจเกี่ยวไปนี้แล เพราะฉะนั้นจิตใจของบุคคลทุก ๆ คน นี้ก็คิดไปในเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะ และ ธรรมที่เป็นที่ตั้งของโสมนัส โทมนัส อุเบกขาบ้าง กิวนเวียนใน ๑๘ อย่าง ไม่นอกไปจากนี้ ก็ให้พิจารณาแยกว่าตัวเราเองเป็นดังนี้ และจิตใจเราก็ท่องเที่ยวอยู่อย่างนี้นั้นแหละ จนกว่าจะดับลมกลายเป็นศพ

กรรมฐานครั้งที่ ๙

ปัญญาในธรรมเป็นข้อที่ต้องประสงค์ในการปฏิบัติพระพุทธศาสนา และเมื่อได้ปัญญาในธรรมย่อมจะได้เข้าถึงพระพุทธศาสนา เข้าถึงพระพุทธเจ้า เข้าถึงพระธรรม เข้าถึงพระสงฆ์ เป็นพุทธศาสนิก เป็นภิกษุ เป็นสามเณร เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา ในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

อันคำว่าธรรมหรือธรรมะนั้น ตามศัพท์ก็แปลว่าทรงไว้ อันหมายความว่าถึง ทรงอยู่ ดำรงอยู่ ไม่กลับกลอกเปลี่ยนแปลง ไม่ตก ไม่ดับ ไม่สิ้น ไม่สูญ และเป็นความจริง ไม่เป็นความเท็จ โดยเฉพาะเมื่อกล่าวอธิบายให้เป็นที่เข้าใจกันได้ตามสมควร ก็มุ่งถึงทรงสัจจะ คือความจริง เป็นความจริงที่ไม่กลายเป็นความเท็จ ไม่กลายเป็นความเปล่าจากความจริง ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าที่ชื่อธรรม หรือธรรมะนั้น ก็คือสัจจะ ความจริง ของจริง ของแท้ และแม้คำว่า สัจจะ ตามศัพท์ก็แปลว่ามีอยู่หรือเป็นอยู่ ความมีอยู่ ความเป็นอยู่ หรือสภาพที่มีอยู่ สภาพที่เป็นอยู่ ก็หมายถึงทรงอยู่หรือ ดำรงอยู่นั่นเอง ฉะนั้น เมื่อมีความหมายดังนี้ คำทั้งสองนี้จึงหมายถึงกันและกันได้ และก็เรียกคู่กันได้ ดังที่เรียกว่าสัจจธรรม ธรรมคือสัจจะ ความจริงของจริง ของแท้ ธรรมที่ดี ความหมายดังนี้จึงเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ ดังที่ตรัสไว้ว่า ธาตุนั้นตั้งอยู่เป็นธรรมจิติ ความตั้งอยู่ของธรรม ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม นิยามได้ตามธรรม คือ กำหนดได้ จึงรู้ได้ ธรรมะที่มีความหมายดังกล่าวนี้จึงเป็นคากลาง ๆ เป็นกุศลก็ได้ เป็นอกุศลก็ได้ ไม่ยืนยันว่ากุศลหรืออกุศล คือเป็นกลาง ๆ ก็ได้ ดังที่แสดงไว้ว่า

กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล

อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล

อพฺยาทตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่ไม่พยากรณ์ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล คือเป็นกลาง ๆ ดังที่มีแสดงไว้ในอภิธรรม ส่วนในพระสูตรนั้นมักจะใช้ว่า ธรรม และอธรรม ส่วนที่เป็นกุศล เรียกว่าธัมมะหรือธรรม ส่วนที่เป็นอกุศล เรียกว่าอธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็คือตรัสรู้พระธรรม ที่ท่านทรงแสดงว่าตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔ ในปฐมเทศนาก็คือ ตรัสรู้สัจจธรรมนั่นเอง และธรรมที่ตรัสรู้นี้เป็นสัจจธรรมที่เป็นทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์ ดับสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก และกิเลสทั้งหลาย ทรงบรรลุถึงความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ บรรลุถึงธรรมที่หมดความปรุงแต่ง สิ้นความปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง เพราะเมื่อสิ้นกิเลสอันเป็นเครื่องปรุงแต่ง ก็สิ้นความปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง ธรรมที่สิ้นความปรุงแต่งดังนี้เรียก วิสังขาร เรียกว่า อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ปรุงแต่งทั้งหมด

แต่เมื่อยังมีกิเลส เป็นต้นว่าตัณหา ความทะยานอยาก ก็ยังต้องมีปรุงแต่ง ซึ่งธรรมที่ยังต้องปรุงแต่งดังนี้ เรียกว่า สังขาร หรือ สังขตธรรม ธรรมที่ยังปรุงแต่งยังปรุงแต่งบาป ยังปรุงแต่งบุญ ยังปรุงแต่งสมาธิ จนถึงขั้นที่เป็นอุปปนา ไม่หวั่นไหว ยังปรุงแต่งภพชาติต่าง ๆ รวมความก็คือยังปรุงแต่งทุกข์ และเมื่อต้องการพ้นทุกข์ ก็ยังต้องปรุงแต่งมรรคมีองค์ ๘ คือต้องปฏิบัติต้องกระทำให้เป็นมรรคมีองค์ ๘ ขึ้นมา แต่ว่ามรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นสังขาร หรือสังขตธรรมที่เรียกว่าเป็นยอด เพราะว่าเป็นการปรุงแต่งที่เสร็จได้ เพราะเมื่อปรุงแต่งให้เป็นมรรคขั้นขึ้นมากำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง ก็เสร็จกิจ ไม่ต้องปฏิบัติเพื่อละกิเลสอีก เพราะว่าได้ละหมดแล้ว มรรคมีองค์ ๘ จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมปรุงแต่งที่เป็นยอด เสร็จกิจได้ แต่การปรุงแต่งอย่างอื่นนั้นไม่เป็นยอด เพราะที่ไม่จบสิ้น แม้ว่าจะเป็นบุญบาปทั่ว ๆ ไปที่เป็นขั้นกามาพจร หยั่งลงในกาม รูปาพจร หยั่งลงในรูป อรูปาพจร หยั่งลงในอรูป ก็ยังไม่เป็นยอด ยังไม่เสร็จกิจ เพราะแม้ว่าจะให้บังเกิดผลเป็นชาติภพเป็นเทพ เป็นพรหมณ์ขั้นสูงสุดก็ตาม ก็ยังมีเวลาหมดสิ้นกุศลที่ได้กระทำไว้ ต้องมีจติ คือความเคลื่อนไหว มีอุปบัติ คือความเข้าถึงภพชาติอื่นต่อ ๆ ไปอีก เป็นไปตามกรรมที่ได้ปรุงแต่งเอาไว้ เพราะฉะนั้นจึงยังไม่เป็นยอด ยังไม่รู้จักจบสิ้นหรือเสร็จกิจ

ธรรมกล่าวโดยย่อโดยนัยหนึ่ง หรือโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง จึงเป็นสังฆธรรมส่วนหนึ่ง อสังฆธรรมส่วนหนึ่งดังกล่าว พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญสังฆธรรมฝ่ายกุศล เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ จนถึงยอดสังฆธรรม คือมรรคมงคล ๘ จึงทรงบรรลุถึงสังฆธรรม เพราะสิ้นกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง สิ้นความปรุ่งแต่งต่อไปด้วยประการทั้งปวง สิ้นภพ สิ้นชาติ สิ้นกิเลส สิ้นกรรม สิ้นวิบากต่อไปทั้งหมด และได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนที่เข้ามาให้รู้จักกรรม ที่กายอันยาวาหาหนึ่งนี้มีสัญญา มีใจครองอยู่นี้ของทุก ๆ คน ดังเช่นให้รู้จักกาย ให้รู้จักเวทนา รู้จักจิต รู้จักกรรม ดังได้แสดงไว้ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ และที่ได้แสดงโดยปริยายอื่น ก็ได้ทรงแสดงจำแนกออกเป็นธาตุ ๖ เป็นผัสสะอายตนะ คือที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ เป็นมโนปวิจาร ๑๘ ซึ่งทั้ง ๓ หมวดนี้ก็รวมเป็นบุคคลทุก ๆ คนนี้ ดังที่ได้กล่าวแล้ว และก็กล่าวได้ว่าทั้ง ๓ หมวดที่ได้ทรงจำแนกไว้นี้เป็นอภยาคตธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ ไม่พยากรณ์ว่าเป็นกุศลหรืออกุศลก่อน เพราะเป็นวิบากธาตุ วิบากอายตนะ และเป็นกระบวนการทางจิตใจที่เป็นไปอยู่เป็นปกติ และก็นับว่าเป็นสังฆธรรม ธรรมที่ปรุ่งแต่ง เพราะวาบรรดาธาตุอายตนะ และมโนปวิจารเหล่านี้ก็เป็นสิ่งปรุ่งแต่งทั้งนั้น และมีกิเลสกรรมปรุ่งแต่งให้ได้มาเป็นภพชาตินี้ ก็เป็นธาตุ ๖ เป็นผัสสะอายตนะ ๖ เป็นมโนปวิจาร ๑๘ และว่าถึงความท่องเที่ยวไปของใจก็รวมอยู่ใน ๑๘ ประการนี้เท่านั้น ไม่นอกไปจากนี้ และแม้เช่นนั้นทั้ง ๓ หมวดที่เป็นกลางอยู่นี้ ก็เป็นที่ตั้งอาศัยเกิดขึ้นได้ทั้งของกุศลธรรม และของอกุศลธรรม

ว่าถึงอกุศลธรรม ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ก็เป็นที่ตั้งของมานะ ตั้งต้นแต่ *อัสมีมานะ* ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น อันเนื่องมาจากต้นหาอุปาทาน *อัสมีมานะ* ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นก็ตั้งอาศัยอยู่ที่ธาตุ ๖ ผัสสะอายตนะ ๖ และมโนปวิจาร ๑๘ เหล่านี้ จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของกิเลส และเป็นที่ตั้งอาศัยของกรรมอันกิเลสก่อให้เกิดขึ้น และของวิบากของกรรมสืบต่อไป อีกอย่างหนึ่ง เป็นที่ตั้งอาศัยของกุศลธรรม ธรรมที่เป็นกุศล เป็นต้นว่าปัญญา สัจจะ จาคะ และอุปสมะ ฉะนั้นจึงตรัสแสดงชี้แจงเข้ามาว่า มีธรรมเป็นที่ตั้งอาศัย ๔ ข้อ อันหมายถึงธรรมอันเป็นส่วนกุศลคือ ปัญญาข้อ ๑ สัจจะข้อ ๑ จาคะข้อ ๑ อุปสมะหรือสันติข้อ ๑ ก็เป็น

การตรัสเตือนให้ใช้ปัญญาพิจารณา และโดยปริยายคือทางอันหนึ่งก็คือ ให้พิจารณาให้ รู้จักธาตุทั้ง ๖ ที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ และมโนปวชากร ที่เที่ยวไปของใจ ๑๘ เหล่านี้ ในเมื่อ ธาตุทั้ง ๖ นี้ยังคุมกันอยู่ ก็มีอายตนะเป็นที่ต่อแห่งผัสสะกระทบถึงจิตอันต่อวิญญาณ ธาตุ คือธาตุรู้ ให้รู้อะไร ๆ ก็ได้ ใจก็ท่องเที่ยวคิดไปต่าง ๆ ๑๘ อย่างนั้นได้ แต่เมื่อ ธาตุทั้ง ๖ นี้แตกสลาย ก็ต้องกลายเป็นศพ อายตนะก็สิ้นภาระ เป็นอายตนะต่อ ผัสสะไม่ได้ ใจที่ท่องเที่ยวไปก็ดับ ปรากฏแต่ธาตุ ๕ ข้างต้น ปราศจากวิญญาณธาตุ เพราะฉะนั้น จึงมีคำสอนให้พิจารณาว่า *อจิริ วตย กายโย* ไม่นานหนอกายนี้ *ปจวี อธิเสสฺสตี* จักต้องนอนทับแผ่นดิน *ฉุฑฺโฑ อเปตวิญญาโณ* ที่วิญญาณไปปราศจากแล้ว คือปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้ง *นิรตถิว กलिํครํ* ราวกับท่อนไม้ท่อนนั้นไม่มีประโยชน์ ดังนี้ ซึ่งคาถาบทนี้ก็มีนิยามใช้สำหรับบังสกุลเป็น ท่านผู้ที่ต้องการให้พระบังสกุลเป็น กนิมนต์พระมา และให้พระว่าปลงร่างกายของตนด้วยคาถานี้ *อจิริ วตย กายโย ปจวี อธิเสสฺสตี ฉุฑฺโฑ อเปตวิญญาโณ นิรตถิว กलिํครํ* ก็ถือเป็นกุศล แต่กุศลข้อนี้อยู่ที่ ว่าพระที่ว่าบังสกุลเป็นก็ดี บุคคลที่นิมนต์พระบังสกุลเป็นก็ดี ได้ใช้ปัญญาพิจารณา กายอันนี้ของตนเองด้วย ของผู้อื่นด้วย ว่าไม่นานนักก็ต้องนอนทับแผ่นดิน ปราศจาก วิญญาณ ถูกเขาทิ้ง เหมือนดังท่อนฟืนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้ เกิดธรรมสังเวช คือความรู้ซาบซึ้งถึงธรรม อันเป็นสัจจะ คือความเป็นจริงของชีวิต บรรเทากิเลสเป็นต้นว่า ตัณหา มานะ ทิฏฐิทั้งหลาย เป็นเหตุเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย ต่อไป

กรรมฐานครั้งที่ ๑๐

สติปัฏฐาน เป็นธรรมคำสั่งสอนที่เป็นหลักปฏิบัติอบรมสติกับปัญญา คือ ความหยั่งรู้หรือปัญญา โดยมีกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นที่ตั้งของสติและปัญญาหรือปัญญา กาย เวทนา จิต ธรรม นี้ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน อนึ่ง พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมโดยปริยายคือทางอื่น แต่ว่าก็รวมอยู่ในทางของ กาย เวทนา จิต ธรรม นี้แหละ สำหรับผู้ที่ต้องการยกย้ายโดยสมมติบัญญัติเท่านั้น ดังที่ได้ตรัสแสดงว่า บุรุษบุคคลมีธาตุ ๖ มีอายตนะคือที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ มีมโนปวชากร ที่เที่ยวไปของใจ ๑๘ แล้วก็ได้ทรงแสดงต่อไปว่า มีอธิษฐานธรรม ๔ ได้แก่ ปัญญา (ข้อ ๑) สัจจะ (ข้อ ๑) จากะ (ข้อ ๑) อุปสมะ (อีกข้อ ๑) คำว่าอธิษฐานธรรม หรือ อธิษฐานะ อธิษฐานที่ไทยเราก็นำมาใช้ ดังที่กล่าวกันว่าตั้งจิตอธิษฐาน อธิษฐานคำนี้ คือความตั้ง ยิง อธิ ก็คือยิง ฐานะ ก็คือตั้ง ความตั้งยิงก็หมายถึงตั้งจิตให้ยิง คือให้มันคง ตั้งจิตมุ่งแน่วไปในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็เป็นอธิษฐานะ หรืออธิษฐาน อย่างคำที่พูดกันว่า ตั้งจิตอธิษฐาน ก็คือตั้งจิตให้ยิง คือมุ่งไปยังสิ่งที่ต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ บรรลุความสำเร็จถึงสิ่งที่ต้องการนั้น ตั้งนี้ก็เป็นอธิษฐาน และบางทีก็เรียกกันว่า ตั้ง สัจจอธิษฐาน คำว่าตั้งสัจจอธิษฐานนี้ ก็เป็นการตั้งจิตด้วยอิงอาศัยสัจจะ คือความจริง เพื่อให้บังเกิดความสำเร็จ สำเร็จในสิ่งที่ต้องการ เป็นการตั้งจิตอ้างสัจจะ คือความจริง อย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งนี้ก็เป็นสัจจอธิษฐาน เป็นสิ่งที่ใช้ปฏิบัติกันมาตั้งแต่โบราณกาล แม้ในคำสวดอำนวยการของพระก็ใช้คำว่า “ด้วยการกล่าวคำสัตย์ คือความจริงนี้ ขอให้

ความสวัสดีจึงมี” ดังนี้ การกล่าวสัจจะคือความจริง ก็เช่นการกล่าวอ้างพระรัตนไตร คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เช่นกล่าวว่า

นตถิ เม สรณํ อภยํ ที่พึ่งอื่นของข้าพเจ้าไม่มี
 พุทฺโธ เม สรณํ วรํ พระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
 ธมฺโม เม สรณํ วรํ พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
 สงฺโฆ เม สรณํ วรํ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
 เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้
 โหตุ เต ชยมฺงคลํ ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน (หรือ)
 สุวตฺถิ โหตุ สพฺพทา ขอความสวัสดีจงมีตลอดนิรันดรกาลดังนี้

ข้อที่กล่าวขึ้นว่า ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า ถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า ดังนี้เรียกว่าเป็นคำสัตย์ คือเป็นความจริง อันการกล่าวคำสัตย์ คือความจริงนี้ จะมีอำนาจเพียงไร ก็สุดแต่ว่าข้อที่กล่าวนั้นเป็นความจริงเพียงไร เมื่อผู้กล่าว กล่าวออกมาจากใจจริง คือใจจริงของตนนั้นเป็นเช่นนั้น คือเป็นอย่างที่กล่าว เมื่อกล่าวว่าที่พึ่งอื่นของข้าพเจ้าไม่มี ก็ต้องไม่มีที่พึ่งอย่างอื่นจริง ๆ เว้นไว้แต่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า เมื่อผู้กล่าว กล่าวออกมาจากใจจริง เป็นความจริงดังนี้ คำที่กล่าวนั้นก็เรียกว่าเป็นวาจาสัตย์ คือเป็นวาจาจริง และเมื่อเป็นวาจาจริงดังนี้ ก็ขออำนาจของวาจาสัตย์ คือวาจาที่จริงนี้อำนวยให้เกิดชัยมงคล หรือสวัสดี อันนับถือมาตั้งแต่โบราณกาลว่า การอ้างความจริงขึ้นมาเป็นสัจจวาจาตั้งนี้ เป็นสิ่งที่ให้บังเกิดความสำเร็จ ในสิ่งที่ต้องการอันเป็นวิสัย และแม้จะอ้างความจริงที่ไม่ดีบางอย่าง ท่านก็แสดงว่าถ้าเป็นสัจจวาจาแล้ว ก็ย่อมให้บังเกิดผล แม้ว่าจะได้ผลที่หย่อนลงมาก็ตาม แต่ถ้าเป็นสัจจวาจาที่เป็นธรรม คือเป็นความจริงที่เป็นธรรม คือจริง ดีก็คือเป็นธรรมนั่นเองจึงเรียกว่าดี จริงก็คือสัจจะ ธรรมะกับสัจจะมาประกอบกันก็เป็นดีจริง เมื่อเป็นดีจริงดังนี้ กล่าวเอาสิ่งที่ดีจริงขึ้นมาเป็นสัจจวาจา ย่อมให้สำเร็จประโยชน์ดังกล่าว ดังนี้เรียกว่า สัจจจริยฐาน คือเป็นการตั้งจิตที่อิงอาศัยสัจจะ คือความจริง

ในที่นี้พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตั้งจิตอิงอาศัยไว้ถึง ๔ ข้อ คือให้ตั้งจิตอิงอาศัย ปัญญา ข้อ ๑ ตั้งจิตอิงอาศัยสังขจะ ข้อ ๑ ตั้งจิตอิงอาศัยจาคะ ข้อ ๑ ตั้งจิตอิงอาศัย อุปสมะหรือสันติ อีกข้อ ๑ เป็น ๔ ข้อ และในการตั้งจิตอิงอาศัยทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็ให้ตั้ง จิตอิงอาศัยปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ในธาตุทั้ง ๖ ในที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ ในที่เกี่ยวไปของ ใจ ๑๘ คือให้อิงอาศัยสิ่งเหล่านี้แหละ ใช้ปัญญาค้นคว้าให้พบสังขจะ คือความจริงใน สิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่ในที่อื่น เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้ จาคะ คือการสละ สละอุปธิ คือกิเลส ที่เป็นเครื่องเข้าไปทรงจิตใจอันบังเกิดขึ้นในสิ่งเหล่านี้ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมจะพบ กับความเข้าไปสงบระงับ ซึ่งเป็นตัวสันติ สิ่งเหล่านี้ก็คือ ธาตุทั้ง ๖ ที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ ที่เกี่ยวไปของใจ ๑๘ แต่อันที่จริงทั้ง ๓ หมวดนี้ก็รวมอยู่ใน กาย เวทนา จิต ธรรม ในสติปัฏฐานนั้นแหละ และดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ได้ตรัสยกย้ายสมมติบัญญัติที่นั่นนั่นเอง เพราะการปฏิบัติในสติปัฏฐานนั้น ก็ต้องประกอบด้วย ปัญญา สังขจะ จาคะ และอุป สมะ ทั้ง ๔ นี้ด้วย

คราวนี้ถ้าบุคคลไม่ปฏิบัติอิงอาศัยเหล่านี้ คือไม่ตั้งจิตให้อิงอาศัยธรรมเหล่านี้ ธรรมเหล่านี้ไม่ตั้งอยู่ในจิต อันหมายความว่า จิตปราศจากปัญญาที่รู้สังขจะคือ ความจริง ปราศจากจาคะ ปราศจากอุปสมะหรือสันติแล้ว กิเลสมาร มารคือกิเลส ก็ย่อมเข้าอิงอาศัยธาตุทั้ง ๖ ที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ ที่เกี่ยวไปของใจทั้ง ๑๘ เหล่านี้ ดังจะ พึงเห็นได้ที่จิตใจนี้เอง เมื่อยังมีได้ปฏิบัติพระพุทธานุสสติ กิเลสมารย่อมเข้าสู่จิตใจ ก็อิงอาศัยธาตุทั้ง ๖ ที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ ที่เกี่ยวไปของใจทั้ง ๑๘ เหล่านี้แหละ ปรากฏ เป็นมานะ คือความสำคัญตน มานะที่เป็นความสำคัญตนอย่างละเอียดนั้น ก็ได้แก่ อัสมีมานะ ความสำคัญตนว่าเรามี เราเป็น อัสมีมานะ ความสำคัญว่าเรามี เราเป็น นี้ ก็คือความสำคัญว่าตัวเราของเรา ดังที่พูดกันอยู่นั่นเอง อัสมีมานะ ความสำคัญว่า เรามีเราเป็นนี้ เข้ามาเป็นอาสวะ คือไหลเข้ามาต้องจิตสันดาน เป็นอัสมีมานะ ความสำคัญว่าเรามี เราเป็น หรือตัวเราของเราในธาตุทั้ง ๖ ในที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ ในที่เกี่ยวไปของใจทั้ง ๑๘ เหล่านี้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงปรากฏเป็น ตัณหา ความดิ้นรน ทะยานอยากดังกล่าว หรือปรากฏเป็น ราคะ โทสะ โมหะ หรือที่เรียกกันอย่างสามัญ เป็นความโลภ เป็นความโกรธ เป็นความหลง ปรากฏเป็นอุปาทาน คือความยึดถือแรง

ขึ้นมา เป็นตัวเราของเราแรงขึ้นมา กิเลสเหล่านี้ก็อิงอาศัยบรรดาธาตุทั้ง ๖ เป็นต้นดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง

เพราะฉะนั้น บรรดาธาตุทั้ง ๖ เหล่านี้จึงเป็นอุปธิขึ้นมา คือเป็นเครื่องเข้าไปทรงใจ เครื่องเข้าไปทรงใจนี้ทำให้จิตใจเป็นจิตใจที่ไม่บริสุทธิ์ ไม่ผ่องใส และไม่เป็นที่ตามอำนาจของตน เทียบอย่างง่าย ๆ ก็เหมือนอย่างคนที่ถูกผีเข้า หรือบุคคลที่มีร่างเป็นสื่อทรงเจ้า ดังที่เรียกว่าผีเข้า หรือเจ้าเข้าทรง บุคคลเช่นนี้จิตใจไม่เป็นอำนาจของตนเอง สำหรับเรื่องผีเข้าเจ้าทรงนี้ก็ขอยกไว้ สำหรับที่เป็นพระพุทธรศานานั้น ก็คือกิเลสที่เป็นเครื่องเข้าทรงใจเป็นสิ่งสำคัญ กิเลสที่เป็นเครื่องเข้าทรงใจเหล่านี้เป็นตัวอุปธิ ก็ได้แก่กิเลสเป็นต้นว่าต้นหาดังกล่าวมานั้นนั่นเอง มันเข้ามาต้องจิตสันดานอาศัยธาตุทั้ง ๖ เป็นต้นดังกล่าวมานั้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนต่อไปอีกว่า ให้ไม่ประมาทปัญญา คืออย่ามัวเพลินเลอเพลอเพลินทั้งหลาย แต่ให้มีสติกำหนดพิจารณาให้เกิดปัญญาในสัจจะ คือความจริงขึ้นมา แม้ในสัจจะคือความจริงที่ว่ากายอันนี้ อันประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๕ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และธาตุอากาศ เป็นสิ่งที่ไม่มีความรู้อยู่ในตัว แต่เพราะมีวิญญาณธาตุเข้าอาศัย จึงเป็นบุคคลที่รู้อะไร ๆ ได้ แต่เมื่อสิ้นวิญญาณแล้ว ร่างกายอันนี้ก็กลายเป็นศพ และธาตุที่มาประกอบกันทั้งปวงนี้ก็แตกสลายกันไป พิจารณาศพเทียบเข้ามาดูกายนี้ว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น แม้ดังนี้ก็จะเห็นสติขึ้นมา เป็นสติปรากฏขึ้นมา และที่เป็นสติปฏิฐานขึ้นมาดังนี้ ก็จะเป็นตัวปัญญา ตัวสัจจะนี้แหละ ประกอบกัน จาคะ และอุปสมะก็จะเข้ามาเอง

กรรมฐานครั้งที่ ๑๑

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้พิจารณากายนี้ แยกออกเป็นธาตุทั้ง ๖ พร้อมทั้งจิต ซึ่งมีอายตนะ คือที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ มิมนโบริจาร ที่เที่ยวไปของใจ ๑๘ ย่อสั้นเข้ามาก็คือกายและใจนี้ ซึ่งทุกคนได้มาตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดา และก็เจริญเติบโตใหญ่มาโดยลำดับ ซึ่งกายและใจนี้เองก็รับเรื่องทั้งหลายเข้ามาเป็นอารมณ์ ซึ่งบางอย่างก็เป็นที่ตั้งของโสมนัส คือความสุขใจ รวมทั้งความยินดี บางอย่างก็เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา คือความเป็นกลาง ๆ เป็นที่ตั้งแห่งความไม่พิจารณาให้รู้เหล่านี้ ก็เป็นธรรมดา และใจนี้ก็ต้องเที่ยวคิดไปในเรื่องที่พอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง เป็นกลาง ๆ บ้างเหล่านี้ ทุก ๆ คนก็เป็นอยู่ดังนี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้กำหนดดูให้รู้จักกาย รู้จักใจ และรู้จักเรื่องที่ใจต้องเที่ยวไป เหล่านี้เป็นพื้นฐานก่อน และได้ทรงแสดงถึงมาร คือกิเลสที่คอยจับอารมณ์คือเรื่องเหล่านี้วิ่งเข้าสู่จิต ก็วิ่งเข้าทางที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ นั้นแหละ คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจ ก็มาเป็นอาสวะดวงจิตสันดาน ตั้งต้นก่อตัวอัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นนี่ขึ้นมาก่อน ก็เป็นเรา เป็นของเราขึ้นมา และเมื่อเป็นเราเป็นของเราขึ้นมา ก็เกิดราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายที่ท่องเที่ยวไปเหล่านั้น เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่พบกับสันติที่เป็นตัวแทนความสงบ เพราะว่ามีอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลสที่มารจับวิ่งเข้าสู่จิต และตัวกิเลสคือ ราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะ

บ้างตั้งขึ้นบนอารมณ์เหล่านั้น ทำให้จิตวุ่นวาย กระสับกระส่าย ไม่สงบ เหมือนอย่าง
น้ำในทะเลที่ต้องลมก็เป็นคลื่นขึ้นมา ลมที่มาต้องน้ำทะเลทำให้เป็นคลื่น เทียบเข้ามา
ก็คืออารมณ์ที่เข้ามาทำให้จิตไม่สงบ เป็นระลอกคลื่นขึ้นมา ดังที่ปรากฏเป็นรากะบ้าง
โทสะบ้าง โมหะบ้าง ครอบงำจิตใจ

อนึ่ง การที่เป็นดังนี้ก็สืบเนื่องมาจากที่ก่ออัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่า
เรามี เราเป็น เป็นตัวเรา ของเราขึ้นในอารมณ์ทั้งหลายดังกล่าว ก็เพราะมิได้อิงอาศัย
ปัญญาพิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริง เมื่อเป็นดังนี้ สิ่งที่ปรากฏขึ้นมาจึงเป็นตัว
มายา ไม่ใช่สัจจะคือความจริง ชั้นทั้งหลาย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ธาตุ
ทั้งหลายที่มาประกอบเข้าเป็นกายอันนี้ กับสิ่งที่ต่อผัสสะทั้ง ๖ กับทั้งอารมณ์ที่
เข้ามาปรากฏเป็นมายา จึงทำให้เกิดตัณหา อุปาทาน ความดิ้นรนทะยานอยากและ
ความยึดถือในสิ่งเหล่านี้ เมื่อยกเป็นชั้น ๕ ก็ยึดถือในกองรูปบ้าง กองเวทนาบ้าง
กองสัญญาบ้าง กองสังขารบ้าง กองวิญญาณบ้าง โดยเป็นตัวเรา เป็นของเรา และ
ยังยึดถือกิเลส ยึดถือตัวตัณหาอุปาทานนั่นเองอีกด้วย โดยที่ไม่ปล่อยกิเลส และเมื่อ
เป็นดังนี้ ก็ยึดถือในการปรุงแต่งทางจิตใจต่าง ๆ คือจิตก็คิดไปต่าง ๆ ปรุงแต่งไป
ต่าง ๆ เมื่อจิตท่องเที่ยวไปในอารมณ์อันใด ก็ปรุงแต่งไปในอารมณ์อันนั้น ปรุงดีบ้าง
ปรุงไม่ดีบ้าง ปรุงเป็นกลาง ๆ บ้าง และเมื่อปรุงให้เป็นกามขึ้นมาก็ยึดถืออยู่ในกามนั้น
ด้วย เพราะว่าที่จะเป็นกามขึ้นมา นั้น ก็เพราะจิตอันนี้เองปรุง ปรุงว่ารูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะอันนี้ ๆ น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เมื่อปรุงขึ้นมาดังนี้ก็เป็นกามขึ้นมา
คือเป็นสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ คล้ายกับว่าจิตใจนี้เองไปตั้งให้รูปอันนี้ว่า เจ้าจง
เป็นรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เมื่อตั้งขึ้นมาดังนั้นรูปนั้นก็กลายเป็นกาม คือเป็นที่
น่ารักใคร่ ปรารถนาพอใจ ดังนี้เป็นต้น ถ้าใจไม่ปรุงแล้ว ก็สักว่าเป็นรูป เป็นเสียง
เป็นต้นเท่านั้น

เพราะฉะนั้น ความยึดถือนี้เอง จึงเป็นสิ่งสำคัญอันเรียกว่าอุปาทาน เมื่อยึดถือ
อยู่ในชั้นทั้ง ๕ ชั้นทั้ง ๕ ก็เป็นอุปาทานชั้น ชั้นที่เป็นที่ยึดถือ และเมื่อยึดถืออยู่
ในกิเลส กิเลสก็เป็นอุปาทานกิเลส คือกิเลสเป็นที่ยึดถือ เมื่อยึดถืออยู่ในความปรุงแต่ง
ที่จิตใจปรุงแต่งไปต่าง ๆ สิ่งที่ปรุงแต่งขั้นต้นนั้นก็เป็นอย่างสังขาร คือความปรุงแต่งเป็น

ที่ยึดถือ เมื่อยึดถืออยู่ในเกมที่ปรุงแต่งขึ้นมา กามนั้นก็เป็นอุปาทานกาม คือกามเป็นที่ยึดถือ และเมื่อเป็นดังนี้ บรรดาสิ่งที่ยึดถือเหล่านั้นก็เข้าครองจิตใจ

อาการที่สิ่งเหล่านี้เข้าครองจิตใจนั้น เรียกว่าอุปธิ คือเข้าไปทรงใจ คือครองใจ ทรงใจเอาไว้ เมื่อเป็นดังนี้ขั้นที่ ๕ ก็เป็นขั้นรูปธิ เครื่องเข้าไปทรงใจคือขั้นที่ตั้งจะพึงเห็นได้ว่าจะทำให้จิตใจกังวลเกี่ยวเกาะอยู่กับขั้น เช่น กังวลเกี่ยวเกาะอยู่กับรูปขั้นคือ กอรูป ใจจะอยู่กับรูปทำให้ต้องชวนชวายเป็นรูปต่าง ๆ บำรุงรูปต่าง ๆ อย่างนั้นบ้าง อย่างนี้บ้าง และแม้ในขั้นข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน เป็นอันว่าใจพัวพันเกี่ยวเกาะอยู่กับขั้น เพราะว่าขั้นทรงใจอยู่ ครองใจอยู่ ไม่อาจที่จะพ้นไปได้ และกิเลสเป็นต้นว่า ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ก็เป็นกิเลสรูปธิ เครื่องเข้าไปทรงใจคือกิเลส คือกิเลสก็ครอบครองจิตใจ จิตใจก็อยู่กับกิเลส เป็นต้นว่าอยู่กับตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่กับราคะ อยู่กับโทสะ อยู่กับโมหะ ไม่อาจจะพรากออกไปได้ เพราะกิเลสเข้ามาทรงใจเอาไว้ ใจก็พรากออกไปไม่ได้ สละออกไปไม่ได้ ความปรุงแต่งคือจิตที่คิดไปต่าง ๆ เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง เป็นกลาง ๆ บ้าง ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เป็นกลาง ๆ บ้าง ก็เป็นอภิสังขารรูปธิ เครื่องเข้าไปทรงใจคืออภิสังขาร ความปรุงแต่ง จิตก็เกี่ยวเกาะอยู่กับสิ่งที่ปรุงแต่ง กับความปรุงแต่งนั้น ตั้งจะพึงเห็นได้ว่าจิตอยู่กับความคิดต่าง ๆ ที่ได้ปรุงแต่ง บางทีถึงกับนอนก็ไม่หลับ เพราะวางความปรุงแต่ง วางความคิดต่าง ๆ ไม่ลง ความคิดปรุงแต่งเข้ามาทรงใจเอาไว้ ก็วางไม่ลง และกามก็มาเป็นกามูปธิ อุปธิคือกาม เครื่องเข้าไปทรงใจคือกาม ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า กามนั้นก็เกิดจากความปรุงแต่งนั้นแหละ ดังที่มีพระพุทธบาทษิตตรัสไว้ว่า *สงกบปรวาโค* ราคะที่เกิดเพราะความดำริ *ปุริสสุส กาโม* เป็นกามของบุรุษบุคคลดังนี้

เมื่อปรุงแต่งให้รูปอันนี้ เสียงอันนี้ กลิ่นอันนี้ รสอันนี้ โผฏฐัพพะอันนี้เป็นกาม คือเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่แต่งขึ้นนั้นก็เป็นกามขึ้นมา ก็เป็นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ และก็เข้าทรงใจของบุคคลผู้ที่ปรุงแต่งเอง ใจของผู้ปรุงแต่งเองก็พรากออกจากกามไม่ได้ ก็ติดอยู่ในกามที่ตนปรุงแต่งนั้นอยู่เอง นี่คือนัตว์อุปธิ เครื่องทรงใจของบุคคล เมื่อเป็นขั้นก็เป็นขั้นรูปธิ ก็ติดอยู่ในขั้นนั้นแหละ เมื่อเป็นกิเลสก็เป็นกิเลสรูปธิ ก็ติดอยู่ในกิเลสอยู่นั้นแหละ

เมื่อเป็นอกิสังขาร คือความปรุงแต่ง ก็ติดอยู่ในอกิสังขารคือความปรุงแต่งนั้นแหละ
เมื่อเป็นกามก็ติดอยู่ในกามนั้นแหละ พรากรไม่ออกเพราะเข้าไปทรงใจอยู่ จิตของบุคคล
สามัญยอมเป็นไปดังนี้ ทั้งนี้ก็เพราะไม่อิงอาศัยปัญญาพิจารณาให้เห็นสัจจะที่แท้จริง

ฉะนั้น เมื่อความจริงไม่ปรากฏ สิ่งที่ปรากฏก็คือตัวมายา อันตัวมายาที่ปรากฏ
นั้น ก็คือที่ปรากฏว่าเป็นของเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่าเป็นตัวเราของเรา ว่าเป็นของงดงาม
ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น และบรรดามายาเหล่านี้ปรากฏขึ้นที่ไหน ก็ปรากฏขึ้นที่
มโนวิจาร ๑๘ นี้แหละ คือที่เที่ยวไปของใจ ๑๘ อย่างนี้แหละ ไม่ใช่ที่ไหน พระพุทธเจ้า
ได้ทรงตีวงเข้ามาแล้วให้พิจารณาได้ ที่ตัวมโนวิจาร นี้แหละ คือที่เที่ยวไปของใจ
ทั้ง ๑๘ ก็คือที่ตัวอารมณ์ คือ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะ
สิ่งที่กายถูกต้องและเรื่องขันธ์ห้าของเรื่องเหล่านี้ ที่บางอย่างก็เป็นที่ตั้งของโสมนัส บางอย่าง
ก็เป็นที่ตั้งของโทมนัส บางอย่างก็เป็นที่ตั้งของอุเบกขา ๖ คุณ ๓ ก็เป็น ๑๘ มายาก็
บังเกิดขึ้นที่ ๑๘ ข้อนี้นี้แหละ และ ๑๘ ข้อนี้นี้มาจากไหน ก็มาทางผัสสายนะ ที่ต่อ
แห่งผัสสะทั้ง ๖ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจ เข้ามากระทบ
กับจิตเป็นผัสสะขึ้นที่จิต ก็ที่นี้แหละ ทั้ง ๖ นี้แหละ คือทวารทั้ง ๖ ก็จำกัดวง
เข้ามาที่ ๖ ข้อนี้นี้ ๖ ข้อนี้นี้เนื่องมาจากธาตุ ๖ นั้นแหละ ก็ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ
ธาตุดลม ธาตุอากาศที่ประกอบกันเป็นกาย และวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่ประกอบเป็นจิต
ก็ที่กายและจิตนี้แหละ มายาก็ปรากฏขึ้นที่นี้ ทำให้เกิดความเห็นความเข้าใจที่เรียกว่า
เป็นจิตวิปลาส ความคิดที่วิปลาส คือคิดผิด สัญญาวิปลาส ความกำหนดหมายที่วิปลาส
คือที่ผิด ว่าเป็นของเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่าเป็นตัวเราของเรา ว่าเป็นของสวยงาม ก็เพราะ
ไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นสัจจะ คือความจริง

ว่าอันที่แท้แล้ว ธาตุที่เป็นกายทั้งปวงเหล่านี้ ที่ต่อแห่งผัสสะเหล่านี้ ที่เที่ยวไป
ของจิตเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิด ดับ ล้วนเป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้
ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ล้วนเป็นอนัตตา ไม่ใช่อัตตาตัวตน และล้วนเป็นสิ่งที่
ไม่สวยงามอะไรทั้งหมด เป็นอสุภ คือเป็นสิ่งที่ไม่สวยงาม เพราะเป็นสิ่งที่ไม่สะอาด
และเมื่อจิตยังดำรงอยู่ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ยังมีอยู่ กายอันนี้ก็ยังคงดำรงชีวิต เมื่อวิญญาณ
ธาตุพรากรออกไปเสียแล้ว กายนี้ก็เป็นศพ อสุภ คือความไม่งดงามก็ปรากฏเต็มที

ดั่งที่ ปรากฏแก่ศพที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสั่งสอนเอาไว้ ให้เทียบเคียงเข้ามาว่าแม้ ภายนี้ก็จะต้องเป็นฉนั้นนั้น และกัตรัสสอนให้พิจารณา ดั่งที่ใช้เป็นคาถา บังสกุลศพว่า

อนิจจา วต สงฺขารา	สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ
อุปฺปาทยวธมฺมิโน	มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ	เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป
เตสํ วุปฺสโม สุโข	ความเข้าไปสงบระงับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสุข คือเป็นเหตุให้เกิดสุข
สพฺเพ สตฺตา มรณฺติ จ	สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงตายอยู่เดี๋ยวนี้ก็ดี
มรึสุ จ มรึสุสเร	ตายแล้ว หรือจะตายต่อไปก็ดี
ตเววหํ มรึสุสามี	ตัวเราจะตายฉนั้นนั้น นั้นแล
นตฺถิ เม เอตฺถ สํสโย	ความสงสัยในเรื่องตายดั่งนี้ไม่มีแก่เราดั่งนี้

เมื่อพิจารณาปลงใจลงไปได้ดั่งนี้ ก็จะทำให้เกิดความหน่ายในธาตุทั้งหลาย ในที่ต่อแห่งผัสสะทั้งหลาย ในที่เกี่ยวไปของใจทั้งหลาย เมื่อหน่ายก็ทำให้สิ้นความติด ความยินดี ก็ทำให้จิตพ้นจากความยึดถือ ซึ่งเป็นตัวอุปาทาน คือทำให้ปล่อยวาง ไม่ยึดถือในขั้น ในกิเลส ในอกิสังขารคือความปรุงแต่ง และในกามทั้งหลาย เมื่อเป็น ดั่งนี้ อุปฐิคือเครื่องเข้าไปทรงใจก็จะสงบระงับ ขั้นทั้งหลายก็ไม่เข้าไปทรงใจ ใจก็ไม่ ติดในขั้น เป็นอิสระจากขั้น กิเลสก็ไม่เข้าไปทรงใจ ใจไม่ติดในกิเลส เป็นอิสระจาก กิเลส อกิสังขาร คือความปรุงแต่งทางจิตก็ไม่เข้าไปทรงใจ จิตก็เป็นอิสระจากความ ปรุงแต่ง กามก็ไม่เข้าไปทรงใจ จิตก็ไม่ติดในกาม เป็นอิสระจากกาม เมื่อเป็นดั่งนี้ รากะ โทสะ โมหะ ทั้งหลายก็สงบเป็นสันติ คือความสงบระงับ สภาพที่บรรลุดั่งนี้ ก็ด้วยอำนาจของปัญญาที่พิจารณาจนให้เห็นสัจจะ คือความจริง แม้อาศัยพิจารณาศพ นี้แหละ หรืออสุภนี้แหละนำไป เพราะฉะนั้น อสุภ หรือศพทั้งหลายจึงเป็นมงคล ไม่ใช่อวมงคลสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งต้องการทำจิตให้สงบระงับ

กรรมฐานครั้งที่ ๑๒

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม ดังนี้ ฉะนั้น ปัญญาในธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อได้ปัญญาในธรรม ก็ย่อมเห็นธรรม และเมื่อเห็นธรรม ก็ได้เห็นพระพุทธ คือพระผู้รู้ ปัญญาที่เห็นธรรมนั้น จะมีได้ก็ด้วยความตั้งใจฟังธรรม หรือฟังด้วยดี อันหมายถึงตั้งใจฟังธรรมย่อมได้ปัญญา อันเป็นความรู้ทั่วถึงในธรรม ดังนี้

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสั่งสอนให้ตั้งสติพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นสติปัฏฐาน หรือแม่ที่ได้ตรัสแสดงสั่งสอนโดยปริยายคือทางอันอื่น ก็เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม คือสัจจะ อันเป็นของแท้ซึ่งมีอยู่ภายในตนของทุก ๆ คนนี้เอง และเมื่อได้ปัญญาในธรรมที่ทรงสั่งสอน ได้ปัญญาในธรรมที่เป็นสัจจะ เป็นของจริงของแท้ตามที่ทรงสั่งสอน ก็ย่อมจะได้รู้จักพระพุทธเจ้าขึ้นทันที ว่าพระองค์ได้เป็นผู้ตรัสรู้จริง ธรรมะที่ทรงสั่งสอนไว้ได้ตรัสไว้ดีแล้ว หมู่แห่งสาวกคือศิษย์ของพระพุทธเจ้า ก็เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ จึงมีทางเดียวที่จะรู้จักพระพุทธเจ้า พร้อมพระธรรมและพระสงฆ์ดังกล่าว ก็ด้วยปัญญาที่รู้เห็นธรรมตามที่ทรงสั่งสอน และที่เป็นสัจจะ คือของจริงของแท้ดังกล่าว ถ้าไม่ตั้งใจฟังธรรม ไม่ฟังด้วยดี ก็ย่อมจะไม่ได้ปัญญา เห็นธรรม รู้ธรรม ดังนี้จึงไม่รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นความรู้จักจริงแท้ มายาย่อมจะปกปิดสัจจะคือความจริงใจในจิตใจอันนี้ และเมื่อมีมายาปกปิด จึงทำให้รู้ผิด

เห็นผิดจากความเป็นจริงต่าง ๆ จึงเกิดกิเลสทั้งหลาย เป็นต้นว่า ราคะ ความติดใจ ยินดี โทสะ ความประทุษร้าย นับตั้งแต่ความกระทบกระทั่ง ชัดแค้น โกรธเคือง จนถึง พยาบาทมุ่งร้าย และโมหะ คือความหลงต่าง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ แม้จะปรารถนาสันติคือ ความสงบระงับ ก็ย่อมไม่พบกับสันติ คือความสงบระงับที่แท้

เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจว่า ที่ชื่อว่าสันติคือความสงบระงับนั้น ต้องสงบระงับราคะ โทสะ โมหะ ในจิตใจของตนเองก่อน เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะได้รับความสงบระงับภายนอกทั้งหลาย จึงต้องสงบระงับภายในจิตใจเสียก่อน สันติที่เป็นภายในดังนี้จึงเป็นข้อสำคัญ แต่เมื่อไม่มีสันติที่เป็นภายใน จิตของบุคคลจึงไม่มีสันติที่เป็นภายนอก ปรากฏเป็นความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน หรือปรากฏเป็นความเบียดเบียนตนเองบ้าง ผู้อื่นบ้าง น้อยหรือมาก ซึ่งเรียกกันว่าไม่สงบ เพราะฉะนั้น ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจึงต้องศึกษาให้รู้จักทำความสงบภายใน คือสงบจิตใจนี้แหละ อันหมายความว่า สงบราคะ โทสะ โมหะ ในจิตใจ พุดกันฟังง่าย ๆ ว่าสงบใจหรือสงบจิต แต่โดยความหมายนั้นก็คือ สงบราคะ โทสะ โมหะ ในจิตใจ ดังนี้ เป็นข้อที่ ผู้ปฏิบัติธรรมพึงทราบและพึงปฏิบัติ

อนึ่ง แม้ว่าใคร ๆ จะไม่สงบ ที่ไหนจะไม่สงบ แต่ก็ต้องสงบจิตใจของตนเอง สงบที่ภายในของตนเองเสียก่อน อันการปฏิบัติทำความสงบที่ตนเองดังนี้ เป็นหน้าที่ ของตนเอง และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ ส่วนการทำให้ผู้อื่นสงบนั้น ก็ทำได้บ้าง ไม่ได้บ้าง ส่วนการทำความสงบแก่ตนเองสามารถทำได้ และก็เป็นที่ของตนเองที่จะทำความสงบ ให้แก่ตนเอง คือสงบจิตใจ คือสงบราคะ สงบโทสะ สงบโมหะ แต่ว่าการที่จะทำความสงบ ดังนี้ได้ ก็จะต้องละ ๒ สิ่งนี้เสียก่อนคือ อุปาทานและอุปธิ ทั้ง ๒ คำนี้มีความหมาย ต่อเนื่องกัน เกี่ยวโยงกัน อุปาทานนั้นคือความยึดถือ อุปธินั้นก็คือสิ่งที่ยึดถือ นั้นแหละ ที่เมื่อยึดถือเข้าแล้วก็เข้าทรงจิตใจ ฉะนั้น เมื่อมีอุปาทานคือความยึดถือ อยู่ในสิ่งใด สิ่งนั้นก็คืออุปธิ คือ เครื่องทรงใจของบุคคลนั้นขึ้นมาทันที จึงต้องให้ รู้จักอุปาทาน และอุปธิในจิตใจของตนเอง ก็โดยศึกษาให้รู้จักที่ตั้งของ ราคะ โทสะ โมหะ ดังกล่าวเหล่านี้แหละ ในเมื่อเกิด ราคะ โทสะ โมหะขึ้น ก็ทำสติกำหนดให้ รู้จัก และทำปัญญาคือความรู้สอดส่องดูว่าชอบในสิ่งอะไร ชังในสิ่งอะไร หลงในสิ่งอะไร

เช่นว่า ชอบ ชัง หลงอยู่ในทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ดูให้รู้จักว่า เพราะมีอุปาทาน คือ ความยึดถืออยู่ในทรัพย์สิ่งนั้น และเมื่อมีอุปาทานยึดถืออยู่ในทรัพย์สิ่งนั้น ทรัพย์สิ่งนั้นก็ เป็นอุปริ คือ เป็นสิ่งที่เข้าไปทรงใจของตนเอง ทำให้ต้องคิดถึงทรัพย์สิ่งนั้น ทำให้เพิ่มความอยากได้ในทรัพย์สิ่งนั้น ทำให้เพิ่มความหวงแหนในทรัพย์สิ่งนั้นเหล่านี้เป็นต้น ใจก็ต้องพะวักพะวนอยู่กับทรัพย์สิ่งนั้นมากหรือน้อย ก็สุดแต่ว่าจะมีความยึดถือมากหรือน้อยเพียงไร ก็ทรงใจมากหรือน้อยเพียงนั้น

ฉะนั้น ก็ให้รู้จักอุปาทาน อุปริในใจของตนเองดังนี้ และทำไมจึงมีอุปาทาน อุปรียดังกล่าว ก็เพราะว่ามีความรู้ผิดเห็นผิดจากความเป็นจริงอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ก็ปรากฏเป็นมายา ที่แปลกันว่าสิ่งที่หลอกลวง หรือแปลกันว่า ความที่เป็นเจ้าเล่ห์ ถ้าเป็นบุคคล บุคคลที่มีมายา หรือทำมายาก็เป็นคนเจ้าเล่ห์ ไม่แสดงความจริง เป็นสิ่งที่ทำให้หลงเข้าใจผิด เหล่านี้แหละเรียกว่าเป็นมายา มายาอันนี้อันที่จริงบังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคลเอง มากกว่าที่จะมีอยู่ที่วัตถุภายนอก หรือที่บุคคลภายนอก บุคคลภายนอกที่เป็นคนเจ้ามายานั้น ก็เป็นบุคคลที่แสดงให้คนอื่นเข้าใจผิด แสดงสิ่งที่ปรากฏเป็นอย่างหนึ่ง แต่ความจริงเป็นอีกอย่างหนึ่ง เป็นแบบเล่นกล ซึ่งก็เป็นที่รู้กันว่าไม่เป็นความจริง แต่ที่ปรากฏแก่ตาที่เห็นนั้นเหมือนอย่างว่าเป็นความจริง แต่อันที่จริงไม่เป็นความจริง จึงเรียกว่าเล่นกล หรือว่ามายาก็เหมือนกัน บุคคลทำมายาก็เป็นการที่แสดงให้เข้าใจผิด อันบุคคลทำมายานี้ก็เป็นมายาที่ทำขึ้น แต่ถ้าบุคคลมีปัญญารู้ทัน ผู้ที่ทำมายาก็ไม่สามารถหลอกลวงได้ แต่ถ้าไม่รู้ทันก็หลอกลวงได้ เพราะฉะนั้น ความรู้ทันตัวที่เป็นมายานี้แหละจึงเป็นสิ่งสำคัญ

ที่ว่ารู้ทันนั้นก็คือรู้สัจจะคือความจริงว่า อันที่จริงสิ่งที่เห็นด้วยตาเป็นต้นนั้นเป็นมายาที่ทำขึ้น แต่ความจริงในจิตใจนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง มีต้องการที่จะหลอกความที่มีปัญญาไม่พอ ไม่รู้ทันในมายาดังกล่าวนี้ ก็ทำให้เชื่อว่าจะเป็นความจริงตามมายาที่แสดงนั้นแหละ ก็ถือไปตามความเชื่อที่ผิดนั้น อันความเชื่อที่ผิดและการถือที่ผิดนั้นก็ เป็นมายาในใจตนเอง เพราะฉะนั้น มายาในใจของตัวเองดังกล่าวนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญบุคคลภายนอก สิ่งภายนอก จะแสดงมายาหรือเป็นมายา แต่ทว่าจิตใจของบุคคลผู้ดู ผู้ฟังเป็นต้นมีปัญญาแล้ว มายานั้นก็ไม่เป็นมายาในใจ คือไม่รับมายาที่เป็นภายนอก

นั้นเข้ามาเป็นมายาในใจ เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็จะไม่หลงผิด การรับเอามายาภายนอกเข้ามาเป็นมายาในใจนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องศึกษาให้รู้จักอยู่เสมอ ก็คือ ตัวความเชื่อผิด ถือผิด รู้ผิด เหล่านี้แหละที่เป็นตัวมายาในจิตใจของตนเอง ฉะนั้น ขอให้สติและมีปัญญาพิจารณาตรวจสอบอยู่เสมอแล้ว จะทำให้บุคคลผู้ทำมายา หรือสิ่งที่เป็นมายาภายนอกนั้นไม่เข้ามาเป็นมายาในใจครอบงำใจของบุคคลได้ ปัญญา ที่รู้จักจะเป็นความจริงนี่เอง อันเป็นสิ่งสำคัญ ที่เกิดอุปาทานอุปธิดังกล่าวนั้น ก็บังเกิดขึ้นในสิ่งที่เป็นมายาเหล่านั้นแหละ ที่เป็นมายาภายนอกด้วย ที่เป็นมายาในจิตใจ ดังกล่าวด้วย ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องศึกษาต่อไปให้รู้จักว่า อันอุปาทาน อุปธินั้น ก็ตั้งขึ้นในมายาดังกล่าว และมายาดังกล่าวนี ก็เป็นสิ่งที่คู่กับสัจจะ คือความจริง

สัจจะ คือความจริง มายา คือสิ่งที่ไม่จริง เป็นสิ่งที่คู่กันอยู่ เมื่อมายายังบังอยู่ก็ไม่เห็นสัจจะ และเมื่อสัจจะปรากฏขึ้นมา มายาก็หายไป ฉะนั้น จึงต้องศึกษาให้ รู้จักว่า อะไรเป็นสัจจะ อะไรเป็นมายา และจะรู้จักได้ก็ด้วยปัญญา คือความรู้ทั่วถึง สัจจะที่เป็นความจริงเท่านั้น ปัญญาอย่างเดียวเท่านั้นที่จะทำให้เข้าถึงสัจจะที่เป็นความจริงได้ ถ้าขาดปัญญาเสียแล้วสัจจะก็ไม่ปรากฏ สิ่งที่ปรากฏ ล้วนแล้วแต่เป็นมายา ทั้งสิ้น แต่ก็ต้องเข้าใจว่า ที่สัจจะไม่ปรากฏคงปรากฏแต่สิ่งที่เป็นมายาเท่านั้น ก็หมายความว่าตัวบุคคลเองที่ขาดปัญญา เข้าใจว่าเป็นสัจจะที่เป็นความจริง ไม่รู้ว่าเป็น มายา แต่อันที่จริงเป็นมายา อันนี้แหละจึงเป็นสิ่งสำคัญ

มายานั้นเกิดจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ เป็นต้นอยู่โดยมาก ฉะนั้น จึงต้องใช้ปัญญาควบคุมกันไปกับสิ่งที่เห็นทั้งหลาย สิ่งที่ได้ยินทั้งหลาย เป็นต้น ทางตา ทางหู เป็นต้น เหล่านี้อยู่ตลอดเวลา คนเรานั้นได้อาศัยความรู้จากตา จากหู เป็นต้น แต่ตา หู เป็นต้นนี้ก็สิ้นสุดตามัย คือทางให้เกิดปัญญาอย่างหนึ่งก็ตาม แต่แม้ เช่นนั้นก็จะต้องใช้ปัญญามาแปล มาย่อยสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน นั้นอีกทีหนึ่ง จึงจะเข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงได้ เหมือนอย่างว่าเมื่อยืนอยู่กลางหนทางหรือกลางถนน เมื่อมองไปก็เห็นว่าถนนตรงที่ตนยืนอยู่นั้น มีขนาดกว้างเท่านี้ แต่ว่าถนนที่อยู่สุด ลูกตานั้น เล็กลงไป ๆ จนถึงเล็กมาก สองเส้นทางถนนรวมเข้ามาเป็นเส้นเดียวกัน ดังนี้ แปลว่าสิ่งที่ตาบอกเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้นอันนี้แหละเป็นมายาไม่ใช่เป็นความจริง

จริง แต่ความจริงนั้นถนนเท่ากัน แต่ตาเห็นไปอย่างนั้น ตื่นเช้าขึ้นมาก็เห็นดวงอาทิตย์
ขึ้นไปทางตะวันออก ตกไปทางตะวันตก ก็แปลว่าดวงอาทิตย์โคจร โลกของเรานี้อยู่
เฉย ๆ แต่ว่าวิชาการในปัจจุบันแสดงอีกอย่างหนึ่ง ดั่งนี้ก็แสดงว่า สิ่งที่เราเห็นนั้นเป็น
มายา แต่ว่าสัจจะคือความจริงนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งได้ด้วยปัญญา รู้ถึงสัจจะที่เป็น
ตัวความจริง

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างที่ตา หู เป็นต้นบอกว่าเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่าเป็น
ตัวเรา เป็นของเรา ว่าเป็นของงดงาม ก็เป็นมายา คือไม่เป็นสัจจะ คือความจริง สัจจะ
คือความจริงนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวเรา ของเรา และเป็นของไม่สวยงาม เป็นสิ่งปฏิภูลน่าเกลียด
ต่าง ๆ ดั่งนี้ เป็นสัจจะคือความจริง ซึ่งขัดแย้งกับลูกตาที่เห็น ฉะนั้น จึงต้องรู้จักว่า
สัจจะคือความจริงนั้น มักจะขัดแย้งกับสิ่งที่ตาเห็น สิ่งที่หูได้ยิน เป็นต้นอยู่เสมอ จะต้อง
มีปัญญาพิจารณาจึงจะเข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงได้

เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้ไม่ประมาทปัญญา ให้ใช้ปัญญาพิจารณาธาตุ
ทั้ง ๕ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ที่มีอยู่ในร่างกายเหล่านี้ ที่เป็น
ภายในและที่เป็นภายนอกว่าเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ไม่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา และเป็นของ
ไม่งดงามต่าง ๆ ต้องใช้ปัญญา สัจจะคือความจริงจึงจะปรากฏขึ้น เมื่อสัจจะคือความ
จริงปรากฏขึ้นดังนี้แหละ มายาก็จะหายไป เมื่อมายาหายไป อุปาทานอุปธิก็หายไป
เมื่ออุปาทาน อุปธิหายไป ราคะ โทสะ โมหะก็จะหายไป และเมื่อหายไปสิ้นเชิง
ก็เป็นบรมสัจจะ ที่เรียกว่านิพพาน อันเป็นสัจจะอย่างยิ่งไม่มีมายาด้วยประการทั้งปวง

แต่ว่าในขณะที่ปฏิบัตินั้นต้องปฏิบัติไปโดยลำดับ และการพิจารณาศพก็
เป็นทางหนึ่ง เป็นอุปายที่จะให้มองเห็นสิ่งที่เป็นมายาทั้งหลาย ปรากฏเป็นสัจจะ คือ
ความจริง ขึ้นอย่างง่าย และอย่างชัดเจน

กรรมฐานครั้งที่ ๑๓

อันธรรมะที่พึงเห็นด้วยปัญญา นั้น ที่เป็นอย่างบริสุทธิ์ก็เรียกว่า นิรูปิธรรม ธรรมที่ไม่มีอุปถัมภ์คือกิเลสเป็นเครื่องเข้าไปทรมองใจ ธรรมที่เป็นนิรูปิธรรมนี้ จะพึงเห็นได้ รู้ได้ ก็ด้วยปัญญาที่มองเห็นอาทินพ คือโทษในโลก เมื่อเป็นดังนี้จึงทำให้เป็นผู้ไม่ติดอยู่ในโลก จึงเห็นธรรมะอันบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสเป็นเครื่องทรมองใจ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นอริยะ คือเป็นผู้ประเสริฐ เป็นสุจี คือเป็นผู้สะอาด ย่อมไม่ภริมยยินดีในบาป ฉะนั้น ปัญญาที่เห็นธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมพึงปฏิบัติให้ได้ ปัญญาที่เห็นธรรมนี้ แต่ทั้งนี้ก็ที่ได้มาปฏิบัติตั้งต้นแต่ถึงสรณะทั้ง ๓ และปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ไปโดยลำดับ และโดยเฉพาะเมื่อปฏิบัติในสรณะ และศีล มีสรณะและศีล ปฏิบัติในกรรมฐาน ตั้งสติกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน ก็เป็นการปฏิบัติชำระจิตให้บริสุทธิ์ขึ้นโดยลำดับ และจิตนี้เป็นธาตุรู้ อันเรียกว่าวิญญาณธาตุ และเป็นธรรมชาติประภัสสร คือผุดผ่อง เมื่อชำระให้บริสุทธิ์ความผุดผ่องของจิตก็ย่อมปรากฏ ธาตุรู้ของจิตก็ย่อมปรากฏ เป็นความรู้ ความเห็นสัจจะ ที่เป็นของจริงของแท้ ปราศจากสิ่งที่เป็นมายา สิ่งที่เป็นมุสาทั้งปวง ความเป็นของจริงของแท้ก็ย่อมปรากฏขึ้นในโลก ก็คือ

ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข

สมุทัยสัจจะ สภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข

นิโรธัสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์

มัคคัสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์

อันเป็นของจริงของแท้ที่ย่อมปรากฏขึ้น เมื่อเป็นดังนี้จิตจึงวิมุตติ คือหลุดพ้นจากความข้องติดอยู่ในโลก อันเป็นตัวทุกข์ขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ สิ้นต้นเหตุ คือความดิ้นรนทะยานอยาก และอุปาทาน ความยึดถือ ความดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงจึงปรากฏ จิตก็บริสุทธิ์จากกิเลส และจากกองทุกข์ทั้งหมด สัจจะคือความจริงที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง อันปราศจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ย่อมปรากฏขึ้น เป็นของจริงเป็นของแท้ ปราศจากมายาและมุสาด้วยประการทั้งปวง ดังนี้ที่ท่านแสดงว่าเป็นนิรุทธิธรรม คือธรรมที่ไม่มีอุปธิ เครื่องเข้าไปทรงจิตใจด้วยประการทั้งปวง จิตใจที่บริสุทธิ์กับสัจจะของจริงของแท้ที่บริสุทธิ์ ย่อมเข้าถึงซึ่งกันและกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติให้เข้าถึงไปโดยลำดับดังกล่าวนี้

อันจิตนี้ ได้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระทบกระส่าย รักษาอยาก ห้ามอยาก แต่บุคคลผู้มีปัญญาย่อมกระทำจิตให้ตรง เหมือนอย่างช่างศรดัดลูกศร จิตนี้ที่บุคคลผู้ปฏิบัติยกขึ้นสู่สมณะและวิปัสสนา ย่อมดิ้นรนเหมือนอย่างปลาที่บุคคลยกขึ้นจากที่อยู่คือน้ำ โยนขึ้นไปไว้บนบก ก็ดิ้นรนฉะนั้น ดังนี้ พระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นมาแปลไว้โดยความนี้ ก็แสดงถึงจิตสามัญทั่วไป เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติกรรมฐานเมื่อจับปฏิบัติกำหนดจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน แต่ก็ไม่อาจจกตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานได้ จิตมักจะพุ่งชานออกไปในอารมณ์ภายนอกทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ ก็อย่าได้มีความท้อใจและก็ทอดทิ้งการปฏิบัติ ด้วยที่ว่าไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้ ให้คำนึงถึงพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นมาแปลไว้แล้วว่า แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเอาไว้ว่า จิตที่ผู้ปฏิบัติยกขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน คือสมณะและวิปัสสนา ก็ย่อมดิ้นรนเหมือนอย่างปลาที่จับยกขึ้นจากที่อยู่คือน้ำ โยนขึ้นไว้บนบกก็ดิ้นรนดังนี้ และก็ได้ตรัสเอาไว้ว่า ผู้มีปัญญา ย่อมปฏิบัติทำจิตให้ตรง คือให้เข้าสู่ทางแห่งสมณะและวิปัสสนา เหมือนอย่างช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ซึ่งในการดัดลูกศรนั้นก็จะต้องมีการถากไส ตกแต่งไม้ที่จะทำเป็นลูกศรให้ได้ลักษณะเป็นลูกศร ต้องใช้เครื่องมือคือมีดเป็นต้น และก็ต้องมีการลนไฟเป็นต้น อันเป็นเครื่องดัดให้ตรง ให้เป็นลูกศรตามประสงค์ ในการปฏิบัติทำจิตให้ตรง

ก็ย่อมเป็นเช่นนั้น เพราะจิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่ายอยู่นี้ ก็เรียกว่า เป็นจิตที่ไม่ตรง เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องรักษาจิต ห้ามจิตจากความดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย แต่ก็ย่อมจะรักษายาก ห้ามยาก แม้เช่นนั้นก็มีใช้หมายความว่า ไม่อาจที่จะรักษาได้ ไม่อาจที่จะห้ามได้ เมื่อใช้ความพากเพียรพยายาม อันเรียกว่า *อาตาป* คือ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ หรือ *สัมปชาน* คือความรู้ตัว ความรู้พร้อม มีสติคือความระลึก และมี *ปหาน* คือความที่คอยละความยินดีความยินร้ายทั้งหลาย เสีย ประกอบด้วยความมี *กัลยาณมิตร* คือ มิตรที่ดีงาม และมี *โยนิโสมนสิการ* การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คือใช้ปัญญาจับเหตุผล แก้ไขปรับปรุงไปอยู่เสมอตั้งนี้แล้ว ก็ย่อมสามารถที่จะห้ามจิตจากความดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย ทำจิตให้ตรง และรักษาความตรงของจิตไว้ได้ ซึ่งเหมือนอย่างนายช่างครดัดลูกศร กัดดลูกศร คือ ไม้ที่คัดดองต่าง ๆ ทำให้ตรงได้ และก็รักษาความตรงของไม้ที่ดัดนั้นไว้ได้ตั้งนี้ ฉะนั้น จิตนี้จึงเป็นสิ่งที่ดัดได้ ทำให้ตรงได้ ตรงต่อทางแห่งสมณะและวิปัสสนา คือตรงต่อความสงบ ทำจิตที่ไม่สงบให้สงบ ตรงต่อวิปัสสนา คือความรู้แจ้งเห็นจริง ทำให้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่เป็นสัจจะ คือความจริงขึ้นได้

ฉะนั้น เมื่อรู้ถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แม้ตามพระพุทธสุภาษิตที่ตรัสเอาไว้ว่า และปลุกฉันทะ วิริยะ ให้เกิดขึ้น พากเพียรปฏิบัติทำจิตให้ตรง ตรงต่อสมณะ ก็คือตรงต่อความสงบ รวมทั้งที่ตั้งของความสงบ คืออารมณ์ของกรรมฐานที่ตั้งเอาไว้ อย่าให้จิตพลัดตกจากอารมณ์ของกรรมฐานที่ตั้งเอาไว้ ตั้งเมื่อกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ก็อย่าให้จิตตกจากการกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ให้ตรงต่อลมหายใจเข้าออกอันเป็นอารมณ์ของกรรมฐาน และให้อยู่กับความสงบในที่ที่ตั้ง คืออารมณ์ของกรรมฐานนี้ เมื่อได้ความสงบก็ให้กำหนดให้รู้จักต่อความสงบ และให้อยู่กับความสงบนั้น หากมีอารมณ์หรือที่ตั้งของอารมณ์อื่นแทรกแซงเข้ามา ก็ให้มีความรู้ และไม่หลงตั้งผิดในอารมณ์ที่บังเกิดขึ้น แทรกแซงเข้ามาใหม่นั้น แต่รักษาจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ของความสงบ คืออารมณ์ของกรรมฐานที่ตั้งไว้นั้นให้มั่นคง ตั้งนี้เรียกว่าทำจิตให้ตรง อย่าให้คิดเคี้ยว การปฏิบัติที่ไม่ได้รับความก้าวหน้า ก็เพราะไม่ทำจิตให้ตรงดังกล่าว แต่ปล่อยจิตให้คิดเคี้ยวเลี้ยวพลไปตั้งอยู่ในอารมณ์อื่นก็มี ไม่รักษาความตรงของจิตไปในอารมณ์ของกรรมฐานทั้งไว้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่ได้รับผลของการปฏิบัติที่ก้าวหน้า

เพราะฉะนั้น ก็ให้คอยมี สติกับญาณ คือความหยั่งรู้ จับดูเหตุผลในการปฏิบัติ คอยแก้ไขให้ถูกต้องไปอยู่ตลอดเวลาตั้งนี้ ถึงอาจจะทำจิตให้ตรงได้ แต่ว่าจิตนั้นที่เป็น จิตสามัญยังไม่คุ้นเคยต่อการปฏิบัติ ย่อมอยู่กับ *อาลัย* คือกามคุณารมณ์ทั้งหลาย เหมือน อย่างปลาที่อยู่กับอาลัยคือน้ำ ปลานั้นเมื่ออยู่ในน้ำก็ดูเป็นปกติ วายไปมาอยู่เป็นปกติ แต่เมื่อจับขึ้นจากน้ำมาวางไว้บนบก ก็ย่อมดิ้นรนเพื่อที่จะลงไปสู่อาลัยคือน้ำ จิตนี้ก็ เช่นเดียวกัน เมื่อยังอยู่กับอาลัยคือกามคุณารมณ์ทั้งหลายเป็นปกติ ก็ดูเหมือนเป็น ปกติ ครั้นเมื่อจับยกขึ้นไปสู่อารมณ์ของกรรมฐาน ก็ดิ้นรนเพื่อจะกลับไปสู่อาลัย คือ กามคุณารมณ์ที่อยู่เป็นปกติ นั้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ไม่พึงท้อใจเช่นเดียวกัน ต้องพากเพียร ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน แม้จะดิ้นรน ก็ต้องพากเพียรพยายามที่จะห้าม ที่จะ รักษา และเมื่อจิตได้พบกับความสงบอันเป็นสมณะ ซึ่งก็เป็นความสงบจากกามคุณา รมณ์ทั้งหลาย และอกุศลธรรมทั้งหลายนั้นเอง เมื่อพบกับความสงบขึ้นตั้งนี้ ก็ย่อม จะเริ่มได้ความสุขจากการปฏิบัติสมาธิ ก็เริ่มที่จะอยู่ตัว เพราะเมื่อจิตได้รับความสุข จิตก็จะเริ่มสงบ แต่แม้เช่นนั้น ก็จะต้องไม่พะวักพะวนไปกับความสุขที่บังเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการทิ้งฐานเดิมของความสงบ คืออารมณ์ของกรรมฐานนั้น ถ้าหากว่าไปอยู่กับ ตัวความสุข ก็เป็นอันว่าทิ้งฐานเดิมของกรรมฐาน ก็อาจจะอยู่กับตัวความสุขได้ชั่วคราว ชั่วคราวแล้วก็จะฟุ้งซ่าน ฉะนั้น ก็ไม่ทิ้งจากฐานเดิมของกรรมฐาน แต่ให้อาศัยความสุข นั้นกำหนดสติอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานที่ตั้งเอาไว้ให้ยิ่งขึ้นไป แต่ว่าอาศัยความสุขที่ ได้สำหรับเป็นเครื่องตั้งจิตให้มั่นคงขึ้น ไม่ต้องทิ้งความสุข แต่ให้อาศัยความสุขที่เกิด จากกรรมฐานนั้นกำหนดอารมณ์ของกรรมฐานยิ่งขึ้นไป เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะได้ความ ก้าวหน้าในสมาธิ จิตก็จะเป็นสมาธิตั้งมั่นแน่วแน่ยิ่งขึ้น

อนึ่ง หากมีนิวรณ์บังเกิดขึ้นแทรกแซงเข้ามาอันยากที่จะทำให้จิตสงบได้ ก็ได้ ตรีสรสอนให้ใช้กรรมฐานข้ออื่นมาช่วยระงับได้ เมื่อใช้กรรมฐานข้ออื่นมาช่วยระงับได้ แล้ว ก็ให้เก็บกรรมฐานข้อนั้นไว้ก่อน กลับมาต่อในกรรมฐานเดิมที่ตั้งเอาไว้ อันต้องการ ปฏิบัติเป็นประจำให้ยิ่งขึ้นต่อไป เพราะว่าฐานของนิวรณ์ก็ตั้งอยู่ในจิตนี้เป็นอันมากเช่น เดียวกัน ซึ่งเมื่อทำสมาธิ จิตสงบ สงบลงไปจนถึงฐานของนิวรณ์ที่ตั้งซ่อนอยู่นั้น ฐานของนิวรณ์ที่ตั้งซ่อนอยู่นั้นก็จะไหลขึ้นมาได้ ก็เหมือนอย่างว่าการขุดดินลงไป ได้ดิน

นั่นก็มีสิ่งต่าง ๆ ที่ฝังอยู่เป็นอันมาก บางทีเมื่อยังไม่ชุดดิน ดูพื้นผิวของดินข้างบนก็ดูเรียบร้อย และการทำสมาธินั้นก็เหมือนอย่างการที่ชุดดินลงไป คือทำจิตให้สงบลง บางทีชุดลงไปทีแรกก็รู้สึกว่ามีอะไร คุณก็เรียบร้อยดี สมาธิลึกลงไปก็ดูเรียบร้อยดี เหมือนอย่างไม่มีอะไร ครั้นชุดลึกลงไปอีกซึ่งดูก็จะยิ่งเรียบร้อยยิ่งขึ้น เพราะว่าสมาธิลึกยิ่งขึ้น แต่ก็เหมือนอย่างชุดดินนั้น ชุดลึกลงไปบางทีก็ไปพบก้อนอิฐก้อนหิน พบสิ่งนั้นสิ่งนี้ ก็เป็นความไม่เรียบร้อย เพราะฉะนั้น จิตที่ลึกลงไปด้วยสมาธินั้นจึงไม่ได้หมายความว่า จะเป็นสงบเรียบร้อยเสมอไป เมื่อลึกลงไป ลึกลงไป ฐานของนิรอรณหรือของกิเลสซ่อนอยู่ข้างใต้ เมื่อชุดลึกลงไปถึงฐานของนิรอรณ กิเลสเหล่านี้ก็จะปรากฏขึ้นมา ก็เป็นความวุ่นวาย ไม่สงบ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติทำสมาธิจึงจะต้องพบปัญหาดังกล่าวมานี้ บางทีทำสมาธิไปวันแรก ๆ จิตก็สงบดี ครั้นเมื่อทำสมาธิมากเข้า ๆ อันที่จริงก็ได้สมาธิขั้นต้นบ้างลึกบ้างตามสมควร แต่ครั้นแล้ว ในบางครั้งก็ไปพบกับความไม่สงบที่โผล่ขึ้นมาในจิตมากมาย จนถึงข่มจิตไม่ค่อยลงดังนี้ก็มี จึงมีอุปมาเหมือนอย่างการชุดดินลงไปดังกล่าวมานั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อไปพบฐานของนิรอรณ ของกิเลสทั้งหลายขึ้นดังกล่าว ก็จะต้องปฏิบัติชุดด้วย เขี่ย เก็บออกไปเสีย และบางทีที่จะต้องใช้เครื่องมือที่แรง ๆ เช่น ชุดดินลงไปลึกก็พบหินดาน ซึ่งดินก็ไม่มี ลึกเข้าจึงจะไปพบ เมื่อไปพบหินดานเข้าแล้ว ก็จะต้องใช้เครื่องมือไม่เครื่องมือที่แรง ๆ ชุด เจาะ ทำลายหินดานเหล่านั้นให้หมดไปเสีย เพราะฉะนั้น ก็ต้องทำความรู้ไว้ดังนี้ อย่าเข้าใจผิดว่าทำไมยิ่งปฏิบัติ ยิ่งรู้สึกวากิเลสมีมากจนถึงข่มจิตข่มใจไว้มืออยู่ เหตุผลก็เป็นดังที่ว่าไปนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติลึกลงไป ๆ แล้วก็อาจจะยิ่งพบหลักต่อ พบบรรดาภิเลสที่เป็นธาตุทั้งหลายอยู่อีกเป็นอันมาก ซึ่งเมื่อพบขึ้นแล้ว ก็จะต้องใช้เรี่ยวแรงในการที่จะปฏิบัติชุดกำจัดออกเสียไปโดยลำดับ บางทีจะต้องใช้เรี่ยวแรงมากกว่าจากการที่ต้องห้ามต้องรักษาจิตในขั้นแรกเสียอีก เพราะสิ่งที่อยู่บนพื้นผิวนั้นบางทีไม่ค่อยมีอะไรเท่าไร ไม่ต้องใช้เรี่ยวแรงเท่าไร บางทีก็รู้สึกวากัณกรรมฐานสักครั้งสองครั้งก็ได้ความสงบ ได้ปิติ ได้รับสุขอะไรแปลก ๆ แต่ครั้นทำไป ๆ ก็กลับไม่ค่อยจะได้ เหตุผลก็ดังที่ว่ามานี้ เมื่ออยู่ลึกเข้าไป ๆ แล้ว ก็ยิ่งจะไปพบฐานของบรรดาภิเลสทั้งหลายที่ซ่อนอยู่เป็นอันมาก เหมือนอย่างชุดดินชุดบ่อดัง

กล่าวนั้น บางทีลึกลงไปมากก็ยิ่งพบหินดานมาก ตื่นไม่มี แต่ไปอยู่ที่ลึก เพราะฉะนั้น ก็ต้องใช้เรี่ยวแรงในการปฏิบัติให้มากขึ้นไปอีก โดยที่มึนความรู้เท่าทันและคอยกำจัดลงไปอยู่เสมอ

นึกดูถึงพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาเป็นอันมาก และได้ทรงพบทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ได้ทรงปฏิบัติในทางอันเป็นมัชฌิมาปฏิปทาอย่างเต็มที่ จนราตรีที่จะตรัสรู้ก็ยังคงผจญมารอันนับว่าเป็นข้าศึก คือกิเลสที่ต้องทรงผจญครั้งใหญ่ ก็เปรียบเหมือนอย่างว่าได้ทรงชูดบ่ลงไป ชูดดินลงไปจนลึกที่สุด จนที่จะได้พบน้ำอันบริสุทธิ์แล้ว แต่ว่าไปพบหินดานที่ขวางอยู่ใหญ่โต ก่อนที่จะบรรลุถึงน้ำอันบริสุทธิ์นั้น เมื่อเป็นดังนี้ จึงต้องใช้เรี่ยวแรงกำลังอย่างที่สุด ในการที่จะเจาะชูดดินดานที่ขวางอยู่นั้นให้ทะลุลงไปให้จงได้ จึงต้องเสียดพระบารมีที่ได้ทรงปฏิบัติมาทั้งหมดในการที่จะเอาชนะมาร เมื่อเป็นดังนี้แล้วจึงเอาชนะมารในครั้งที่สุดได้ ก็เป็นอันว่าเจาะหินดานที่ขวางอยู่อันอยู่ในส่วนลึกที่สุดก่อนที่จะถึงน้ำอันบริสุทธิ์นั้นได้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้ถึงน้ำอันบริสุทธิ์ คือได้ตรัสรู้ ซึ่งต้องใช้เรี่ยวแรงอย่างที่สุดยิ่งกว่าที่ได้ทรงใช้มาแล้วทั้งหมด เพราะเป็นหินดานที่ขวางอยู่อย่างใหญ่โตและแข็งแรง และอยู่อย่างลึกซึ้งที่สุด

อันนี้แหละเป็นข้อที่ผู้ปฏิบัติทุกคนจะต้องทำความเข้าใจ และความเข้าใจ และอย่าทำความเข้าใจ ต้องพยายามที่จะทำการห้าม ทำการรักษาจิตของตนให้ตรงต่อสมณะ และวิปัสสนามาโดยลำดับ และอย่านึกว่าการที่ปฏิบัติไป ๆ ไม่ค่อยจะได้ผล ไม่ค่อยจะได้อะไรนั้น การปฏิบัติไม่ได้ผล แต่อันที่จริงนั้นได้ผล ถ้าตั้งใจปฏิบัติ แต่เมื่อเจาะลึกลงไป ๆ แล้วจะพบฐานของกิเลสทั้งหลายอันอยู่ในส่วนลึกของจิตใจนี้ไปโดยลำดับ และอาจจะมากขึ้นโดยลำดับ และก็ต้องตั้งใจปฏิบัติไปโดยลำดับ โดยไม่มีความย่อท้อ ดังนี้แล้วก็จะพบความก้าวหน้าของธรรมปฏิบัติ ทั้งที่เป็นส่วนศีล ทั้งที่เป็นส่วนสมาธิ และทั้งที่เป็นส่วนปัญญา อันจะทำให้ได้พบวิมุตติ คือความหลุดพ้นไปโดยลำดับ

กรรมฐานครั้งที่ ๑๔

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม คือคำสั่งสอน อันเป็นสาธารณธรรม ซึ่งเข้ามาให้รู้ให้เห็นสังขารธรรม ธรรมะที่เป็นของจริงของแท้อันมีอยู่ที่ตนเอง เหมือนอย่าง ได้ประธานแว่นส่องหรือกระจกสำหรับส่องให้มองเห็นเงาหน้าของตนเอง โดยเฉพาะ ในหมวดสติปัฏฐาน ก็ประธานกระจกเงา คือคำสั่งสอนสำหรับให้ส่องมองให้เห็นกาย เวทนา จิต ธรรม อันเรียกว่าสติปัฏฐาน ๔ โดยให้สำเร็จเป็นอนุปัสสนา คือ ความตามดู ตามรู้ ตามเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ที่เป็นไปอยู่ ตั้งตั้งแต่ขอกายานุปัสสนา ให้ตามดู ตามรู้ ตามเห็นกาย ก็ตรัสแสดงชี้แจง จำแนก ให้ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ในข้อที่เรียกว่าอานาปานสติ ข้อว่าด้วยลมหายใจเข้า ลมหายใจออก อันนับว่าเป็นกายส่วนหนึ่ง

จากนั้น ก็ได้ตรัสสอนให้ทำความรู้ในอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน อันนับว่าเป็นอิริยาบถใหญ่ นับเข้าในข้ออิริยาบถปัพพะ ข้อว่าด้วยอิริยาบถ จากนั้น ก็ได้ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดทำความรู้ในอิริยาบถปลีกย่อยทั้งหลาย ในการก้าวไปข้างหน้า ในการถอยมาข้างหลัง ในการแลไปตรง ๆ ข้างหน้า ในการเหลียวดูข้าง ๆ ในการคู้เอวระว่างกายที่เหยียด ในการเหยียดเอวระว่างกายที่คู้เข้ามา ในการทรงสังขมาภิชาต จีวร สำหรับภิกษุ และในการนุ่งห่ม สะพายหรือคล้องสิ่งอะไรสำหรับบุคคล

ทั่วไป ในการกิน ในการดื่ม ในการเคี้ยว ในการลิ้ม ในการนำของเก่าออก ในการเดิน ในการยืน ในการนั่ง ในการนอน ในการตื่น ในการพูด ในการนั่ง อันนับเข้าในข้อสัมปชัญญูปพะ ข้อว่าด้วยการทำสัมปชัญญะ คือความรู้ตัวในอิริยาบถทั้งหลาย ที่เป็นส่วนปลีกย่อยนั้น ๆ

จากนั้นก็ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดพิจารณากายนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบว่า เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น อันเป็นส่วนปฐวีธาตุ ธาตุหิน น้ำดี น้ำเสลด น้ำหนอง น้ำเหลือง น้ำเลือด เป็นต้น อันเป็นส่วนอาโปธาตุ ธาตุน้ำ อันนับเข้าเป็นข้อปฏิกุศลูปพะ ข้อว่าด้วยสิ่งอันเป็นปฏิกุศล

จากนั้นก็ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดกายนี้ แยกธาตุออกไปเป็นธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม และในข้อนี้ได้ตรัสอุปมาเหมือนอย่างคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโค ฆ่าโคแล้วก็นั่งผ่าแยกส่วนที่เป็นร่างกายของโคที่ฆ่านั้นเพื่อจำหน่ายในที่ถนน ๔ แพร่ง ซึ่งตามอุปมานี้ก็มีทางพิจารณาได้ว่า แม้โคนั้นก่อนที่จะถูกฆ่าก็เป็นที่กำหนดหมายว่าเป็นสัตว์ เป็นตัว เป็นตน อันเรียกว่าสัตตัตถัญญา เป็นที่สำคัญหมายรู้ว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา แต่ครั้นเมื่อถูกฆ่าแล้ว ถูกฆ่าแหละเนื้อออกไปเป็นชิ้น ๆ ส่วน ๆ สัตตัตถัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์ หรือว่าอัตตัตถัญญา ความสำคัญว่าตัวตนก็หายไป กลายเป็นความสำคัญหมายว่าเป็นชิ้นส่วนของเนื้อ ของกระดูกนั้น ๆ เท่านั้น ฉนั้นใดก็ดี ร่างกายอันนี้ เมื่อกำหนดหมายรวม ๆ ก็เป็นที่ตั้งของสัตตัตถัญญา อัตตัตถัญญา คือความสำคัญหมายว่าสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ดังกล่าวนั้น แต่เมื่อแยกธาตุออกไป ธาตุสัตถัญญา ความสำคัญหมายว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุก็จะปรากฏขึ้นว่า สักแต่ว่าเป็นธาตุดิน สักแต่ว่าเป็นธาตุน้ำ สักแต่ว่าเป็นธาตุไฟ สักแต่ว่าเป็นธาตุลม เพราะแม้ว่าจะฆ่าแหละร่างกายอันนี้เหมือนอย่างฆ่าแหละแม้โคที่ถูกฆ่านั้นออกไปเป็นชิ้นส่วนต่าง ๆ ก็ย่อมจะพบว่าเป็นส่วนที่แน่แข็ง เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง อันเรียกว่าปฐวีธาตุบ้าง เป็นส่วนที่เอิบอาบเช่น น้ำดี น้ำเสลด น้ำเหลือง น้ำเลือด เป็นต้นบ้าง อันเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ เป็นส่วนที่อบอุ่น เช่น ไฟที่ยังทำร่างกายให้อบอุ่น เป็นต้น อันเรียกว่าเตโชธาตุ

ธาตุไฟบ้าง เป็นส่วนที่พัดไหว เช่น ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องล่าง อันเรียกว่า วาโยธาตุ ธาตุลมบ้าง เท่านั้น จะไม่พบสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ตั้งอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น ธาตุสัญญา ความสำคัญหมายว่าสักแต่ว่าธาตุ จึงปรากฏขึ้น

ต่อจากนี้ก็ได้ตรัสให้ตั้งสติกำหนดศพที่ตายแล้วของบุคคล พิจารณาเทียบเข้ามาที่ร่างกายอันนี้ว่า ในที่สุดก็จะต้องเป็นฉนั้นนั้น และเพราะเหตุที่ตรัสสอนให้พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า ให้พิจารณา ๙ อย่าง ที่เรียกว่า ป่าช้าทั้ง ๙ กล่าวคือ ให้พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้าที่ตายวัน ๑ ๒ วัน ๓ วัน ขึ้นฟองมีสีเขียว น่าเกลียด มีน้ำเหลืองไหล น้ำหนองไหล พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า ซึ่งถูกสัตว์ทั้งหลาย จิก กัด แทะ กินเป็นอาหารต่าง ๆ เป็นต้นว่าถูกกาบ่าง ถูกแร้งบ้าง ถูกนกตะกรุมบ้าง ถูกสุนัขบ้าง สุนัขจิ้งจอกบ้าง และกิมิชาตินานาชนิดรุมกันจิก แทะ กัด กิน พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้าที่เหลือแต่โครงร่างกระดูก แต่เวายังมีเนื้อ มีเลือด ยังมีเส้นเอ็นรัด พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า ที่เหลือแต่โครงร่างกระดูก ไม่มีเนื้อ แต่ยังมีเส้นเอ็นรัด และยังมีเส้นเอ็นรัด พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า ที่ยังเหลือโครงร่างกระดูก ไม่มีเนื้อ ไม่มีเลือดแล้วแต่ยังมีเส้นเอ็นรัด พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า ที่ไม่เป็นโครงร่าง ไม่ดำรงอยู่เป็นโครงร่างแล้ว เพราะว่าปราศจากเส้นเอ็นรัด จึงกระจัดกระจายไปในทิศทางต่าง ๆ กระดูกมือก็ไปทางหนึ่ง กระดูกขาาก็ไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าก็ไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งก็ไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวก็ไปทางหนึ่ง กระดูกหลังก็ไปทางหนึ่ง ซี่โครงก็ไปทางหนึ่ง กระดูกอกก็ไปทางหนึ่ง กระดูกแขนก็ไปทางหนึ่ง กระดูกไหล่ก็ไปอีกทางหนึ่ง กระดูกคอก็ไปทางหนึ่ง กระดูกคางก็ไปทางหนึ่ง ฟันก็ไปทางหนึ่ง ศีรษะก็ไปอีกทางหนึ่ง พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้าที่เหลือเป็นแต่กระดูกสีขาว มีสีเหมือนอย่างสังข์ พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้าอันยังเหลือแต่กระดูกที่รวมกันอยู่เป็นกอง ๆ มีอายุมากกว่าปีหนึ่งไปแล้ว พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า คราวนี้ไม่เหลือเป็นกระดูกต่อไปแล้ว เพราะว่าถูกป่นกระจายไปหมด พิจารณาเข้ามาสู่กายนี้ว่า จะต้องมียังนั้น เป็นธรรมดา ไม่ล่วงภาวะอย่างนั้นไปได้ ดังนี้ ก็เป็นอันว่าจบในข้อกายานุปัสสนา ที่ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดพิจารณากาย

วิธีกำหนดพิจารณาที่เป็นสติปัฏฐานนั้น ตรัสสอนให้พิจารณาภายในกาย ซึ่งอธิบายว่า ในกายก็คือในกายที่เป็นส่วนรวม พิจารณากายก็คือกายที่เป็นส่วนย่อยต่าง ๆ เช่น ลมหายใจเข้า-ออกก็เป็นกายส่วนหนึ่ง อากาโร ๓๑ หรือ ๓๒ ก็เป็นกายส่วนย่อยอย่างหนึ่ง ๆ ธาตุทั้ง ๔ ก็เป็นกายส่วนย่อยอย่างหนึ่ง และแม้ป่าช้าทั้ง ๘ นั้น ก็เป็นกายส่วนย่อยแต่ละอย่าง ก็ให้ตั้งสติกำหนดพิจารณากายที่เป็นส่วนย่อยแต่ละอย่างนี้ในกายคือในกายที่เป็นส่วนรวมนี้ อันเป็นที่รวมของกายส่วนย่อยทั้งหมด และตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดพิจารณากายในกายที่เป็นภายในกาย ในกายที่เป็นภายนอกกาย ในกายที่เป็นทั้งภายในและภายนอก ให้พิจารณาธรรมดาคือความเกิด ให้พิจารณาธรรมดาคือความดับ ให้พิจารณาธรรมดาคือทั้งเกิดทั้งดับ และในการตั้งสติกำหนดพิจารณานี้ ให้พิจารณาดังนั้น

คำว่า ภายใน ภายนอก ก็มีอธิบายอย่างหนึ่งว่า กายของตนเป็นภายใน กายของผู้อื่นเป็นภายนอก แต่ว่าเมื่อถือเอาอธิบายอย่างนี้ก็ต้องเข้าใจว่า ปกตินั้นก็พิจารณากายใน คือกายของตน เพราะเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ เช่น ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็ตั้งสติกำหนดลมหายใจของตนเองได้ แต่ว่าจะไปกำหนดลมหายใจของคนอื่นนั้นไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องเข้าใจว่า เมื่ออธิบายว่าภายในคือกายของตน ภายนอกคือกายของผู้อื่นนั้น ก็เป็นการพิจารณาโดยสรุปทั้งหมด ซึ่งต้องสืบเนื่องไปถึงธรรมดา คือ เกิด ดับ ด้วย เพราะว่าทั้งกายตนทั้งกายผู้อื่นก็ต้องเป็นไปตามธรรมดา คือ เกิด ดับ ที่มีใช้เกิดดับเฉพาะกายของตน หรือมิใช่เกิด ดับ เฉพาะกายของผู้อื่นเท่านั้น การพิจารณาดังนี้เป็นวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่งอันเรียกว่า อำนวยญาณ คู่กับ สัจจญาณ สัจจญาณคือความรู้สัจจะขึ้น สำหรับในที่นี้ก็หมายความว่า ความจริงที่เป็นปัจจุบันในสิ่งที่พิจารณาเห็นอยู่จำเพาะหน้า แต่ครั้งแล้วก็ต้องพิจารณาสรุปทั้งหมดอีกด้วยว่า แม้สิ่งที่เป็นอยู่อย่างเดียวกันนั้นทั้งหมดก็ต้องเป็นเช่นนั้น อย่างเช่นที่ตรัสสรุปว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีตก็ตาม เป็นปัจจุบันก็ตาม ทยายก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวกก็ตาม ปราณีตก็ตาม ตั้งอยู่ในที่ไกลก็ตาม ตั้งอยู่ในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดพึงพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า นั่นมิใช่เป็นของเรา เรามีใช้เป็นนั่น นั่นมิใช่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้เป็นการพิจารณาให้เห็นสรุปทั้งหมด

อีกอย่างหนึ่ง ภายใน ภายนอกนั้น ก็หมายถึงรวมอยู่ที่ในตนเองนี้แหละทั้งหมดที่ตั้งของสติที่กำหนดตั้งนั้นเป็นภายนอก ส่วนนิมิต คือกำหนดหมายในจิตเป็นภายใน ดังเช่นกำลังฟังเสียงอยู่นี้ เสียงที่ฟังนี้เป็นภายนอก แต่ว่าเสียงที่เป็นนิมิตกำหนดอยู่ในจิตนี้เป็นภายใน เพราะฉะนั้น ภายนอกกับภายในนั้นต้องตรงกันอย่างไร ก็เป็นอธิบายอย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมสอนให้กำหนดพิจารณาว่ากายมีอยู่ แต่ว่าสักแต่ทำให้เป็นที่ตั้งของสติ ให้เป็นที่รู้เท่านั้น มิให้เป็นที่ยึดถือ มิให้ยึดถืออะไร ๆ ในโลก ดังนี้

เพราะฉะนั้น การตั้งสติกำหนดในสติปัฏฐาน จึงตั้งสติกำหนดในภายใน ภายนอก ทั้งในภายในทั้งในภายนอก มี ๓ ตั้งสติกำหนดธรรมดาคือเกิดขึ้น ธรรมดาคือดับไป ธรรมดาคือทั้งเกิดทั้งดับ นี่อีก ๓ ก็เป็น ๖ อย่าง

อีกอย่างหนึ่งให้กำหนดว่ากายมีอยู่ ดังกำหนดว่าสติ ดังกำหนดลมหายใจ ว่าลมหายใจมีอยู่ สติอยู่กับลมหายใจ ลมหายใจก็มีอยู่ แต่ว่าเพียงเพ็ญรู้ เพียงเป็นที่ตั้งของสติเท่านั้น มิให้ยึดถือ มิให้ยึดถืออะไร ๆ ในโลก

กรรมฐานครั้งที่ ๑๕

ธรรมะในสติปัฏฐาน อันเริ่มด้วยตั้งสติพิจารณากายก็ได้บรรยายจบลง ก็จะต่อเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ตั้งสติพิจารณาเวทนา

อันเวทนานั้นได้แก่ ความรู้เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเวทนานี้นับว่าเป็นนามธรรม ส่วนกายเป็นรูปธรรม แม้จะเป็นนามธรรมแต่ก็เป็นนามธรรมที่นับว่าพิจารณาเห็นได้ง่าย เพราะปรากฏเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่ชัดเจน และเป็นไปทั้งทางกาย ทั้งทางใจ จึงเป็นนามธรรมที่ใกล้กับรูปธรรม นับว่าเป็นนามธรรมที่หยาบ อันจะกำหนดได้ง่าย พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดเวทนาเป็นสติปัฏฐานข้อที่ ๒ และเวทนานี้ก็มีความสัมพันธ์อันสืบเนื่องมาจากข้อกายนั่นเอง เมื่อกายดำรงอยู่ เป็นไปอยู่ และดำรงอยู่เป็นไปอยู่ สะดวกสบาย ก็จะเกิดเวทนาที่เป็นสุข แต่ถ้ากายเป็นไปอยู่ไม่สะดวกไม่สบาย ก็จะปรากฏเป็นทุกข์ ถ้ากายเป็นกลาง ๆ ก็จะเกิดเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่เป็นทุกข์ ไม่เป็นสุข แต่ก็ยังเป็นเวทนาเหมือนกัน

อันเวทนาดังกล่าวนี่ที่ใช้ถ้อยคำข้างต้นว่า ความรู้เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่ใช้คำว่าความรู้ ก็เพราะเป็นความรู้ ถ้าไม่มีความรู้ สุขหรือทุกข์ หรือกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็จะไม่ปรากฏ เหมือนอย่างบุคคลที่สลบไสล ไม่มีความรู้ สุขหรือทุกข์ก็ไม่ปรากฏ หรือแม้ไม่สลบไสล แต่ประสาทกายส่วนนั้น ๆ

ไม่รับรู้ เช่นถูกฉีดยาให้ชา สุข ทุกข์ ก็ไม่ปรากฏเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงเป็น ความรู้อย่างหนึ่ง และกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ต้องมีความรู้ประกอบอยู่ด้วย อาการที่ เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข จึงไม่ปรากฏในภาชนะ บางที ก็ใช้คำว่าเสวยเวทนา อันคำว่าเสวยนั้นก็คือกิน ใครเป็นผู้กิน ก็คือจิตนี้เอง จิตที่เสวย สุขเวทนา ก็คือที่กินสุขเวทนา ที่เสวยทุกข์เวทนาจึงคือกินทุกข์เวทนา ที่เสวยเวทนา ที่เป็นกลาง ๆ ก็คือกินเวทนาที่เป็นกลาง ๆ คำว่ากินนี้ก็หมายความว่า รับรู้ นั่นเอง รับรู้เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเวทนานี้ก็เป็นขันธ์หนึ่งในขันธ์ ๕ ซึ่งขันธ์ทั้ง ๕ นั้นเป็นวิบากขันธ์ คือ ขันธ์ที่เป็นวิบาก อันได้แก่เป็นผล ที่ทุกคนได้มาตั้งแต่ชาติคือความเกิด เพราะที่ชื่อว่าชาติคือความเกิดนั้น ก็คือเกิดก่อ ขันธ์ ๕ นี้ขึ้นเอง เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ เป็นกลาง ๆ อันกล่าวได้ว่าเป็นไปตาม ธรรมชาติธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ว่า เมื่ออายตนะภายในและอายตนะ ภายนอกมาประจวบกันก็เป็นวิญญูณขึ้น และอายตนะภายในและภายนอกกับวิญญูณ ทั้ง ๓ มาประจวบกันเข้าอีก ก็เป็นสัมผัส และเพราะสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เกิดเวทนา เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เป็นไปดังนี้ ไม่ว่าจะ เป็นขันธ์ ๕ ของสามัญชน หรือของพระอริยบุคคล ก็จะต้องมีวิญญูณ มีสัมผัส และก็เป็น เวทนาดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้น ตลอดเวลาที่ขันธ์ ๕ นี้ยังดำรงอยู่ยังไม่ดับ ก็จะต้อง มีเวทนาปรากฏเป็นไปอยู่ ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง เพราะฉะนั้น ในที่ทั่วไปจึงนับเวทนา เป็น ๓ ก่อน คือ เป็นสุขเวทนา เป็นทุกข์เวทนา และอทุกขมสุขเวทนา คือ เวทนาที่ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข หรืออุเบกขาเวทนา เวทนาที่เป็นอุเบกขาก็คือมัธยัสต์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังกล่าวนั้น

อีกอย่างหนึ่ง แจกเวทนาเป็น ๕ คือ สุขเวทนานั้นคือเวทนาที่เป็นสุขทางกาย โสมนัสเวทนานั้นคือเวทนาที่เป็นสุขทางใจ ทุกขเวทนาคือเวทนาที่เป็นทุกข์ทางกาย โทมนัสนั้นคือเวทนาที่เป็นทุกข์ทางใจ อุเบกขาเวทนานั้นคือ เวทนาที่เป็นอุเบกขา คือ เป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์ มิใช่สุขทั้งทางกายและทางใจ และเมื่อย่อเข้ามาแล้วก็ เป็น ๒ คือ เป็นกายิกเวทนา เวทนาที่เป็นไปทางกายอย่างหนึ่ง เจตสิกเวทนา เวทนาที่เป็นไป ทางใจอีกอย่างหนึ่ง

อันเวทนาที่เป็นไปทางกายนั้นก็ได้แก่ เวทนาที่เกิดทางอายตนะภายในภายนอก คู่ที่ ๕ คือ กายและโณฏฐัพพะ ได้แก่กายและสิ่งที่กายถูกต้อง เมื่อมาประจวบกัน ก็เป็นวิญญาณขึ้นก่อน อันเรียกว่ากายวิญญาณ ความรู้สัมผัสทางกาย ทั้ง ๓ นั้นมาประจวบกันเข้าอีก ก็เป็นสัมผัส และเพราะสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เกิดกายิกเวทนา คือ เวทนาที่เป็นไปทางกาย เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เป็นต้นว่ากายและโณฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง อันได้แก่ความร้อนก็ดี ความเย็นเกินไปก็ดี หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มาประทุษร้ายร่างกาย ทำให้ร่างกายต้องบอบช้ำลำบาก หรือต้องเป็นบาดแผลหรือบาดเจ็บ เมื่อกายและโณฏฐัพพะเช่นนี้มาประจวบกันเข้า ก็เป็นกายวิญญาณ และเมื่อทั้ง ๓ มาประจวบกันก็เป็นกายสัมผัส สัมผัสทางกาย ก็เป็นทุกขเวทนา คือเวทนาที่เป็นทุกข์ทางกายขึ้น แต่เมื่อกายและโณฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องอันตรงกันข้ามกับที่กล่าวมานั้น เช่น อากาศที่เย็นสบาย หรือสิ่งถูกต้องทั้งหลายที่ละมุนละม้าย ก็เป็นกายวิญญาณขึ้นมา และก็เป็นกายสัมผัส และก็เป็นสุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุขทางกาย แต่ถ้ากายและสิ่งที่กายถูกต้องเป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุข อันเรียกว่าอุเบกขาเวทนาหรือทุกขมสุขเวทนาทางกาย นี้เป็นกายิกเวทนา เวทนาที่เป็นไปทางกาย

ส่วนเวทนาที่สืบจากอายตนะภายใน ภายนอกคู่อื่น ๆ คือเวทนาที่สืบจากตากับรูปที่มาประจวบกัน หูกับเสียงที่มาประจวบกัน จมูกกับกลิ่นที่มาประจวบกัน ลิ้นกับรสที่มาประจวบกัน มโนคือใจและธรรมคือเรื่องราวที่มาประจวบกัน ทั้ง ๕ คู่นี้ก็เป็นทางให้เกิดเจตสิกเวทนา เวทนาที่เป็นไปทางใจ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ก็สุดแต่ว่าอายตนะที่มาประจวบนั้นเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์หรือเป็นที่ตั้งแห่งเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ให้เกิดเวทนาตามที่ตั้งเหล่านั้นดังนี้ เป็นไปตามปกติธรรมดา

เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสสอนให้ตั้งสติตามดูเวทนาที่เกิดขึ้น เป็นไปอยู่ทางอายตนะทั้งหลายดังกล่าวมานั้น ตั้งสติกำหนดเวทนาให้ได้ว่า สุขที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ หรือว่าทุกข์ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ หรือว่าภาวะเป็นกลางๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุขที่เกิดขึ้นอยู่นี้ บังเกิดขึ้นทางไหน บังเกิดขึ้นทางตากับรูป บังเกิดขึ้นทางหูกับเสียง ทางจมูกกับ

กลิ่น ทางลื่นกับรส ทางกายและสิ่งที่กายถูกต้อง ทางมโนคือใจและธรรมคือเรื่องราว
 ที่มาประจวบกับใจ ให้ตั้งสติกำหนดดู สุข ทุกข์ หรือภาวะเป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์
 ดังกล่าวนั้นซึ่งบังเกิดขึ้นอยู่เสมอในอารมณ์ทั้งหลาย และเมื่อเป็นสุขก็ให้รู้ว่า เรากำลัง
 อยู่กับเวทนาที่เป็นสุข เป็นทุกข์ก็ให้รู้ว่า เราอยู่กับเวทนาที่เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ก็ให้
 รู้ว่า เราอยู่กับเวทนาเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังนี้ และก็กำหนดให้รู้ด้วยว่า เวทนา
 นี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น เป็นไปอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายตามธรรมชาติ เป็นธรรมดาตนเอง
 ก็จะต้องเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง สุดแต่ว่าอายตนะ
 ที่ประจวบกันอยู่นั้นเป็นที่ตั้งของอะไร ดังเช่น เวทนาที่เป็นไปทางกาย บางคราวก็ต้อง
 ประจวบกับอากาศร้อนบ้างหนาวบ้าง ต้องประจวบกับสิ่งที่มาทำอันตรายแก่ร่างกาย
 บ้าง ประจวบกับสิ่งที่ทะนุบำรุงร่างกายบ้าง เหล่านี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ก็ต้องเป็นสุข
 บ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เปลี่ยนกันไปเปลี่ยนกันมาอยู่
 วันหนึ่ง ๆ ก็จะต้องพบกับภาวะที่สลับเปลี่ยนกันอยู่นี้เป็นอันมาก และแม้ทาง
 อายตนะคู่อื่นก็เช่นเดียวกัน จะต้องพบกับที่ตั้งของความสุขบ้าง ที่ตั้งของความทุกข์
 บ้าง ที่ตั้งเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ก็จะต้องพบกับเวทนาอันบังเกิดขึ้น บางที
 ก็สุข บางทีก็ทุกข์ บางทีก็เป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็ให้มีสติกำหนดรู้อยู่ดังนี้ และ
 เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นอันว่าได้ทำสติกำหนดรู้เวทนา และถ้าหากว่าสติที่กำหนดรู้เวทนา
 ดังนี้ได้เป็นไปเร็ว ก็จะปิดทางแห่งความเกิดขึ้นของกิเลสที่จะอาศัยเวทนาบังเกิดขึ้น
 เพราะว่ากิเลสนั้นก็อาศัยเวทนานี้แหละบังเกิดขึ้นเป็นอันมาก

ในปฏิจสุมุขปาหจึงได้มีแสดงว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา คือความ
 ตัณรณะยานอยากดังนี้ และในที่อื่นก็มีแสดงจำแนกออกไปอีกว่า เพราะสุขเวทนา
 เป็นปัจจัยก็ให้เกิดราคะ คือความติดใจยินดี เพราะทุกข์เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิฆะ
 คือความกระทบกระทั่งจนถึงโกรธแค้นขัดเคือง เพราะเวทนาที่เป็นกลาง ๆ เป็นปัจจัย
 ก็ให้เกิดอวิชชา หรือโมหะ เพราะมิได้พิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง เวทนาจึงเป็นปัจจัย
 ให้เกิดตัณหา ให้เกิดกิเลสขึ้นได้ดังนี้ แต่ถ้ามีสติกำหนดรู้เวทนาไว้ก่อน และให้รู้ว่า
 เวทนาก็สักแต่ว่าเวทนา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ดับไป เปลี่ยนกันไปอยู่เสมอ จะไปตั้ง
 ความหวังให้พบแต่เวทนาที่เป็นสุขอย่างเดียวก็ไม่ได้ แม้ว่าจะปรารถนาให้เป็นทุกข์

แต่อย่างเดียวกันไม่ได้อีกเหมือนกัน ก็ต้องบังเกิดขึ้นผลัดเปลี่ยนกันไปอยู่เสมอ สุดแต่ที่ตั้ง ที่ทุกคนจะต้องพบจะต้องประสบ กำหนดให้รู้ความจริงที่เป็นไปอยู่ดังนี้ ให้รู้ว่าเวทนามีสักแต่ว่าเป็นเวทนา เป็นสิ่งที่เกิดดับ เกิดขึ้นแล้วก็ดับ ดูเวทนาที่เกิดดับอยู่ดังนี้ เมื่อเห็นความดับของเวทนาปรากฏชัดขึ้น ก็ไม่ต่อกับกิเลส แต่ถ้าไม่เห็นว่าเป็นเวทนามีสักแต่ว่าเป็นเวทนา ไม่เห็นเกิดไม่เห็นดับของเวทนา เวทนามีต่อกับกิเลสต่อไปได้ ต่อให้เกิดดับต่อไปได้ เพราะฉะนั้น จึงพยายามหัดให้มีสติกำหนดรู้เวทนาที่กำลังบังเกิดขึ้นอยู่อันเนื่องมาจากสัมผัส

สัมผัสนั้น เมื่อพูดให้เข้าใจง่ายเข้าก็คือว่า อารมณ์ที่มากกระทบถึงใจอย่างแรงนั่นเอง เพียงแต่ตากับรูปประจวบกันก็เกิดวิญญูณขึ้น ถ้าเพียงเท่านี้ก็เห็นเรื่องให้เห็นอะไร ๆ ผ่าน ๆ ไป ได้ยินอะไร ๆ ผ่าน ๆ ไป ได้กลิ่นอะไรผ่าน ๆ ไป ได้รสอะไรผ่าน ๆ ไป ได้ถูกต้องทางกายอะไร ๆ ผ่าน ๆ ไป ได้รู้เรื่องอะไร ๆ ที่ผุดขึ้นทางใจผ่าน ๆ ไปไม่แรง แต่เมื่อมาเป็นสัมผัส คือมากกระทบใจอย่างแรง เป็นอารมณ์ที่แรงซึ่งท่านแสดงว่าทั้ง ๓ มาประจวบกัน ก็คือเป็นอารมณ์ที่มากกระทบใจอย่างแรงขึ้นเมื่อเป็นดังนี้ จึงเกิดเวทนาทำให้เป็นสุขขึ้นมา เป็นทุกข์ขึ้นมา หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขขึ้นมาดังนี้แหละ หัดทำสติกำหนดให้รู้ทันเวทนาที่บังเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ดังนี้ ก็จะเป็นสติที่ห้ามกิเลสไม่ให้มาต่อกับเวทนา ห้ามตัณหาไม่ให้บังเกิดขึ้นต่อกับเวทนาเป็นอันตัดต้นทางของกิเลสได้

เพราะฉะนั้น การกำหนดเวทนาจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเวทนาเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นเป็นไปอยู่อย่างหยาบทางกาย ทางใจอยู่ตลอดเวลา ตลอดเวลาที่กายยังดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีเวทนาอยู่เป็นประจำ เพราะฉะนั้น ก็หัดกำหนดให้รู้จักเวทนาที่บังเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ตามธรรมดาเช่นนี้ก่อน เมื่อเสวยเวทนาที่เป็นสุข ก็ให้รู้ว่าเราเสวยเวทนาที่เป็นสุข เมื่อเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์ ก็ให้รู้ว่าเราเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์ เมื่อเสวยเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ก็ให้รู้ว่าเราเสวยเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังนี้

กรรมฐานครั้งที่ ๑๖

พระพุทธเจ้าผู้บรมศาสดาได้ทรงสอนให้ตั้งสติกำหนดเวทนา ดังที่ได้เริ่มอธิบายแล้ว และเมื่อสามารถตั้งสติกำหนดดูตามเวทนาได้ทันทั่วทั้งที่ ก็จะเป็นสติที่ห้ามกัณฑ์ค้นหา หรือกิเลสทั้งหลายมิให้บังเกิดขึ้นโดยอาศัยเวทนา เพราะมีสติห้ามกัณฑ์ไว้ได้ก่อน ด้วยว่าบรรดากิเลสทั้งหลายที่บังเกิดขึ้น กิเลสกองราคะ คือความติดใจยินดี ตลอดถึงความโลภอยากได้ ย่อมอาศัยสุขเวทนาบังเกิดขึ้น กิเลสกองโทสะก็อาศัยทุกข์เวทนาบังเกิดขึ้น กิเลสกองโมหะก็อาศัยเวทนาที่เป็นกลางๆไม่ทุกข์ไม่สุขบังเกิดขึ้น การที่กิเลสจะอาศัยเวทนาบังเกิดขึ้นได้ก็เพราะขาดสติปัญญาข้อนี้นั่นเอง เมื่อเป็นดังนี้กิเลสทั้งหลายจึงอาศัยเวทนาบังเกิดขึ้นได้ ก็เพราะสุขเวทนานั้นเป็นความรู้สึวง่ายสุข ถ้าจะเทียบกับการบริโภคอาหาร ก็บริโภคอาหารที่เอร็ดอร่อย เมื่อเป็นดังนี้จึงเป็นที่ตั้งแห่งความติดอยู่ในสุขเวทนานี้เอง คือราคะซึ่งเป็นต้นเค้า เพราะราคะนั้นเมื่อมาถึงต้นเค้าก็คือตัวความติดนี้เอง เป็นความติดใจเหมือนอย่างสีย้อมผ้าก็ติดผ้า หรือว่าผ้าก็ติดสี สีย้อมผ้า ฝ้าจึงได้เป็นสีนั้นเป็นสีนั้นขึ้นมา ราคะก็เช่นเดียวกัน เป็นความติดขึ้นก่อน คือความติดใจ ติดในสุขเวทนาหรือติดในความสุขอันเป็นราคะที่เป็นต้นเค้าดังนี้ ย่อมรวมถึงอาการที่เนื่องกัน คือความยินดี ความเพลิดเพลิน ความพอใจ ความใคร่ที่จะได้ เหล่านี้ก็เป็นอาการที่เนื่องมาจากความติดทั้งสิ้น เพราะว่าสุขนั้นเป็นสิ่งที่น่าติด เพราะทำให้เกิดความสบาย ฉะนั้น ความติดในสุขจึงตั้งขึ้นเป็นตัวราคะที่เป็นต้นเค้า และก็เป็นความยินดี ความพอใจเป็นต้นดังกล่าว แต่ถ้าหากว่ามีสติกำหนดดูตัวสุข

เวทนาที่บังเกิดขึ้น และเมื่อดูตัวเวทนาที่บังเกิดขึ้น ก็ย่อมมิใช่เห็นแต่ความเกิดเท่านั้น แต่ย่อมเห็นถึงความดับไปด้วย คือจะเห็นทั้งความเกิดความดับของเวทนา เมื่อสุขเวทนาบังเกิดขึ้น ได้ตั้งสติกำหนดดูถึงความเกิดความดับของสุขเวทนา ก็จะทำให้ได้ญาณ คือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญาในสุขเวทนา ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เมื่อได้ความหยั่งรู้ลงไปดังนี้ ก็จะทำให้ไม่ติด เพราะว่าตัวความรู้นี้เอง เป็นเครื่องตัดกระแสของกิเลสคือตัวราคะ มิให้มาก่อขึ้นใหม่ด้วย และตัดกระแสของราคะที่เป็นตัวอาสวอนุสัยนอนจมดองจิตสันดานไม่ให้พุ่งขึ้นมาได้อีกด้วย

ฉะนั้น สติที่กำหนดอันจะเป็นเครื่องห้ามกันกิเลสกองราคะมิให้ติดได้นั้นจึงมีความหมายดังนี้ คือทำให้เกิดปัญญา คือความหยั่งรู้ขึ้นมา ถึงความเกิดความดับ และเมื่อเห็นความดับก็จะทำให้ไม่ติด เพราะว่าจะไปติดในสิ่งที่ดับเพื่ออะไร ปัญญาที่ย่อมจะรู้เท่าทัน แต่คราวนี้เพราะขาดปัญญาที่รู้เท่าทัน ก็เพราะขาดสติที่คอยตามดูให้เห็นความเกิดความดับ อันเป็นอาการของเวทนาที่เป็นไป ฉะนั้น สติปฏิฐานในเวทนาจึงเป็นประโยชน์ดังนี้ และหากขาดสติก็จะเกิดความติดในสุขเวทนา ก็จะเป็นตัวราคะขึ้นมา ก็ทำให้เกิดความยินดีความพอใจ เป็นต้น สืบเนื่องต่อไป

คราวนี้ทุกข์เวทณาก็เช่นเดียวกัน ทุกข์นั้นเมื่อเสวยทุกข์ก็เท่ากับว่าบริโภคอาหารที่เผ็ดจัด ที่ร้อนจัด หรือเป็นพิษปรากฏขึ้นฉับพลัน อันทำให้เกิดความเจ็บปวดรวดร้าว เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นที่ชอบใจของใคร ทุกข์เวทนาจึงทำให้เกิดความกระทบกระทั่งจิต เป็นตัวความไม่ชอบ ไม่ต้องการ เพราะใครจะต้องการสิ่งที่เป็นทุกข์ อันทำให้เกิดความเจ็บปวดรวดร้าวอะไรต่าง ๆ ก็ไม่ชอบ อันนี้แหละเป็นการตั้งต้นของปฏิชะ ที่แปลว่ากระทบกระทั่ง และก็ป็นชนวนให้บังเกิดอาการอย่างอื่น เป็นความซึ่งเคียดขัดใจ โกรธแค้นต่าง ๆ อันเป็นกิเลสกองโทสะ แต่ถ้ามีสติตามดู ตามรู้ ตามเห็น ก็จะได้มองเห็นความเกิด ความดับ แม้ของทุกข์เวทนาเช่นเดียวกัน เมื่อเห็นความดับของทุกข์เวทนาชัดเจน ก็เป็นตัวญาณ คือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ จะไม่เกิดความกระทบกระทั่งเป็นความขัดใจ ตลอดถึงความโกรธแค้นต่าง ๆ อันเป็นกิเลสกองโทสะ แต่ถ้าขาดสติก็จะขาดปัญญาดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ ทุกข์เวทนานั้น ก็ป็นชนวนให้เกิดความกระทบกระทั่งขัดใจ ปรากฏเป็นกิเลสกองโทสะขึ้นมา

แม้เวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขก็เช่นเดียวกัน โดยปกตินั้นก็ทำให้ไม่ใส่ใจถึง เมื่อใส่ใจถึงก็จะทำให้เกิดความเลินเล่อเปลอเพลินในเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นชนวนให้เกิดอวิชชา คือความไม่รู้ และโมหะ คือความหลง ดังที่ปรากฏว่าบุคคลเป็นอันมากนั้น ย่อมไม่สนใจถึงภาวะอันเป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ดังกล่าว และถ้าพิจารณาดูแล้ว ในวันหนึ่ง ๆ ก็อาจจะรู้สึกว่าได้อยู่กับเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ไม่ใช่น้อยเหมือนกัน คือไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นสุข ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นทุกข์ ดูก็เป็นการอยู่เฉย ๆ และเมื่ออยู่เฉย ๆ ก็ไม่สนใจภาวะของจิตที่เป็นความรู้สึกเฉย ๆ ดังกล่าวนี้นี้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงทำให้ไม่เกิดความรู้ ทำให้บังเกิดความประมาท ความเลินเล่อ เปลอเพลิน ฉะนั้น เวทนาที่เป็นกลาง ๆ นี้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ เป็นชนวนให้เกิดอวิชชา ให้เกิดโมหะได้เป็นอย่างดี แต่หากว่าถ้ามีสติคอยกำหนดอยู่ให้รู้จัก ว่านี้เป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข แม้เวทนาที่เป็นกลาง ๆ นี้ ก็เป็นสิ่งที่เกิดสิ่งที่ดีับ เช่นเดียวกัน ดูให้เห็นความเกิดความดับแม้ของเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ด้วย เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะป้องกันมิให้เกิดอวิชชาและเกิดโมหะขึ้นในเพราะเวทนาดังกล่าว แต่ถ้าหากว่าถ้าขาดสติขาดปัญญา อวิชชา โมหะ ก็บังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น สติปัญญาในเวทนาจึงเป็นสิ่งสำคัญ เรียกว่าเป็นขั้นปฏิบัติ

มาถึงหัวเลี้ยว หรือที่เชื่อมต่อระหว่างขั้นกับกิเลส ขั้นกับกิเลสนั้นมาต่อกัน เข้าที่เวทนานี้ ขั้นนั้นก็เป็นอย่างกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว เป็นวิบาก และเป็นสิ่งที่เข้าไปตามธรรมชาติธรรมดา แต่ว่าอาจจะต่อกับกิเลสได้ก็ต่อที่เวทนานี้เอง เวทนาจึงเป็นที่เชื่อมต่อระหว่างขั้นกับกิเลส ถ้าหากว่าได้สติได้ปัญญาในเวทนา ก็เป็นอันว่าห้ามกันมิให้ขั้นกับกิเลสมาต่อกัน ถ้าขาดสติ ขาดปัญญา ขั้นกับกิเลสก็ต่อกัน และเมื่อขั้นกับกิเลสต่อกันที่เวทนาดังนี้ ผลที่บังเกิดขึ้นสืบไปก็คือ เวทนานั้นเองก็กลายเป็นสามีสเวทนา เวทนาที่มีอามิส คือมีกิเลสเป็นเครื่องล่อ เป็นเวทนาเป็นเครื่องต่อกับกิเลส สุขก็เป็นสามีสสุข สุขที่มีอามิสกิเลสเป็นเครื่องล่อเชื่อมต่อกับกิเลส ทุกข์ก็เป็นสามีสทุกข์ ทุกข์ที่มีอามิสกิเลสเป็นเครื่องล่อเชื่อมต่อกับกิเลส เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็เป็นสามีสมีกิเลสเป็นเครื่องล่อเชื่อมต่อกับกิเลส เพราะฉะนั้น เมื่อได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็กำหนดให้รู้จักชนิดของเวทนาที่กำลังเสวยนั้น ถ้าเป็น

สามีสก็ให้รู้ว่าเป็นสามีส คือมีกิเลสเป็นเครื่องล่อ ดังเช่นเมื่อบังเกิดราคะ คือความติดใจขึ้นมา ก็เกิดความพอใจ ความยินดีในอารมณ์ของสุขเวทนานั้น เช่น เกิดความติดใจ ความยินดี ความชอบใจ ต้องการอยากได้ในรูปอันเป็นที่ตั้งของสุขเวทนา ในเสียงอันเป็นที่ตั้งของสุขเวทนาเป็นต้น ครั้นได้ประสบรูป ประสบเสียงเช่นนั้น ก็เกิดความสุขขึ้นมา เป็นความสุขที่เจือด้วยราคะ คือความติดใจยินดี เมื่อเป็นดังนี้ก็ให้รู้ว่เรากำลังเสวยสุขเวทนาที่เป็นสามีส คือเจือปนด้วยกิเลส มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ ในฝ่ายทุกข์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อบังเกิดโทสะ ความขัดแค้น โกรธเคืองขึ้นมา ก็ให้บังเกิดเวทนาสืบต่อไปในอารมณ์ของโทสะนั้น เช่น ในรูปที่ไม่ชอบไม่ต้องการ ที่เกลียดในเสียงที่ไม่ชอบไม่ต้องการ ที่เกลียดเป็นต้น ก็เกิดทุกข์เวทนาขึ้น ในเพราะรูป เพราะเสียง เช่นนั้นที่มาประสบ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ให้ทำความรู้ว่เรากำลังเสวยทุกข์เวทนาที่เป็นสามีส มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ เจือไปด้วยโทสะ คราวนี้เมื่อเสวยเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข บังเกิดอวิชชา บังเกิดโมหะขึ้น ก็มีอาการที่จิตใจเฉย ๆ เพราะฉะนั้น ก็ให้ตั้งสติกำหนดดูว่าบัดนี้จิตของตนนั้นมันเฉย ๆ และที่เฉย ๆ นี้ไม่ใช่ด้วยความรู้ ไม่รู้อะไร เฉย ๆ ไปอย่างนั้นเอง ให้ทำความรู้ตั้งนี้ว่า เรากำลังเสวยเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ที่เป็นสามีสมีกิเลสเป็นเครื่องล่อ เจือไปด้วยอวิชชา เจือไปด้วยโมหะ ดังนี้

เมื่อมีความรู้ตั้งนี้แล้ว ก็จะทำให้กองกิเลสเหล่านั้นสงบลงไปได้ จะทำให้ราคะก็สงบลงไปได้ โทสะก็สงบลงไปได้ อวิชชา โมหะก็สงบลงไปได้ เพราะเมื่อมีความรู้เท่าทันอยู่ กิเลสที่บังเกิดขึ้นก็จะต้องหลบหน้าลงไปด้วยความรู้เท่าทันนั้น และเมื่อมาปฏิบัติทำสติปัฏฐานให้ยิ่งขึ้นไป เป็นสติปัฏฐานในกาย สติปัฏฐานในเวทนา ที่กล่าวมาตามลำดับ อานาจของสติปัฏฐานนี้เอง ซึ่งเป็นธรรมปฏิบัติ เป็นไปเพื่อละกองกิเลส เมื่อกองกิเลสสงบลงไปได้ ราคะ โทสะ โมหะ สงบลงไปได้ เวทนาที่บังเกิดขึ้น สุขเวทนาจึงจะเป็นนิรามิส ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ ไม่ประกอบด้วยกิเลส ทุกขเวทนาจึงเป็นนิรามิส ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ ไม่ประกอบด้วยกิเลส เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ ไม่ประกอบด้วยกิเลส เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ที่เป็นไปตามควรแก่อายตนะภายในภายนอกที่มาประจวบ และเป็นไปด้วยอำนาจของ

ปฏิบัติธรรม เพราะการปฏิบัตินั้นก็ให้บังเกิดสุขเวทนาบ้าง ให้บังเกิดทุกขเวทนาบ้าง ให้บังเกิดเวทนาที่เป็นกลาง ๆ บ้าง เป็นเวทนาที่บังเกิดขึ้นจากกรรมปฏิบัติ แม้จะยังปล่อยวางอะไรหมดไม่ได้ และก็เป็นที่บังเกิดจากความสงบกิเลส เป็นเวทนาที่เป็นไปตามควร แต่ความประจวบกันของอายตนะภายนอก อายตนะภายใน อันเป็นกระบวนการของขันธดังที่กล่าวมาในเบื้องต้น เพราะว่ากระบวนการของขันธนั้นก็จะต้องเป็นไปเช่นนั้นจึงจะครบขันธ ๕ เป็นกระบวนการของขันธ กิเลสไม่เข้ามาต่อ กิเลสที่ต่อก็สงบ และเป็นกระบวนการของธรรมปฏิบัติ ก็ทำให้เกิดเวทนาได้ดังนี้ ก็เป็นนิรามิสขึ้นมา เมื่อเป็นดังนี้ ก็ให้ทำความรู้ว่า เราเสวยสุขเวทนาที่เป็นนิรามิส ทุกขเวทนาที่เป็นนิรามิส เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่เป็นนิรามิส ดังนี้

การปฏิบัติทำสติในเวทนาจึงเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นสิ่งที่ละเอียดขึ้น ก้าวขึ้นมาสู่สติที่กำหนดในหัวต่อระหว่างขันธกับกิเลส หรือว่าขันธกับความสงบกิเลส ก็เริ่มขึ้นที่สติปฏิฐานในเวทนานี้ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรจะต้องหัดปฏิบัติทำสติ กำหนดเวทนาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก หรือว่าสืบต่อขึ้นไปจากสติที่กำหนดกาย จะปฏิบัติให้สืบต่อกัน หรือปฏิบัติส่วนหนึ่งก็ตาม ก็ย่อมเป็นอุปการะแก่กันทั้งนั้น เพราะเป็น *เอกายโน มัคโค* ทางไปอันเดียวกัน

กรรมฐานครั้งที่ ๑๗

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ทรงสอนให้ผู้ต้องการความบริสุทธิ์ ต้องการ ล่วงความโศกความทุกข์ระทมใจ ต้องการดับความทุกข์โทมนัส ต้องการบรรลुธรรมะ อันถูกชอบ ตลอดจนถึงกระทำให้แจ้งนิพพาน ตั้งสติกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ กาย เวทนา จิต ธรรม นี้ ทุก ๆ คนย่อมมีอยู่เป็นประจำ และก็มีอยู่ด้วยกัน มิใช่ว่ามีแต่เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง แต่มีทั้ง ๔ อย่างอยู่ด้วยกัน เมื่อมีได้ทำสติกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรมนี้ก็จะยอมจะดำเนินไปในทาง ที่ถูกบ้าง ในทางที่ผิดบ้าง แต่เมื่อตั้งสติกำหนดพิจารณาอยู่ สติย่อมห้าม กัน กระแส ของกิเลสทั้งหลายมิให้เข้ามา และญาณ คือความหยั่งรู้ หรือปัญญาย่อมปิดกั้นตัดกิเลส บังเกิดขึ้น จึงทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุความบริสุทธิ์ได้

ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ ผู้ปฏิบัติย่อมถือปฏิบัติได้ด้วยกันทุกคน หรือจะเรียกว่าทุกจริตอภัยตัยใช้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ได้ทั้งนั้น แต่แม้เช่นนั้น พระอาจารย์ ก็ยังได้มีแสดงไว้ว่า สติที่พิจารณากายเป็นเครื่องละตัณหาจริตอย่างหยาบ เพราะบุคคล ผู้เป็นตัณหาจริตอย่างหยาบ คือมีตัณหาอย่างหยาบเป็นเจ้าเรือน ย่อมจะติดกาย จึงให้ตั้งสติกำหนดพิจารณากายเพื่อละตัณหาจริตอย่างหยาบ บุคคลผู้เป็นตัณหาจริต อย่างละเอียด ย่อมติดเวทนา เมื่อปฏิบัติทำสติกำหนดเวทนา ก็ย่อมจะละตัณหาจริต อย่างละเอียดได้ ที่ละเอียดยิ่งขึ้นก็คือทิวัจฉิจริตอย่างหยาบ บุคคลผู้เป็นทิวัจฉิจริตอย่าง

หยาบ ย่อมจะติดจิต เมื่อมาปฏิบัติทำสติกกำหนดพิจารณาจิต ก็ย่อมจะละทวิภูฏิจริต อย่างหยาบได้ ส่วนทวิภูฏิจริตอย่างละเอียดนั้น ย่อมจะเป็นเหตุให้ติดในธรรม เมื่อมาปฏิบัติตั้งสติกกำหนดธรรม ก็ย่อมเป็นไปเพื่อละทวิภูฏิจริตอย่างละเอียดได้ เมื่อพิจารณา ดูแล้วก็จะเห็นได้ว่าทุก ๆ คนย่อมมีตัณหา มีทวิภูฏิจริตด้วยกัน ฉะนั้น ก็กล่าวได้ว่าย่อม จะมีทั้งที่เป็นอย่างหยาบ ทั้งที่เป็นอย่างละเอียดทั้งสอง

ฉะนั้น การจับปฏิบัติตั้งสติกกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม ไปโดยลำดับ ก็ย่อมไม่ผิด ทำให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์ได้ และที่ชื่อว่าความบริสุทธิ์นั้น ก็คือความที่ จิตหมดจดสะอาดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิต เป็นต้นว่า ตัณหาทวิภูฏิจริตเหล่านี้ นั้นเอง และเมื่อกิเลสมีตัณหาทวิภูฏิจริตเป็นต้นบังเกิดขึ้นครอบงำจิตใจ เป็นเหตุให้บังเกิด ความโศก ความระทมใจ ความทุกข์โทมนัส และให้บรรลุถึงภูมิขั้นที่ตกต่ำ ที่ผิด ไม่อาจจะทำให้แจ้งนิพพาน แม้ที่เป็นขั้นธรรมดาได้ ฉะนั้น การปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์ จากกิเลส อาศัยสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ จึงเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นสิ่งที่ต้องการ เมื่อจิต บริสุทธิ์ได้ จิตก็ย่อมผ่องพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง และความที่จิตบริสุทธิ์พ้นจากทุกข์ ทั้งปวงนี้แหละก็เป็นนิพพาน เป็นญายธรรม ธรรมะที่พึงบรรลุแต่ละขั้น ตั้งแต่ขั้นต้น ขั้นต่ำขึ้นไป เมื่อต้องการบรรลุนิพพาน ต้องการบรรลุญายธรรม ธรรมะที่พึงบรรลุ อันเป็นธรรมที่ถูกที่ชอบ ก็ต้องทำจิตให้บริสุทธิ์ คือให้บริสุทธิ์จากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ทั้งหลาย เป็นต้นว่าตัณหาทวิภูฏิจริตดังกล่าว และเมื่อจิตบริสุทธิ์ได้เพียงใด ก็เป็นนิพพาน เป็นญายธรรมเพียงนั้น นิพพานและญายธรรมนี้จึงเป็นข้อที่ผู้ปฏิบัติธรรมได้ พึงถึง ตั้งแต่เบื้องต้น ตั้งแต่เบื้องต่ำ

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในพระสูตรทั้งหลายเป็นอันมากถึงนิพพาน อันมีความหมายเป็นความบริสุทธิ์ดังกล่าวนี้ ดังเช่นที่เรียกว่า สันทวิภูฏิกนิพพาน นิพพานที่ ผู้ปฏิบัติเห็นเอง ในคำว่าสันทวิภูฏิกโก อันเป็นธรรมคุณบทหนึ่งนั้น และก็ได้ตรัสแสดงถึง สันทวิภูฏิกนิพพาน ด้วยการปฏิบัติทำจิตให้สงบ ให้ละระคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น แม้ ที่เป็นการละที่เป็นธรรมปฏิบัติทั่วไป อันจะพึงกล่าวได้ว่าตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำ สติปัฏฐาน เป็นเอกายนมรรค คือเป็นทางไปอันเดียว เพื่อให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์ดังนั้น ฉะนั้น การตั้งสติกกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม แม้เป็นไปโดยลำดับ จึงเป็นข้อที่ผู้ปฏิบัติ

ผู้ต้องการความบริสุทธิ์ ต้องการญายธรรม ต้องการนิพพาน ฟังปฏิบัติ และการปฏิบัติ ที่ทรงสั่งสอนไว้นั้น ก็ทรงสั่งสอนเป็นอนุப்புพปฏิบัติ คือข้อปฏิบัติที่เป็นไปโดยลำดับ เหมือนอย่างมหาสมุทรที่ลุ่มลึกไปโดยลำดับ มิได้ลุ่มลึกลงไปทันทีแบบเหว ฉะนั้น ทุกคน จึงปฏิบัติได้ ดังที่ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ตั้งต้นแต่ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก และสืบมาถึงเวทนา เวทนามีเป็นสิ่งที่ปรากฏเป็นไปอยู่ ก็ตั้งสติกำหนดพิจารณาได้ และเมื่อมาถึงชั้นเวณาดังนี้ ก็เป็นอันว่าได้ตรัสสอนให้กำหนดดูเวทนา อันเป็นเวทนาชั้นหนึ่งในชั้น ๕ และเป็นที่ยึดต่อระหว่างชั้นกับกิเลส ดังที่ได้กล่าวมา โดยลำดับแล้ว เมื่อกำหนดพิจารณาในแต่ที่เป็นเวทนาชั้น ก็เป็นกลาง ๆ เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือมีโช่ทุกข์มีไช่สุข คือเป็นกลาง ๆ เป็นเวทนาชั้นทั่วไป ต่อเมื่อมีกิเลส มาต่อเชื่อมแล้ว แต่มาปฏิบัติ ทำให้สงบไป ให้ละไป เวทนามีเป็นนิรามิส ไม่มีกิเลส เป็นเครื่องล่อ

และเมื่อมาถึงชั้น ก็ตรัสสอนต่อไปจากเวทนา ให้ตั้งสติกำหนดดูตรงเข้ามา ที่ตัวจิต หรือที่เรียกว่าจิตใจนี้ ก็เป็นสิ่งที่ทุกคนมีอยู่ และก็เป็นสิ่งสำคัญ แต่ว่าจิตนี้ อสรระ คือไม่มีรูปร่าง ที่ตรัสว่า อสรระ ไม่มีสรระรูปร่าง *คฺุหาสย* มีคฺุหาเป็นที่อาศัย คฺุหา นั้นโดยทั่วไปก็แปลว่าถ้ำ ซึ่งพระอาจารย์ได้แสดงอธิบายคลุมทั้งหมดว่า กายอันนี้ ได้ชื่อว่าคฺุหา คือมีกายเป็นที่อาศัย แม้จะเป็นอสรระ ไม่มีรูปร่าง แต่ก็เป็นที่อยู่ทุกคน จึงคิดได้ รู้อะไรได้ ตัวความรู้ความคิดต่าง ๆ ที่เป็นอาการของจิต ตลอดจนถึง ความรู้สึกเป็นความเบิกบานก็มี ที่เป็นความเหี่ยวแห้งก็มี หรือแม้ที่เป็นความสุข ความทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นตัวเวณานั้น ก็เป็นอาการของจิตเช่นเดียวกัน ถ้าหากว่า ไม่มีจิต เวทนามีไม่มี กายเองก็เป็นกายที่ไม่มีชีวิต แม้ว่าจิตยังมี แต่จิตไม่ปฏิบัติหน้าที่ เพราะเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม กายเองก็เหมือนอย่างไม่มีชีวิตเหมือนกัน และเวทนาเอง ก็ไม่ปรากฏ เหมือนอย่างบุคคลที่สลบไสล หรือถูกฉีดยาให้สลบ จิตไม่ปฏิบัติหน้าที่ กายเองก็ไม่มีเวทนา เขาจะผ่าตัดอะไรก็ไม่รู้สึกเจ็บ แม้ความสุขก็เหมือนกัน ก็ไม่รู้สึก เป็นสุข ตาเองก็มองไม่เห็น แม้ว่าประสาทตาอย่างดีไม่เสียก็มองไม่เห็น หูเองก็ไม่ได้ยิน แม้ว่าประสาทหูอย่างดีไม่เสีย จมูกก็ไม่ได้อกลิ่น ลิ้นก็ไม่ไ้รส กายก็ไม่รู้สึกสัมผัสถูกต้อง เพราะว่าจิตไม่ปฏิบัติหน้าที่ แม้จิตจะยังอาศัยอยู่ในกายอันนี้ก็ตาม แต่เพราะจิตนี้ ปฏิบัติหน้าที่ ตาก็ได้เห็น หูก็ได้ยิน ลิ้นก็ได้รส กายก็รู้สึกสัมผัสถูกต้อง และแม้มน

คือใจ ซึ่งเป็นข้อที่ ๖ ซึ่งใกล้เคียงกับจิตมากก็รู้อะไร ๆ ได้ คิดอะไรได้ จากกายเอง อันเป็นส่วนอื่นจากประสาททั้งหลายดังกล่าวทางอายตนะนั้น ก็ปฏิบัติหน้าที่ได้ ยืน เดิน นั่ง นอนได้ เคลื่อนไหวได้ เวทนาเองก็ปรากฏ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง

เพราะฉะนั้น จิตนี้เองจึงเป็นส่วนสำคัญมาก แม้ไม่มีสรีระแต่ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ และเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งเมื่ออาศัยอยู่ในร่างกายนี้ก็ทำให้ร่างกายนี้มีชีวิตชีวา ให้อายตนะใช้ได้ ให้เวทนาเป็นไป เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังนี้ และเพราะเวทนาเป็นที่เชื่อมต่อกับกิเลสดังที่กล่าวมาแล้ว จึงได้มีพระพุทธานุสสัยแสดงไว้ใน ปฏิจจนุปบาทว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา คือความตัณหาตัณหาต่าง ๆ ตัณหาจึงมาเชื่อมต่อกับตรงเวทนานี้ ถ้ายังไม่เป็นเวทนาตัณหา ก็ยังไม่เกิด เมื่อเป็นเวทนา ตัณหาก็คงเกิด และในพระสูตรอื่นก็ยังมีแสดงไว้อีกว่า เมื่อประสบสุข เวทนา เวทนาที่เป็นสุข และมีความยินดีพอใจชื่นชมอยู่ในสุขเวทนานั้น ราคะนุสสัย คือ ราคะความติด คือความติดในสุขนั้นนั่นเองก็บังเกิดนอนเนื่องอยู่ในจิต เมื่อประสบทุกข์เวทนามีความกระทบกระทั่ง ไม่ชอบตลอดจนถึงมีความเป็นทุกข์ร้อนต่าง ๆ ปฏิฆานุสสัย ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่ง อันเป็นต้นของกิเลสกองโทสะก็บังเกิดขึ้น นอนเนื่องอยู่ในจิต เมื่อเวทนาที่มีทุกข์มีไม่สุข อันเป็นกลาง ๆ บังเกิดขึ้น แต่ก็มิได้พิจารณาให้รู้จักความเกิดความดับของเวทนาข้อนี้ อวิชชานุสสัย คือความไม่รู้อันเป็นต้นของความหลง ความเห็นผิดต่าง ๆ ก็บังเกิดขึ้นนอนเนื่องอยู่ในจิต เพราะฉะนั้น จิตนี้เองจึงเป็นผู้แสวง ผู้กินเวทนา เมื่อกินสุขเข้าไปก็ติดสุข ก็เป็นราคะ กินทุกข์เข้าไปก็เกลียดทุกข์ ก็เป็นปฏิฆะ เป็นโทสะ กินไม่ใช้ทุกข์ไม่ใช้สุขเข้าไป อันเป็นกลาง ๆ ก็บังเกิดอวิชชาโมหะ เพราะเหตุที่มีได้มีสติกำหนดพิจารณา มิได้ปัญญาคือความหยั่งรู้ อันเป็นตัวปัญญาเห็นกิเลสว่าเป็นกิเลส

ฉะนั้น แม้ที่แสดงไว้ในหมวดเวทนา ที่ตรัสสอนให้กำหนดรู้ถึงเวทนาที่เป็น เวทนาขันธธรรมดา และเวทนาที่กิเลสเข้าไปเชื่อมต่อแล้ว คือสามิส และที่ปฏิบัติสงบ ได้ก็เป็นนิรามิส อันที่จริงก็ถึงจิตแล้วเหมือนกัน แต่เพราะเหตุที่เมื่อเวทนายังมี กำลังบังเกิดอยู่ในจิต ปกคลุมจิตอยู่ จึงได้ตรัสสอนให้กำหนดดูตัวเวทนาที่บังเกิดขึ้น เป็น

ไป เหมือนอย่างการกำหนดดูน้ำในแก้ว น้ำที่มีสีก็จะปรากฏเป็นสี เช่นสีแดง สีเขียว ที่แรกสีย่อมจะปรากฏชัด มองเห็นได้ชัด ฉะนั้นเมื่อดูที่สี คือน้ำสีแดงก็ดูที่สีแดง น้ำสีเขียวก็ดูที่สีเขียว เพราะสีแดงสีเขียวนั้นปรากฏดังนี้ ก็เป็นการดูง่าย ก็ต้องดูให้ รู้จักสีของน้ำไว้ที่หนึ่งก่อนว่า นั้นสีแดง นั้นสีเขียว ให้รู้จักสีของน้ำ ก็คือให้รู้จักเวทนา คราวนี้เมื่อกำหนดดูเวทนาเห็นชัดเจนแล้ว เวทนาที่เป็นสามิสย่อมสงบ เวทนาที่เป็น นิรามิสย่อมบังเกิดขึ้นแทนในเมื่อปฏิบัติในสติปัฏฐาน หรือแม้ว่าไม่หมด เวทนาที่เป็น สมาสก็จะมีน้อยเข้า ก็เหมือนอย่างว่าสีของน้ำนั้นลดลงไป ก็เป็นน้ำที่มีสีอ่อนลง เมื่อ เป็นดังนี้ น้ำธรรมชาติก็ย่อมปรากฏชัดขึ้น จึงได้ตรัสสอนให้กำหนดจิตต่อจากเวทนา แม้ว่าอันที่จริงจิตนั่นเองเป็นผู้กินเวทนา เวทนาปรากฏขึ้น แต่ว่าที่แรกนั้นเวทนาหายาบ ปรากฏชัด ฉะนั้น แม้จิตจะเป็นผู้กินเวทนา กำหนดดูตัวเวทนาเสียก่อน ย่อมเห็น ได้ชัด และจะทำให้ฝ่ายที่เป็นสามิสนั้นสงบ นิรามิสก็จะบังเกิดขึ้น ธรรมชาติของจิต ก็จะมีจิตที่มีสีน้อยลงไป หรือไม่มีสี หรือแม้ว่าจะยังมีสีอยู่ ก็จะมี จิตชัดเข้า

เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้เลื่อนเข้ามากำหนดดูจิต และเมื่อกำหนดดูจิต หากว่าจิตกำลังกินเวทนาที่เป็นสามิส ก็จะเป็นจิตที่มีราคะบ้าง มีโทสะบ้าง มีโมหะบ้าง ถ้าหากว่าจิตกำลังกินเวทนาที่เป็นนิรามิส ก็จะเป็นจิตที่ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ก็ให้ตั้งสติกำหนดดูจิตตั้งนี้ว่า จิตเป็นอย่างไรตามเป็นจริง ถ้าจิตมีราคะ ก็เพราะกำลังกินเวทนาที่เป็นสามิสสุข ถ้าจิตปราศจากราคะ ก็คือว่ากินเวทนาที่เป็น นิรามิสสุข ถ้าจิตมีโทสะก็เพราะกำลังกินเวทนาที่เป็นสามิสทุกข์ ถ้ากินเวทนาที่ปราศจาก โทสะ ก็เพราะกินเวทนาที่เป็นนิรามิสทุกข์ จิตมีโมหะก็เพราะกำลังกินเวทนาที่เป็น สามิสอุเบกขา จิตปราศจากโมหะ ก็เพราะกำลังกินเวทนาที่เป็นนิรามิสอุเบกขา

เพราะฉะนั้น ก็ให้ตั้งสติกำหนดดูจิตว่าเป็นอย่างไร จิตมีราคะก็ให้รู้ ปราศจาก ราคะก็ให้รู้ มีโทสะก็ให้รู้ ปราศจากโทสะก็ให้รู้ มีโมหะก็ให้รู้ ปราศจากโมหะก็ให้รู้ และให้รู้สืบทวนเวทนาที่เนื่องกันไปด้วย

กรรมฐานครั้งที่ ๑๘

ธรรมเนียมปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าผู้บรมศาสดาได้ทรงแสดงสั่งสอน ก็คือ สติปัฏฐาน อันเป็นไปในกาย ในเวทนา ในจิต และในธรรม ตรัสว่าเป็น *เอกายโน มัคโค* คือเป็นทางอันเป็นเอก เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย ดังที่ได้แสดงมาโดยลำดับ

บัดนี้ก็ได้มาถึงจิตตานุปัสสนา พิจารณาจิต ที่ได้เริ่มอธิบายว่า ตรัสสอนให้ตั้งสติกำหนดดูจิต จิตมีราคะ ก็ให้รู้ว่าจิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็ให้รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็ให้รู้ว่าจิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะ ก็ให้รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็ให้รู้ว่าจิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ ก็ให้รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ และต่อจากนั้นก็ได้อธิบายให้ตั้งสติกำหนดดูจิตโดยอาการต่างๆ ขยายความต่อไปอีกว่า

จิตหดหู่หรือจิตห่อ ก็ให้รู้ว่าจิตหดหู่หรือจิตห่อ

จิตฟุ้งซ่าน ก็ให้รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน

จิตที่ถึงความใหญ่ ก็ให้รู้ว่าจิตที่ถึงความใหญ่

จิตไม่ถึงความใหญ่ ก็ให้รู้ว่าจิตไม่ถึงความใหญ่

จิตยิ่ง ก็ให้รู้ว่าจิตยิ่ง

จิตไม่ยิ่งหรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า ก็ให้รู้ว่าจิตไม่ยิ่งหรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งขึ้นไปกว่า

จิตมีสมาธิ ก็ให้รู้ว่าจิตมีสมาธิ

จิตไม่มีสมาธิ ก็ให้รู้ว่าจิตไม่มีสมาธิ

จิตวิมุติหลุดพ้น ก็ให้รู้ว่าจิตวิมุติหลุดพ้น

จิตไม่วิมุติหลุดพ้น ก็ให้รู้ว่าจิตไม่วิมุติหลุดพ้น

ตามที่ตรัสให้กำหนดดูจิตขยายความต่อไปอีกนี้ ก็เป็นการตรัสให้กำหนดดูอาการของจิต ลักษณะของจิตที่เป็นไปต่าง ๆ เริ่มแต่จิตที่หุดหู่ จิตที่ฟุ้งซ่าน บางคราวจิตหุดหู่เพราะถิ่นมิทระ คือความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม หรือว่าความเศร้าโศกคับแค้นใจต่าง ๆ บางคราวจิตฟุ้งซ่านเพราะอุจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ความไม่สงบแห่งใจในเมื่อกระทบอารมณ์ที่ทำให้ใจไม่สงบ ให้ฟุ้งซ่าน อาการของจิตเหล่านี้ ได้มีอยู่แก่บุคคลสามัญทั่วไป ชื่อว่าเป็นนิรวณ คือเป็นเครื่องกันจิตไว้มิให้สงบ และมีให้เกิดปัญญา เพราะฉะนั้น เมื่อจิตเป็นอย่างใด หุดหู่ หรือว่าฟุ้งซ่าน ก็ดูเข้ามาให้รู้ว่า บัดนี้จิตหุดหู่ บัดนี้จิตฟุ้งซ่าน กำหนดดูเข้ามาให้รู้

จิตสามัญที่มีได้ปฏิบัติสมาธิ มิได้อบรมปัญญาจะต้องมีอาการที่หุดหู่ ห่อเหี่ยว หรือว่าฟุ้งซ่าน เพราะอารมณ์ทั้งหลายที่มาประสมอยู่เสมอ และเพราะเหตุที่เมื่อจิตประสมอารมณ์ทั้งหลายดังกล่าว มิรู้วิธีปฏิบัติทำความสงบให้แก่จิตใจ หรือว่าที่จจะระงับอารมณ์ ระงับนิรวณเหล่านั้น เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องพบกับอาการดังกล่าวอยู่เสมอ คราวนี้เมื่อได้มาปฏิบัติทางสติปัญญา ตั้งสติกำหนดดูกาย เวทนา จิต ธรรม หรือจะปฏิบัติทางสมาธิและปัญญา ด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง จิตก็ย่อมจะได้พบกับสมณะ คือความสงบ ได้สมาธิคือความตั้งจิตมั่น เมื่อเป็นดังนี้ จิตก็จะกลายเป็นมหัคคตจิต คือจิตที่ถึงความใหญ่ จะใหญ่เท่าไรก็สุดแต่ระดับของสมาธิที่ได้ เช่นว่า หัดแผ่เมตตาจิต จิตประกอบด้วยเมตตาออกไป จิตที่ไม่เมตตาทย่อมเป็นจิตที่คับแคบ มีความเห็นแก่ตัวเท่านั้นเป็นที่ตั้ง แต่ว่าเมื่อหัดอบรมจิตให้มีเมตตาแผ่ออกไป ความเห็นแก่ตัวนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นเห็นแก่ผู้อื่น สัตว์อื่น กว้างออกไป ไม่คับแคบ และเมื่อหัดแผ่เมตตาออกไปจนถึงอัปมัณญา ไม่มีประมาณ จิตที่เคยคับแคบเห็นแก่ตัว ก็จะเป็นเห็นแก่ผู้อื่น กว้างออกไป ๆ จนไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต ลักษณะดังกล่าวมานี้เรียกว่าจิตถึงความใหญ่ คือไม่คับแคบ กว้างใหญ่ไพศาลออกไป จนถึงมีคำเรียกว่า ถึงความเป็นอิตตาใหญ่ คือตัวใหญ่ ซึ่งที่แรกนั้น อิตตาคือตัวตนก็เล็กอยู่แค่นี้ แต่ครั้นเมื่อหัดแผ่

เมตตาให้กว้างขวางออกไป ที่เคยเห็นแก่ตัวมุ่งสุขแก่ตัวเท่านั้น ก็เปลี่ยนไปเป็นเห็นแก่ผู้อื่น มุ่งสุขแก่ผู้อื่นกว้างออกไป ๆ จนไม่มีประมาณ จนคล้ายกับว่าตัวของตนที่เคยเล็กอยู่เท่านั้น ใหญ่ออกไป ๆ ด้วยเมตตา จนถึงเป็นมหัคคตา คือตัวใหญ่ไม่มีประมาณ ตามขนาดของเมตตาจิตที่แผ่ออกไป คือว่ามุ่งสุขแก่ผู้อื่น สัตว์อื่นกว้างขวางออกไป จนใหญ่โตเต็มโลกเต็มจักรวาล ดังนี้เรียกว่ามหัคคตาของเมตตา จิตที่มีความใหญ่ดังนี้เรียกว่า มหัคคตจิต จิตถึงความใหญ่ และแม้ทำกรรมฐานข้ออื่น จนจิตบรรลุถึงฌาน ท่านก็เรียกว่าเป็นมหัคคตจิตเหมือนกัน เมื่อจิตใหญ่ดังนี้ ก็ให้รู้ว่าจิตถึงความใหญ่ เมื่อจิตไม่ใหญ่ ก็ให้รู้ว่าจิตไม่ใหญ่ จิตคับแคบ

อนึ่ง ในการปฏิบัติทางสมาธิ ทางปัญญา ก็ย่อมมีขั้นของการปฏิบัติที่หย่อนและที่ยิ่งกว่ากันขึ้นไป ปฏิบัติถึงขั้นนี้ก็ชื่อว่าถึงขั้นนี้ เมื่อยิ่งขึ้นไปอีก ขั้นที่ยิ่งขึ้นไปนั้นก็เรียกว่าเป็นขั้นที่ยิ่งขึ้นไป ขั้นเก่าก็เป็นขั้นที่ต่ำกว่า ไม่ยิ่ง ขั้นที่ยิ่งนั้นเล่า เมื่อยิ่งขึ้นไปอีก ขั้นเก่าที่ยิ่งนั้นก็กลายเป็นขั้นไม่ยิ่ง ขั้นที่สูงขึ้นไปซึ่งกำลังได้รับอยู่นั้นก็เป็นขั้นที่ยิ่ง ทั้งในด้านของสมาธิ ทั้งในด้านของปัญญา เมื่อเป็นดังนี้ก็ให้ดูเข้ามาที่จิต เพราะฉะนั้น ขั้นของสมาธิ ขั้นของปัญญาที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็ปรากฏอยู่ที่จิต เมื่อเป็นดังนี้ก็กำหนดดูให้รู้จักว่า จิตที่มีความยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็ให้รู้ จิตที่ไม่ยิ่งก็ให้รู้ หรือว่าจิตที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงที่สุด ไม่มีจิตอื่นจะยิ่งกว่าก็ให้รู้ คือให้รู้ลำดับของการปฏิบัติจิตสมาธิก็ปรากฏที่จิต ปัญญาที่ปรากฏที่จิต ก็กำหนดดูให้รู้จักว่ามีความยิ่งหรือไม่มีความยิ่งอย่างไร

อนึ่ง จิตมีสมาธิก็ให้รู้ว่าจิตมีสมาธิ จิตไม่มีสมาธิก็ให้รู้ว่าจิตไม่มีสมาธิ ดังนี้ก็เป็นการตรัสสรุปเข้ามาที่การปฏิบัติทางสมาธิ เพราะว่าจิตดังกล่าวข้างต้นจะเป็นจิตที่คับแคบ หรือเป็นจิตที่ห่อเหี่ยวหรือหดหู่ หรือว่าฟุ้งซ่าน อันเป็นจิตที่ไม่มีสมาธิ ไม่มีปัญญา จิตทั่วไปหรือว่าจิตที่ถึงความใหญ่ หรือไม่ถึงความใหญ่ จิตที่ยิ่งหรือไม่ยิ่ง ดังกล่าวนั้น ก็เนื่องมาจากการปฏิบัติสมาธิกับทั้งปัญญา ฉะนั้น จึงให้ดูเข้ามาที่สมาธิของจิต ดูจิตว่ามีสมาธิหรือไม่มีสมาธิ ให้รู้ตามเป็นจริง และจากนั้นก็ตรัสให้กำหนดดูว่า จิตวิมุติหลุดพ้น หรือจิตไม่วิมุติหลุดพ้น อันเป็นผลของการปฏิบัติทางสมาธิและปัญญานั้น

วิมุตติ นั้นคือความหลุดพ้น ได้แก่จิตที่หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิต มีต้นหาอุปาทาน เป็นต้น เป็นผลของการปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญา และความหลุดพ้นนั้น ท่านแสดงไว้ทั้งหมดว่ามี ๕ คือ

ตทั้งควิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยองค์นั้น อันหมายความว่าเมื่อเจริญเมตตาจิตได้เมตตา จิตก็หลุดพ้นจากโทสะ พยาบาท เมื่อเจริญกรุณา จิตได้กรุณา จิตก็ได้หลุดพ้นจากวิหеса คือความคิดเบียดเบียน เมื่อเจริญมุทิตา จิตก็ได้มุทิตา จิตก็หลุดพ้นจากอัสสา คือความริษยา หรือ อรติ คือความไม่ยินดีด้วยในความเจริญของผู้อื่น จิตที่มีอุเบกขา คือความมัยยัสต์เป็นกลาง ก็หลุดพ้นจากปฏิมะ ดังนี้เรียกว่าตทั้งควิมุตติ หลุดพ้นด้วยองค์นั้น ก็เป็นวิมุตติเฉพาะอย่าง เป็นวิมุตติชั่วคราว เช่นในขณะจิตมีเมตตา ก็หลุดพ้นจากโทสะพยาบาท ครั้นจิตออกจากสมาธิที่มีเมตตาเป็นอารมณ์ ก็มากกระทบอารมณ์ทั้งหลาย เมื่อพบอารมณ์ที่เป็นที่ตั้งของปฏิมะ ก็เกิดโทสะขึ้นมามาก เพราะในขณะนั้นจิตไม่มีเมตตาแล้ว แต่ในขณะจิตมีเมตตาก็พ้นจากโทสะพยาบาทไป ดังนี้เป็นตทั้งควิมุตติ หลุดพ้นด้วยองค์นั้น การหลุดพ้นด้วยองค์นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมทั่วไปย่อมได้กันอยู่ทั้งนั้น เมื่อจิตมีธรรมะขึ้นมาแล้ว ก็หลุดพ้นจากกิเลสกองนั้น ๆ แต่ครั้นเมื่อจิตไม่มีธรรม คือสมาธิช้อนั้น กิเลสก็กลับขึ้นมาอีก แต่ว่าแม้จะนั้นก็ยังมีดี หัดปฏิบัติให้ได้ตทั้งควิมุตติบ่อย ๆ ก็ยังดี ยังมีเวลาที่จะพบว่าที่จิตได้วิมุตติ แม้เป็นตทั้งควิมุตติ เป็นจิตที่ปลอดโปร่ง เป็นจิตที่มีความสุขอย่างไร

วิกขัมภณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการสะกดเอาไว้ คือว่าการหลุดพ้นด้วยอำนาจของสมาธิจนถึงขั้นฌาน เมื่อทำสมาธิจนถึงขั้นฌาน จิตสงบจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายเป็นอย่างดี ยิงได้สมาธิมากและนาน ก็สงบได้มากและนาน อำนาจของฌานสมาธิจึงเท่ากับว่าไปกดกิเลสเอาไว้ไม่ให้โผล่ขึ้นมาได้ ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่า หินทับหญ้า เมื่อยกก้อนหินนั้นออก หญ้าก็งอกขึ้นมาได้ ฉันทก็ดี เมื่อออกจากฌานสมาธินั้น หรือว่าฌานสมาธินั้นเสื่อมไป กิเลสก็กลับขึ้นมาอีก เพราะว่ากิเลสนั้นยังมีรากเหง้าฝังอยู่ในจิต ยังไม่หลุดไปจากจิต ฌานสมาธินั้นเพียงแต่ทับเอาไว้เท่านั้น ดังนี้คือ วิกขัมภณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการสะกดเอาไว้

สมุจเฉทวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการตัดขาด คือความหลุดพ้นด้วยมรรค เป็นการตัดกิเลสได้เด็ดขาดบางส่วน หรือว่าทั้งหมด นับว่าเป็นความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด

ปฏิบัติสัทธวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการสงบระงับ ก็เป็นความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาดเหมือนกัน เป็นคู่กับสมุจเฉทวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยความตัดขาดนั้น ท่านแสดงไว้ว่า เป็นวิมุตติคือความหลุดพ้นด้วยอำนาจของมรรค ส่วนปฏิบัติสัทธวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการสงบระงับ เป็นความหลุดพ้นด้วยอำนาจของผล

นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยความแล่นออกไป ก็เป็นความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาดเช่นเดียวกัน ที่ท่านแสดงว่าเป็นความหลุดพ้นด้วยอำนาจของนิพพาน

สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิบัติสัทธวิมุตติ นิสสรณวิมุตติ ทั้ง ๓ นี้ เป็นความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาด หลุดพ้นลงไปจนถึงรากเหง้าของกิเลสที่เป็นอาสวอนุสัย ที่เป็นสังโยชน์ด้วยอำนาจของ มรรค ผล นิพพาน เป็นอนุุปวิมุตติที่ไม่กำเริบ คือว่าเมื่อหลุดพ้นแล้ว กิเลสก็ไม่กลับกำเริบขึ้นอีก เหมือนอย่างถอนรากถอนเหง้าของต้นหญ้า ต้นไม้ออกไปได้หมด ก็ไม่กลับงอกขึ้นมาได้อีก เป็นอสมยวิมุตติ ความหลุดพ้นที่ไม่มีสมัย คือว่าตลอดไป ส่วน ๒ ข้อข้างต้นนั้น คือความหลุดพ้นด้วยองค์นั้น คือองค์คุณนั้น, ความหลุดพ้นด้วยความสะกดไว้ เป็นกุปวิมุตติ คือความวิมุตติที่ยังกำเริบได้ คือกิเลสที่พ้นไปนั้นกลับเกิดขึ้นอีกได้ และเป็นสมยวิมุตติ คือความหลุดพ้นชั่วคราว เรียกว่าเป็นวิมุตติของสามัญชน ส่วนอีก ๓ ข้อหลังนั้น เป็นวิมุตติของอริยบุคคล ก็ให้กำหนดดูจิตของตน จิตหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้นอย่างไร ก็ให้รู้ตามความเป็นจริง

การกำหนดดูจิตดังนี้เรียกว่า จิตตานุบัสสนาสติปัญญาฐาน ตั้งสติกำหนดดูจิตตามความเป็นจริง ความดูจิตให้รู้ตามความเป็นจริงนี้ ก็เป็นสติอย่างหนึ่ง เป็นสมาธิอย่างหนึ่ง จะทำให้อกุศลธรรมที่มีอยู่ในจิตสงบ กล่าวคือจะทำให้ ราคะ โทสะ โมหะ สงบ จะทำให้ความหดหู่ ความฟุ้งซ่านสงบ จะทำให้ภาวะที่จิตไม่ใหญ่ ที่จิตไม่สงบ สงบ จะทำให้ภาวะของจิตที่ไม่วิมุตติสงบหายไป จะได้จิตที่ปราศจาก ราคะ โทสะ โมหะ จะได้จิตที่สงบแจ่มใส จะได้จิตที่ถึงความใหญ่ที่ยิ่ง และที่วิมุตติหลุดพ้น แม้ที่เป็น

ชั้นสามัญชนดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้น ความตั้งสติกำหนดดูจิตนี้จึงเป็นสติปัฏฐาน นับเป็นข้อที่ ๓ ซึ่งละเอียดเข้ามา และเมื่อหัดปฏิบัติกำหนดดูจิตของตน ให้รู้จิตของตนอยู่เสมอตั้งนี้แล้ว นี่แหละเป็นตัวสติ ทำให้เกิดสมาธิ ทำให้เกิดปัญญา จะพบกับ ความสงบจิตที่เป็นสมถะ และเป็นสมาธิ

๑๐ ตุลาคม ๒๕๒๓

กรรมฐานครั้งที่ ๑๙

ได้แสดงสติปัฏฐานตามลำดับในมหาสติปัฏฐานสูตรมาโดยลำดับ จนถึงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่ตรัสสอนให้ตั้งสติพิจารณาธรรมนั้น อันคำว่าธรรมหรือธรรมะนั้น โดยอภิธรรมนัยก็มี ๓ ดังบทบาลีว่า กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายมิใช่เป็นกุศล เป็นอกุศล ในธรรมะทั้ง ๓ นี้ คำว่าธรรมะหรือธรรมจึงเป็นคำกลาง ๆ เป็นกุศลก็ได้ เป็นอกุศลก็ได้ เป็นอัพยากฤตมิใช่เป็นกุศลเป็นอกุศลก็ได้ ส่วนโดยสุตตันตัยก็ใช้หมายถึงเป็นคำกลาง ๆ ดังนี้ก็มี และใช้หมายถึงเฉพาะที่เป็นกุศลจึงเรียกว่าธรรม ถ้าเป็นอกุศลเรียกว่า อธรรม ดังนี้ก็มี ดังที่มีพระพุทธรักษาชื่อตรัสไว้ น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุกฺโก สมวิปาकिन ธรรมและอธรรมทั้งสองหาวิเวกคือผลเสมอกันไม่ อธรรมย่อมนำไปสู่นिरยะ คือที่ที่ไร้ความเจริญ ส่วนธรรมะย่อมนำไปสู่สุคติคือที่ไปที่ดีดังนี้

ในหมวดธัมมานุปัสสนานี้ ธรรมะก็หมายถึงที่เป็นกลาง ๆ และเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นในจิต และโดยปกตินั้น นีรวรณย่อมนำเกิดขึ้นในจิตของสามัญชนทั่วไปอยู่เป็นประจำ นีรวรณนี้แปลว่าเครื่องกั้นจิตไว้มิให้บรรลุถึงความสงบ และกรรมบังปัญญาให้บังเกิดขึ้น เป็นอกุศลธรรม ธรรมะที่เป็นอกุศลอันบังเกิดขึ้นในจิตบุคคลทั่วไปที่ไม่สามารถจะทำได้ ก็เพราะไม่สามารถจะระงับนีรวรณ อันบังเกิดขึ้นในจิตใจของตนเองได้

เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้จึงควรทราบถึงเรื่องจิตกับอารมณ์ อันเป็นของคู่กัน จิตนั้นไม่มีสรีระคือ รูปร่าง สันฐาน ทรวดทรง อาศัยอยู่ในกายอันนี้ ดังที่มีพุทธภาษิตว่า *อสรีริ ไม่มีสรีระ คุหาสย มี* คุหาเป็นที่อาศัย อันคำว่าคุหานั้นแปลทั่วไปว่าถ้ำ เช่น ถ้ำในภูเขาเรียกว่าคุหา มีคุหาเป็นที่อาศัย จึงแปลทั่วไปได้ว่ามีถ้ำเป็นที่อาศัย จึงมีปัญหาว่าจิตอาศัยอยู่ที่ไหนในกายอันนี้ ในข้อนี้ได้มีพระอาจารย์บางสมัยได้อธิบายชี้เอาหทัยวัตถุ ที่แปลว่าที่ตั้งแห่งหทัย อันหมายถึงเนื้อหัวใจที่ตั้งอยู่ในทรวงอก และก็แสดงว่าจิตอาศัยอยู่ที่หทัยวัตถุ แต่ท่านผู้วิจารณ์ธรรมะบางท่านมาวิจารณ์คำว่า *คุหาสย มี* คุหา คือถ้ำเป็นที่อาศัย และสิ่งที่มีสันฐานคล้ายถ้ำในร่างกายอันนี้คือกระโหลกศีรษะ จึงสันนิษฐานอยู่ว่า อาศัยอยู่ภายในคือกระโหลกศีรษะ ก็น่าจะอาศัยอยู่กับมันสมอง ซึ่งเป็นอวัยวะของบุคคลเกี่ยวแก่จิตใจ และยังมีคำว่ามโน หรือ มนะ อันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ ภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนที่แปลว่า ใจเหมือนกัน ซึ่งท่านผู้วิจารณ์ธรรมะได้แสดงมติว่า มโนน่าจะได้แก่มันสมองก็มี และมโนจิตก็เป็นสิ่งที่อาศัยกันอยู่ แต่จิตจะอยู่ที่ไหนก็ไม่สำคัญ สำหรับผู้ที่ปฏิบัติธรรมะพึงกำหนดจิตที่ความรู้ ความคิด สิ่งที่อยู่ สิ่งที่เกิด

อันความรู้ความคิด ทุกคนย่อมต้องรู้เมื่อตนเองคิดอะไรรู้อะไร ก็ย่อมรู้ความคิดของตน และรู้จักความรู้ของตน อันความรู้ความคิดนี้เป็นความหมายที่พระอาจารย์ผู้แสดงศัพท์ของจิตได้แสดงไว้เป็นประการแรก และเป็นอรรถคือเนื้อความอันสำคัญของจิต คือความคิดความรู้ และก็แสดงว่าอันความคิดความรู้นี้ ก็เป็นอันเดียวกัน เพราะว่า ความคิดก็คิดได้เท่าที่รู้ จะต้องไม่เกินกว่าที่รู้ไปได้ และความรู้ก็ปรากฏเท่าที่คิด เพราะฉะนั้น ความคิดความรู้ในที่นี้ จึงหมายถึงสิ่งที่เป็นอันเดียวกัน อันเป็นธรรมชาติของจิต ที่เป็นธรรมชาติคิด และธรรมชาติรู้ และนอกจากนี้ พระอาจารย์ผู้แสดงศัพท์ยังได้แสดงอรรถคือ เนื้อความของจิตอีกว่า การเก็บ การสั่งสม คือจิตเป็นธรรมชาติที่เก็บ ที่สั่งสม ได้แก่ เก็บดี เก็บชั่ว ไว้ได้ เก็บดีนั้นดังที่เรียกว่าบารมี คือความดีที่บุคคลกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ดังเรียกว่า เป็นบุญเป็นกุศล กริยาที่ทำนั้นทำแล้วก็เสร็จไป แล้วกันไปคราวหนึ่ง ๆ แต่ว่าความดีที่ทำไว้นั้นยังเก็บไว้อยู่ไม่หายไปไหน และก็สั่งสมพอกพูนให้มากขึ้นโดยลำดับได้ด้วย ตัวอย่างเช่น ความรู้

ศิลปวิทยาการ ที่บุคคลได้เล่าเรียน ได้ศึกษามาตั้งแต่ต้น ตั้งแต่เป็นเด็กเล็ก ๆ และ
ก็เล่าเรียนศึกษาสืบต่อกันเรื่อยมา การเรียนในวันหนึ่งก็เสร็จไปในวันนั้น แต่ความรู้ที่
ได้จากการเรียนไม่หายไป เก็บสะสมมากขึ้นอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น จิตนี้เองเป็น
ธรรมชาติที่เก็บสะสม แม้ความชั่วก็เช่นเดียวกัน ความชั่วที่บุคคลกระทำทางกาย วาจา
ใจ เป็นบาป เป็นอกุศลต่าง ๆ เมื่อทำแล้วก็เสร็จไปคราวหนึ่ง ๆ แต่ความชั่วที่ทำยัง
เก็บสะสมอยู่ เมื่อเป็นกิเลสก็เรียกว่าเป็นอาสวอนุสัย คือกิเลสที่นอนจมหมักหมม
ดองจิตสันดานอยู่ ยังไม่หายไป ยังไม่หมดไป และยังเก็บเป็นกรรม เป็นอกุศลกรรม
กรรมที่ชั่ว กรรมที่ผิดต่าง ๆ ซึ่งยังเป็นของของตนยังติดตนไป ในส่วนความดีก็เป็น
บารมีที่สั่งสมเพิ่มพูนขึ้นได้อยู่เสมอ และเป็นกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล ยังเก็บไว้
ยังต้องติดตัวอยู่และติดตามตนไปเช่นเดียวกัน ดังมีพุทธภาษิตแสดงถึงกรรมไว้ว่า
บุคคลผู้จะต้องตาย ทำกรรมอันใดไว้ จะเป็นบุญก็ตามจะเป็นบาปก็ตาม ก็ย่อมพาเอา
บุญ บาป ทั้งสองนั้นไปดังนี้ แม้บุคคลผู้ถือปฏิสนธิเกิดมาเป็นเราทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน
ย่อมเกิดมาด้วยกรรมเรียกว่า ชนกรรม กรรมที่ทำให้เกิด และก็มีกรรมติดตนมา
อันเป็นกรรมอุปถัมภ์บ้าง ถ้าเป็นกุศลกรรม เป็นกรรมตรองบ้าง ถ้าเป็นอกุศลกรรม
เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จิตนี้เองเก็บ เป็นที่สั่งสม

พระอาจารย์ผู้แสดงศัพท์ให้อรรถคือความของจิตอีกอย่างหนึ่งว่า เก็บสั่งสม
จิตจึงเป็นธรรมชาติที่เก็บ เป็นธรรมชาติที่สั่งสม และพระอาจารย์ผู้แสดงศัพท์ได้ให้
อรรถ คือความหมายไว้ว่า วิจิตร คือหลากหลาย ดังที่ปรากฏเป็น กามาวจรจิต จิตที่
เที่ยวไปในกามก็มี รูปาวจรจิต จิตที่เที่ยวไปในรูปฌานก็มี อรูปาวจรจิต จิตที่เที่ยวไป
ในอรูปฌานก็มี โลกุตตรจิต จิตที่เป็นโลกุตตรก็มี ดังนี้เป็นจิตซึ่งมีลักษณะที่แตกต่าง
กันหลายหลากคือ วิจิตร พระอาจารย์ได้แสดงอรรถไว้ดังนี้ และโดยอรรถคือเนื้อความ
เป็นธรรมชาติที่คิดที่รู้ นี้ย่อมเป็นการสำคัญ ในการที่จะกำหนดจิตสำหรับผู้ปฏิบัติ
และดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ความที่จะกำหนดจิตของตนนั้น กำหนดดูที่ความรู้ ความคิด
กำหนดดูที่เรื่องที่คิด และกล่าวแล้วว่า ทุกคนเมื่อคิดรู้อะไร ก็ย่อมรู้ความคิดของตนเอง
และเมื่อคิดรู้อะไรนั้นต้องหมายความว่า มีสิ่งที่คิด มีสิ่งที่รู้ หรือมีสิ่งที่คิดรู้ ความคิดรู้
จึงจะปรากฏขึ้น

อันสิ่งที่คิดรู้นั้นเรียกว่า อารมณฺ์ ท่านอธิบายความหมายของอารมณฺ์ ว่าได้แก่ เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตครุ่นคิดถึง นี่คืออารมณฺ์ และอารมณฺ์นั้น เมื่อแสดงโดยอายตนะก็มี ๖ คือ รูปารมณฺ์ อารมณฺ์คือรูปที่ผ่านเข้ามาทางตา สัทธารมณฺ์ อารมณฺ์คือเสียงที่ผ่านเข้ามาทางหู คันธารมณฺ์ อารมณฺ์คือกลิ่นที่ผ่านเข้ามาทางจมูก รสธารมณฺ์ อารมณฺ์คือรสที่ผ่านเข้ามาทางลิ้น โผฏฐัพพารมณฺ์ อารมณฺ์คือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง ที่ผ่านเข้ามาทางกาย ธรรมารมณฺ์ อารมณฺ์คือเรื่องราวของรูป เสียงเป็นต้นเหล่านั้นที่ประสบมาแล้ว ที่ผ่านเข้ามาทางมโนคือใจ เพราะฉะนั้น อารมณฺ์จึงมี ๖ และทางที่อารมณฺ์ผ่านเข้ามานั้นก็มี ๖ เหมือนกัน นั้นเรียกว่า ทวาร คือ จักขุทวาร ประตูตาเป็นที่ผ่านเข้ามาของรูปารมณฺ์ โสตทวาร ประตูหูเป็นที่ผ่านเข้ามาของสัทธารมณฺ์ ชิวหาทวาร ประตูลิ้นเป็นที่ผ่านเข้าของรสธารมณฺ์ ฆานทวาร ประตูจมูกเป็นที่ผ่านเข้ามาของคันธารมณฺ์ กายทวาร ประตูกายเป็นที่ผ่านเข้ามาของโผฏฐัพพารมณฺ์ มโนทวาร ประตูใจเป็นที่ผ่านเข้ามาของธรรมารมณฺ์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จิตจึงรับอารมณฺ์ทั้ง ๖ นั้นที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ ทวารทั้ง ๖ นี้ โดยปกติของบุคคลย่อมเปิดรับอารมณฺ์ทั้งหลายอยู่เสมอ ตั้งแต่ตื่นขึ้นจนถึงหลับไปใหม่ ตาก็รับรูปทั้งหลายอยู่เสมอ หูก็รับเสียงทั้งหลายอยู่เสมอ จิตก็อกรับอารมณฺ์เหล่านี้ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ นั้น และอาการที่จิตอกรับนี้ก็ตั้งต้นแต่อกรับรู้ที่เป็นวิญญานที่เรียกว่า จักขุวิญญาน รูรูปร่างทางตาก็คือเห็น โสตวิญญาน รู้เสียงทางหูคือได้ยิน ฆานวิญญาน รู้กลิ่นทางจมูก ชิวหาวิญญาน รู้รสทางลิ้น กายวิญญาน รู้สิ่งที่ถูกต้องทางกายคือทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องทางมโนคือเรียกว่า มโนวิญญาน จิตอกรับรู้อารมณฺ์คือ เห็น ได้ยิน ทราบ และรูดังนี้ เป็นวิญญานขึ้นมาก่อน วิญญานจึงเป็นอาการของจิตที่น้อมอกรับอารมณฺ์ ปรากฏเป็นการเห็น การได้ยิน เป็นต้น

ต่อจากนั้นก็เป็นสัมผัสกระทบถึงใจถึงจิตแรงขึ้น ก็คือทวารทั้ง ๖ กับอารมณฺ์ทั้ง ๖ นั้น กับวิญญานมาประจวบกันเข้าอีกวาระหนึ่งก็เป็นสัมผัส หมายถึงกระทบถึงจิตแรงขึ้น ก็เป็นเวทนา เป็นสุขเวทนา รู้สึกเป็นสุขบ้าง ทุกขเวทนา รู้สึกเป็นทุกข์บ้าง อทุกขมสุขเวทนา เป็นเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้างในอารมณฺ์เหล่านั้น คืออารมณฺ์

บางอย่างเป็นที่ตั้งของสุข ก็ทำให้เกิดสุขเวทนา จิตก็อกรับเป็นสุขในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของสุขเวทนานั้น ดังที่เรียกว่าเสวยสุขเวทนา ก็คือกินสุข เสวยสุข จิตนี้เป็นผู้กิน เป็นผู้เสวย เป็นผู้บริโภคนสุข ก็เป็นสุขเวทนา ถ้าอารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของทุกข์ จิตก็กินก็เสวย ก็บริโภคทุกข์ ก็เป็นทุกข์เวทนา ถ้าอารมณ์เหล่านั้นเป็นกลาง ๆ มิใช่เป็นที่ตั้งของอารมณ์ของทุกข์ ของสุข จิตก็กิน ก็เสวยภาวะที่เป็นกลาง ๆ ก็เป็นอนุทุกขมสุขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา ดังนี้ เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดาธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นสามัญชน ปุถุชน ไม่ว่าจะเป็นอริยชน กระบวนของจิต ของทวาร ของอารมณ์ก็ย่อมเป็นไปดังนี้ จิตย่อมอกรับอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ น้อมออกไปรู้อารมณ์เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา ดังนี้

แต่สำหรับสามัญชน จิตยังเป็นจิตที่มีได้อบรม และเป็นจิตที่ยังมีอวิชาคือความไม่รู้อยู่ ครั้นจิตได้กินสุขเข้าไปคือเป็นสุขเวทนา ก็บังเกิดความติดสุข ก็เป็นราคะขึ้น เมื่อจิตกินทุกข์เข้าไปก็เกิดไม่ชอบทุกข์ ก็เป็นปฏิฆะ คือความกระทบกระทั่งขึ้น เมื่อจิตกินภาวะที่เป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์สุขเข้าไปและยังมีอวิชา ทั้งไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาก็ผลอเพลिनหรือเหม่อไม่ใส่ใจ อันเรียกว่า ประมาท เมื่อเป็นดังนี้ ก็บังเกิดอวิชาเพิ่มขึ้นเป็นโมหะ ความหลง เพราะไม่รู้ตามเป็นจริง ฉะนั้น ราคะ ปฏิฆะ อวิชา หรือราคะ โทสะ โมหะ จึงบังเกิดขึ้นอาศัยเวทนานี้ อันเป็นไปแก่จิตของสามัญชนทั่วไป และราคะ ปฏิฆะ อวิชานี้ เมื่อบังเกิดขึ้นแล้วคราวหนึ่ง ๆ ก็ตกตะกอนไปเก็บในจิต เพราะจิตเป็นธรรมชาติที่เก็บ ที่สั่งสม ยังไม่หมดไป แต่อากาที่เป็นเวทนา เป็นสุขเวทนา เป็นทุกข์เวทนา เป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ดี กับความติดใจยินดีในสุขที่ปรากฏ ความที่ปล่อยให้ผ่านไปเ็นภาวะที่เป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุข ก็เป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นและก็สงบไปหายไปคราวหนึ่ง ๆ ก็ยังตกเป็นตะกอนไปเก็บไว้ในจิต สิ่งที่เก็บเป็นตะกอนอยู่ในจิตเรียกว่าอาสวะ อันแปลว่าหมักหมม หรือดอง ก็หมักหมมจิตสันดาน ดองจิตสันดานอยู่นี้ หรือเรียกว่า อนุสัย อันแปลว่านอนจนม อาสวอนุสัยจึงเป็นกิเลสที่นอนจน หมักหมมอยู่ในจิต ซึ่งยังเป็นสิ่งที่มีอยู่ แต่อาสวอนุสัยนี้ท่านเปรียบเหมือนตะกอนนอนกันตุ่ม น้ำในตุ่มจะใสแต่มีตะกอนนอนอยู่กันตุ่ม เหมือนอย่างจิตของสามัญชนทั่วไป โดยปกติมันจะเป็นจิตเหมือนอย่างไม่มี

กิเลส ที่ใส ไม่รู้ว่ามิโลภ โกรธ หลง อะไร แต่อันที่จริงความที่จิตไม่มีอะไร ดูสงบ ดูใส ไม่ใช่หมายความว่า ไม่มีกิเลส เพราะยังมีอาสวอนุสัย นอนจนม ห้มักหมม ต้องจิตสันดานอยู่ เป็นเหมือนตะกอนนอนกันตุ่ม ฉะนั้น ก็ยังมีกิเลส ตะกอนที่นอนกันตุ่มคืออาสวอนุสัยนี้ ก็เกิดจากเวทนาอันบังเกิดขึ้นในอารมณ์ทั้งหลาย แล้วก็เกิดความติดใจยินดี ความไม่ชอบใจ หรือความเฉยเมย โดยไม่รู้อะไรดังกล่าวมาแล้ว แล้วตกตะกอนลงไป และก็ไปเพิ่มเติมให้มากขึ้นอยู่เสมอ ก็เกิดขึ้นมาในทำนองนี้ แม้เมื่อจิตที่ดูเหมือนใสสะอาดคล้าย ๆ ไม่มีกิเลสนี้ เมื่อรับอารมณ์ที่รับเข้ามาทาง ทวารทั้ง ๖ ที่มีอยู่เป็นประจำทุกวัน เช่น รับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของราคะ คือความติดใจยินดี ก็ไปกวณอาสวอนุสัยที่เป็นตะกอนนั้นให้ฟุ้งขึ้นมาปรากฏเป็นความยินดีพอใจต่าง ๆ เมื่อรับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของภริชชะ หรือโทสะ ก็ไปกวณตะกอนกองภริชชะ โทสะ ที่เป็นอาสวอนุสัยนั้นให้ฟุ้งขึ้นมา เมื่อรับอารมณ์เป็นที่ตั้งของโมหะ อวิชชา ก็ไปกวณตะกอนที่เป็นอาสวอนุสัย จิตที่ดูปลอดโปร่งใสแจ่มเหมือนอย่างไม่มีกิเลส ก็ปรากฏเป็นกิเลสขึ้นมา ก็เป็นราคะ โทสะ โมหะ ที่ปรากฏขึ้นมาในพื้นที่ผิวของจิตเหมือนอย่างตะกอนที่นอนอยู่กันตุ่มที่ฟุ้งขึ้นมา ก็ทำให้น้ำขุ่น น้ำที่เคยใสก็ขุ่น จิตที่เคยใสก็ขุ่นขึ้นมาด้วยราคะบ้าง ด้วยโทสะบ้าง ด้วยโมหะบ้าง เมื่อขุ่นอยู่ในจิตอย่างเดียวยังไม่ฟุ้งออกไป ไม่กระฉอกออกไป เรียกว่าเป็นกิเลสชั้นนิรวณณ์ ดังที่ปรากฏเป็นกามฉันท์ คือความพอใจ รักใคร่ในกามบ้าง เป็นพยาบาท ความโกรธแค้นขัดเคืองบ้าง เป็นถีนมิทธะ ความว่างงุนเคลิบเคลิ้มบ้าง เป็นอุทธัจจะกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่าน รำคาญบ้าง เป็นวิจิกิจจา ความเคลือบแคลงสงสัยบ้าง อันทำให้จิตไม่มีสมาธิ และไม่ได้ปัญญา แต่ก็กัลุ่มกัลลต่ออยู่ในจิต ยังไม่กระฉอกออกไป ยังไม่हरดออกไปข้างนอก แต่เมื่อจิตรับอารมณ์ที่แรงไปกวณเอาตะกอนนี้ฟุ้งขึ้นมาแรงจนกระฉอก เหมือนอย่างน้ำในตุ่มกระฉอกออกไปพันตุ่ม ไปตกเรียราดอยู่ข้างนอก ก็เหมือนอย่างจิตมีกิเลส ฟุ้งออกมาอย่างแรงจนกระฉอกออกไป คือปรากฏเป็นเจตนา เป็นกรรมออกไปทางกาย วาจา ใจ ด้วยอำนาจของราคะ โทสะ โมหะ ก็ไปฆ่าเขาบ้าง ไปลักของเขาบ้าง ไปประพฤติผิดในกามบ้าง พูดเท็จตบประโยชน์เขาบ้าง ตีมสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มัวเมายังขึ้นไปบ้าง เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นกิเลสอย่างแรง ดังที่เรียกว่ากรรมกิเลส กิเลสที่ก่อกรรมขึ้นมา ฉะนั้น กิเลสในจิตจึงมีอยู่หลายชั้นดังนี้ ที่เป็น

ชั้นอาสวอนุสัยก็เป็นอย่างละเอียด ที่เป็นชั้นนิรณก็เป็นอย่างกลาง ที่เป็นชั้นกรรมกิเลส ก่อกรรมทำเข็ญขึ้นมาก็เป็นอย่างหยาบ ว่าถึงชั้นที่เป็นนิรณนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ ให้ตั้งสติกำหนดพิจารณา ดู ให้รู้จักพร้อมทั้งเหตุเกิด พร้อมทั้งทางดับ พร้อมทั้งการปฏิบัติที่จะไม่เกิดขึ้นอีก

๑๗ ตุลาคม ๒๕๒๓

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒ ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ้อยคำของหนังสือที่ระลึกของหน่วยงาน
ที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่
เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยິงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖